

A kollektív áldozati szerep SZOCIÁLPSZICHOLÓGIÁJA

SZERKESZTETTE: FÜLÖP ÉVA ÉS KÖVÁGÓ PÁL

ORIOLD ÉS TÁRSAI

A KOLLEKTÍV ÁLDOZATI SZEREP SZOCIÁLPSZICHOLÓGIÁJA

Szerkesztette:
Fülöp Éva és Kővágó Pál

X 284540

A kötet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
„KAP17-61019-1.8-BTK” projektje és a Nemzeti
Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal
K 109009-es számú projektje támogatásával
készült.

ORIOLD ÉS TÁRSAI

2018 | Budapest

© Oriold és Társai Kiadó és Szolgáltató Kft.

Minden jog fenntartva. A könyv bármilyen módon történő másolása, sokszorosítása a kiadó és a szerző írásbeli engedélyéhez kötött.

A kötetben magyar fordításban megjelenő cikkek eredeti címei és első megjelenésük:

Bar-Tal, D., Chernyak-Hai, L., Schori, N., Gundar, A. (2009). A sense of self-perceived collective victimhood in intractable conflicts. *International Red Cross Review*, 91, 229-277.

Noor, M., Shnabel, N., Halabi, S., Nadler, A. (2012). When suffering begets suffering: the psychology of competitive victimhood between adversarial groups in violent conflicts. *Personality and Social Psychology Review* 16(4), 351-74.

Vollhardt, J. R. (2015). Inclusive victim consciousness in advocacy, social movements, and intergroup relations: Promises and pitfalls. *Social Issues and Policy Review*, 9, 89-120.

Wohl, M. J. A., Branscombe, N. R. (2008). Remembering historical victimization; Collective guilt for current ingroup transgressions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 988-1006.

Sullivan, D., Landau, M. J., Branscombe, N. R., Rothschild, Z. K. (2012). Competitive victimhood as a response to accusations of ingroup harmdoing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102, 778-795.

Bilewicz, M., Stefaniak, A. (2013). Can a victim be responsible? Antisemitic consequences of victimhood-based identity and competitive victimhood in Poland. In: Bokus, B. (ed.) *Responsibility: An Interdisciplinary Perspective*. Warszawa: Lexem.

Shnabel, N., Nadler, A. (2015): The Role of Agency and Morality in Reconciliation Processes. The Perspective of the Needs Based Model". *Current Directions in Psychological Science*, 24 (6)

SimanTov-Nachlieli, I., Shnabel, N., Halabi, S. (2015). Winning the victim status can open conflicting groups to reconciliation: Evidence from the Israeli-Palestinian Conflict. *European Journal of Social Psychology*, 45(2),139-145

ISBN 978-615-5443-86-2

Szakmai lektor: Erős Ferenc
Olvasószerkesztő: Kengyel Gabriella
Korrektúra: Kiss Marianne

Nyomtatás: Érdi Rózsa Nyomda
Nyomdai előkészítés: Szekér Ella
Kiadja: Oriold és Társai Kiadó és Szolgáltató Kft.
1155 Budapest, Szent korona útja 11. 1./4.
www.orioldbooks.com | info@orioldbooks.com
Megrendelhető a kiadó fenti elérhetőségein.

TARTALOMJEGYZÉK

SZTE Klebelsberg Könyvtár

1001297020

Előszó..... 7

I. rész

A KOLLEKTÍV ÁLDOZATI SZEREP ÉS ANNAK ALAPJELENSÉGEI

A kollektív áldozati tudat jelentősége a kezelhetetlen konfliktusokban 21
Daniel Bar-Tal, Lily Chernyak-Hai, Noa Schori és Ayelet Gundar – fordította: Csertő István

Amikor a szenvedés szenvedést szül: Az áldozati versengés pszichológiája erőszakos csoportközi konfliktusokban 71
Masi Noor, Nurit Shnabel, Samer Halabi és Arie Nadler – fordította: Csertő István

Inkluzív áldozattudat az érdekképviselésekben, a társadalmi mozgalmakban és a csoportközi kapcsolatokban: Ígérek és buktatók..... 125
Johanna Ray Vollhardt – fordította: Fülöp Éva

II. rész

A KOLLEKTÍV ÁLDOZATI SZEREP ROMBOLO HATÁSA A CSOPORTKÖZI VISZONYOKRA

Kollektív áldozatiság a náci propagandabeszédekben..... 169
Agora Zsuzsanna

Az áldozati sors történelmi emlékezete: A sajtócsoporthoz jelenlegi vétkeiért érzett kollektív büntudat 193
Michael J. A. Wohl, Nyla R. Branscombe – fordította: Csertő István

Versengő áldozatiság, válaszul a sajtócsoporthoz ért vádakra..... 241
Daniel Sullivan, Mark J. Landau, Nyla R. Branscombe és Zachary K. Rothschild – fordította: Fülöp Éva

Lehet-e felelős egy áldozat? Az áldozatiság alapú identitás és az áldozati szerepért való versengés antiszemitizmushoz kapcsolódó következményei Lengyelországban 291
Michał Bilewicz, Anna Stefaniak – fordította: Csertő István

X₂₈₄₅₄₀

III. rész AZ ÁLDOZATISÁGBÓL A MEGBÉKÉLÉS FELE

Az ágencia és a moralitás szerepe a megbékélés folyamataiban:
A szükségletalapú modell 305
Nurit Shnabel és Arie Nadler – fordította: Csértő István

Az áldozati státusz elnyerése elősegítheti a szembenálló csoportok
megbékélését: Bizonyító erejű példa az izraeli-palesztin konfliktusból 319
*Ilanit SimanTov-Nachlieli, Nurit Shnabel és Samer Halabi – fordította:
Csértő István*

IV. rész A KOLLEKTÍV ÁLDOZATI SZEREP MAGYARORSZÁGON

„Egy ezredévi szenvedés...” – Kollektív áldozati hiedelmek és hatásuk
Magyarországon 341
Mészáros Noémi Zsuzsanna, Szabó Zsolt Péter

A történelmi sérelmekhez való viszonyulás és a kisebbségi csoportokkal
szembeni intolerancia összefüggései 371
Fülöp Éva, Kövágó Pál

ELŐSZÓ

A történelem és a jelen szétválaszthatatlan egymástól. A kollektív emlékezetben megőrzött múltbeli események szerves részét képezik egy csoport önmagáról való gondolkodásának. Számptalan példa illusztrálja a történelmi események értelmezésének az aktuális társadalmi-politikai történésekre való hatását. A World Trade Centert ért 2011. szeptember 11-i támadás alapján rázta meg a nyugati világot. Nagy-Britannia nem volt rest azonnal katonai beavatkozással támogatni szövetségését, az Egyesült Államokat, s tette ezt a második világháborúban vállalt közös szerepvállalásuk okán, amikor is élen jártak a világot fenyegető ellenség, a náci Németország elleni küzdelemben. Az esemény nyomán a nyugati hatalmak eltérő válaszlépéseit jól magyarázza a történelem értelmezésének hatását a jelenre. Ugyanígy, az Izrael és Palesztina közötti újra és újra eszkalálódó konfliktus oka is kereshető a két közösség eltérő történelmi értelmezésével. Mindkét fél a másik agressziójának áldozataként érzi magát, így feljogosítva érzi magát az ellencsapásra, mely aztán ismét megerősíti a másik fél áldozati élményét. A I. világháborúban történt ypres-i csata emlékezete különösen fontos szerepet játszik Belgium kollektív emlékezetében, még pontosabban a flamand közösség emlékezetében. A flamandok úgy tartják, hogy a csata során rengeteg honfitársuk veszett oda, és ez legfőképpen annak volt az eredménye, hogy a katonáik nem értették a feljebbvalóikat, akik történetesen franciák voltak. Az események ilyen értelmezése kulcsfontosságú volt a flamand függetlenségi mozgalom számára, a flamand katonák így a francia elittől szenvedő flamand nép szimbólumává váltak. Ruandában és Burundiban a kilencvenes években súlyos áldozatokat követelt a hutuk és tuszik közötti véres konfliktus. A konfliktust részben pontosan az hajtotta, hogy mindkét népcsoport meg volt győződve arról, ki tekinthető elkövetőnek, és ki tekinthető áldozatnak, és mindaddig, amíg az áldozati identitás és az áldozati élmény kizárólagosságába vetett hit jelen volt a közösségben, a hutuk és tuszik közötti feszültségek nem csökkentek. Magyarországon a roma holokauszt megemlékezéseket gyakran követik szélsőjobboldali megmozdulások, kritikák, s ez arról tanúskodik, hogy ha a többségi társadalom úgy érzi, hogy múltbeli szenvedései nem kerültek elismerésre,

akkor maga is sokkal kevésbé lesz képes a kisebbségi csoportok sérelmeinek feldolgozásának segítésére.

Az utóbbi évszázadok történelme emberek milliói számára hozott mérhetetlen szenvedést, generációkon átívelő traumákat, sérelmeket a veszteségélmények minden formájában. A háborúk, a népirtások, a rabszolgaság, gyarmatosítás, terrorcselekmények és más különböző erőszakos események nemcsak egyénileg, hanem társadalmi szinten is maradandó hatással voltak az emberek életére. Az elszenvedett sérelmek nemcsak az ezt közvetlenül átélő emberek életére fejtik ki hatásukat. Még jóval az utána következő generációk számára is kihívást jelent a múlttal való szembenézés, a korábbi megrázkódtatások feldolgozása. A társadalomtudományokban minden diszciplína valamilyen formában kísérletet tett arra, hogy értelmezze az egyes társadalmi csoportokat érő kollektív sérelmek, traumák létrejöttének körülményeit és azok következményeit. A szociálpszichológiában különösen a második világháborút követően lendült fel azoknak a tanulmányoknak a száma, melyek azt boncolgatták, hogy miként képesek emberek egymás ellen fordulni egészen akár az olyan mértékű megsemmisítő agresszióig, amely a holokauszt borzalmaiban tetőződött be. Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson és Sanford (1950) tekintélyelvűség elmélete, Lewin (Lewin, Lippitt & White, 1975) és Mérei (1989) csoportdinamikai kutatásai, Milgram engedelmisségi kísérletei (1963) és hasonló klasszikus vizsgálatok azonban főként a csoportközi agresszió elkövetői oldalának pszichológiájával foglalkoztak. A kollektív traumák áldoztainak perspektívája már a századfordulón megjelent a háborús neurózisok szakirodalmában, elsősorban a pszichoanalitikus irányzatban (lásd összefoglalásul Crocq & Crocq, 2000) később, a második világháború után, a 60-as évektől a holokauszttal kapcsolatos trauma kutatásokban (pl. Niederland, 1961; Krystal, 1968) és különösen a 80-as évektől a PTSD diagnosztikai kategóriájának megjelenésével a pszichoterápia területén. A kollektív áldozatiság lélektanával foglalkozó kutatások ugyanakkor viszonylag későn kerültek be az empirikus szociálpszichológia főáramába. Tajfel és Turner társas identitás elmélete (1979) és az ehhez kapcsolódó szelf-kategorizációs elmélet (Turner, Hogg, Oakes, Reicher & Wetherell, 1987) megteremtették az elméleti alapot a kollektív jelenségek tanulmányozásához. Felhívták a figyelmet arra, hogy az egyes társas csoportokhoz való tartozás önmeghatározásuknak olyan fontos része, amely ugyanolyan érzelmi, kognitív és viselkedéses válaszokat hívhat elő pusztán a csoportba tartozás alapján, mint a bennünket közvetlenül érintő események. Így, ha egy társas csoport történetében jelentős szerepe van az áldozati élményszerveződésnek, akkor ez a csoporttagok társas identitására is hatással lesz. Ez a gondolat

jelenik meg a kollektív áldozatiság fogalmában, melynek lényege, hogy ha egy csoport a sorozatos, más csoportoktól elszenvedett, igazságtalannak vélt sérelmek nyomán tartósan azonosul az áldozat szerepkörrel, akkor ez az áldozat élmény mélyen beágyazódik a kultúrába, általános világszemléletként meghatározza a csoporttagok további csoportközi tapasztalataihoz való viszonyulását és tovább adódik a kollektív emlékezeti reprezentációkban a következő generációknak is. A kollektív áldozatisággal kapcsolatos írások először a 90-es években jelentek meg a tudományos diskurzusban (Bar-Tal & Antebi, 1992; Rouhana & Bar-Tal, 1998), a 2000-as években aztán egyre kezdtek feltűnni a kollektív áldozatiságot a különböző nemzeti, etnikai, vallási vagy akár nemi kategóriák viszonylataiban vizsgáló publikációk.

Kötetünk első fejezete a kollektív áldozatiság jelenséghörének alapjelenségeit tárgyalja.

Az első tanulmány, Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori és Gundar 2009-as, „*A kollektív áldozati tudat jelentősége a kezelhetetlen konfliktusokban*” című írása átfogó betekintést nyújt a jelenségbe a kollektív áldozatiság fogalmi meghatározásától kezdve egészen annak pszichológiai folyamatainak, funkcióinak, következményeinek bemutatásáig. Talán nem véletlen, hogy a kollektív áldozatiság-kutatások elsősorban izraeli szerzők részéről jelentek meg. A zsidóság áldozati identitása, a holokauszt öröksége ma is domináns témája a kollektív áldozatiság szakirodalomnak, ugyanakkor jól mutatja a kollektív áldozatiság fogalmának kitágulását az a tendencia, hogy ma már nagyon sokféle nemzet esetében találkozunk áldozati önmeghatározással. Az utóbbi évtizedekben vizsgálták a kollektív áldozattudatot például az izraeli-palesztin (Wohl & Branscombe, 2008; Siman Tov-Nachlieli & Shnabel, 2014; Shnabel, Halabi & Noor, 2013; Vollhardt, 2009a; Schori-Eyal, Halperin & Bar-Tal, 2014), észak-amerikai zsidó-német (Wohl & Branscombe, 2005), kanadai őslakos-fehér kanadai (Wohl & Branscombe, 2005) észak-amerikai-japán (Bilali, 2012), bosznia-hercegovinai (Cehajic & Brown, 2010), koszovói (Andrighetto, Mari, Volpato & Behluli, 2012) ausztrál-japán (Philpot & Hornsey, 2011), ruandai (Bilali & Vollhardt, 2013; Vollhardt & Bilali, 2015), chilei (Manzi & Gonzalez, 2007), észak-ír katolikus-protestáns (Cohrs, McNeill & Vollhardt, 2015; Noor, Brown & Prentice, 2008), belgiumi volt gyarmatok (De Guissemé & Licata, 2017), lengyel-zsidó (Bilewicz & Stefaniak, 2013; Bilewicz & Jaworska, 2013) és magyar (Mészáros & Szabó, jelen kötet; Fülöp & Kóvágyó, jelen kötet) kontextusban. A kollektív áldozati dinamika azonban nemcsak nemzeti, hanem nemi kategóriák esetén is releváns lehet, így több tanulmány (például Warner, Wohl & Branscombe, 2014;

Sullivan, Landau, Branscombe & Rothschild, 2012) férfi-női viszonylatban vizsgálta az elkövetői-áldozati szerepek folyamatait.

A kollektív áldozatszerep felvételének következményeivel kapcsolatban számos tanulmány született. A nyilvánvaló negatív következmények ellenére (pl. státuszvesztés, kontrollvesztés, sebezhetőség stb.) az áldozatszerep számtalan előnyt biztosít a pozitív identitás fenntartása szempontjából: morális felsőbbrendűség érzését adja, felment a felelősségvállalás alól, mentesít mások bírálataától, szimpátiát válthat ki. A kollektív áldozatszeressel járó előnyökből eredeztethető az a jelenség, amelyet versengő áldozatiságnak hívnak, melynek során társadalmi csoportok annak bizonyítására törekszenek, hogy többet szenvedtek, mint a másik csoport, tehát valóságos versengésben állnak az áldozatszerep elismeréséért. A versengő áldozatiság jelenséget mutatja be az első fejezet második tanulmánya, Noor, Shnabel, Halabi és Nadler 2012-es, „*Amikor a szenvedés szenvedést szül: Az áldozati versengés pszichológiája erőszakos csoportközi konfliktusokban*” című cikke. A versengő áldozatiság együtt jár más csoportok szenvedésére való érzéketlenséggel, mások áldozati szerepének kétségbe vonásával.

A kollektív áldozatszerep egyik legsúlyosabb következménye lehet, hogy a magukat áldozatnak látók gyakran igazolva látják saját agressziójukat mások ellen; az erkölcsi feljogosultság (Schori-Eyal, Halperin & Bar-Tal, 2014), csökkent büntudat és felelősségérzésük (Wohl & Branscombe, 2008) nyomán maguk válhatnak agresszorrá. Az áldozat élménynek azonban nem mindig negatívak a következményei, hiszen azzal is együtt járhat, hogy a sérelmeket megélt csoport fokozottan érzékeny lesz mások szenvedésére és empátiával fordul feléjük (Staub & Vollhardt, 2008; Vollhardt, 2009). Az áldozatiságnak pontosan erre a kettős természetére utal Johanna Vollhardt, amikor megkülönbözteti az exkluzív és inkluzív áldozatiság fogalmát, melyről a szerző részletes bemutatást nyújt kötetünk első fejezetének harmadik cikkében, „*Inkluzív áldozattudat az érdekképviselőkben, a társadalmi mozgalmakban és a csoportközi kapcsolatokban: ígérek és buktatók*” címmel. Az exkluzív áldozatiság a sajátcsoport szenvedésének egyediségének vélelmét jelenti. Együttjárást mutat ellenséges attitűdökkel és más csoportok politikai kizárásával (Vollhardt & Bilali, 2015). Az exkluzív áldozatiság esetén a csoport csak saját magára, saját narratívájára fókuszál. Traumájuk hozzájárul nemzeti, etnikai büszkeségérzetükhöz, glorifikálják csoportjukat és a sérelmeiket, ezzel együtt delegitimizálnak másokat és az ő szenvedéseiket, mivel saját identitásukat veszélyeztetőnek látják őket (Bar-Tal & Cehajic-Clancy, 2014). Az inkluzív áldozatiság (Staub & Vollhardt, 2008; Vollhardt, 2009b) az exkluzív formával szemben éppen a közös áldozati

élmények mentén történő összekapcsolódást, közösség érzést, szolidaritást jelent. Az inkluzív áldozattudat együtt jár a fokozott támogató viselkedéssel (Vollhardt & Bilali, 2015, Vollhardt, Nair & Tropp, 2015; Warner, Wohl & Branscombe, 2014), pozitívabb attitűdökkel más áldozatok iránt és fokozott megbocsátási hajlandósággal csoportközi helyzetben (Shnabel, Halabi & Noor, 2013; Cohrs, McNeill & Vollhardt, 2015).

A második fejezetben olyan kutatásokat gyűjtöttünk össze, melyek a kollektív áldozatszerep csoportközi viszonyokra vonatkozó hátrányos következményeit mutatják be.

Az áldozati szerepkörrel való azonosulás számos negatív következménnyel járhat a csoportközi viszonyok alakulására. Jellemzője a negatív viszonyulás az elkövetőkhöz és mindazokhoz, akik nem ismerik el szenvedéseiket, az 'üldözött mentalitás' (Bar-Tal & Antebi, 1992), a bizalmatlanság, egocentrizmus, csökkent empátia (pl. Cehajic, Brown, & Castano, 2008) és alacsony hajlandóság a konfliktus rendezése vagy kompromisszumra (Noor, Brown & Prentice, 2008; Schori-Eyal, Halperin & Bar-Tal, 2014). A múltban elszenvedett sérelmekre való pusztán emlékeztetés önmagában növelheti az ellenséges csoportközi viselkedést, még olyan csoportokkal szemben is, akiknek semmi közük ezekhez a történelmi sérelmekhez. Ezt a folyamatot illusztrálja Wohl és Branscombe 2008-as kutatása, melyben kanadai zsidó személyeket emlékeztettek csoportjuk áldozattörténete a holokauszt során, amely végül azzal járt, hogy sokkal kevésbé számoltak be kollektív büntudatról és felelősségérzetről az izraeli-palesztin konfliktus kapcsán. Tanulmányukat kötetünk második fejezete tartalmazza: „*Az áldozati sors történelmi emlékezete: A sajátcsoport jelenlegi vétkeiért érzett kollektív büntudat*” címmel.

Az elkövető szerep fenyegetést jelent a pozitív csoportidentitás szempontjából, hiszen egy egyfajta morális stigmával, kiközösítéssel jár, így különböző felmentő stratégiák, identitás-védő mechanizmusok akadályozhatják a szerep felvállalását, a felelősségvállalást csoportunk agresszív tette nyomán. Kötetünk második fejezetének harmadik cikke, Sullivan, Landau, Branscombe, és Rothschild 2012-es, „*Versengő áldozatiság, válaszul a sajátcsoportot ért vádakra*” című publikációja éppen egy ilyen folyamatot mutat be. Kutatásukban magasabb státuszú csoportok tagjait vádolták tisztességtelen bánásmóddal, melyre válaszul azonnal megjelent a versengő áldozatiság jelensége. A tisztességtelenséggel megvádolt személyek felvették az áldozatszerepet és saját sérelmeiket versenyeztették azzal, amit ők okoztak, hogy elkerüljék az elkövető szereppel járó elmarasztalást, büntudatot vagy kirekesztést.

A versengő áldozatiság mögött mindig az összehasonlítás kényszere áll, a sérelmek kizárólagos természetének feltételezése, a saját viktimi-

záció felülértékelése. A saját trauma egyediségét hangsúlyozó áldozati szerep így erős korrelációt mutat a nárcisztikus, énfelnagyító, azonosulási formákkal. A második fejezet második cikke, Bilewicz és Stefaniak, „Lehet-e felelős az áldozat? Az áldozati identitás és az áldozati versengés antiszemitizmust érintő következményei Lengyelországban” című, 2013-ban megjelent cikke lengyel mintán például azt találta, hogy a nemzettel erősen azonosuló tagok hajlamosak voltak a holokauszt és a zsidóság szenvedésének tagadására, hogy ezzel megőrizték áldozat státuszuk egyedülállóságába vetett hitet. Kutatásukban a megkérdezettek történelmi áldozattudata erősebb antiszemitizmussal járt együtt, s ez az összefüggés elsősorban az erős nemzettel való azonosulás függvényében volt igaz. A csoport fenyegetett, bizonytalan énképén alapuló identitás nem enged meg közös áldozattudatot, hiszen ez tovább csökkentené az amúgy is labilis önmeghatározást, és előítéletet generál minden, saját identitását fenyegetést jelentő csoport felé.

Szintén a kollektív nárcizmus és a kollektív áldozatszerep összefüggéseire világít rá második fejezetünk első tanulmánya, Agora Zsuzsanna „Kollektív áldozatiság a náci propagandabeszédekben” című írása, melyben arról értekezik, hogy náci propagandabeszédekben miként alkalmazták a történelmi áldozati narratívát a sajátcsoport felsőbbrendűsége köré szervező, nárcisztikus nemzeti identitás felélesztése. Ennek a szélsőségesen nárcisztikus, másokat lealacsonyító nemzeti önmeghatározásnak a pusztító következményei pedig sajnos jól ismertek a történelemből.

Miután áttekintettünk pár példán keresztül, hogy milyen káros következményekkel járhat a kollektív áldozati azonosulás csoportközi helyzetekben, a harmadik fejezetünkben olyan tanulmányokat közlünk, melyek azt mutatják be, hogy miként lehet az áldozatszerepből konstruktívan továbblépni, miként lehet az áldozatszerepet feladva a szembenálló csoportokkal a megbékélés útjára lépni.

A nyugati kultúrákban mélyen beágyazott gondolat, hogy az áldozatoknak túl kell lépniük sérelmeiken, ehhez az elkövetőknek nyíltan el kell ismerni a felelősségüket (Cehajic, 2012), a szenvedést pedig jóvátételnek kell követnie (Branscombe, Warner, Klar & Fernández, 2015). A megbékélés-kutatások egyik legmeghatározóbb modellje, az úgynevezett szükséglet-alapú megbékélés modell, melyet a harmadik fejezet első cikkében ismertet Shnabel és Nadler (2015) „Az ágens és a moralitás szerepe a megbékélés folyamataiban: A szükséglet alapú modell” címmel. Ebben a modellben a szerzők az áldozatok és az elkövetők eltérő igényeire helyezik a hangsúlyt a megbékélési folyamatban. Amellett érvelnek, hogy egy konfliktus során az elkövetőknek a morális közösségből való kizárás fenyegetésével kell szembenézni rosszcselkedetük nyomán, így ők

a morális énképük helyreállítására, a tetteik ellenére történő elfogadásra fognak törekedni. Az áldozatoknak elsősorban az erő, a saját sorsuk felett gyakorolt kontroll, ágens érzetük sérül, így részükről a megbékélési folyamatok során ennek helyreállítására való igény jelenik meg. Az áldozatok egyik legfőbb motivációja a szenvedések mások általi elismerésének elnyerése. Amennyiben egy csoport megerősítést kap egyedi áldozat státuszáról, a versengési kedve csökkenést mutat, hajlandóbb lesz feladni az áldozati pozíciót és jobban törekszik a megbékélésre. Ezt a jelenséget demonstrálta SimanTov-Nachlieli, Shnabel, és Halabi, 2015-ös vizsgálatában, melyet „Az áldozati státusz elnyerése képes megnyitni a konfliktusban álló csoportokat a megbékélésre. Bizonyító erejű példa az izraeli-palesztin konfliktusból” címmel közlünk a harmadik fejezetben.

Hazai kutatások széles köre igazolta, hogy a kollektív áldozatszerep a magyar nemzeti identitásnak is szerves részét alkotja (László és Fülöp, 2011, László, 2014, Mészáros, Vámos és Szabó, 2017). A negyedik fejezetben további két kutatást közlünk, melyek magyar mintán történő vizsgálatokban tanulmányozták a kollektív áldozatiság jelenségét.

A korábbi vizsgálatokban (lásd összefoglalásul László, 2014) a különböző történelmi narratívák-történelemkönyvek, személyes történetek, sajtóanyagok, irodalmi művek- automatikus tartalomelemzése empirikus bizonyítékkal szolgált arra, hogy a nemzeti történelem reprezentációban az áldozat perspektíva dominál. A történetek tartalmában egyrészt a sajátcsoport szenvedésével való elárasztottság tapasztalható, másrészt az események elbeszélésének mélyebb implicit rétegei is a kollektív áldozati identitás meglétére utalnak. A nyelvi jegyekben felfedezhetők voltak az önsajnálát, a depresszivitás, a félelem és az ellenségesség kifejezései; erős tagadás; kimagaslóan alacsony szelf-ágens és elfogult perspektíva. Ezeknek a narratív struktúráknak a történelmi reprezentációban való átható jelenléte arra enged következtetni, hogy az áldozatiság elemei- a hárított felelősségvállalás, a perspektíva-váltás képtelensége, az inadaptív érzelmi reakciók-átöröklődnek egyik generációról a másikra és tartósan megőrződnek a nemzet kollektív emlékezetében.

Jelen kötet negyedik fejezetének mindkét kutatása azt vizsgálta, hogy a különböző áldozat felfogások, vagyis az exkluzív és inkluzív áldozattudat miként függenek össze a más csoportokkal való attitűdökkel. Mészáros és Szabó, „Egy ezredévi szenvedés...” Kollektív áldozati hiedelmek és hatásuk Magyarországon” című tanulmánya az áldozat tudat és az attitűdök összefüggéseit a szomszédos országok nemzeteivel való kapcsolat illetve a menekültekkel való kapcsolat kontextusában nézte, Fülöp és Kővágó, „A történelmi sérelmekhez való viszonyulás és a kisebbségi csoportokkal szembeni intolerancia összefüggései” című kutatása pedig a többségi magyar

társadalom és a cigányság kapcsolatának kontextusában tette ugyanezt. Mindkét vizsgálat egybehangzóan azt találta, hogy a személyek exkluzív áldozattudata erős összefüggést mutat a más csoportok felé irányuló előítéletes attitűdökkel és ez az exkluzív áldozat tudat a saját nemzetet glorifikáló nemzeti azonosulásból eredeztethető.

Úgy tűnik tehát, hogy a magyar társadalom egy részének komoly kihívást jelent az áldozati múlt sérelmeinek elengedése, az azokon való konstruktív túllépés. Ez pedig táptalaja lehet olyan külső és belső csoport-konfliktusoknak, melyek csak még tovább fokozzák a nemzeti-etnikai csoportok szembenállását. Magyarország történelmi múltjának, traumáinak feldolgozásában megakadást okozott az, hogy nem igazán történt meg az elkövetők vagy a be nem avatkozók szerepének tisztázása és ezért a bűnösök nyílt felelősségvállalása sem jelent meg. Ebben a világháborúk traumáinak kommunizmus alatti tabusításának jelentős szerepe van, az elhallgatás csak fokozta az áldozatok trauma élményét. A rendszerváltás után a múltfeldolgozás kérdése pedig gyakran politikai felhangot kapott és az aktuális identitásszükségletek befolyásolták a sérelmekhez, traumákhoz való viszonyt. Amint azt a kötetben szereplő kutatások bizonyítják, a múltbeli sérelmek feldolgozása vagy annak hiánya nagyban meghatározó lehet a jelenben történő csoportközi helyzetek alakulásának szempontjából. A múltbeli sérelmek feldolgozása valójában a megküzdési mechanizmusok aktív és konstruktív mozgósítását igényelné: a bűnösök felelősségvállalása, az eseményekkel való szembenézés, a szenvedések kibeszélése, a veszteségek elgyászolása, a múltbeli sérelmek megbocsátása és elfelejtése, az intenzív érzelmi reakciók halványulása mind-mind a túllépés folyamatát szolgálják. A kollektív áldozatszerepben való megrekedés ugyanakkor jelentősen visszavetheti a társadalmi szintű „gyógyulási folyamatot”. A felelősség elutasítása, a trauma elabrációjának gátlása és a megbékélés késleltetése hozzájárul ahhoz, hogy az áldozatszerep hagyománnyá váljon és a csoport egész identitását deformálja. Egy csoporttal való azonosulás a felnövekvő generációk számára nemcsak a csoport perspektívájának felvételét, hanem a csoport kollektív emlékezetében megőrzött történelmi reprezentációkból való részesedést is jelenti, ezért mindenképpen megfontolásra érdemes az áldozati narratíva áthagyományozásának felülvizsgálata a mai magyar társadalomban.

Ami pedig a jövőbeli kollektív áldozat kutatásokat illeti, mindenképpen indokolt lenne egy fogalmi pontosítás és a kollektív áldozatszerep jelenségének differenciálása. A háborúk, népirtások kontextusában a legelterjedtebb szerepfelosztás az elkövető, áldozat és be nem avatkozó hármasa (Hilberg, 1993). Számtalan kísérlet történt ennek a fogalmi hármasnak a differenciálására, így például megkülönböztetnek külső és

belső be nem avatkozókat, uszítókat és követőket (Staub, 1997; 2002), az elkövetőkkel kollaborálókat, segítő hősöket és így tovább. Az áldozat csoportokon belül is különbséget tesznek az aktívan ellenállók és passzív áldozatok között (Oliner & Oliner, 1988). Ezen az útvonalon haladva további szerepfogalmak azonosítása és azok megismerése segíthetné a komplex csoportközi helyzetek megfelelő megragadását. Fontos megjegyezni azt is, hogy ezek a szerepek nem egymást kizáró kategóriák, hiszen néha egyszerre vesz részt valaki elkövető és áldozatszerepben is egy csoportközi konfliktusban, amely tovább bonyolítja a sérelmeken való túllépést, a megbékélési folyamatot.

Noor, Vollhardt, Mari és Nadler (2017) a kollektív áldozatszerep szociálpszichológiáját bemutató összefoglaló írásukban felsorolnak néhány egyéb potenciális tovább lépési irányt a kollektív áldozatszerep-kutatásokban. Megemlítik például, hogy a kollektív áldozatiság eddig főként individuális élményként került tanulmányozásra, de a jövőben szükség lenne a kollektív élményszint megragadására is. Ugyanígy kiemelik az idői tényező figyelembevételének fontosságát is, hiszen nem mindegy, hogy egy jelenbe is aktuális vagy egy múltban történt, teljesen lezárt áldozati eseményről van-e szó. S bár láttuk a bemutatott kutatásokban, hogy egyre több kulturális kontextusban vizsgálták a kollektív áldozatszerep dinamikáját, mégis még mindig jellemzően az Egyesült Államokból, Nyugat-Európából és Izraelből érkező kutatások dominálnak a kollektív áldozatisággal foglalkozó tanulmányok területén. Jelen kötet így egyfelől értékes kiegészítője lehet a közép-kelet európai kontextus beemelésével a kollektív áldozatiság szakirodalmának, másrészt megismertetheti a magyar olvasóközönséggel a kollektív áldozatiság szociálpszichológiájának jelenségkörét.

A szerkesztők

HIVATKOZÁSOK

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper and Row
- Andrighetto, L., Mari, S., Volpato, C., Behluli, B. (2012). Reducing Competitive Victimhood in Kosovo: The Role of Extended Contact and Common Ingroup Identity. *Political Psychology*, 33(4), 513-529
- Bar-Tal, D., Antebi, D. (1992). Siege Mentality in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 16, 251-275.

- Bar-Tal, D., Cehajic-Clancy, S. (2014). From collective victimhood to social reconciliation: Outlining a conceptual framework. In Spini, D., Elchereth, G., Corkalo Biruski, D. (szerk.). *War, community and social change: Collective experiences in the former Yugoslavia*, New York: Springer, 125-136.
- Bilali, R. (2012). Identity centrality and in-group superiority differentially predict reactions to historical victimization and harm doing. *International Journal of Conflict and Violence*, 6, 322-388.
- Bilali, R., Vollhardt, J. R. (2013). Priming effects of a reconciliation radio drama on historical perspective-taking in the aftermath of mass violence in Rwanda. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49, 144-151.
- Bilewicz, M., Jaworska, M. (2013). Reconciliation through the righteous: The narratives of heroic helpers as a fulfillment of emotional needs in Polish-Jewish intergroup contact. *Journal of Social Issues*, 69(1), 162-179.
- Bilewicz, M., Stefaniak, A. (2013). Can a victim be responsible? Antisemitic consequences of victimhood-based identity and competitive victimhood in Poland. In: Bokus, B. (szerk.) *Responsibility: An Interdisciplinary Perspective*. Warszawa: Lexem.
- Branscombe, N. R., Warner, R. H., Klar, Y., Fernández, S. (2015). Historical group victimization entails moral obligations for descendants. *Journal of Experimental Social Psychology* 59, 52-64.
- Čehajić, S. (2012). Coming to terms with the past marked by collective violence: the question of collective (moral) responsibility. In: Simic, O., Volcic, Z., *Peace Psychology in the Balkans*. Springer, 235-244.
- Čehajić, S., Brown, R. (2010). Silencing the Past: effect of intergroup contact on acknowledgment of ingroup atrocities. *Social Psychological and Personality Science*, 1(2), 190-196.
- Cehajic, S., Brown, R. J., Castano, E. (2008). Forgive and forget. Antecedents and consequences of intergroup forgiveness in Bosnia and Herzegovina. *Political Psychology*, 29, 351-367.
- Cohrs, J. C., McNeill, A., Vollhardt, J. R. (2015). The two-sided role of inclusive victimhood for intergroup reconciliation: Evidence from Northern Ireland. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 21, 634-647.
- Crocq, M. A., Crocq L. (2000). From shell shock and war neurosis to posttraumatic stress disorder: A history of psychotraumatology. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 2(1), 47- 55.
- De Guissme, L., Licata, L. (2017): Competition over collective victimhood recognition: When perceived lack of recognition for past victimization is associated with negative attitudes towards another victimized group, *European Journal Of Social Psychology*, 47(2) Special Issue, 148-166
- Hilberg, R. (1993). *Perpetrators, Victims és Bystanders: The Jewish Catastrophe 1933-1945*. Yale University Press: New Haven, Yale.
- Krystal, H. (1968): *Massive Psychic Trauma*. International Universities Press, New York
- László, J. (2014). *Történelem történetek*, Budapest, Akadémiai Kiadó
- László, J., Fülöp É. (2011). Nemzeti identitás és kollektív áldozati szerep, *Pszichológia*, 31 (3), 295-315.
- Lewin, K., Lippitt, P., White, R. K. (1975): Agresszív viselkedési sémák kísérletileg kialakított társas légkörben, in: Pataki F. (szerk.): *Csoportdinamika*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest., 159-191.
- Manzi, J., González, R. (2007). Forgiveness and reparation in Chile: The role of cognitive and emotional intergroup antecedents. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 13(1), 71-91.
- Mérei, F. (1989): *Társ és csoport*, Akadémiai Kiadó, Budapest
- Mészáros N. Zs., Vámos E., Szabó Zs. P. (2017): Sérülékeny identitás: A kollektív áldozati tudat pszichológiai hatásai, *Magyar Pszichológiai Szemle* 72(3), 345-379
- Milgram, S. (1963). Behavioral Study of obedience. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(4), 371-378.
- Niederland, W. G. (1961): The Problem of Survivor. *Journal of Hillside Hospital*, 10, 222- 247
- Noor, M., Brown, R., Prentice, G. (2008). Precursors and mediators of inter-group reconciliation in Northern Ireland: A new model. *British Journal of Social Psychology*, 47, 481-495.
- Noor, M., Vollhardt J.R., Mari, S., Nadler, A. (2017) *The social psychology of collective victimhood*. *European Journal Of Social Psychology*, 47 (2). 121-134. ISSN 0046-2772
- Oliner, S. P., Oliner, P. M. (1988). *The altruistic personality: rescuers of Jews in Nazi Europe*. New York: The Free Press.
- Philpot, C. R., Hornsey, M. J. (2011). Memory for intergroup apologies and its relationship with forgiveness. *European Journal of Social Psychology*, 41, 96-106.
- Rouhana, N. N., Bar-Tal, D. (1998). Psychological dynamics of intractable ethnonational conflicts: The Israeli-Palestinian case. *American Psychologist*, 53(7), 761-770.
- Schori-Eyal, N., Halperin, E., Bar-Tal, D. (2014). Three Layers of Collective Victimhood: Effects of Multileveled Victimhood on Intergroup Conflicts in the Israeli-Arab context, *Journal of Applied Social Psychology*, 44, 778-794.
- Shnabel, N., Halabi, S., Noor, M. (2013). Overcoming competitive victimhood and facilitating forgiveness through re-categorization into a common victim or perpetrator identity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49, 867-877.
- SimanTov- Nachlieli, I., & Shnabel, N. (2014). Feeling both victim and perpetrator: Investigating duality within the needs-based model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 40, 301-314.
- Staub, E. (1997). The psychology of rescue: Perpetrators, bystanders and heroic helpers. In Michalczyk, J (szerk.). *Resisters, rescuers and refugees: Historical and ethical issues*. Kansas City: Sheed and Ward.

- Staub, E. (2002). Perpetrators, bystanders and heroic helpers. In Newman, L., Erber, R. (szerk.). *Social psychological contributions to the understanding of the Holocaust*. New York: Oxford University Press.
- Staub, E., Vollhardt, J. (2008). Altruism born of suffering: The roots of caring and helping after experiences of personal and political victimization. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78, 267-280.
- Sullivan, D., Landau, M. J., Branscombe, N. R., Rothschild, Z. K. (2012). Competitive victimhood as a response to accusations of ingroup harmdoing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102, 778-795.
- Tajfel, H., Turner, J. C. (1979): An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In: Austin, W. G., Worchel, S. (szerk.): *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA, Brooks-Cole.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Cambridge, MA, US: Basil Blackwell.
- Vollhardt, J. R. (2009a). The role of victim beliefs in the Israeli-Palestinian conflict: Risk or potential for peace? *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 15, 135-159. doi:10.1080/10781910802544373
- Vollhardt, J. R. (2009b). Altruism born of suffering and prosocial behavior following adverse life events: A review and conceptual integration. *Social Justice Research*, 22, 53-97.
- Vollhardt, J. R., Bilali, R. (2015). The role of inclusive and exclusive victim consciousness in predicting intergroup attitudes: Findings from Rwanda, Burundi, and DRC. *Political Psychology*, 36, 489-506.
- Vollhardt, J. R., Nair, R., Tropp, L. (2016). Inclusive victim consciousness predicts minority group members' support for refugees and immigrants. *Journal of Applied Social Psychology*, 46, 354-368.
- Warner, R. H., Wohl, M. J. A., Branscombe, N. R. (2014). When victim group members feel a moral obligation to help suffering others. *European Journal of Social Psychology*, 44, 231-241.
- Wohl, M. J. A., Branscombe, N. R. (2005). Forgiveness and collective guilt assignment to historical perpetrator groups depend on level of social category inclusiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 288-303
- Wohl, M. J. A., Branscombe, N. R. (2008). Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgressions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 988-1006.

I. rész

A KOLLEKTÍV ÁLDOZATI SZEREP ÉS ANNAK ALAPJELENSÉGEI

A KOLLEKTÍV ÁLDOZATI TUDAT JELENTŐSÉGE A KEZELHETETLEN KONFLIKTUSOKBAN¹

Daniel Bar-Tal, Lily Chernyak-Hai, Noa Schori és
Ayelet Gundar

Daniel Bar-Tal a politikai pszichológia szakértője. A Tel-Avivi Egyetem Neveléstudományi Karának Branco Weiss ösztöndíjasaként a gyermekfejlődés és -nevelés terén végez kutatásokat. Lily Chernyak-Hai, Noa Schori és Ayelet Gundar szociálpszichológiát hallgatnak a Tel-Avivi Egyetem pszichológia tanszékén. Chernyak-Hai és Schori doktorjelöltek, Gundar pedig a mesterképzés hallgatója.

Absztrakt

A kollektív áldozati tudat az egymással kezelhetetlen konfliktusban álló társadalmak konfliktusközpontú erkölcsi felfogásának egyik fő vonása, valamint a konfliktus kollektív emlékezetének lényeges része. A csoport tagjait általánosan jellemző gondolkodásmódként határozható meg, melynek gyökerét egy másik csoporttól elszenvedett, szándékosnak vélt és súlyos következményekkel járó sérelem jelenti. A csoport az elszenvedett sérelmet meg nem érdemeltnek, igazságtalannak és erkölcstelennek tekinti, melyet ugyanakkor nem volt lehetősége megakadályozni. Jelen tanulmányban a kollektív áldozati tudat természetét vizsgáljuk meg a konfliktus folyamatának összefüggésében: az áldozati tudat kialakulásának előzményeit, a társadalom számára betöltött funkcióit, valamint e perspektíva következményeit.

¹ A szerzők szeretnének köszönetet mondani a következő személyeknek a jelen tanulmány kéziratához fűzött értékes észrevételeikért: Johanna Vollhardt, Sabina Čehajić-Clancy, Dinka Čorkalo Biruški, Yechiel Klar és Dario Spini. A tanulmánnyal kapcsolatos észrevételeket az első szerző fogadja az alábbi elérhetőségeken: Daniel Bar-Tal, School of Education, Tel-Aviv University, Tel-Aviv 69778, Israel, email: daniel@post.tau.ac.il _doi:10.1017/S1816383109990221

Valószínűleg egyetemes jelenség, hogy a súlyos, elmérgesedő és erőszakkal járó csoportközi konfliktusokban legalább az egyik – gyakran mindkét – fél áldozatként tekint önmagára. A kezelhetetlen konfliktusokban különösen nagy hangsúllyal jelentkezik ez a perspektíva,² amely elválaszthatatlan részét képezi a társadalmi csoport konfliktusról őrzött kollektív emlékezeti elbeszélésének, illetve konfliktusközpontú erkölcsi felfogásának.³ Lényege, hogy a szembenálló csoport folytatólagosan, igazságtalanul és erkölcstelen módon károkat okozott a viktimizált csoportnak. E perspektíva érvényesülése nem meglepő annak fényében, hogy a kezelhetetlen konfliktusban álló társadalmi csoportok úgy vélik, a konfliktusban érintett saját céljaik teljes mértékben jogosak, a saját csoportjukat kifejezetten pozitívan értékelik, ugyanakkor a szembenálló csoport pozícióját hiteltelennek tekintik.

Természetes módon következik ebből a szemléletből, hogy a konfliktusban a csoport tagjai az ellenfél áldozataként tekintenek magukra. A kollektív áldozati tudat lényeges következményekkel jár a konfliktus lefolyására nézve: arra, hogy a szembenálló csoportok miként kezelik a konfliktust, illetve miként viszonyulnak a békefolyamathoz s végül a megbékéléshez. Sok esetben hozzájárul a konfliktus fennmaradásához, illetve akadályozza a békefolyamatot. Ebből fakadóan fontos, hogy megértsük a kollektív áldozati tudat természetét: kialakulásának okait, funkcióit és következményeit. A jelen tanulmány ezt a célt igyekszik megvalósítani.

A kollektív áldozati tudat jelenségének jobb megértése érdekében részben olyan tanulmányokra támaszkodunk, melyek az egyén szintjén elemzik az áldozati szindrómát. Ezen a területen egyre élennebb társadalomtudományos érdeklődés tapasztalható. Különösen jelentős fejlemény a viktimológia tudományágának kibontakozása a kriminológiában és a pszichológiában. Ez a tudományág az áldozatok agresszorhoz való viszonyulását, az áldozatok viselkedését, valamint a társadalom (s ennek

2 Kezelhetetlen konfliktusnak tekintjük az olyan konfliktust, melynek során a szembenálló felek a győzelem érdekében jelentős anyagi és egyéb áldozatokat vállalnak, és amely legalább 25 éven keresztül fennáll. Az ilyen konfliktus totális, elhúzódó, központi jelentőségű az érintett csoportok számára, valamint feloldhatatlannak és – a játékelmélet kifejezésével élve – zéró összegű játszmának tekintik. Lásd D. Bartal, 'Sociopsychological foundations of intractable conflicts', *American Behavioral Scientist*, 50, 2007, 1430-1453-a.

3 Megjegyzendő, hogy csaknem minden csoportközi konfliktusra érvényes, hogy a szembenálló felek legalább egyike, és számos esetben mindkét fél a kollektív áldozat jeleit mutatja. A jelen tanulmány azonban a kezelhetetlen konfliktusokra összpontosít, melyekben minden esetben mindkét szembenálló félre jellemző a kollektív áldozati tudat.

részeként a különböző intézmények) áldozatokhoz való viszonyulását vizsgálja.⁴ Ugyanakkor eddig nagyon kevés tanulmány foglalkozott átfogóan a kezelhetetlen konfliktusokban megmutatkozó kollektív áldozati tudattal. E terület elhanyagolása meglepő, hiszen számos társadalomtudós felismerte a kollektív áldozati tudat jelentőségét a társadalmi csoport tagjainak viselkedése, valamint a szembenálló csoporttal és a társadalmi közösséggel fenntartott kapcsolataik értelmezésében.⁵

ÁLDOZATI TUDAT EGYÉNI MEGKÖZELÍTÉSBN

Számos különféle helyzet adódhat, melyben valaki mint egyén, illetve mint egy csoport tagja, áldozatnak érzi magát. Az áldozati tudat leginkább tartós pszichológiai állapotok – vélekedések, attitűdök, érzelmek és cselekvési szándékok – együtteseként határozható meg. E tudat háttérben egyfelől a viktimizáció közvetlen vagy közvetett élménye, másfelől ennek az egyént jellemző viselkedésformákra gyakorolt tartós befolyása áll. Más szóval olyan állapotként határozható meg, melyben az átélt sérelmek és azok hosszú távú következményei „az áldozat személyiségének részévé válnak”.⁶

4 A. Karmen, *Crime Victims: An Introduction to Victimology* (2. kiadás), Wadsworth: Belmont, CA, 1990; N. Ronel, K. Jaishankar és M. Bensimon, M. (szerk.), 2009, *Trends and Issues in Victimology*. Cambridge Scholars Publishing: Newcastle upon Tyne, UK; O. Zur, 'The psychology of victimhood', in R.H. Wright és N.A. Cummings (szerk.), *Destructive Trends in Mental Health*, Routledge: New York, 2005, 45-64.

5 D. Corkalo Biruski és S. Penic (előkészületben), 'Facing trauma, facing the enemy: War trauma, group identity, collective guilt and outgroup attitudes', in D. Spini, D. Corkalo Biruski, G. Elcheróth és M. Vasovic (szerk.), *Facing Massive Violence and Social Change: Collective Experiences in the Former Yugoslavia*; J.D. Frank, *Sanity and Survival: Psychological Aspects of War and Peace*, Vintage: New York, 1967; H.C. Kelman, 'Social-psychological dimensions of international conflict', in I.W. Zartman (szerk.), *Peacemaking in International Conflict: Methods and Techniques* (átdolgozott kiadás), United States Institute of Peace Press: Washington, DC, 2007, 61-107.; J. Mack, 'The Enemy System', 1990, in V. Volkan, J. Demtrios és J. Montville (szerk.), *The Psychodynamics of International Relationships, I. Concepts and Theories*, 83-95., Lexington, MA; V. Volkan, *Blood Lines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*. Westview Press: Boulder, Colorado, 1997.

6 Herman, *Trauma and Recovery*, Basic Books: New York, 1992.

Az áldozat élménye

A viktimizációt egyéni megközelítésben tanulmányozó kutatók egy része az áldozat élményeiből kiindulva határozza meg a jelenséget. Aquino és Byron meghatározása szerint például „az egyén valaki más vagy mások által okozott kár egyszeri vagy tartós célpontjaként észleli önmagát. A legáltalánosabb értelmezésben áldozatnak tekinthető mindenki, akit valamilyen esemény vagy események következtében sérelem, veszteség vagy balszerencse ér.⁷ Más szerzők a negatív esemény áldozatra gyakorolt hatásának olyan megfigyelhető pszichológiai vonatkozásait emelik ki,⁸ mint a kiszolgáltatottság és önsajnálát érzése, tehetetlenség, alacsony önbecsülés, reménytelenség, bűntudat, a bizalom, a jelentésteli élet és a személyes biztonság elvesztése, a felelősségérzet hiánya, hajlam mások hibáztatására, valamint stabilan kívülre helyezett kontroll (ebben az esetben az áldozat úgy véli, hogy az esemény saját ellenőrzésén, illetve választásán kívül állt, ami összhangban van a tehetetlenség érzésével).⁹ Végül különös jelentőséggel bír az a megfigyelés, mely szerint az áldozattá válás ismétlődő élménye megtorló magatartásminták kialakulását eredményezheti, illetve a kölcsönös erőszak körforgását indíthatja el.¹⁰

7 K. Aquino és K. Byron, 'Dominating interpersonal behavior and perceived victimization in groups: Evidence for a curvilinear relationship', *Journal of Management*, 28(1), 2002, 71.

8 M. Bard és D. Sangrey, *The Crime Victims' Book* (2. kiadás). Brunner/Mazel Publishers: New York, 1986; lásd még O. Zur, fent, 3. l.

9 Vizsgálatok szerint továbbá az egyéni viktimizáció megnyilvánulhat a poszttraumás stressz-szindróma (PTSD) és a depresszió tüneteiben, illetve szerabúzusban (P.A. Resick, 'The psychological impact of rape', *Journal of Interpersonal Violence*, 8, 1993, 223-255.; J. Wolfe és R. Kimerling, Gender issues in the assessment of post-traumatic stress disorder, in J.P. Wilson és T.M. Keane (szerk.), *Assessing psychological trauma and PTSD*, Guilford: New York, 1997, 192-238.), félelmi és szorongásos reakciókban (S.E. Taylor, J.V. Wood és R.R. Lichtman, 'It could be worse: Selective evaluation as a response to victimization', *Journal of Social Issues*, 39, 1983, 19-40.) és a testi egészség romlásában (J.M. Golding, 'Sexual assault history and physical health in randomly selected Los Angeles women', *Health Psychology*, 13, 1994, 130-138.; H.S. Resnick, R.E. Acierno és D. Kilpatrick, 'Health impact of interpersonal violence 1: Prevalence rates, case identification, and risk factors for sexual assault, physical assault, and domestic violence in men and women', *Behavioral Medicine*, 23, 1997, 65-78.).

10 R.J. Bies, T.M. Tripp és R.M. Kramer, 'At the breaking point: Cognitive and social dynamics of revenge in organizations', in R. Giacalone és J. Greenberg (szerk.), *Antisocial Behavior in Organizations*, Sage: Thousand Oaks, CA, 1997, 18-36.; D.P. Skarlicki és R. Folger, 'Retaliation in the workplace: The roles of distributive, procedural, and interactional justice', *Journal of Applied Psychology*, 82, 1997, 434-443.

Az áldozati tudat kialakulásának feltételei

Egy másik megközelítés az áldozati tudat megjelenéséhez szükséges feltételeket határolja körül. Eszerint az egyének abban az esetben tekintik maguknak áldozatnak, ha úgy vélik, hogy (1) valamilyen kár érte őket, (2) nem felelősek a károkozásért, (3) nem volt lehetőségük megakadályozni a károkozást, (4) maguk az erkölcsi igazságot képviselik és a mások által elkövetett igazságtalanság miatt szenvednek, valamint (5) együttérzést érdemelnek.¹¹ Ez utóbbi feltétel lényeges vonatkozásokkal egészíti ki a meghatározást. Rámutat, hogy az elszenvedett sérelem önmagában nem elegendő az áldozati tudat megjelenéséhez. Ehhez arra is szükség van, hogy az áldozat úgy vélje, az őt ért sérelem meg nem érdemelt, igazságtalan és erkölcstelen, amelyet nem akadályozhatott meg. Mindez együttesen az együttérzés iránti igény megjelenéséhez vezet.

Finomelemzés

Az egyes megközelítések által javasolt meghatározások mellett több különböző részletes elemzés született a viktimizáció jelenségéről. Az egyik ilyen elemzés szerint például a viktimizáció fogalma magában foglalja bizonyos egyéni vagy kollektív jogok megsértését: e jogok tárgyát képezhetik olyan kézzelfogható körülmények, mint a szálláshely és az élelem, vagy olyan absztraktabb kategóriák, mint a boldogság, az élettér, az önrendelkezés és a szabad önkifejezés. A jogok e két csoportjának megkülönböztetése nyomán maga a viktimizáció jelensége is tovább árnyalható: eszerint az áldozatok egy részét kézzelfogható kár éri (terület, tulajdon, fizikai sérülés, gyilkosság), míg más részük olyan, nem kézzelfogható kárt szenved, mint az identitás sérülése, egyéb pszichológiai traumák, a biztonságtól való megfosztás vagy akár a „régí” azonosságtudat elvesztése.¹² Az áldozattá válás tehát nem csupán objektív esemény, hanem szubjektív, tapasztalati vonatkozással is bír: némelyek „áldozatnak” tekinthetik magukat olyan körülmények között, melyek mások számára a mindennapi élethez tartoznak.¹³

Lényeges továbbá, hogy az egyének nem csupán közvetlen, hanem közvetett módon is szerezhettek élményt az áldozattá válásról. Más szóval vagy maguk szenvedik el a pszichológiai vagy fizikai természetű kárt, vagy az áldozathoz fűződő kapcsolatukon keresztül, közvetett mó-

11 C.J. Sykes, *A nation of victims: The decay of the American character*, St. Martin's Press: New York, 1992.

12 A. Confino, 'Remembering the Second World War, 1945-1965: Narratives of victimhood and genocide', *Cultural Analysis*, 4, 2005, 46-75.

13 S. Garkawe, 'Revisiting the scope of victimology – How broad a discipline should it be?' *International Review of Victimology*, 11, 2004, 275-294.

don élik át a viktimizációt.¹⁴ Ennek a megközelítésnek a háttérében az a feltevés áll, hogy az áldozati tudat értelmezését legcélszerűbb az egyén negatív élményeire alapozni.¹⁵ Az áldozati tudat olyan pszichológiai állapotnak tekinthető, melyben az egyén áldozatnak tekintti és érzi magát,¹⁶ más szóval „áldozati vélekedéseket” táplál.¹⁷

Felmerül azonban a kérdés, hogy vajon az önértékelés-e az áldozati tudat kizárólagos forrása. Számos szerző a társadalmi környezet perspektíváját is bevonja az elemzésbe. Értelmezésük szerint az áldozati tudat „társadalmi konstrukció” eredménye, amely meghatározza az „áldozat” jellemzőit, felruházza ezekkel az áldozatokat és társadalmi környezetüket, ily módon legitimitást nyer az áldozat társadalmi kategóriája.¹⁸ Ha a legitimitáció végbemegy, onnantól kezdve az áldozatnak tekintett egyének gyakran aktívan arra törekednek, hogy tartósan megőrizték az áldozat státuszát. Érdemes megjegyezni, hogy az áldozati tudat konstrukcionista megközelítése lehetővé teszi a különböző társadalmi-politikai viszonyok között kialakuló áldozatfelfogások kulturális különbségeinek értelmezését.¹⁹ „A viktimizáció egy meghatározott viszonyrendszerben és egy meghatározott környezetben, illetve kultúrában megy végbe. Ezért minden érintett fél viselkedését az adott viszonyrendszer részeként, illetve annak jogi, gazdasági, politikai, és társadalmi kontextusában kell értelmezni.”²⁰

Az áldozati tudat forrásai

Az áldozati tudat tehát három forrásból táplálkozik. Először is, szükség van valamilyen kár elszenvedésének közvetlen vagy közvetett tapasztalatára.²¹ Másodsor, az egyén saját tapasztalatán túlmenően szükség van az „áldozat” társadalmi kategóriájára is, amely azon alapul, hogy a társadalom bizonyos tetteket jogtalan károkozásnak tekint. Harmadsor, a

magukat áldozatnak tekintő egyének gyakran igyekeznek tartósan megőrizni az áldozat státuszát.

A viktimizáció folyamatának szakaszai

A viktimizáció tehát egymásra épülő szakaszok során át kibontakozó dinamikus társadalmi folyamatnak tekinthető, melynek eredményeként valamely egyén vagy csoport az áldozat státuszába kerül.²² A szimbolikus interakcionizmus felfogását követve például úgy fogalmazhatunk, hogy e folyamat során válnak az egyének és a csoportok a társadalom által elismert áldozatokká. E társadalmi folyamat előfeltétele, hogy az áldozat úgy vélje, kárt és ebből fakadóan szenvedést okoztak neki, aztán az átélt szenvedéssel kapcsolatban minden felelősséget elutasítson, felelőssé tegyen valakit a károkozásért, valamint világossá tegye, milyen reakciókat, illetve válaszlépéseket vár el másoktól a történetet illetően. Viano²³ négy, egymást kiegészítő szakaszt különböztet meg a viktimizáció folyamatában:

1. bizonyos egyének úgy vélik, más személy vagy személyek, illetve intézmények kárt, sérelmet vagy szenvedést okoztak nekik,
2. egy részük meg nem érdemeltnek és igazságtalannak tekint a károkozást, ebből fakadóan pedig áldozatként tekint önmagára,
3. a magukat áldozatnak tekintő egyének egy része a társadalmi elismerés érdekében igyekszik másokat (családot, barátokat, hatóságokat stb.) meggyőzni arról, hogy károkozás történt, melynek ő az áldozata,
4. végül az áldozati státuszra törekvő egyének egy része valóban elnyeri környezete elismerését, ily módon „hivatalosan” is áldozattá válik (ennek eredményeként pedig támogatást, illetve kárpótlást kaphat a társadalomtól, illetve annak valamely intézményétől).

Strobl²⁴ ehhez hasonlóan az áldozati státusz öt elengedhetetlen feltételét határozta meg:

1. károkozás egyszeri, körülhatárolható esete,
2. annak negatív megítélése,

14 D. Bloomfield, T. Barnes és L. Huyse (szerk.), *Reconciliation after violent conflict, a handbook*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2003; R. Strobl, 'Constructing the victim: Theoretical reflections and empirical examples', *International Review of Victimology*, 11, 2004, 295-311.

15 Lásd K. Aquino és K. Byron, fent, 6. lj.

16 J.E. Bayley, The concept of victimhood, in D. Sank és D.I. Caplan (szerk.), *To be a victim: Encounters with crime and justice*, Insight Books: New York, 1991, 53-67.

17 Lásd C.J. Sykes, fent, 10. lj.

18 J.A. Holstein és G. Miller, Rethinking victimization: An interactional approach to victimology, *Symbolic Interaction*, 13, 1990, 103-122.

19 Lásd J.E. Bayley, fent, 15 lj.; D. Bloomfield, T. Barnes és L. Huyse, fent, 13. lj.

20 Lásd O. Zur, fent, 3. lj.

21 Lásd D. Bloomfield, T. Barnes és L. Huyse, fent, 13. lj.; R. Strobl, fent, 13. lj.

22 M.M. Lanier és S. Henry, *Essential Criminology*, Westview Press: Boulder, CO, 1998.

23 E.C. Viano, 'Victimology today: Major issues in research and public policy', in E.C. Viano (szerk.), *Crime and its victims: International research and public policy issues*, Hemisphere: New York, 1989, 3-14.

24 Lásd Strobl, fent, 13. lj.

3. az a belátás, hogy az eseményre nem tudott befolyást gyakorolni a kár elszenvedője,
4. valamely egyén vagy csoport felelőssé tétele a károkozásért, valamint
5. az a belátás, hogy a cselekmény összeütközésben áll valamely érvényes társadalmi normával.

Az áldozat, illetve áldozati státusz fogalmának tisztázása és az ezekre vonatkozó elméleti megközelítések áttekintése kiindulópontként szolgál a kollektív áldozati tudat értelmezéséhez, amely tanulmányunk fő célkitűzése.

Kollektív áldozati tudat

Az áldozati tudat kollektív gyökerei

Tanulmányunk alapfeltevése, hogy az áldozati tudat egyéni formájához hasonlóan, amely személyes élmények hatására alakul ki, e tudat kollektív formában is megjelenhet, például etnikai csoportok ugyancsak tekintethetnek magukra áldozatként. A kollektív áldozati tudat olyan események hatására alakulhat ki, melyek során egy csoport tagjai csoporttagságuk miatt szenvednek kárt, de nem szükséges, hogy a károkozás minden csoporttagot közvetlenül érintsen.²⁵ A csoportokat sújtó kollektív viktimizációt az egyéni viktimizációhoz hasonlóan nem pusztán objektív események határozzák meg, hanem azok társadalmi konstrukciója is hozzájárul a jelenséghez. A viktimizáció konstrukciója ebben az esetben azt jelenti, hogy a csoport tagjai osztoznak a csoportjuk áldozati sorsára vonatkozó vélekedésekben. A kollektív áldozati tudat e vélekedések csoporton belüli megosztásában nyilvánul meg. Ebben az esetben az áldozati tudat feltétele, hogy a csoport kifejezetten ellene irányuló szándékos károkozásként értékelje a negatív eseményt, illetve olyan károkozásként, melyet a csoport bizonyos tagjai ellen az adott csoporthoz tartozásuk miatt követtek el.

A kollektív áldozati tudatot a csoporttal való azonosulás közvetíti az egyes csoporttagok számára. A csoport egésze ellen vagy bizonyos csoporttagok ellen irányuló károkozás azoknak a csoporttagoknak a gondolkodására és érzelmeire is hatást gyakorol, akik maguk közvetlenül nem szenvedtek kárt.²⁶ Úgy tekintik, hogy a károkozás ellenük is irá-

nyul, mivel osztoznak a csoport közös érdekeiben, és fontos számukra a csoport jóléte.²⁷

A szelf-kategorizáció Turner és munkatársai²⁸ által kidolgozott szociálpszichológiai elmélete kínálja a legalkalmasabb keretet a csoporttagság, a csoportidentitás és a csoporton belül közösen osztott vélekedések közötti összefüggések tanulmányozásához. A közös vélekedésekben való osztozás a csoportok kialakulásának és a csoportidentitás kifejezésének egyik alappillére, mivel a meghatározott tartalmú vélekedések a csoport önmeghatározásának prototípusos formáját jelentik. A magukat csoporttagként azonosító egyének a csoportidentitás kialakulásának részét képező deperszonalizációs folyamat során sajátítják el ezeket a vélekedéseket. Ezt követően további vélekedéseket, attitűdöket és érzelmeket alakítanak ki csoportjuk tapasztalatai alapján.²⁹ Egyértelműen kimutatható például az a vikariáló empátia, melyet egy nemzeti csoport tagjai tapasztalnak, amikor honfitársaik fenyegetettségét és szenvedését látják, vagy arról értesülnek.³⁰ Fontos pszichológiai mechanizmusról van szó, mivel ennek köszönhető, hogy azok a csoporttagok is áldozatnak tekintik magukat, akiket közvetlenül nem sújt a más csoporttagokat érő kár. Cairns, Mallet, Lewis és Wilson³¹ egy nagy mintán végzett vizsgálatban kimutatta, hogy az észak-ír katolikusok és protestánsok nagy többsége a két csoport között zajló konfliktus áldozatának tekintette magát a saját csoportjuk más tagjait ért károk miatt, noha legtöbbjüket közvetlenül nem érintették az elszenvedett károk.

A kollektív áldozati tudat tehát egy társadalmi csoport tagjainak közös vélekedésein,³² attitűdjein és érzelmein alapul, illetve ezekben nyilvánul

27 O. David és D. Bar-Tal, *Collective identity and nations: A Socio-psychological conception*, 2008, megjelenés alatt.

28 J.C. Turner, 'Some current issues in research on social identity and self-categorization theories', in N. Ellemers, R. Spears és B. Dosje (szerk.), *Social Identity: Context, Commitment, Content*. Blackwell: Oxford, 1999, 6-34.; J.C. Turner, M.A. Hogg, P.J. Oakes, S.D. Reicher és M. Wetherell, *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorizing Theory*. Blackwell: Oxford, 1987.

29 D. Bar-Tal, *Shared Beliefs in a Society: Social Psychological Analysis*, Sage: Thousands Oaks, CA, 2000; D.M. Mackie, T. Devos és E.R. Smith, *From Prejudice to Intergroup Emotions: Differentiated Reactions to Social Groups*, Psychology Press: New York, 2002.

30 M.H. Davis, *Empathy: A social psychological approach*, Hawthorne: New York, 1994.

31 E. Cairns, J. Mallet, C. Lewis és R. Wilson, *Who are the victims? Self-assessed victimhood and the Northern Irish conflict*, NIO Research and Statistical Series, Report No. 7, Northern Ireland Statistics and Research Agency, Belfast, 2003.

32 A csoport tagjainak közös vélekedései olyan kogníciók, amelyek a csoporttagokat különösen foglalkoztató témákat és kérdéseket érintik, és amelyek hozzájárulnak egyediségük tudatához. Lásd D. Bar-Tal, fent, 28. l.

25 Ebben a megközelítésben a kollektív áldozati tudatnak kizárólag azt a vonatkozását vesszük figyelembe, amely más csoport vagy csoportok magatartásának eredménye.

26 M.J.A. Wohl és N. Branscombe, 'Collective guilt for current ingroup transgressions', *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(6), 2008, 988-1006.

meg. Mindezek a fennálló társadalmi rend egyik alappillére jelentik. A közösen osztott vélekedések, így a csoport áldozati sorsára vonatkozó vélekedések is a közös valóság, kultúra, identitás, kommunikációs formák, egység, szolidaritás, célkitűzések, összehangolt tevékenységek stb. kialakításának alapjául szolgálnak.³³ Továbbá bizonyos társadalmak a múltban elszenvedett sérelmeket azonosságtudatuk alapjává teszik oly módon, hogy „a kulturális tapasztalatot meghatározó elbeszélésekben rögzítik, melyek a csoportidentitás szerves részévé válnak”.³⁴ A kollektív áldozati tudat végül olyan szűrővé válik, amely meghatározó módon befolyásolja a társadalomban zajló információ-feldolgozási és döntéshozatali folyamatokat.

A kollektív áldozati tudat múltbeli gyökerei

A kollektív áldozati tudat igen lényeges sajátossága, hogy a csoport jelenét akkor is meghatározhatja, ha az alapját képező sérelmeket a csoport a távoli múltban szenvedte el. Miként Staub és Bar-Tal fogalmaz: „A csoportok fontos tapasztalataikat és különösen a szenvedésteli időszakok tapasztalatait kollektív emlékezetükben rögzítik, amely nemzedékeken keresztül megőrzi a múltbeli sérelmeket és igazságtalanságokat.”³⁵ A kollektív emlékezet többféle célt szolgál. Liu és Liu³⁶ például arra mutat rá, hogy a különböző kultúrák a „történelmi affordancia” elve szerint alakítják kollektív emlékezetüket,³⁷ ami azt jelenti, hogy a csoportok azokat

az elbeszéléseket őrzik meg, amelyek boldogulásuk szempontjából hasznosnak bizonyulnak. A kollektív emlékezet mélyen beágyazódik abba a társadalmi, politikai és kulturális összefüggérendszerbe, amely tartalmainak jelentést ad. Connerton arra mutat rá, hogy „a jelenről alkotott tapasztalataink nagymértékben a múltból őrzött ismereteinken alapulnak. Jelenbeli világunkat az annak előzményeit jelentő múltbeli eseményekkel és tárgyakkal összefüggésben látjuk.”³⁸

Hogy miért marad fenn az ilyen előzmények emlékezete hosszú időn keresztül, olykor azután is, hogy hatásuk a jelenben már nem érvényesül, arra magyarázatot kaphatunk, ha megvizsgáljuk, milyen célokat szolgál a kollektív áldozati tudat. A viktimizáció korábban tárgyalt nyilvánvaló következményei ellenére az áldozati státusz gyakran jelentős előnyökkel is jár, mivel az áldozat mások szemében erkölcsileg felsőbbrendű, együttérzést és különleges figyelmet érdemel, továbbá nem érheti kritika.³⁹ Ebből fakadóan egyes csoportok arra törekednek, hogy tartósan megőriz- zék, illetve beépítsék kultúrájukba az áldozat szerepét.

A különböző csoportokban kialakuló kollektív áldozati tudat különféle traumatikus tapasztalatokban gyökerezik, amilyen a gyarmati múlt, a más csoportok által okozott jelentős veszteségek, az elszenvedett háborúk, a tartós kizsákmányolás és hátrányos megkülönböztetés vagy a

hogy objektív képet nyújtson a csoport múltjáról, hanem a múltnak a csoport jelené és jövőbeli boldogulása szempontjából lényeges mozzanatait emeli ki. Ily módon a kollektív emlékezet produktumai elbeszélések formájában őrzött társadalmi konstrukciók, melyek valós eseményekben gyökereznek ugyan, azonban olyan elfogultság, szelektivitás és pontatlanság jellemzi őket, amely megfelel a csoport jelenbeli szükségleteinek (lásd E. Hobsbawm és T. Ranger (szerk.), *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press: Cambridge, 1983; J.H. Liu és D.J. Hilton, 'How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics', *British Journal of Social Psychology*, 44(4), 2005, 537-556.; B. Southgate, *What is History For?* New York, Rutledge, 2005). Ezen túlmenően Čorkalo és munkatársai „az emlékezet etnicizálódásáról” beszélnek, ami azt jelenti, hogy „a különböző etnikai csoportokban az emlékezésnek és a múlt értelmezésének kizárólag az adott csoportra jellemző módjai alakulnak ki, melyeken az egyes csoportok sajátos szubjektív, pszichológiai realitása alapul, és amelyek eltérő szimbolikus jelentésekkel ruházzák fel ugyanazokat az eseményeket.” D. Čorkalo, D. Ajdukovic, H. Weinstein, E. Stover, D. Djipa és M. Biro, 'Neighbors again? Inter-Community relations after ethnic violence', in E. Stover és H. Weinstein (szerk.), *My neighbor, my enemy: Justice and community in the aftermath of mass atrocity*, 2004, Cambridge University Press: Cambridge, 143-161.

38 P. Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, New York, 1989, 2.

39 M. Kanan, 'On victim and victimhood: The Iraqi case', *Current History*, 98, 1999, 96-106.

33 J.W.D. Dougherty (szerk.), *Directions in Cognitive Anthropology*, Urbana: University of Illinois Press, 1985; K. Mannheim, *Ideology and Utopia*, Harcourt, Brace and Company: NY, 1952; R.K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Free Press: NY, 1957; T. Parsons, *The Social System*, Glencoe, IL, The Free Press, 1951; R.A. Shweder és R.A. LeVine (szerk.), *Culture Theory*, Cambridge University Press: Cambridge, 1984.

34 A. Robben és M. Suarez-Orozco, *Cultures under siege: Collective violence and trauma*, Cambridge University Press: Cambridge, 2000, 23.

35 E. Staub és D. Bar-Tal, 'Genocide, mass killing, and intractable conflict: Roots, evolution, prevention, and reconciliation', in D.O. Sears, L. Huddy és R. Jervis (szerk.), *Handbook of Political Psychology*, 2003, Oxford University Press, New York, 722.

36 J.H. Liu és S.H. Liu, 'The role of the social psychologist in the benevolent authority and plurality of powers systems of historical affordance for authority', in K.S. Yang, K.K. Hwang, P.B. Pedersen és I. Daibo (szerk.), *Progress in Asian social psychology: Conceptual and empirical contributions*, Praeger: Westport, CT, 2003, 43-46.

37 A kollektív emlékezetet a múltból alkotott reprezentációk alkotják, melyre a csoport tagjai a csoport történeteként, illetve történelmeként emlékeznek (lásd W. Kansteiner, 'Finding meaning in memory: A methodological critique of collective memory studies', *History and Theory*, 41, 2002, 179-197.). A kollektív emlékezet tartalmazza azokat az elbeszéléseket, szimbólumokat, mintákat, mítoszokat és eseményeket, melyek a csoport kultúrájának keretét alkotják. Nem az a rendeltetése,

népirtás – számos ilyen trauma elmérgesedett és erőszakos konfliktus eredménye. A szerbek kollektív áldozati tudata például a múltban elszenvedett erőszak talaján fejlődött ki. Jól tükrözi e tudatot az a nyilatkozat, melyet ismert szerb püspökök, értelmiségiek és művészek adtak ki közösen 1997-ben:

A szerbek országának történetében /.../ egymást érik a szerbek ellen elkövetett népirtások és kényszerű kivándorlások. A szerbeket folyamatosan pusztították a legkülönbözőbb és legembertelenebb módokon /.../ ők mégis mindvégig megvédték életüket, szellemiségüket, kultúrájukat és demokráciába vetett hitüket.⁴⁰

Ehhez hasonlóan a lengyelek a porosz, orosz és osztrák birodalom iga-ja alatt sínylődtek évszázadokon keresztül, aminek eredményeként „kialakult az a romantikus mítosz, melyben a lengyel nemzet a »nemzetek krisztusa« avagy az »új Golgota« messianisztikus szerepét játssza».⁴¹ Lengyelország, a véttlen áldozat szenvedései révén más nemzetek bűnei miatt vezekel, és ezzel adósaivá teszi őket. Lengyelország önképe, melynek tükrében a szomszédos nagyobb hatalmak támadásainak ártatlan áldozataként jelenik meg, évszázadokon keresztül fennmaradt, és ma is hatást gyakorol a Németországgal és Oroszországgal fenntartott kapcsolataira.

Ezzel összhangban Volkan⁴² amellett érvel, hogy egyes csoportok tartósan megóvhatják a feledéstől az olyan, korábban elszenvedett erőszak és veszteség tapasztalatát, melyet a túlélők nem képesek érzelmi fel dolgozni, és amely ily módon rögzül a csoport kollektív emlékezetében. Volkan álláspontja szerint „ha a történeti feltételek nem teszik lehetővé, hogy az új nemzedék átdolgozza a múltbeli kiszolgáltatottság élményét, a közös balsors mentális reprezentációja továbbra is a csoporttagok közötti kötőerőként érvényesül. Ahelyett azonban, hogy megerősítené a csoport önbecsülését, az események mentális képe a kiszolgáltatottság állandósult tudatát alakítja ki, amely azután mintegy védőburokként veszi körül az áldozat sorsában osztozó csoporttagokat”. Ez a közös tudat „választott traumának” tekinthető, amely a csoport emlékezetét a kiszolgáltatottság múltbeli tapasztalatára irányítja, végül pedig teljes egészében a csoport identitásának alapjává válhat.⁴³ Az áldozati tudatot a csoport kultúrája

őrzi és örökíti át az új nemzedékek számára. Ilyen „választott traumának” tekinthető például az 1389-ben lezajlott első rigómezei csata, melyben a szerbek vereséget szenvedtek a törököktől, az 1937-ben Kínában elkövetett nankingi mészárlás, a második világháború során bekövetkezett holokauszt, valamint a palesztinok kivándorlása (arabul nakba, azaz katasztrófa) az 1948-ban lezajlott háború folyamán. Mindezek olyan nagy horderejű események, melyeket a viktimizált csoport megóv a feledéstől, rendszeresen megemlékezik róluk, és amelyek számos különböző rendeltetést töltenek be a csoport életében: több szempontból is tanulságot hordoznak a csoport számára, sőt esetenként a más csoportok ellen elkövetett erőszak igazolásául szolgálnak.

Feltehető, hogy azok a csoportok, melyek kollektív emlékezetében az áldozati sors emelkedik ki, és amelyek a múlt tükrében áldozatnak tekintenek önmagukra, a jelenben is hajlamosak az áldozat szerepébe lépni, amikor valamilyen kár éri őket. Az ilyen társadalmak nagyfokú érzékenységet mutatnak a jelenbeli helyzetek bizonyos jelzéseire és körülményeire, melyek hatására az új helyzetben mintegy magától működésbe lép az áldozati sors múltban gyökerező sémája. Ennek példaként kínálkozik a szerbek történelme, akik az egykori Jugoszlávia területén az 1990-es években kibontakozó háborúban áldozatként tekintettek magukra, amiért részben a mintegy 600 évvel korábban lezajlott első rigómezei csata emlékezete tehető felelőssé, de ugyancsak hasonló jelentőséggel bírnak a második világháború traumatikus eseményei, melyek során szerbek százezreit mészárolták le, míg másokat koncentrációs táborokba deportáltak.⁴⁴ A régi fenyegetettség és gyűlölet traumatikus ismétlési kényszere, ezek kihasználása, valamint a szerbek múltbeli viktimizációjára helyezett hangsúly⁴⁵ hozzájárulhatott azokhoz a nacionalista indulatokhoz, melyek az egykori Jugoszlávia területén háborúhoz, szörnyű megtorlásokhoz, tömeggyilkosságokhoz és etnikai tisztogatásokhoz vezettek.⁴⁶

40 Anzulovic, *Heavenly Serbia: From myth to genocide*, Hurst: London, 1999, 124.

41 A. Jasinska-Kania, 'Bloody revenge in "God's Playground": Poles' collective memory of relations with Germans, Russians, and Jews', *International Journal of Sociology*, 37(1), 2007, 33.

42 Lásd V. Volkan, fent, 4. l., 47.

43 Lásd V. Volkan, fent, 4. l.; H. Krystal, *Massive Psychic Trauma*, International Universities Press: New York, 1968.

44 Lásd B. Anzulovic, fent, 39. l.

45 J. Leatherman, W. DeMars, P.D. Gaffney és R. Vayrynen, *Breaking cycles of violence: Conflict prevention in intrastate crises*, Kumarian Press: West Hartford, CT, 1999; G. Ross, *The trauma vortex in action again in the Middle East*, 2001, letölthető: <http://www.traumainstitute.org/articles.php> (utolsó megtekintés: 2009. április 24.).

46 E. Staub, 'Reconciliation after genocide, mass killing and intractable conflict: Understanding the roots of violence, psychological recovery, and steps toward a general theory', *Political Psychology*, 27(6), 2006, 867-894.

A kollektív áldozati tudat pszichológiai sajátosságai

A kollektív áldozati tudatot egy csoport tagjainak általánosan jellemző gondolkodásmódként határozzuk meg, melynek gyökerét egy másik csoporttól elszenvedett, szándékosnak vélt, valamint súlyos és tartós következményekkel járó sérelem jelenti, melyet a csoport meg nem érdemeltnek, igazságtalannak, erkölcstelennek és befolyásolhatatlannak tekint.⁴⁷ E gondolkodásmód a sérelmet okozó esemény kognitív konstrukciója során alakul ki. A kollektív áldozati tudatot táplálhatja jelenbeli vagy a közelmúltban lejárt esemény, de a kollektív emlékezet révén akár a távoli múltban elszenvedett sérelem is alapjául szolgálhat. A sérelem lehet valós vagy részben képzelt, ám rendszerint valós események tapasztalatán alapul. A sérelem alapja lehet egyszeri, de nagy horderejű esemény (például egy csatában vagy háborúban elszenvedett vereség, népiirtás vagy etnikai tisztogatás), de ugyanígy származhat egy másik csoporttal szembeni tartós kiszolgáltatottság állapotából is (amilyen a rabszolgaság, a kizsákmányolás, a hátrányos megkülönböztetés vagy a megszállás).

Az áldozati szindróma

A sérelmet elszenvedő csoport által kialakított kollektív áldozati tudat meghatározott vélekedéseket, attitűdöket, érzelmeket és cselekvési szándékokat foglal magában. Az áldozati vélekedések mindenekelőtt a károkozás különböző formáira – veszteségre, pusztításra, szenvedésre, elnyomásra, megaláztatásra és embertelenségre – vonatkoznak, melyek az áldozat nézőpontjából egy másik csoport tetteinek befolyásolhatatlan és elkerülhetetlen következményei. A viktimizált csoport hangsúlyozza az elszenvedett kár meg nem érdemelt és igazságtalan voltát: a csoport tagjai erkölcstelennek tekintik a károkozást, mivel megítélésük szerint sérti az emberi viselkedést irányító alapvető erkölcsi normákat és előírásokat. A károkozásra vonatkozó vélekedések a külső csoportot teszik felelőssé az elszenvedett következményekért. Középpontjukban a viktimizált csoport, illetve csoporttagok megpróbáltatásai állnak, kiemelik az elszenvedett sérelmek tartós és folytatódó voltát, a károkozás körülményeit, valamint annak súlyos következményeit, és végül felhívják a figyelmet a csoport áldozati státuszára, valamint az elkövető és a nemzetközi közösség kötelezettségeire. Ez utóbbi vélekedések egyfelől az áldozatnak járó bocsánatkérésre vagy kárpótlásra, illetve az elkövetők elleni szankciók

⁴⁷ Nem állítjuk, hogy e gondolkodásmódban a csoport minden tagjának osztoznia kell. Feltételezzük azonban, hogy a kezelhetetlen konfliktus legintenzívebb időszakában a csoporttagok túlnyomó többségére jellemző, míg az idő múlásával, a békefolyamat kezdetét követően megjelenése jelentősen csökkenhet.

igényére összpontosítanak, másfelől a nemzetközi közösségtől várt részvételre, támogatásra és segítségnyújtásra helyezik a hangsúlyt.

Az áldozati attitűdök egyfelől negatívan értékelik az elkövetőt és azokat, akik nem ismerik el a csoport áldozati státuszát, másfelől ugyanakkor pozitívan értékelik azokat a csoportokat, amelyek együttérzést, támogatást és segítséget nyújtanak a viktimizált csoportnak. Érzelmek tekintetében az áldozati tudat jellemzői általában a harag, a félelem és az önsajnálát. Végül az áldozati tudat a jövőbeli sérelmek megakadályozására és az elszenvedett károk megtorlására irányuló cselekvési szándékok megfogalmazását eredményezi. A felsorolt vélekedések, attitűdök, érzelmek és cselekvési szándékok a csoport kultúrájának meghatározó elemeivé válhatnak, melyeket a csoport kollektív emlékezete rögzít, elmélyít és gyakran felelevenít. Ebben az esetben áldozati szindrómáról beszélhetünk.

A kollektív viktimizáció folyamata

Feltételezzük, hogy a kollektív áldozati tudat az egyéni esetekhez hasonlóan fokozatosan alakul ki. A külső csoport által elkövetett cselekmény csupán az első lépést jelenti ebben a folyamatban. Arra is szükség van, hogy az áldozat károkozasként értékelje a külső csoport magatartását. Az ilyen ítélet megfogalmazódhat közvetlenül az adott eseményt követően (így történt például 1939. szeptember 1-jén, amikor Németország lerohanta Lengyelországot), de egy hosszabb folyamat eredményeként megszülető belátás formájában is jelentkezhet, miként egyes csoportok esetében az őket sújtó hátrányos megkülönböztetés, elnyomás, embertelen bánásmód vagy kizsákmányolás időszakában előfordul. Nem lehet eléggé hangsúlyozni annak fontosságát, hogy a károkozást a viktimizált csoport igazságtalannak, meg nem érdemeltnek, elkerülhetetlennek és befolyásolhatatlannak tekint. E belátások alapján a csoport áldozatként tekint önmagára, és arra törekszik, hogy az egyes csoporttagok magukévá tegyék az áldozat perspektíváját, illetve az áldozati státusz alapját képező vélekedéseket. Miután a csoport azonosul az áldozat szerepével, igyekszik más csoportokkal, illetve a tágabb nemzetközi közösséggel is elismertetni áldozati státuszát.

Szemben azonban az egyéni áldozati tudattal, amely minden esetben azt igényli, hogy a társas környezet elismerje az egyén áldozati státuszát, a kollektív áldozati tudat kialakulásához és állandósulásához nem szükséges a nemzetközi közösség hozzájárulása. Egy csoport annak ellenére áldozatként tekinthet önmagára, hogy a nemzetközi közösség nem ismeri el áldozati státuszát, sőt adott esetben elkövetőként tekint a csoportra. Példaként említhető Irán, amely áldozatnak tekint magát, míg a nem-

zetközi közösség ettől teljesen eltérő képet tart fenn az országról. Irán volt elnöke, Ahmadinedzsád 2007-ben tett nyilatkozata szerint az irániak „a terrorizmus áldozatai”,⁴⁸ miközben számos nemzet agresszorként tekint Iránra, amely tömegpusztító fegyvereket fejleszt és terrorizmust exportál.

Az áldozati tudat jelentősége a kezelhetetlen konfliktusokban

A kollektív áldozati tudat az egymással kezelhetetlen konfliktusban álló társadalmak konfliktusközpontú erkölcsi felfogásának egyik fő vonása,⁴⁹ valamint a konfliktus kollektív emlékezetének lényeges része. A konfliktusközpontú erkölcsi felfogás és a konfliktus emlékezete a társadalmat összetartó pszichológiai feltételek, melyek talaján a konfliktus támasztotta kihívásokra válaszul kifejlődik a konfliktus egyfajta kultúrája.⁵⁰ A konfliktusközpontú erkölcsi felfogást és a konfliktus emlékezetét alkotó közös vélekedéseiben a csoport az ellenséges csoport áldozataként ábrázolja önmagát. A vélekedések középpontjában az ellenséges csoport által

48 Sewell Chan, 'Iranian Leader, Calling Introductory Remarks Insulting, Addresses Columbia', *New York Times*, 2007. szeptember 25.

49 A konfliktusközpontú erkölcsi felfogás az elhúzódó kezelhetetlen konfliktusokban érintett csoportok számára központi jelentőségű vélekedések rendszere, amely meghatározza a csoport gondolkodásának uralkodó irányultságát (lásd D. Bar-Tal, fent, 28. l.). A kezelhetetlen konfliktus során kialakuló erkölcsi felfogás a következő nyolc területen jelenik meg (bővebben lásd D. Bar-Tal, *Societal beliefs in times of intractable conflict: The Israeli case*, *International Journal of Conflict Management*, 9, 1998, 22-50.; valamint D. Bar-Tal, fent, 1. l.): a csoport céljainak jogosságára vonatkozó vélekedések mindenekelőtt meghatározzák a konfliktus során elérendő alapvető célokat, hangsúlyozzák ezek jelentőségét, valamint e célok magyarázatát és igazolását nyújtják. A biztonságra vonatkozó vélekedések a személyes biztonságra és a nemzet fennmaradásának fontosságára helyeznek hangsúlyt, valamint meghatározzák ezek alapvető feltételeit. A csoport pozitív önképére vonatkozó vélekedések a sajátcsoportnak tulajdonított pozitív vonások, értékek és viselkedésformák etnocentrikus perspektíváját képviselik. A csoport viktimizációjára vonatkozó vélekedések a csoport áldozati státuszát artikulálják, amely különösen a kezelhetetlen konfliktusok során kap nagy hangsúlyt. A szembenálló csoport pozíciójának hiteltelenségére vonatkozó vélekedések a szembenálló csoport céljainak erkölcsösségét tagadják. A hazafiasságra vonatkozó vélekedések az ország és a nemzet melletti érzelmi elköteleződést segítik elő a hűség, a szeretet, az odaadás és az áldozathozatal fontosságának hangsúlyozásával. A csoport egységére vonatkozó vélekedések azt hangsúlyozzák, hogy a kezelhetetlen konfliktus időszakában a csoportnak félre kell tennie saját belső konfliktusait és nézeteltéréseit annak érdekében, hogy egyesült erővel nézhessen szembe a külső fenyegetéssel. Végül a békére vonatkozó vélekedések a csoport végső céljaként tűzik ki a béke elérését.

50 Lásd D. Bar-Tal, fent, 1. l.

elkövetett igazságtalan károkozás, erkölcstelen tettek és kegyetlenkedések állnak. E perspektíva az időben elhúzódó erőszakos konfliktus során átélt szenvedés és veszteségek következményeként alakul ki.⁵¹ Minél súlyosabb és minél hosszabb időn át tartó károkat (és különösen emberi veszteségeket) szenved a csoport a konfliktus során, illetve minél mélyebb és tartósabb a csoport meggyőződése, hogy meg nem érdemelt módon és igazságtalanul szenvedte el a károkat, annál meghatározóbb formában jelentkezik a csoportban a kollektív áldozati tudat.

„A modern nemzetek, melyek életre hívták a nemzeti érzelmet, az etnikai összeapások romjain és az elesettek sírjain épültek fel.”⁵²

A kollektív áldozati tudat kialakulása nem mutat összefüggést a kezelhetetlen konfliktusban álló csoportok erejével és hatalmával. A jelentős katonai, politikai és gazdasági befolyással rendelkező csoportok is a konfliktus áldozatának, illetve potenciális áldozatának tekintik magukat. Az önjelölt áldozati státusz nem feltétlenül utal gyengeségre. Éppen ellenkezőleg, erőt biztosít a nemzetközi közösség figyelmének felhívása révén, amely általában az áldozat oldalára áll a konfliktusban, továbbá gyakran ösztönzést ad a csoporttagok számára, hogy megtorolják az elszenvedett károkat, illetve megbüntessék az ellenfelet.

Így történt az oroszokkal a csecsen konfliktus során, Amerikával a vietnami háborúban, az izraeli zsidókkal az Izrael és Palesztina között zajló konfliktus, a törökökkel a kurdokkal fennálló konfliktus, vagy a szingalézekkel a Sri Lanka-i konfliktus során. A kollektív áldozati tudat az ellenséges csoportközi viszonyból és a csoport azzal összefüggő pszichológiai reakciómódjaiból táplálkozik. Az erőszak, a veszteségek és az elkerülhetetlen szenvedés a csoport konfliktusközpontú erkölcsi felfogásával együtt, amelyben mindez értelmezést nyer, óhatatlanul arra a következtetésre vezet, hogy a csoport a konfliktus áldozata.

A kollektív áldozati tudat alapját képező vélekedések tárgyát egyfelől a csoport céljainak jogossága és a csoport pozitív önképe, másfelől az ellen-

51 D. Bar-Tal, *Collective memory of physical violence: Its contribution to the culture of violence*, in E. Cairns és M. D. Roe (szerk.), *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, Palgrave Macmillan: Houndmills, UK, 2003, 77-93.; lásd még H.C. Kelman, fent, 4. l.; J. Mack, fent, 4. l.; J.V. Montville, *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*, New York: Lexington Books, 1991; lásd még V. Volkan, fent, 4. l.

52 I. Zertal, *Israel's Holocaust and the Politics of Nationhood*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, 9.

séges csoport elítélendő törekvései és jellemvonásai képezik.⁵³ Más szóval a csoport által az ellenfélnek tulajdonított igazságtalanság, károkozás és embertelenség, valamint a sajátcsoportot igazságosnak, erkölcsösnek és emberségesnek láttató önkép hatására a csoport tagjai áldozatnak vallják magukat.⁵⁴ Az áldozati sorssal kapcsolatos vélekedések magukban foglalják azt a belátást, hogy a konfliktust egy ellenséges csoport idézte elő, amely nem csupán jogtalan célokért küzd, hanem ugyanakkor ezeket a célokat erőszakos és erkölcstelen eszközökkel igyekszik elérni. Az ilyen vélekedések erkölcsi indokot szolgáltatnak az igazságtételre és az ellenféllel való szembeszállásra, valamint a nemzetközi közösségtől várt erkölcsi, politikai és anyagi támogatás mozgósítására. Azt mondhatjuk, hogy a konfliktusközpontú erkölcsi felfogás alapját három mozzanat képezi: a csoport saját áldozati sorsával, saját céljainak jogosságával, valamint a szembenálló csoport céljainak jogtalanságával kapcsolatos vélekedései, melyek együttesen egy három pillérre támaszkodó rendszert alkotnak.⁵⁵ A rendszer három eleme megerősíti és fenntartja egymást, így módon hozzájárulnak a konfliktus fennmaradásához.

Például az erőszakos észak-írországi konfliktusban mind a katolikusok, mind a protestánsok a szembenálló csoport áldozataként tekintenek önmagukra. Mindkét csoport figyelme a másik csoport által elkövetett terrorcselekményekre irányul, amely az erőszakos cselekmények szelektív emlékezeti megőrzését és az ellenséges csoport hibáztatását eredményezi.⁵⁶ Ugyanez érvényes az izraeli zsidóságra és a palesztinokra az izraeli-arab konfliktus esetében,⁵⁷ a szerbekre és a horvátokra a Hor-

vátország függetlenségének 1991 júniusában történt kihirdetését követő konfliktus esetében,⁵⁸ továbbá a görög és török ciprusiakra,⁵⁹ valamint a sri lankai tamilokra és szingalézekre.⁶⁰ A konfliktusban álló csoportok mindegyike a szembenálló felet okolja saját szenvedéséért, míg önmagát nem tekinti felelősnek – más szóval minden csoport a konfliktus áldozataként tekint magára.

Összegezve az eddigieket, a kezelhetetlen konfliktusok során kialakuló kollektív áldozati tudat számos lényeges következménnyel jár:

1. sajátos tudatállapotot alakít ki a csoport tagjaiban,
2. egy olyan rugalmatlan, állandósult önképet eredményez, amely a kezelhetetlen konfliktus során mindvégig, sőt nagy valószínűséggel azt követően is hosszú ideig fennmarad,
3. intenzív negatív érzelmek, melyeket mindenekelőtt harag, félelem és önsajnálát kísérnek,
4. az alapját képező érzelmekből és célokból fakadóan az erőszakkal járó konfliktushelyzetekben automatikusan megjelenik,
5. olyan szűrőként funkcionál, melyen keresztül a csoporttagok tapasztalataikat, különösen a konfliktussal kapcsolatos tapasztalataikat értékelik,
6. felnagyítja a szembenálló csoportok között észlelt különbségeket,
7. magában hordozza azt a vélekedést, hogy az ellenfél bármikor képes újabb károkat okozni, ezért a csoport a folyamatos fenyegetettség állapotában él,
8. jelentős kognitív és érzelmi következményekkel jár, melyek még inkább megerősítik a csoport áldozati önképét, és végül
9. a meg nem érdemelt szenvedésre vonatkozó vélekedés befolyásolja a csoport viselkedését, mivel arra sarkallja a csoportot, hogy megakadályozza a további károkozást, valamint megbüntesse az ellenfelet a már elszenvedett károkért.

53 Lásd D. Bar-Tal, fent, 1. lj.; J.D. Frank, fent, 4. lj.; H.C. Kelman, fent, 4. lj.; R.K. White, *Nobody Wanted War: Misperception in Vietnam and Other Wars*, Garden City, NY: Anchor Books, 1970.

54 B. Sahdra és M. Ross, 'Group identification and historical memory', *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 2007, 384-395.

55 U. Gopher, *Antecedents to the ethos of conflict in Israeli-Jewish society*, a Tel-Avivi Egyetemen benyújtott MA szakdolgozat (héber nyelven), 2006.

56 Lásd E. Cairns, J. Mallet, C. Lewis és R. Wilson, fent, 30. lj.; J.A. Hunter, M. Stringer és R.P. Watson, 'Intergroup violence and intergroup attributions', *British Journal of Social Psychology*, 30, 1991, 261-266.

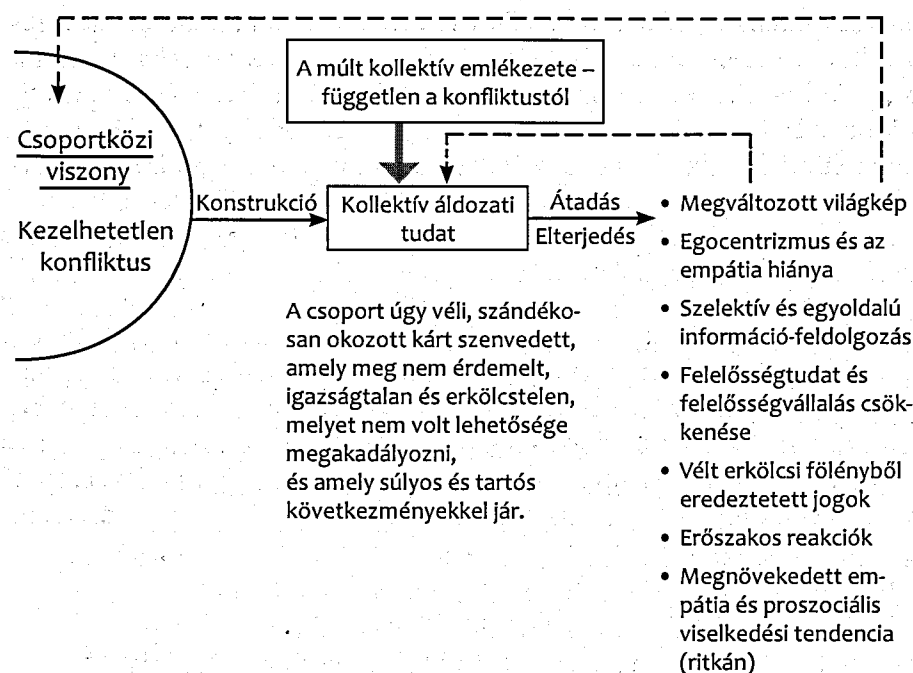
57 D. Bar-Tal, *Living with the conflict: Socio-psychological analysis of the Israeli-Jewish society*, Jerusalem: Carmel (héber nyelven), 2007; N. Caplan, 'Victimhood and identity: Psychological obstacles to Israeli reconciliation with the Palestinians', in K. Abdel-Malek és D.C. Jacobson (szerk.), *Israeli and Palestinian Identities in History and Literature*, St Martin's Press: New York, 1999, 63-86.; L. Khalili, *Heroes and Martyrs of Palestine – The politics of national commemoration*, Cambridge University Press: New York, 2007; N. Rouhana és D. Bar-Tal, 'Psychological dynamics of intractable conflicts: The Israeli- Palestinian case', *American Psychologist*, 53, 1998,

761-770.; J. Vollhardt, 'The role of victim beliefs in the Israeli-Palestinian conflict: Risk or potential for peace?' *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology* (megjelenés alatt).

58 Lásd V. Volkan, fent, 4. lj., 54.

59 M. Hadjipavlou, 'The Cyprus conflict: Root causes and implications for peacebuilding', *Journal of Peace Research*, 44(3), 2007, 349-365.

60 R. Ramanathapillai, 'The politicizing of trauma: A case study of Sri Lanka', *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 12, 2006, 1-18.

1. ábra: A kezelhetetlen konfliktusokban megjelenő áldozati tudat modellje.

Ily módon a kollektív áldozati tudat a megelőzést és megtorlást szolgáló cselekményeken keresztül gyakran a kölcsönös erőszak körforgását indítja el.

A kollektív áldozati tudat funkciói

A kollektív áldozati tudat alapvető funkciókkal bír a kezelhetetlen konfliktusban álló csoportok számára.⁶¹ E funkciók ismerete lényeges annak megértéséhez, hogy miért törekednek aktívan a csoportok az áldozati tudat kialakítására és fenntartására.

A konfliktus magyarázata

A csoport áldozati sorsára vonatkozó vélekedések mindenekelőtt a konfliktushelyzet értelmezésének episztemikus funkcióját látják el. A kezelhetetlen konfliktus rendkívül fenyegető helyzet, amely stresszel, fokozott érzékenységgel, bizonytalansággal és félelemmel jár, és amely lerombolja a világról addig fenntartott képet. A bizonytalansággal és

61 J. Holmwood, 'Functionalism and its critics', in A. Harrington (szerk.), *Modern Social Theory: an introduction*, Oxford University Press: Oxford, 2005, 87-109.

kiszámíthatatlansággal szembesült egyénekben fokozott hangsúllyal jelentkezik az igény a konfliktus olyan, általános érvényű értelmezésére, amely koherenssé és kiszámíthatóvá teszi számukra a helyzetet.⁶² A csoport áldozati sorsával kapcsolatos vélekedések kielégítik ezt az igényt, mivel információval és magyarázattal szolgálnak a konfliktusra vonatkozóan, kijelölik a konfliktus során elszenvedett károk felelősét, meghatározzák, ki az elkövető, és ki az áldozat.

A stresszel való megküzdés

A kollektív áldozati tudat segít továbbá megküzdeni a kezelhetetlen konfliktus által meghatározott feltételekből származó stresszel. A stresszel való eredményes megküzdés gyakran igényli, hogy az egyén a számára rendelkezésre álló sémák és világnézet alapján, illetve azokat a helyzethez igazítva jelentéssel és értelemmel ruházza fel a stresszkeltő körülményeket.⁶³ A csoport áldozati sorsára vonatkozó vélekedések ezt az igényt is kielégítik.

Erkölcsi igazolás

A kollektív áldozati tudat erkölcsi funkciója az, hogy az ellenséges csoportra hárítsa a felelősséget mind a konfliktus kirobbanásáért, mind pedig az annak során elkövetett erőszakos cselekményekért. Továbbá erkölcsi alapot szolgáltat az igazságtételre és az ellenféllel való szembeszállásra, így módon igazolja, illetve szentesíti az ellenséges csoport ellen elkövetett károkozást, erőszakot és pusztítást.⁶⁴

Megkülönböztettség és felsőbbrendűség

Az áldozati tudat a megkülönböztettség és felsőbbrendűség tudatával jár együtt.⁶⁵ A csoport felnagyítja a közte és a szembenálló csoport között

62 J.W. Burton (szerk.), *Conflict: Human Needs Theory*, St Martin's Press: New York, 1990.

63 A. Antonovsky, *Unraveling the Mystery of Health: How People Manage Stress and Stay Well*, Jossey-Bass: San Francisco, 1987; V.E. Frankl, *Man's Search for Meaning*, Washington Square Press: New York, 1963; R. Janoff-Bulman, *Shattered Assumptions: Towards a New Psychology of Trauma*, The Free Press: New York, 1992; S.E. Taylor, 'Adjustment to threatening events: A theory of cognitive adaptation', *American Psychologist*, 38, 1983, 1161-1173.

64 D.E. Apter (szerk.), *Legitimization of Violence*, New York University Press: New York, 1997; J.T. Jost és B. Major (szerk.), *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice, and Intergroup Relations*, Cambridge University Press, New York, 2001.

65 J. Sidanius és F. Pratto, *Social Dominance*, Cambridge University Press, New York, 1999.

észlelt különbségeket: míg az ellenséges csoport tetteit jogtalanak, magát a csoportot pedig az igazságtalan és erkölcstelen károkozás felelősenek tekinti, addig önmagát a konfliktus egyedüli áldozatának látja. Mivel az egymással kezelhetetlen konfliktusban álló csoportok saját céljaikat jogosnak tartják, és pozitív képet tartanak fenn magukról, a szembenálló csoportra hárítanak mindennemű felelősséget a konfliktus kiokbanásáért, fennmaradásáért, és különösen a konfliktus során elkövetett erőszakos cselekményekért. Az ellenséges csoportról alkotott kép középontjában az erőszak, az embertelenség, a kegyetlenség, az emberélet semmibevétele és a gonoszság áll. Az ellenfél embertelen és erkölcstelen csoportként jelenik meg, a konfliktus pedig úgy, mint amely befolyásolhatatlan, indulatok által meghatározott, amely súlyos következményeket hordoz magában és csillapíthatatlan, mindez pedig kizárja a konfliktus békés megoldásának lehetőségét. Ezek a vélekedések ellentétben állnak a sajátcsoport pozitív önképével, melynek tükrében a csoport pozitív szereplőként és a konfliktus áldozataként jelenik meg.

Készenlét és immunizáció

Az áldozati tudat felkészíti a csoportot az ellenfél által elkövetett fenyegető és erőszakos cselekményekre, valamint a nehéz életkörülményekre. Megnöveli a csoport érzékenységét az olyan információkra, melyek a károkozás szándékát és újabb erőszakos összecsapásokat jelezhetnek, ily módon a csoport pszichológiai szempontból fel tud készülni az elhúzódo konfliktusra, és védekezést szerez a konfliktus során elszenvedett élmények negatív lélektani hatásaival szemben. Mivel a csoport figyelme és érzékenysége a fenyegető jelzésekre irányul, nem érheti meglepetés. Ebben az értelemben a csoport pszichológiai repertoárja lehetővé teszi a várható események gazdaságos előrejelzését, amely a stresszel való eredményes megküzdése egyik alapfeltétele.⁶⁶

Szolidaritás

Az áldozati tudat a csoport egységének és szolidaritásának alapjául szolgál, mivel együtt jár a csoport boldogulását, sőt létét veszélyeztető fenyegetésre irányuló várakozásokkal.⁶⁷ Fokozza az egység és szolidaritás iránti igényt, melyek a túlélés legfontosabb biztosítékát jelentik az ellenséges csoport állandó támadásainak feltételei között. A kollektív áldozati tudat

olyan társadalmi kötőerőként szolgál, amely a jelenben várt fenyegetés és a múltbeli „választott traumák” révén biztosítja a csoporttagok számára az összetartozás tudatát.⁶⁸ Számos társadalom alapozza a kohéziót erre a tudatra, amely „alkalmasnak bizonyult a különböző etnikai csoportok és regionális közösségek közötti különbségek háttérbe szorítására”.⁶⁹

A hazafiasság és a cselekvési készség mozgósítása

Az áldozati tudat felébreszti a csoporttagok hazafias érzelmeit és mozgósítja cselekvési készségüket.⁷⁰ Alapértékké teszi a biztonság iránti igényt, valamint ébren tartja a veszélyhelyzet tudatát, amely cselekvést és áldozathozatalt követel a fenyegetéssel való szembeszállás érdekében. Nem hagy kétséget afelől, hogy a csoportnak minden lehetséges eszközzel és minden erőforrást feláldozva küzdenie kell az agresszor ellen. Kulcsfontosságú szerepet játszik a hazafias érzelmek felébresztésében, melyek késszé teszik a csoporttagokat arra, hogy bármilyen áldozatot meghozzanak a csoport és az ország védelme, valamint az ellenség által elkövetett erőszakos cselekmények megtorlása érdekében. Emellett emlékezteti a csoporttagokat az ellenféltől a múltban elszenvedett erőszakos cselekményekre és arra, hogy mindez megismétlődhet, ami arra szólítja fel a csoporttagokat, hogy mozgósítsák erőiket a fenyegetéssel szemben, és vállalják akár az erőszakot is annak érdekében, hogy megelőzzék az újabb károkozást, illetve megtorolják a már elszenvedett károkat. Az áldozati tudat tehát kulcsfontosságú szerepet játszik az ellenséggel való szembeszállás mozgósításában.

A Sri Lanka-i konfliktusban harcoló militáns csoportok például az áldozati sorsról szóló történetekkel ösztönözték a tamilokat erőszakos cselekmények elkövetésére.⁷¹ Miként Ramanathapillai fogalmaz: „A traumatikus eseményekről szóló történetek hatásos szimbolikus üzenetnek, egyben hatékony eszköznek bizonyultak az új harcosok gyűjtése során.”⁷² Egyik beszédében Izrael egykori miniszterelnöke, Menáhém Begin ugyancsak a kollektív viktimizációra alapozta a háború mellett szóló érvelését, közvetlenül azt megelőzően, hogy országa 1982-ben megszállta Libanont. „Izrael előtt nem áll más út, csak a harc, ez a végzetünk” – jelentette ki Begin, majd hozzátette: „Nem engedjük, hogy Treblinka

66 Lásd A. Antonovsky, fent, 62. l.; R.S. Lazarus és S. Folkman, *Stress, Appraisal and Coping*, Springer Publishing Company: New York, 1984.

67 S. Rosenberg, *Victimhood*, Intractable Conflict Knowledge Base Project, Conflict Research Consortium, University of Colorado, 2003, letölthető: <http://www.intractableconflict.Org/m/victimhood.jsp> (utolsó megtekintés: 2009. április 27.).

68 Lásd V. Volkan, fent, 4. l.

69 Lásd J.H. Liu és D.J. Hilton, fent, 36. l., 546.

70 D. Bar-Tal és E. Staub, *Patriotism in the Life of Individuals and Nations*. Nelson-Hall: Chicago, 1997.

71 Lásd R. Ramanathapillai, fent, 59. l.

72 Uo. 1.

megismétlődjön.” A hírhedt haláltábor említésével Begin a kollektív viktimizációra vonatkozó vélekedéseket idézett fel közönségében.

A nemzetközi közösség támogatásának megnyerése

Az áldozati státusz lehetővé teszi a csoport számára, hogy a konfliktus során elkerülje a kritikákat, és megszerezze a nemzetközi közösség támogatását, különösen abban az esetben, ha a csoport a szembenálló felek gyengébbike, több szenvedés sújtja, és magatartásával nem sérti meg a nemzetközileg elismert erkölcsi normákat. Az áldozatot nem hibáztatják a konfliktus kirobbanásáért és a vele járó erőszakos cselekményekért, hiszen az áldozat az agresszor által igaztalanul elkövetett erőszak elszenvedője. Az áldozati státusz kulcsfontosságú szerepet játszik a nemzetközi közvélemény megnyerésében, valamint az erkölcsi, politikai és anyagi támogatás megszerzésében. A konfliktust követő időszakban a csoport előnyös pozícióba kerül – különösen, ha ellenfele is elismeri áldozati státuszát –, mivel az áldozatot illeti meg a támogatás, a segítségnyújtás, a kárpótlás, a bocsánatkérés és így tovább.

Versengés az áldozati státuszért

Miként korábban rámutattunk, „az áldozati státuszt elnyerő csoport részvétet, támogatást és kívülről érkező segítséget érdemel. Az áldozat természetszerűleg sebezhető, és esetleges erőszakos fellépése a viktimizáció következményeként értelmezhető. Az áldozati státusz elnyerése a büntudat, szégyen és felelősségvállalás elkerülésének intézményesített módjává válik.”⁷³ Nem meglepő ezek után, hogy az áldozati státusszal járó „jutalmak” kilátása elindíthatja az áldozati státuszért folyó versengést az egymással kezelhetetlen konfliktusban álló felek között.⁷⁴ Mindkét fél minden lehetséges eszközzel igyekszik meggyőzni saját csoportját, az ellenfelet és a nemzetközi közösséget arról, hogy egyedül ő a konfliktus áldozata. Az áldozati státuszt elnyerő csoport magáénak tudhatja a nemzetközi közösség támogatását, amely gyakran pénzügyi segítségnyújtással is jár, mivel a nemzetközi közösség rendszerint az áldozatnak tekintett csoportot támogatja. Ebből kiindulva Nadler és Shnabel⁷⁵ a palesztinok

és izraeliek által egyaránt gyakran alkalmazott áldozati terminológiát tanulmányozta a két csoportban. A szerzők mellett érvelnek, hogy a két szembenálló csoport között zajló „áldozati versengés” célja valójában az erkölcsi fölényen alapuló csoportidentitás elnyerése. A palesztinok imperialista hatalomként ábrázolják Izraelt, az izraeli katonákat pedig olykor a nácihoz hasonlítják.⁷⁶ Az izraeli zsidók ugyanakkor ragaszkodnak ahhoz, hogy az arab agresszió áldozatai.⁷⁷ Mindkét csoport az erkölcsi fölényen alapuló identitást igyekszik kialakítani azzal, hogy saját tragédiáit helyezi előtérbe a szembenálló csoport tragédiáival szemben. Ehhez hasonlóan Noor és munkatársai⁷⁸ olyan vizsgálati eredményről számolnak be, melyek szerint az észak-ír katolikusok és protestánsok figyelme nem csupán saját áldozati sorsukra irányul, hanem a két csoport egymással is összeméri szenvedéseit, mindketten azt állítva, hogy az őket ért csapások súlyosabbak.

A kollektív áldozati tudat fenntartása

A kollektív áldozati tudatból származó pszichológiai, társadalmi és politikai előnyök ismeretében nem meglepő, hogy az egymással kezelhetetlen konfliktusban álló csoportok igyekeznek tartósan, de legalábbis a konfliktus során megőrizni az áldozati tudatot. Aktívan ápolják a kollektív viktimizációhoz kapcsolódó vélekedéseket és érzelmeket, valamint igyekeznek megőrizni ezeket a csoport kollektív emlékezetének, konfliktusközpontú erkölcsi felfogásának és kollektív érzelmi irányultságának részeként.⁷⁹

Annak érdekében, hogy a csoport áldozati státuszával kapcsolatos vélekedések tartósan beépüljenek a csoporttagok pszichológiai repertoárjába, a társadalmi kommunikáció csatornái és a társadalmi intézmények részt vesznek e vélekedések átadásában és elterjesztésében, kiegészítve a közvetlen személyközi kommunikáció és a személyesen átélt szenvedés hozzájárulását. Az oktatási rendszer kiemelkedő szerepet játszik az áldozati vélekedések közvetítésében a tankönyvek, tantervek, iskolai ünnepek, valamint a tanárok nyílt és burkolt üzenetei révén. Emellett a közvéleményt formáló politikai beszédek, híradások és számos más csa-

73 M. Smyth, 'Putting the past in its place: Issues of victimhood and reconciliation in Northern Ireland's peace process', in N. Biggar (szerk.), *Burying the Past: Making Peace and Doing Justice after Civil Conflict*, Georgetown University Press: Washington, DC, 2001, 126.

74 M. Noor, R.J. Brown és G. Prentice, 'Precursors and mediators of intergroup reconciliation in Northern Ireland: A new model', *British Journal of Social Psychology*, 47, 2008, 481-495.

75 A. Nadler és N. Shnabel, 'Instrumental and socio-emotional paths to intergroup reconciliation and the need-based model of socio-emotional reconciliation', in

A. Nadler, T. Malloy és J. Fisher (szerk.), *Social Psychology of Intergroup Reconciliation*, Oxford University Press: New York, 2006, 37-56.

76 N. Oren és D. Bar-Tal, 'The detrimental dynamics of delegitimization in intractable conflicts: The Israeli-Palestinian case', *International Journal of Intercultural Relations*, 31(1), 2006, 111-126.

77 Lásd D. Bar-Tal, fent, 56. lj.

78 Lásd M. Noor, R.J. Brown és G. Prentice, fent, 73. lj.

79 Lásd D. Bar-Tal, fent, 1. lj.

tornán közvetített közlések folyamatosan megerősítik a kollektív áldozati tudatot. A politikusok gyakran merítenek hatalmat a kollektív viktimizációból. A múlt- és jelenbeli viktimizáció tematizálása a toborzás és a mozgósítás további hatékony eszköze lehet. A hivatalos társadalmi és kulturális események, a megemlékezések, a vallási és nemzeti ünnepek és a hozzájuk kapcsolódó ceremóniák évente ismétlődő sora gondoskodik arról, hogy a csoporttagok megőrizték emlékezetükben a csoport áldozati sorsát. Végül a kultúra legkülönbözőbb produktumai ugyancsak jelentős mértékben hozzájárulnak a csoport áldozati sorsával kapcsolatos vélekedések és érzelmek fennmaradásához. Könyvek, filmek, színdarabok, sőt kiállítások közvetítik a kollektív áldozati tudatot a kultúra fogyasztói számára. Az izraeli társadalom jól szemlélteti, miként vesznek részt a különböző társadalmi, politikai, oktatási és kulturális tényezők a kollektív áldozati tudat kialakításában, átadásában és elterjedésében.⁸⁰

80 L. Adar és H. Adler, *Values Education for Immigrant School Children*, Hebrew University and Ministry of Culture and Education Press: Jerusalem, 1965, (héber nyelven); R. Arviv-Abbramovich, *State ceremonies as mechanism for inculcating ethos of conflict in times of intractable conflict: The Israeli case*, 2004, a Tel-Avivi Egyetemen benyújtott MA szakdolgozat (héber nyelven); D. Bar-Tal, fent, 48. l.; D. Bar-Tal, 'The rocky road towards peace: Societal beliefs functional to intractable conflict in Israeli school textbooks', *Journal of Peace Research*, 35, 1998, 723-742.; D. Bar-Tal, fent, 56. l.; D. Bar-Tal és D. Antebi, 'Siege mentality in Israel', *International Journal of Intercultural Relations*, 16, 1992, 251-275.; N. Ben-Shaul, *A violent world: TV news images of Middle Eastern terror and war*, Rowman and Littlefield: Boulder, CO, 2006; O. David, *The crystallization and transformations of the Jewish-Israeli identity: A study of identity reflection in Hebrew readers of the 20th century*, doktori értekezés, 2007, Tel-Avivi Egyetem (héber nyelven); R. Firer, *The Agents of Zionist Education*, Hakibutz Hameuhad Tel-Aviv, 1985, (héber nyelven); C.S. Liebman és E. Don-Yehiya, *Civil religion in Israel: Traditional Judaism and political culture in the Jewish state*, University of California Press: Berkeley, CA, 1983; D. Ofer, 'History, memory and identity: Perceptions of Holocaust in Israel', in U. Rebhun és C.I. Waxman (szerk.), *Jews in Israel. Contemporary social and cultural patterns*, Brandeis University Press: Hanover NH, 2004, 394-417.; E. Podeh, *The Arab-Israeli conflict in Israeli history textbooks, 1948-2000*, Bergin and Garvey: Westport, CT, 2002; D.A. Porat, 'From the scandal to the Holocaust in Israeli education', *Journal in Contemporary History*, 39,

A szerb nemzet ugyancsak példaként szolgál arról, hogy miként tartható fenn az áldozati tudat a folyamatos társadalmi szocializáció révén.⁸¹

Következmények

A csoport áldozati sorsára vonatkozó nézetek rendszere az élet minden területén mélyreható befolyást gyakorol a csoporttagokra és a csoport egészére. Az alábbiakban a legfontosabb következményekről adunk vázlatos áttekintést.

A csoport világképére gyakorolt hatások

Általános világkép

A csoportot sújtó hosszú szenvedésből vagy akár egyetlen traumatikus eseményből táplálkozó kollektív áldozati tudat egy új valóságkonstrukció alapjává válhat. A traumatikus tapasztalatok és a csoport áldozati sorsával kapcsolatban kialakuló vélekedések alapjaiban ingathatják meg a csoport valóságról alkotott korábbi tapasztalatainak érvényességét: lerombolhatják a csoport önképét, valamint gyökeresen megváltozhat a csoportközi viszonyokról és általában a világról alkotott felfogása. E változások oka az, hogy a csoport természetes módon igyekszik magyarázatot találni az átélt szenvedésre, értelmezni a történeteket és levonni a tanulságokat. E folyamatok mindenekelőtt az elkövető és a beavatkozást elmulasztó kívülálló csoportok hibáztatásához, valamint a megtorlás vágyának és szándékának megfogalmazódásához vezetnek. A viktimizált csoport esetenként akár önmagát is vádolhatja, mivel ez ésszerű ma-

2004, 636-619.; T. Segev, *The Seventh Million: The Israelis and the Holocaust*, Henry Holt and Co: New York, 2000; E. Shohat, *Israeli Cinema: East/west and the Politics of Representation.*, University of Texas Press: Austin, TX, 1989; H. Yaoz, *The Holocaust in Hebrew Literature – An historical and trans-historical fiction*, 1980, Tel-Aviv: Eked (héber nyelven); J. Yedger, *Our Story: The National Narrative and the Israeli Press*, Haifa University Press: Haifa, 2004, (héber nyelven); A. Yurman, *Victimization of the Holocaust as a component of the cultural-political discourse in Israeli society between the years 1948-1998*, doktori értekezés, 2001, Bar-Ilan Egyetem (héber nyelven); I. Zertal, fent, 51. l.; M. Zuckermann, *Shoah in the sealed room – The Holocaust in the Israeli press during the Gulf war*, Hubermann: Tel-Aviv, 1993 (héber nyelven).

81 Lásd B. Anzulovic, fent, 39. l.; S. Jansen, 'Why do they hate us? Everyday Serbian nationalist knowledge of Muslim hatred', *Journal of Mediterranean Studies*, 13(2), 2003,

gyarázatot ad egy teljességgel elképzelhetetlen helyzet kialakulására.⁸² A csoport nagyon gyakran arra a belátásra jut, hogy a világ veszélyes hely, fokozottan érzékenyvé válik a fenyegető jelzésekre, mélyen átéli saját kiszolgáltatottságát más csoportokkal szemben, valamint elveszíti az igazságos világba vetett hitét.⁸³ A kollektív áldozati tudat esetenként a fizikai vagy szimbolikus megsemmisülés félelmével jár együtt.⁸⁴ A csoport továbbá gyakran érzi úgy, hogy tehetetlen, megalázták, nincs hatalma, nem bízhat a szembenálló csoportban, továbbá befolyásolhatatlannak látja a helyzetet.⁸⁵

A humanitárius normákhoz való viszonyulás

A kollektív áldozati tudat eddigiekben vizsgálat tárgyává tett hatásainak egyike a humanitárius normákra vonatkozó nézeteket érinti. A világ tizennégy konfliktus-sújtotta övezetére kiterjedő nagyszabású kutatásában Elcheroth⁸⁶ kimutatta, hogy egyénileg az erőszak áldozatai jellemzően elutasítják a humanitárius normákra vonatkozó jogi rendelkezéseket, illetve egy olyan felfogást képviselnek, mely szerint e normák

215-237.; D.B. MacDonald, *Balkan holocaust? Serbian and Croatian victim-centered propaganda and the war in Yugoslavia*, Manchester University Press: Manchester, 2002; N. Malcolm, *Bosnia: A Short History*, New York University Press: New York, 1994; T. Pavasovic, *The political dynamics of ethnicity change: A case-study of Serbian textbooks 1970-2002*, előadás a Harvard-Oxford-Stockholm Konferencián, Stockholm, Svédország, 2006. április 14-16.; V. Volkan, fent, 4. lj.

82 E. Staub, 'Breaking the cycle of genocidal violence: Healing and reconciliation', in J. Harvey (szerk.), *Perspectives on Loss*, Taylor and Francis, Washington DC, 1982, 231-241.; E. Staub és L.A. Pearlman, 'Healing, reconciliation and forgiving after genocide and other collective violence', in S.J. Helmick és R.L. Petersen (szerk.), *Forgiveness and Reconciliation: Religion, Public Policy and Conflict Transformation*, Templeton Foundation Press, Randor, PA, 2001, 205-229.

83 Lásd J. Herman, fent, 5. lj.; J. Mack, fent, 4. lj.; E. Staub és D. Bar-Tal, fent, 34. lj.; O. Zur, 'Rethinking "Don't blame the victim": The psychology of victimhood', *Journal of Couples Therapy*, 4, 1994, 15-36.

84 Lásd J.V. Montville, fent, 50. lj.

85 J. Chaitin és S. Steinberg, 'You should know better: Expressions of empathy and disregard among victims of massive social trauma', *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*, 17(2), 2008, 197-226.; E.G. Lindner, 'Humiliation and human condition: Mapping a minefield', *Human Rights Review*, 2(2), 2001, 46-63.; E. Staub és L.A. Pearlman, fent, 81. lj.; V. Volkan, fent, 4. lj., valamint 'Transgenerational transmission and Chosen Traumas: An aspect of large-group identity', *Group Analysis*, 34, 2001, 79-97.

86 G. Elcheroth, 'Individual-level and community-level effects of war trauma on social representations related to humanitarian law', *European Journal of Social Psychology*, 36, 2006, 907-930.

bizonyos körülmények között figyelmen kívül hagyhatók. Ugyanakkor ugyanezen egyének továbbra is egyetértenek a normák alapját képező erkölcsi elvekkel. A kutatás meglepő eredménye a csoport egészét érinti: kiderült, hogy a csoportban olyan felfogás alakul ki, amely a humanitárius jogi normák betartását szorgalmazza. A kapott adatokat más szempontok szerint elemezve Spini, Elcheroth és Fasel⁸⁷ kimutatta a kollektív sebezhetőség hatását, melyet a szerzők a csoport fizikai vagy szimbolikus megsemmisülésének fenyegetéseként határoztak meg. Az eredmények szerint az olyan konfliktushelyzetben, amelyben a viktimizáció kockázata annyira nagy, hogy még az erőfölénnyel rendelkező csoport sem képes hatékony védelmet biztosítani saját tagjai számára – vagyis a kollektív sebezhetőség állapotába kerül –, a humanitárius normák védelmét támogató felfogás alakul ki a csoportban.

A konfliktusról alkotott felfogás

A kollektív áldozati tudat nem csupán a világról alkotott általános képet, hanem magáról a konfliktusról kialakított felfogást is befolyásolja. Először is jelentősen felerősíti a csoport saját céljainak jogosságát és a szembenálló fél pozíciójának hiteltelenségét hangsúlyozó nézeteket a csoportban. Ez az attitűd nagy mértékben hozzájárul a konfliktusközpontú erkölcsi felfogás megerősödéséhez, amely egyike a konfliktus folytatására ösztönző legfontosabb motívumoknak.⁸⁸ Ily módon a mélyen gyökerező áldozati tudat hatást gyakorol a konfliktus alakulására. Az önmagukat igazságtalanságok áldozatának tekintő csoporttagok határozottan kiállnak konfliktusközpontú erkölcsi felfogásuk és az azzal összefüggő céljaik mellett: igyekeznek megakadályozni az újabb károkozást, illetve megtorolni a már elszenvedett veszteségeket és károkat. E nézeteket és viselkedésformákat a szembenálló csoport iránt táplált erős ellenséges érzelmek, bizalmatlanság és gyűlölet kíséri, melyek a kezdetektől fogva kizárják a konfliktus békés rendezésének lehetőségét. Čorkalo Biruški és Penić⁸⁹ Horvátországban és Szerbiában végzett vizsgálata feltárta, hogy a szembenálló csoport kollektív bűnösségére vonatkozó nézetek közvetítő szerepet játszhatnak a traumatikus tapasztalatok és a szembenálló csoport iránti attitűd között. A vizsgálat eredményei szerint az egyénileg átélt szenvedés mértéke együtt járt a szenvedésért felelősnek tekintett

87 D. Spini, G. Elcheroth és R. Fasel, 'The impact of groups norms and generalization of risks on judgments of war behavior', *Political Psychology*, 29, 2008, 919-941.

88 D. Bar-Tal és E. Halperin (előkészületben), 'Socio-psychological barriers to conflict resolution', in D. Bar-Tal (szerk.), *Intergroup Conflicts and their Resolution: Social Psychological Perspective*, Psychology Press: New York.

89 Lásd D. Čorkalo Biruški és S. Penić (előkészületben), fent, 4. lj.

csoport kollektív bűnösségére vonatkozó állítások helyeslésének mértékével. Mindez megnövekedett társadalmi távolságot eredményezett a felelőssé tett csoport tagjaival szemben.

Újabban, 2008 nyarán izraeli zsidókkal végeztek az egész országra kiterjedő vizsgálatot, melyben jelentős összefüggést találtak az izraeli-arab konfliktusra vonatkozó nézetek és az Izraelt a konfliktus áldozatának tekintő felfogás között. (Ez azt jelenti, hogy a válaszadók 40,6%-a teljes mértékben vagy általában egyetértett azzal az állítással, mely szerint „a hosszú évek óta tartó konfliktus során Izrael mindvégig áldozat volt, az arabok és palesztinok pedig az elszenvedett károk okozói”, valamint további 20,8% bizonyos mértékig egyetértett az állítással). Az eredmények közelebbről azt mutatják, hogy minél inkább egyetértett egy válaszadó azzal, hogy Izrael a konfliktus áldozata, annál inkább (1) elfogadta a konfliktusról szóló cionista elbeszélés érvényességét; (2) úgy vélte, hogy Izrael egész területe kizárólag a zsidókat illeti meg; (3) lealacsonyító véleménynyel volt az arabokról és a palesztinokról; (4) őket tette felelőssé a konfliktus kirobbanásáért és fennmaradásáért; (5) úgy vélte, hogy a zsidók erkölcsös magatartást tanúsítottak a fegyveres konfliktus során; (6) gyűlölte az arabokat. Továbbá azok a válaszadók, akik meg voltak győződve Izrael áldozati státuszáról, kevésbé mutatkoztak hajlandónak a kompromisszumra az Izrael és Palesztina között zajló békétárgyalások több kulcskérdésében (a csapatok kivonását, Jeruzsálemet és a menekülteket érintő kérdésekben), nagyobb mértékben támogatták a Palesztinával szembeni erőszakos fellépést, valamint kevésbé mutatkoztak nyitottnak a saját álláspontjuktól eltérő információk iránt a konfliktust illetően.⁹⁰

Ostromlott erőd mentalitás

Az állandósult áldozati tudat következményeként olyan védekezési kényszer alakulhat ki a csoportban,⁹¹ melyet a más csoportok iránt táplált általános bizalmatlanság és negatív érzelmek jellemeznek. Ennek olyan nézetrendszer képezi alapját, amely a csoportra irányuló ártó szándékot tulajdonít más csoportoknak. E szindróma abban az esetben alakul ki, amikor más csoportok közvetlen vagy közvetett módon a szembenálló (elkövető) csoportot támogatják, melyet a viktimizált csoport elítél. A bolsevik forradalom utáni Szovjetunió vagy a mai Irán e védekezési kényszer példaként említhető.

90 Lásd E. Halperin és D. Bar-Tal (előkészületben), *Collective beliefs about victimhood in the Israeli Jewish society and their effects on the view of the Israeli-Arab conflict*.

91 Lásd D. Bar-Tal, fent, 28. lj.; D. Bar-Tal és D. Antebi, fent, 79. lj.

Az áldozati tudat csoportidentitásra gyakorolt hatásai

Miként Volkan⁹² rámutat, az áldozati sorsra vonatkozó mélyen gyökerező nézetek bizonyos esetekben átformálhatják a csoport identitását. Sőt Adwan és Bar-On⁹³ szerint a kollektív áldozati tudat kialakulása kifejezetten identitáskonstrukciós folyamatnak tekinthető, amely olyan, elhúzódó és erőszakos konfliktusok során megy végbe, melyekben mindkét szembenálló fél identitása az ellenséges csoporttól elszenvedett viktimizáció tapasztalata körül szerveződik újjá. A lengyelek múltban elszenvedett tapasztalatainak kollektív emlékezeti lenyomata jól példázza, miként gyakorolnak hatást az áldozati sorssal kapcsolatos vélekedések a csoportidentitásra. Az áldozati identitás a csoport múltbeli traumáinak, szenvedésének és veszteségeinek emlékezetére épül.⁹⁴ A zsidó nép ugyancsak olyan áldozati önképet tart fenn történelmének csaknem kezdetétől fogva, melynek tükrében egy ellenséges világ áldozataként jelenik meg.⁹⁵ Ez az áldozati önkép az izraeli zsidó szellemiség és identitás központi mozzanatává vált, és jelentősen befolyásolta az izraeli zsidóság perspektíváját és magatartását az izraeli-arab konfliktus során.⁹⁶

Egocentrizmus és az empátia hiánya

Minthogy az áldozatok figyelme rendszerint elsősorban önmagukra és saját szenvedéseikre irányul, a kollektív áldozati tudat csökkent empátikus készséggel járhat együtt. Mack⁹⁷ megfigyelése szerint az olyan társadalmak, melyek gondolkodásmódját mélyen áthatja az áldozati sors tudata, figyelmüket kizárólag saját sorsukra és szenvedéseikre irányítják, Mack szavaival élve „áldozati egoizmus” jellemzi őket. Ebben az állapotban a csoport képtelen arra, hogy a szembenálló csoport nézőpontjából tekintsen az eseményekre, hogy együtt érezzen a hozzá hasonló módon szenvedő csoporttal, és hogy felelősséget vállaljon a csoportnak okozott károkért.⁹⁸ A viktimizált csoport számára az is gyakran nehézséget okoz,

92 Lásd V. Volkan, fent, 4. lj.

93 S. Adwan és D. Bar-On, *Victimhood and Beyond: The Bethlehem Encounter*, Newton Center, Boston, 2001.

94 Lásd A. Jasinska-Kania, fent, 40. lj.

95 Lásd D. Bar-Tal és D. Antebi, fent, 79. lj.; A. Hareven, 'Victimization: Some comments by an Israeli', *Political Psychology*, 4, 1983, 145-155.; C. Liebman, 'Myth, tradition and values in Israeli society', *Midstream*, 24, 1978, 44-53.; H.F. Stein, 'Judaism and the group-fantasy of martyrdom: The psycho-dynamic paradox of survival through persecution', *Journal of Psychohistory*, 6, 1978, 151-210.

96 Lásd D. Bar-Tal, fent, 56. lj.

97 Lásd J. Mack, fent, 4. lj.

98 S. Cehajic és R. Brown, 'Not in my name: A social psychological study of antecedents and consequences of acknowledgment of ingroup atrocities', *Genocide Studi-*

hogy a tőle teljesen független konfliktusokban érintett csoportok szenvedésével azonosuljon, illetve e csoportok tagjaival együtt érezzen.

Ez figyelhető meg például a japán társadalomban. A japánok kanonizált és nemzedékről nemzedékre átadott történelmi narratívájának középpontjában a japán katonák és civil lakosság pusztulása és szenvedése áll, ugyanakkor a történet nem szól a második világháború során a japánok által más ázsiai népekre mért szenvedésről és pusztításról. Ennek eredményeként a japánok újabb nemzedéke Japánt többnyire a háború áldozatának tekinti, nem pedig elkövetőnek, illetve agresszornak. Az áldozati önkép következményeként „sok japán nagyfokú zavart él át, amikor arra kéri, ismerje el más csoportok áldozati státuszát, különösen akkor, ha ez annak a szokatlan nézetnek az elfogadásával jár együtt, hogy Japán az elkövető”.⁹⁹

Szelektív és egyoldalú információ-feldolgozás

A kollektív áldozati tudat a kognitív folyamatokra is hatást gyakorol.¹⁰⁰ Az egyének megnövekedett érzékenységet mutatnak a fenyegető jelzések iránt, fokozottan éberre válnak, és folyamatosan igyekeznek azonosítani a fenyegetéseket környezetükben,¹⁰¹ mivel a fokozott stressz állapotára jellemző alacsony ingerküszöb alakul ki a fenyegető jelzések irányában.¹⁰² Ilyen esetben az egyének hajlamosak a várt fenyegetést alátámasztó információk kiszűrésére és a fenyegetéssel összhangban álló értelmezésére, ami gyakran az információk egyoldalú feldolgozását és torzulását eredményezi. Más szóval a csoporttagok minden új információt, illetve jelzést alapos vizsgálat tárgyává tesznek, melynek célja az ellenséges szándékok detektálása, továbbá hajlamosak a vélt ellenséges szándékot alátámasztó információk kiszűrésére, míg figyelmen kívül hagyják az annak ellentmondó jelzéseket.¹⁰³ E folyamat motivációját az elkövető

es and Prevention, 3, 2008, 195-211.; J. Chaitin és S. Steinberg, fent, 84. l.; E. Staub, fent, 45. l.

99 P.G. Schalow, 'Japan's war responsibility and the Pan-Asian movement for redress and compensation: An overview', *East Asia*, 18(3), 2000, 11.

100 R.F. Baumeister és S. Hastings, 'Distortions of collective memory: How groups flatter and deceive themselves', in J.W. Pennebaker, D. Paez és B. Rime (szerk.), *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspectives*, Lawrence Erlbaum: Mahwah, NJ, 1997, 277-293.

101 Lásd G. Ross, fent, 44. l.

102 D.E. Broadbent, 'Decision and Stress', Academic Press: London, 1971; R.R. Mackie, *Vigilance: Theory, Operational Performance and Physiological Correlates*, Plenum: NY, 1977.

103 Lásd H.C. Kelman, fent, 4. l.

csoporttal szembeni gyanakvás adja, amely a jövőbeli támadásokra való felkészültséget szolgálja.

Felelősségtudat és a felelősségvállalás csökkenése

Miként korábban említettük, a kezelhetetlen konfliktusokban központi szerepet játszó kollektív áldozati tudat következményeként a viktimizált csoport az erőszakos konfliktus kirobbanásáért és fennmaradásáért viselendő felelősséget a szembenálló csoportra hárítja. Megállapítható, hogy az áldozati tudat gyengíti azokat a mechanizmusokat, melyek rendszerint megakadályozzák, hogy az egyének, illetve csoportok károkozó cselekményeket kövessenek el. A büntudat és szégyen érzése, az erkölcsi megfontolások és a csoport pozitív önképe az emberi viselkedés pszichológiai gátjai, melyek azonban gyakran csődöt mondanak olyan esetben, amikor az egyének áldozatként tekintenek önmagukra.¹⁰⁴

A csoport alapú büntudat gyengülése

Az áldozati tudat segíti a csoporttagokat önbecsülésük megőrzésében, valamint megóvjá őket a károkozó cselekmények elkövetését kísérő büntudattól, melyek a kezelhetetlen konfliktusok során rendszeresen előfordulnak a szembenálló csoportok között.¹⁰⁵ Az áldozat perspektívájából tekintve a szembenálló csoport ellen elkövetett károkozás a megtorlást, illetve a megelőzést szolgálja, az áldozatok pedig nem hibáztathatók azért, hogy igyekeznek megvédeni magukat. Az állandósult kollektív áldozati tudat e tekintetben is jelentős pszichológiai előnyökkel jár, mivel elhárítja a sajátcsoportot negatívan értékelő vélekedéseket és érzelmeket.¹⁰⁶ Azok a csoporttagok, akiket csoportjuk áldozati sorsára emlékeztetnek, kevesebb csoport alapú büntudatról számolnak be a szembenálló csoport ellen elkövetett erőszakos cselekmények kapcsán. Ezzel a módszerrel számos etnikai és nemzeti csoport esetében kimutatták a csoport alapú büntudat gyengülését, melyek a történelem során a viktimizáció különböző formáit szenvedték el. Az izraeli-palesztin konfliktussal kapcsolatos egyik újabb vizsgálat eredményei szerint szoros összefüggés

104 Lásd M.J.A. Wohl és N. Branscombe, fent, 25. l.

105 N.R. Branscombe, 'A social psychological process perspective on collective guilt', in N.R. Branscombe és B. Doosje (szerk.), *Collective Guilt: International Perspectives*, Cambridge University Press: New York, 2004, 320-334.; N.R. Branscombe, N. Ellemers, R. Spears és B. Doosje, 'The context and content of social identity threat', in N. Ellemers, R. Spears és B. Doosje (szerk.), *Social Identity: Context, Commitment, Content*, Blackwell Publishers: Oxford, England, 1999, 35-58.; N.R. Branscombe, M.T. Schmitt és K. Schiffhauer, 'Racial attitudes in response to thoughts of White privilege', *European Journal of Social Psychology*, 37, 2007, 203-215.

106 Lásd M. Wohl és N. Branscombe, fent, 25. l.

mutatkozik az izraeli zsidó válaszdók áldozati tudata és a palesztinok ellen elkövetett izraeli agresszió miatt érzett csoport alapú büntudatuk között.¹⁰⁷ Az erős áldozati tudattal jellemezhető válaszdók kisebb mértékű büntudatot és erkölcsi felelősségérzetet jeleztek, valamint kisebb hajlandóságot mutattak az izraeli agresszió áldozatává vált palesztinok kárpótlására. Továbbá gyakrabban értettek egyet az Izraelt felmentő, illetve tetteit igazoló helyzetértelmezésekkel, úgymint „az adott körülmények között bármely más állam is ugyanígy bánt volna a palesztinokkal”, vagy „úgy gondolom, hogy a palesztinok maguknak köszönhetik jelenlegi helyzetüket”.

A csoporttagok károkozó viselkedésének igazolása

Cehajic és Brown¹⁰⁸ ugyancsak arra a következtetésre jutott, hogy az áldozati tudat a sajátcsoport által elkövetett károkozó cselekmények igazolásaként szolgál, ily módon csökkenti a csoporttagok hajlandóságát arra, hogy elismerjék csoportjuk felelősségét az okozott károkért. Azok a serdülőkorú szerb vizsgálati személyek, akik úgy vélték, hogy csoportjuk az 1991 és 1995 között lezajlott háború igazi áldozata, illetve hogy a szerbek többet szenvedtek, mint más csoportok tagjai, kevésbé voltak hajlandók elismerni, hogy a szerbeket felelősség terheli az általuk más csoportok ellen elkövetett erőszakos cselekményekért.

A vélt erkölcsi fölényből eredeztetett jogok

Az áldozati tudat ugyancsak szoros kapcsolatot mutat az erkölcsi fölény tudatával, amely azzal a vélekedéssel jár együtt, hogy a csoportnak joga van bármilyen rendelkezésre álló eszközzel megvédenie magát, akár az erkölcsi normák megsértése árán is. Schori, Klar és Roccas¹⁰⁹ 2009-ben végzett vizsgálatában a kollektív áldozati tudat szoros pozitív együttjárást mutatott a vélt erkölcsi fölénytel, ugyanakkor negatív kapcsolatban állt az Izrael által megszállt területeken elkövetett cselekmények miatt érzett csoport alapú büntudattal. Az áldozati tudat továbbá összefüggést mutatott azzal a nézettel, mely szerint mindenképpen folytatni kell a katonai műveleteket, akár az izraeli vagy palesztin oldalon elszenvedett súlyos ál-

dozatok árán is, és ugyancsak együtt járt a megtorló akciók folytatásának vágyával, tekintet nélkül arra a lehetőségre, hogy a megtorlást viszonzó ellenséges csoport további szenvedést mér a sajátcsoportra.

Ennek fényében nem meglepő, hogy az önmagát áldozatnak tekintő csoport felszámolja az erkölcsi megfontolások által emelt gátakat, melyek általában korlátozzák a csoport mozgásterét. Bizonyos mértékű cselekvési szabadságot biztosít a csoport számára az a vélekedés, hogy meg kell védenie magát az ellenfél erkölcstelen és károkozó magatartásával szemben. Ez az igény gyakran arra a belátásra vezeti a csoportot, hogy a nemzetközileg elismert normák és egyezmények által előírt kötelezettségekkel szemben is mentességet élvez. A túlélés érdeke minden más szempontot háttérbe szorít. Ennek példaként említhető a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia 1986-ban kiadott nyilatkozata, mely szerint „Szerbia nem várhat tétlenül arra, hogy mások mit mondanak, ahogyan oly sokszor tette a múltban.” Ehhez hasonlóan Golda Meir Izrael miniszterelnökeként a következő szavakkal válaszolt a nemzetközi közvélemény részéről megfogalmazott kritikákra 1973-ban: „Ami azokat illeti, akik most ki akarnak oktatni bennünket /.../ Hol voltak a holokauszt idején, amikor zsidók millióinak lett volna szüksége a segítségükre? /.../ nincs joguk kioktatni bennünket.”¹¹⁰ A közelmúltban Izrael azzal indokolta a gázai övezetben élő palesztinok ellen indított pusztító támadásokat, hogy a palesztinok folyamatosan rakétákkal lőtték Izraelt. A csoport tehát arra használhatja áldozati státuszát egy konfliktus során, hogy ellenálljon a nemzetközi közösség által gyakorolt nyomásnak, valamint igazolja korlátlan cselekvési szabadságát.

Erőszakos reakciók

A kollektív áldozati tudat súlyos következményekkel járó erőszakos reakciókat eredményezhet, melyek az ilyen cselekményeket elkövető csoport nézőpontjából az elszenvedett erőszak megtorlását, illetve a jövőben elene irányuló támadások megakadályozását szolgálják. Az áldozati tudat erkölcsi alapot szolgáltat az ellenséggel való szembeszállásra és az igazságtételre.¹¹¹ Az erőszakos cselekmények háttérében a büntudat hiánya, az erkölcsi fölény tudata és a korlátlan cselekvési szabadság önvédelmen alapuló erkölcsi igazolása áll.¹¹²

107 Y. Klar, N. Schori és S. Roccas, *The shadow of the past: perpetual victimhood in intergroup conflicts*, nem publikált adatok, Tel-Avivi Egyetem, Pszichológia Tanszék, 2009.

108 S. Cehajic és R. Brown (in preparation), *Victimhood and acknowledgment of ingroup atrocities*, nem publikált kézirat.

109 Lásd N. Schori, Y. Klar és S. Roccas, *When past is present: reminders of historical victimhood and their effect on intergroup conflicts*, nem publikált adatok, Tel-Avivi Egyetem, Pszichológia Tanszék, 2009.

110 Ha'aretz, 1973. április 29.

111 Lásd D. Bar-Tal, fent, 1. lj.

112 Lásd S. Cehajic és R. Brown, fent, 97. lj.

Az erkölcstelen magatartás racionalizálása

Az áldozati státusz esetenként olyan értelmezést nyer, mely szerint a viktimizáció feljogosítja a csoportot az erkölcstelen és törvénysértő cselekmények elkövetésére. Az áldozati státusból eredeztetett jogok az elkövetett, illetve tervezett cselekmények racionalizálásán alapulnak, amely a következő formákban jelentkezhethet: (1) egy olyan világnak, amely hagyta, hogy mindez megtörténjen velünk, nincs joga erkölcsi ítéletet hozni felettünk; (2) az után a trauma után, amit elszenvedtünk, többé nem érvényesek a hagyományos erkölcsi előírások, és nem vagyunk kötelesek betartani őket; (3) jogunk van minden lehetséges eszközzel megakadályozni, hogy még egyszer el kelljen szenvednünk egy ilyen traumát; (4) bármit teszünk, eltörpül amellett, amit el kellett szenvednünk. Az effajta igazolások eredményeként az olyan cselekmények, melyeket a csoport egyéb körülmények között erkölcstelennek és törvénytelennek tekint, a csoport vélt vagy valós fenyegetésekkel szembeni védekezésével összefüggésben igazságosnak és érényesnek tűnnek fel.

Áldozat-elkövető körforgás

Horowitz¹¹³ és Petersen¹¹⁴ számos etnikai konfliktust említ annak példaként, hogy a konfliktus során elszenvedett károk következményeként mindkét fél újabb erőszakos cselekményekkel igyekszik egyértelművé tenni álláspontját a szembenálló csoport számára, valamint eltántorítani a csoportot a további agressziótól. Bizonyos feltételek mellett a viktimizált csoport üldöztetéssel teli mostoha történelme oda vezethet, hogy a csoport tagjai maguk is elkövetőkké válnak.¹¹⁵ Lickel, Miller, Stenstrom, Denson és Schmader¹¹⁶ egy újabban publikált áttekintő tanulmányban azokat a pszichológiai mechanizmusokat részletezi, melyek eredményeként egy csoport tagjai, akik maguk nem szenvedtek kárt, megtorló cselekményeket követnek el egy másik csoport tagjai ellen, akik maguk nem követtek el károkozást. A szerzők álláspontja szerint az olyan tényezők, mint a kiinduló esemény károkozásaként való értelmezése, a sajátcsoport-

tal való azonosulás és a szembenálló csoport homogenizált észlelése „vikariáló megtorláshoz” vezetnek.

Botcharova¹¹⁷ a kölcsönös megtorlás körforgását vázolja fel, amely magyarázatot ad a személyesen átélt és az etnikai, illetve nemzeti csoportot ért traumákból eredő folyamatok és érzelmek kialakulására. A szenvedés, igazságtalanság, harag és frusztráció kezdeti érzései nyomán megfogalmazódhat az „igazságtétel” igénye, amely közvetlen módon vezet az „indokolt erőszak” elkövetéséhez. Ezzel összhangban áll Staub¹¹⁸ álláspontja, mely szerint a kollektív áldozati tudat olyan tényezőkkel mutat összefüggést, mint a félelem, a csökkent empatikus készség és a harag negatív érzelmi következményei, bizonyos kognitív torzítások, amilyen például a kétértelmű információk ellenséges és fenyegető jelzésként történő értelmezése, az a meggyőződés, hogy az erőszakos cselekmények elkövetése erkölcsileg igazolható, a csökkent erkölcsi felelősségérzet és végül a megtorlás fokozott igénye. Bandura¹¹⁹ számos olyan pszichológiai mechanizmust azonosított, melyek hozzájárulnak az erkölcsi normák erőszakhoz vezető mellőzéséhez. Ezek között szerepel az erkölcsi igazolás, az eufemizáló nyelvhasználat, a sajátcsoport számára előnyös csoportközi összehasonlítás, a sajátcsoport által elkövetett erőszak súlyos következményeinek figyelmen kívül hagyása vagy lekicsinylése, valamint a szembenálló csoportról alkotott lealacsonyító vélemény. Bandura modellje alapján jól értelmezhető az a folyamat, melynek során az áldozati tudat a megtorlást szolgáló erőszakos cselekményekhez vezet. Ramanathapillai¹²⁰ a tamilokkal összefüggésben elemezte ezt a folyamatot, akik az őket ért állandó támadások során elszenvedett tapasztalataik hatására válogatás nélkül gyilkolták a szingalézeket, köztük sok ártatlan embert. Az áldozat-elkövető körforgás egyik legmegrendítőbb példája a ruandai népirtás. Az 1990-es években lezajlott borzalmas eseményeket megörökítő könyvében Mamdani¹²¹ egy sor olyan kérdést fogalmaz meg, amelyek rávilágítanak arra, hogy milyen lépések vezetnek az áldozatokat az áldozat-elkövető körforgás csapdájába:

113 D.L. Horowitz, *The Deadly Ethnic Riot*, University of California Press: Berkeley, 2001.

114 R.G. Petersen, *Understanding Ethnic Violence: Fear, Hatred, and Resentment in Twentieth-Century Eastern Europe*, Cambridge University Press: Cambridge, 2002.

115 D. Enns, *Identity and Victimhood*, Berghof Occasional Paper No. 28, Berghof Research Center for Constructive Conflict Management: Berlin, 2007; E. Staub és D. Bar-Tal, fent, 34. l.

116 B. Lickel, N. Miller, D.M. Stenstrom, T. Denson és T. Schmader, 'Vicarious retribution: The role of collective blame in intergroup aggression', *Personality and Social Psychology Review*, 10, 2006, 372-390.

117 O. Botcharova, 'Implementation of track two diplomacy: Developing a model for forgiveness', in G. Raymond, S.J. Helmick és R.L. Peterson (szerk.), *Forgiveness and Reconciliation: Religion, Public Policy, and Conflict Transformation*, Temple Foundation Press: Philadelphia, 2001, 279-304.

118 Lásd E. Staub, fent, 45. l.

119 A. Bandura, 'Moral disengagement in the perpetration of inhumanity', *Personality and Social Psychology Review*, 3(3), 1999, 193-209.

120 Lásd R. Ramanathapillai, fent, 59. l.

121 M. Mamdani, *When victims become killers: Colonialism, nativism, and the Genocide in Rwanda*, Princeton University Press: Princeton, 2001, 34.

„Mi történik akkor, amikor a múlt áldozatai ragaszkodnak ahhoz az elhatározásukhoz, hogy soha többé, *soha többé* nem lesznek áldozatok? Mi történik akkor, amikor a múlt áldozatainak tetteit az a meggyőződés vezérli, hogy az áldozattá válás elkerülésének egyedüli útja a hatalom megszerzése, amely olyannyira egyedüli, hogy egyetlen, emberhez méltó alternatívája a halál? Mi történik akkor, amikor a múlt áldozatai meg vannak győződve arról, hogy az emberélet kioltása nemes cselekedet, mert aki így tesz, az bebizonyítja, hogy hajlandó kockára tenni saját életét, tehát végső soron ez emberségének egyetlen tanúbizonysága?”

Megnövekedett empátia és proszociális viselkedési tendencia

Az eddigiekben az áldozati tudat negatív következményeit tanulmányoztuk, mivel az ide tartozó ártalmas vélekedések és viselkedésformák figyelhetők meg leggyakrabban, és ennek megfelelően a vonatkozó szakirodalom is többnyire ezekre összpontosít. Ugyanakkor tény, hogy bizonyos körülmények között a kollektív áldozati tudat a mások szenvedése iránti megnövekedett érzékenységet, illetve a szenvedő csoportok iránti empátiát, megértést és segítségnyújtási hajlandóságot eredményez,¹²² az ilyen reakciók azonban inkább kivételt jelentenek, mintsem szabályt.

Vollhardt¹²³ az áldozati tudatnak ezt a hatását ún. exkluzív és inkluzív áldozati vélekedések közötti különbségtétellel írja le. Az utóbbi vélekedések a különböző csoportok áldozati sorsáról és szenvedéséről szerzett tapasztalatainak hasonlóságát hangsúlyozzák. E vélekedések háttérében egy olyan mechanizmus feltételezhető, melynek eredményeként az elszenvedett károk tapasztalata a szenvedés minden formája iránt érzékennyé teszi a csoport tagjait, és bizonyos körülmények között más csoportok tapasztalatainak hasonlóságára irányítja figyelmüket, beleértve azt a csoportot is, mellyel saját csoportjuk konfliktusban áll. Az így kialakuló empátia elősegítheti a konfliktus békés rendezéséhez vezető lépések megtételét, például különböző együttműködések kezdeményezését a szembenálló csoport tagjaival, akik hasonló tapasztalatokkal, vélekedésekkel és attitűdökkel rendelkeznek.

Ennek a folyamatnak a legkiemelkedőbb példája a Gyászoló Izraeli és Palesztin Családok Békefóruma (Forum of Israeli and Palestinian Bereaved Families for Peace) nevű szervezet tevékenysége, melyet Yitzhak Frankenthal alapított 1995-ben, miután fia a palesztin agresszió áldozatává vált. A fórumot jelenleg több száz izraeli zsidó és palesztin család alkotja (fele-fele arányban), melyek mindegyike elvesztette valamely tag-

122 Lásd J. Chaitin és S. Steinberg, fent, 84. l.; J. Vollhardt, fent, 56. l.

123 Lásd V. Vollhardt, fent, 56. l.

ját a konfliktus során, és amelyek úgy határoztak, hogy életüket a béke megteremtésének szentelik annak érdekében,

„...hogy megakadályozzuk az újabb veszteségeket, amíg a béke helyre nem áll; hogy meggyőzzük a közvéleményt és a döntéshozókat arról, hogy a béke útja jobb, mint a háború útja; hogy a béke és a megbékélés kultúráját terjesszük; hogy elősegítsük az ellenségeskedés megszűnését és a politikai megállapodást; hogy veszteségeink fájdalmát senki ne használhassa a népeink közötti ellenségeskedés elmélyítésére”.

Ez a kivételes példa azt bizonyítja, hogy viktimizált csoportok képesek elhagyni a kollektív áldozati tudat szűk kereteit, hogy az egyetemes erkölcsi elvek nyílt terére léphessenek.

Összegzés

Jelen tanulmányban a kezelhetetlen konfliktusok során kialakuló kollektív áldozati tudat pszichológiai háttérét és dinamikáját kívánjuk bemutatni. Egyáltalán nem szándékunk, hogy megkérdőjelezzük a viktimizált csoportok áldozati státuszának jelentőségét. Éppen ellenkezőleg, elismerjük, hogy a kezelhetetlen konfliktusok erőszakkal járnak, kegyetlenek és embertelenek, és mérhetetlen szenvedést okoznak a szembenálló csoportok tagjainak. A történelem során lezajlott számtalan konfliktusban érintett csoportok hatalmas veszteségeket szenvedtek, ezért nem szándékunk kétségbe vonni e csoportok áldozati tudatának hitelességét. Vitathatatlan tény azonban, hogy az egymással kezelhetetlen konfliktusban álló csoportok csaknem minden esetben kölcsönösen a szembenálló csoport áldozataként tekintenek önmagukra.

Ebből fakadóan fontos, hogy megértsük a kollektív áldozati tudat természetét és jelentőségét. A kollektív áldozati tudat egy csoport tagjai által kialakított pszichológiai állapot, melyet a csoport új nemzedékei örökségül kapnak. E pszichológiai állapot egyfelől valós tapasztalatokban gyökerezik, másfelől társadalmi konstrukció eredménye. Kialakulását követően az áldozati tudat állandósul, és lényeges következményekkel jár a csoporttagokra, a konfliktus kezelésének módjára, valamint a viktimizált csoport más csoportokhoz fűződő viszonyaira nézve.

A jelen tanulmány célját tekintve kiemelt jelentőséggel bír az áldozati tudat szerepe a kezelhetetlen konfliktusok alakulásában. A tanulmányban kifejtett érvelés szerint az áldozati tudat egyike lehet azoknak a feltételeknek, amelyek a kezelhetetlen konfliktus fennmaradásának háttérében állnak, illetve megghiúsítják a konfliktus békés rendezésére tett

kísérleteket. Az áldozatok a jelent nem az új jövő megalapozásának lehetőségeként élik meg, hanem pusztán áldozati múltjuk folytatásaként. Az áldozati tudat egyfelől a csoport konfliktusközpontú erkölcsi felfogását és kollektív emlékezetét meghatározó vélekedések egyik forrása, melyek a konfliktus fennmaradásáért felelősek, másfelől pedig az erőszakos cselekmények ismétlődéséhez hozzájáruló legfontosabb tényezők egyike. Ha ez a pszichológiai állapot a kezelhetetlen konfliktusban álló mindkét félre jellemző, akkor az áldozati vélekedések a kölcsönös erőszak szünni nem akaró körforgását indíthatják el. Igen ritkán azonban az áldozati tudat a konfliktus békés rendezésére irányuló szándék megfogalmazódásához vezet.

Az ilyen ritka esetekben a szembenálló csoportok felülemelkednek a békés megoldás előtt álló akadályokon, és elindulnak a megbékélés útján, miként az Észak-Írországbán történt. Ebben az esetben figyelmet igényel az áldozati tudat pszichológiai állapota. E figyelem híján aligha érhető el a megbékélés, amely a korábbi ellenfélhez és a sajátcsoportához fűződő pszichológiai viszony megváltozását igényli. A konfliktusrendezés csaknem minden elméleti és gyakorlati szakértője egyetért abban, hogy a békefolyamat keretében tisztázni kell az igazság és igazságosság kérdéseit, amelyek lényegében a konfliktus során okozott károkat érintik. Ehhez a konfliktusban érintett mindkét csoport oldalán meg kell vizsgálni az okozott károkat, azok mértékét és jellegét, valamint meg kell állapítani, ki vonható felelősségre, és milyen mértékű felelősséget visel. E folyamat során, miután az érintett csoportok kölcsönösen megismerik a szembenálló csoport áldozati narratíváját, mindkét félnek lehetősége nyílik legalábbis arra, hogy szembenézzen azzal, ami a múltban történt.

Ennél azonban gyakran többre van szükség a múlt elengedéséhez. Az eredményes megbékélés végső soron a múltban szerzett sebek gyógyulásához és kölcsönös megbocsátáshoz vezet. Lehetővé teszi egy olyan közös értelmezési keret kialakítását, melyben a csoportok nyíltan szembenézhetnek a múlttal, bevallhatják bűneiket, biztonságos körülmények között újra átélhetik a múltat, elgyászolhatják veszteségeiket, megoszthatják elszenvedett fájdalmukat és bánatukat, együttérzést és támogatást kaphatnak, helyreállíthatják a megromlott viszonyt, és amelyben végső soron teret kap a bocsánatkérés és a megbocsátás. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a kezelhetetlen konfliktusban érintett csoportok viszonya aszimmetrikus lehet az elkövetett károkozás mértékét tekintve. Ilyen esetben elengedhetetlen, hogy a károkozás mértéke alapján elsődleges elkövetőnek tekinthető csoport felelősséget vállaljon az okozott károkért. Nem elég, hogy a csoport a továbbiakban tartózkodik a károkozó cselekmények elkövetésétől, emellett arra is szükség van, hogy a jó szán-

dékát kifejező gesztusokkal, bocsánatkéréssel, illetve kárpótlás felajánlásával elősegítse a békefolyamat eredményességét.

A kollektív áldozati tudat az ember pszichológiai repertoárjának elválaszthatatlan részét képezi a kezelhetetlen konfliktusok során. Az ilyen konfliktusban érintett csoportokat veszteségek, fájdalom és szenvedés sújtja, és maguk is veszteségeket, fájdalmat, pusztítást és szenvedést mérnek a szembenálló csoportra. Az emberség valódi próbája azonban az, hogy a konfliktusban álló csoportok végül felfedezik-e a szögesdrót túlsó oldalán álló emberi lények körvonalait a gyűlölet mindent elhomályosító sötét felhőin keresztül. Ez a kivételes felfedezés végül elvezethet ahhoz a meghatározó felismeréshez, hogy mindkét fél a konfliktus áldozata, ami azt jelenti, hogy ideje véget vetni az ellenségeskedésnek.

HIVATKOZÁSOK

- D. Bar-Tal, 'Sociopsychological foundations of intractable conflicts', *American Behavioral Scientist*, Vol. 50, 2007, pp. 1430–1453-a.
- A. Karmen, *Crime Victims: An Introduction to Victimology* (2nd edn), Wadsworth: Belmont, CA, 1990;
- N. Ronel, K. Jaishankar and M. Bensimon, M. (eds), 2009, *Trends and Issues in Victimology*. Cambridge Scholars Publishing: Newcastle upon Tyne, UK; O. Zur, 'The psychology of victimhood', in R.H. Wright and N.A. Cummings (eds), *Destructive Trends in Mental Health*, Routledge: New York, 2005, pp. 45–64.
- D. Corkalo Biruski and S. Penic (in preparation), 'Facing trauma, facing the enemy: War trauma, group identity, collective guilt and outgroup attitudes', in D. Spini, D. Corkalo Biruski, G. Elcherth and M. Vasovic (eds), *Facing Massive Violence and Social Change: Collective Experiences in the Former Yugoslavia*
- J.D. Frank, *Sanity and Survival: Psychological Aspects of War and Peace*, Vintage: New York, 1967,
- H.C. Kelman, 'Social-psychological dimensions of international conflict', in I.W. Zartman (ed), *Peacemaking in International Conflict: Methods and Techniques* (revised edition), United States Institute of Peace Press: Washington, DC, 2007, pp. 61–107
- J. Mack, 'The Enemy System', 1990, in V. Volkan, J. Demtrios and J. Montville (eds), *The Psychodynamics of International Relationships*, Vol. I: Concepts and Theories, pp. 83–95, Lexington, MA; V. Volkan, *Blood Lines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*. Westview Press: Boulder, Colorado, 1997.
- J. Herman, *Trauma and Recovery*, Basic Books: New York, 1992.
- K. Aquino and K. Byron, 'Dominating interpersonal behavior and perceived victimization in groups: Evidence for a curvilinear relationship', *Journal of Management*, Vol. 28, No. 1, 2002, p. 71.

- M. Bard and D. Sangrey, *The Crime Victims' Book* (2nd edn). Brunner/Mazel Publishers: New York, 1986
- P.A. Resick, 'The psychological impact of rape', *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 8, 1993, pp. 223–255; J. Wolfe and R. Kimerling, Gender issues in the assessment of post-traumatic stress disorder, in J.P. Wilson and T.M. Keane (eds), *Assessing psychological trauma and PTSD*, Guilford: New York, 1997, pp. 192–238.
- S.E. Taylor, J.V. Wood and R.R. Lichtman, 'It could be worse: Selective evaluation as a response to victimization', *Journal of Social Issues*, Vol. 39, 1983, pp. 19–40) and of physical health problems (J.M. Golding, 'Sexual assault history and physical health in randomly selected Los Angeles women', *Health Psychology*, 13, 1994, pp. 130–138
- H.S. Resnick, R.E. Acierno and D. Kilpatrick, 'Health impact of interpersonal violence 1: Prevalence rates, case identification, and risk factors for sexual assault, physical assault, and domestic violence in men and women', *Behavioral Medicine*, Vol. 23, 1997, pp. 65–78).
- R.J. Bies, T.M. Tripp and R.M. Kramer, 'At the breaking point: Cognitive and social dynamics of revenge in organizations', in R. Giacalone and J. Greenberg (eds), *Anti-social Behavior in Organizations*, Sage: Thousand Oaks, CA, 1997, pp. 18–36
- D.P. Skarlicki and R. Folger, 'Retaliation in the workplace: The roles of distributive, procedural, and interactional justice', *Journal of Applied Psychology*, Vol. 82, 1997, pp. 434–443.
- C.J. Sykes, *A nation of victims: The decay of the American character*, St. Martin's Press: New York, 1992.
- A. Confino, 'Remembering the Second World War, 1945–1965: Narratives of victimhood and genocide', *Cultural Analysis*, Vol. 4, 2005, pp. 46–75.
- S. Garkawe, 'Revisiting the scope of victimology – How broad a discipline should it be?' *International Review of Victimology*, 11, 2004, pp. 275–294.
- D. Bloomfield, T. Barnes and L. Huyse (eds), *Reconciliation after violent conflict: A handbook*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2003;
- R. Strobl, 'Constructing the victim: Theoretical reflections and empirical examples', *International Review of Victimology*, Vol. 11, 2004, pp. 295–311.
- J.E. Bayley, *The concept of victimhood*, in D. Sank and D.I. Caplan (eds), *To be a victim: Encounters with crime and justice*, Insight Books: New York, 1991, pp. 53–67.
- J.A. Holstein and G. Miller, *Rethinking victimization: An interactional approach to victimology*, *Symbolic Interaction*, 13, 1990, pp. 103–122.
- M.M. Lanier and S. Henry, *Essential Criminology*, Westview Press: Boulder, CO, 1998.
- E.C. Viano, 'Victimology today: Major issues in research and public policy', in E.C. Viano (ed), *Crime and its victims: International research and public policy issues*, Hemisphere: New York, 1989, pp. 3–14.
- M.J.A. Wohl and N. Branscombe, 'Collective guilt for current ingroup transgressions', *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 94, No. 6, 2008, pp. 988–1006.

- O. David and D. Bar-Tal, *Collective identity and nations: A Socio-psychological conception*, 2008, manuscript submitted.
- J.C. Turner, 'Some current issues in research on social identity and self-categorization theories', in N. Ellemers, R. Spears and B. Dosje (eds), *Social Identity: Context, Commitment, Content*. Blackwell: Oxford, 1999, pp. 6–34
- J.C. Turner, M.A. Hogg, P.J. Oakes, S.D. Reicher and M. Wetherell, *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorizing Theory*. Blackwell: Oxford, 1987.
- D. Bar-Tal, *Shared Beliefs in a Society: Social Psychological Analysis*, Sage: Thousand Oaks, CA, 2000;
- D.M. Mackie, T. Devos and E.R. Smith, *From Prejudice to Intergroup Emotions: Differentiated Reactions to Social Groups*, Psychology Press: New York, 2002.
- M.H. Davis, *Empathy: A social psychological approach*, Hawthorne: New York, 1994.
- E. Cairns, J. Mallet, C. Lewis and R. Wilson, *Who are the victims? Self-assessed victimhood and the Northern Irish conflict*, NIO Research and Statistical Series, Report No. 7, Northern Ireland Statistics and Research Agency, Belfast, 2003.
- J.W.D. Dougherty (ed), *Directions in Cognitive Anthropology*, Urbana: University of Illinois Press, 1985;
- K. Mannheim, *Ideology and Utopia*, Harcourt, Brace and Company: NY, 1952; R.K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Free Press: NY, 1957;
- T. Parsons, *The Social System*, Glencoe, IL, The Free Press, 1951;
- R.A. Shweder and R.A. LeVine (eds), *Culture Theory*, Cambridge University Press: Cambridge, 1984.
- A. Robben and M. Suarez-Orozco, *Cultures under siege: Collective violence and trauma*, Cambridge University Press: Cambridge, 2000, p. 23.
- E. Staub and D. Bar-Tal, 'Genocide, mass killing, and intractable conflict: Roots, evolution, prevention, and reconciliation', in D.O. Sears, L. Huddy and R. Jervis (eds), *Handbook of Political Psychology*, 2003, Oxford University Press, New York, p. 722.
- J.H. Liu and S.H. Liu, 'The role of the social psychologist in the benevolent authority and plurality of powers systems of historical affordance for authority', in K.S. Yang, K.K. Hwang, P.B. Pedersen and I. Daibo (eds), *Progress in Asian social psychology: Conceptual and empirical contributions*, Praeger: Westport, CT, 2003, pp. 43–46.
- W. Kansteiner, 'Finding meaning in memory: A methodological critique of collective memory studies', *History and Theory*, Vol. 41, 2002, pp. 179–197.
- E. Hobsbawm and T. Ranger (eds), *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press: Cambridge, 1983
- J.H. Liu and D.J. Hilton, 'How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics', *British Journal of Social Psychology*, Vol. 44, No. 4, 2005, pp. 537–556;
- B. Southgate, *What is History For?* New York, Routledge, 2005
- D. Corkalo, D. Ajdukovic, H. Weinstein, E. Stover, D. Djipa and M. Biro, 'Neighbors again? Inter-Community relations after ethnic violence', in E. Stover and H.

- Weinstein (eds), *My neighbor, my enemy: Justice and community in the aftermath of mass atrocity*, 2004, Cambridge University Press: Cambridge, pp. 143–161.
- P. Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, New York, 1989, p. 2.
- M. Kanan, 'On victim and victimhood: The Iraqi case', *Current History*, Vol. 98, 1999, pp. 96–106.
- Anzulovic, *Heavenly Serbia: From myth to genocide*, Hurst: London, 1999, p. 124.
- A. Jasinska-Kania, 'Bloody revenge in "God's Playground": Poles' collective memory of relations with Germans, Russians, and Jews', *International Journal of Sociology*, Vol. 37, No. 1, 2007, p. 33.
- H. Krystal, *Massive Psychic Trauma*, International Universities Press: New York, 1968.
- J. Leatherman, W. DeMars, P.D. Gaffney and R. Vayrynen, *Breaking cycles of violence: Conflict prevention in intrastate crises*, Kumarian Press: West Hartford, CT, 1999.
- G. Ross, *The trauma vortex in action again in the Middle East*, 2001, available at <http://www.traumainstitute.org/articles.php> (last viewed on 24 April 2009).
- E. Staub, 'Reconciliation after genocide, mass killing and intractable conflict: Understanding the roots of violence, psychological recovery, and steps toward a general theory', *Political Psychology*, Vol. 27, No. 6, 2006, pp. 867–894.
- Sewell Chan, 'Iranian Leader, Calling Introductory Remarks Insulting, Addresses Columbia', *New York Times*, 25 September 2007.
- D. Bar-Tal, 'Societal beliefs in times of intractable conflict: The Israeli case', *International Journal of Conflict Management*, 9, 1998, pp. 22–50.
- D. Bar-Tal, 'Collective memory of physical violence: Its contribution to the culture of violence', in E. Cairns and M. D. Roe (eds), *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, Palgrave Macmillan: Houndmills, UK, 2003, pp. 77–93.
- J.V. Montville, *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*, New York: Lexington Books, 1991.
- I. Zertal, *Israel's Holocaust and the Politics of Nationhood*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 9.
- R.K. White, *Nobody Wanted War: Misperception in Vietnam and Other Wars*, Garden City, NY: Anchor Books, 1970.
- B. Sahdra and M. Ross, 'Group identification and historical memory', *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 33, 2007, pp. 384–395.
- U. Gopher, 'Antecedents to the ethos of conflict in Israeli-Jewish society', Master Thesis submitted to Tel Aviv University (in Hebrew), 2006.
- E. Cairns, J. Mallet, C. Lewis and R. Wilson, above note 30; J.A. Hunter, M. Stringer and R.P. Watson, 'Intergroup violence and intergroup attributions', *British Journal of Social Psychology*, Vol. 30, 1991, pp. 261–266.
- D. Bar-Tal, *Living with the conflict: Socio-psychological analysis of the Israeli-Jewish society*, Jerusalem: Carmel (in Hebrew), 2007.

- N. Caplan, 'Victimhood and identity: Psychological obstacles to Israeli reconciliation with the Palestinians', in K. Abdel-Malek and D.C. Jacobson (eds), *Israeli and Palestinian Identities in History and Literature*, St Martin's Press: New York, 1999, pp. 63–86.
- L. Khalili, *Heroes and Martyrs of Palestine – The politics of national commemoration*, Cambridge University Press: New York, 2007.
- N. Rouhana and D. Bar-Tal, 'Psychological dynamics of intractable conflicts: The Israeli-Palestinian case', *American Psychologist*, Vol. 53, 1998, pp. 761–770.
- J. Vollhardt, 'The role of victim beliefs in the Israeli-Palestinian conflict: Risk or potential for peace?' *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology* (in press).
- M. Hadjipavlou, 'The Cyprus conflict: Root causes and implications for peacebuilding', *Journal of Peace Research*, Vol. 44, No. 3, 2007, pp. 349–365.
- R. Ramanathapillai, 'The politicizing of trauma: A case study of Sri Lanka', *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, Vol. 12, 2006, pp. 1–18.
- J. Holmwood, 'Functionalism and its critics', in A. Harrington (ed), *Modern Social Theory: an introduction*, Oxford University Press: Oxford, 2005, pp. 87–109.
- J.W. Burton (ed), *Conflict: Human Needs Theory*, St Martin's Press: New York, 1990.
- A. Antonovsky, *Unraveling the Mystery of Health: How People Manage Stress and Stay Well*, Jossey-Bass: San Francisco, 1987.
- V.E. Frankl, *Man's Search for Meaning*, Washington Square Press: New York, 1963.
- R. Janoff-Bulman, *Shattered Assumptions: Towards a New Psychology of Trauma*, The Free Press: New York, 1992.
- S.E. Taylor, 'Adjustment to threatening events: A theory of cognitive adaptation', *American Psychologist*, Vol. 38, 1983, pp. 1161–1173.
- D.E. Apter (ed), *Legitimization of Violence*, New York University Press: New York, 1997.
- J.T. Jost and B. Major (eds), *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice, and Intergroup Relations*, Cambridge University Press, New York, 2001.
- J. Sidanius and F. Pratto, *Social Dominance*, Cambridge University Press, New York, 1999.
- See A. Antonovsky, above note 62; R.S. Lazarus and S. Folkman, *Stress, Appraisal and Coping*, Springer Publishing Company: New York, 1984.
- S. Rosenberg, 'Victimhood, Intractable Conflict Knowledge Base Project, Conflict Research Consortium, University of Colorado, 2003, available at <http://www.intractableconflict.org/m/victimhood.jsp> (last visited 27 April 2009).
- D. Bar-Tal and E. Staub, *Patriotism in the Life of Individuals and Nations*, Nelson-Hall: Chicago, 1997.
- R.S. Lazarus and S. Folkman, *Stress, Appraisal and Coping*, Springer Publishing Company: New York, 1984.

- S. Rosenberg, Victimhood, Intractable Conflict Knowledge Base Project, Conflict Research Consortium, University of Colorado, 2003, available at <http://www.intractableconflict.org/m/victimhood.jsp> (last visited 27 April 2009).
- D. Bar-Tal and E. Staub, *Patriotism in the Life of Individuals and Nations*. Nelson-Hall: Chicago, 1997.
- M. Smyth, 'Putting the past in its place: Issues of victimhood and reconciliation in Northern Ireland's peace process', in N. Biggar (ed), *Burying the Past: Making Peace and Doing Justice after Civil Conflict*, Georgetown University Press: Washington, DC, 2001, p. 126.
- M. Noor, R.J. Brown and G. Prentice, 'Precursors and mediators of intergroup reconciliation in Northern Ireland: A new model', *British Journal of Social Psychology*, Vol. 47, 2008, pp. 481-495.
- A. Nadler and N. Shnabel, 'Instrumental and socio-emotional paths to intergroup reconciliation and the need-based model of socio-emotional reconciliation', in A. Nadler, T. Malloy and J. Fisher (eds), *Social Psychology of Intergroup Reconciliation*, Oxford University Press: New York, 2006, pp. 37-56.
- N. Oren and D. Bar-Tal, 'The detrimental dynamics of delegitimization in intractable conflicts: The Israeli-Palestinian case', *International Journal of Intercultural Relations*, 31 (1), 2006, pp. 111-126.
- L. Adar and H. Adler, *Values Education for Immigrant School Children*, Hebrew University and Ministry of Culture and Education Press: Jerusalem, 1965, (in Hebrew); R. Arviv-Abbramovich, *State ceremonies as mechanism for inculcating ethos of conflict in times of intractable conflict: The Israeli case*, 2004, Master Thesis submitted to Tel Aviv University (in Hebrew);
- D. Bar-Tal, 'The rocky road towards peace: Societal beliefs functional to intractable conflict in Israeli school textbooks', *Journal of Peace Research*, Vol. 35, 1998, pp. 723-742;
- D. Bar-Tal and D. Antebi, 'Siege mentality in Israel', *International Journal of Intercultural Relations*, 16, 1992, pp. 251-275;
- N. Ben-Shaul, *A violent world: TV news images of Middle Eastern terror and war*, Rowman and Littlefield: Boulder, CO, 2006; O. David, *The crystallization and transformations of the Jewish-Israeli identity: A study of identity reflection in Hebrew readers of the 20th century*, Doctoral dissertation, 2007, Tel-Aviv University (in Hebrew)
- R. Firer, *The Agents of Zionist Education*, Hakibutz Hameuhad Tel-Aviv, 1985, (in Hebrew);
- C.S. Liebman and E. Don-Yehiya, *Civil religion in Israel: Traditional Judaism and political culture in the Jewish state*, University of California Press: Berkeley, CA, 1983
- D. Ofer, 'History, memory and identity: Perceptions of Holocaust in Israel', in U. Rebhun and C.I. Waxman (eds), *Jews in Israel. Contemporary social and cultural patterns*, Brandeis University Press: Hanover NH, 2004, pp. 394-417

- E. Podeh, *The Arab-Israeli conflict in Israeli history textbooks, 1948-2000*, Bergin and Garvey: Westport, CT, 2002;
- D.A. Porat, 'From the scandal to the Holocaust in Israeli education', *Journal in Contemporary History*, Vol. 39, 2004, pp. 636-619
- T. Segev, *The Seventh Million: The Israelis and the Holocaust*, Henry Holt and Co: New York, 2000;
- E. Shohat, *Israeli Cinema: East/west and the Politics of Representation.*, University of Texas Press: Austin, TX, 1989;
- H. Yaoz, *The Holocaust in Hebrew Literature - As historical and transhistorical fiction*, 1980, Tel-Aviv: Eked (in Hebrew)
- J. Yedger, *Our Story: The National Narrative and the Israeli Press*, Haifa University Press: Haifa, 2004, (in Hebrew);
- A. Yürman, *Victimization of the holocaust as a component of the cultural-political discourse in Israeli society between the years 1948-1998*, Doctoral dissertation, 2001, Bar-Ilan University (in Hebrew)
- I. Zertal, above note 51; M. Zuckermann, *Shoah in the sealed room - The Holocaust in the Israeli press during the Gulf war*, Hubermann: Tel-Aviv, 1993 (in Hebrew).
- S. Jansen, 'Why do they hate us? Everyday Serbian nationalist knowledge of Muslim hatred', *Journal of Mediterranean Studies*, Vol. 13, No. 2, 2003, pp. 215-237;
- D.B. MacDonald, *Balkan holocaust? Serbian and Croatian victim-centered propaganda and the war in Yugoslavia*, Manchester University Press: Manchester, 2002
- N. Malcolm, *Bosnia: A Short History*, New York University Press: New York, 1994;
- T. Pavasovic, *The political dynamics of ethnicity change: A casestudy of Serbian textbooks 1970-2002*, paper presented at the Harvard-Oxford-Stockholm Conference in Stockholm, 14-16 April 2006;
- E. Staub, 'Breaking the cycle of genocidal violence: Healing and reconciliation', in J. Harvey (ed), *Perspectives on Loss*, Taylor and Francis, Washington DC, 1982, pp. 231-241;
- E. Staub and L.A. Pearlman, 'Healing, reconciliation and forgiving after genocide and other collective violence', in S.J. Helmick and R.L. Petersen (eds), *Forgiveness and Reconciliation: Religion, Public Policy and Conflict Transformation*, Templeton Foundation Press, Randor, PA, 2001, pp. 205-229.
- O. Zur, 'Rethinking "Don't blame the victim": The psychology of victimhood', *Journal of Couples Therapy*, Vol. 4, 1994, pp. 15-36.
- J. Chaitin and S. Steinberg, 'You should know better: Expressions of empathy and disregard among victims of massive social trauma', *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*, Vol. 17, No. 2, 2008, pp. 197-226;
- E.G. Lindner, 'Humiliation and human condition: Mapping a minefield', *Human Rights Review*, Vol. 2, No. 2, 2001, pp. 46-63;
- V. Volkan, 'Transgenerational transmission and Chosen Traumas: An aspect of large-group identity', *Group Analysis*, Vol. 34, 2001, pp. 79-97.

- G. Elchereth, 'Individual-level and community-level effects of war trauma on social representations related to humanitarian law' *European Journal of Social Psychology*, Vol. 36, 2006, pp. 907-930.
- D. Spini, G. Elchereth and R. Fasel, 'The impact of groups norms and generalization of risks on judgments of war behavior', *Political Psychology*, Vol. 29, 2008, pp. 919-941.
- D. Bar-Tal and E. Halperin (in preparation), 'Socio-psychological barriers to conflict resolution', in D. Bar-Tal (ed), *Intergroup Conflicts and their Resolution: Social Psychological Perspective*, Psychology Press: New York.
- E. Halperin and D. Bar-Tal (in preparation) Collective beliefs about victimhood in the Israeli Jewish society and their effects on the view of the Israeli-Arab conflict.
- S. Adwan and D. Bar-On, *Victimhood and Beyond: The Bethlehem Encounter*, Newton Center, Boston, 2001.
- A. Hareven, 'Victimization: Some comments by an Israeli', *Political Psychology*, Vol. 4, 1983, pp. 145-155;
- C. Liebman, 'Myth, tradition and values in Israeli society', *Midstream*, Vol. 24, 1978, pp. 44-53;
- H.F. Stein, 'Judaism and the group-fantasy of martyrdom: The psycho-dynamic paradox of survival through persecution', *Journal of Psychohistory*, Vol. 6, 1978, pp. 151-210
- S. C. 'ehajic' and R. Brown, 'Not in my name: A social psychological study of antecedents and consequences of acknowledgment of ingroup atrocities', *Genocide Studies and Prevention*, Vol. 3, 2008, pp. 195-211;
- P.G. Schalow, 'Japan's war responsibility and the Pan-Asian movement for redress and compensation: An overview', *East Asia*, Vol. 18, No. 3, 2000, p. 11.
- R.F. Baumeister and S. Hastings, 'Distortions of collective memory: How groups flatter and deceive themselves', in J.W. Pennebaker, D. Paez and B. Rime' (eds), *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspectives*, Lawrence Erlbaum: Mahwah, NJ, 1997, pp. 277-293.
- D.E. Broadbent, 'Decision and Stress', Academic Press: London, 1971; R.R. Mackie, *Vigilance: Theory, Operational Performance and Physiological Correlates*, Plenum: NY, 1977
- N.R. Branscombe, 'A social psychological process perspective on collective guilt', in N.R. Branscombe and B. Doosje (eds), *Collective Guilt: International Perspectives*, Cambridge University Press: New York, 2004, pp. 320-334;
- N.R. Branscombe, N. Ellemers, R. Spears and B. Doosje, 'The context and content of social identity threat', in N. Ellemers, R. Spears and B. Doosje (eds), *Social Identity: Context, Commitment, Content*, Blackwell Publishers: Oxford, England, 1999, pp. 35-58;
- N.R. Branscombe, M.T. Schmitt and K. Schiffhauer, 'Racial attitudes in response to thoughts of White privilege', *European Journal of Social Psychology*, Vol. 37, 2007, pp. 203-215.

- Y. Klar, N. Schori and S. Roccas, *The shadow of the past: perpetual victimhood in intergroup conflicts*, unpublished data, Department of Psychology, Tel Aviv University, 2009.
- S. C. 'ehajic' and R. Brown (in preparation), *Victimhood and acknowledgment of ingroup atrocities*, unpublished manuscript.
- N. Schori, Y. Klar and S. Roccas, *When past is present: reminders of historical victimhood and their effect on intergroup conflicts*, unpublished data, Department of Psychology, Tel Aviv University, 2009
- D.L. Horowitz, *The Deadly Ethnic Riot*, University of California Press: Berkeley, 2001.
- R.G. Petersen, *Understanding Ethnic Violence: Fear, Hatred, and Resentment in Twentieth-Century Eastern Europe*, Cambridge University Press: Cambridge, 2002.
- D. Enns, *Identity and Victimhood*, Berghof Occasional Paper No. 28, Berghof Research Center for Constructive Conflict Management: Berlin, 2007;
- B. Lickel, N. Miller, D.M. Stenstrom, T. Denson and T. Schmader, 'Vicarious retribution: The role of collective blame in intergroup aggression', *Personality and Social Psychology Review*, Vol. 10, 2006, pp. 372-390.
- O. Botcharova, 'Implementation of track two diplomacy: Developing a model for forgiveness', in G. Raymond, S.J. Helmick and R.L. Peterson (ed), *Forgiveness and Reconciliation: Religion, Public Policy, and Conflict Transformation*, Temple Foundation Press: Philadelphia, 2001, pp. 279-304.
- A. Bandura, 'Moral disengagement in the perpetration of inhumanity', *Personality and Social Psychology Review*, Vol. 3, No. 3, 1999, pp. 193-209.
- M. Mamdani, *When victims become killers: Colonialism, nativism, and the Genocide in Rwanda*, Princeton University Press: Princeton, 2001, p. 34.

AMIKOR A SZENVEDÉS SZENVEDÉST SZÜL: AZ ÁLDOZATI VERSENGÉS PSZICHOLÓGIÁJA ERŐSZAKOS CSOPORTKÖZI KONFLIKTUSOKBAN

Masi Noor^[1], Nurit Shnabel^[2], Samer Halabi^[3] és
Arie Nadler^[2]

1: Canterbury Christ Church University, Egyesült Királyság

2: Tel-avivi Egyetem, Izrael 3: Tel-avivi Főiskola, Izrael

Absztrakt

Az áldozati versengés fogalma az erőszakos konfliktusokban részt vevő csoportok tagjainak azon törekvéseit jelöli, amelyek célja, hogy elismertessék: az ő csoportjuk többet szenvedett, mint a vele szembenálló csoport. Az ilyen törekvések hozzájárulnak a konfliktus eszkalálódásához és megakadályozzák a békés megoldást. Az áldozati versengés a csoportok abbéli általános hajlamából származik, hogy egymással versengjenek, továbbá az áldozati sors mélyen gyökerező tudatából, amely a konfliktusok során alakul ki. A szerzők az elfogultság olyan megnyilvánulásaira mutatnak rá, amelyek hozzájárulnak a csoportok áldozati versengéséhez, és az áldozati tudat öt olyan dimenzióját írják le, amelyek kapcsán a csoportok versengésbe bonyolódhatnak, s megállapítják, hogy ennek a versengésnek számos funkciója a konfliktus fenntartását szolgálja. A szükséglet alapú modellre támaszkodva amellet érvelnek, hogy az áldozati versengés a szembenálló csoportok hatalmi és erkölcsi státuszának helyreállítását szolgálja. Ezután az áldozati versengés csoportközi megbocsátásban megjelenő negatív következményeire hoznak fel bizonyítékokat és lehetséges stratégiákat javasolnak csökkentésére. Végül a szerzők áttekintik az áldozati versengést befolyásoló tényezőket és a jövőbeli kutatások irányvonalait.

Kulcsszavak: áldozati versengés, csoportközi viszonyok, erőszakos konfliktusok, áldozatok, elkövetők

Az áldozati tapasztalatok katasztrofális következményekkel járhatnak a csoportközi viszonyokra nézve, ahogy azt a közelmúltban a világ több olyan vezetőjének példája is mutatta (pl. Ex-Jugoszlávia és Ruanda), akik sikerrel vezették követőiket erőszakos konfliktusokba történelmi

ellenségeik ellen úgy, hogy felidézték csoportjuk múltbeli, néha pedig az ősidőkre visszavezethető áldozati tapasztalatait (Ignatieff, 1993; MacDonald, 2002). A szociálpszichológia ugyanakkor még csak most kezdi feltárni ezeknek a kollektív sérelmeknek az alapjait és implikációit a csoportközi viszonyokra (lásd Bar-Tal, 2000; Nadler és Liviatan, 2006; Nadler és Shnabel, 2008; Noor, Brown, és Prentice, 2008a, 2008b; Staub, 2006). A jelen tanulmány célja, hogy ezt a kutatómunkát kibővítsé azáltal, hogy részletesebben kidolgozza az áldozati versengés fogalmát, amely egy csoport abbéli motivációját és törekvéseit jelenti, amelyek célja annak elismertetése, hogy többet szenvedett, mint ellenfelei. Tragikus módon az áldozati versengés a konfliktus folytatódását, eskalálódását segíti, s a lehetséges megoldások gátja lesz. Ezt illusztrálja, hogy az áldozati versengés eredményeképpen a konfliktusban álló felek mindegyike a másik fél felelősségének gondolhatja a konfliktus lezárására irányuló cselekvés kezdeményezését.

A mi vizsgálatunk a közvetlen erőszak kontextusaira összpontosít az áldozati versengés kapcsán, ahol a szembenálló csoportok ismételt támadásokat intéznek egymás ellen a nagyarányú károkozás vagy tömeggyilkosság szándékával (Galtung, 1969). Az ilyen események eredményeként a szembenálló felek gyakran erősen azonosulnak az áldozat szerepével, illetve azt a meggyőződést alakítják ki, hogy ők a konfliktus „igazi” áldozatai (Bar-Tal, 2000). Mindazonáltal az áldozati versengés jelensége nem szűkíthető az egymással ellenséges csoportok viszonyára. Azok az egymással nem ellenséges csoportok például, amelyek ugyanazon (vagy különböző) elkövető csoport(ok) áldozatai, szintén összemérhetik magukat vagy versenghetnek szenvedésük súlyossága kapcsán. Ennek illusztrálására: a homoszexuálisok, zsidók vagy romák is versenghetnek a náci uralom alatti szenvedésük foka kapcsán. Az áldozati versengés továbbá azonos társadalmon belüli egyének vagy anyagilag/szociálisan előnyös vagy hátrányos helyzetben levő csoportok közt is kialakulhat (vagyis a strukturális erőszak jellemezte kontextusokban; Galtung, 1969). Esetenként az ilyen kontextusban végzett kutatásokra is támaszkodunk. Mivel például a személyközi kapcsolatokban kialakuló áldozati tudatra vonatkozó szociálpszichológiai kutatások gyors ütemben fejlődnek (Exline, Worthington Hill, és McCullough, 2003), a csoportközi viszonyokban megjelenő áldozati tudat ehhez képest még nem olyan mélyen tanulmányozott jelenség, időnként az interperszonális szintről vett elméleti és empirikus bizonyítékokra támaszkodunk.¹ Mindazonáltal az áldozati versengés fogalmának

¹ Elismerjük, hogy a csoportfolyamatok időnként alapvetően különbözőek lehetnek azoktól, amelyek személyközi szinten zajlanak. Ezért minden esetben jelezzük az

olyan részletes elemzése, mely az erőszakos konfliktusokon kívül eső más kontextusokra vonatkozna, a jelen tanulmány távlatain kívül áll.

Számos történész, társadalomtudós és újságíró megfigyelte és taglalta már a csoportok hajlamosságát arra, hogy áldozati státuszuk kapcsán versengésbe bocsátkozzanak (pl. Brennan, 2008; Buruma, 2002; Jensen, 2002; Melendy, 2005; Rothberg, 2009; Woolford és Wolejszo, 2006). Ezek a megfigyelések azonban főleg azonos (vagy különböző) elkövető(k) különböző áldozati csoportjai közötti versengésre vonatkoztak (pl. a holokausz zsidó ill. cigány túlélői; Woolford és Wolejszo, 2006), s nem az egymással ellenséges csoportok versengésére, amelyek egymás áldozatai – ami a jelen elemzés tárgya. A korábbi elemzések célja továbbá elsősorban az volt, hogy meghatározott történelmi vagy politikai kontextusok jellemzőit tárják fel (pl. a ruandai népirtás; Mamdani, 2002), nem pedig azokat a szociálpszichológiai mechanizmusokat és folyamatokat, amelyek kontextustól függetlenül működnek, s ami a jelen tanulmány célja.

A szociálpszichológia számos kutatója írt már le az áldozati versengéshez szorosan kapcsolódó jelenségeket. Bronfenbrenner (1961) például megalkotta a „tükörkép-gondolkodás” fogalmát, mellyel azt jellemezte, ahogy a hidegháború idején az amerikaiak és a szovjetek egymást mint megbízhatatlan és irracionális agresszort látták, akinek tettei és politikája csak tovább fokozza a konfliktust. A külső csoportról alkotott tükörkép mindegyik csoport dichotóm felfogását igazolta a valóságról, amelyben „jó fiúk” (mi) és „rossz fiúk” (ők) vannak. Ahogy a későbbiekben taglaljuk, a társadalmi szerepek kizárólagos (jó vagy rossz) alapon való észlelése hozzájárul a csoport áldozati versengésbe való bevonódásához. További példa lehet erre Bar-Tal (2007) elemzése a csoport alapú érzelmek és a kezelhetetlen konfliktusokból származó kogníciók pszichológiai repertoárjáról. Úgy véljük, ez a repertoár vezeti a csoportokat arra, hogy az áldozat szemszögéből szemléljék a világot. A jelen tanulmány erre az elemzésre épül, és amellet érvel, hogy az ilyen perspektívák várhatóan hozzájárulnak az áldozati versengéshez.²

olvasó számára, ha a személyközi kapcsolatokban kialakuló áldozati tudat szakirodalmát idézzük.

2 E tanulmány megírásakor mindössze két folyóiratcikk, valamint Noor, Brown, Gonzalez és munkatársai (2008) könyvfejezete foglalkozott kifejezetten az áldozati versengés fogalmának elméleti fejlődésével és empirikus vizsgálatával. A jelen tanulmányban ugyanakkor számos olyan szociálpszichológiai és kapcsolódó tudományterületeken végzett empirikus kutatásra hivatkozunk, amelyek alátámasztják az áldozati versengésről alkotott felfogásunkat, azonban nem közvetlenül a Noor, Brown, Gonzalez és munkatársai (2008) által meghatározott és mérés tárgyává tett áldozati versengést vizsgálták.

Ahogy látható, a szociálpszichológia és a rokon tudományok sok az áldozati versengéshez kapcsolódó fogalmat tárgyaltak már. A jelen tanulmány célja, hogy betöltsön egy fogalmi űrt a területen azzal, hogy ezeket az elgondolásokat egy összefoglaló elméleti keretbe integrálja, amely formális definícióját adja az áldozati versengésnek, elemzi annak okait, dimenzióit, funkcióit, következményeit és befolyásoló tényezőit az ellenséges csoportok közti erőszakos konfliktusok kontextusában.

Elemzésünket az áldozati versengés definiálásával indítjuk, bemutatva annak elméleti alapjait és beazonosítva a vélhetően hozzá vezető folyamatokat. Leírjuk azokat a pszichológiai mechanizmusokat, amelyek az efféle versengés háttérében állnak mind egyéni, mind kollektív szinten. Ezután az áldozati tudat dimenzióit osztályozzuk, amelyek kapcsán a csoportok versenghetnek, és beazonosítjuk ennek a versengésnek a csoporton belüli és csoportok közötti pszichológiai funkcióit. A szükséglet alapú modell („Needs-Based Model”, Nadler és Shnabel, 2008) logikájából kiindulva két különböző motivációt vizsgálunk meg, amelyek az áldozati versengés háttérében állhatnak. Ezután áttekintjük a különböző csoportközi konfliktusok kontextusában nyert empirikus adatokat, és megvizsgáljuk az áldozati versengés hatását a csoportközi megbocsátással és megbékéléssel kapcsolatos attitűdökre (Noor, Brown, Gonzalez, Manzi, és Lewis, 2008; Noor, Brown, és Prentice, 2008a, 2008b; Noor, Gonzalez, Musa, és Carrasco, 2010). Több pszichológiai stratégiát is javasolunk a szükséglet alapú modell és a közös csoportidentitás modellje alapján (Common In-Group Identity Model, CIIM; Gaertner és Dovidio, 2000) valamint más jelentős tanulmányokra támaszkodva (pl. Vollhardt, 2009), amelyek mérsékelhetik az áldozati versengést. Végül áttekintjük az áldozati versengést egyéni és kollektív szinten befolyásoló tényezőket, valamint felvázoljuk a jövőbeli kutatások irányvonalait.

AZ ÁLDOZATI VERSENGÉS MEGHATÁROZÁSA ÉS ALAPFOLYAMATAI

A szociálpszichológia újra meg újra megfogalmazott belátása a csoportközi viszonyok természete kapcsán, hogy a csoportok gyakran versengenek egymással. A versengés folyamatai a csoportközi viszonyok legmélyéről erednek, különösen azok, amelyeket az anyagi vagy társadalmi javak miatt kialakult konfliktus határoz meg (Blumer, 1958; Brewer és Brown, 1998; Hewstone, Rubin, és Willis, 2002; Pratto és Glasford, 2008; Schopler és mtsai, 2001; Sherif, 1966).

További visszatérő meglátás, hogy az elhúzódó csoportközi erőszak erős áldozati azonosulást alakít ki az érintett csoportokban, gyakran függetlenül attól, hogy eltérő hozzáférésük van-e anyagi és társadalmi javakhoz, illetve hogy milyen szerepük van a konfliktusban (Bar-Tal és Salomon, 2006; Nadler és Saguy, 2003; Noor, Brown, és Prentice, 2008a, 2008b; Staub, 2003, 2006). Az áldozati tudat kialakulhat közvetlen tapasztalat nyomán, amikor az egyén közvetlenül ki van téve egy külső csoport károkozásának (pl. sérelem vagy veszteség miatti személyes szenvedés) vagy pedig közvetetten, amikor csoportjának más tagjai szenvednek a külső csoport miatt³ (Lickel, Miller, Sentstrom, Denson, és Schamder, 2006; Staub, 2006). Amint a viktimizáció tapasztalata kollektív tapasztalattá válik, az egyéni szenvedés olyan társadalmi dimenziót kap, amelynek pszichológiai és politikai következményei vannak a csoportközi viszonyokra is (Rosland, 2009).

Ha összekapcsoljuk a csoportok általános, egymással való versengési tendenciáját és arra való irányultságát, hogy saját csoportjukat erőszakos konfliktus áldozatának tekintsék, azzal megkapjuk az áldozati versengés jelenségének alapfeltételét (Noor, Brown, Gonzalez, és mtsai, 2008; Noor, Brown, és Prentice, 2008a, 2008b). Az áldozati versengés állapotában az egymással konfliktusban álló csoportok tagjai erős vágyat éreznek – s ezért törekednek is – arra, hogy elfogadtassák, hogy a saját csoportjuk nagyobb igazságtalanságnak és szenvedésnek volt kitéve a külső csoport által, mint fordítva. Várakozásunk az, hogy az áldozati versengés mind kollektív, mind a csoporttagok egyéni szintjén működik (hasonló fogalmi megkülönböztetést tesz Ohad és Bar-Tal, 2009). Egy csoport tehát használhatja arra a közsférát, hogy egy bizonyos történelmi narratívát alkosson magáról, például a konfliktus sajtóbeli megjelenéseinek vagy a csoport vezetőinek beszédein keresztül, olyan diskurzust kialakítva, amely az áldozati versengés témája körül kering az egész csoport mint közösség számára is. Ugyanakkor a csoporttagok egyénenként is különbözhetnek az áldozati versengés tendenciájában. Azon csoporttagok például, akik erősen azonosulnak csoportjukkal, várhatóan nagyobb hajlandóságot mutatnak az áldozati versengésre, mint azok, akiknek csoportidentitásuk gyengébb (miként lentebb, „Az áldozati versengést befolyásoló tényezők” c. részben tárgyaljuk).

Érdemes azt is megvizsgálni azonban, hogy a csoportok miért és hogyan jutnak arra, hogy magukat az adott konfliktus kizárólagos áldo-

3 A sajátcsoport azt a közösséget jelenti, amellyel az egyének valamely társadalmi (pl. politikai, ideológiai, vallási, etnikai stb.) kategória alapján azonosulnak. A sajátcsoporttal való azonosulás egy releváns külső csoporttal való összehasonlításban jelenik meg, amelytől a sajátcsoport megkülönbözteti magát (pl. Brown, 2000).

zatának tekintsék, még akkor is, ha objektív megközelítésben – szinte törvényszerűen – az áldozati versengést kiváltó feltételek mellett a viktimizáció kölcsönös. Más szóval még ha igaz is, hogy az egyik csoport nagyobb veszteségeket szenvedett, mint a másik – már amennyire a veszteség és a szenvedés objektíven és pontosan mérhető –, nyilvánvaló, hogy a külső csoport is komoly szenvedéseket kellett, hogy átéljen. Hogyan lehetséges ezt a szenvedést teljes mértékben figyelmen kívül hagyni? Hogyan versenghetnek a ruandai hutuk az áldozat szerepéért (Staub, 2003), miután ők vitték végbe a hírhedten brutális népirtást (des Forges, 1999) a tuszi lakosság körében? Ugyanakkor hogyan hagyhatják a tuszik figyelmen kívül saját szerepüket a hutuk elnyomásában és áldozattá válásában a népirtás előtti és utáni időkben, Ruanda határain belül és azokon kívül (Mamdani, 2002)? Egy másik megvizsgálandó kérdés, hogy a konfliktusban álló csoportok számára miért vonzó az áldozat szerepe, amely tehetetlenséggel és megalázottsággal társul?

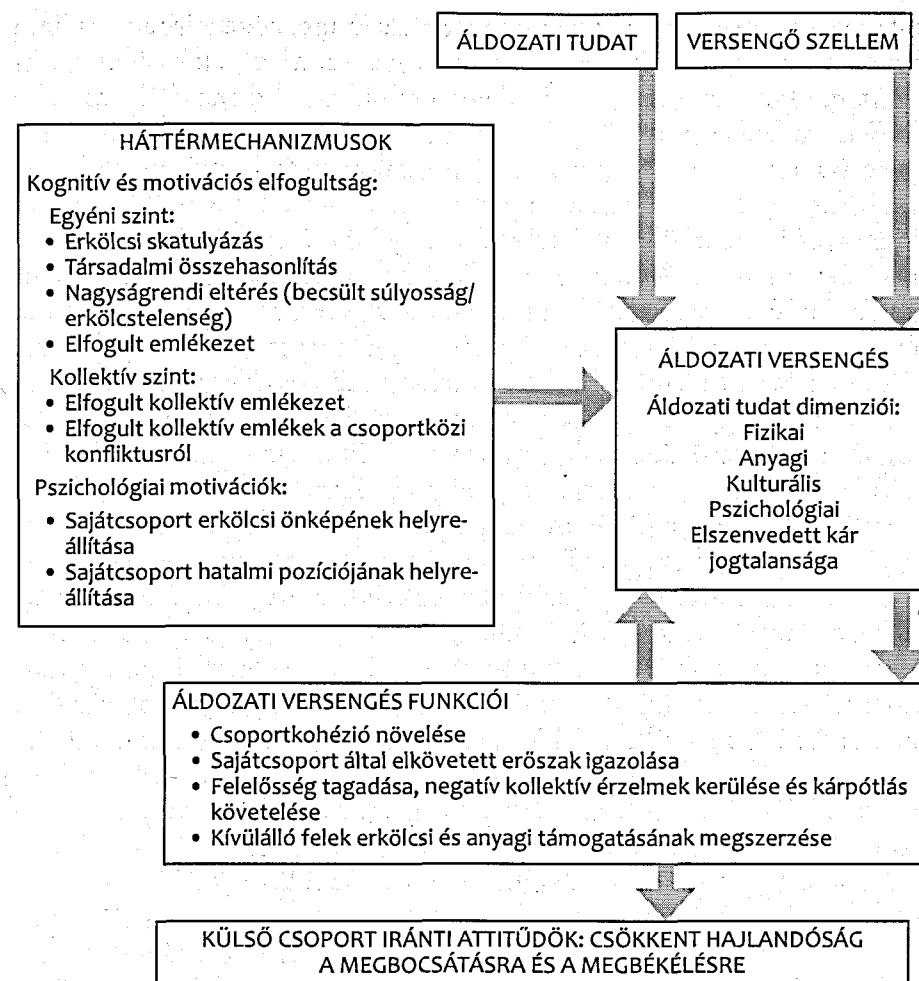
A jelen tanulmány első részében szociálpszichológiai válaszokat keresünk a fenti kérdésekre úgy, hogy elemezzük (a) az áldozati versengésnek utat nyitó alapvető körülményeket, illetve (b) az elfogultság különböző megnyilvánulásait, a célokat és pszichológiai motivációkat, amelyek az áldozati versengés kialakulásához és fenntartásához hozzájárulnak (lásd az 1. ábrát). A cikk következő részében ezeket a folyamatokat taglaljuk.

AZ ÁLDOZATI VERSENGÉS HÁTTÉRÉBEN ÁLLÓ PSZICHOLÓGIAI MECHANIZMUSOK

Az áldozati versengésbe való bevonódás háttérében számos pszichológiai mechanizmus állhat. Ebben a részben először azokat mutatjuk be, amelyek az egyén szintjén működnek (azaz a csoportok egyes tagjait befolyásoló mechanizmusokat, melyek hatására az egyes csoporttagok áldozati versengésbe kezdenek), azután pedig azokat azonosítjuk, amelyek a kollektív szinten működnek (vagyis amelyek egy adott társadalom egészét arra motiválják, hogy a kizárólagos áldozat szerepét vegye fel).

Az egyéni szint mechanizmusai

Erkölcshi skatulyázás. Az erkölcsi skatulyázás az egyik olyan alapvető kognitív folyamat, amely a csoporttagokat áldozati versengésre ösztönözheti. Azt a hajlandóságot jelöli, hogy a morális cselekvőket az egymást kölcsönösen kizáró cselekvő (ágens; vagyis aki képes a jót vagy a rosszat tenni) és a morális cselekvés tárgya (páciens; vagyis aki passzív

1. ábra: Az áldozati versengés motivációs állapotának okai és következményei

elszenvedője a jó vagy rossz cselekedeteknek) szerepekbe soroljuk, amikor erkölcsi ítéletet alkotunk (Gray és Wegner, 2009). Ezt illusztrálandó: ha valakit egyszer úgy jellemeznek, mint akit valami jó vagy rossz ért (azaz morális páciensként), akkor őt kevésbé gondolják képesnek arra, hogy jó vagy rossz tetteket vigyen végbe (morális ágensként). Egy olyan személy például, akit eleve a fájdalomra érzékenyként írnak le, a résztvevők szemében kevésbé lesz felelős egy autópályaért, mint az, aki nem érzékeny a fájdalomra. Hasonlóképpen, amennyiben az egyén megítélése a morális ágens kategóriája felé mozdul el, azzal morális páciensként való megítélése csökken. Például – bár objektív mércével – valakinek az

elítélhető magatartása nem szükségszerűen kapcsolható össze az illető fájdalomra való érzékenységgel, a résztvevők, amikor valakiről megtudták, hogy elítélhető módon viselkedett, az illetőről úgy vélték, kevésbé érzékeny a fájdalomra (Gray és Wegner, 2009).

Az erkölcsi skatulyázás ezen folyamatait a személyközi kapcsolatokban elszenvedett sérelmek kontextusában azonosították, ahol a résztvevőknek, akik az erkölcsi ítéleteket megfogalmazták, semmilyen különös motivációjuk nem volt arra, hogy elítéljék vagy igazolják a kapcsolatban álló felek tetteit. A mi elemzésünkre vonatkoztatva ezeket a folyamatokat elmondható, hogy a konfliktusban részt vevő csoportok tagjai várhatóan dichotóm és megoszthatatlan kategóriaként tekintenek az áldozati identitásra: Csak az egyik csoport – vagy a saját-, vagy a külső csoport – lehet a konfliktus „igazi” áldozata (Noor, Brown, és Prentice, 2008a, 2008b). Továbbá, mivel motiváltak arra, hogy megőrizzék csoportjuk pozitív identitását (Tajfel és Turner, 1979), a csoporttagok várhatóan az áldozat szerepébe helyezik saját csoportjukat, a külső csoportot pedig az elkövetőébe.

Társas összehasonlítás. A csoporttagok áldozati versengését az az általános emberi tendencia is ösztönözheti, hogy a többi egyént és csoportot mérceként állítjuk magunk elé, amellyel magunkat és a saját csoportunkat összehasonlítjuk, különösen amikor hiányoznak az abszolút, objektív kritériumok az értékeléshez (Festinger, 1954; Guimond, 2006; Mussweiler és Bodenhausen, 2002). Bár az ilyen társas összehasonlítások kiváltója részben önmagunk jobb megismerésének vágya (Festinger, 1954), az önbecsülés fokozására irányuló motiváció is ide sorolható. Ezért – ahogy a szociális identitás elmélete is állítja (Tajfel és Turner, 1986) –, előfordul, hogy a csoporttagok úgy érik el a sajátcsoport pozitív értékelését, hogy lefelé irányuló összehasonlításokat végeznek más csoportokkal. Ezt olyan összehasonlítási dimenziók megválasztásával tesszik, amelyeken saját csoportjuk jobban, illetve a külső csoport rosszabbul teljesít (Wills, 1981). Annak ellenére, hogy a társas összehasonlítás folyamatainak természete általában véve defenzív természetű, bizonyos körülmények között a csoportközi összehasonlítás fenyegető is lehet. Az önértékelés-fenntartási modell szerint (Self-Esteem Maintenance Model, Tesser, 1988) amikor a társas összehasonlítás azt fedi fel, hogy egy másik személy jobban teljesített egy én-releváns dimenzióban, az emberek veszélyeztetve érzik saját önértékelésüket, és igyekeznek megszüntetni a fenyegetést. Amikor az önértékelés-fenntartási modellt az erőszakos csoportközi konfliktusok esetében alkalmazzuk, azzal azt feltételezzük, hogy amikor valaki megtudja, hogy a konfliktus következtében a külső csoport többet szenvedett, mint a sajátja, az fenyegetést jelenthet az illető sajátcsoportjának erkölcsi képére (hiszen arra enged következtetni, hogy

a sajátcsoport bűnös, gonosztevő). Más szóval amikor kiderül, hogy a külső csoport „túlszárnyalta” a sajátcsoportot a konfliktushoz köthető szenvedés terén, olyankor ironikus módon egy „felfelé irányuló összehasonlítás” megy végbe, amely fenyegető lehet a csoportközi konfliktusok kontextusában. Az áldozati versengés tehát a csoporttagok abbéli kísérleteit is tükrözheti, hogy enyhítsék a társas identitásukat ért fenyegetést egy effajta felfelé irányuló összehasonlítás által.

Nagyságrendi eltérés. További, az áldozati versengéshez vélhetően hozzájáruló jelenség a nagyságrendbeli eltérés („magnitude gap”), amelyet a személyközi kapcsolatokban elszenvedett sérelmekkel összefüggésben figyeltek meg. A fogalmat Baumeister (1996) vezette be, s azt az eltérést jellemezte vele, amely az áldozatok és az elkövetők ugyanazon sérelmekről alkotott felfogásában nyilvánul meg, ami azok súlyosságát és jogtalanságát illeti. Az áldozatok és az elkövetők beszámolóit bővelkedtek a perspektívához kötött, elfogultság szülte torzításokban, amelyek folytán szisztematikusan eltérő narratívákat alkottak maguknak ugyanazon incidensről (Baumeister, 1998; Kearns és Finchman, 2005). Más szóval az elkövetők hajlottak arra, hogy alábecsüljék az okozott sérelem súlyosságát és jogtalanságát, míg az áldozatok rendre túlértékelték ezeket. Az áldozat és elkövető perspektívája közötti különbségek akkor is kimutathatók voltak, ha a károkozás súlyosságát statisztikailag kontrollálták (Kearns és Finchman, 2005). Hasonló nagyságrendi eltérés várható a szembenálló csoportok perspektívájában az okozott és elszenvedett károkat illetően, melyek jelentős mértékű eltérést mutatnak a konfliktus kollektív narratíváiban (lásd lentebb „A kollektív szint mechanizmusai” c. részt).

Elfogult egyéni emlékezet. Hasonló gondolatmenet alapján, mivel a sérelmekről szóló beszámolók – mint a legtöbb beszámoló – gyakran rekonstruált emlékekre támaszkodnak, ezeket vélhetően bizonyos célok és indítékok befolyásolják, nem pedig a valós történéseket tükrözik (Loftus, 1993; Loftus, 2003; Schacter, 1999). Ebből következően a múltbeli sérelmek egyéni emlékei is öncélú módon képeződnek le, s így alulértékelődik bennük az egyén felelőssége, ugyanakkor becsületessége és ártatlansága túlértékelődik és kiemelődik (Kearns és Finchman, 2005). A célok és indítékok hasonló módon hatnak a csoporttagoknak az erőszakos konfliktusok eseményeiről szóló emlékeire, például a sajátcsoport agresszív cselekedeteiről (Sahdra és Ross, 2007) és a külső csoport gonosztetteinek magyarázatáról alkotott emlékekre (Philpot és Hornsey, 2011; ezeket az elfogultság formálta emlékeket a sajátcsoporttal való azonosulás mértéke szabályozza, melyet később tárgyalunk).

Összefoglalva a fentieket, ezek a mechanizmusok húzódnak meg a csoporttagok abbéli hajlandósága hátterében, hogy saját csoportjukról

úgy véljük, többet szenvedett, mint a másik. Továbbá azon pszichológiai mechanizmusok alapjául szolgálhatnak, amelyek kialakítják és fenntartják a kollektív áldozati státuszért folyó versengés motivációját a csoportokban. Az eseményekről szóló kollektív emlékek kialakításának egyik módja például az, hogy a csoporttagok széles körben aktívan beszélnek és gondolkoznak ezekről (Pennebaker, Paez, és Rime, 1997). Az egyes csoporttagok emlékezetét befolyásoló elfogultság tehát vélhetően hatással lesz a csoport kollektív emlékezetére is. A következő részben a kollektív emlékezetet és más olyan mechanizmusokat tárgyaljuk, amelyek a kollektív szinten fejtik ki hatásukat és járulnak hozzá az áldozati versengéshez.

A kollektív szint mechanizmusai

Az emlékezet és a csoportközi agresszióról szóló beszámolók elfogultsága a csoport szintjén is megjelenhet, ami hozzájárul az áldozati versengés kollektív motivációjához.

Elfogult kollektív emlékezet. Halbwachs (1992) szerint a csoport cselekedeteiről és történelmi múltjáról alkotott emlékek kialakulása és szerveződése gyakran társadalmi kontextushoz kötött, mivel a meggyőződések és viselkedésformák keretrendszerét illetve a róluk szóló emlékeinket a társadalom adja. A csoportok hajlanak arra, hogy azokat az eseményeket válasszák ki és tartsák meg emlékezetükben, amelyek a legnagyobb hatással voltak rájuk (Pennebaker és mtsai, 1997), beleértve az olyanokat is, amelyekben a sajátcsoport áldozata lett egy külső csoportnak. Az ilyen eseményeket a csoportok mitologizálhatják vagy választott traumává tehetik (Volkan, 2006). Egy adott csoport választott traumájának mentális leképezése és érzelmi jelentősége beágyazódik a csoport identitásába és generációkon át továbbadja az esemény jelképes értelmét. Az ilyen kollektív traumák emlékezete továbbá ősi ellenségeskedéseket is feléleszthet, a már zajló konfliktusokat táplálhatja és újakat robbanthat ki, miáltal az érzelmi nehézségeket (pl. a megalázottság és tehetetlenség érzését) legalább olyan fontossá teszi, mint a „valós” problémákat (pl. egy adott területről folytatott vitát; Volkan, 2001).

Volkan (2001) szerint a választott traumák befolyása miatt a csoportok általában kevesebb empátiát mutatnak a velük szembenállók szenvedései kapcsán (lásd még Chaitin és Steinberg, 2008), még ha azok elérik vagy meghaladják is a saját csoportjuk szenvedéseit. Más szóval az áldozat egoizmusának elve szerint cselekednek („egoism of victimization”; Mack, 1979). Az efféle egoizmus származhat az áldozatoknak abból a szilárd meggyőződéséből, hogy joguk van figyelmen kívül hagyni az együttműködés normáit (lásd Zitek, Jordan, Monin, és Leach, 2010, akik

ezt a jelenséget interperszonális szinten mutatták ki), ami arra készítheti a csoportokat, hogy a kiváltságos státusz tudatára épülő ideológiákat kövessenek (Moses, 1990), mint például egy bizonyos területhez való kizárólagos joguk követelése. Sőt az ilyen választott traumák felidézése fokozhatja a szembenálló csoportok ellen elkövetett agresszió igazolásának tendenciáját. Számos különböző csoportközi konfliktus kontextusában kimutatták, hogy a múltbeli kollektív viktimizáció felidézése csökkenti a csoport hajlandóságát arra, hogy elfogadja kollektív felelősségét és bűnösségét egy külső csoporttal szemben az épp zajló konfliktusban (Wohl és Branscombe, 2008).

Továbbá, amikor új konfliktus alakul ki, az aktuális szembenálló fél mentális reprezentációja a múltbeli traumatizáló ellenségről alkotott kép mintáját követheti. Ez a jelenség különösen jól érzékelhető olyan esetekben, amikor a csoportok folyamatos üldöztetést szenvednek más csoportoktól, s azt a meggyőződést alakíthatják ki, hogy a múltbeli ellenfelek testesülnek meg a jelenlegi ellenségben (pl. a zsidó izraeliek Ahmadinejadban az új Hitlert látják; Schori, Klar, és Roccas, 2009; Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, és Gundar, 2009). Ha az áldozati tudat a társadalmi identitás központi vonásává válik, azzal várhatóan megnövekedik a hajlandóság arra is, hogy számos külső csoporttal versengés induljon az áldozati státuszért.

A csoportközi konfliktusról és sérelmekről őrzött kollektív emlékek elfogultsága A valós csoportközi sérelmekről szóló kollektív emlékek torzulhatnak kulturális tényezők miatt, amelyeket a csoport arra használ, hogy a másik fél elleni erőszakot igazolja. Ezt szokás „kulturális erőszaknak” nevezni (Galtung, 1990). A kulturális erőszak megjelenhet a csoport vallásában, ideológiájában, művészeti alkotásaiban, nyelvében, sőt akár empirikus és elméleti tudományos tevékenységében is (Galtung, 1990). Az „igazságos háború” (bellum iustum) doktrínája például olyan kulturális narratíva, amely szerint vannak bizonyos körülmények, amelyek között a közvetlen erőszak igazolható. Ez a kulturális erőszak egy formájának tekinthető, ellentétben az erőszakmentes ellenállás doktrínájával (Christie, Tint, Wagner, és DuNann Winter, 2008). Az „igazságos háború doktrínáját” azonban ritkán fogadják el a külső csoport erőszakos cselekedeteinek igazolásaként.

További tényezőként az is hozzájárulhat a csoportközi sérelmekről szóló kollektív elbeszélések elfogultság okozta torzulásaihoz, hogy a sajtó gyakran a háborút, s nem a békét népszerűsítő befolyást gyakorol a csoportra (Lynch és McGoldrick, 2005). A háborút népszerűsítő sajtó ún. zéró összegű felfogást alakít ki a konfliktusról, és a szembenállás hátterében rejlő okok helyett az itt és most zajló eseményekről szóló híradást ré-

szesíti előnyben, valamint inkább a fizikai, mint a pszichológiai hatásokat emeli ki, inkább a felek közti különbségeket, mint a hasonlóságokat, a korábbi egyezségek és haladás helyett pedig inkább a kialakult patthelyzetet. Az ilyen híradás azt a felfogást alakíthatja ki a csoportban, hogy igényeiket csak akkor elégíthetik ki, ha a másik oldal enged vagy vereséget szenved. Ez ahhoz is vezethet, hogy a konfliktusban a nem erőszakos alternatívákkal szemben az erőszakos válaszokat részesítik előnyben. Továbbá a „mi-ők” jellegű újságírás – amely csak a „mi” nézeteinknek ad hangot, „őket” teszi a probléma tárgyává, dehumanizálja „őket”, inkább tekinthető propagandának, mint objektivitásra törekvő híradásnak, valamint a „mi” szenvedésünkre és az „ő” agressziójukra összpontosít (átfogóan lásd Lynch & Galtung, 2010) – még inkább megszilárdítja azt a perspektívát, melyben a csoport számára a „mi” kizárólagos áldozatként, az „ők” pedig kizárólagos elkövetőként jelenik meg.

Röviden, a csoportok kollektív emlékezetében és a kölcsönös csoportközi károkozást értelmező történeteikben megjelenő elfogultság az áldozati versengés alapjául szolgálhat. Ezek a folyamatok uralkodóvá válnak a csoportokban, amikor azok kezelhetetlen konfliktusban állnak egymással, vagyis olyan erőszakos, elhúzódó konfliktusban (azaz a csoportnak legalább egy nemzedéke nem ismert más valóságot), amelyet kibékíthetetlennek ítélnék, létüket fenyegeti, természeténél fogva zéró összegű, jelentős (pl. katonai vagy gazdasági) ráfordítást igényel, és központi szerepet játszik az érintett csoportok életében (Bar-Tal, 2007; Kriesberg, 1998). Idővel az ilyen konfliktusban álló csoportok a csoport egészét jellemző érzelmek, meggyőződések és attitűdök egész repertóriumát alakítják ki, amelyek stratégiákat nyújtanak a konfliktussal való megküzdéshez. Ahhoz például, hogy fenntartsák saját értelmezésüket a konfliktusról, a csoportok egymásával ütköző felfogást alakítanak ki róla (Bar-Tal, 2000), amely episztémikus alapot szolgáltat társadalmi öntudatuknak. Ez a felfogás arra bátorítja a csoportokat, hogy áldozati tudatukat központi elemként építsék be identitásukba, ami miatt aztán a külső csoportot – és általánosságban a világot – az áldozat perspektívájából szemlélik. Arra is készíti a csoportokat, hogy hiteltelenítsék a külső csoportra mért szenvedésre és igazságtalanságra vonatkozó információkat, miközben a figyelmet saját sérelmeikre irányítják. A fentebb leírt folyamatok végső soron egy olyan perspektíva kialakulásához vezethetnek, melyben a külső csoport bűnös, erőszakos elkövetőként, a saját csoport pedig ártatlan, erkölcsös áldozatként jelenik meg (Bar-Tal, 2000). Ez ugyancsak az áldozati versengés alapjául szolgál.

Az áldozati versengés dimenziói

A csoportok úgy is megalapozhatják áldozati tudatukat, hogy olyan diskurzust alakítanak ki, amely szenvedésük egyediségét helyezi középpontba. Az ilyen diskurzus a következő dimenziók egyikét vagy többet is hangsúlyozhat a csoportközi viszony történelmi kontextusától és természetétől függően.

A szenvedés fizikai dimenziója

A fizikai szenvedés a csoportok tervezett és közvetlen agressziójának eredménye (Galtung, 1969). Ide tartoznak például a tömeges bebörtönzések Észak-Írországbán, az egykori Jugoszláviában elkövetett mészárlások, az öngyilkos bombázások Izraelben, vagy a foglyok megkínzása Irakban. Az olyan környezetekben, ahol a közvetlen erőszakkal mindkét csoport él, a csoportok kölcsönösen egymást vádolhatják a súlyos és szándékos bűncselekmények elkövetésével.

Hogy bebizonyítsák, hogy saját csoportjuk nagyobb mértékben vált fizikai áldozattá, mint a külső csoport, a csoportok egyszerűen számszerűvé tehetik a szenvedést és saját csoportjukat úgy állíthatják be, mint amelynek az összes szenvedésből nagyobb rész jutott (Noor, Brown, Gonzalez, és mtsai, 2008; Noor, Brown, és Prentice, 2008a, 2008b). Az is előfordulhat, hogy a csoportok leértékelik a külső csoport szenvedéseit, míg felnagyítják a sajátjukat, tekintet nélkül a fizikai káresetek valós számára és súlyosságára vagy a halálesetek számára az egyes csoportokban. Az emberéletek és szenvedés kettős mércéjét demonstrálták egy valós csoportközi viszonyok kontextusában végzett kísérletsorozatban, melynek eredményei szerint az (elvesztett és megmentett) emberéletek értékére vonatkozó ítéleteket részben az etnocentrizmus és a csoportközi versengés határozza meg (Pratto és Glasford, 2008). A nemzetek közötti versengés kontextusában végzett kísérletekben az amerikai résztvevők hajlottak arra, hogy honfitársaik életét többre értékeljék, mint a külső (iraki és afgán) csoport tagjainak életét. Ezt a tendenciát akkor is megfigyelték, amikor a sajátcsoport tagjait harcoló katonákként, míg a külső csoport tagjait civilekként ábrázolták.

Sőt a szembenálló csoportok alkalmanként olyan esetben is versengenek egymással a fizikai szenvedés megítélésében, amikor az egyik csoport köztudottan több erőszakért felelős, mint a másik. Pinochet uralma alatt Chilében például a legtöbb, a katonai rezsim által elkövetett erőszakos cselekménynek a politikai baloldal volt a célpontja, s ezt a politikai jobb támogatta. Ennek ellenére a jobboldal még ma is gyakran hangsúlyozza saját fizikai szenvedését, melyet a baloldali gerillatámadások és

gyilkosságok okoztak (Roniger és Sznajder, 1999; a ruandai népirtást követő hasonló esetekről lásd Mamdani, 2002; Staub, 2003).

A szenvedés anyagi dimenziója

Erőszakos konfliktusokban, különösen ha egyazon társadalmon belüli csoportok között zajlik, a szenvedést gyakran közvetett módon okozzák a diszkriminatív társadalmi struktúrák és gyakorlatok (Christie és mtsai, 2008; Galtung, 1969). Más szóval a közvetlen erőszakon túl létezhet strukturális erőszak, amely csoportok közti egyenlőtlenségekhez vezet, például a lakhatás, oktatás és foglalkoztatás területén. Ahogy a valós csoportközi konfliktus elmélete rámutat, a csoportok gyakran anyagi javakért is versengenek egymással (Brown, 2000; Sherif, 1966; Sherif és Sherif, 1953). Így azok a csoportok, amelyek anyagi nehézségekkel küzdenek, a vesztesek keserű sorsára juthatnak (a jobb feltételeket élvező külső csoporttal szemben), ami pedig tovább mélyítheti a konfliktust. Ezt példázza az észak-ír konfliktus, melynek számos kiváltó oka közül az egyik a katolikus közösséget sújtó diszkrimináció volt, melyet a foglalkoztatás, lakhatás, oktatás és biztonság terén tapasztalt (Cairns és Darby, 1998).

Természetesen, ahogy a relatív depriváció elmélete kiemeli („Relative Deprivation Theory”; Runciman, 1966; Walker és Smith, 2002), az erőforrásokért folyó versengést a depriváció szubjektív tapasztalata is táplálhatja. Amikor más egyénekkel vagy csoportokkal méri össze magát, előfordulhat, hogy az emberek eltérést észlelnek a birtokukban lévő és az őket megillető javak között (pl. de la Sablonniere, Taylor, Perozzo, és Sadykova, 2009). Kollektív szinten a relatív depriváció alatt azt a meggyőződést értjük, hogy a sajátcsoport nem egyenlő módon részesült a kollektív anyagi javakból, vagy hogy igazságtalan módon megfosztották a forrásoktól (pl. Zagefka és Brown, 2005). A csoportok hajlanak arra a vélekedésre, hogy a javak elosztásának fennálló rendszere egy korrupt politikai rezsim műve, amely a külső csoportot részesíti előnyben (Eidelson és Eidelson, 2003).

Ezzel együtt az anyagi depriváció tapasztalatait összemérő versengés – miként a fizikai szenvedés esetében láttuk – nem a gyengébb hatalmi pozícióval bíró csoportok sajátja. Előnyös helyzetű csoportok szintén megtapasztalhatnak hasonló szenvedést, különösen, amikor mélyreható intézményi reformok fenyegetését érzik, melyek az anyagi javak jelentős következményekkel járó újraelosztásához vezetnek (pl. a földek és/vagy a politikai hatalom terén). Erre jó példa Chilében az, ahogy Allende baloldali kormányának radikális reformjai idején a politikai jobboldal saját anyagi veszteségeit hangsúlyozta (Perez de Arce, 2008).

A szenvedés kulturális dimenziója

A kultúrát úgy szokás értelmezni, mint világnézetet, amely az egyének társadalmi valóságról alkotott felfogásának alapjául szolgál (Ross, 1997; Spiro, 1984; lásd még Lehman, Chiu, és Schaller, 2004). Előfordulhat, hogy egymással konfliktusban álló csoportok felhívják a figyelmet saját kulturális deprivációjukra vagy kulturális megsemmisülésük veszélyére. A kulturális depriváció magában foglalhatja a nyelvet, a csoportra jellemző gyakorlatok (pl. vallási vagy orvoslási gyakorlatok), illetve szokások elvesztését, vagy egyszerűen általános fenyegetést jelenthet a sajátcsoport „életmódjára” nézve, amely kulturális folytonosságának, identitásának, normáinak, értékeinek és örökségének kifejeződése (Gone, 2008; Hammack, 2008).

Az ilyen fenyegetés hatása a kultúrára drasztikus lehet. A korábbi brit miniszterelnök, Tony Blair például a 2001. szeptember 11-i terrortámadást a nyugati kultúra lerombolására tett kísérletnek ítélte, és ezzel indokolta döntését, melynek eredményeként az Egyesült Királyság belépett az Irak elleni háborúba (Blair, 2010). A terrormenedzsment elmélete (Terror Management Theory, TMT; Solomon, Greenberg, és Pyszczynski, 2004) arra tesz kísérletet, hogy magyarázatot adjon azokra a felfokozott reakciókra, melyeket az egyén kultúráját érő fenyegetés vált ki. Azt állítja, hogy az emberek kulturális világnézete egy pszichológiai védekezési mechanizmus, amely elhárítja a halandóság tudatával járó szorongást. A TMT-re irányuló kutatások azt mutatták ki, hogy az egyének előítéletességet és agressziót mutatnak a külső csoportok felé, amikor nagyobb szükségét érzik annak, hogy kulturális világnézetüket megvédjék a fenyegetéstől (Greenberg és Kosloff, 2008). A TMT-vel összhangban Wohl and Branscombe (2010; 2. vizsgálat) arról számoltak be, hogy a Quebecben élő francia kanadaiak által az angol kanadaiakhoz társított kulturális fenyegetés bejósolta a francia kanadaiak kollektív szorongását (a fenyegetés bejósolhatatlan következményeit kísérő szorongás). Továbbá a magasabb szintű szorongás olyan viselkedésformákhoz vezetett, amelyek a sajátcsoport kohézióját szolgálták (pl. a francia kanadai kultúra támogatása). Más kutatások szintén kimutatták, hogy az egyes etnikai-kulturális csoportok világnézete ellen irányuló vélt támadások, illetve azok semmibevétele (pl. az indiai szent helyeket megkárosító vandalizmus vagy a muszlimokról készült karikatúrák Európában) felháborodást válthat ki a sértett csoport tagjaiból (Eidelson és Eidelson, 2003; lásd még Huntington, 1993; Ross, 1997).

Tovább fokozhatja a csoportok észlelt kulturális viktimizációját az a körülmény, hogy a kultúrák folyamatosan változnak (Ross, 1997). Az állandó változás megnehezíti a konfliktusokban álló csoportok számára a

különbségtételt a külső csoport uralmi törekvéseinek közvetlen következményeként bekövetkező változások és a társadalmi, generációk közti erők és dinamizmusok eredményezte különbségek között.

A szenvedés és elnyomatás fizikai, anyagi és kulturális téren való meg tapasztalása fokozott stresszhez és az igazságtalanság tudatához vezethet.

A szenvedés pszichológiai dimenziója

A viktimizáció tapasztalata felfokozott stresszállapotot és lelki fájdalmat hagy maga után (pl. Bar-Tal és Salomon, 2006; Barber, 2001; Gidron, Gal, és Zahavi, 1999; Muldoon, Schmid, Downes, Kremer, és Trew, 2010). A stressz és lelki fájdalom nem csupán a tényleges fizikai, anyagi vagy kulturális veszteségből származhat, hanem a veszteség fenyegető lehetősége is eredményezheti (Eidelson és Eidelson, 2003). Erre utalnak például az egykori Német Demokratikus Köztársaságban rendszeres gyakorlattá vált titkosszolgálati megfigyelések, illetve a kormány arra tett kísérletei, hogy a besúgás kultúráját terjessze el az állampolgárok között, melyek azt tükrözik, hogy a veszteség pusztá fenyegetése is olyan pszichológiai ártalmakhoz vezethet, mint az általános gyanakvás és bizalmatlanság (Childs és Popplewell, 1996). Továbbá a lelki szenvedés nem csak azokat sújtja, akiket közvetlenül érint a kiváltó esemény, hanem azokra is hatást gyakorol, akik nemzedékeken át őrzött történetek révén válnak az események tanúivá és elszenvedőivé (Hammack, 2008; Lickel és mtsai, 2006; Morrow, 2001). Hayden (2003) például kijelentette, hogy az „igazi ír lelket” az 1840-es évek nagy éhínségének szenvedése hozta világra.

Az áldozati versengés pszichológiai dimenziója központi jelentőséggel bír olyan esetben, amikor a csoportok kizárólagos figyelmet fordítanak a saját pszichoszociális szenvedésükre, miközben minimalizálják a külső csoport szenvedését (Vollhardt, 2009). Idővel a sajátcsoport lelki szenvedésének középpontba helyezése oda vezethet, hogy ez a motívum a csoport kollektív narratíváinak és kollektív identitásának szerves részévé válik (Hammack, 2008; Volkan, 2001).

A szenvedés legitímációs dimenziója

Lehetséges, hogy a csoportok elismerik egymás szenvedését, mégis versengenek azért, hogy elismertessék saját szenvedésüket és annak igazságtalanságát (Bar-Tal, 2000). Más szóval a csoportok nem csak azt hangsúlyozhatják, hogy szenvedtek, hanem azt is, hogy sokkal igazságtalanabban szenvedtek, mint a külső csoport (Noor, Brown, és Prentice, 2008b). Az áldozati versengés ez utóbbi vonatkozása az erőszak igazolásának kiindulópontja lehet a „nincs más választásunk, mint hogy erőszakkal válaszoljunk” logikáját követve (Noor, Brown, és Prentice, 2008a;

lásd még Čehajić és Brown, 2010; Mallett és Swim, 2007). Például egy észak-írországi protestánsok és katolikusok körében folytatott vizsgálatban az észlelt áldozati versengés pozitív kapcsolatot mutatott a sajátcsoport múltbeli agressziójának önvédelemként való beállítással, illetve az olyan kijelentésekkel, melyek szerint a sajátcsoport agresszióját a külső csoport erőszakos fellépése váltotta ki (Noor, Brown, és Prentice, 2008a).

Fontos megjegyezni, hogy még ha az egyik felet objektív mércével mérve nagyobb fizikai vagy anyagi veszteség éri is, mint a másikat, a csoportok továbbra is harcolhatnak a saját szenvedésük elismertetéséért, illetve érvelhetnek amellett, hogy a szembenálló fél maga okozta magának a saját szenvedését. Izrael például fenntartja, hogy míg az izraeli támadások katonai célpontokra irányulnak (így az esetleges palesztin civil halálesetek csupán elkerülhetetlen áldozatot jelentenek a cél érdekében), addig a Hamasz támadásai civil célpontokra irányulnak (vagyis az izraeli civilek halála maga a cél) s ezért azok nem legitimálhatók (Izrael Külügyminisztériuma, 2011). Röviden, még ha a palesztinok nagyobb mérhető károkat szenvednek is el, az izraeliek továbbra is fenntarthatják, hogy az ő szenvedésük igazságtalanabb.

Összegzésképpen elmondható, hogy a csoportok szenvedhetnek fizikai, anyagi, kulturális és pszichológiai sérelmek miatt, illetve súlyos igazságtalanságtól. A szenvedés e dimenzióinak mindegyikét kiemelhetik, hogy általa a konfliktus „igazi” áldozataként lépjenek elő. Egyenlőtlen csoportközi hatalmi viszonyok esetén például a kevesebb hatalommal bíró csoport áldozati versengésbe bocsátkozhat minden dimenzión, beleértve az első, objektívebb vonatkozást is (pl. a külső csoport támadása által követelt életek pontos száma megállapítható), hogy egyértelműen bizonyítsák, hogy ők szenvedtek nagyobb veszteségeket. Ezzel szemben a nagyobb hatalommal bíró csoportnak elsősorban az ötödik dimenziót célszerű kiemelnie – a szenvedés igazságtalanságát –, amely szubjektívebb, s így tágabb értelmezést enged. A jövőbeli kutatások feladata, hogy megvizsgálják, a csoportok vajon valóban stratégiai alapon hangsúlyozzák-e szenvedésük különböző dimenzióit, s hogy ez miként járul hozzá az áldozati versengéshez.

Az áldozati versengés pszichológiai funkciói

Paradox jelenségnek tűnhet, hogy egyes csoportok az áldozat szerepéért versengenek. A sajátcsoport áldozati perspektívájához gyakran a gyengeség, tehetetlenség (Nadler, 2002; Prilleltensky, 2008; Shnabel és Nadler, 2008), alacsony ágencia (Gray és Wegner, 2009) és megalázottság tudata társul (Lindner, 2006). A csoportoknak ezért sokkal inkább az áldoza-

ti identitás elutasítására kellene törekedniük. A II. világháborút követő első évtizedekben például az izraeliek a holokauszt tapasztalatát szembeállították az aktív, szabad és bátor „új izraeliek” identitásával, így a holokauszt általában nem vált az izraeli identitás részévé (Nadler, 2001; Zertal, 2005; lásd még Klar, Schori-Eyal, és Klar, 2011). Továbbá az elkövető csoport tagjai nem mindig együttérzők, ha azzal az erőszakkal szembesülnek, melyet saját csoportjuk más csoportokra mért. Sőt ez akár fokozott előítéletességhez és dehumanizáló nézetekhez vezethet a viktimizált csoporttal szemben (Castano és Giner-Sorolla, 2006). Egy vizsgálatban például azok a résztvevők, akik a zsidók múltbeli atrocitások miatti folytatódó szenvedésével szembesültek, növekvő antiszemitizmust mutattak (Imhoff és Banse, 2009). Végül az áldozat szenvedése miatt átélt diszkomfort (Lerner, 1971) a kívülálló szemlélőket arra hajthatja, hogy az áldozatokat okolják saját sorsukért (lásd még Gray és Wegner, 2010). Ezzel összhangban a szemlélők kevésbé támogatták és gyakrabban hibáztatták azokat a viktimizált csoportokat, amelyeket egy külső csoport károsított meg (pl. polgárháborúban), mint azokat, amelyek természeti katasztrófák áldozatai lettek, mivel előbbiekről úgy vélték, maguk idézték elő a krízist (Zagefka, Noor, Brown, Randsley de Moura, és Hopthrow, 2011).

Röviden, a külső csoport áldozataként való azonosítás a stigmatizáció lehetőségét hordozza magában. A következő részben azonban amellet érvelünk, hogy lehetséges hátrányai ellenére az áldozati státusz értékes pszichológiai erőforrásnak is tekinthető, amely számos pozitív funkcióval bír mind az egyes csoporttagok, mind a csoport egésze számára. Az alábbiakban e funkciókat tekintjük át.

A sajátcsoporton belüli kohézió növelése

A csoportközi konfliktusok során a vezetőknek olyan követőkre van szükségük, akik úgy érzik, csoportjuk súlyos igazságtalanságnak van kitéve. Segíti az ilyen kollektív fenyegetés tudatának kialakulását, ha a követők azonosulnak a csoporttal és közös múltat és jövőképet tartanak fenn. Az áldozati tudat eszközként szolgálhat a sajátcsoport kohéziójának erősítésére (Ignatieff, 1993; Noor, Brown, és Prentice, 2008a; Ramanathapillai, 2006; Stern, 1995; Wohl és Branscombe, 2010). A múltbeli szenvedés narratívái például fenntarthatják a szoros kötődést a sajátcsoport jelenlegi tagjai és az igazságtalanságokat megelőző régebbi generációk közt. Ebből a megbízhatónak tartott forrásból származó narratívák áldozati tudatot alakíthatnak ki a fiatalabb csoporttagok körében is (Christie és mtsai, 2008; Lickel és mtsai, 2006). Ezért aztán amellet, hogy kielégíti a csoporttagok vágyát az elfogadásra, az ideológiai konszenzusra és az önbecsülésre

(Correll és Park, 2005), az egyének közti, különleges szenvedéseik okán kialakult kötelékek védelmet adnak nekik az újabb igazságtalanságok ellen és növelik a csoportkohéziót (Noor, Brown, és Prentice, 2008a; Ramanathapillai, 2006; Stern, 1995; Wohl és Branscombe, 2010).

A sajátcsoport agressziójának igazolása

A múltbeli viktimizáció számos következményét kimutatták, így a fokozott bizalmatlanságot (Eidelson és Eidelson, 2003; lásd még Tam, Hewstone, Kenworthy, és Cairns, 2009), a külső csoport létjogosultságának tagadását (Kelman, 2008) és számos csoportközi érzelmet. Az ilyen érzelmek közé tartozik egyrészt a megalázottság (Lindner, 2006) és a félelem (Skitka, Bauman, Aramovich, és Morgan, 2006), amelyeket gyakran társítanak defenzív viselkedéssel (Skitka és mtsai, 2006) vagy akár passzivitással (Ginges és Atran, 2008). Másrészt vannak köztük cselekvésre ösztönző érzelmek is (Mackie, Devos, és Smith, 2000), mint például a kollektív szorongás (angst; Wohl és Branscombe, 2010), a kollektív harag és düh (Pennekamp, Doosje, Zebe, és Fisher, 2007; Rice és Benson, 2005; Tam, Hewstone, Kenworthy, és Cairns, 2007; lásd még Rydell és mtsai, 2008), melyek általában konfrontatív viselkedésformákkal mutatnak összefüggést (pl. Skitka és mtsai, 2006). Ezek a konfrontatív tendenciák azután növelhetik az erőszakos megoldások elfogadottságát a konfliktus során.

Sőt az erőszakos konfliktusban álló csoportok gyakran úgy vélik, hogy sérelmeikre a fizikai erőszak az egyetlen lehetséges válasz. Mielőtt azonban az erőszak megvalósulna, szükség van annak erkölcsi igazolására (Bandura, 1999). Ezt a sajátcsoport veszélyeztetettségének túlzott hangsúlyozásával is el lehet érni (Eidelson és Eidelson, 2003), amit a cselekvésre ösztönző kollektív érzelmek, például a harag felgerjesztésével lehet támogatni a csoporttagok körében (Leach, Iyer és Pederson, 2007; Smith, Cronin, és Kessler, 2008). Ismét azt látjuk, hogy az áldozat szerep hasznos eszközként szolgál a csoportok számára ahhoz, hogy a külső csoport által képviselt fenyegetés mértékét felnagyítsák. A nagyobb és esetlegesen tartós fenyegetés megléte esetén tehát a külső csoport elleni, megelőző jellegű erőszakos cselekményekre való felszólítás könnyebben igazolható.

A ruandai népirtáshoz és a korábbi Jugoszláviában történt tömegmészárlásokhoz vezető események jól illusztrálják ezt a folyamatot. A múltbeli bántalmazásra való emlékeztetést, amely időnként olyan messzire nyúlik vissza, mint a gyarmatosítás előtti idők, arra használták, hogy a fenyegetettség tudatát és az újabb támadásokra irányuló várakozást terjesszék el a csoporttagok között, hogy ezáltal igazolják és támogatást nyerjenek a megelőzés és visszavágás céljából kialakított erőszakos stratégiáknak (Ignatieff, 1993; Keane, 1996; Mamdani, 2002; Noor, Brown, és Prentice, 2008b).

A felelősség tagadása, a negatív kollektív érzelmek kerülése és a kompenzációkeresés

Amikor a csoportok kilépnek az erőszakos konfliktusból és újra erőszakmentes utakat keresnek a vitás kérdések megoldására, előfordulhat, hogy áldozati tudatukat pszichológiai erőforrásként használják a korábbi erőszakos fellépésükért viselendő felelősség elhárítására (Wohl és Branscombe, 2008). Vagyis ha a sajátcsoport történelmi szenvedését a külső csoportnál nagyobbak ábrázolják, az bizonyítékkul szolgálhat arra, hogy a sajátcsoportnak nem volt más választása az önvédelemre, mint az erőszakhoz folyamodás (Noor, Brown, és Prentice, 2008a; lásd még Čehajić és Brown, 2010).

A múltbeli károkozásért viselendő felelősség vállalása a kollektív büntudattal és a külső csoport tagjainak szenvedése iránti empátiával mutat összefüggést. Ezek az érzelmek pedig kompenzatorikus intézkedéseket motiválnak (pl. jóvátétel, pozitív diszkrimináció; Branscombe, Slugoski, és Kappen, 2004; Iyer, Leach, és Crosby, 2003). Ezzel ellentétben, amikor súlyosabbnak ítélik saját sérelmeiket, mint a külső csoport viktimizációját, a csoportok elzárkózhatnak a sajátcsoport felelősségének elismerésétől és megtagadhatják az empátiát a külső csoporttól (Čehajić, Brown, és Gonzalez, 2009). A csoporttagok időnként igen messzire képesek elmenni, hogy elkerüljék a kollektív büntudat kialakulását. Például időben távolíthatják csoportjuk múltbeli agresszióját, hogy megvédjék magukat annak érzelmi következményeitől. Ezt szemlélteti az a vizsgálat, melyben a németek (szemben a kanadaiakkal) időben távolabbinak érzékelték a holokausztot, amikor a németek által elkövetett atrocitásokról olvastak. A nagyobb szubjektív időbeli távolság pedig alacsonyabb szintű kollektív büntudattal és kisebb jóvátételi hajlandósággal járt együtt (Peetz, Gunn, és Wilson, 2010). A csoporttagok az igazságszolgáltatással kapcsolatos normáikat is megváltoztathatják (azáltal, hogy több bizonyítékot követelnek, mielőtt beismernék a sajátcsoport bűneit), hogy ezzel kevésbé súlyosnak tűnjön számukra a saját csoportjuk által okozott kár (Miron, Branscombe, és Biernat, 2010). Amikor az áldozati versengés a sajátcsoport szenvedésére tereli a figyelmet, az segíthet a kellemetlen kollektív érzelmek intenzitásának csökkentésében és a csoport egységét érő fenyegetés elleni kiállásban (Eidelson és Eidelson, 2003; Ignatieff, 1993; Peetz és mtsai, 2010; Rosland, 2009).

Mi több, az áldozati versengést arra is használhatják a csoporttagok a konfliktus utáni időszakban, hogy minimalizálják a külső csoport követeléseit és maximalizálják a sajátcsoport kárpótlásra irányuló igényét (Gonzalez, Manzi, és Noor, 2011; Manzi és Gonzalez, 2007; lásd még Miron és mtsai, 2010; Peetz és mtsai, 2010). Ez a stratégia különösen akkor

hatékony, amikor a csoportnak sikerül azt közvetítenie a kívüllál felé, hogy szenvedése a konfliktust követő jelenben is folyamatos. Starzyk és Ross (2008) eredményei azt mutatták ki, hogy a múltban viktimizált más csoportokhoz viszonyítva a folyamatos szenvedést megélt csoportok több együttérzést kaptak, és az őket ért igazságtalanságot is nagyobbban ítélték meg a résztvevők, ami aztán növelte kompenzációjuk támogatottságát.

A kívülálló felek erkölcsi és anyagi támogatásának megnyerése

Amennyire fontos magának a konfliktusnak a kezelése, annyira alapvető a csoportok számára az is, hogy saját pozitív képüket fenntartsák a kívülállók szemében, akiket nem érint közvetlenül a konfliktus. A konfliktus közvetlen kontextusán kívül eső csoportok anyagi és erkölcsi támogatása hatalmas jelentőséggel bír. A kívülálló harmadik fél beavatkozása például növeli annak valószínűségét, hogy a támogatott csoport háborús úton megnyerje a konfliktust (Balch-Lindsay, Enterline, és Joyce, 2008). A csoportok vezetői azt hihetik, hogy annál nagyobb esélyük van segítséget kapni és együttérzést elnyerni más csoportoktól, minél inkább ártatlannak, illetve minél kevésbé felelősnek tartják őket saját helyzetükért. A kutatások azt mutatják, hogy az ilyen intuíciók mind interperszonális, mind csoportközi szinten érvényesek (Friedman és Austin, 1978; Zagefka és mtsai, 2011). Így tehát a csoportok azért is bonyolódhatnak áldozati versengésbe, hogy ártatlannak és együttérzésre, szövetségre, erkölcsi és instrumentális támogatásra méltónak ítéljék őket a kívülálló csoportok (Simon és Klandermans, 2001).

Összefoglalás

Bár a viktimizáció sok ártalmas következménnyel járó negatív tapasztalat, az áldozati státusz elismertetése számos előnnyel járó pszichológiai funkciókat szolgálhat. Álláspontunk szerint az értékes erőforrásokért folyó csoportközi versengés gyakran magában foglalja az áldozati státusszal járó szimbolikus javakért folyó versengést is. A jövőbeli kutatások feladata, hogy megvizsgálják, vajon az áldozatként való elismerés különböző funkciói változnak-e a konfliktus különböző szakaszaiban (annak kitörése, az erőszakos összecsapások és a konfliktus lezárását követő időszak során; Christie és mtsai, 2008; Kelman, 2008; Lederach, 1995). Például a kompenzációkeresés különös jelentőséggel bírhat az erőszak csillapodása után (azaz a konfliktus utáni szakaszban), míg a sajátcsoport erőszakos cselekedeteinek igazolása különösen fontos lehet az erőszak jellemezte szakaszban.

Kétségtelen, hogy az eddig tárgyalt folyamatokat korábban úgy értelmezték, mint a csoportok áldozati versengésének következményeit (pl.

azt a meggyőződést, hogy az áldozati státusz igazolhatja a sajátcsoport erőszakos cselekedeteit a külső csoport ellenében). Mindazonáltal ezek a folyamatok maguk is serkenthetik az áldozati versengést (pl. ha a sajátcsoport külső csoporttal szembeni agressziója igazolható, azzal áldozat-szerepük is támogatást nyer). Habár a szociálpszichológiai kutatásuk többnyire egyirányú ok-okozati modelleket javasolnak (Rusbult és Agnew, 2010), ilyen ciklikus, kétirányú okság (lásd 1. ábra) jellemző a jelenben zajló folyamatokra (Wieselquist, Rusbult, Foster, és Agnew, 1999), például az elhúzódó csoportközi konfliktusokra.

AZ ÁLDOZATI VERSENGÉS HÁTTÉRÉBEN ÁLLÓ PSZICHOLÓGIAI MOTIVÁCIÓK

Ez idáig javarészt az áldozati versengés olyan vonatkozásait tárgyaltuk, amelyekben minden csoport osztozik, tekintet nélkül hatalmi helyzetükre vagy társadalmi státuszukra. A szembenálló csoportok például hatalmi pozíciójuktól és áldozati státuszuk kívülállók általi megítélésétől függetlenül gyakran igyekeznek megnyerni a kívülállók támogatását. Ugyanakkor a szükséglet alapú modell (Nadler és Shnabel, 2008; Shnabel és Nadler, 2008; Shnabel, Nadler, Ullrich, Dovidio, és Carmi, 2009) feltevéseivel összhangban úgy látjuk, hogy az áldozati versengés azt is tükrözheti, hogy a csoportok fenyegetést tapasztaltak meg identitásuk különböző dimenziói kapcsán, ami különböző pszichológiai motivációkat vált ki. Más szóval, bár mind a nagyobb, mind a kisebb hatalommal bíró csoportok hasonló viselkedést mutatnak, melynek célja, hogy saját csoportjuk szenvedését a külső csoportéhoz képest nagyobbra láttassák, az ebbéli törekvések mögött különböző motivációk lehetnek. A szükségleteken alapuló modell számos ilyen motivációt különböztet meg az áldozatok és elkövetők esetében. Az áldozatok azt tapasztalják, hogy elveszítették relatív hatalmukat és autonómiájukat, valamint kompetenciájukat és az irántuk mutatott tiszteletet, ezért motivációjuk a hatalom és a kontroll visszanyerésére irányul. Az elkövetők ezzel ellentétben erkölcsi megítélésük fenyegetettségét élik meg, s emiatt megkérdőjeleződik az „erkölcsi közösségbe” való tartozásuk (Tavuchis, 1991). Következésképpen arra lesznek motiváltak, hogy helyreállítsák erkölcsi megítélésüket és javítsák társadalmi elfogadottságukat. Az áldozatok és elkövetők tehát olyan szándékkal is versenghetnek az áldozati státuszért, hogy helyreállítsák identitásuk azon dimenzióit, amelyeket a konfliktus kikezdett. Míg azonban az áldozatok ezt hatalomszerzés céljára hasznosíthatják, az elkövetők azért vehetnek részt áldozati versengésben, hogy morális elfogadásukat ériék el.

Úgy véljük, hogy a sajátcsoport áldozati státuszának az „erkölcsi közösség” más tagjai által való elismerése a csoport hatalommal való felruházását⁴ és társadalmi elfogadását szolgálhatja, így a csoport hatalmi pozíciója és erkölcsi önképe szempontjából egyaránt létfontosságú következményekkel járhat. Az áldozati státusz elismerése kollektív szinten abban nyilvánulhat meg, hogy a nemzetközi közösség elismeri a csoport által elszenvedett károkat, egyéni szinten pedig abban, hogy a külső csoport csoportközi párbeszédben részt vevő tagjai empátiájuknak adnak kifejezést (pl. Bar-On és Kassem, 2004).

Az áldozatokra különösen igaz, hogy a szenvedésük elismerésére való törekvés hatalmi pozíciójuk helyreállításának motivációját tükrözheti, mivel áldozati státuszuk elismerése – különösen, ha maguk az elkövetők teszik ezt a lépést – maga után vonja a felelősség és az ebből következő erkölcsi vétség elismerését (Minow, 1998). Az elismerés hatalommal ruhazza fel az áldozatokat, akik így eldönthetik, hogy a vétség elengedhető, illetve kompenzálható-e, és ha igen, hogyan. Ezzel ellentétben, ha az elkövetők vagy kívülállók megtagadják az áldozati státuszt, kielégítetlen marad a hatalom, ágencia és kontroll visszanyerése iránti vágyuk. Az Európában (pl. a holokauszt idején) üldözött zsidók szenvedésének elismerése például gyakran jelenik meg érvként önrendelkezési joguk elismerése mellett – ami a hatalommal való felruházás egyik formája. Ezzel ellentétben ennek a szenvedésnek a tagadása (pl. a holokauszttagadás) gyakran szolgál érvként az önrendelkezési joggal szemben, s ezáltal aláássa az izraeli zsidók hatalmi pozícióját (Shnabel és Dovidio, 2009).

Az elkövetők szenvedésük elismertetésére tett erőfeszítései elfogadás iránti megnövekedett vágyukat tükrözhetik. Személyes elismerése lehetővé teszi, hogy mind az áldozatok, mind a kívülállók kifejezzék együttérzésüket, és megértést tanúsítsanak a körülmények diktálta tetteik, valamint átélt lelki megpróbáltatásaik iránt. Az elkövető álláspontja iránti együttérzés és megértés enyhítheti az erkölcsi kisebbség tudatát, amely az elkövetői szerepet kíséri (Exline és Baumeister, 2000),

⁴ Említést kell tennünk azonban Maercker és Mehr (2006) vizsgálatáról, melyben a bűncselekmények áldozatai – elméleti feltevésünknek részben ellentmondva – túlnyomórészt negatívan reagáltak a viktimizációjukról szóló nyilvános híradásokra. Elismerjük ennek a kutatásnak a jelentőségét, ugyanakkor a kapott eredményeket mérlegelve azt sem szabad szem előtt tévesztenünk, hogy egy káresetről adott tudósítás nem azonos a valódi elismerés kinyilvánításával. Álláspontunk szerint az áldozati versengés helyzetében a csoportok azt tapasztalják, hogy az elkövetők tagadják a nekik okozott szenvedést. Lehetséges, hogy ilyen körülmények között az egyén szenvedésének elismerése pszichológiai szempontból pozitív választ jelent, összhangban a szükséglet alapú modell feltevésével.

és biztosíthatja az elkövetőket afelől, hogy tagjai annak az erkölcsi közösségnek, amelyből esetleg kizárva érzik magukat. Például amikor a ruandaiakat azon erőszak gyökereiről tanították, amely a hutukat arra vitte, hogy az 1994-es népiást végbevigyék, az segítette a hutu csoport tagjait, hogy helyreállítsák erkölcsi önképüket, s enyhüljön a szégyen és büntudat terhe rajtuk (Staub, Pearlman, Gubin, és Hagengimana, 2005).⁵

Tovább erősíti az áldozatok és elkövetők motivációit és az ebből fakadó áldozati versengést az ugyanazon viktimizációs eseményről alkotott nézeteikben eredendően meglévő „nagyságrendi eltérés” („magnitude gap”; Baumeister, 1996). Ahogy korábban szó volt róla, ez az eltérés arra mutat rá, hogy az áldozatok a megélt igazságtalanságot általában súlyosabbnak és jogtalanabbnak tartják, mint az elkövetők, akik hajlanak arra, hogy alábecsüljék az okozott kárt és annak erkölcstelenségét. Az eltérés miatt a viktimizált csoport tagjai ellenfelük károkozásról alkotott nézeteivel szembesülve úgy érezhetik, hogy áldozati státuszukat nem ismerik el eléggé, s még motiváltabbak lesznek arra, hogy ezt a hatalmi pozíciójukat helyreállító elismerést elérjék. Ezzel ellentétben, amikor az elkövetői csoport tagjai ismerik meg az áldozatok perspektíváját, várható, hogy úgy érzik, az áldozatok eltúlozzák az elkövetőktől elszenvedett sérelmet, ahogy azok erkölcstelenségének mértékét is. Következésképpen az elkövetők még motiváltabbakká válhatnak arra, hogy saját áldozati sorukat hangsúlyozzák, valamint annak tényét, hogy ők is esendő emberi lények, akikkel együtt lehet érezni és akiknek a perspektíváját meg lehet érteni. Az efféle stratégia célja, hogy megszüntessék erkölcsösségük fenyegetettségét, mely elkövetői szerepükből fakad.

Az érthetőség kedvéért ez idáig az áldozatokat és elkövetőket mint egymástól elkülönülő társadalmi kategóriákat használtuk, egyértelmű fogalmi határokkal – ez azonban ritkán fordul elő az áldozati versengés kontextusaiban. Mindazonáltal a fenti elemzés alkalmazható az áldozati versengés értelmezésére, méghozzá két okból. Először is, bár lehet, hogy összességében mindkét csoport az „igazi” áldozatnak tartja magát, ugyanakkor meghatározott sérelmek értékelésekor vagy áldozatok, vagy elkövetők lesznek. Észak-Írország esetében például a protestánsok érezhetik elkövetőnek magukat (vagyis fokozott elfogadás iránti vágyat élhetnek meg), ha a kormányhű protestánsok támadásairól van szó, de áldozatnak is (vagyis fokozott hatalom iránti vágyat élnek meg), amikor az IRA (Ír Köztársasági Hadsereg) terrortámadásaira gondolnak – s mindennek a fordítottja igaz a katolikusokra. A csoporttagok tehát azért is folytathat-

5 A gonosztettek eredetének megértése a tuszikat is rehumanizálta, de más értelemben: azzal, hogy felismerték, „nem álltak a történelmen és az emberi tapasztalaton kívül, és a ruandai népiást nem Isten büntetése volt” (Staub, 2008, 16. o.).

nak áldozati versengést, hogy csökkentsék az identitásukat érő különböző fenyegetéseket a különböző kontextusokban és események kapcsán.

Másodszorban, a két fél hatalmi helyzete egyenlőtlen lehet, még akkor is, ha kölcsönösen szenvedést okoznak egymásnak. Az ilyen kontextusokban az erősebb fél várhatóan elkövetőként, a gyengébbik pedig áldozatként jelenik meg (Nadler és Liviatan, 2006), függetlenül attól, hogy a viktimizáció kölcsönös. Az izraeli-palesztin konfliktusban például az izraeliek objektív szempontból (gazdaságilag, katonailag stb.) erősebbek, mint a palesztinok, ugyanakkor mindkét oldal számos különböző alkalommal kárt szenvedett a másik csoporttól (pl. terrortámadások és ellen-támadások miatt; Nadler és Shnabel, 2011).

Ebben a kontextusban a palesztinok motivációt érezhetnek arra, hogy szenvedésüket hangsúlyozzák, miáltal az izraeliek és a világ figyelmét az izraeli megszállás okozta igazságtalanságra hívják fel. Az izraeliek ugyanakkor arra érezhetnek motivációt, hogy a palesztinok által nekik okozott szenvedést hangsúlyozzák, hogy ily módon elnyerhessék a palesztinok és a világ megértését azon körülmények kapcsán, amelyek az egyébként erkölcstelennek ítéltető viselkedésre kényszerítették őket. Ezt támasztják alá azok az empirikus bizonyítékok, melyek szerint az alapvető bizalom megléte esetén a palesztinok pozitívabban reagáltak az izraeli küldött bocsánatkérésére, amikor az izraeliek felelősségére helyezte a hangsúlyt (hatalommal felruházó üzenet; Halabi és Nadler, 2009), ugyanakkor az izraeliek is pozitívabban reagáltak a palesztin küldött együttérzésének kinyilvánítására szenvedéseik kapcsán (elfogadásról biztosító üzenet; Nadler és Liviatan, 2006).

Röviden az áldozati versengést a szembenálló csoportok identitását érő különböző természetű fenyegetések is motiválhatják. Ezzel összhangban a csoporttagok megbékélési hajlandósága nő, amennyiben a szembenálló csoportok hatalommal felruházó és elfogadásról biztosító üzeneteket váltanak (pl. a csoportok képviselőinek felszólalásaiban; Shnabel és mtsai, 2009). Ugyanakkor ironikus módon az áldozati versengés tragédiája az, hogy bár mindkét csoport a külső csoport által okozott szenvedések elismerésére törekszik (noha a mögöttes motivációjuk eltérő lehet), versengő szellemiségük megakadályozza a kölcsönös elismerést azzal, hogy elejét veszi a külső csoport iránti nagylelkűség és megértés kifejezésének (Noor, Brown, és Prentice, 2008a, 2008b). Az ilyen megnyilatkozások hiánya csökkenti a valószínűségét annak, hogy a külső csoport szenvedései elismerést nyerjenek, s ebből következően a megromlott csoportközi viszonyok javulásának esélye is csökken (Noor, Brown, Gonzalez, és mtsai, 2008). Az áldozati versengés tehát úgy is felfogható, mint a kezelhetetlen konfliktusokat fenntartó elsődleges tényezőt, amely megakadályozza

a rivális csoportok közti megbékélést. A következő részben az áldozati versengésnek a csoportközi megbocsátást és megbékélést hátráltató következményeit tárgyaljuk.

Az áldozati versengés kapcsolata a csoportközi megbocsátással és megbékéléssel

Kelman (2008) elmélete a csoportközi megbékélést elősegítő és hátráltató folyamatokról azt mondja, hogy a kezelhetetlen konfliktusban szembenálló csoportok a külső csoport identitásának tagadására alapozzák saját identitásukat. Ebbe általában beletartozik, hogy megkérdőjelezzik a külső csoport narratívájának és alapvető pszichológiai szükségleteinek (pl. biztonság) érvényességét azáltal, hogy kétségbe vonják a külső csoport narratívájának hitelességét, és a saját csoport szükségleteit sürgetőbbnek állítják be a külső csoport igényeinél. Amikor egy csoport tagjai azzal szembesülnek (pl. híradásokban), hogy egy külső csoport kétségbe vonja csoportjuk narratívájának és identitásának hitelességét, fokozott stresszt élnek át (amelyről maguk is beszámolnak, illetve az olyan énromboló hatásokban is megjelenik, mint például az IQ-teszt eredményének ideiglenes romlása; Baram és Klar, 2011). Ezek a megpróbáltatások fokozhatják az áldozati versengés motivációját, egyúttal ronthatják a csoportközi megbocsátáshoz és megbékéléshez vezető pozitív attitűdök kialakulásának esélyét.

Maoz és Eidelson (2007) például úgy találta egy reprezentatív izraeli mintában, hogy az izraelieket fenyegető veszélyekkel kapcsolatos áldozati vélekedések bejósolták az olyan politikai törekvések támogatását, melyek a palesztin területek elcsatolását és az ottani lakosság arab országokba történő áttelepítését szorgalmazzák. Hasonlóképpen, a palesztin oldal áldozati meggyőződése azt mutatták, hogy az öngyilkos bombamerényletek motivációját részben a merénylők erős áldozati tudata, az erőszakmentes alternatívák hiánya, valamint az elnyomatás és megalázottság érzése befolyásolja (Berko és Erez, 2005; Hafez, 2006; lásd még Bar-Tal és Antebi, 1992; Bar-Tal és mtsai, 2009; Vollhardt, 2009; ugyanakkor a megaláztatás „bénító” hatásáról lásd Ginges és Atran, 2008). Míg ez a kutatás az áldozati meggyőzések általános hatásait vizsgálta (vagyis nem feltétlenül versengő kontextusokban), mások közvetlenül az áldozati versengés és a megbocsátás közti viszonyt vizsgálták (Noor, Brown, Gonzalez, és mtsai, 2008; Noor, Brown, és Prentice, 2008a, 2008b).

A megbocsátás – csökkent motiváció a megtorlásra vagy a sértés elkövetőjének kerülésére, illetve megnövekedett motiváció a megbékélésre az elszenvedett károk ellenére (McCullough, 2008) – a közelmúltban ke-

rült azoknak a kutatásoknak a középpontjába, melyek az ellenséges csoportközi viszonyok javításának útjait keresték (Nadler és Liviatan, 2006; Noor, Brown, Gonzalez, és mtsai, 2008; Noor, Brown, és Prentice, 2008a, 2008b; Staub, 2006; Tam és mtsai, 2007; Wohl és Branscombe, 2005). Ezekben a kutatásokban a kölcsönös csoportközi megtorlás ördögi körét a külső csoporttól korábban elszenvedett sérelmek megbocsátásával hozták összefüggésbe, amely megakadályozza, hogy az áldozat elkövetővé váljon, a csoportközi viszonyok fókuszát pedig a fájdalmas múlttól a pozitív jövőre irányítja. Végső soron a megbocsátást úgy is meg lehet határozni, mint konstruktív stratégiát, amely a rivalizáló csoportoknak lehetőséget ad megromlott viszonyuk helyreállítására és a megbékélésre (Minow, 1998; Noor, Brown, Gonzalez, és mtsai, 2008; Noor, Brown, és Prentice, 2008a, 2008b).

Az áldozati státuszért versengő csoportok azonban inkább arra motiváltak, hogy saját csoportjuk szenvedését elismertessék, s nem arra, hogy a fájdalmas múltat elengedjék (Noor, Brown, és Prentice, 2008b), ami csökkenti a csoportközi megbocsátás valószínűségét. Két különböző csoportközi konfliktus – az észak-írországi katolikus és protestáns közösségek, valamint Pinochet chilei katonai diktatúrájának ellenzői és támogatói között kialakult konfliktus – kontextusában nyert empirikus bizonyítékok igazolják az áldozati versengés és a csoportközi megbocsátás közti negatív viszonyt. A szembenálló csoportok tagjainak lehetőséget adtak, hogy összehasonlítsák a saját és a külső csoport által elszenvedett károkat. Összességében az áldozati versengés jósolta be leginkább a csoportközi megbocsátást (annak hiányát; Noor, Brown, Gonzalez, és mtsai, 2008). Az áldozati versengés és a megbocsátás iránti attitűd közti negatív viszonyt a saját csoporttal való azonosulás és a külső csoport iránti bizalom közvetítette. Minél jellemzőbb volt a csoporttagra az áldozati versengés, annál erősebben azonosultak a saját csoportjukkal, és ennek folytán annál kevésbé voltak hajlandóak megbocsátani a külső csoportnak. Ezzel ellentétben az alacsony fokú áldozati versengéshez nagyobb bizalom társult a külső csoport szándékait illetően, ami pedig a megbocsátás iránti pozitívabb attitűddel járt együtt (Noor, Brown, és Prentice, 2008a).

A korrelatív bizonyítékokat további eredményekkel egészítette ki Noor, Gonzalez és munkatársai (2010), akik a politikai baloldalhoz tartozó chilei résztvevőket (akik baloldali identitását meghatározza, hogy a Pinochet-rezsim ideje alatt ők szenvedték el a legtöbb emberáldozatot; Roniger és Sznajder, 1999) véletlenszerűen két kísérleti helyzet egyikébe soroltak. Az áldozati versengés helyzetében a résztvevők egy fiktív idézetet olvastak, amely egy közelmúltbeli felmérés eredményeire hivatkozva a politikai jobboldalt (vagyis a külső csoportot) a politikai baloldal (vagyis a saját-

csoport) áldozataként mutatta be. A közös áldozati identitás helyzetében a résztvevők egy fiktív idézetet olvastak, amely mind a baloldal, mind a jobboldal sérelmeit elismerte (további összehasonlítás nélkül). A manipulációt megelőzően a résztvevőket megkérték, hogy töltsenek ki egy kérdőívet, amely a saját csoportjukkal (a politikai baloldallal) való azonosulást mérte. Az eredmények azt mutatták, hogy a versengő helyzetbe került résztvevők a közös áldozati identitás kísérleti csoportjához képest általában kisebb hajlandóságot mutattak arra, hogy az egykori külső csoportnak megbocsássonak. A kísérlet egy lényeges interakciós hatást is feltárt, amely a politikai orientáció és a manipulált áldozati versengés között mutatkozott. A baloldallal kevésbé azonosuló résztvevők megbocsátási készségét nem befolyásolta a kísérleti manipuláció. Ezzel ellentétben azok a résztvevők, akik erősen kötődtek a politikai baloldalhoz, kisebb hajlandóságot mutattak a megbocsátásra az áldozati versengés helyzetében, mint a közös áldozati identitás helyzetében. Más szóval a politikai baloldal elkötelezett hívei esetében komolyabb negatív következményekkel járt az áldozati versengés a csoportközi viszony alakulására.

Összességében mind a korrelációs, mind a kísérleti eredmények azt mutatják, hogy az áldozati versengés negatív hatást gyakorol pozitív csoportközi attitűdökre, különös tekintettel a megbékéléshez alapvetően szükséges megbocsátásra.

Az áldozati versengés megszüntetése

Ebben a részben az áldozati versengés megszüntetésének két lehetséges útját vizsgáljuk meg, amelyeket sematikusán a 2. ábra mutat be.

A csoport identitását érő fenyegetések elhárítása

Az első módszer a szükséglet alapú modellre épül. Ahogy korábban tárgyaltuk, azon túl, hogy a szembenálló csoportok identitását érő fenyegetésekre rámutat, a modell azt is feltételezi, hogy a hatalommal való felruházás és az elfogadás kölcsönös gesztusa javíthatja a csoportközi viszonyokat. Egy a zsidó-német kapcsolatok kontextusában végzett vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy amikor a zsidók (vagyis a viktimizált csoport tagjai) hatalommal felruházó üzenetet kaptak egy német képviselőtől (vagyis az elkövető csoport egy képviselőjétől), illetve amikor a németek elfogadó üzenetet kaptak a zsidóság képviselőjétől, megbékélési iránti hajlandóságuk megnövekedett. Azonos mintázatot mutattak azok az eredmények, melyek zsidó és arab résztvevőktől származtak, akiket az 1956-os Kafr Kászim-i vérengzésről kérdeztek, melyben arab civilek estek a zsidók áldozatául (Schnabel és mtsai, 2009). Ezek az eredmények

ÉRZELMI SZÜKSÉGLETEK KIELÉGÍTÉSE:

- A gyengébb hatalmi pozícióval rendelkező / viktimizált csoport hatalommal való felruházása (pl. az igazságtalanság elismerése)
- A nagyobb hatalommal rendelkező / elkövető csoport elfogadása (pl. empátia kifejezése a viselkedésüket kikényszerítő körülményeket illetően)

KÖZÖS ÁLDOZATI IDENTITÁS ELŐMOZDÍTÁSA:

- A konfliktus során átélt komoly szenvedés (pl. a családot ért veszteség) hasonló tapasztalatainak megismerése és megosztása
- Kettős (a külső csoporttól független és a közös áldozati sorsra épülő) identitás fenntartása
- Felelősséget érintő kérdések elválasztása a szenvedés közös tapasztalatától
- Konfliktussal járó veszteségek számbavétele
- Múltbeli hibák és erőszak közös örökségének kiemelése
- Konfliktus absztrakt / kontextusból kiemelt értelmezése
- Csoportok közti észlelt hasonlóságok kiemelése
- Békét népszerűsítő sajtó
- Csoportközi érintkezés

ÁLDOZATI VERSENGÉS CSÖKKENÉSE

NAGYOBB HAJLANDÓSÁG A KÜLSŐ CSOPORTNAK VALÓ MEGBOSZTÁSRA ÉS A MEGBÉKÉLÉSRE

2. ábra: Az áldozati versengés megszüntetésének stratégiái

ígéretes módon az identitást érő fenyegetések befolyásolhatóságára mutattak rá, ami felveti a lehetőséget, hogy a fenyegetések kölcsönös üzenetváltással való megszüntetése csökkenteni a szembenálló felek áldozati versengését, és így elősegíti a megbékélést.

E gyakorlat hatékonyságának egyik első bizonyítékát Sonnenschein (2008) izraeli zsidók és palesztinok szervezett keretek között lebonyolított találkozásairól (pl. csoportközi párbeszédre épülő intervencióról) szóló etnográfiai elemzése szolgáltatja. Sonnenschein úgy találta, hogy a zsidók és a palesztin felek gyakran bonyolódtak áldozati versengésbe, s mindegyik csoport azt próbálta bizonyítani, hogy a sajátcsoportját érő fenyegetés súlyosabb. Valahányszor ez történt, a kommunikáció elakadt, a csoportok pedig többé nem hallgatták meg egymást. Ellentétben azon-

ban Helman (2002) és Bekerman (2002) elemzésével, amely azzal a következtetéssel zárult, hogy az ilyen csoportközi párbeszéd végső soron zsákutcába fut, Sonnenschein (2008) megfigyelése szerint a csoportok mégiscsak megtalálták az utat, amely lehetővé teszi a megbékélést. Ez akkor következett be, amikor a zsidó résztvevők a korábbi tagadás helyett elismerték a palesztinokat ért igazságtalanságot, a palesztinok pedig megértést és empátiát tanúsítottak a zsidók perspektívája és átélt egzisztenciális fenyegetettsége iránt, ahelyett, hogy szemrehányást tettek volna.

Egyfelől az igazságtalanság elismerése, másfelől az empátia és megértés lehetővé tette a csoportok számára, hogy elengedjék az „igazi áldozat” szerepét, és utat nyitott egy konstruktívabb párbeszéd felé.

Míg Sonnenschein elemzése az egyes csoporttagok találkozásaira fókuszált, a hatalommal felruházó és elfogadó tartalmú üzenetváltások kollektív szinten is végbemehetnek. Ilyen párbeszédet folytatnak az Igazság és Megbékélés Bizottságai (Truth and Reconciliation Commissions), melyekben az elkövetők elismerik gonosztetteiket és megbánásukat fejezik ki miattuk, az áldozatok pedig megbocsáthatnak nekik (lásd Gobodo-Madikizela, 2008; Shnabel, Nadler, Canetti-Nisim, és Ullrich, 2008). A csoportok nyilvánossága előtt tett gesztusok további példája egy izraeli-palesztin ortodox pap, Emil Shufani kezdeményezése, akit 2003-ban az UNESCO Békére Nevelésért díjjal (Prize for Peace Education) tüntetett ki. Részben talán abból a félelemből fakadóan, hogy a palesztinok Nakba alatt megélt szenvedését beárnyékolhatja a holokauszt emlékezete, az utóbbi évtizedek arab közvéleményében egyre nagyobb teret kap az a nézet, amely tagadja a holokauszt során a zsidóságra mért szenvedést (Litvak és Webman, 2009). Ez a tagadás hívta életre Shufani kezdeményezését 2002-ben, melynek keretében zsidók és arabok közösen zárandokoltak el az auschwitz koncentrációs táborba, hogy bizonyosságot tegyenek testvériségükről és követendő példává tegyék a zsidóság történelmi sérelmei iránt tanúsított megértést. Bár a kezdeményezés vegyes, időnként cinikus fogadtatásra talált mind a zsidók, mind az arabok körében, úgy hisszük, az ilyen gesztusok segíthetnek az érintett csoportoknak abban, hogy felülemelkedjenek a „ki szenvedett többet” kérdés körül kialakult versengésen.

A jövőbeli kutatások feladata kísérleti úton igazolni, hogy vajon a hatalommal való felruházás és elfogadás kölcsönös gesztusai előremozdítják-e a megbékélést azzal, hogy csökkentik az áldozati versengés motivációját. Kutatások tárgya lehetne például, hogy a Shufani kezdeményezte zárandoklat felidézése növelné-e az izraeli zsidó résztvevők hajlandóságát arra, hogy elismerjék a palesztinok szenvedését. Egy ilyen kutatás nagy jelentőséggel bír, hiszen megmutathatja, miként befolyásolható a látszólag kezelhetetlen konfliktusok kibogozhatatlannak tűnő dinamikája.

Közös áldozati identitás kialakítása

Az áldozati versengés megszüntetésének másik lehetséges módja a közös csoportidentitás modelljén alapul (Common In-Group Identity Model, CIIM; Gaertner és Dovidio, 2000; Gaertner, Dovidio, Anastasio, Bachman, és Rust, 1993). A CIIM a társas kategorizáció elméletére épül. Ebben a megközelítésben a csoportközi viszonyokat társas kategóriák határozzák meg, melyek az egyes csoportokat reprezentálják (Turner, Hogg, Oakes, Reicher, és Wetherell, 1987). Az elmélet azt feltételezi, hogy minél nagyobb a két társas kategória közötti átfedés, annál nagyobb a két csoport tagjainak észlelt hasonlósága (Turner és Onorato, 1999). A modell továbbá azt is jóslja, hogy ha a konfliktusos csoportok tagjait arra biztatjuk, hogy gondoljanak magukra egy közös fölérendelt csoport tagjaiként, például kategorizálják magukat amerikaiként, s nem fekete vagy fehér bőrűként, az mérsékli a külső csoport tagjai iránti negatív attitűdöket és elfogultságot.

Bár számos kutatás igazolta már a CIIM érvényességét a társadalmi csoportok közti egyenlőtlenségek kontextusában (lásd Gaertner és Dovidio, 2000), kevés olyan tanulmány született, amely a modell predikcióit a viktimizált csoportok megbocsátás és megbékélés iránti hajlandóságával összefüggésben vizsgálta (Gonzalez, Manzi, és Noor, 2011; Noor, Brown, Taggart, Fernandez, és Coen, 2010; Noor, Brown, Gonzalez, és mtsai, 2008; Wohl és Branscombe, 2005). Ezek a vizsgálatok azt mutatták ki, hogy a fölérendelt kategóriákkal való azonosulás növelheti a történelmi múltban viktimizált csoportok hajlandóságát arra, hogy megbocsássanak az elkövetőknek. Például amikor a zsidó résztvevőket megkérték, hogy gondoljanak magukra és a németekre az emberiség tagjaiként, vagy amikor a szembenálló chilei pártok támogatóit arra kérték, hogy a chilei nemzet tagjaiként gondoljanak magukra, a résztvevők készebbnek mutatkoztak a külső csoportnak való megbocsátásra. Tehát egy közös, fölérendelt identitás kialakítása az egymástól megkülönböztetett csoport-identitások újrakategorizálása révén hatékony stratégiaként szolgálhat a csoportközi megbocsátás és megbékélés elősegítésére.

Az említett eredményekből kiindulva azt feltételezzük, hogy az áldozati versengés mérsékelhető egy hasonló újrakategorizálási folyamat révén, melynek eredményeként a konfliktusban álló csoportok fenntarthatják áldozati sorsuk egyediségét, ugyanakkor tágabb perspektívába helyezhetik tapasztalataikat, melynek fókuszában a szembenálló csoporttal közös áldozati sors áll. Az ilyen újrakategorizálás feltétele, hogy az áldozatok, akik sorsfordító tapasztalatokat szereztek (pl. elveszítették egy szerettüket a háborúban, vagy megkínózták őket), felismerjék, hogy a szembenálló csoport tagjait hasonló szenvedés érte. Amikor a közös ál-

dozati sors felismerése jelentős pszichológiai hatással jár, melyet egymás kölcsönös meghallgatása tesz lehetővé, a két csoport viktimizált tagjai egységre lelnek közös áldozati tapasztalataikban. Az áldozatok csoport-határokon átívelő szolidaritása termékeny talaja az érzelmi jelentőséggel bíró közös áldozati identitás kifejlődésének, amely megszeli az áldozati versengés megosztó erőit. Eredményesen épít erre az újrakategorizálási folyamatra egy megbékélést támogató közel-keleti szervezet, a Palesztin-Izraeli Gyászoló Családok a Békéért (Palestinian-Israeli Bereaved Families for Peace). A szervezet olyan emberekből áll, akik közeli családtagjaikat veszítették el a térségben zajló konfliktus során. Áldozati sorsukat vették alapul egy közös identitás kialakításához, amely egyesíti őket abbéli törekvésükben, hogy a két nép megbékéljen egymással. Bár első látásra tautologikusnak tűnhet az az állítás, hogy a közös áldozati identitás erősítésével csökkenthető az áldozati versengés, kiderül, hogy nem így van, ha a jelenségeket folyamatokként, nem pedig egymástól elkülöníthető végállapotokként vizsgáljuk. Ezért, bár korábban volt szó az áldozati versengéshez vezető folyamatot befolyásoló mechanizmusokról, a következő részben azokat a mechanizmusokat azonosítjuk, amelyek a közös áldozati identitás kialakulásának hátterében állnak, mivel úgy véljük, hogy ez a folyamat végső soron lassítja az ellentétes, áldozati versengést elősegítő folyamatot.

Bár a szembenálló csoportok ideológiája, céljai és a konfliktusról, illetve annak okairól szóló narratívái gyakran élesen eltérnek egymástól (Hammack, 2008), nehéz lenne eltérő belátásra jutniuk abban, hogy az erőszakos konfliktus mindkét csoport életére negatív hatással van (tekintettel a biztonság hiányára, a rossz életminőségre, az instabil gazdaságra stb.), noha a negatív következmények különböző formákat ölthetnek. Ezekre a közös negatív tapasztalatokra építhető a közös áldozati identitás, melyben mindkét fél osztozik. Ha például a felelősség kérdéseit különválasztjuk a szenvedés közös tapasztalatától, a szembenálló felek nagyobb hajlandóságot mutathatnak arra, hogy a sajátcsoport áldozati sorsára fókuszáló perspektíva helyett egy tágabb perspektívát vegyenek fel, melynek középpontjában a csoportok közös áldozati tapasztalata áll. Továbbá a közös áldozati tapasztalat perspektívája a konfliktus költségeire irányíthatja a felek figyelmét, és hozzájárulhat ahhoz a belátáshoz, hogy a folytatás ára nagyobb, mint a befejezése (pl. egyes területek feladása), ami a konfliktus megoldásának kulcsfontosságú mozzanata (Bar-Tal és Halperin, 2009). Feltehető tehát, hogy a közös áldozati tapasztalat felidézése csökkenti a csoportok törekvését a kizárólagos áldozati státusz elnyerésére, és hozzájárul a csoportközi megbocsátás és megbékélés iránti pozitív attitűdök kialakulásához.

Noor, Gonzalez, Musa és Carrasco (2010) Chilében végzett vizsgálatában születtek az első olyan eredmények, melyek alátámasztják ezt a feltevést. A vizsgálatban baloldali politikai beállítottságú chilei résztvevőknek különböző idézeteket mutattak be, melyek vagy azt állították, hogy a külső csoport többet szenvedett, mint saját csoportjuk, s ezzel áldozati versengést idézett elő, vagy azt, hogy mindkét csoport szenvedett, ami pedig a közös áldozati identitást erősítette. A kutatók várakozásainak megfelelően a csoportjukkal erősen azonosuló résztvevők készebbnek mutatkoztak a megbocsátásra a közös áldozati identitás helyzetében, mint az áldozati versengés helyzetében.

Ez a stratégia ugyancsak összhangban áll a közös csoportidentitás újabban átdolgozott modelljének feltevéseivel, amely a kettős identitás fontosságát hangsúlyozza, vagyis a fölérendelt csoporttal és a közvetlen alcsoporttal való azonosulás jelentőségét egyaránt kiemeli (Dovidio, Gaertner, és Saguy, 2009). A közös áldozati tapasztalatra épülő identitás hasznos fölérendelt kategóriaként szolgálhat, amely arra ösztönzi a csoportokat, hogy kiszélesítsék saját áldozati sorsukra korlátozódó perspektívájukat, így felismerhetik, hogy a konfliktus következményei messze túlmutatnak a saját csoportjukat ért károkon. Az újrakategorizálási stratégia azonban nem szünteti meg az egyes csoportok szenvedésének észlelt egyediségéből fakadó megkülönböztetéseket. A kettős identitásra alapozó megközelítéssel összhangban a közös áldozati sors fölérendelt kategóriájával való azonosulás bizonyos mértékig valóban szükségessé teheti a sajátcsoport áldozataival való azonosulást, illetve szenvedésük elismerését (Dovidio és mtsai, 2009).

Továbbra is kérdés azonban, hogy miként lehet a legeredményesebben elősegíteni a közös áldozati sors tudatának kialakulását, amikor a csoportok arra motiváltak, hogy elutasítsák az ellenfél áldozati tapasztalatát. Vollhardt (2009) olyan stratégiát javasol, amely a konfliktus absztrakt/kontextusfüggetlen keretezése révén lehetővé teszi az áldozati sors inkluzívabb értelmezését, növeli a sajátcsoport és a külső csoport áldozatait, illetve a konfliktusban nem érintett áldozatok észlelt hasonlóságát, valamint hozzájárul a külső csoportot magában foglaló közös csoportidentitás kialakításához. Ez a stratégia sok szempontból (pl. a csoporttagok történelmi perspektívájának kiszélesítését tekintve) hasonlít Staub (2006, 2008) ruandai intervenciójára, amelynek (többek között) az volt a célja, hogy a hutuk és tuszik közti konfliktus történelmi hátterének és okainak közös értelmezését alakítsa ki. Az a felismerés, hogy mindkét csoport a történelmi tévedések és a múltbeli erőszak örökségének áldozata volt, pozitív hatást gyakorolt az egyes csoportok sérelmeinek enyhítésére és a kölcsönös megbékélés folyamataira. Kelman (2008) interaktív problémamegoldó csoportjaihoz

haszonlóan Staub intervenciója is a felülről lefelé ható folyamatokra épült, ezért állami és közösségi vezetők részvételével zajlott le.

A közös történelemfelfogás kialakítása azonban alulról felfelé ható folyamatokkal is előmozdítható. Adwan és Bar-On (2004) PRIME (Peace Research Institute in the Middle East; Közel-Keleti Békekutatási Intézet) elnevezésű projektje például, amely egy konszenzuális zsidó-palesztin történelmi narratíva kialakítására irányult, középiskolai tanárok és diákjaik részvételével zajlott. A szerzők elismerik, hogy a tanároknak nem sikerült ilyen konszenzuális történelmi narratívát kidolgozniuk (Adwan és Bar-On, 2004), ugyanakkor a projekt pozitív eredményei (pl. a diákok korábbinál toleránsabb attitűdjei) azt mutatják, hogy a külső csoport történelmi narratívájának jobb megismerése önmagában (akár az egyetértés hiányában is) elősegítheti a közös áldozati tudat kialakulását.

Az áldozati versengés megszüntetését akadályozó tényezők

Az áldozati versengés felszámolását célzó stratégiák számos nehézségbe ütköznek. Az identitást érő fenyegetések kölcsönös megszüntetésére irányuló stratégia egyik legfőbb nehézsége, hogy a hatalommal való felruházás és az elfogadás kölcsönös gesztusai – miként általában az anyagi vagy jelképes erőforrások cseréjén alapuló interakciók (Poundstone, 1992) –, bizonyos mértékű kockázatvállalást feltételeznek. Ha például az egyik csoport felelősséget vállal a külső csoport viktimizációjáért és bocsánatot kér a nyilvánosság előtt, honnan tudhatja, hogy a külső csoport viszonozza majd a gesztust a bocsánatkérés elfogadásával? Ez a megfontolás arra mutat rá, hogy a javak cseréjén alapuló társadalmi interakció a bizalmi légkör előzetes kialakítását igényli. Ez összhangban áll Nadler and Shnabel (2008) megállapításával, mely szerint az „instrumentális megbékélés” (vagyis a közös gyakorlati célok, például a tisztább környezetért tett közös erőfeszítések révén történő bizalomépítés) meg kell, hogy előzze a „társas-érzelmi megbékélést” (a szembenálló fél érzelmi szükségleteinek kielégítését a bocsánatkérés-megbocsátás szekvencia keretében). Az alapvető bizalom hiányában a felek várhatóan nem tesznek kísérletet a szembenálló fél igényeinek kielégítésére, mivel fennáll a kockázata annak, hogy gesztusuk nem kerül viszonzásra (pl. Leunissen, De Cremer, és Reinders Folmer, megjelenés alatt).

A közös áldozati identitás kialakítását célzó stratégia ugyancsak számos akadályba ütközhet. Mindenekelőtt arról van szó, hogy egyes csoportok, különösen a fenyegetett kisebbségek elutasíthatják a közös fölérendelt kategóriát, mert attól tartanak, hogy meg kell válniuk csoportidentitásuktól és annak értékeitől (Crisp, Stone, és Hall, 2006; Fischer, Greitemeyer, Omay, és Frey, 2007; Hornsey és Hogg, 2000; Saguy, Dovidio, és Pratto,

2008). Továbbá a sajátcsoport-projekció modellje szerint (In-Group Projection Model, IPM; Waldzus és Mummendey, 2004; Wenzel, Mummendey, és Waldzus, 2007) az egyes csoportok, különösen a többségi státuszt élvező csoportok jellemzően úgy tekintenek a fölérendelt kategóriára, mint amely a saját csoportjuk értékeit és sajátosságait képviseli. Az effajta projekció gyengítheti a fölérendelt kategóriával való azonosulás pozitív hatásait a külső csoporttal szembeni elfogultság csökkentése terén (Kessler és Mummendey, 2001; Waldzus és Mummendey, 2004). Ezzel összhangban Noor, Brown, Taggart és munkatársai (2010) hasonló akadályokról számolnak be az észak-írországi protestánsok és katolikusok viszonyát illetően. Bár a két csoport maradéktalanul egyetértett abban, hogy az „észak-ír” a leginkább inkluzív társadalmi kategória a régióban, és mindkét csoport mérsékelttől erősig terjedő azonosulást mutatott ezzel a kategóriával, ugyanakkor csak a katolikusok (történetileg a hátrányos helyzetű kisebbség) megbocsátás iránti hajlandóságát növelte az Észak-Írországgal való azonosulás. A protestánsok esetében a fölérendelt kategória megbocsátásra gyakorolt hatásának hiányát azzal magyarázták, hogy a fölérendelt kategóriát és a saját közvetlen alcsoportjuk kategóriáját (vagyis a protestáns közösséget) közel azonosnak tekintették.

A közös identitás kialakításának harmadik akadályja az, hogy a külső csoport dehumanizálása (vagyis a külső csoport megfosztása az emberi kvalitásoktól) esetenként bevett gyakorlat (Bandura, 1999; Bar-Tal, 2007; Gaunt, 2009). Ilyen esetben bármely stratégia alkalmazása szükségessé teheti az ellenfél előzetes „rehumanizációját” (Staub és mtsai, 2005).

A szociálpszichológia mikroszintű nézőpontjából tekintve a csoportközi érintkezés előmozdítása jelenthet megoldást. Bár Allport (1954) klasszikus „kontaktus-hipotézisének” számos hátránya és akadályja van (kritikai áttekintését lásd Dixon, Durrheim, és Tredoux, 2005), az összegyűlt bizonyítékok azt mutatják, hogy a közvetlen vagy kiterjesztett csoportközi érintkezés arra ösztönzi a csoporttagokat, hogy megismerjék egymást, pozitív csoportközi érzelmeket alakítsanak ki, és a jövőben proszociális interakciókat folytassanak egymással (Brown és Hewstone, 2005). Ehhez hasonlóan a tervszerűen lebonyolított csoportközi interakció során lezajló tapasztalatcsere során az egyes csoportok feltárhatják egymás előtt múltbeli szenvedésüket, ami pedig segíthet a csoportoknak a kölcsönös empátia és a közös áldozati identitás kialakításában. Az ezzel a kategóriával való azonosulást támogathatja a sajátcsoporton belüli megkülönböztetettség bizonyos foka, amelyet az eredeti alcsoport valamely szembeötlő vonásának a közös áldozati kategóriájában való megőrzésével lehet elérni (Crisp és mtsai, 2006; Dovidio és mtsai, 2009; Dovidio, Gaertner, és Saguy, 2007; Hornsey és Hogg, 2000).

Makro-szinten a konfliktusról szóló média-beszámolók, amelyek enyhíteni szándékoznak a feszültséget a konfliktusban levő csoportok közt, szintén döntő fontosságú tényezővé lehetnek. A de-eszkalációs megközelítés (Kempf, 2002, 2003) mindkét oldal erőszakhoz való folyamódását veszi górcső alá, számba veszi mindkét fél érdekeit, céljait és pszichológiai szükségleteit, s a konfliktus történetét kritikus szemmel vizsgálja. Ezek a jellemzők a közös áldozati identitás fogalmával együtt járnak, mint a szenvedés nem kizáró értelmezése, amely a konfliktus mindkét oldalra gyakorolt hatását emeli ki és elkerüli a másik fél dehumanizálását.

Az áldozati versengést befolyásoló tényezők

Korábban bemutattunk olyan eredményeket, amelyek az áldozati versengés negatív következményeire mutattak rá a csoportjukkal erősen azonosulók külső csoport iránti proszociális attitűdjeire vonatkozóan (lásd „Az áldozati versengés kapcsolata a megbocsátással és megbékéléssel” című részt). Lentebb az olyan kutatásokról adunk áttekintést, amelyek azt emelik ki, hogyan befolyásolja a sajátcsoporttal való azonosulás erőssége a csoport áldozati státuszáért folyó versengés egyéni motivációját. Emellett a „konfliktus típusát” mint kollektív szintű befolyásoló tényezőt is megvizsgáljuk.

Egyéni szintű befolyásoló tényező: a sajátcsoporttal való azonosulás erőssége. Ahogy korábban tárgyaltuk, empirikus vizsgálatok azt mutatták ki, hogy a csoporttagok azonosulási szintje saját csoportjukkal sok olyan folyamatra hatást gyakorol, amely az áldozati versengés mögött húzódik meg. Így minél erősebben azonosulnak a csoporttagok saját csoportjukkal, annál valószínűbb, hogy áldozati versengésbe bonyolódnak.

Miron és kollégái (2010) megvizsgálták, hogy a csoporttal való azonosulás miként befolyásolja a csoport által elkövetett igazságtalanságok elismerését. Eredményeik szerint a csoportjukkal erősebben azonosuló résztvevőknek több bizonyítékra volt szükségük, hogy csoportjuk tetteit igazságtalannak ítéljék, valamint kisebb mértékű kollektív büntudatról számoltak be, mint azok, akik kevésbé erősen azonosultak a csoporttal. A csoportjukkal erősen azonosulók igazságról alkotott standardjainak stratégiai elmozdulása saját csoportjuk tetteinek értékelésekor abbéli hajlamukból is származhatott, hogy saját csoportjukat a konfliktus ártatlan áldozatának tartották. A nemzeti csoportjukkal erősen azonosuló személyek továbbá magasabbra értékelték honfitársaik életét, mint a külföldiekét, amikor a csoportok különböző javakért versengtek (Pratto és Glasford, 2008). A versengés helyzetében tehát ez esetben is a saját csoportjuk tagjaival erősen azonosuló, azok életét felértékelő személyek hajlottak jobban arra, hogy figyelmen kívül hagyják a külső csoport szen-

vedését, miközben a saját szenvedésüket hangsúlyozták. A sajátcsoporttal való azonosulás erőssége a csoporttagok konfliktusról őrzött emlékeire is hatást gyakorol. Hindu-szikh csoportközi viszony kontextusában például az erősebb vallási identitású csoporttagok kevesebb olyan erőszakos tettet idéztek fel, melyet saját csoportjuk követett el, szemben azokkal, akik kevésbé azonosultak vallási csoportjukkal (Sahdra és Ross, 2007). Emellett a csoportjukkal erősen azonosulók ritkábban emlékeznek arra, hogy a külső csoport korábban bocsánatot kért bűneiért (Philpot és Hornsey, 2011). Mindez ugyancsak azt mutatja, hogy nagyobb valószínűséggel bocsátkoznak áldozati versengésbe a csoportjukkal erősen azonosuló egyének, akik elfogult emlékeket őriznek a csoportjukat érintő konfliktusokról.

Végül a csoportjukkal erősen azonosuló csoporttagok nagyobb mértékű elfogultságot mutattak a külső csoporttal szemben, miután egy fölérendelt társadalmi kategória alkalmazása során nem sikerült megfelelő megfelelő mértékben egyesíteni az egyes alcsoportok identitását meghatározó kategóriákat (Crisp és mtsai, 2006; Hornsey és Hogg, 2000). Az alcsoporthoz kötődő disztinktív identitás elvesztése tehát olyan fenyegetést jelent, melynek következtében a csoporttal való erős azonosulás ronthatja az áldozati versengést csökkentő stratégia hatékonyságát, amennyiben ez egy olyan közös áldozati tudat kialakítására irányul, amely nem ismeri el kellő mértékben az érintett csoportok szenvedésének egyediségét.

Kollektív szintű befolyásoló tényező: a konfliktus típusa. Miként korábban rámutattunk, az áldozati versengés számos különböző motivációs és kognitív folyamatból származhat (pl. az emlékezet elfogultságából vagy a csoport tetteinek igazolására irányuló motivációból), amelyek a legtöbb csoportközi konfliktus kontextusában eltérő mértékben érvényesülnek. Az áldozati versengés mértékét azonban a konfliktus súlyossága is meghatározhatja. Az olyan konfliktusokban, amelyekben közvetlen és nem strukturális erőszak fordul elő, a társadalomban uralkodó erkölcsi felfogást általában nagyobb mértékben jellemzi az áldozati versengés. Ezzel nem azt állítjuk, hogy a strukturális egyenlőtlenségek körül kialakuló konfliktusokban ne jelenne meg az áldozati versengés. A strukturális erőszak helyzeteiben az előnyösebb státuszú csoportokban ugyancsak előfordulhat, hogy bizonyos csoporttagok az áldozati státusz elismertetésére törekednek (ide tartoznak pl. a nem őslakos ausztrálok anyagi deprivációra vonatkozó kijelentései; Leach, Iyer, és Pederson, 2007; vagy az a fehér amerikai egyetemi hallgatók körében kialakult nézet, mely szerint a pozitív diszkrimináció nem más, mint ellenük irányuló negatív diszkrimináció; Thomsen és mtsai, 2010; lásd még Sykes, 1993).

Elméleti alapra helyezkedve csupán annyit állítunk, hogy míg a strukturális erőszak gyakran ölt árnyalt, implicit vagy akár jóindulatú formát (pl.

Dovidio és Gaertner, 2004; Jackman, 1994), és ezért nehezebben azonosítható, addig a közvetlen erőszak a viktimizáció nyilvánvalóbb eseteit képviseli. Következésképpen az áldozati versengés feltehetőleg intenzívebb a közvetlen erőszakkal járó konfliktusokban. Az erőszakos, kezelhetetlen konfliktusokban álló társadalmak olyan szociálpszichológiai infrastruktúrát alakítanak ki, amely egymással összefüggő kollektív emlékekből, konfliktusközpontú erkölcsi felfogásból és kollektív érzelmi orientációból épül fel, amelyek segítenek nekik abban, hogy mostoha körülményeik kihívásaival megbirkózzanak. (Bar-Tal, 2007). Az ilyen érzelmek, vélekedések és attitűdök repertoárja arra motiválja a szembenálló feleket, hogy a külső csoport áldozati tapasztalatát hiteltelenné tegyék, miközben sajátjukat kiemelik (Bar-Tal, 2000). Ahogy fentebb említettük, a folyamat eredményeként minden érintett csoport ártatlan, erkölcsös áldozatnak tekintti önmagát, míg a másikat bűnös, erőszakos elkövetőnek, ami előkészíti a terepet az áldozati versengéshez.

A jövőbeli kutatások irányvonalai

„Az áldozati versengés megszüntetése” című részben két stratégiát vázolunk fel az áldozati versengés csökkentésére. A jövőbeli kutatások egyik feladata, hogy empirikus úton vizsgálják meg a stratégiák hatékonyságát, illetve gyakorlati alkalmasságukat a csoportközi megbocsátás és megbékelezés előmozdítására.

További kutatások feladata a nem erőszakos csoportközi konfliktusok kontextusában zajló áldozati versengés vizsgálata. Ennek egyik formája az egymással nem szembenálló viktimizált csoportok közti versengés. Azok a csoportok, amelyeket azonos vagy különböző elkövető csoportok viktimizáltak, számos formában folytathatnak áldozati versengést. Egy bizonyos viktimizált csoport tagjai annak elismertetésére törekedhetnek, hogy csoportjuk jelenlegi szenvedése meghaladja vagy legalábbis felér azzal a szenvedéssel, amely egy korábbi történelmi időszakban sújtotta őket (pl. Jensen, 2002). Különböző viktimizált csoportok pedig azt a kérdést tehetik versengés tárgyává, hogy melyikük szenvedett többet akár ugyanazon történelmi elkövető tettei miatt, akár különböző történelmi időszakokban és földrajzi térségekben. A holokausztot például általában egyedülállónak tekintik az emberi kegyetlenség történetében (Rothberg, 2009), ezért más viktimizált csoportok esetenként úgy hangsúlyozzák saját szenvedésüket, hogy a zsidóság tapasztalatához mérik azt. Iris Chang kínai-amerikai író a nankingi mészárlásról szóló könyvében a japán hadsereg 1937-ben Kínában elkövetett öldöklését az „elfelejtett holokauszt” névvel illette, és elégedetlenségét fejezte ki amiatt, hogy a kínai áldozatok nem kapták meg ugyanazt az elismerést, mint a zsidók (Buruma, 2002).

Érdekes és tanulságos lenne összehasonlítani az ilyen esetekben működő pszichológiai dinamikát a jelen tanulmányban vizsgált esetek dinamikájával. A két esetben hasonló lehet például az áldozati versengéshez vezető okok egy része – úgymint a figyelem felhívása a sajátcsoport szenvedésére és törekvés annak elismertetésére (pl. Melendy, 2005), illetve kárpótlás követelése (pl. Woolford és Wolejszo, 2006), vagy a kollektív cselekvés ösztönzése a csoporttagok körében (pl. Jensen, 2002). Más motivációk ugyanakkor sajátosak lehetnek az áldozati versengés különböző formáiban. A sajátcsoport agressziójának igazolására irányuló törekvés például megjelenhet egymással szembenálló csoportok közt, míg az a félelem, hogy a viktimizált külső csoportnak juttatott erőforrásokat esetleg a sajátcsoporttól vonják el (pl. Brennan, 2008), az egymással nem szembenálló csoportok versengésére jellemző.

Ugyancsak a további kutatások tárgyát képezi a személyközi kapcsolatokban elszenvedett sérelmeket kísérő áldozati versengés. Vitathatatlan, hogy a csoportszintű folyamatok időnként alapvetően különböznek a személyközi kapcsolatokban zajló folyamatoktól. A személyközi/csoportközi szint diszkontinuitására vonatkozó empirikus eredmények például arra utalnak, hogy a csoportközi viszonyokat a személyközi kapcsolatokkal szemben nagyobb fokú versengés és alacsonyabb szintű együttműködés jellemzi (Insko, Kirchner, Pinter, Efaw, és Wildschut, 2005). Mindazonáltal úgy tűnik, az „igazi” áldozat szerepéért folyó versengés a személyközi kapcsolatokban is megjelenik. Az áldozati tudat például jelentősen befolyásolja az egyén önbecsülését, különösen, ha az önbecsülést a társas környezet változásaira érzékeny mérőműszernek tekintjük, amely az egyén társas elfogadásának, illetve elutasításának esélyeit monitorozza (Leary és Downs, 1995). Mivel az agresszió megnyilvánulásai és az erkölcsi normasértések kiközösítéshez és elutasítottsághoz vezetnek, s ezáltal csökkentik az egyén önbecsülését (Leary, Tambor, Terdal, és Downs, 1995), az egyének arra érezhetnek motivációt, hogy a személyközi konfliktusok során elszenvedett sérelmeik súlyosságát elfogult és versengő módon mások sérelmeivel hasonlítsák össze. E feltevés ellenőrzése segíthetné a klinikusokat és tanácsadókat annak megértésében, hogy milyen pszichológiai következményekkel jár az áldozati versengés az egyének jóllétét és interperszonális kapcsolatait tekintve.

Összefoglalás

A csoportközi konfliktusokban megjelenő áldozati tudathoz kapcsolódó szociálpszichológiai folyamatokat ez idáig viszonylag kevés kutatás tanulmányozta. A jelen tanulmányban az erőszakos konfliktusokban

szembenálló csoportok interakcióira összpontosítottunk, és bevezettük az áldozati versengés fogalmát. Mind egyéni, mind kollektív szinten azonosítottuk azokat a tényezőket, amelyek növelik a csoportok motivációját arra, hogy kizárólagos áldozati státuszt követeljenek maguknak, illetve az áldozati tudat azon dimenzióit, melyek a csoportközi versengés tárgyát képezik. Kiemeltük az áldozati versengés csoporton belüli és csoportközi funkcióit, és azt, hogy miként járulnak hozzá a konfliktushoz. Rámutattunk azokra az indítékokra, amelyek a csoportok áldozati versengésének hátterében állhatnak, és áttekintést adtunk azokról a kutatásokról, melyek az áldozati versengés csoportközi megbocsátásra és megbékélésre gyakorolt negatív hatásaira mutatnak rá. Ezek után a csoportok áldozati versengését csökkentő konstruktív stratégiákat javasoltunk, melyek hatalommal felruházó és elfogadásról biztosító üzenetek, illetve gesztusok cseréje révén megszüntetik a csoportidentitást érő fenyegetéseket, valamint a csoportok figyelmét közös áldozati sorsukra irányítják (egy új, fölérendelt társadalmi kategóriát alakítanak ki). Végül az áldozati versengést befolyásoló tényezőket tekintettük át az egyes csoporttagok és a közösség szintjén, továbbá kijelöltük a jövőbeli kutatások fő irányvonalait. Tekintve, hogy világszerte zajlanak erőszakos konfliktusok, amelyek mérhetetlen szenvedést és milliók halálát okozzák (Smith, 2004), a jelen tanulmány e tragédiák hátterében álló pszichológiai folyamatokba kívánt betekintést nyerni és ily módon hozzájárulni a tragédiák megelőzéséhez, illetve leküzdéséhez.

ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGI NYILATKOZAT

A szerzők kijelentik, hogy a jelen tanulmányhoz fűződő szerzői és közlési jogokkal összefüggésben összeférhetlenség személyükkel szemben nem áll fenn.

FINANSZÍROZÁSI INFORMÁCIÓ

A szerzők kijelentik, hogy a jelen tanulmányban közölt kutatások elvégzéséhez, a tanulmány elkészítéséhez és/vagy közléséhez a következő pénzügyi támogatásokban részesültek: Az első szerző a British Academy (SG52414) ösztöndíjában részesült, mely az áldozati versengés fogalmának kidolgozását támogatta. A harmadik és az első szerző továbbá a Yaffo Academic College (Tel-Aviv, Izrael) pénzügyi támogatásában részesültek, mely a jelen tanulmány megírását támogatta.

HIVATKOZÁSOK

- Adwan, S., & Bar-On, D. (2004). Shared history project: A PRIME example of peace-building under fire. *International Journal of Politics, Culture and Society*, 17, 513-525. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/20007694>
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Balch-Lindsay, D., Enterline, A. J. & Joyce, K. A. (2008). Third-party intervention and the civil war process. *Journal of Peace Research*, 45, 345-363. doi:10.1177/0022343308088815
- Bandura, A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 3, 193-209. doi:10.1207/s15327957pspr0303_3
- Baram, H. & Klar, Y. (2011). *History as told by the other is a taxing experience*. Unpublished manuscript.
- Barber, B. (2001). Political violence, social integration, and youth functioning: Palestinian youth from the Intifada. *Journal of Community Psychology*, 29, 259-280. doi:10.1002/jcop.1017
- Bar-On, D. & Kassem, F. (2004). Storytelling as a way to work through intractable conflicts: The German-Jewish experience and its relevance to the Palestinian-Israeli context. *Journal of Social Issues*, 60, 289-306. doi:10.1111/j.0022-4537.2004.00112.x
- Bar-Tal, D. (2000). From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis. *Political Psychology*, 21, 351-365. doi:10.1111/0162-895X.00192
- Bar-Tal, D. (2007). Sociopsychological foundations of intractable conflicts. *American Behavioral Scientist*, 50, 1430-1453. doi:10.1177/0002764207302462
- Bar-Tal, D. & Antebi, D. (1992). Beliefs about negative intentions of the world: A study of the Israeli siege mentality. *Political Psychology*, 13, 633-645. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/3791494>
- Bar-Tal, D., Chernyak-Hai, L., Schori, N. & Gundar, A. (2009). A sense of perceived collective victimhood in intractable conflicts. *International Review of the Red Cross*, 91, 229-258. doi:10.1017/S181638310999022
- Bar-Tal, D. & Halperin, E. (2009). Overcoming psychological barriers to peace making: The influence of mediating beliefs about losses. In M. Mikulincer & P. R. Shaver (Eds.), *Prosocial motives, emotions and behaviour* (pp. 431-438). Washington, DC: American Psychological Association Press.
- Bar-Tal, D. & Salomon, G. (2006). Israeli-Jewish narratives of the Israeli-Palestinian conflict: Evolution, contents, functions, and consequences. In R. Rothberg (Ed.), *Israeli and Palestinian narratives of conflict: History's double helix* (pp. 19-46). Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Baumeister, R. F. (1996). *Evil: Inside human violence and cruelty*. New York, NY: Henry Hold.

- Baumeister, R. F. (1998). The self. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of social psychology* (pp. 554-594). New York, NY: McGraw Hill.
- Bekerman, Z. (2002). The discourse of nation and culture: Its impact on Palestinian-Jewish encounters in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 26, 409-427. doi:10.1016/S0147-1767(02)00014-7
- Berko, A. & Erez, E. (2005). "Ordinary people" and "death workers": Palestinian suicide bombers as victimizers and victims. *Violence and Victims*, 20, 603-623. doi:10.1891/0886-6708.20.6.603
- Blair, T. (2010). *Iraq Inquiry*. Retrieved from <http://www.iraqinquiry.org.uk/media/45139/20100129-blair-final.pdf>
- Blumer, H. (1958). Race prejudice as a sense of group position. *Pacific Sociological Review*, 1, 3-7. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/1388607>
- Branscombe, N. R., Slugoksi, B. & Kappen, D. M. (2004). The measurement of collective guilt. In N. R. Branscombe & B. Doosje (Eds.), *Collective guilt: International perspectives* (pp. 16-34). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Brennan, D. (2008). Competing claims of victimhood? Foreign and domestic victims of trafficking in the United States. *Sexuality Research and Social Policy*, 5, 45-61. doi:10.1525/srsp.2008.5.4.45
- Brewer, M. & Brown, R. (1998). Intergroup relations. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of social psychology* (pp. 554-594). New York, NY: McGraw Hill.
- Bronfenbrenner, U. (1961). The mirror image in Soviet-American relations: A social psychological report. *Journal of Social Issues*, 17, 45-56. doi:10.1111/j.1540-4560.1961.tb01682.x
- Brown, R. (2000). *Group processes: Dynamics within and between groups*. Oxford, England: Blackwell Publishing.
- Brown, R. & Hewstone, M. (2005). An integrative theory of intergroup contact. In M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 255-343). London, England: Elsevier Academic Press.
- Buruma, I. (2002). *Competing for victimhood*. *The Guardian*. Retrieved from <http://www.guardian.co.uk/theguardian/2002/jan/29/features11.g22>
- Cairns, E. & Darby, J. (1998). The conflict in Northern Ireland. *American Psychologist*, 53, 754-760. doi:10.1037/0003-066X.53.7.754
- Castano, E. & Giner-Sorolla, S. (2006). Not quite human: Infrahumanization in response to collective responsibility for intergroup killing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 804-818. doi:10.1037/0022-3514.90.5.804
- Čehajić, S. & Brown, R. (2010). Silencing the past: Effects of intergroup contact on acknowledgment of ingroup responsibility. *Social Psychological & Personality Science*, 1, 190-196. doi:10.1177/1948550609359088
- Čehajić, S., Brown, R. & Gonzalez, R. (2009). What do I care? Perceived ingroup responsibility and dehumanization as predictors of empathy felt for the victim group. *Group Processes Intergroup Relations*, 12, 715-729. doi:10.1177/1368430209347727
- Chaitin, J., & Steinberg, S. (2008). "You should know better": Expressions of empathy and disregard among victims of massive social trauma. *Journal of Aggression, Mal-treatment & Trauma*, 17, 197-226. doi:10.1080/10926770802344851
- Childs, D. & Popplewell, R. (1996). *The Stasi. The East German intelligence and security service*. New York, NY: New York University Press.
- Christie, D. J., Tint, B. S., Wagner, R. V. & DuNann Winter, D. (2008). Peace psychology for a peaceful world. *American Psychologist*, 63, 543-552. doi:10.1037/0003-066X.63.6.540
- Correll, J. & Park, B. (2005). A model of the ingroup as a social resource. *Personality and Social Psychology Review*, 9, 341-359. doi:10.1207/s15327957pspr0904_4
- Crisp, R. J., Stone, C. H. & Hall, N. R. (2006). Recategorization and subgroup identification: Predicting and preventing threats from common ingroups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 230-243. doi:10.1177/0146167205280908
- de la Sablonniere, R., Taylor, D. M., Perozzo, C. & Sadykova, N. (2009). Reconceptualising relative deprivation in the context of dramatic social change: The challenge confronting the people of Kyrgyzstan. *European Journal of Social Psychology*, 39, 325-345. doi:10.1002/ejsp.519
- des Forges, A. (1999). *Leave none to tell the story: Genocide in Rwanda*. New York, NY: Human Rights Watch.
- Dixon, J. A., Durrheim, K. & Tredoux, C. (2005). Beyond optimal contact: "A reality check" for the contact hypothesis. *American Psychologist*, 60, 697-711. doi:10.1037/0003-066X.60.7.697
- Dovidio, J. F. & Gaertner, S. L. (2004). Aversive racism. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 36, pp. 1-52). San Diego, CA: Academic Press. doi:10.1016/S0065-2601(04)36001-6
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L. & Saguy, T. (2007). Another view of "we": Majority and minority group perspectives on a common ingroup identity. *European Review of Social Psychology*, 18, 296-330. doi:10.1080/10463280701726132
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L. & Saguy, T. (2009). Commonality and the complexity of "we": Social attitudes and social change. *Personality and Social Psychology Review*, 13, 3-20. doi:10.1177/1088868308326751
- Eidelson, R. J. & Eidelson, J. I. (2003). Dangerous ideas: Five beliefs that propel groups towards conflict. *American Psychologist*, 58, 182-192. doi:10.1037/0003-066X.58.3.182
- Exline, J. J. & Baumeister, R. F. (2000). Expressing forgiveness and repentance: Benefits and barriers. In M. E. McCullough, K. L. Paragament & C. E. Thoresen (Eds.), *Forgiveness: Theory, research, and practice* (pp. 133-155). New York, NY: Guilford Press.

- Exline, J. J., Worthington, E. L., Hill, P. & McCullough, M. E. (2003). Forgiveness and justice: A research agenda for social and personality psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 7, 337-348. doi:10.1207/S15327957PSPR0704_06
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 17-140. doi:10.1177/001872675400700202
- Fischer, P., Greitemeyer, T., Omay, S. I. & Frey, D. (2007). Mergers and group status: The impact of high, low and equal group status on identification and satisfaction with a company merger, experienced controllability, group identity and group cohesion. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 17, 203-217. doi:10.1002/casp.874
- Friedman, J. S. & Austin, W. (1978). Observers' reactions to an innocent victim: Effect of character logical information and degree of suffering. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 4, 569-574. doi:10.1177/014616727800400415
- Gaertner, S. & Dovidio, J. F. (2000). *Reducing intergroup bias: The Common In-Group Identity Model*. Hove, England: Psychology Press.
- Gaertner, S. L., Dovidio, J., Anastasio, P. A., Bachman, B. A. & Rust, M. C. (1993). The Common In-Group Identity Model: Recategorisation and the reduction of intergroup bias. *European Review of Social Psychology*, 4, 1-26.
- Galtung, J. (1969). Violence, peace and peace research. *Journal of Peace Research*, 3, 176-191. doi:10.1177/002234336900600301
- Galtung, J. (1990). Cultural violence. *Journal of Peace Research*, 27, 291-305. doi:10.1177/0022343390027003005
- Gaunt, R. (2009). Superordinate categorisation as a moderator of mutual inhumanisation. *Group Processes & Intergroup Relations*, 12, 731-746. doi:10.1177/1368430209343297
- Gidron, Y., Gal, R. & Zahavi, S. (1999). Bus commuters' coping strategies and anxiety from terrorism: An example of the Israeli experience. *Journal of Traumatic Stress*, 12, 185-192. doi:10.1023/A:1024762819880
- Ginges, J. & Atran, S. (2008). Humiliation and the inertia effect: Implications for understanding violence and compromise in intractable intergroup conflicts. *Journal of Cognition and Culture*, 8, 281-294. doi:10.1163/156853708X358182
- Gobodo-Madikizela, P. (2008). Transforming trauma in the aftermath of gross human rights abuses: Making public spaces intimate through the South African truth and reconciliation commission. In A. Nadler, T. Malloy & J. D. Fisher (Eds.), *Social psychology of intergroup reconciliation* (pp. 57-76). New York, NY: Oxford University Press.
- Gone, J. P. (2008). "So I can be a Whiteman": The cultural psychology of space and place in American Indian mental health. *Culture & Psychology*, 14, 369-399. doi:10.1177/1354067X08092639
- Gonzalez, R., Manzi, J. & Noor, M. (2011). Intergroup forgiveness and reparation in Chile: The role of identity and intergroup emotion. In L. R. Tropp & R. Mallett (Eds.), *Beyond prejudice reduction: Pathways to positive intergroup relations* (pp. 221-240). Washington, DC: Psychology Press.
- Gray, K. & Wegner, D. M. (2009). Moral typecasting: Divergent perceptions of moral agents and moral patients. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 505-520. doi:10.1037/a0013748
- Gray, K. & Wegner, D. M. (2010). Torture and judgments of guilt. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 233-235. doi:10.1016/j.jesp.2009.10.003
- Greenberg, J. & Kosloff, S. (2008). Terror Management Theory: Implications for understanding prejudice, stereotyping, intergroup conflict and political attitudes. *Social and Personality Psychology Compass*, 2, 1881-1894. doi:10.1111/j.1751-9004.2008.00144.x
- Guimond, S. (Ed.). (2006). *Social comparison and social psychology*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Hafez, M. (2006). Rationality, culture, and structure in the making of suicide bombers: A preliminary theoretical synthesis and illustrative case study. *Studies in Conflict & Terrorism*, 29, 165-185. doi:10.1080/10576100500496964
- Halabi, S. & Nadler, A. (2009). *Overcoming the negative consequences of intergroup helping: The role of trust and apology*. Unpublished manuscript.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory* (L. A. Coser, Trans.). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Hammack, P. L. (2008). Narrative and the cultural psychology of identity. *Personality and Social Psychology Review*, 12, 222-247. doi:10.1177/1088868308316892
- Hayden, T. (2003). *Irish on the inside: In search of the soul of Irish America*. London, England: Verso.
- Helman, S. (2002). Monologic results of dialogue: Jewish-Palestinian encounter groups as sites of essentialisation. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 9, 327-357. doi:10.1080/10702890213971
- Hewstone, M., Rubin, M. & Willis, H. (2002). Intergroup bias. *Annual Review of Psychology*, 53, 575-604. Retrieved from <http://www1.psych.purdue.edu/~willia55/392F/HewstoneRubinWillis.pdf>
- Hornsey, M. J. & Hogg, M. A. (2000). Assimilation and diversity: An integrative model of subgroup relations. *Personality and Social Psychology Review*, 4, 143-156. doi:10.1207/S15327957PSPR0402_03
- Huntington, S. (1993). *The clash of civilizations? Foreign Affairs*. 22-49. Retrieved from <http://www.foreignaffairs.com/articles/48950/samuel-p-huntington/the-clash-of-civilizations>
- Ignatieff, M. (1993). *Blood and belonging: Journeys into the new nationalism*. London, England: BBC Books.
- Imhoff, R. & Banse, R. (2009). Ongoing victim suffering increases prejudice: The case of secondary antisemitism. *Psychological Science*, 20, 1443-1447. doi:10.1111/j.1467-9280.2009.02457.x

- Insko, C. A., Kirchner, J. L., Pinter, B., Efaw, J. & Wildschut, T. (2005). Inter-individual-intergroup discontinuity as a function of trust and categorisation: The paradox of expected cooperation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 365-385. doi:10.1037/0022-3514.88.2.365
- Israeli Ministry of Foreign Affairs. (2008). *Hamas exploitation of civilians as human shields*. Retrieved from http://www.mfa.gov.il/MFA/Terrorism-+Obstacle+to+Peace/Terror+Groups/Hamas_Exploitation_Civilians_Jan_2009
- Iyer, A., Leach, C. W. & Crosby, F. (2003). White guilt and racial compensation: The benefits and limits of self-focus. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 117-129. doi:10.1177/0146167202238377
- Jackman, M. R. (1994). *The velvet glove: Paternalism and conflict in gender, class and race relations*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Jensen, E. N. (2002). The pink triangle and political consciousness: Gays, lesbians, and the memory of Nazi persecution. *Journal of the History of Sexuality*, 11, 319-349. doi:10.1353/sex.2002.0008
- Keane, F. (1996). *Letters to Daniel: Despatches from the heart* (BBC). London, England: Penguin Books Ltd.
- Kearns, J. N. & Finchman, D. (2005). Victim and perpetrator accounts of interpersonal transgression: Self-serving or relationship-serving biases? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 321-333. doi:10.1177/0146167204271594
- Kelman, H. C. (2008). Reconciliation from a social-psychological perspective. In A. Nadler, T. E. Malloy, & J. D. Fisher (Eds.), *The social psychology of intergroup reconciliation* (pp. 15-37). New York, NY: Oxford University Press.
- Kempf, W. (2002). Conflict coverage and conflict escalation. In W. Kempf & H. Luostarinen (Eds.), *Journalism and the new world order (Vol. II): Studying war and the media* (pp. 59-72.). Göteborg, Sweden: Nordicom.
- Kempf, W. (2003). Constructive conflict coverage. A social psychological research and development program. *Conflict & Communication Online*, 2, 1-13. Retrieved from http://deposit.ddb.de/ep/netpub/04/91/97/974979104/_data_dync/2003_2/pdf_2003_2/kempf_engl.pdf
- Kessler, T. & Mummendey, A. (2001). Is there any scapegoat around? Determinants of Intergroup conflicts at different categorization levels. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 1090-1102.
- Klar, Y., Schori-Eyal, N., & Klar, Y. (2011). *The "Never Again" state of Israel: The emergence of the holocaust as a core feature of Israeli identity and its four incongruent voices*. Manuscript submitted for publication.
- Kriesberg, L. (1998). *Constructive conflicts: From escalation to resolution*. New York, NY: Roman and Littlefield.

- Leach, C. W., Iyer, A. & Pederson, A. (2007). Angry opposition to government redress: When the structurally advantaged perceive themselves as relatively deprived. *British Journal of Social Psychology*, 46, 191-204. doi:10.1348/014466606X99360
- Leary, M. R. & Downs, D. (1995). Interpersonal functions of the self-esteem motive: The self-esteem system as a sociometer. In M. Kernis (Ed.), *Efficacy, agency and self-esteem* (pp. 123-144). New York, NY: Plenum Press.
- Leary, M. R., Tambor, E. S., Terdal, S. R. & Downs, D. L. (1995). Self-esteem as an interpersonal monitor: The sociometer hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 518-530. doi:10.1037/0022-3514.68.3.518
- Lederach, J. P. (1995). *Building peace: Sustainable reconciliation in divided societies*. Tokyo, Japan: The United Nations University.
- Lehman, D. R., Chiu, C., & Schaller, M. (2004). Psychology and culture. *Annual Review of Psychology*, 55, 689-714. doi:10.1146/annurev.psych.55.090902.141927
- Lerner, M. J. (1971). Observer's evaluation of a victim: Justice, guilt, and veridical perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 20, 17-35. doi:10.1037/h0031702
- Leunissen, J. M., De Cremer, D. & Reinders Folmer, C. P. (2012). The importance of being forgiven in perpetrators choice to apologize. *Journal of Economic Psychology*, 33, 215-222. <http://dx.doi.org/10.1016/j.joep.2011.10.004>
- Lickel, B., Miller, N., Stenstrom, D. M., Denson, T. F. & Schamder, T. (2006). Vicarious retribution: The role of collective blame in intergroup aggression. *Personality Social Psychological Review*, 10, 273-390. doi:10.1207/s15327957pspr1004_6
- Lindner, E. (2006). *Making enemies*. Humiliation and international conflict. London, England: Praeger Security International.
- Litvak, M. & Webman, E. (2009). *From empathy to denial: Arabic responses to the Holocaust*. London, England: Hurst Publishers Company.
- Loftus, E. F. (1993). The reality of repressed memories. *American Psychologist*, 48, 518-537. doi:10.1037/0003-066X.48.5.518
- Loftus, E. F. (2003). Make-believe memories. *American Psychologist*, 867-873. doi:10.1037/0003-066X.58.11.867
- Lynch, J. & Galtung, J. (2010). *Reporting conflict: New directions in peace journalism*. St. Lucia, Australia: University of Queensland Press.
- Lynch, J. & McGoldrick, A. (2005). *Peace journalism*. Gloucestershire, England: Hawthorn Press.
- MacDonald, D. B. (2002). *Balkan holocausts: Serbian and Croatian victim centered propaganda and the war in Yugoslavia*. Manchester, England: Manchester University Press.
- Mack, J. E. (1979). Foreword. In V. D. Volkan (Ed.), *Cyprus: War and adaptation: A psychoanalytic history of two ethnic groups in conflict* (pp. ix-xxi). Charlottesville, VA: University of Virginia Press.

- Mackie, D. M., Devos, T. & Smith, E. R. (2000). Intergroup emotions: Explaining offensive action tendencies in an intergroup context. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 602-616. doi:10.1037/0022-3514.79.4.602
- Maercker, A. & Mehr, A. (2006). What if victims read a newspaper report about their victimization? *European Psychologist*, 11, 137-142. doi:10.1027/1016-9040.11.2.137
- Mallett, R. K. & Swim, J. K. (2007). The influence of inequality, responsibility and justifiability on reports of group-based guilt for ingroup privilege. *Group Process & Inter-Group Relations*, 10, 57-69. doi:10.1177/1368430207071341
- Mamdani, M. (2002). *When victims become killers: Colonialism, nativism and genocide in Rwanda*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Manzi, J. & Gonzalez, R. (2007). Forgiveness and reparation in Chile: The role of cognitive and emotional intergroup antecedents. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 13, 71-91. doi:10.1080/10781910709336769
- Maoz, I. & Eidelson, R. J. (2007). Psychological bases for extreme policy preferences. How the personal beliefs of Israeli Jews predict their support for population transfer in the Israeli-Palestinian conflict. *American Behavioural Scientist*, 50, 1476-1497. doi:10.1177/0002764207302465
- McCullough, M. E. (2008). *Beyond revenge: The evolution of the forgiveness instinct*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Melendy, B. (2005). Expellees on strike: Competing victimization discourses and the Dachau refugee camp protest movement, 1948-1949. *German Studies Review*, 28, 107-127. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/30038071>
- Minow, M. (1998). *Between vengeance and forgiveness: Facing history after genocide and mass violence*. Boston, MA: Beacon.
- Miron, M. A., Branscombe, N. R., & Biernat, M. (2010). Motivated shifting of justice standards. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36, 768-779. doi:10.1177/0146167210370031
- Morrow, D. (2001). Forgiveness and reconciliation response. In: B. Hamber, D. Kulle & R. Wilson (Eds.), *Future policies for the past* (pp. 15-30). Belfast, Northern Ireland: Democratic Dialogue.
- Moses, R. (1990). Shame and entitlement. In V. D. Volkan, D. A. Julius & J. V. Montville (Eds.) *The psychodynamics of international relationships* (Vol. 1, pp. 145-160). Lanham, MD: Lexington Books.
- Muldoon, O., Schmid, K., Downes, C., Kremer, J. & Trew, K. (2010). *The legacy of the troubles: Experiences of the troubles, mental health and social attitudes*. Retrieved from www.legacyofthetroubles.qub.ac.uk
- Mussweiler, T. & Bodenhausen, G. V. (2002). I know you are but what am I? Self-evaluative consequences of judging ingroup and outgroup members. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 19-32. doi:10.1037/0022-3514.82.1.19
- Nadler, A. (2001). The victim and the psychologist: Changing perceptions of Israeli holocaust survivors by the mental health community in the past fifty years. *History of Psychology*, 4, 25-55. doi:10.1037/1093-4510.4.2.159
- Nadler, A. (2002). Socialpsychological analysis of reconciliation: Instrumental and socioemotional routes to reconciliation. In /???/
- G. Salomon & B. Nevo (Eds.), *Peace education worldwide: The concept, underlying principles, the research* (pp. 127-143). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Nadler, A. & Liviatan, I. (2006). Intergroup reconciliation: Effects of adversary's expressions of empathy, responsibility, and recipients' trust. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 459-470. doi:10.1177/0146167205276431
- Nadler, A. & Saguy, T. (2003). Reconciliation between nations: Overcoming emotional deterrents to ending conflicts between groups. In H. Langholtz & C. E. Stout (Eds.), *The psychology of diplomacy* (pp. 29-46). Connecticut, CT: Praeger Publishers.
- Nadler, A. & Shnabel, N. (2008). Instrumental and socioemotional intergroup reconciliation: The Needs Based Model of reconciliation. In A. Nadler, T. Maloy, & J. D. Fisher (Eds.), *Social psychology of intergroup reconciliation*. (pp. 37-56). New York, NY: Oxford University Press.
- Nadler, A. & Shnabel, N. (2011). Promoting intergroup reconciliation in conflicts of structural and direct violence: Implications of the Needs Based Model. In L. R. Tropp & R. Malett (Eds.), *Beyond prejudice reduction: Pathways to positive intergroup relations* (pp. 201-220). Washington, DC: Psychology Press.
- Noor, M., Brown, R., Gonzalez, R., Manzi, J. & Lewis, C. A. (2008). On positive psychological outcomes: What helps groups with a history of conflict to forgive and reconcile with each other? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 819-832. doi:10.1177/0146167208315555
- Noor, M., Brown, R. & Prentice, G. (2008a). Precursors and mediators of intergroup reconciliation in Northern Ireland: A new model. *British Journal of Social Psychology*, 47, 481-495. doi:10.1348/014466607X238751
- Noor, M., Brown, R. & Prentice, G. (2008b). Prospects for intergroup reconciliation: Social psychological predictors of intergroup forgiveness and reparation in Northern Ireland and Chile. In A. Nadler, T. Malloy, & J. D. Fisher (Eds.), *Social psychology of intergroup reconciliation: From violent conflict to peaceful coexistence—Going beyond victimization, guilt and distrust* (pp. 97-114). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Noor, M., Brown, R., Taggart, L., Fernandez, A. & Coen, S. (2010). Intergroup identity perceptions and their implications for intergroup forgiveness: The Common In-Group Identity Model and its efficacy in the field. *Irish Journal of Psychology*, 31, 151-171. Retrieved from <http://create.canterbury.ac.uk/id/eprint/8339>
- Noor, M., Gonzalez, R., Musa, R. & Carrasco, D. (2010). The psychology of intergroup victimhood: Competitive victimhood and its impact on intergroup forgiveness attitudes. Unpublished manuscript.
- Ohad, D., & Bar-Tal, D. (2009). A sociological conception of collective identity: The case of national identity as an example. *Personality and Social Psychology Review*, 13, 354-379. doi:10.1177/1088868309344412

Peetz, J., Gunn, G. R. & Wilson, A. E. (2010). Crimes of the past: Defensive temporal distancing in the face of past ingroup wrongdoing. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36, 598-611. doi:10.1177/0146167210364850

Pennebaker, J., Paez, D. & Rime, B. (1997). *Collective memory of political events*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Pennekamp, S. F., Doosje, B., Zebel, S. & Fisher, A. (2007). The past and the pending: The antecedents and consequences of group-based anger in historically and currently disadvantaged groups. *Group Processes & Inter-Group Relations*, 10, 41-55. doi:10.1177/1368430207071339

Perez de Arce, H. (2008). *Y ahora el verdadero Allende*. Retrieved from http://www.cren.cl/script/index.php?option=com_content&view=article&id=249:y-ahora-el-verdadero-allende&catid=16&Itemid=39

Philpot, C. R. & Hornsey, M. J. (2011). Collective memory for apology and its relationship with forgiveness. *European Journal of Social Psychology*, 41, 96-106. Retrieved from <http://www.psy.uq.edu.au/research/publications.html?pid=132>

Poundstone, W. (1992). *Prisoner's dilemma: John von Neumann, game theory and the puzzle of the bomb*. New York, NY: Doubleday.

Pratto, F. & Glasford, D. E. (2008). Ethnocentrism and the value of a human life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95, 1411-1428. doi:10.1037/a0012636

Prilleltensky, I. (2008). The role of power in wellness, oppression and liberation: The promise of psycho political validity. *Journal of Community Psychology*, 36, 116-136. doi:10.1002/jcop.20225

Ramanathapillai, R. (2006). The politicising of trauma: A case study of Sri Lanka. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 12, 1-18. doi:10.1207/s15327949pac1201_1

Rice, C. & Benson, J. (2005). Hungering for revenge: The Irish famine, the troubles and shame rage cycles and the role in group therapy in Northern Ireland. *Group Analysis*, 38, 219-235. doi:10.1177/0533316405052380

Roniger, L. & Sznajder, M. (1999). *The legacy of human rights violations in the southern cone*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Rosland, S. (2009). Victimhood, identity and agency in the early phase of the troubles in Northern Ireland. *Identities*, 16, 294-320. doi:10.1080/10702890902861297

Ross, M. H. (1997). The relevance of culture for the study of political psychology and ethnic conflict. *Political Psychology*, 18, 299-326. doi:10.1111/0162-895X.00059

Rothberg, M. (2009). *Multidirectional memory*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Runciman, W. G. (1966). *Relative deprivation and social justice: A study of attitudes to social inequality in twentieth century*. England. Berkeley: University of California Press.

Rusbult, C. E. & Agnew, C. R. (2010). Prosocial motivation and behavior in close relationships. In M. Mikulincer & P. R. Shaver (Eds.), *Prosocial motives, emotions and behavior* (pp. 327-345.). Washington, DC: American Psychological Association.

Rydell, R. J., Mackie, D. M., Maitner, A. T., Claypool, H. M., Ryan, M. J. & Smith, E. R. (2008). Arousal, processing and risk taking: Consequences of intergroup anger. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 1141-1152. doi:10.1177/0146167208319694

Saguy, T., Dovidio, J. F. & Pratto, F. (2008). Beyond contact: Intergroup contact in the context of power relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 432-445. doi:10.1177/0146167207311200

Sahdra, B., & Ross, M. (2007). Group identification and historical memory. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 384-395. doi:10.1177/0146167206296103

Schacter, D. L. (1999). The seven sins of memory: Insights from psychology and cognitive neuroscience. *American Psychologist*, 54, 182-203. doi:10.1037/0003-066X.54.3.182

Schopler, J., Insko, C. A., Wieselquist, J., Pemberton, M., Witcher, B., Kozar, R., /.../ Wildschut, T. (2001). When groups are more competitive than individuals: The domain of the discontinuity effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 632-644. doi:10.1037/0022-3514.80.4.632

Schori, N., Klar, J. & Roccas, S. (2009). *In every generation they rise up against us: Perpetual ingroup victimhood orientation (PIVO) and behaviour in a current intergroup conflict*. Paper presented at the 32nd ISPP Annual Scientific Meeting, Dublin: Ireland.

Sherif, M. (1966). *In common predicament: Social psychology of intergroup conflict and cooperation*. Boston, MA: Houghton Mifflin.

Sherif, M. & Sherif, C. (1953). *Groups in harmony and tension*. New York, NY: Harper.

Shnabel, N. & Dovidio, J. F. (2009). *Mixed emotional needs of Israeli-Jews as a potential source of ambivalence in their response to the Iranian challenge*. Paper presented at the YIISA (Yale Initiative for the Interdisciplinary Study of Anti-Semitism): Psychological notion of the threat of contemporary genocidal Anti-Semitism conference, New Haven, CT.

Shnabel, N., & Nadler, A. (2008). A needs-based model of reconciliation: Satisfying the differential emotional needs of victim and perpetrator as a key to promoting reconciliation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 116-132. doi:10.1037/0022-3514.94.1.116

Shnabel, N., Nadler, A., Canetti-Nisim, D. & Ullrich, J. (2008). The role of acceptance and empowerment from the perspective of the needs based model. *Social Issues and Policy Review*, 2, 159-186. doi:10.1111/j.1751-2409.2008.00014.x

Shnabel, N., Nadler, A., Ullrich, J., Dovidio, J. F. & Carmi, D. (2009). Promoting reconciliation through the satisfaction of the emotional needs of victimised and perpetrating group members: The needs based model of reconciliation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35, 1021-1030. doi:10.1177/0146167209336610

Simon, B. & Klandermans, B. (2001). Politicised collective identity: A social psychological analysis. *American Psychologist*, 56, 319-331. doi:10.1037/0003-066X.56.4.319

- Skitka, L. J., Bauman, C. W., Aramovich, N. P. & Morgan, S. (2006). Confrontational and preventative policy responses to terrorism: Anger wants a fight and fear wants "them" to go away. *Basic and Applied Social Psychology*, 28, 375-384. Retrieved from <http://tigger.uic.edu/~lskitka/Confront.pdf>
- Smith, D. (2004). *Trends and causes of armed conflict*. Retrieved from http://www.berghof-handbook.net/documents/publications/smith_handbook.pdf
- Smith, H., Cronin, T. & Kessler, T. (2008). Anger, fear and sadness: Faculty members' emotional reactions to collective pay disadvantage. *Political Psychology*, 29, 221-246. doi:10.1111/j.1467-9221.2008.00624.
- Solomon, S., Greenberg, J. & Pyszczynski, T. (2004). The cultural animal: Twenty years of Terror Management Theory and research. In J. Greenberg, S. L. Koole & T. Pyszczynski (Eds.), *Handbook of experimental existential psychology* (pp.13-34). New York, NY: Guilford.
- Sonnenschein, N. (2008). *An identity challenging dialogue*. Haifa, Israel: Pardes Publishing House.
- Spiro, M. E. (1984). Some reflections on cultural determinism and relativism with special reference to emotion and reason. In R. A. Schweder & R. A. LeVine (Eds.), *Culture theory: Essays on mind, self and emotion* (pp. 323-346). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Starzyk, K. & Ross, M. (2008). A tarnished silver lining: Victim suffering and support for reparations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 366-380. doi:10.1177/0146167207311280
- Staub, E. (2003). Notes on cultures of violence, cultures of caring and peace and the fulfillment of basic human needs. *Political Psychology*, 24, 1-21. Retrieved from http://psihologija.ffzg.unizg.hr/uploads/Ua/Ju/UaJusOtr6AjHr6FBnwLQ/Cultures-of-Violence-Cultures-of-Peace_Staub.pdf
- Staub, E. (2006). Reconciliation after genocide, mass killing or intractable conflict: Understanding the roots of violence, psychological recovery and the steps toward a general theory. *Political Psychology*, 27, 867-894. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/20447006>
- Staub, E. (2008). Promoting reconciliation after genocide and mass killing in Rwanda and other postconflict settings. In A. Nadler, T. Malloy, & J. D. Fisher (Eds.), *Social psychology of intergroup reconciliation* (pp. 1-18). New York, NY: Oxford University Press.
- Staub, E., Pearlman, L. A., Gubin, A. & Hagengimana, A. (2005). Healing, reconciliation, forgiving and the prevention of violence after genocide or mass killing: An intervention and its experimental evaluation in Rwanda. *Journal of Social & Clinical Psychology*, 24, 297-335. doi:10.1521/jscp.24.3.297.65617
- Stern, P. C. (1995). Why do people sacrifice for their nations? *Political Psychology*, 16, 217-235. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/3791830>
- Sykes, C. J. (1993). *A nation of victims: The decay of the American character*. New York, NY: Martin's Press.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & L. W. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations*. Chicago, IL: Nelson-Hall.
- Tam, T., Hewstone, M., Cairns, E., Tausch, N., Maio, G. & Kenworthy, J. (2007). The impact of intergroup emotions on forgiveness in Northern Ireland. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10, 119-136. doi:10.1177/1368430207071345
- Tam, T., Hewstone, M., Kenworthy, J. & Cairns, E. (2009). Intergroup trust in Northern Ireland. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35, 45-59. doi:10.1177/0146167208325004
- Tavuchis, N. (1991). *Mea culpa. A sociology of apology and reconciliation*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Tesser, A. (1988). Toward a selfevaluation model of social behaviour. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 21, pp. 181-222). London, England: Academic Press.
- Thomsen, L., Green, E. G. T., Ho, A. K., Levin, S., van Laar, C., Sinclair, S. & Sidanius, J. (2010). Wolves in sheep's clothing: SDO asymmetrically predicts ethnic victimisation among White and Latino students across three years. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36, 225-238. doi:10.1177/0146167209348617
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D. & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A selfcategorisation theory*. Oxford, England: Blackwell.
- Turner, J. C., & Onorato, R. S. (1999). Social identity, personality and the selfconcept: A selfcategorising perspective. In R. M. Kramer (Ed.), *The psychology of the social self: Applied social research* (pp. 11-46). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Volkan, V. (2001). Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large group identity. *Group Analysis*, 34, 79-97. doi:10.1177/05333160122077730
- Volkan, V. (2006). *Killing in the name of identity: A study of bloody conflicts*. Charlottesville, VA: Pitchstone.
- Vollhardt, J. R. (2009). The role of victim beliefs in the Israeli-Palestinian conflict: Risk or potential for peace? *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 15, 135-159. doi:10.1080/10781910802544373
- Waldzus, S. & Mummendey, A. (2004). Inclusion in a super ordinate category, ingroup prototypicality and attitudes towards outgroups. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40, 466-477. doi:10.1016/j.jesp.2003.09.003
- Walker, I. & Smith, H. (Eds.). (2002). *Relative deprivation: Specification, development and integration*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Wenzel, M., Mummendey, A. & Waldzus, S. (2007). Super ordinate identities and intergroup conflict: The In-Group Projection Model. *European Review of Social Psychology*, 18, 331-372. doi:10.1080/10463280701728302

- Wieselquist, J., Rusbult, C. E., Foster, C. A. & Agnew, C. R. (1999). Commitment, prorelationship behavior and trust in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 942-966. doi:10.1037/0022-3514.77.5.942
- Wills, T. A. (1981). Downward comparison principles in social psychology. *Psychological Bulletin*, 90, 245-271. doi:10.1037/0033-2909.90.2.245
- Wohl, M. J. A. & Branscombe, N. (2005). Forgiveness and collective guilt assignment to historical perpetrator groups depend on level of social category inclusiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 288-303. doi:10.1037/0022-3514.88.2.288
- Wohl, M. J. A. & Branscombe, N. (2008). Remembering historical victimisation: Collective guilt for current ingroup transgression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 988-1006. doi:10.1037/0022-3514.94.6.988
- Wohl, M. J. A. & Branscombe, N. (2010). Perceiving your group's future to be in jeopardy: Extinction threat induces collective angst and the desire to strengthen the ingroup. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36, 898-910. doi:10.1177/0146167210372505
- Woolford, A. & Wolejszo, S. (2006). Collecting on moral debts: Reparations for the Holocaust and Porajmos. *Law and Society Review*, 40, 871-901. doi:10.1111/j.1540-5893.2006.00284.x
- Zagefka, H. & Brown, R. (2005). Comparisons and perceived deprivation in ethnic minority settings. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 467-482. doi:10.1177/0146167204271711
- Zagefka, H., Noor, M., Brown, R., Randsley de Moura, G. & Hopthrow, T. (2011). Donating to disaster victims: Responses to natural and man-made disasters. *European Journal of Social Psychology*, 41, 353-363. doi:10.1002/ejsp.781
- Zertal, I. (2005). *Israel's Holocaust and the politics of nationhood*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Zitek, E. M., Jordan, A. H., Monin, B. & Leach, F. R. (2010). Victim entitlement to behave selfishly. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98, 245-255. doi:10.1037/a001716

INKLUZÍV ÁLDOZATTUDAT AZ ÉRDEKKÉPVISELETEKBEN, A TÁRSADALMI MOZGALMAKBAN ÉS A CSOPORTKÖZI KAPCSOLATOKBAN: ÍGÉRETEK ÉS BUKTATÓK

Johanna Ray Vollhardt
Clark University

A kutatók és a politikusok többnyire a kollektív áldozatiság káros következményeit tartják szem előtt, megállapíthatjuk azonban, hogy ezek a negatív kimenetek csak a saját csoportunk áldozattá válásának egyes eseteire igazak: azokra, amelyek az áldozati tapasztalatok egyediségét emelik ki (exkluzív áldozattudat). Ezzel szemben az észlelt hasonlóság az áldozatcsoport között pozitívabb következményekkel járhat vagyis az áldozattá vált csoportok támogatják egymást, kiállnak egymásért vagy közösen lépnek fel valami ellen. Szociálpszichológiai kutatások és valós események segítségével ez a tanulmány az inkluzív áldozattudat számos példáját vonultatja fel, melyek relevánsak lehetnek politikai kérdésekben.. Különbséget teszünk konfliktus-specifikus és általános inkluzív áldozattudat között. Vizsgáljuk továbbá azt, hogy az inkluzív áldozattudat kifejezésének motivációja miként függ attól, hogy mennyiben sajátcsoportot vagy külső csoportot érintő helyzetről van szó. Felvetünk olyan tényezőket, amik erősíthetik vagy gyengíthetik az inkluzív áldozattudatot, többek között olyanokat is, melyeket döntéshozók és gyakorlati szakemberek maguk is megléphetnek. Végezetül, tárgyaljuk az inkluzív áldozattudat erősítését célzó kísérletekben rejlő lehetséges kihívásokat és kockázatokat.

Az áldozattá vált vagy hátrányos helyzetű csoportok tagjai erőteljesen kiállhatnak más áldozati csoportokért - mind a saját társadalmukon belül, mind globális szinten. A világ különböző részeiben és különböző történelmi időkben számos példa mutatja, hogy a kollektív áldozattá válásban és elnyomatásban való osztozás és érzése hogyan mozgósíthatja az embereket a hátrányos helyzetben lévő vagy rászoruló más csoportok érdekében való fellépésben, ügyük melletti támogatók szerzésében, létrehozva ezzel olyan erős szövetségeket, melyek befolyásolhatják a szavazatokat, a politikai folyamatokat, és közös társadalmi mozgalmak révén

társadalmi változásokat hozhatnak létre. Ez az áldozati csoportok közötti szolidaritás, amire én „inkluzív áldozattudatként” utalok (Vollhardt, 2012a, b) éles ellentétben áll a kollektív áldozatiság káros következményeinek középpontba állításával, ami gyakran megjelenik a szakirodalomban: akár a pszichológiai jóléttel kapcsolatban (well-being) (pl. Pascoe & Smart Richman, 2009; Wohl & van Bavel, 2011), akár amikor arról van szó, hogy az áldozattudatnak megvan az a kockázata, hogy konfliktust gerjesszen. (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori és Gundar, 2009, Noor, Shnabel, Halabi & Nadler, 2012). Ezért tehát a más etnikai, vallási vagy nemzeti csoportokkal megosztott kollektív áldozatiságban rejlő pozitív lehetőségeknek fontos gyakorlati megnyilvánulásai vannak.

Ez a cikk bemutatja az inkluzív áldozattudat különböző formáit, amelyek befolyásolhatják a politikai és a közsférát; integrálva a szociálpszichológiai elméletek, az empirikus kutatások és a különböző politikai és történelmi kontextusban született esettanulmányok eredményeit. Mérlegeli az inkluzív áldozattudat ígéreteit és buktatóit; tárgyalja azokat a különböző mögöttes motivációkat, amelyek eltérőek lehetnek attól függően, hogy mennyiben saját vagy külső csoportról van szó. A gyakorlatban használható szempontokat javasol azok számára, akik részt vesznek a jelenlegi és a történelmi áldozati csoportokat, hátrányos helyzetű csoportokat és egymással szembenálló csoportokat érintő konfliktusok rendezésében, politikai intézkedésekben vagy társadalmi mozgalmakban. Tanulmányunk célja az, hogy megvilágítsuk, hogyan maximalizálhatjuk az inkluzív áldozattudatban rejlő lehetőségeket a pozitív csoportközi viszonyok és társadalmi változások előidézése érdekében, miközben csökkentjük a felmerülő kockázatokat.

A KOLLEKTÍV ÁLDOZATISÁG KÁROS KÖVETKEZMÉNYEI

A kollektív áldozatiság úgy határozható meg, mint „az erőszak eszközének alkalmazása olyan emberek által, akik egy csoport - legyen ez a csoport átmeneti jellegű vagy állandóbb identitással rendelkező - tagjaként egy másik csoport vagy egyének közössége ellenében azonosítják magukat, politikai, gazdasági vagy társadalmi célok elérése érdekében” (WHO, 2002, 215. o.). A közvetlen erőszak (pl. fegyveres konfliktusok, emberi jogok megsértése, megszállás, terrorizmus, népirtás) különböző formái mellett a kollektív viktimizáció strukturális erőszakként is megjelenhet, ami a hatalom és az erőforrások egyenlőtlen elosztását jelenti a csoportok között, ez pedig megakadályozza az embereket alapvető szükségleteik kielégítésében (Galtung, 1969). Vagyis, a kollektív viktimizáció - akár strukturális, akár közvetlen erőszakból ered - épp olyan

súlyosan veszélyeztetheti az anyagi és a fizikai jólétet (pl. WHO, 2002), mint a pszichológiai jólétet és a mentális egészséget (pl. Pascoe és Smart Richman, 2009; Porter és Haslam, 2005; Steel és mtsai, 2009). Mindezek felett a mentális egészségre gyakorolt káros hatások, például a poszttraumás-stressz zavarok, akár generációkon keresztül is továbbadhatók (pl. Wohl és Van Bavel, 2011).

Fontos, hogy különbséget tegyünk a kollektív viktimizáció objektív megnyilvánulásai (például megállapítható erőszaknak való kitettség) és a között, ahogyan az egyének szubjektíve érzékelik ezeket. A kollektív viktimizáció szubjektív átérzése az, amit kollektív áldozatiságnak nevezünk, amelyben - az áldozatnak tekintett sajátcsoporthoz való társadalmi azonosulás miatt - olyan csoporttagok is osztozhatnak, akiket generációk választanak el a történelem során bekövetkezett viktimizációtól (Bar-Tal és mtsai, 2009; Vollhardt, 2012a; Wohl és Van Bavel, 2011). A kollektív áldozatiság szubjektív megítélése egyénenként változik és befolyásolja a kollektív viktimizáció pszichológiai jólétre gyakorolt hatását (pl. Branscombe, Schmitt és Harvey, 1999). Ezért a sajátcsoporthoz való áldozatiságával kapcsolatos meggyőződések a pszichológia fontos vizsgálódási területét képezik.

Az utóbbi években fokozott érdeklődés mutatkozott a kollektív áldozatiság csoportközi kapcsolatokban érvényesülő következményei iránt (áttekintésért lásd: Bar-Tal és mtsai, 2009; Noor és mtsai, 2012; Vollhardt, 2012a). Ezek a kutatások leginkább szintén a káros hatásokra összpontosítottak. Branscombe és munkatársai (1999) például megállapították, hogy az afroamerikai résztvevők, akik erősebb faji megkülönböztetést tapasztaltak, maguk is ellenségesebben viszonyultak a fehérekhez. További kutatások a megoldhatatlannak mutató konfliktushelyzetben vagy a népirtás utóhatásaként megjelenő kollektív áldozatiságra fókuszáltak, illetve arra, hogy az áldozatszerepre vonatkozó vélekedések hogyan befolyásolják a konfliktusokkal kapcsolatos attitűdöket. Például, amikor egy közösség tagjai úgy gondolták, hogy a konfliktusban saját csoportjuk szenvedett többet (versengő áldozatiság, lásd ennek kifejtését alább), kevesebb megbocsátási hajlandóságot mutattak a külső csoport iránt, például az észak-írországi és a chilei konfliktusokban (Noor, Brown, Gonzalez, Manzi és Lewis, 2008; Noor, Brown és Prentice, 2008). A kollektív áldozatisággal mélyebben azonosuló zsidó izraeliek, kevesebb érdeklődést mutattak az izraeli-palesztin konfliktusra vonatkozó új információk iránt, és kisebb kompromisszumkészséget is tanúsítottak (Halperin és Bar-Tal, 2011). Továbbá, korrelációs (pl. Schori-Eyal, Halperin és Bar-Tal, 2014) és kísérleti vizsgálatok (pl. Wohl és Branscombe, 2008) igazolják, hogy a sajátcsoporthoz való történelmi viktimizációjának tu-

datosítása erősítheti a konfliktusokat súlyosbító attitűdöket (úgy mint csökkent kollektív büntudatérzés a külső csoportokkal szembeni agresszió miatt, katonai akciók támogatása) még egy látszólag teljesen független kontextusban is. Sőt, általánosabban is hatással lehet a csoportközi kapcsolatokra. Például, a sajátcsoporth történelmi viktimizációjának fel-
említése után, egy kompetitív gazdasági játék zsidó-amerikai résztvevői megcsappant bizalommal fordultak a külső csoport (a keresztény játékosok) felé, annak ellenére, hogy a játéknak semmi köze nem volt a valós csoportközi konfliktusokhoz (Rotella, Richeson, Chiao, és Bean, 2012).

Ezen problémák egészségre és csoportközi kapcsolatokra gyakorolt potenciálisan súlyos hatása miatt, talán nem meglepő, hogy a kollektív áldozatiság a tudomány és a politika érdeklődésének középpontjába került. A negatív következmények azonban nem szükségszerűek, és nem is a kollektív áldozatiság kizárólagosan lehetséges következményei. Figyelembe kell venni az eddig áttekintett munkák két jellemzőjét és korlátját: Először is, ezek a vizsgálatok a sajátcsoporth szenvedéséért felelős, vagy a sajátcsoporthtal konfliktusban, illetve versenyben álló csoportok irányában mutatkozó attitűdökre fókuszálnak. Ezeknél a negatív csoportközi megnyilvánulások sokkal valószínűbbek. A csoportközi viszonyok azonban bonyolultabbak, és számolni kell a semleges harmadik felekkel fennálló kapcsolatokkal is (pl. Craig és Richeson, 2012, Vollhardt, 2009a, 2012a), akik ugyanúgy osztoznak a kollektív áldozattá válás tapasztalataiban. Ha kiterjesztjük vizsgálódásunkat ezekre a csoportközi viszonyokra, akkor bizonyosan a kollektív áldozatiság konstruktívabb következményeit fedezhetjük fel. Másodszor, a legtöbb kollektív áldozatiságot mérő tanulmány annak egy speciális értelmezését vette alapul, kizárólag a sajátcsoporth szenvedéseire összpontosítva, illetve azon igény elismerésére, hogy a sajátcsoporth többet szenved, mint mások. Érveléseim szerint bizonyítottam (Vollhardt, 2009b, 2012a, 2012b, 2013; Vollhardt és Bilali, 2014) nem ez az egyetlen módja annak, hogy az emberek megérthessék a sajátcsoporth viktimizációt. A kollektív áldozatiság különböző konstrukcióit a következőkben tárgyaljuk.

A KOLLEKTÍV ÁLDOZATISÁG EXKLUZÍV KONSTRUKCIÓI

A kollektív áldozatiság leggyakrabban vizsgált értelmezéseinek középpontjában a sajátcsoporth szenvedésének sajátos jellege, egyediségének hangsúlyozása áll, ezt a megközelítést exkluzív áldozattudatnak nevezhetjük. A kategórián belül számos különböző áldozatfelfogás létezik, amelyek mindegyike a sajátcsoporth viktimizációját helyezi középpontba. Vonatkozási kereteik azonban különböznek: míg bizonyos exkluzív áldo-

zati meggyőződések egy meghatározott konfliktusra és az ezzel/ezekkel a konfliktusos féllel/felekkel való összehasonlításra vonatkoznak (konfliktus-specifikus exkluzív áldozattudat), más exkluzív áldozati meggyőződések a sajátcsoporth viktimizációját más csoportokkal csak általánosságban hasonlítják össze (általános exkluzív áldozattudat; Vollhardt, 2012a; Vollhardt és Bilali, 2014).

A konfliktus-specifikus exkluzív áldozattudat gyakori formája a versengő áldozatiság: amikor a csoporttagok azt állítják, hogy többet szenvedtek, mint a másik konfliktusos fél (Noor és mtsai, 2008; Noor, Brown és Prentice, 2008; Noor és mtsai, 2012). A konfliktus-specifikus exkluzív áldozattudat egyéb formái nem tartalmaznak közvetlen összehasonlítást más csoportokkal vagy nem törekszenek az áldozatstátusz kisajátítására, de továbbra is kizárólag arra összpontosítanak, hogy a sajátcsoporth hogyan vált áldozattá egy meghatározott konfliktus folyamán (pl. Manzi és Gonzalez, 2007; Schori-Eyal és mtsai, 2014). Fontos kérdés, hogy vajon a konfliktus-specifikus exkluzív áldozattudat e két formája – versengő és nem versengő – független-e egymástól vagy, hogy mindig együtt járnak-e.

Az általános exkluzív áldozattudat egyik példája az „ostrom-mentalitás” (siege mentality) az a meggyőződés, hogy a világ többi része ellenünk van és ártani akar nekünk (Bar-Tal és Antebi, 1992). Az általános exkluzív áldozattudat természetesen versengő is lehet, például amikor a csoport tagjai úgy vélekednek, hogy csoportjuk viktimizációja páratlan a világtörténelemben (lásd, pl. Halperin, Bar-Tal, Nets-Zehngut és Drori, 2008). Az általános exkluzív áldozattudat másik megnyilvánulása az izraeli társadalomban a holokauszt két tanulsága (?) vagy „hangja”, melyet Klar és munkatársai (Klar, Schori-Eyal és Klar, 2013) így határoztak meg: „soha többé ne legyünk passzív áldozatok” - vagyis fogadjuk el a katonai erő és az önvédelem szükségességét, és hogy „soha ne hagyjuk cserben a testvéreinket” – vagyis vállaljunk kötelezettséget arra, hogy szükség esetén a sajátcsoporth többi tagjának védelmére kelünk. Az utóbbi „hang” megjelenik a kanadai zsidók felfogásában is, mely szerint a holokauszt emlékezete fokozta azt a törekvést, hogy segítsék a többi zsidót, és erősítsék meg a zsidó közösséget és kultúrát (Wohl, Branscombe és Reysen, 2010) – összhangban azzal a megállapítással, hogy a külső fenyegetés fokozza a belső kohéziót (Coser, 1956).

A KOLLEKTÍV ÁLDOZATISÁG INKLUZÍV KONSTRUKCIÓI

A sajátcsoporthok áldozattudatának gyakrabban elemzett exkluzív konstrukcióival szemben egyes tanulmányok vizsgálták a sajátcsoporth és más csoportok szenvedései között észlelt és tudatosított hasonlóságot, amit

én inkluzív áldozattudatnak nevezek (Vollhardt, 2012a, b, 2013; Vollhardt és Bilali, 2014). A konfliktus-specifikus áldozattudat magában foglalja a sajátcsoport és az érintett konfliktusban részt vevő másik csoport(ok) áldozattá válásának észlelt hasonlóságait (pl. Vollhardt és Bilali, 2014; lásd még Noor és mtsai, 2012; Shnabel, Halabi és Noor, 2013, akik ezt a jelenséget „közös áldozatiságnak” nevezik). Az általános inkluzív áldozattudat tartalmazza az észlelt hasonlóságokat más olyan áldozati csoportokkal is, amelyek nem szembenálló felek egy konfliktusban. Például, a fekete identitás többdimenziós felmérése (Sellers, Smith, Shelton, Rowley és Chavous, 1998) egy „Elnyomott kisebbség” részkálát használ annak fokmérőjeként, hogy az afroamerikaiak hogyan érzékelik a saját csoportjuk és a többi kisebbségi csoport ellenében megnyilvánuló rasszizmus és igazságtalanság közötti hasonlóságokat. Az inkluzív áldozattudat hasonló felmérése számos más kontextusban is megtörtént, ideértve Észak-Írországot (Cohrs, McNeill, Miller és Vollhardt, 2014), Indiát (Vollhardt, Nair és Tropp, 2014, 1. tanulmány) és a vietnámi amerikaiak körét (Vollhardt, Mazur és Lemahieu, 2014, 2. tanulmány).

Az általános inkluzív áldozattudat koncepciójához az izraeli zsidóság kontextusában szorosan hozzátartozik a holokauszt Klar és munkatársai (2013) által megfogalmazott további két leckéje is: „soha ne legyünk elkövetők” és „soha ne legyünk passzív kívülállók”. Az előbbi azt jelenti, hogy „erkölcsi kötelesség, hogy ne ártsunk más embereknek, még akkor sem, ha riválisaink vagy ellenségeink” (Klar és mtsai, 2013, 136. old.). Bár ez a megfogalmazás az izraeli-palesztin konfliktusra utal, a konfliktus-specifikus felfogásnál mégis tágabban, különböző történelmi események és szociopolitikai összefüggések kontextusában kell értelmezni, nem csak úgy, mint a napjainkban zajló konfliktus két résztvevőjének szenvedéseit hasonlónak elismerő felfogást. A „soha ne legyünk passzív kívülállók” leckéje még általánosabb, és összekapcsolja a sajátcsoport múltbeli tapasztalatait más atrocitásokkal és a csoport alapú erőszakkal az egész világon (például: menekültek a mai népiirtásokban).

Az inkluzív áldozattudat bizonyos tekintetben emlékeztet a közös csoportidentitás-modellre (Gaertner és Dovidio, 2000). Ez a modell azt mutatja - miként sok empirikus bizonyíték is alátámasztja -, hogy ha a különböző társadalmi csoportok tagjai egy közös, fölérendelt csoporttagságot vagy identitást érzékelnek, akkor ez a tapasztalás csökkentheti az előítéletességet és erősítheti a pozitív attitűdöket a külső csoportok irányában. Az a meggyőződés, hogy a hátrányos helyzet vagy az áldozattá válás tapasztalataiban különböző csoportok osztoznak, ilyen sajátcsoporthoz kötődő közös identitásnak vagy fölérendelt társadalmi kategóriának tekinthető. Ennek megfelelően ezt a modellt az inkluzív

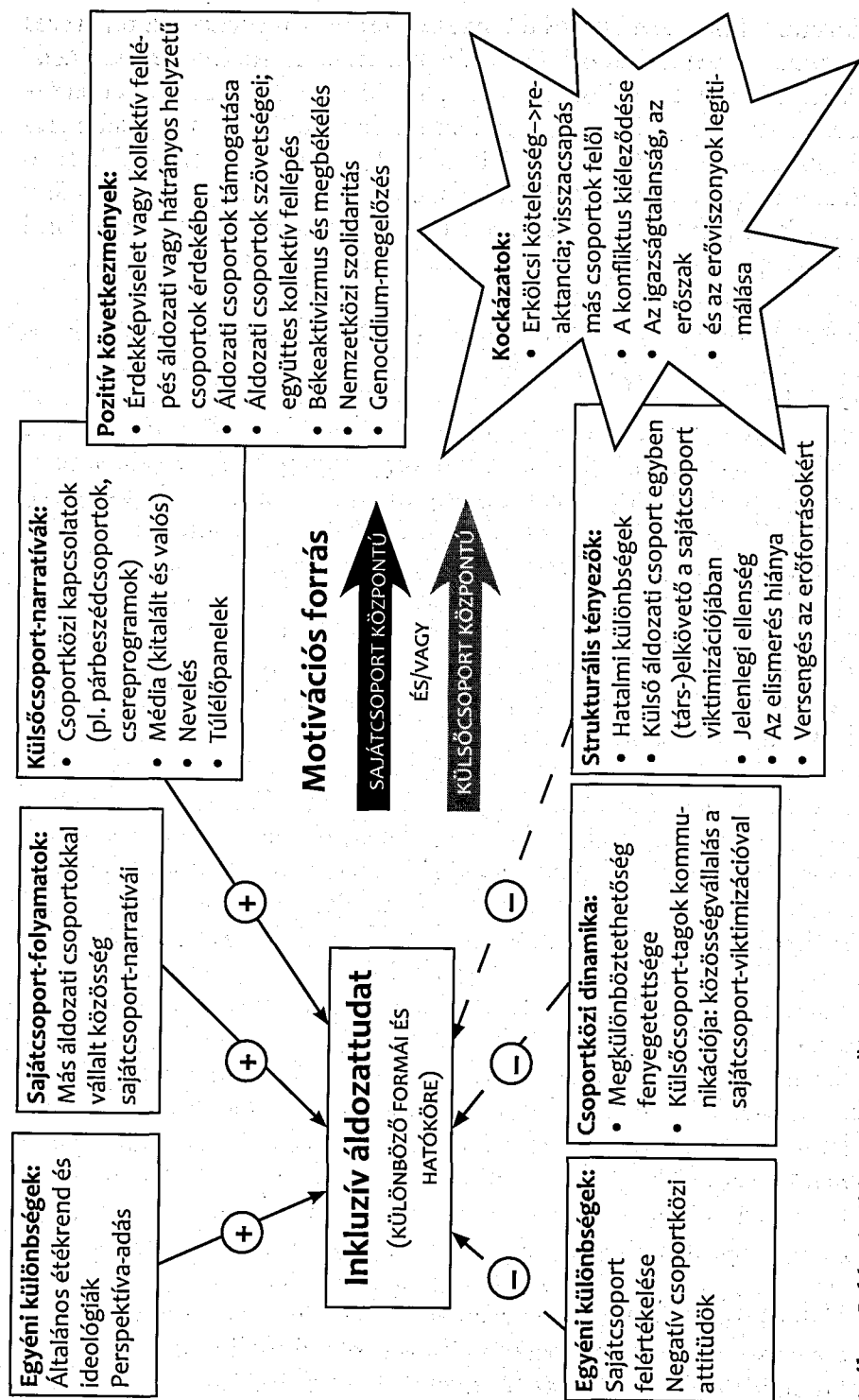
áldozattudat pozitív következményeinek egyik alapvető elméleti magyarázataként tárgyaltuk (lásd: Craig és Richeson, 2012; Shnabel és mtsai, 2013; Vollhardt, 2013; Vollhardt és Bilali, 2014).

Fontos azonban, hogy az inkluzív áldozattudat nem felcserélhető más, sajátcsoporthoz kötődő közös identitásokkal, amikor a különböző áldozati csoportok vagy a konfliktusban álló csoportok közötti pozitív csoportközi kapcsolatok megértéséről van szó. Shnabel és munkatársai (2013) kimutatták, hogy egy közös regionális identitásnak (amely arra készíti az Izraelben élő palesztinokat és zsidókat, hogy gondoljanak a közös kulturális örökségre és a közös származásra) nem volt ugyanakkora ereje mint a közös áldozatiságnak (vagyis az inkluzív áldozattudatnak) arra, hogy növelje az emberek megbocsátási hajlandóságát a konfliktus másik résztvevője irányában. A szerzők azzal érvelnek, hogy ez azért van, mert a sajátcsoport viktimizációjának elismerése, amit a közös áldozatiság kifejezéseivel kommunikálnak, nagyon fontos az áldozattá vált csoportok számára (lásd még Vollhardt és mtsai, 2014). Ezt a elismerést a más közös csoport identitások - amelyek nem kapcsolódnak a viktimizációhoz - nem biztosítják. Továbbá, az áldozatiság közös tapasztalatain alapuló közös identitás szorosabban (és ezért valószínűleg kiszámíthatóbban) összefügg a megbékéléshez vagy más rászoruló csoportok segítéséhez vezető következményekkel, mint más, közös identitások, amelyek függetlenek a csoportközi erőszak tapasztalataitól.

Mind a konfliktus-specifikus, mind az általános inkluzív áldozattudatnak a csoportközi kapcsolatokra és a társadalmi változásokra gyakorolt pozitív hatásait tárgyaljuk a következőkben, olyan valós kérdések kapcsán, melyek relevánsak lehetnek a politikai döntéshozók és az aktivisták számára (lásd az összefoglalást az 1. ábrán, Pozitív következmények). A következőkben megkülönböztetjük az inkluzív áldozattudat motivációit aszerint, hogy a sajátcsoportra vagy a külső csoportra vonatkoznak (lásd 1. ábra, nyilak); majd az inkluzív áldozattudatot gyengítő vagy erősítő szociálpszichológiai folyamatok és strukturális tényezők tárgyalása következik (lásd 1. ábra, lent, illetve fent). Végezetül felhívom a figyelmet az inkluzív áldozattudattal, illetve az erősítésére irányuló törekvésekkel kapcsolatban felmerülő kockázatokra és buktatókra, és útmutatást igyekszem adni a veszélyek elkerülésére.

Az inkluzív áldozattudat pozitív következményei

Példák az inkluzív áldozattudat pozitív következményeire a csoportközi kapcsolatok és a társadalmi változások vonatkozásában, melyben a viktimizáció különböző típusai - beleértve a strukturális erőszakot (vagyis

1. ábra: Inkluzív áldozattudat: Összefoglalás: hatástényezők, motivációs források és lehetséges következmények.

a társadalmi hátrányokat) és a közvetlen erőszakot (például a fegyveres konfliktust, a népiertást) – mellett is felmutathatók. Az egyszerűség kedvéért mindkét esetben „áldozati csoportokról” beszélünk. Annak érdekében, hogy kiemeljük ezeknek a példák a politikában és a társadalmi mozgalmakban érvényesülő gyakorlati vonatkozásait, bemutatunk néhányat a valós következmények közül. Továbbá, különbséget teszünk a szociálpszichológiai kutatás empirikus eredményei, illetve a történelmi forrásokból és az esettanulmányokból származó valós példák között.

Más áldozati csoportokat támogató áldozati csoportok egyazon társadalmon belül

Ez az általános inkluzív áldozattudat és a belőle eredő csoportközi szolidaritás egyik fontos kategóriája, melybe azok az esetek tartoznak, amikor egy adott társadalomban az egyik áldozati csoport támogatólag lép fel egy másik áldozati csoport érdekében. Megjelennek benne mind a közvetlen, mind pedig a strukturális erőszak áldozatai.

Valós példák. Az egyik példát az Egyesült Államokban folytatott bevándorlás körüli vitákból vesszük. Itt több, a bevándorlók jogait támogató politikus hivatkozott saját családjá bevándorlói tapasztalataira, amikor arról beszélt, hogy miért áll ki az új bevándorlók számára előnyös politikai intézkedések mellett (pl. Swarns, 2006). Hasonlóképpen, számos letelepedett bevándorlói csoport támogatta erőteljesen a bevándorlási reformot, és hozott létre szövetségeket új bevándorló csoportokkal. Például, az Egyesült Államokban a zsidó-latin-amerikai származású szövetségek gyakran hivatkoznak párhuzamokra a jelenkori latin-amerikai származású és a múltbeli zsidó bevándorlói tapasztalatok között (Guttman, 2010).

Történelmi példa az 1950-1960-as években az Egyesült Államokban a polgárjogi mozgalomnak az a szakasza, amikor az amerikai zsidók bekapcsolódtak az afroamerikaiak egyenlő jogaiért folyó kollektív küzdelembe. Amikor a tudósok arról írnak, hogy a zsidók részvétele felülreprezentált volt ebben a mozgalomban (más fehérekhez képest), azzal érvelnek, hogy a csoportalapú megkülönböztetés fokozott tudatosítása és a többi elnyomott csoport iránt érzett szolidaritás a zsidók európai üldöztetésének és az Egyesült Államokban érvényesülő diszkrimináció tapasztalatain alapul (Greenberg, 2006).

Egy közelebbi példában a szeptember 11-i terrortámadások után, az amerikai japánok tiltakoztak az amerikaiak muszlimok etnikai megkülönböztetése és kitiltása (?) ellen. Kifejezetten a japán amerikaiakat

az Egyesült Államokban a második világháború idején sújtó internálások és velük való rossz bánásmód párhuzamára hivatkoztak és figyelmeztettek a történet ismétlődésének veszélyére (Murray, 2008). Hasonlóképpen, a muzulmán amerikai szervezetek támogatták a japán amerikaiak arra irányuló erőfeszítéseit, hogy helyezték hatályon kívül az 1942-es rendeletet, amely internálótáborokba kényszerítette őket, ismét utalva a különböző történelmi időszakokban szerzett közös tapasztalatokra (Muslim Public Affairs Council, 2012).

Kutatási eredmények. A szociálpszichológiai vizsgálatok empirikus bizonyítékot is szolgáltatottak erre a jelenségre. Glasford és Calcagno (2012, 2. tanulmány) kimutatták, hogy azok a latin-amerikai származású diákok, akiket emlékeztettek a latinók és a feketék együttes tapasztalatára - „közös hátrányos helyzet az USA-ban” - hajlandóbbnak mutatkoztak kollektív fellépésre (pl. petíció aláírására, demonstrációban való részvételre) a feketék érdekében. Egy, a vietnami-amerikai tanulók körében végzett felmérés azt mutatta, hogy azok, akikben erősebb volt az általános inkluzív áldozattudat, kevésbé támogatták az Egyesült Államokba irányuló bevándorlás korlátozását (Vollhardt, Nair és Mazur, 2014, 2. tanulmány). Hasonlóképpen, Indiában a különböző hátrányos helyzetű csoportok tagjai (pl. az alacsonyabb kasztba tartozó hinduk) körében az általános inkluzív áldozattudat erősítette a bhutáni menekültek iránt tanúsított proszociális attitűdöket (Vollhardt, Nair, és Tropp, 2014, 1. tanulmány).

Szövetségek különböző áldozati csoportok között egyazon társadalmon belül

Más esetekben az inkluzív áldozattudat motiválja a különböző hátrányos helyzetű és áldozati csoportok közötti szövetségek létrehozását és a kollektív fellépéshez való csatlakozást, a közös társadalmi célok elérése érdekében. Sellers és munkatársai (1998) megállapítják, hogy „...az elnyomott kisebbséget ideológiailag támogató egyén szívesebben tekinti a koalícióépítést a társadalmi változások előidézésére irányuló legmegfelelőbb stratégiának” (28. old.) Ez ahhoz a jelenséghez kapcsolódik, amit Simon és Klandermans (2001) a közös sérelmek tudatosításában gyökerező, átpolitizált kollektív identitásnak nevez, ami központi szerepet játszik kollektív akciókra - mint például a tüntetésekre való motiválásban.

Valós példák. Az elnyomott kisebbségi csoportok közötti szövetségek kiemelkedő példája az 1970-es években létrejött, úgynevezett „harma-

dik világ” vagy „szivárvány koalíció”, amely egyesítette az afroamerikaiakat, a latin-amerikai származásúkat, az ázsiai amerikaiakat és az amerikai őslakosokat az Egyesült Államokban a faji egyenlőség és a társadalmi igazságosság közös céljának elérésére (Young, 2006). Bár manapság kevésbé jellemző, a kisebbségi csoportok között még mindig alakulnak a közös társadalmi hátrányok és politikai érdekek tudatos felismerésén alapuló szövetségek a választások idején és a társadalmi mozgalmakon belül (Gay, 2006; Kaufmann, 2003).

Ilyen szövetségek sok más multikulturális társadalomban léteznek. Hogy csak egy példát említsünk: Öcalan, a Kurd Munkáspárt, a PKK vezetője hangsúlyozta az örmények és a kurdok közötti szövetségek fontosságát a szélesebb körű kisebbségi jogokért folyó küzdelemben Törökországban (The Armenian Weekly, 2014). Hasonlóképpen, Diyarbakır - egy kurd többségű török város - kurd polgármestere kiállt az örmények és más törökországi kisebbségek kulturális önkifejezési jogaiért ahelyett, hogy „kizárólag a kurd autonómiáért és jogokért küzdene” (Mouradian, 2011).

Kutatási eredmények. Glasford és Calcagno (2012, 1. tanulmány) egyik kísérlete azt mutatta, hogy azok az egyesült államokbeli latin-amerikai származásúak, akiknek figyelmét felhívták a csoportok közötti egység gondolatára, szívesebben elfogadták, hogy „...a feketéknek és a latin-amerikai származásúaknak együtt kell működniük annak érdekében, hogy mindkét csoport helyzetében javulást érjenek el”. Hasonlóképpen, egy tartalomelemzéses vizsgálat, amely az inkluzív áldozattudat megnyilvánulásait vizsgálta Indiában, hátrányos helyzetű csoportok vezetői és aktivistái körében, feltárta, hogy az ilyen megnyilatkozásokat jelentős számban azért tették, hogy egyesítsék a csoportokat és elérjék az olyan közös célokat, mint például mindkét csoport bevonása az ún. helybiztosítási (hátrányos helyzetűeket támogató) intézkedésekbe. (Nair és Vollhardt, 2012).

Békeaktivizmus és megbékélés a sajátcsoport folyamatban lévő konfliktusának összefüggésében

A békeszervezetek és mozgalmak körében gyakoriak a konfliktus-specifikus inkluzív áldozattudat megnyilvánulásai, melyek – azzal a céllal, hogy véget vessenek a konfliktusnak és elősegítsék a megbékélést – azokra a szenvedésekre mutatnak rá, amelyekben valamennyi csoport osztozik.

Valós példák. A konfliktus előidézte közös szenvedés megértésén alapuló békeaktivizmus egyik kiemelkedő példája a „Parents' Circle: Bereaved Families for Peace” (‘Szülői kör: gyászoló családok a békéért’). Ez a szervezet palesztin és zsidó-izraeli családokból áll, „amelyek mindannyian közeli családtagjaikat veszítették el az elhúzódó konfliktus következtében „ (The Parents Circle, é.n.). A szervezet támogatja az izraeli zsidók és palesztinok közötti párbeszédcsoportokat, valamint számos olyan tevékenységet, amelyek a békét és a megbékélést szolgálják. Hasonlóképpen jött létre Észak-Írországból a „Peace People” („A Béke Emberei”) szervezete: három gyermek meggyilkolását követően, ami széles körben a protestáns és a katolikus nők közös erőszakmentes tiltakozását váltotta ki a mindkét közösséget fenyegető erőszakkal szemben (Peace People, é.n.).

Bizonyos esetekben a békeaktivisták motivációi között a múltbeli saját-csoport viktimizáció és a mai konfliktusok felismert párhuzamai is megjelennek. Klar és munkatársai (2013) számos példát mutatnak be a zsidó izraeli békemozgalmakra (beleértve a „Breaking the Silence” – „Megtörni a csendet” elnevezésű, leszerelt izraeli katonák által létrehozott, a palesztin területek megszállása ellen fellépő szervezetet és a „Machsom Watch” (‘Ellenőrző pontok felügyelői’ nevű, az izraeli ellenőrző pontokat folyamatosan megfigyelő, és ellenük tiltakozó női szervezetet), ahol az aktivisták párhuzamot vontak a zsidók múltbeli, európai diszkriminációjának és üldöztetésének tapasztalatai és a palesztinok jelenlegi helyzete között.

Kutatási eredmények. Az izraeli zsidók és a palesztinok körében elvégzett kísérletek is azt mutatták, hogy azok a résztvevők, akiket figyelemzettettek arra, hogy a konfliktusban mindkét oldalt érték veszteségek, nagyobb megbocsátási hajlandóságot mutattak a másik fél irányában, részben azért, mert kevésbé érezték versengő áldozatiságot és erkölcsi védekezésenként a sajátcsoport konfliktusban elkövetett bűnei miatt (Shnabel és mtsai, 2013).

Hasonló eredményekre vezettek a nagy elemszámú mintákon végzett felmérések Burundiban, a Kongói Demokratikus Köztársaságban és Ruandában. Itt a konfliktus-specifikus inkluzív áldozattudat képviselői szintén szívesebben támogatták a külső etnikai csoportok jólétét előmozdító („inkluzív”) vezetőket, és hajlandóbbak voltak kijelenteni, hogy ők szóvá tennék a külső csoport tagjait sújtó igazságtalan bánásmódot (Vollhardt és Bilali, 2014). Ezek az eredmények a béke és a megbékélés irányába mutatnak, mivel célnak tekintik a társadalmi igazságosságot és a pozitív kapcsolatok kialakítását a korábban ellenséges csoport tagjaival.

Szolidaritás a különböző társadalmakban élő, konfliktusokban vagy hatalmi harcokban részt vevő csoportok között

Az általános inkluzív áldozattudat kiterjedhet nemzetek közötti szintre és involválhatja a világ különböző részein működő áldozati csoportokat, amelyek egymás hathatós szövetségeseiként léphetnek fel.

Valós eredmények. Észak-Írországból a két oldal politikai álláspontját ábrázoló falfestmények között megjelennek olyanok is, amelyek a helyi konfliktusokat más országokban fennálló konfliktusokkal hozzák összefüggésbe. Például, a republikánusok/nacionalisták számos falfestménye a megszállás eseményeit ábrázolja és szolidaritást fejez ki Palesztinával, Baszkfölddel, Katalóniával vagy az amerikai őslakosokkal, amint a két csoport tagjait egy oldalon állókként mutatja be; vagy közös fellépésre és a jogok elismerésére szólít fel (CAIN, é.n.). Hasonlóképpen, egyes kasmíriak a palesztinok küzdelméből merítve inspirációt, a hasonlóságok megmutatásával szolidaritást fejeznek ki Palesztinával (pl. Bukhari, 2006).

Ez a más országok áldozati csoportjaihoz fűződő szolidaritásérzés bizonyos esetekben politikai akciókhoz vezetett. Például, a Dalit Panthers (az alacsonyabb kasztba tartozó hinduk politikai szervezete Indiában) támogatta a Free Tibet mozgalmat gyűlések, böjt és más erőszakmentes közös akciók szervezésével. (Dalit Panther of India, é.n.). A korábban ismertetett észak-ír szervezet, a Peace People kiterjesztette tevékenységét az észak-írországi békefolyamatról a nemzetközi békeaktivizmusra - Gázában, Egyiptomban, Szíriában és számos más jelenlegi konfliktusövezetben (Peace People, é.n.). Hasonlóképpen, a „Beyond Conflict” („Konfliktusokon túl”) szervezet tapasztalatcserére hív vezetőket és aktivistákat olyan országokból, amelyek sikeres konfliktusokat megváltoztató folyamaton mentek keresztül, illetve olyanokból, amelyekben jelenleg erőszakos konfliktusok zajlanak. Ez a szervezet a „megosztott élmény” módszertanára alapozza munkáját, azt írva, hogy „azok a személyek, akik értik a [a konfliktus] bonyolult politikai és pszichológiai dinamikáját /.../ saját tapasztalataik alapján felbecsülhetetlen értékű útmutatást és szellemi támogatást nyújthatnak azoknak, akik jelenleg néznek szembe hasonló problémákkal.” (Beyond Conflict, é.n.; lásd még Phillips, 2013). Miközben ezek a dialógusok mindenekelőtt a problémamegoldásra összpontosítanak, az áldozatiság élményeinek megosztását és megváltoztatását is szolgálják.

Végezetül, az inkluzív áldozattudat nemzetek közötti példája a Harmadik Világ Szolidaritási Mozgalom, amely 1959-ben, az egykori gyarmatok bandungi konferenciáján az El-Nem Kötelezettek Mozgalomával indult, a gyarmati rendszer felszámolása és a globális egyenlőség elérésének célkitűzésével (Iida, 1988). Ez a mozgalom ösztönözte a „Black Power” („Fekete Erő”) és több más, az etnikai kisebbségi jogok védelmére létrejött mozgalmat az Egyesült Államokban (Young, 2006). Az gyarmatosítás elleni küzdelem eszméje egységes keretet teremtett és módot adott arra, hogy a közösségek felszólaljanak olyan közös érdekek mellett és kifejezésre juttassák azokat, mint pl. a gyarmatosítás, az imperializmus, a rasszizmus, a kizsákmányolás felszámolása iránti elkötelezettség. (Young, 2006, 13. old.). A Black Power vezetői Afrikában és Dél-Amerikában gyarmati sorból felszabadult országokat látogattak meg, hogy tanuljanak küzdelmeikből és szövetségeket kövacsoljanak az elnyomás megosztott tapasztalataira alapozva (pl. Malcolm X: Marable, 2011).

Kutatási eredmények. Egyes kvalitatív kutatások is illusztrálták ezt a jelenséget. Az európai diaszpórában élő török aleviták szervezetének kiadványait elemezve Yildiz és Verkuyten (2011) megállapította, hogy az aleviták szenvedéseit időnként a csoportalapú erőszak más eseteivel együtt említik. Ilyen összehasonlításban hivatkoztak egy török család németországi háza ellen intézett neonáci támadásra, vegyi fegyverek bevetésére az iraki kurdok ellen, a holokausztra, valamint más, Törökországban elnyomott kisebbségi csoportok – például örmények és kurdok – helyzetére.

A népi rtás megelőzésére irányuló aktivizmus túlélők és korábbi áldozati csoportok körében

A népi rtás megállítást, illetve megelőzését gyakran a korábbi áldozati csoportok és a genocídium túlélői követelik a legerőteljesebben.

Valós példák. Zsidó szervezetek aktív résztvevői voltak a darfuri népi rtás megszüntetéséért küzdő mozgalomnak. A zsidó közösség tagjainak mozgósítása és a szélesebb körű támogatás megszerzése érdekében végzett tevékenységük során a zsidó aktivisták gyakran hivatkoztak a holokausztra és a saját tapasztalataikból megértett felelősségre, hogy a más csoportokat érő genocídium hasonló eseteiben segíteni kell. Például a Word Jewish Relief szervezet segítséget nyújt a ruandai népi rtás túlélőinek és árváinak, mondván: „A WJR támogatja a ruandai kö-

zösséget, mivel a holokauszt idején hasonló szenvedést megélt zsidó közösségben erős az empatikus készség.” Ugyanez a motiváció nyilvánul meg abban, hogy a „Never Again Ruanda” nevű ruandai szervezet workshopokat tart más afrikai országok diákjai számára a népi rtásról és megelőzésének lehetőségeiről (Tabaro, 2014).

Egyes esetekben a különböző népi rtások túlélői közösen léptek fel a népi rtás megelőzése érdekében. Például, a boszniai, a ruandai és a zsidó genocídium túlélői részt vettek egy tiltakozáson a Fehér Ház előtt, Obama amerikai elnök aktív szerepvállalását sürgetve a darfuri népi rtás megállításában (Read, 2009). Hasonlóképpen, az „End Genocide Survivors” kampányt úgy határozták meg, mint „a népi rtások és a tömeges atrocitások túlélőit egyesítő hálózatot, amely arra szerveződött, hogy segítse bizonyossá tenni, hogy a tagjait, családjaikat és közösségeiket ért szenvedések nem következhetnek be újra soha, sehol” (United to End Genocide, é.n.). A hálózat sok különböző atrocitás túlélőit egyesíti. A szervezet hangsúlyozza, hogy a közös tapasztalatokról beszélő túlélők egységes állásfoglalása „páratlan támogatóerőt teremt” a népi rtás megelőzéséért folyó küzdelemben.

Kutatási eredmények. Egy, az amerikai zsidók körében végzett kísérlet azt mutatta, hogy a résztvevők leginkább akkor viszonyultak támogatóan a más országokban zajló etnikai erőszak áldozataihoz, miután olvastak mind a zsidókról, mind a többi áldozati csoportról, és a holokauszt eseményét összehasonlították azzal, amikor vagy csak a holokauszt zsidó áldozatairól olvastak, illetve csak egy átfogó összefoglalást a holokausztról, mint az „emberiség elleni bűntett”-ről. (Vollhardt, 2013). Szintén az előbbi feltétel teljesülése esetén hajlottak legjobban arra a résztvevők, hogy aláírjanak egy petíciót, amely arra ösztönzi a politikai vezetőket, hogy állítsák le a darfuri népi rtást. A zsidó és más áldozati csoportok szenvedéseiről szóló olvasmány (a másik két feltételhez viszonyítva) jelentősen növelte a többi áldozati csoport szenvedésének elismerését és annak elfogadását is, hogy más áldozati csoportok is helyet kapjanak a közös genocídium- emlékművekben. Ezek az eredmények jól beleillenek abba az általánosabb munkába, amelynek vizsgálatai kiterjednek mind a fölérendelt (közös), mind az egyes alcsoport-identitások elfogadásának fontosságára (pl. Crisp, Stone és Hall, 2006; Hornsey és Hogg, 2000).

Gyakorlati implikációk 1. A kollektív áldozatiság nem feltétlenül romboló hatású a csoportközi kapcsolatokra nézve. Ez a hamis feltevés félrevezető szabályozásokat vagy beavatkozásokat eredményezhet. Amennyiben a

hátrányos helyzetű vagy az áldozati csoportok tagjai hasonlatosságot látnak saját csoportjuk és más csoportok tapasztalatai között, akkor ez pozitív hatással lehet az érdekképviselőkre, a proszociális viselkedésre, az áldozati csoportok közötti szövetségekre, valamint segítheti a béke-aktivizmust és a megbékélést, a szolidaritást és a népirtás megelőzését.

Az inkluzív áldozattudat változó hatóköre

A társadalmi szerepvállalás és a kollektív cselekvés sok területére vonatkozó relevanciája mellett ezek a példák azt is bizonyítják, hogy az inkluzív áldozattudat változik hatókörét, valamint az inkluzivitás mértékét tekintve. Nyilvánvaló, hogy nem (mindig) minden más áldozati csoport sorsa mutatkozik hasonlóan a sajátcsoport tapasztalataihoz. Sőt, az inkluzív áldozattudat gyakran szelektív. Ezért fontos megkülönböztetni, hogy mely speciális csoportok tekinthetők hasonlóan és milyen alapon. A hasonlóság további fontos dimenziója, hogy vajon az áldozati csoportok ugyanazon elkövető csoport célpontjai voltak-e vagy nem. Miközben az inkluzív áldozattudat azok között tűnhet a legtermészetesebbnek, akiket ugyanaz az elkövető bántalmazott, ez a körülmény növelheti a versengő áldozatiság valószínűségét, ha az áldozati csoportok egyike inkább elismert, mint a többi. Ezért az inkluzív áldozattudat az azonos elkövető által bántalmazott csoportok között nem szükségszerű.

Hasonlóképpen, az inkluzív áldozattudat különösen valószínűnek tűnhet azok között az áldozati csoportok között, amelyek ugyanazon történelmi esemény (ahol valószínűleg az elkövető is ugyanaz), vagy azonos kategóriába (pl. amikor mindkét eset megszállás, népirtás stb.) tartozó események részesei voltak. Mindazonáltal, az ilyen esetek elismertségének mértékében mutatkozó különbségek szintén felvetik a versengő áldozatiság kockázatát. Például, az amerikai örmények gyakran panaszzolják a holokauszt és az örmény népirtás eltérő elismertségét, hangsúlyozva, hogy ez a két csoportot különválasztja:

„Mindenki a holokausztról beszél, de senki nem beszél az [örmény] genocídiumról, és azt hiszem (...) valahogy megbántanak. Bár azt mondtam, hogy hasonlóak vagyunk, és szeretem a zsidó embereket, de minket nem ismernek el...” (örmény amerikai résztvevő: Vollhardt, Nair és Mazur, 2014).

Egy másik dimenzió, amelyet figyelembe kell venni, az, hogy a másik áldozatcsoport jelenleg ugyanabban a társadalomban él-e. Bár ez valószínűsíti, hogy tudnak más csoportok hasonló tapasztalatairól csoport-

közi érintkezés és a többi csoport narratíváival való találkozás révén, ez eredményezhet olyan gazdasági és politikai versengést is, amely gyengítheti a hasonlóság elismerését és a pozitív csoportközi attitűdöket (pl. Gay, 2006). Ezzel szemben a más társadalmakban élő áldozati csoportok e tekintetben kevésbé fenyegetőek lehetnek, de sorsuk valószínűleg kevésbé ismert.

Az, hogy a fenti dimenziók közül melyek a legfontosabbak – továbbra is kutatási kérdés marad. Az áldozattá válással kapcsolatos hasonlóságok mellett a kulturális hasonlóság vagy a regionális közelség is növelheti annak esélyét, hogy egy csoport egy személy inkluzív áldozattudatának hatókörébe kerüljön. Az ilyen további hasonlóságok olyan keresztmetszeti kategóriákat hoznak létre, amelyek az azonosulás alapjaiként szolgálhatnak. (pl. Migdal, Hewstone és Mullen, 1998). Ezek a hasonlóságok azonban nem feltétlenül járnak együtt inkluzív áldozattudattal, és nem működnek akkor, ha az erőforrásokban, mint például az elismertetés megszerzésében a többi áldozati csoportra versenytársként tekintenek (lásd még Noor és mtsai, 2012).

Gyakorlati implikációk, következtetések 2. Az áldozati csoportok közötti szövetségeket nem szabad automatikusnak feltételezni. Még ha az emberek általában úgy vélik is, hogy más csoportok hasonló módon szenvedtek, mint a saját csoportjuk, ez nem vonatkozik minden csoportra. Fontos figyelembe venni az olyan egyéb dimenziókat is, mint például az áldozattá válás jellege, hogy az elkövető csoport azonos volt-e, és hogy a csoportok jelenleg ugyanabban a társadalomban élnek-e. A csoportok áldozatiságának elismerésében tapasztalt eltérések is csökkenthetik az inkluzív áldozattudatot. Ezért fontos, hogy az azonos társadalomban élő áldozati csoportok egyenlő elismerést kapjanak. Hasonlóképpen, vissza kell szorítani a csoportok versengését más erőforrásokért is az inkluzív áldozattudat elősegítése érdekében.

Az általános inkluzív áldozattudat kutatásában figyelembe kell venni az inkluzív áldozattudat lehetséges szelektivitását is. Például, amikor a résztvevőket megkérdezték, hogy az inkluzív áldozattudat-felmérésben milyen csoportokra gondoltak, a felsorolt csoportok száma és fajtái sokban eltértek: míg egyes résztvevők szelektívebben értelmezték az inkluzív áldozattudatot és csak speciális csoportokat (például a konfliktusban hasonló helyzetben levőket) vettek figyelembe, a többiek univerzálisabb felfogást képviseltek és nem különböztették meg az említett csoportokat. (Cohrs és mtsai, 2014) Ezenfelül, csak az inkluzív áldozattudat univerzális értelmezése jósolta be a hajlandóságot a megbékélésre a konfliktus

másik résztvevőjével, az inkluzív áldozattudat szelektív értelmezése pedig nem (Cohrs és mtsai, 2014). A jövőbeli kutatások során vizsgálni kell az inkluzív áldozattudat e különböző formáinak összefüggéseit. Például, egyes emberek képviselhetik az általános inkluzív áldozattudatot, elutasítva ugyanakkor a konfliktus-specifikus felfogást, míg mások mindkét formát támogathatják; vagy azok, akik elutasítják a konfliktus-specifikus inkluzív áldozattudatot, elfogadhatják az inkluzív áldozattudat szelektív formáit (például a viktimizáció azonos típusainak bevonásával), mert ezzel erősíthetik pozíciójukat a konfliktusban (Cohrs és mtsai, 2014). Ez azt is sugallja, hogy az inkluzív áldozattudat kifejezésének különböző motivációi lehetnek.

AZ INKLUZÍV ÁLDOZATTUDAT KIFEJEZÉSÉNEK ALAPMOTIVÁCIÓI

Az inkluzív áldozattudat megnyilvánulásának változatos kontextusait tekintve legalább három lehetséges indíték különböztethető meg (lásd 1. ábra): más csoportok segítésére irányuló motiváció (külső csoportra való irányultság), kölcsönösen előnyös akciókban való részvétel, vagy támogatás szerzése a sajátcsoport ügyéhez (sajátcsoportra való irányultság központúság); lásd Nair és Vollhardt, 2012).

Inkluzív áldozattudat más csoportok érdekeinek szolgálatában

Számos, korábban tárgyalt tanulmány bemutatja az inkluzív áldozattudatnak más hátrányos helyzetű vagy áldozattá vált csoportok támogatásához kapcsolódó megnyilvánulásait. Ide tartoznak az egyesült államokbeli latinók is, akik azt állítják, hogy tiltakozni fognak a feketék érdekében (Glasford és Calcagno, 2012), az amerikai zsidók, akik petíció aláírásával sürgetik a politikusokat a darfuri népirtás leállítására (Vollhardt, 2013), vagy az újabb menekülteket támogató, hátrányos helyzetű kisebbségi csoportok (Vollhardt és mtsai, 2014). Ezenkívül ide sorolható számos olyan valós eset is, mint például az amerikai japánok tiltakozása a amerikai muszlimokat szeptember 11. után sújtó polgárjogi korlátozások miatt, a genocídiumok túlélőinek mozgalma a népirtások megelőzésére világszerte, vagy a zsidó polgárjogi aktivisták tevékenysége.

Mivel ezekben az esetekben nem mutatkozik közvetlen előny a sajátcsoport részére, valószínűnek tűnik, hogy a saját- és a külső csoport viktimizációja közti hasonlóságok kiemelésének elsődleges motiváció-

ja a külső csoport támogatásának szándéka volt. Ez azonban nem zárja ki egyéb, sajátcsoport-fókuszú és stratégiai motivációk érvényesülését, mint például a csoport megítélésének javítása, politikai veszélyek elhárítása (pl. Hopkins és mtsai, 2007; van Leeuwen és Mashuri, 2013). Továbbá, a rászorulóknak segítése megküzdési stratégia is lehet az elszenvedett erőszak és trauma következményeinek leküzdésére, az értelemkeresésre (pl. Hernandez-Wolfe, 2011, Vollhardt, 2009a). Ha azonban ezek nem az elsődleges motívumok, akkor az ilyen esetek vitathatatlanul külső csoport fókuszúnak tekinthetők (hasonlóan az altruizmusról folytatott vitához: lásd Batson, 1991, 6. old.).

A kölcsönösen előnyös inkluzív áldozattudat

Bizonyos esetekben megmutatkoztak a hasonló áldozati csoportok közötti szövetségek kölcsönös előnyei. Ezt ragadja meg Sellar és munkatársainak (1998) „Elnyomott kisebbség” skálája, vagy a Glasford és Cancagno-féle (2012, 1. tanulmány) politikai szolidaritási skála, amely tartalmazza a kisebbségi csoportok közötti (mindkét csoport helyzetének javítására és közös politikai célok elérésére alakítandó) koalíciók ígéreteit tárgyaló elemeket. A megbékélés érdekében tett erőfeszítéseket motiváló konfliktus-specifikus inkluzív áldozattudat is beletartozhat ebbe a kategóriába, mivel a két csoport közötti béke és megbékélés kölcsönösen előnyös lehet. Az inkluzív áldozattudat kölcsönösen előnyös megnyilvánulásainak eseteit ismertettük korábban, mint például a különböző kisebbségi csoportok alkotta „Harmadik Világ koalíciót” az Egyesült Államokban (Young, 2006), illetve az örmények és a kurdok közelmúltbeli szövetségeit Törökországban (Mouradian, 2011).

Míg az inkluzív áldozattudat kölcsönösen előnyös kifejeződése és az eredményként létrejött szövetségek stratégiai jelentőségűek a sajátcsoport számára, ezek nem zárják ki feltétlenül a másik csoport figyelembe vételét. Sőt, egyes esetekben a stratégiai szövetséget elsőként megalapozó empátia erősödhet az ismételt érintkezés és a másik csoport narratíváival való találkozás után. Az empátia azonban nem szükséges feltétele vagy következménye az inkluzív áldozattudat kölcsönösen előnyös megnyilvánulási formáinak. Ráadásul, a pozitív csoportközi attitűdök azonnal a visszájukra fordulhatnak, amint a szövetség politikai céljai megvalósultak és a másik csoportra többé nincs szükség. Ugyanígy, a hasonlóságérzés és az áldozati csoportok közötti pozitív viszony is gyengülhet, ha a másik csoport nem felel meg a szövetség ígéreteinek (pl. Greenberg, 2006; Vaca, 2004).

A sajátcsoport érdekében megnyilvánuló inkluzív áldozattudat

A korábban vizsgált példák több olyan esetet is feltárnak, amelyekben az inkluzív áldozattudat kifejeződése a sajátcsoport érdekeit szolgálja. Például azt, hogy az aleviták (és más csoportok világszerte) saját csoportjuk elnyomását a holokauszttal kapcsolják össze. (pl. Yildiz és Verkuyten, 2011), úgy tekinthetjük, mint kísérletet az elismerés kivívására azáltal, hogy a sajátcsoport szenvedését egy általánosan elismert történelmi eseményhez hasonlítják (Power, 1999). Az általános inkluzív áldozattudat megnyilvánulásainak tűnő, hasonló egyetemes összehasonlításokat gyakran használnak stratégiai céllal a társadalmi és politikai mozgalmakban:

(...) „a mozgalmaknak úgy kell meghatározniuk magukat, hogy ez növelje támogatási esélyeiket. A lokális viták, bár helyi szinten létfontosságúak, külföldön gyakran kicsinek, helyinek, érthetetlennek tűnnek. Hogy elkerüljék ezt a benyomást, a mozgalmak többféle taktikát követnek. Egyszerűsítik és egyetemesnek állítják be konfliktusaikat (...), és a távoli közönség saját érdekeire, valamint szimpátiájára apellálnak. (...) Helyzetüket közismert és érzelmeiket felkavaró eseményekhez hasonlítják, remélve, hogy ezzel legyőzhetik a távoli közönségek közömbösségét. Így, az etnikai vezetők saját csoportjuk „holokauszt”-ját, a munkás aktivisták embereik rabszolgaságosorba állítását emlegetik. [...] A mozgalmak hangsúlyozzák a helyi konfliktusok egyetemes aspektusait. (...) A probléma külföldi elismerése mégis különbséget jelent, ezért a megmozduló csoportok hangsúlyozzák a nemzetközi emberi jogok megsértéséhez kötődő áldozat-státuszukat.” (Bob, 2005, 30. old. és tovább; kiemelés tőlem))

A konfliktusokban időnként hasonló stratégiákat alkalmaznak. Az észak-írországi politikai nyilatkozatok diskurzuselemzésében McNeill, Lyons és Pehrson (2012) bizonyítják, hogy a konfliktus-specifikus inkluzív áldozattudat követeléseit gyakran nem a megbékélés előmozdítására használták, hanem arra, hogy elismerést szerezzenek, megosszák a kollektív bűnösséget, biztosítsák az áldozatoknak járó kártérítéseket. Ezenkívül, az általános inkluzív áldozattudat is kifejezésre juthat abban a reményben, hogy szövetségeseket szerezzenek. Például, egy izraeli újságban megjelent szerkesztőségi vélemény kifejtette, hogy „az arab, a török és az iráni uralom alá tartozó kurdok szenvedése természetes rokonszenvet ébreszt bennük a zsidók és Izrael iránt”, és arra a következtetésre jutott, hogy ezért a kurdok szövetségesek lehetnek a régióban (Diker és Rhode, 2013).

Az ilyen összehasonlítások nem jeleznek érdeklődést a másik csoport ügye iránt, és nem eredményeznek olyan tevékenységeket, amelyek más áldozati csoportok javát szolgálnák. Ezért, bár a másik áldozati csoport felé irányuló empátia nem zárható ki, ezekben az esetekben nem tűnik elsődleges motívumnak.

Inkluzív áldozattudat következmények nélkül

Végezetül, egy fontos kikötés: az áldozati csoportok közötti hasonlóság felismerése nem vezet minden esetben ezen hasonlóság motivációján alapuló cselekvéshez. Egy (humoros) példa erre a kasmíri újságírók jeruzsálemi látogatásáról szóló anekdota:

„Kasmíri vagyok” – próbál szóba elegyedni újságíró barátunk palesztin férfiak egy csoportjával. „Ha imádkozol értünk, majd imádkozunk érted” – válaszolják. A beszélgetésnek vége. A palesztinoknak nincs kedvük csevegni. [...] Ennyit a 'szolidaritásról'. (IBN Live, 2010).

Ahhoz, hogy megmagyarázzuk, hogy az inkluzív áldozattudat mikor motivál cselekvésre a külső csoport, a sajátcsoport vagy a kölcsönös előnyök érdekében, számos tényezőt kell figyelembe venni: Először, a másik csoportnak pszichológiailag relevánsnak kell lennie - pl. a korábban tárgyalt keresztmetszeti kategóriák értelmében, a másik áldozatcsoport tagjaival fennálló személyes kapcsolattartás következtében, vagy amikor a másik csoport annyival elismertebb, hogy előnyös hasonlónak látszani. Másodszor, a kollektív cselekvés elméletei segítségünkre lehetnek annak feltárásában, hogy mely egyéb tényezők valószínűsítik az inkluzív áldozattudat mobilizálódását (pl. Simon és Klandermans, 2001; Thomas és Louis, 2013). Annak magyarázatához, hogy az inkluzív áldozattudat mikor vezet más áldozati csoportok érdekében kifejtett tevékenységhez, figyelembe kell venni az empátiát, valamint a sajátcsoport viktimizációjából levont tanulságokat, például a „soha ne legyünk passzív kívülállók” vagy a „soha ne legyünk elkövetők” inkluzív leckéit (Klar és munkatársai, 2013). Ezek a leckék azzal a kérdéssel kapcsolatosak, hogy a sajátcsoport-viktimizáció inkább a kötelezettségeket vagy a jogokat tudatosítja-e bennünk. (Vollhardt, 2012b).

Gyakorlati implikációk 3. Az inkluzív áldozattudat különböző okokból jelenhet meg: sajátcsoport vagy külső csoport érdeke, kölcsönös előnyök. Fontos, hogy megértsük az áldozati csoportok hasonlóságának kifejeződése mögött munkáló motivációt. Amikor csak lehetséges, ösztönözni kell azokat a megoldásokat, amelyek nemcsak a sajátcsoport, hanem más csoportok számára is előnyösek.

Tényezők, amelyek csökkenthetik az inkluzív áldozattudatot

Az inkluzív áldozattudat potenciálisan fontos, konstruktív következményeinek ismeretében, elengedhetetlen tudnunk, mi segítheti vagy gátolhatja az embereket abban, hogy érzékeljék a hasonlóságot saját csoportjuk és más áldozati csoportok sorsa között. Néhány kezdeti kutatás és a vizsgált esettanulmányok olyan tényezőket javasolnak, mint: az általános csoportközi attitűdök, ideológiák és értékek közötti különbségek; a csoporton belüli folyamatok és a csoportok közötti dinamika; és a strukturális tényezők (lásd az 1. Ábrát). Először azokat a tényezőket tárgyalom, amelyek csökkenthetik az inkluzív áldozattudatot.

Egyéni különbségek az általános csoportközi attitűdökben

Számos szerző szerint az (exkluzív) áldozatiság érzése összefüggésben van a sajátcsoport morális felsőbbrendűségének érzésével, ami azon a nézeten alapul, hogy az áldozati csoportok ártatlanok (Pl. Bar-Tal és mtsai, 2009; Shnabel és mtsai, 2013). Ezzel egybehangzóan Vollhardt és Bilali (2014) azt találta, hogy míg a sajátcsoport glorifikálására való hajlam a (konfliktus-specifikus) exkluzív áldozattudathoz kötődött és részben magyarázta az összefüggést az exkluzív áldozattudat és a negatív csoportközi kapcsolatok kialakulása között, az inkluzív áldozattudatot nem befolyásolta az a nézet, hogy a sajátcsoport felsőbbrendű másokhoz képest. Más szóval, az inkluzív áldozattudatnak kevésbé kellene elfogadottnak lenni azok között az emberek között, akik saját csoportjuk felsőbbrendűségében hisznek.

Továbbá, a csoport-specifikus sztereotípiák és a más áldozati csoportok felé irányuló ellenséges attitűdök valószínűleg akadályozzák a hasonlóság érzésének kialakulását e csoportok vonatkozásában. Például, a polgárjogi mozgalom idején az egyes tagok által kifejezett rasszizmus és antiszemitizmus kihívást jelentett az afrikai amerikaiak és az amerikai zsidók között létrejött, az elnyomás közös történelmi tapasztalatainak narratíváján alapuló szövetségek számára (Greenberg, 2006).

Csoportközi dinamika

Az inkluzív áldozati narratívák elutasítása akkor is bekövetkezhet, ha veszélyforrást jelentenek a megkülönböztethetőség tekintetében. A fölérendelő kategorizálásokra és a közös csoport-identitásra vonatkozó kutatások általában azt mutatják, hogy az emberek gyakran fenyegetőnek

érezik a túlzottan inkluzív kategóriákat, amelyek csoportjuk megkülönböztethetőségét veszélyeztetik, ez pedig erősíti a fölérendelt kategóriába tartozó többi csoporttal szembeni előítéletességet (Hornsey és Hogg, 2000). Különösen igaz ez azokra, akik nagyon erősen kötődnek a csoportjukhoz, és igaz inkább a kisebbségi, mint a többségi csoporttagokra (Crisp és mtsai, 2006; Dovidio, Gaertner és Saguy, 2009). Pontosabban, a kísérleti vizsgálatok azt mutatták, hogy az emberek akkor reagáltak a legpozitívabban, és akkor hajlottak leginkább a többi áldozati csoport támogatására, amikor a más csoportokkal megosztott viktimizáció mellett saját csoportjuk egyedi szenvedése is hangsúlyt kapott (Vollhardt, 2013). Ha a viktimizáció más eseteivel való összehasonlításban nem jelenik meg a sajátcsoport egyedi szenvedésének elismerése, ez akár haragot és ellenállást is kiválthat, miként azt a holokauszt egyediségét, illetve egyetemességét tárgyaló heves viták is szemléltetik (Rosenfeld, 1999). A sajátcsoport szenvedésének egyediségét kinyilvánító elismerés hiánya versengő áldozatisághoz is vezethet (Noor és mtsai, 2012), valamint csökkentheti az áldozati csoport tagjainak pszichológiai jólétét és hajlandóságát a megbékélésre (Vollhardt és mtsai, 2014).

Az inkluzív áldozattudat elutasítása függhet attól is, hogy ki az, aki a csoportok közötti hasonlóságot kommunikálja. Az emberek kedvezőbben reagálnak (megfelelő csoportközi attitűdökben kifejezésre juttatva), ha egy csoporttag az, aki megfogalmazza a többi csoporttal való hasonlóságokat, ezzel szemben a csoportközi attitűdök akkor a legkevésbé pozitívak, ha a hasonlóságokat külső csoport tagjai hangoztatják (összehasonlítva egy semleges harmadik fél vagy a sajátcsoport tagjaival (Gomez, Dovidio, Gaertner, Fernandez és Vazquez, 2013). Feltehetően, ezek a megállapítások alkalmazhatók az inkluzív áldozattudat kifejezéseire a sajátcsoport tagjainak, illetőleg a külső csoport tagjainak vonatkozásában is; így, nyilvánvalóan kevésbé hatékony, vagy kifejezetten ellentétes hatást vált ki, ha a külső csoport tagjai hangoztatják, hogy az ő csoportjuk szenvedései hasonlítanak a sajátcsoport tapasztalataira. Emellett, egyes sajátcsoport-tagok másoknál hatékonyabbak lehetnek a csoportok viktimizációjának hasonlóságainak kommunikálásában. Például, a túlélők sokkal inkább jogosultak ilyen összehasonlítások elvégzésére (pl. United to End Genocide, é.n.)

Strukturális és történelmi korlátok

Bizonyos esetekben a történelmi tapasztalatok és a strukturális tényezők okozhatják a negatív csoportközi attitűdöket, amelyek csökkentik az inkluzív áldozattudat lehetőségét. Ilyen forgatókönyv az, amikor két csoport osztozik a kollektív áldozatiság tapasztalataiban, de a külső cso-

port elkövetőként más kontextusokban ártott a sajátcsoportnak. Például, sok palesztin számára az a felfogás, hogy ők „áldozatok áldozatai”, megnehezíti, hogy empátiát fejezzenek ki a holokauszt idején a zsidókat ért szenvedések miatt, mások empátiát tanúsítanak ugyan, de a holokauszt-narratíva náluk is szorosan kapcsolódik a zsidók ne okozzanak kárt más csoportoknak „leckéjéhez” (Litvak-Hirsch, Chaitin & Zaher, 2010). Az ilyen ambivalens viszonyoknál, amelyeknél egy folyamatban lévő konfliktus csökkenti az arra való kötelezettség érzését, hogy segítsünk az áldozatoknak, (Warner, Wohl és Branscombe, 2014), a történelmi traumák szintén relevánsak. Például, a másik áldozati csoporttól elszenvedett atrocitások narratívái gyengítik az inkluzív áldozattudatot a kurd-örmény viszony esetében, mert az oszmánok által felfegyverzett kurdok részt vettek az örmény népirtásban (pl. Miller és Miller, 1993); vagy a lengyel-zsidó kapcsolatokban a lengyelek zsidók elleni bűncselekményei miatt a holokauszt alatt és után (Bilewicz és Jaworska, 2013).

Hasonlóképpen, az erőviszonyokban mutatkozó különbségek szintén terhelhetik az áldozati csoportok közötti kapcsolatokat. Ha a másik (történelmi) áldozati csoportot a sajátcsoporténál nagyobb hatalommal és magasabb státusszal rendelkezőnek érzékelik, akkor ez csökkentheti a (történelmi) áldozati tapasztalat hasonlóságának elfogadását. Ezeket az akadályokat vizsgálták az Egyesült Államokbeli fekete-latin-amerikai származású szövetségek vonatkozásában (Pl. Gay, 2006; Vaca, 2004) és a polgárjogi mozgalom fekete-zsidó szövetségeinek kontextusában is, ahol a zsidó áldozatiság történelmi narratívája ütközött a jelenlegi fehér előjogok valóságával, ez pedig csökkentette a feketék és a zsidók áldozati tapasztalatai között meglévő hasonlóságok elismerésének hajlandóságát az afroamerikaiak körében (de nem feltétlenül az előnyösebb helyzetű csoportok között: Greenberg, 2006; lásd még Dovidio és mtsai, 2009).

Gyakorlati implikációk, következtetések 4-6. Azt az állítást, hogy a csoportok hasonló módon szenvedtek, nem szabad olyan mértékben túláltalánosítani, hogy az fenyegetse a konkrét tapasztalatok különbségeinek elismerését. Az áldozatiság egyedi és közös tapasztalatait egyaránt érzékeltetni kell. Az is fontos, hogy a csoportok áldozati tapasztalatainak hasonlóságát ne csak a külső, hanem a sajátcsoport tagjai is kommunikálják. Ez akkor lehet a leghatékonyabb, ha túlélők teszik, akik a saját bőrükön tapasztalták az erőszakot. Különös óvatosságra van szükség akkor, ha egy áldozati csoportot olyan csoportokkal hasonlítunk össze, amelyek aktuális vagy történelmi ellenségek; illetve ha más hatalmi különbségek állnak fenn. Az áldozatiság közös tapasztalatai ellenére ezek az ellenséges vagy egyenlőtlen viszonyok felülírhatják a

sorsközösség érzését. Következésképpen, a történelmi és strukturális korlátok felismerésére és tudatos kezelésére van szükség.

TÉNYEZŐK, AMELYEK ERŐSÍTHETIK AZ INKLUZÍV ÁLDOZATTUDATOT

Az idevágó valós példák és kutatási eredmények áttekintése szintén bemutat néhány olyan tényezőt, amelyek erősíthetik az inkluzív áldozattudatot (lásd az 1. ábrát).

Egyéni különbségek – értékrend és ideológiák

Számos, az inkluzív áldozattudatot vizsgáló esettanulmány bizonyítja az egyetemes üzeneteket hordozó politikai ideológiák és vallási doktrínák hatását. Például, az inkluzív áldozattudat kifejezésének tartomelemzése – indiai kisebbségi csoportok vezetői és aktivistái körében – azt mutatta ki, hogy az univerzalizmus marxista vagy vallási fogalmai gyakran felmerültek a többi hátrányos helyzetű csoporttal létesített szövetségek, illetve az irántuk megnyilvánuló empátia indoklásában (Nair és Vollhardt, 2012; lásd még Dalith Tigrisek). Ennek megfelelően azok az emberek, akik egy egyetemes értékorientációt tartanak fenn (Schwartz és mtsai, 2012) vagy az egész emberiséggel azonosulnak (McFarland, Webb és Brown, 2012), nagyobb valószínűséggel képviselhetik az inkluzív áldozattudatot.

Inkluzív narratívákkal való találkozás

A sajátcsoport áldozatiságát más csoportok szenvedésével kapcsolatba hozó inkluzív sajátcsoport-narratívák szintén fontos szerepet tölthetnek be az inkluzív áldozattudat erősítésében. Ezek a narratívák továbbjuthatnak a családtagok, az oktatás, a hivatalos beszédek, az emlékhelyek stb. révén. Bár minden egyes csoporttag különböző narratívákkal rendelkezhet, és különböző csoportokhoz is tartozhat, időnként bizonyos inkluzív narratívákban osztozik a széleskörű társadalom. Például ilyen közös, mindkét oldal által elfogadott narratívája van a zsidók és a tuszik között az üldöztetés tapasztalatainak (pl. Schimmel, 2009).

Inkluzív narratívák más csoportok szenvedéseinek megismertetésével is létrehozhatók. Salomon (2004) beszámol egy izraeli zsidó középiskolás diákok számára szervezett békére nevelési programjáról, amelynek egyik eleme az észak-írországi konfliktus tanulmányozása volt, mind-

két fél konfliktus-narratívájának feldolgozásával. Bár az izraeli-palesztin konfliktussal való esetleges párhuzamokról nem beszéltek kifejezetten, a program befejezése után a résztvevők (egy kontrollcsoporthoz képest) jobban tudtak írni az izraeli-palesztin konfliktusról a másik oldal szemszögéből. Így, a csoportok konfliktusainak és szenvedéseinek tanítása közvetve szintén erősítheti a konfliktus-specifikus inkluzív áldozattudatot és a perspektíva-felvételt, hiszen az emberek analógia útján tanulnak, és ez kevésbé fenyegető, mint az ellenség narratívájával való közvetlen találkozás.

Kitalált történetek a csoportalapú erőszakról hasonló hatást érhetnek el. Ezt találták egy Ruandáról szóló rádiódráma megbékélésre való hatásait vizsgáló kutatásban. (Bilali és Vollhardt, 2013). A hallgatók megismernek egy kitalált konfliktust két falu között, az erőszak megjelenését, a traumából való gyógyulás útját és a megbékélést. Egy nagy ruandai közösségben végzett kutatás azt mutatta, hogy azok az emberek, akik számára felidéztek a rádiódrámát úgy, hogy egy karakter hangját hallották a darabból (szemben egy semleges kontrollhanggal) nagyobb valószínűséggel képviselték az inkluzív áldozattudatot, és vallották, hogy fontos megérteni a másik fél szempontjait a konfliktus történetének értelmezésében (Bilali és Vollhardt, 2013). Salomon (2004) említett eredményeihez hasonlóan bebizonyosodott (bár kifejezetten nem teszteltük), hogy egy kitalált konfliktus általában arra készíteti az embereket, hogy tudatosabban fogadják el, hogy mások is szenvedtek, és hogy a saját csoportjuk szenvedése nem egyedi. Az inkluzív áldozattudat ezen általánosabb értelmezése más helyzetekre is áttevődhet és fokozhatja a készséget a hasonlóságok elismerésére a sajátcsoport és a külső csoport szenvedései között az éppen fennálló konfliktusban is. Ezeket a lehetséges mechanizmusokat azonban a jövő kutatásokban közvetlenebb módon kell még vizsgálni.

Csoportközi kapcsolat

A különböző csoportok tagjai közötti érintkezés szintén lehetővé teszi, hogy más csoportok áldozattörténeteivel találkozassunk. Ezt két, a Balkánon végzett kutatás eredményei is alátámasztják. Bosznia-hercegovinai szerb serdülők körében mind a csoportközi kapcsolat (a boszniai muszlimokkal, azaz a háborús célcsoport tagjaival) minősége, mind a mennyisége a kisebb versengő áldozatisággal kapcsolódott össze (Cehajic és Brown, 2010). A szegregált koszovói társadalomban, ahol a másik csoporttal való közvetlen kapcsolat nem gyakori, azok a koszovói albán középiskolás diákok, akik kiterjedtebb kapcsolatukkal rendelkeztek

(vagyis tudták, hogy a család vagy a barátok ismernek külső csoport-tagokat), kevésbé tanúsítottak hajlandóságot versengő áldozatiságra. Ezt a hatást részben a külső csoport perspektívájának nagyobb elfogadottsága magyarázta (Andrighetto, Mari, Volpato és Behluli, 2012). Azonban ezek a vizsgálatok nem mérték közvetlenül a külső csoport áldozati narratíváival való találkozást és az inkluzív áldozattudatot. E folyamatok ellenőrzése a jövőbeli kutatások feladata marad, miként az oksági kapcsolatok feltárása is, mivel ezeket a hatásokat ezidáig csak a korrelációs kutatások demonstrálták.

Gyakorlati implikációk 7. A más csoportok szenvedéseit tartalmazó narratíváival való találkozás kulcsszerepet játszik az inkluzív áldozattudat kialakulásában. Ez kevésbé fenyegető és potenciálisan eredményesebb, ha nem (rögtön) olyan történetről van szó, melyben a sajátcsoport szenvedését a sajátcsoport okozza; és hatékonyak lehetnek a kitalált narratívák is.

Hogyan erősíthető az inkluzív áldozattudat a társadalomban?

Számos olyan kezdeményezés létezik, amely az inkluzív áldozattudat erősítésének irányában hathat. Bár ez nem mindig kifejezett céljuk, és nem is lehet mindig sikeres, minden olyan kezdeményezés, amely az áldozati csoportok tagjainak más áldozati csoportok narratíváit mutatja be, potenciálisan erősíti az inkluzív áldozattudatot. Bizonyos esetekben a hasonlóságokat egyértelműen kifejtik, más esetekben a résztvevőnek kell feltárnia őket. Az esetek többségében a sajátcsoport vezetőin vagy intézményein keresztül implicit és explicit módon is megvalósul a sajátcsoport szenvedéseivel mutatózó párhuzamok elismerése, ami normatívabbá teszi az inkluzív áldozattudatosságot.

Iskolai nevelés

Az iskolában a diákok más nemzetek és csoportok történelmével ismerkednek. Bizonyos esetekben, különösen a békére vagy a toleranciára nevelés programjaiban, a tantervek a szenvedés egyetemes aspektusainak kiemelését szolgálják. Például, a Facing History and Ourselves ('Szembenézés a Történelemmel és Önmagunkkal') szervezet, amely holokauszt-oktatás programként kezdte, más területekre, többek között a polgárjogi küzdelmekre is kiterjesztette érdeklődését. Tantervükben a népi történetek különféle eseteit vagy a csoportalapú erőszak más formáit gyakran egymás mellett mutatják be. Például az „Aftermath” ('Utóhatás') projekt magá-

ban foglalja az örmény népirtás, Guatemala, Sierra Leone, a városi ifjúsági erőszak az Egyesült Államokban, az amerikai őslakos népirtás és Bosznia narratíváit (Facing History, é.n.). Az ilyen típusú nevelési programoknak segítenie kellene az inkluzív áldozattudat erősödését a programokban képviselt csoportok tagjai körében. Ezenkívül néhány korábbi, már bemutatott kutatás (Bilali és Vollhardt, 2013; Salomon, 2004) azt igazolja, hogy a kollektív viktimizáció különböző esetei közötti hasonlóságok érzékeltetése - még akkor is, ha a példák nincsenek közvetlen vonatkozásban a sajátcsoport helyzetével - előidézhetheti a sajátcsoport tapasztalataiban mutatkozó hasonlóságok felismerését is.

Csereprogramok és párbeszédcsoporthok

A más csoportok szenvedésének megismertetését a csoportközi kapcsolat hatásaival ötvöző, a különböző konfliktuszónákból származó emberek számára szervezett csereprogramok szintén elősegíthetik az inkluzív áldozattudat érzetének erősödését. Például, a ciprusi görög és török fiatalok észak-írországi és boszniai látogatását azzal a céllal szervezték meg, hogy ösztönözzék a résztvevőket a konfliktusok közötti párhuzamok találatára (pl. INTRAC, 2011). Hasonló céllal hoztak létre találkoztatót a konfliktus sújtotta társadalmak vezetői, valamint Dél-Afrikából, a Balkánról, Észak-Írországból és más, konfliktus utáni társadalmakból hívott vezetők között (pl. Beyond Conflict, é.n.). A szervezetek hangsúlyozták a hatást, amit a résztvevők akkor élnek meg, amikor a csereprogramok során tudomást szereznek a csoportok közösnek mutatkozó tapasztalatairól (például Phillips, 2013).

Hasonló dinamika figyelhető meg konfliktusban álló csoportok párbeszédcsoporthokba meghívott tagjai között is. Ez a kontextus pszichológiailag sokkal nagyobb kihívást jelent, és gyakran ellentmondást szül, amikor a résztvevők a másik fél áldozati narratíváival találkoznak, annak a konfliktusnak a vonatkozásában, ami a saját csoportjuk szenvedéséért is felelős (pl. Bar-On és Kassem, 2004). Időnként azonban még ebben a kihívásokkal teli kontextusban is eredményes lehet a szenvedés hasonlóságainak tudatosítása mindkét oldalon.

Média és túlélőkkel folytatott beszélgetések

Ha a csereprogramok vagy más idő- és erőforrás-igényes beavatkozások nem megvalósíthatók, más csoportok áldozati narratívái a médián keresztül is közölhetők. Például, a Witness.org (é.n.) weboldal, amelyet az emberjogi aktivisták eszközének tekintenek, dokumentumokat és túlélők vallomásait teszi közzé sok különböző országban tapasztalt, különféle emberi jogi visszaélésekről. Az ilyen különféle narratívák egymás mellett

segíthetik a tapasztalatok párhuzamainak felismerését. Hasonlóképpen, a különböző események túlélőit időnként kerekasztal-beszélgetések keretében szólaltatják meg. Például, az egyik alkalommal az örmény népirtás, a holokauszt, a ruandai és a kambodzsai genocídium, valamint a boszniai népirtás túlélői voltak a meghívottak (Vartabedian, 2011). A túlélők narratíváiban mutatkozó hasonlóságokat hallva az inkluzív áldozattudatosságot érzése potenciálisan még azok körében is kialakulhat, akiknek a csoportja nem képviselteti magát a beszélgetésben (lásd Facing History, 2012).

Gyakorlati implikációk, következtetések 8. Más csoportok áldozati narratíváinak ismertetése történhet az iskolai nevelés keretében, csereprogramok és párbeszédcsoporthok révén, a médián keresztül, valamint a különböző atrocitások és konfliktusok túlélőit megszólaltató kerekasztal-beszélgetés szervezésével.

Potenciális kockázatok, problémák és ellenreakciók

Az inkluzív áldozattudat erősítése nem mindig sikeres, és nem is kockázatmentes. Nem mindenki fogadja el az inkluzív áldozati narratívákat. Vaca (2004) például arra figyelmeztet, hogy: „Minden olyan elemzéssel szemben, amely szerint a szenvedés és az elnyomás közös története miatt a latin-amerikai származásúak és a feketék esetében 'természetes' alapja van a kölcsönös támogatásnak, léteznek más kutatások, amelyek mély ellenszenvet mutatnak ki a két csoport között” (185.o.). Fontos mindennapi gyakorlatra vonatkozó következtetés, hogy az ilyen szövetségeket nem szabad természetesnek tekinteni (lásd *Gyakorlati implikációk* 2.). Azok a politikusok, akik ilyen, a kisebbségek között „vélt szövetségekre” építenek anélkül, hogy megvizsgálnák ezeket a feltételezéseket vagy munkálkodnának az ilyen szövetségek erősítésén, valószínűleg politikai veszteségeket könyvelhetnek el (lásd Vaca, 2004). Azoknak, akik a gyakorlatban kívánják elősegíteni az inkluzív áldozattudat erősödését, nagy körültekintéssel kell megtervezniük minden ilyen jellegű beavatkozást, mert ez könnyen visszaüthet. Az ilyen potenciális visszacsapás okait, amelyek hozzáadódhatnak a megkülönböztethetőség korábban elemzett fenyegetettségéhez, az alábbiakban ismertetjük (lásd az 1. ábrát).

Az erkölcsi kötelesség csapdája

Az egyik potenciális kockázat az inkluzív áldozattudat (és a szolidaritás, és az áldozati csoportok közötti proszociális viselkedés) erősítésére irányuló erőfeszítésekben, hogy ez kényszerítő erkölcsi kötelességgé is

felfogható. Míg egyesek saját csoportjuk áldozati tapasztalatai alapján erkölcsi kötelességüknek érzik, hogy segítsenek megelőzni más csoportok szenvedését (Vollhardt, 2012b), nagyban különbözik attól, ha ez mások elvárása. Warner és Branscombe (2012) kimutatta, hogy a harmadik felek, a megfigyelők, úgy vélik, hogy a népirtás áldozatainak erkölcsi kötelessége segíteni más áldozati csoportokat. Hasonlóképpen, a többségi csoport tagjai elvárják a hátrányos helyzetű kisebbségek tagjaitól, hogy toleránsabbak legyenek más kisebbségekkel, például a bevándorlókkal szemben (Fernandez, Branscombe, Saguy, Gomez és Morales, 2014). Ez visszahat a kisebbségi csoport azon tagjaira, akik nem tanúsítanak ilyen toleranciát, mert magatartásukat erkölcstelenebbnek ítélik, mint a nem stigmatizált csoportok tagjainak azonos attitűdjét (Fernandez és mtsai., 2014).

Hasonló dinamika figyelhető meg az áldozati csoportok között is. Vaca (2004) például megállapítja, hogy „idealisztikus elképzelés, hogy az afro-amerikaiak nem csak szimpátiával követik a latin-amerikai származásúak küzdelmének és elnyomásának történetét, hanem önként megosztják velük saját megszerzett jogait” (55.). A palesztinok Izraelben hasonló frusztrációt fejeztek ki izraeli zsidókkal kapcsolatban. Például egy interjúvizsgálat egyik résztvevője ezt mondta: „Tudja, arra gondolok, a holokauszt érzékenyebbé kellett, hogy tegye őket másokkal szemben, hogy megértsék és átértsék a másik oldalt, de hol van ez az érzékenység?” (Litvak-Hirsch és mtsai, 2010, 242. o.). Ezek a példák arra engednek következtetni, hogy éppen az áldozati csoportok követelnek egymástól magasabb erkölcsi normákhoz való igazodást, és ez méltánytalan terhet ró a csoportokra.

Gyakorlati implikációk 9. Az a nézet, hogy az áldozati csoportoknak szolidaritást kell mutatniuk más áldozati csoportok iránt, nem tekinthető elvárásnak. Ehelyett be kell látni, döntően fontos, hogy a csoporttagok saját maguk jussanak erre a következtetésre (és el kell fogadni, ha nem teszik).

Konfliktus-súlyosbító hatások

Az inkluzív áldozattudat szelektív formái még táplálhatják is a folyamatban lévő konfliktust (Cohrs és mtsai, 2014). Egy bizonyos konfliktushelyzetben lévő csoportokkal észlelt hasonlóság az egyik fél kritikátlan támogatásához vezethet, amivel a másik felet magunkra haragíthatjuk. Hasonlóképpen, a „közös ellenség”- megítélés is erősítheti egy csoporttal szemben a negatív attitűdöket és alapot adhat az ellene irányuló destruktív megnyilvánulásoknak, így annak más csoportokkal szövetségbe kell

fellépni ellene. Prashad (2012) például leírja, hogy az Egyesült Államokbeli hindu jobboldali csoportok egyes amerikai zsidó szervezetekkel való szövetségeit az iszlamofóbia táplálja.

Gyakorlati implikációk 10. Figyelmet kell fordítani arra, hogy a hasonlóságok tudatosítása és az áldozati csoportok közötti szolidaritás erősítése véletlenül se, mintegy mellékhatásként se növelje az ellenszenvet a „közös ellenség” iránt.

Az inkluzív áldozattudat követelésének felhasználása a hatalom legitimálására

Az utóbbi példa egy másik problémára utal, amely akkor merülhet fel, ha (strukturális erőszak esetén) az előnyös helyzetű csoportok vagy (közvetlen erőszak esetén) az elkövetői csoportok tagjai jogot formálnak az áldozatiságra és szenvedésüket az áldozati csoportokéval hasonlónak állítják be. Például egy, a szerb serdülők körében Bosznia-Hercegovinában végzett felmérés (Cehajic és Brown, 2010) szerint a fiatalok az áldozatiságot a skála középtékénél magasabbra becsülték, pedig a háborúban a szerbek követtek el tömeges atrocitásokat a boszniai muszlimok ellen. Hasonlóképpen, Sullivan, Landau, Branscombe és Rothschild (2012) úgy találták, hogy az előnyös helyzetű csoport (például: férfiak) tagjai az erőszak vádjára reagálva azt állítják, hogy ők hasonló diszkrimináció elszenvetői. Más szóval, a nagy hatalmú csoport vagy az elkövető csoport tagjai által kifejezett inkluzív áldozattudatosság védelemként, és az ártalomért való felelősség elhárítására használható fel. Használható továbbá az imázs, a status quo és a sajátcsoport hatalmának védelmére. Például, bár úgy tűnik, hogy a Srí Lanka-i védelmi minisztérium honlapján kiadott közlemény: „halálesetek fordultak elő a szingalézok, a tamilok és a muszlimok, sőt még a külföldiek körében is az LTTE tevékenysége következtében” (Waduge, 2014), inkluzívnak akar látszani, inkább az LTTE elleni eljárások legitimálását célozza. A „mindnyájan szenvedtünk” típusú stratégiai és védekező állítások sok más konfliktusban is megjelennek.

Gyakorlati implikációk 11 és 12. Egy erősebb csoport vagy egy aszimmetrikus konfliktusban több kárt okozó csoport igényét szenvedéseik hasonlóságának elismerésére fenntartásokkal kell kezelni, mert ez a hatalom és az elnyomás legitimálását vagy az erőszak igazolását szolgálhatja. Inkluzív áldozattudatosságot sem szabad kifejezni, ha ez eljelentékteleníti valamely érintett csoport szenvedését.

KÖVETKEZTETÉS

Összefoglalva, az inkluzív áldozattudat számos fontos társadalmi előny forrása lehet, segítheti a népiértékek áldozatait, a menekülteket, és a bevándorlókat az érdekképviseletben, hozzájárulhat a társadalmi igazságosság és a megbékélés ügyét szolgáló kollektív cselekvések támogatásához. Ez az áttekintés azt is mutatja azonban, hogy az inkluzív áldozattudat számos különböző formát ölthet, és különféle motivációk vezérelhetik, amelyek nem mindegyike proszociális valójában. Ezen túlmenően, az inkluzív áldozattudat erősítésének szolgálata során számos potenciális kitért és buktatót kell szem előtt tartani. A vizsgálatból eredő, részletesen tárgyalt gyakorlati implikációkat az 1. táblázat foglalja össze.

A bemutatott kutatások nagy része esettanulmányokon, anekdotikus bizonyítékokon, kvalitatív kutatásokon vagy korrelációs vizsgálatokon alapul. Jól kontrollált kísérleti kutatások vagy kiértékelt beavatkozások rendkívül szűkösen állnak rendelkezésre. Ezért ez a cikk nem mutat be oksági modellt, hanem tipológiát ad és kísérletet tesz ezen összetett jelenség néhány fontos dimenziójának és kérdésének körvonalazására. Sokkal több kutatásra van szükség annak érdekében, hogy szisztematikusan ellenőrizzük a bemutatott összefüggéseket és kidolgozzuk, hogyan támogathatók az inkluzív áldozattudat potenciálisan előnyös aspektusai a potenciális kockázatok és a negatív mellékhatások csökkentésével párhuzamosan. Például, kutatásra van szükség az inkluzív áldozattudat különböző motivációinak megismerésére, illetve annak tisztázására, hogy az inkluzív áldozattudat különböző formái (pl. az általános vagy a konfliktus-specifikus; a szelektív módon olyan csoportokra összpontosító, amelyek osztoznak bizonyos járulékos tulajdonságokban, vagy a hasonlóságokat szélesebben értelmező) miért és hogyan kapcsolódnak egymáshoz.

Még egy utolsó figyelmeztetés az erkölcsi egyenértékűség ellen. Az inkluzív áldozattudat nem jelentéktelenítheti el az áldozati csoportok szenvedéseit, nem tételezheti olyan események azonosságát, amelyek súlyosságukat és hatókörüket tekintve tévesztő különbségeket mutatnak. Olyan eszközként sem szabad használni, amely visszautasítaná a jóvátétel követeléseket, vagy tagadná a sajátcsoport felelősségét a károkozásért. Ha az inkluzív áldozattudat lényege a szenvedés és a kollektív áldozatiság kölcsönös elismerése, akkor ennek az elismerésnek teljesnek és valódinak kell lennie.

1. táblázat: A gyakorlati implikációk és javaslatok áttekintése

- (1) A kollektív áldozatiság nem feltétlenül romboló hatású a csoportközi kapcsolatokra nézve. Ha a hátrányos helyzetű vagy az áldozati csoportok tagjai hasonlatosságot látnak saját csoportjuk és más csoportok tapasztalatai között, akkor ez hozzájárulhat más áldozati csoportok számára előnyös tevékenységek és társadalmi változások támogatásához.
- (2) Nem fogadnak be minden áldozati csoportot a sajátcsoport tapasztalataiban osztozók körébe. Az áldozati csoportok közötti szövetségeket nem szabad automatikusan feltételezni. (a) A különböző áldozati csoportokat egyazon társadalomban egyenlő elismerésben kell részesíteni. (b) Az inkluzív áldozattudat erősítése érdekében vissza kell szorítani a csoportok versengését az erőforrásokért.
- (3) Az inkluzív áldozattudat megnyilvánulásainak indikációi különbözőek: sajátcsoport vagy külső csoport érdeke, kölcsönös előnyök. Amikor csak lehetséges, ösztönözni kell azokat a megoldásokat, amelyek nemcsak a sajátcsoport, hanem más csoportok számára is előnyösek.
- (4) Azt az állítást, hogy a csoportok hasonló módon szenvedtek, nem szabad túldimenzionálni. A „visszacsapás” (backlash) elkerülése érdekében az áldozatiság egyedi és közös tapasztalatait egyaránt el kell ismerni.
- (5) Az inkluzív áldozattudatot nem csak a külső, hanem a sajátcsoport tagjainak is kommunikálniuk kell; azok lehetnek a legmeggyőzőbbek, akik személyesen tapasztalták meg az erőszakot.
- (6) Ha egy áldozati csoportot olyan csoportokkal hasonlítunk össze, amelyek aktuális vagy történelmi ellenségek, illetve ha más hatalmi különbségek állnak fenn közöttük, megfigyelhetjük, hogy az egyenlőtlen viszonyok közömbösíthetik a sorsközösség érzését. A történelmi és strukturális korlátok felismerésére és tudatos kezelésére van szükség.
- (7) A más csoportok szenvedéseit tartalmazó narratíváknak való kitettség kulcsszerepet játszik az inkluzív áldozattudat kialakulásában. Ez kevésbé fenyegető, ha nem (rögtön) a sajátcsoportot bántalmazó ellenség szenvedésének narratívájáról van szó; hatékonyak lehetnek a kitalált narratívák is.
- (8) Más csoportok áldozati narratíváinak ismertetése történhet az iskolai nevelés keretében, csereprogramok és párbeszédcsoporthoz révén, a médián keresztül, valamint a különböző atrocitások és konfliktusok túlélőit megszólaltató beszélgetéspanelek szervezésével.
- (9) Döntően fontos, hogy ne erőltessük azt a nézetet és semmiképpen ne fogalmazzuk meg elvárásként, hogy az áldozati csoportoknak szolidaritást kell mutatniuk más áldozati csoportok iránt. Az embereknek saját maguknak kell erre a következtetésre jutniuk.
- (10) Figyelmet kell fordítani arra, hogy a hasonlóságok tudatosítása és az áldozati csoportok közötti szolidaritás erősítése véletlenül se, mintegy mellékhatásként se növelje az ellenszenvet a „közös ellenség” iránt.
- (11) Egy erősebb csoport vagy egy aszimmetrikus konfliktusban több kárt okozó csoport igényét szenvedéseik hasonlóságának elismerésére fenntartásokkal kell kezelni, mert ez a hatalom és az elnyomás legitimálását vagy az erőszak igazolását szolgálhatja.
- (12) Inkluzív áldozattudatosságot akkor sem szabad érvényesíteni, ha ez eljelentékteleníti valamely érintett csoport szenvedését.

HIVATKOZÁSOK

- Andrighetto, L., Mari, S., Volpato, C., & Behluli, B. (2012). Reducing competitive victimhood in Kosovo: The role of extended contact and common ingroup identity. *Political Psychology*, 33(4), 513–529. doi:10.1111/j.1467-9221.2012.00887.x
- Bar-On, D., & Kassem, F. (2004). Storytelling as a way to work through intractable conflicts: The German-Jewish experience and its relevance to the Palestinian-Israeli context. *Journal of Social Issues*, 60(2), 289–306. doi:10.1111/j.0022-4537.2004.00112.x
- Bar-Tal, D., & Antebi, D. (1992). Beliefs about negative intentions of the world: A study of the Israeli siege mentality. *Political Psychology*, 13(4), 633–645. doi:10.2307/3791494
- Bar-Tal, D., Chernyak-Hai, L., Schori, N., & Gundar, A. (2009). A sense of self-perceived collective victimhood in intractable conflicts. *International Review of the Red Cross*, 91(874), 229–258. doi:10.1017/S1816383109990221
- Batson, C. (1991). *The altruism question: Toward a social-psychological answer*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Beyond Conflict (n.d.). Methodology. *Beyond Conflict*. (Downloaded from <http://www.beyondconflictint.org/methodology/>, accessed on August 10, 2014)
- Bilali, R., & Vollhardt, J. R. (2013). Priming effects of a reconciliation radio drama on historical perspective-taking in the aftermath of mass violence in Rwanda. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(1), 144–151. doi: 10.1016/j.jesp.2012.08.011
- Bilewicz, M., & Jaworska, M. (2013). Reconciliation through the righteous: The narratives of heroic helpers as a fulfillment of emotional needs in Polish Jewish intergroup contact. *Journal of Social Issues*, 69(1), 162–179. doi:10.1111/josi.12009
- Bob, C. (2005). *The marketing of rebellion: Insurgents, media, and international activism*. New York: Cambridge University Press.
- Branscombe, N. R., Schmitt, M. T., & Harvey, R. D. (1999). Perceiving pervasive discrimination among African-Americans: Implications for group identification and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(1), 135–149. doi: 10.1037/0022-3514.77.1.135
- Bukhari, S. (2006). Hamas victory sparks debate in Kashmir. *The Hindu*. (Downloaded from <http://www.thehindu.com/todays-paper/tp-opinion/hamas-victory-sparks-debate-in-kashmir/article3247059.ece>, accessed on August 10, 2014)
- CAIN (n.d.). *Political wall murals in Northern Ireland*. (Downloaded from <http://cain.ulst.ac.uk/murals/>, accessed on August 10, 2014)
- Cehajic, S., & Brown, R. (2010). Silencing the past: Effects of intergroup contact on acknowledgment of ingroup responsibility. *Social Psychological and Personality Science*, 1, 190–196. doi: 10.1177/1948550609359088
- Cohrs, J. C., McNeill, A., Miller, E., & Vollhardt, J. R. (2014). *The two-sided role of inclusive victimhood for intergroup reconciliation: Evidence from Northern Ireland*. Manuscript submitted for publication.
- Coser, L. (1956). *The functions of social conflict*. New York: Free Press.

- Craig, M. A., & Richeson, J. A. (2012). Coalition or derogation? How perceived discrimination influences intraminority intergroup relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(4), 759–777. doi:10.1037/a0026481
- Crisp, R. J., Stone, C. H., & Hall, N. R. (2006). Recategorization and subgroup identification: Predicting and preventing threats from common ingroups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(2), 230–243. doi:10.1177/0146167205280908
- Dalit Panther of India (n.d.). *Free Tibet support*. (Downloaded from <http://www.dalit-panther.com/free.php>, accessed on August 10, 2014)
- Diker & Rhode (2013). The world from here: Kurds, Jews and a new Mideast. *The Jerusalem Post*. (Downloaded from <http://www.jpost.com/Opinion/Columnists/The-World-from-Here-Kurds-Jews-and-a-new-Mideast-314650>, accessed on August 10, 2014)
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., & Saguy, T. (2009). Commonality and the complexity of “we”: Social attitudes and social change. *Personality and Social Psychology Review*, 13(1), 3–20. doi:10.1177/1088868308326751
- Facing History (n.d.). War is only half the story. *Facing History and Ourselves*. (Downloaded from <https://www.facinghistory.org/war-only-half-story>, accessed on August 10, 2014)
- Facing History (2012). *Survivors of four genocides ask facing history audiences to share stories, change history*. (Downloaded from <https://www.facinghistory.org/get-to-know-us/stories/survivors-four-genocides-ask-facing-history-audiences-share-stories-change>, accessed on August 10, 2014)
- Fernandez, S., Branscombe, N., Saguy, T., Gomez, A., & Morales, J. (2014). Higher moral obligations of tolerance toward other minorities: An extra burden on stigmatized groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 40(3), 363–376. doi:10.1177/0146167213512208
- Gaertner, S. L., & Dovidio, J. F. (2000). *Reducing intergroup bias: The common ingroup identity model*. Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6, 167–191.
- Gay, C. (2006). Seeing difference: The effect of economic disparity on Black attitudes toward Latinos. *American Journal of Political Science*, 50(4), 982–997. doi:10.1111/j.1540-5907.2006.00228.x
- Glasford, D. E., & Calcagno, J. (2012). The conflict of harmony: Intergroup contact, commonality and political solidarity between minority groups. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(1), 323–328. doi:10.1016/j.jesp.2011.10.001
- Gomez, A., Dovidio, J. F., Gaertner, S. L., Fernandez, S., & Vazquez, A. (2013). Responses to endorsement of commonality by ingroup and outgroup members: The roles of group representation and threat. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(4), 419–431. doi:10.1177/0146167213475366

- Greenberg, C. L. (2006). *Troubling the waters Black-Jewish relations in the American century*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Guttman, N. (2010). Immigration debate prompts growing Jewish-Latino ties. *The Forward*. (Downloaded from <http://forward.com/articles/124478/immigration-debate-prompts-growing-jewish-latino-t/>, accessed on August 10, 2014)
- Halperin, E., & Bar-Tal, D. (2011). Socio-psychological barriers to peace making: An empirical examination within the Israeli Jewish Society. *Journal of Peace Research*, 48(5), 637–651. doi:10.1177/0022343311412642
- Halperin, E., Bar-Tal, D., Nets-Zehngut, R., & Drori, E. (2008). Emotions in conflict: Correlates of fear and hope in the Israeli-Jewish society. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 14, 233–258. doi: 10.1080/10781910802229157
- Hernandez-Wolfe, P. (2011). Altruism born of suffering: How Colombian human rights activists transform pain into prosocial action. *Journal of Humanistic Psychology*, 51(2), 229–249. doi:10.1177/0022167810379960
- Hopkins, N., Reicher, S., Harrison, K., Cassidy, C., Bull, R., & Levine, M. (2007). Helping to improve the group stereotype: On the strategic dimension of prosocial behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(6), 776–788. doi:10.1177/0146167207301023
- Hornsey, M. J., & Hogg, M. A. (2000). Assimilation and diversity: An integrative model of subgroup relations. *Personality and Social Psychology Review*, 4(2), 143–156. doi:10.1207/S15327957PSPR0402_03
- IBN Live (2010). *Kashmir and Palestine*. (Downloaded from <http://ibnlive.in.com/blogs/paarull/1399/61971/kashmir-and-palestine.html>, accessed on August 10, 2014)
- Iida, K. (1988). Third World solidarity: the Group of 77 in the UN General Assembly. *International Organization*, 42(2), 375–395. doi: 10.1017/S0020818300032859
- INTRAC (2011). *Building trust across the Cyprus divide*. (Downloaded from <http://www.intrac.org/data/files/resources/723/Building-Trust-across-the-Cyprus-Divide-Case-Study-7-Working-with-Young-People.pdf>, accessed on August 10, 2014)
- Kaufmann, K. M. (2003). Cracks in the rainbow: Group commonality as a basis for Latino and African-American political coalitions. *Political Research Quarterly*, 56(2), 199–210. doi:10.1177/106591290305600208
- Klar, Y., Schori-Eyal, N., & Klar, Y. (2013). The “never again” state of Israel: The emergence of the Holocaust as a core feature of Israeli identity and its four incongruent voices. *Journal of Social Issues*, 69(1), 125–143. doi:10.1111/josi.12007
- Litvak-Hirsch, T., Chaitin, J., & Zaher, E. (2010). Perceptions of the Holocaust of Palestinian young adults, citizens of Israel. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 16(3), 231–252. doi:10.1080/10781911003694488

- Manzi, J., & Gonzalez, R. (2007). Forgiveness and reparation in Chile: The role of cognitive and emotional intergroup antecedents. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 13, 71–91. doi: 10.1037/h0094025
- Marable, M. (2011). *Malcolm X: A life of reinvention*. New York: Viking.
- McFarland, S., Webb, M., & Brown, D. (2012). All humanity is my ingroup: A measure and studies of identification with all humanity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(5), 830–853. doi:10.1037/a0028724
- McNeill, A., Lyons, E., & Pehrson, S. (2012). Sharing victimhood in Northern Ireland: Potential for conflict? Presented at the EASP Small Group Meeting on Reconciliation in Intergroup Contexts: The Divergent Perspectives of Perpetrator and Victim Groups. Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, August 31 – September 4, 2012.
- Migdal, M. J., Hewstone, M., & Mullen, B. (1998). The effects of crossed categorization on inter-group evaluations: A meta-analysis. *British Journal of Social Psychology*, 37(3), 303–324. doi:10.1111/j.2044-8309.1998.tb01174.x
- Miller, D., & Miller, L. T. (1993). *Survivors: An oral history of the Armenian genocide*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Mouradian, K. (2011). ‘I want for Armenians what I want for Kurds’: An interview with Mayor Abdullah Demirbas. *The Armenian Weekly*. (Downloaded from <http://www.armenianweekly.com/2011/10/29/demirbas/>, accessed August 10, 2014)
- Murray, A. Y. (2008). *Historical memories of the Japanese American internment and the struggle for redress*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Muslim Public Affairs Council (2012). *Fear, then and now: Lessons from Japanese internment*. (Downloaded from <http://www.mpac.org/programs/government-relations/dc-news-and-views/fear-then-now-lessons-from-japanese-internment.php#>, accessed August 10, 2014)
- Nair, R., & Vollhardt, J. R. (2012). “We feel your pain, and we’ve been there, too”: Expressions of solidarity between minority groups in India. Presented at the annual meeting of the International Society of Political Psychology, July 6–9 Chicago, IL.
- Noor, M., Brown, R., Gonzalez, R., Manzi, J., & Lewis, C. A. (2008). On positive psychological outcomes: What helps groups with a history of conflict to forgive and reconcile with each other? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(6), 819–832. doi:10.1177/0146167208315555
- Noor, M., Brown, R., & Prentice, G. (2008). Precursors and mediators of intergroup reconciliation in Northern Ireland: A new model. *British Journal of Social Psychology*, 47(3), 481–495. doi:10.1348/014466607 238751
- Noor, M., Shnabel, N., Halabi, S., & Nadler, A. (2012). When suffering begets suffering: The psychology of competitive victimhood between adversarial groups in violent conflicts. *Personality and Social Psychology Review*, 16, 351–374. doi: 10.1177/1088868312440048
- Pascoe, E. A., & Smart Richman, L. (2009). Perceived discrimination and health: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 135(4), 531–554. doi:10.1037/a0016059

Peace People (n.d.). *Peace People*. (Downloaded from <http://www.peacepeople.com/>, accessed August 10, 2014)

Phillips, T. (Ed.). (2013). *Beyond conflict. 20 years of putting experience to work for peace*. Verona, Italy: Editoriale Bortolazzi.

Porter, M., & Haslam, N. (2005). Predisplacement and postdisplacement factors associated with mental health of refugees and internally displaced persons: A meta-analysis. *The Journal of the American Medical Association*, 294(5), 602–612. doi:10.1001/jama.294.5.602

Power, S. (1999). To suffer by comparison? *Daedalus*, 128(2), 31–66.

Prashad, V. (2012). *Uncle Swami: South Asians in America today*. New York: New Press.

Read, E. (2009). Genocide survivors, activists take message to the White House. *Enough Project*. (Downloaded from <http://www.enoughproject.org/blogs/genocide-survivors-activists-take-message-white-house>, accessed August 10, 2014)

Rosenfeld, G. D. (1999). The politics of uniqueness: reflections on the recent polemical turn in Holocaust and Genocide scholarship. *Holocaust and Genocide Studies*, 13(1), 28–61. doi:10.1093/hgs/13.1.28

Rotella, K. N., Richeson, J. A., Chiao, J. Y., & Bean, M. G. (2012). Blinding trust: The effect of perceived group victimhood on intergroup trust. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(1), 115–127. doi:10.1177/0146167212466114

Salomon, G. (2004). Does peace education make a difference in the context of an intractable conflict? *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 10(3), 257–274. doi:10.1207/s15327949pac1003_3

Schimmel, N. (2009). Rwanda and the Jewish people. *The Jerusalem Post*. (Downloaded from <http://www.jpost.com/Opinion/Op-Ed-Contributors/Rwanda-and-the-Jewish-people>, accessed August 10, 2014)

Schori-Eyal, N., Halperin, E., & Bar-Tal, D. (2014). Three layers of collective victimhood: Effects of multileveled victimhood on intergroup conflicts in the Israeli-Arab context. *Journal of Applied Social Psychology*, 44(12), 778–794. doi: 10.1111/jasp.12268

Schwartz, S. H., Cieciuch, J., Vecchione, M., Davidov, E., Fischer, R., Beierlein, C., Konty, M. (2012). Refining the theory of basic individual values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(4), 663–688. doi:10.1037/a0029393

Sellers, R. M., Smith, M. A., Shelton, J. N., Rowley, S. A., & Chavous, T. M. (1998). Multidimensional model of racial identity: A reconceptualization of African American racial identity. *Personality and Social Psychology Review*, 2(1), 18–39. doi:10.1207/s15327957pspr0201_2

Shnabel, N., Halabi, S., & Noor, M. (2013). Overcoming competitive victimhood and facilitating forgiveness through recategorization into a common victim or perpetrator identity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49, 867–877. doi:10.1016/j.jesp.2013.04.007

Simon, B., & Klandermans, B. (2001). Politicized collective identity: A social psychological analysis. *American Psychologist*, 56(4), 319–331. doi:10.1037/0003-066X.56.4.319

Steel, Z., Chey, T., Silove, D., Marnane, C., Bryant, R. A., & van Ommeren, M. (2009). Association of torture and other potentially traumatic events with mental health outcomes among populations exposed to mass conflict and displacement: A systematic review and meta-analysis. *The Journal of the American Medical Association*, 302(5), 537–549. doi:10.1001/jama.2009.1132

Sullivan, D., Landau, M. J., Branscombe, N. R., & Rothschild, Z. K. (2012). Competitive victimhood as a response to accusations of ingroup harm-doing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(4), 778–795. doi:10.1037/a0026573

Swarns, R. (2006). An immigration debate framed by family ties. *The New York Times*. (Downloaded from <http://www.nytimes.com/2006/04/04/washington/04immig.html>, accessed August 10, 2014)

Tabaro, J. C. (2014). Regional students take on course to fight genocide. *The New Times*. (Downloaded from <http://www.newtimes.co.rw/news/>, accessed August 10, 2014)

The Armenian Weekly (2014). *Ocalan: Turkey, world should recognize Armenian Genocide*. (Downloaded from <http://www.armenianweekly.com/2014/01/30/ocalan/>, accessed August 10, 2014)

The Parents Circle (n.d.). *Bereaved families supporting peace, reconciliation and tolerance*. (Downloaded from <http://www.theparentscircle.com/>, accessed August 10, 2014)

Thomas, E. F., & Louis, W. R. (2013). Doing democracy: The social psychological mobilization and consequences of collective action. *Social Issues and Policy Review*, 7(1), 173–200. doi:10.1111/j.1751-2409.2012.01047.x

United to End Genocide (n.d.). *End genocide survivors*. (Downloaded from <http://endgenocide.org/who-we-are/programs-and-campaigns/end-genocide-survivors/>, accessed August 10, 2014)

Vaca, N. C. (2004). *The presumed alliance: the unspoken conflict between Latinos and Blacks and what it means for America*. New York: Rayo.

Van Leeuwen, E., & Mashuri, A. (2013). Intergroup helping in response to separatism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(12), 1647–1655. doi:10.1177/0146167213499613

Vartabedian, T. (2011). *Survivors, experts reflect on genocide at Tufts University*. (Downloaded from <http://www.armenianweekly.com/2011/02/27/survivors-experts-reflect-on-genocide-at-tufts-university/>, accessed August 10, 2014)

Vollhardt, J. R. (2009a). Altruism born of suffering and prosocial behavior following adverse life events: A review and conceptualization. *Social Justice Research*, 22(1), 53–97. doi:10.1007/s11211-009-0088-1

- Vollhardt, J. R. (2009b). The role of victim beliefs in the Israeli-Palestinian conflict: Risk or potential for peace? *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 15(2), 135–159. doi:10.1080/10781910802544373
- Vollhardt, J. R. (2012a). Collective victimization. In L. R. Tropp (Ed.), *The Oxford handbook of intergroup conflict* (pp. 136–157). New York: Oxford University Press.
- Vollhardt, J. R. (2012b). Interpreting rights and duties after mass violence. *Culture & Psychology*, 18(1), 133–145. doi:10.1177/135406711427467
- Vollhardt, J. R. (2013). “Crime against humanity” or “crime against Jews”? Acknowledgment in construals of the Holocaust and its importance for intergroup relations. *Journal of Social Issues*, 69(1), 144–161. doi:10.1111/josi.12008
- Vollhardt, J. R., & Bilali, R. (2014, in press). The role of inclusive and exclusive victim consciousness in predicting intergroup attitudes: Findings from Rwanda, Burundi, and DRC. *Political Psychology*. doi: 10.1111/pops.12174
- Vollhardt, J. R., Mazur, L.B., & Lemahieu, M. (2014). Acknowledgment after mass violence: Effects on psychological well-being and intergroup relations. *Group Processes and Intergroup Relations*, 17, 306–323. doi: 10.1177/1368430213517270
- Vollhardt, J. R., Nair, R., & Mazur, L. B. (2014). *Collective victimhood in the aftermath of genocide and displacement: A focus group interview study among four diaspora groups*. Manuscript in preparation.
- Vollhardt, J. R., Nair, R., & Tropp, L. (2014). The role of inclusive victim consciousness in predicting minority group members’ support for refugees and immigrants. Manuscript submitted for publication.
- Waduge, S. (2014). Sri Lanka’s defeat of LTTE terrorism: Did Tamils want LTTE eliminated? *Ministry of Defense and Urban Development Sri Lanka*. (Downloaded from http://www.defence.lk/new.asp?fname=Sri_Lanka_defeat_of_LTTE_Terrorism_Did_Tamils_want_LTTE_eliminated_20140103_03, accessed August 10, 2014)
- Warner, R. H., & Branscombe, N. R. (2012). Observer perceptions of moral obligations in groups with a history of victimization. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(7), 882–894. doi:10.1177/0146167212439212
- Warner, R. H., Wohl, M. J. A., & Branscombe, N. R. (2014). When do victim group members feel a moral obligation to help suffering others? *European Journal of Social Psychology*, 44, 231–241. doi: 10.1002/ejsp.2010
- WHO (2002). *World report on violence and health*. Geneva, Switzerland: WHO.
- Witness.org (n.d.). *Campaigns*. (Downloaded from <http://www.witness.org/campaigns>, accessed August 10, 2014)
- Wohl, M. J. A., & Branscombe, N. R. (2008). Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgressions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(6), 988–1006. doi:10.1037/0022-3514.94.6.988
- Wohl, M. J. A., & Van Bavel, J. J. (2011). Is identifying with a historically victimized group good or bad for your health? Transgenerational post-traumatic stress and col-

- lective victimization: Social identity and post-traumatic stress. *European Journal of Social Psychology*, 41(7), 818–824. doi:10.1002/ejsp.844
- Wohl, M. J., Branscombe, N. R., & Reysen, S. (2010). Perceiving your group’s future to be in jeopardy: Extinction threat induces collective angst and the desire to strengthen the ingroup. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(7), 898–910. doi:10.1177/0146167210372505
- World Jewish Relief (n.d.). *Rwanda*. (Downloaded from <https://www.wjr.org.uk/where-we-work/Rwanda>, accessed August 10, 2014)
- Yildiz, A., & Verkuyten, M. (2011). Inclusive victimhood: Social identity and the politicization of collective trauma among Turkey’s Alevis in Western Europe. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 17(3), 243–269. doi:10.1080/10781919.2011.587175
- Young, C. A. (2006). *Soul power: Culture, radicalism, and the making of a U.S. Third World left*. Durham, NC: Duke University Press.

II. rész

**A KOLLEKTÍV ÁLDOZATI
SZEREP ROMBOLÓ HATÁSA
A CSOPORTKÖZI VISZONYOKRA**

KOLLEKTÍV ÁLDOZATISÁG A NÁCI PROPAGANDABESZÉDEKBEN

Agora Zsuzsanna

„A többi nép között mi voltunk a páriák, tudtuk, hogy a versailles-i diktátum miatt nagyon, nagyon, nagyon sok rosszat kellett megélnünk. [...] Mindenki tudta, hogy Németországnak, Európa szívének újra vernie kell.”

W. Plessner. szül. 1918¹

Jelen tanulmány célja, hogy a kollektív áldozatiság és a kollektív narcizmus különös kapcsolatára hívja fel a figyelmet egy konkrét történelmi példa kapcsán. A náci áldozatiság kérdése ma nem áll sem a történelmi, sem a pszichológiai kutatás fókuszában, valószínűleg azért, mert az áldozati helyzetével érvelő agresszor esete szinte közhely a történelemben. Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk ennek az áldozatiságnak a tartalmait, akkor kiderül, hogy ez a narratíva elsősorban erősen narcisztikus kollektív önképet tükröz. A kollektív narcizmus és a kollektív áldozatiság együttes vizsgálata azért is érdekes, mert Golec de Zavala és munkatársai (2009; 2011; 2016) szerint az előbbi nagy valószínűséggel jelzi előre a csoport sértettségére való érzékenységet és az ezt megtorló reakcióformák is nagyobb valószínűséggel fordulhatnak elő (szélsőséges esetben akár agresszió is). A szerzők meghatározása szerint a kollektív narcizmus abban tér el a személyes narcizmustól, hogy az egyén nem saját személyét, hanem csoportját értékeli eltúlzottan. A náci ideológia az emberek feletti ember (Übermensch) önképéből indult ki, így a kollektív narcizmusok jelenségének tanulmányozására különösen alkalmas. Vajon a csoport vezetői milyen narratívával élnek, ha kollektív narcizmusuk tárgyát (a népközösséget vagy nemzetet) veszteség, esetleg vereség éri? A tanulmány ennek a kérdésnek a megválaszolására tesz kísérletet kilenc (német nyelvű) propagandabeszéd elemzésével.

¹ Idézet Stephan Marks egyik interjúalányának beszámolójából. (Marks 2007, 76.) Az eredeti szöveg németül: „Wir waren die Parias unter den Völkern, wir wussten, dass durch das Versailler Diktat wir vieles vieles vieles Böses erleben mussten. [...] Man wusste, Deutschland, das Herz in Europa, musste wieder schlagen.”

ÁLDOZATISÁG AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A kontextus tisztázásához álljon itt egy rövid bevezető arról, hogy mi is volt a náci propagandabeszédekben tematizált áldozatiság eredője. Németország az első világháború vesztes országai közé tartozott, ezért a győztesek (valóban megalázó körülmények között) a békeszerződés aláírására kényszerítették, mely területi, anyagi és morális veszteséget is jelentett a németek számára. A háborúnak és a versailles-i békének számos negatív következménye lett. A társadalom széles tömegei áldozatként tekintettek magukra, ami a gazdasági és politikai körülményeket és az elszenvedett vérvesztést tekintve teljesen logikus és átélhető, ugyanakkor sokan ignorálták azt a tényt, hogy az ország agresszorként és nem megtámadott országgént vett részt ebben a háborúban. Ellentétben a második világháborúval, ahol a tettek egyértelműen azonosíthatóak, az első világháborúnak ma sincs tettestörténete, csak áldozatai és hősei. E tények előzetes megvilágítása azért is fontos, mert a náci csoport áldozatiságának egyik gyökere épp a (tagadott) háborús vereség és a versailles-i béke. Négyévnyi szenvedés és a veszteségek tehát jelentős alapot adtak ahhoz, hogy nemcsak a náci, hanem a németek többsége is áldozataként tekintsen magára. Ebben kétségtelen lélektani párhuzamokat fedezhetünk fel az első világháború utáni magyar és német társadalom között.

Az áldozatiság a pszichológiában egy ember (meg)sebzett állapotát jelenti. Akkor definiálja magát valaki áldozatként, ha valaki(k) valamilyen negatív dolgot követett/követtek el ellene vagy egy fájdalmasan negatív esemény történt vele, de ennek létrejöttéért nem felelős, és lehetséges sem volt arra, hogy a bajt elkerülje vagy megelőzze. Más szavakkal kontrollvesztést élt meg egy helyzetben. Az áldozat számára ez erkölcsi premisszát jelent és komolyan szenved a neki okozott/vele megtörtént jogtalanságtól. Az áldozatok nagy része mégis úgy érzi, hogy ezt az „elismerést” meg kell szolgálnia a külvilág előtt is, vagyis az áldozattá válásnak értelmet is kell nyernie. Az empátia létrejöttéhez mindenképpen szükség van arra, hogy a történeteket a környezet is jogtalannak és normasértőnek ítélje, hiszen az áldozatnak nem volt esélye arra, hogy elkerülje a bajt (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori és Gundar, 2009).

Kollektív áldozati szerepről akkor beszélünk, ha egy csoport a sorozatos, más csoportoktól elszenvedett, igazságtalannak vélt sérelmek nyomán tartósan azonosul az áldozat szerepkörrel. Az élmény mélyen beágyazódik a kultúrába, általános világszemléletként meghatározza a csoport jövőbeni csoportközi reakcióit és tovább hagyományozódik a kollektív emlékezeti reprezentációkban. (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori

és Gundar, 2009) Ahogyan az egyén esetében, úgy a csoportoknál is nagyon fontos az, hogy a csoport áldozatiságát más csoportok is elismerjék. Ha ez nem történik meg, akkor nem indul meg a veszteség elgyászolása és előfordulhat az is, hogy a (választott) trauma a csoport teljes világszemléletét áthatja és idővel a csoportidentitás központi elemévé válhat. (Volkan, 1997; 2001) A háborús vesztesek áldozatiságát 1920-ban a győztesek nem ismerték el, ennek története mindenki számára ismert, így ez a szenvedés in-group témává alakult. Németország megalázottságának narratívája nemcsak a lövészárkok generációjában terjedt el, hanem a következő generációkra is hatással volt. (Marks, 2007, 129–134)

Az első világháború vesztes országaiban, köztük Németországban is, a kollektív áldozati szerep vált uralkodóvá a két világháború közötti években. Ez az identitásállapot mindig valóságos élményekből táplálkozik, de kialakulásához nagymértékben hozzájárul a társas jelentésalkotás is, vagyis különös súllyal bír az a kérdés, hogyan értelmezi a csoport a vele kapcsolatos eseményeket. Ha a közösséget erős megrázkódtatás vagy veszteség éri, akkor ez mindenképpen kihat a csoporttagok csoportról alkotott képére. A kollektív áldozati szerepnek azonban több pozitív hatása is lehet a csoporttagok számára, hiszen hozzájárul ahhoz, hogy a megtörtént, identitásfenyegető eseményeket a pozitív identitás fenntartását szolgálva értelmezze (László, 2012, 114). Németországban és Magyarországon is a háborús vereségre adott első reakciók között jelent meg a tördőfés legendája, mely lehetetlenné tette a háborús vereség és tettesség fel- és beismerését. Az igazságtalan béke, mely kétségtelenül több kárt okozott, mint hasznot, erkölcsi igazolást nyújtott a második világháborúban az újabb agresszorszerep vállalásához. Vagyis az áldozatiságból fakadó agresszió legfőbb veszélye, hogy az erőszak ördögi körét idézheti elő (lásd Bar-Tal, 1998; Kriesberg, 1973), és megvonja az empátiát azoktól, akiknek szenvedést okozott. (Mack, 1999, 125)

Ahhoz, hogy megértsük a vereséget szenvedő központi hatalmak áldozati állapotának sajátosságait, ismernünk kell azt az önképet is, melyet ezek az országok, legfőképp a Német Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia a háború alatt ápoltak. A propaganda által terjesztett kép ugyanis rendkívül sok narcisztikus elemet tartalmazott, a sajátcsoporthoz minden más nemzet felett állónak mutatta be, más szóval glorifikálta, míg az ellenfélről alkotott képet mindig démonizálta és infrahumanizálta. Németországban a háborút a propaganda úgy mutatta be, mint a fiatal német nép (melyet rend, fegyelem és engedelmesség jellemez) szabadságért folytatott harcát. Vagyis egy fiatal nemzet folytatta egzisztenciális harcát az öreg és beteg Brit Birodalom és Franciaország ellen.

A HÁBORÚS PROPAGANDA HATÁSA A KOLLEKTÍV NARCIZMUSRA

Ahogy a kollektív áldozatiságnak oka és története van, ugyanúgy története van a kollektív narcizmusnak is. A sajátcsoportról alkotott narcisztikus elképzelések nyelvi toposzait egészen a 17. századig követhetjük. A német nemzet születését kísérő toposzok, pl. istentől eredő kiválasztottság, a kulturális, katonai és később a faji felsőbbrendűség témái, több évszázadon át a legváltozatosabb formákban jelentek meg és csúcspontjukat az első, majd a második világháborús propagandában érték el.

A 17. században *Justus Georg Schottelius*, a barokk korszak neves költőjének és nyelvészének tollából született meg az a mítosz, mely a német nyelvet beszélők csoportját isten kiválasztott népének nevezte. (Schottelius, 1663) A nemzeti összetartozás pilléreit ugyanis ebben a században még a *nyelv, a szülőföld és a közös történet* jelentették. Schottelius a németeket Askenáz (Noé dédunokája) leszármazottaiként írta le, akik kiválasztottságuknak azzal teremtettek alapot, hogy a babiloni nyelvek zűrzavarából kimentették az ősi isteni nyelvet. A 18. századi csoportképben tovább él a nemzeti közösség szakrális jellege, és a haza szentségébe vett hit minden némettől teljes elkötelezettséget és minden más lojalitását felülírását követelte meg. (Stukenbrock, 2005, 230–240) Ebben a században két trend figyelhető meg a nyelvi nacionalista diskurzusban: az egyik a hatalmi fantáziák, a másik pedig a német felsőbbrendűség gondolatának éledése. A 19. században a nemzet a kollektív üdvtan hordozója lett, érinthetetlen, melyhez sem kritika, sem kétség nem férhetett. A szociáldarwinizmus eszméinek beemelésevel pedig a „szentségből” biológiailag determinált „tény” lett. (Stukenbrock, 2005, 312–320) A folyamat tehát egy több száz éves radikalizálódási tendenciát mutat, melyben a német nemzet képe egyre glorifikáltabb, az ellenség(ek)é pedig egyre sötétebb és fenyegetőbb. Történetileg ebben kétségtelen szerepet játszottak azok háborús konfliktusok, amelyek a csoport fenyegetettség-érzését fokozták (különösen a napóleoni háborúk). Az eltúlzott csoportértékek ugyanis soha nem önmagukban állnak, hanem az identitáskonstrukciós folyamatok sajátosságából adódóan mindig olyan külső csoportokkal szembeállítva, amelyek lényegesen értéktelenebbek. *A narcizmus ugyanis lényegét tekintve nem mellérendelő, hanem komparatív viszony.*

A nemzetek születését a 19. századtól a politikai nacionalizmus ideológiája kísérte, melynek legfőbb célja volt, hogy a hierarchikus társadalmi renddel szemben új, horizontális lojalitásra épülő, homogén közösséget teremtsen. (Dömök, 2012, 57) Ennek kiinduló elve az egy nyelv–egy terület–egy nemzet ideája volt. Vagyis a 19. század végétől kezdve a nemzet

a társas identitás kínálta lehetőségek között az egyik legfontosabb vonatkozási pont lett, bár e századig a szó fő jelentése nem vált relevánssá. Ennek okát legfőképp gazdasági és társadalmi átalakulásokban kell keresnünk (Dömök, 2015, 52). A nacionalizmust, mint csoportkohéziós elvet kezdettől fogva kettősség jellemezte: volt és van egy inkluzív típusa, melyet leginkább patriotizmusként ismer a közvélemény, ill. egy exkluzív, korábban sovínisztának is nevezett irányzata, ez utóbbi legfőbb jellemzője az eltúlzott, narcisztikus csoportkép és az agresszióra való fokozott hajlandóság. A pszichológiai szakirodalom általában erre a differenciára nem reflektál, hanem kizárólag az utóbbi típust tekinti kiindulási pontnak. E helyen fontos kiemelni, hogy jelen tanulmány az exkluzív nemzetelképzelésekre reflektál, melyek nem tartoznak a patriotizmus körébe.

A német nemzet glorifikált képének – mint látható – hosszú évszázados hagyományai voltak és erre épült rá, ezt használta ki az első világháborús propaganda. Minden ilyen irányú tevékenység legfőbb célja, hogy a sajátcsoport erejét nagyobbak láttassa és az ellenséget gyengének. Ez a lélektani hadviselés egyik kulcseleme. Az első világháborús propaganda számos technikát alkalmazott arra, hogy a katonákat meggyőzze a németek különleges erejéről, katonai és persze kulturális felsőbbrendűségéről is. (Schwendinger, 2011)

A következő propaganda-képeslap kiválóan mutatja, hogy a „nagy” Németország és a valamivel kisebb Ausztria (nem a nemzetiségekkel kevert Monarchia!) akár hét ellenséggel is elbának; a legkisebbként ábrázolt japánokkal akár egy köpéssel is. Ennek persze megvolt az ellenpropagandája az Antantnál is. *Angliában és Amerikában számos propagandaanyag vette célpontjába a „gyűlöletes” németeket, akiket szörnyetegként, barbárként, csecsemőgyilkosként és az ördög cimborájaként ábrázoltak.*

A német propaganda egyik döntő különbsége azonban az volt, hogy nem csak az ellenfél agresszióját emelte ki, hanem civilizációsan alacsonyabb értékét is. A német sajtó már a háború kitörésének évében felháborodva tudósított arról, hogy az ellenfelek a kolóniákról is csapatokat vetnek be. (Müller, 135) Német professzorok és hírlapszerkesztők vetették a britek szemére, hogy elárulták a „fehér fajt”. Eduard Meyer (neves német ókortörténész) például azt írta, hogy Anglia sárga, barna és barbár fekete néger hordákat szabadított Németországra. (Meyer, 1916, 196) Anglia felelősségének toposza a fajok közötti háború kirobbantásában legfőképp a nemzeti liberálisok, konzervatívok és a politikai katolicizmus köreiben jelent meg. (Müller, 136).

A katonai felsőbbrendűség alapját azonban nemcsak a faji többletérték jelentette, hanem a katona feltétlen elkötelezettsége a nemzet iránt. Ha ezt

Propaganda-képeslap: „2 gegen 7 – Hurra! Wir wer'n das Ding schon schieben!“
Copyright Wien Museum (Feliratok bal felső sarokból indulva az óramutató járásával megegyező irányban: Frankreich, Deutschland, Oesterreich, Montenegro, Serbien, Russland, Belgien, Japan, England)

a képességét elveszítette, nem tartozott többé a többletértékkel rendelkező csoport tagjai közé. A háborúban megjelenő gránátsokkos vagy sebesült katonák azonban már nem tartoztak a kiválasztottak közé. A traumás neurózisban szenvedőkre a német pszichiátria korabeli kezelése várt. A hisztéria bélyege azt is jelentette, hogy ezek a férfiak elvesztették férfiasságukat: szimulánsok, gyávák, erkölcsi és akaratbeli fogyatékosok, nyugdíjspekulánsok lettek a katonai vezetés értelmezésében (Erős, 2014; 2017).

A zsidók szerepéről folyó diskurzus is abba a kontextusba illeszthető, amely az ellenséget (mindegy, hogy külső vagy belső) leértékelte. A német nemzetről szóló vitákban a biologizáló koncepciók egy új kizáró-védő stratégia alapját jelentette. Hasonló mégis némileg különböző tendenciákat fedezhetünk fel az első világháború alatti és utáni években a Monarchia országaiban, amikor a zsidóktól megtagadták az „igaz” patriotizmus érzését. (Cole és Unowsky 2007, 178; Hameiri, 1929) Ennek egyik magyarázata, hogy Magyarországon a faj fogalma alatt elsősorban nemzetet értettek, vagyis nem faji-biológiai értelemben használták, sokkal inkább a 19. századi romantikus érzelmi alapú csoporttagságról volt itt szó.

A 19. és 20. századi német nacionalista diskurzusban, és az első világháborús propagandában a nemzet narcisztikus tárggyá vált, tagjaitól pedig elvárták a nemzet kivételes nagyságába vetett hitet és a feltétlen érzelmi elkötelezettséget. A faj és a kultúra fogalmai szorosan összefonódtak, így a világháborús propaganda (az első és a második is) a kiválasztottság, (szakrális, kulturális vagy civilizatorikus felsőbbrendűség) tudatát erősítette. A biológiai alapú felsőbbrendűség gondolata már az első világháborús német propagandában is megvolt, Hitler beszédeiben csak egy „kimunkáltabb” fogalommal van dolgunk. A magyar háborús propagandában az ellenfelek alsóbbrendűségét egyáltalán nem faji determináltságuk, hanem kulturális elmaradottságuk jelentette. Ez a gondolat a magyar kultúrfölény premisszájából indult ki. Egyáltalán nem véletlen, hogy a propaganda célja a csoporttagok kollektív narcizmusa volt. Golec de Zavala és munkatársai szerint (2012) a kollektív narcizmus lényege éppen az, hogy a narcizmus tárgyát nem az egyén saját képe, hanem a csoporttagsága adja, ezért a közösségért való mobilizációban is sokkal hatékonyabban alkalmazható, politikailag jól instrumentálható.

A kollektív narcizmus-elméletek azonban nem foglalkoznak azzal a jelenséggel, hogy a narcizmus tárgya lehet a csoport szenvedése is. A nemzet szenvedése ugyanis lehet a kiválasztottság jele is, hiszen a mártírium az áldozatnak mindig különleges (akár szakrális) értéket biztosít. A nacionalizmus keresztény szimbólumokkal átszőtt világában a csoport szenvedése a krisztusi kiválasztottság jeleként is értelmezhető, másrészt pedig az áldozat tisztító (bűntörlő) szerepének köszönhetően a nemzet a bűnelkövetés miatt sem szorul ki a szakrális térből (feltéve, hogy vállalja az áldozatot). Az első világháború utáni történelemértelmezésekben megjelenik a legtöbbet szenvedett nemzet toposza (orosz, német, lengyel, magyar), mely a második világháborús pusztítások után újabb tartalmakkal telítődött. A kollektív „szenvedés-narcizmus” jelensége véleményem szerint elsősorban olyan közösségeknél jelent meg, amelyek a veszteség elszenvedése előtt is narcisztikus önképet ápoltak, vagyis a történelemeket (vereség, veszteség) eleve narcisztikus perspektívából minősítették. Az események minősítésében kétségtelenül nagy szerepet játszott a politikai és háborús propaganda, ez azonban nem jelenti azt, hogy mindez előzmény nélkül állt volna. Hangsúlyozni kell azonban, hogy nem homogén közösségekről beszélünk, sokkal inkább a diskurzusoknak egy domináns szegmenséről.

A KOLLEKTÍV ÁLDOZATISÁG TARTALMAI A NÁCI PROPAGANDABESZÉDEKBEN

Az elemzés tárgyát összesen kilenc beszéd képezi az 1922 és 1933 közötti időszakból (7 beszéd Hitlertől és két Goebbels-beszéd), a forrásokról a felhasznált irodalom tájékoztat részletesen. A szövegek korábbi érzelem-elemzésével fény derült arra, hogy meglehetősen homogén érzelmi mintázatot mutatnak, függetlenül attól, hogy melyik politikai vezető szájából hangzottak el és mikor. (Kiss, 2011) A központi érzelem három érzelem: a büszkeség, a dominancia és a szeretet elegyéből vezethető le, melyet a szerző a *filoheroizmus* érzéseként nevezett meg (Kiss, 2011). Ezek az érzelmek a német nemzeti identitás vonatkozásában akár történelmi pályaezermeként is értelmezhetőek. László és Fülöp (2010) koncepciójában a csoport történelmi pályája (pozitív és negatív eseményeinek egyedi szekvenciája) olyan jellegzetes érzelmkonfigurációt von magával, mely a nemzeti identitás részévé válik. A náci propagandabeszédekben tovább él a 19. században „feltalált” és a háborús propagandában csúcsra járatott affektív kötődés a nemzethez, a közösség szakrális jellege (kiválasztottság), és a „szent” purizmus, mely az idegenség kiiktatását, ezáltal pedig a homogenizációt szolgálja. Más szóval a 19. századi romantikus nacionalizmus érzelmei rajzolódnak ki előttünk.

Hitler és Goebbels beszédeinek érzelmi mintázata nemcsak a domináns érzelmet illetően hasonló, hanem ugyanaz az érzelmi dinamika jellemzi 1922 és 1933 között. A beszédek elején a szónokok mindig negatívumokból indulnak ki, leggyakoribb témáik a nélkülözés, szenvedés, létbizonytalanság és az igazságtalanság. A hallgatóságban ekkor a félelem és a szorongás kelt feszültséget. (Ulonska, 1997) Ezután rágalmozások sora következik, melyeknek célja a harag kiváltása. A hallgató még ekkor is meglehetősen rosszul érzi magát, de mindenképpen jobban, mint a harag célcsoportjának tagjai (erkölcsileg ugyanis felettük áll), ráadásul van reménye arra, hogy a szónok keltette feszültség feloldást nyerjen. Hitler végül a kellemes dominancia mezőjébe lép, a csoportérzelmeket önfeláldozó harcos eltökéltséggel fokozza. A célokat és az egyre fokozódó (elkerülhetetlen) agresszivitást erkölcsi alapon legitimálja. A hallgató vágyik erre az állapotra, hiszen a *büszke dominancia* érzésével tölti el (kollektív narcizmus). Hitler magáról beszél, saját személyét emberfeletti magasságokba emeli (narcisztikus vezér), a hallgató pedig elhiszi, hogy a Führer érte küzd, érte vállalja az áldozatot, helyreállítja a csoport megbecsülését (Kiss, 2011, 160–163).

Az áldozatiság tartalmai (sajátcsoporthoz áldozatként való bemutatása) az első öt szekvenciára, vagyis a szövegek első felére jellemző, így retorikai szempontból az érzelmi alapozás, hangolás részét jelentik. A beszédek

elején sűrűbben találunk utalást, majd a beszédekben előrehaladva egyre ritkábban. Induljunk ki most egy rövid hipotetikus fogalmi definícióból! Az áldozat alatt egy olyan személyt vagy csoportot értünk, aki/amely valamilyen esemény(ek) kapcsán jogtalanságot, veszteséget vagy sérelmet szenvedett el. Balogh elemzéseiből azonban kiderül, hogy a fogalomnak kettős értelme van: *sacrifice* és *victim*, melyek a magyar és német „áldozat”, illetve „Opfer” szavakban nem különülnek el. (Balogh, 2015, 37) Az elemzett szövegekben az áldozat szónak mindkét jelentése előfordul, vagyis a sajátcsoporthoz mint áldozat (*victim*) jelenik meg, de neki is áldozatot kell majd vállalnia (*sacrifice*) a jobb jövőért. Többször esik szó a hiába hozott áldozatról, ám nem a vesztes háborúhoz kapcsolódóan, hanem a jóvátétel miatt végzett munka kapcsán.

Az áldozatok csoportjai – a beszédek alapján – koncentrikus körök-ként írhatók le, melynek határai a legnagyobb körön belül (nevezzük ezt a „Mi” körének) meglehetősen elmosódott. A „Mi” körén belül áldozatként nevezik meg a német népet (olykor *Volksgemeinschaft*), a náci pártot, a munkásokat, a parasztokat, a hazatérő katonákat és a német ifjúságot. A nagy kör külső határa azonban markánsan zárja el az „Ők” területét, ahová Hitler az antantot (szinte kizárólag a franciákat), a kapitalistákat, a liberálisokat, az *Erfüllungspolitik*-eket (teljesítő politikusok, utalás Rathenaurra és Erzbergerre), a külföldet és a zsidókat sorolja. A beszédek alapján az áldozatok számos igazságtalan csapást szenvedtek el:

1. Minden rossz eredője a versailles-i békeszerződés, melynek következményeként a német népre olyan adósságot kényszerítettek, melyet soha nem tud majd kifizetni, ráadásul el kell tartania azokat a németeket is, akik csak azért dolgoznak, hogy a franciáknak legyen mit elhordani. A békeszerződéssel a német népet megalázták, megfosztották méltóságától és bemocskolták minden szentségét. Az érzelmekkel teleszórt leírásokhoz gyakran hiperbolák is kapcsolódnak, mint például az, hogy a németek minden nép közül e földön a legtöbbet veszítették. A baj okozói a külföld/antant/franciák, a gyenge háttér és a baloldali árulása. Németország a külföld gyarmata lett. (Kiss, 2013)
2. A második csapást az *infláció* és a *drágulás* mérte az emberekre, de ez sem a hitelekkel finanszírozott háború következményeként jelenik meg, hanem bizonyos személyek ármánykodása okozta: legfőképp baloldali politikusok, kapitalisták, zsidók, akik becsapták az embereket, elértektelenítették a pénzt és felverték az árakat.
3. A *baloldal árulása*, a békeszerződést aláíró ún. teljesítő politikusok, akik nem a nép érdekeit nézték, hanem feláldozták a németeket a külföld és a nemzetközi finánciók oltárán.

4. A *túlburjánzó idegenség*, mely a kultúra hanyatlását hozta. Ez a meglehetősen amorf csoport nincs konkrétan megnevezve, de leginkább a baloldali kormányra utal, amely Hitler értelmezésében támadást intézett a német ifjúság ellen. A politikusok megmérgezték az aprócska gyermekelméket, ki akarták irtani a múlt emlékeit, meggyalázták a német történelem nagyjait, bemocskolták a német történelmet és 14 év leforgása alatt romba döntötték a nemzetet.
5. A *nemzet megosztottsága*, ugyancsak olyan zsidó, baloldali, internacionalista árulók összeesküvése, akik nemzetellenesek.

Ezen túl azonban nincs szó arról, hogy a németek azért lennének áldozatok, mert háborús vereséget szenvedtek, vagy kétmillió halottat áldoztak egy négy évig tartó háborúban, csak a tördőfés legenda ismétlődik (*Im Felde unbesiegt*), mely a vereséget a végsőkig tagadja.

Goebbels elemzett beszédei jóval később keletkeztek, az 1930-as évek elején. Ennek oka, hogy ezeknek a szövegeknek szó szerint lejegyzett átirata ezen időszak előtt volt, ezért nem is elemezhetőek. A két szó szerint lejegyzett beszédben az áldozattá válás oka (Hitler narratívájához hasonlóan) a baloldal álszent hazugságai és árulása, más szóval az elmúlt 14 év. Állítása szerint az ország a demokrácia szégyenétől szenved (*republikanisches Schandsystem*), és a nemzet testét a kommunisták ármánykodásai nyomán véres osztályharc tépte ketté (Goebbels, 1933.06.16.). A kormányzó politikusoknak Isten előtt kell majd felelniük, mert becsapták a népet; a feladat most az, hogy az áldozatokat felemeljék és a németek becsületét helyreállítsák. A náci párt – csakúgy, mint Hitler beszédeiben – többször kerül említésre mint *rágalmazott, törvényen kívülre helyezett, üldözött mozgalom*. A baloldaliak (értsd szociáldemokraták, kommunisták, zsidók) folyamatosan hazudnak, nemzetvesztők, hazaárulók, akik a szégyen korszakát hozták Németországra. A megváltás azonban nem maradhat el, mert a megmentők (megváltók) már megérkeztek, visszaadják a nép hitét, reményt öntenek a szívekbe, mert ők nép a népből. (Goebbels, 1932.07.09.) Hitler és Goebbels, akár a romantikus hősök, önként vállalják az áldozatot a Volksgemeinschaftért. (A népről, mint származási, nyelvi és kultúrközösségről ld. bővebben Dömök, 2010, 61–63.)

A BESZÉDEKBEN TEMATIZÁLT ÁLDOZATISÁG JELLEGZETESSÉGEI

Az elemzett propagandabeszédekben megjelenő kollektív áldozatiság erős narcisztikus vonásokkal jellemezhető, ezért a kollektív áldozatiság sajátos formájaként is jellemezhető. A *narcisztikus kollektív áldozatiság*, csakúgy, mint bármely más kollektív áldozatiság, tartós pszichológiai állapot, melyhez hiedelmek, attitűdök, érzelmek és viselkedési tendenciák kapcsolódnak. (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori és Gundar, 2009) Mint minden közös meggyőződés, ez is hozzájárul a társas valóság, kultúra, identitás, szolidaritás és a csoportcélok konstrukciójához. Bár nem mutat empátiát más csoportokkal szemben, sőt leginkább az ellenük való kíméletlen harcra szólít fel, érvelésében mégis erre épít, hogy a saját csoport tagjait sorsközösségként ábrázolja, és érzelmi azonosulást váltson ki. Az áldozattal szembeni szimpátia felébresztése pedig már önmagában is hatékony mobilizáló erő, hiszen az átértett szenvedés haragot vált ki és azt az igényt, hogy a tettes elnyerje méltó szenvedését. (Antipoff, 1928)

A beszédekben megjelenő áldozatiság két legfőbb jellemzője, hogy *versengő, exkluzív és erősen narcisztikus*. A versengő áldozatiság jellemzője, hogy egy csoport annak igazolására törekszik, hogy más áldozatokhoz képest vele szemben nagyobb bünt követtek el, ezért áldozatis helyzetének erkölcsi értéke felülmúlja a többi áldozatét. (Noor, Brown és Prentice, 2008) Vagyis a narcizmus alapját jelentő komparatív logika az áldozatok közötti pozíciót sem hagyja érintetlenül. A versengő áldozatiság egyik oka, hogy a csoport szenvedését mások is elismerjék. (Noor, Shnabel, Halab és Nadler, 2012) Másik oka viszont, ahogy e történelmi példa mutatja, a politikai instrumentalizáció. Hitler az áldozat helyzetét arra használta, hogy alátámassza a bosszú jogosságát. Az áldozatok köréből eleve kizárta azokat a társadalmi csoportokat, akik ellen hadjáratot indított. Mivel faji alapú nemzetfogalma eleve exkluzív volt, nemcsak a nem árját zárt ki, hanem azokat is, akik az árját megítélése szerint elárulták (belső ellenség), belőlük tettest faragott. A kollektív narcizmus talaján eredő áldozatiságnak a propagandabeszédek tanúsága szerint azonban további jellemzői is vannak:

1. Dominancia mint világrendező alapelv

A narcisztikus áldozatiság egyik alapgondolata (makro-premisszája), mely a gondolkodási struktúrák alapjaként szolgált, hogy az *Én/Mi (sokkal) értékesebb*, mint az *Ő/Ők*. Hitler beszédeiben rendre visszatérnek a 19. századi romantikus nacionalizmus metaforái és gondolatvilága. Noha

a nemzetiszocializmus lenyűgözően modern benyomást tett a kortársakra, ezen ideológia érzelm- és gondolatvilága a 18. század nyelvi és a 19. század politikai nacionalizmusát idézi. A német nemzet egy szakrális közösségként jelenik meg, melyet meg kell védeni az ártó külső (és belső) erőktől, akár az élet feláldozása árán is. Hitler és Goebbels elemzett beszédeiben a közösségért áldozatot kell hozni, még az áldozatoknak is. A Führer ezt vállalja, ezért a mártírium számára különleges pozíciót biztosít. A szakralizáció által az értékek (*Volksgemeinschaft*, vér, faj, Führer stb.) olyan érték kategóriába kerülnek, amelynél csak Isten lehet több, illetve hozzá hasonlatossá válnak, ráadásul komoly erkölcsi fölényt biztosítanak az eszme egyetemességéből adódóan szinte minden nép/nemzet felett. Hitler saját értelmezésében nemcsak saját (kiválasztott) népének megváltója, hanem az egész emberiségé. Ahogy látszik, a nacionalizmus kereszténységtől kölcsönzött szakrális világa már az első világháborúban is jelen van, de töretlenül él tovább a náci ideológiában. Hitler az isteni (természeti/faji) rendet akarja helyrehozni, és ezért a célért áldozatot kell hozni, az „üdvözlés” tehát áldozathoz kötött (mert az áldozat egyben megtisztulás). A tisztaság, illetve az elpiszkolódás, bemocskolódás elkerülése ugyanakkor egzisztenciális kérdés.

2. A veszteség tagadása

Ez a történet nem olyan veszteségről szól, melyet el kellene gyászolni, hanem harcba kell indulni érte, hiszen újabb áldozat árán visszaszerezhető. A gyász végérvényes veszteség, itt azonban pusztán sértettségéről van szó. Hiszen halottakat, egy test épségét, férjet, feleséget, gyereket, elvesztett barátot gyászolni szomorúságot jelent; a nemzet vagy népközség becsületének elvesztése, megalázása azonban nem gyászt, hanem felháborodást és haragot vált ki. A beszédekben nem fordul elő a háború okozta négyévnnyi szenvedés, mely az áldozatiság potenciális forrása lehetett volna. A kérdés az, hogy merre talált utat ez a fájdalom, hiszen nem tűnhetett el nyomtalanul.

3. Heroikus tudat

Tizenkét évvel a háború után Ernst Jünger két párhuzamos világról számolt be: az egyik egy heroikus világ, a másik az érzékenység világa. Mindkettő sajátos viszonyt alakított ki a fájdalomhoz: az érzékenység világában a cél a fájdalom lezárása és eltüntetése, a heroikus világ alanyai viszont úgy élik az életüket, hogy mindig fel vannak vértézve a fájdalommal szemben, mindig bevetésre készek. (Jünger, 1978a, 159) Más szóval

ők a traumát nem feldolgozták, hanem elhárították, Stephan Marks tézise szerint a következő generációra örökítették és ezzel egy transzgenerációs folyamatot indítottak be. A továbbörökített tartalmak, köztük a sértettség, áldozatiság, empátianélküliség, sajátcsoporthoz való hűség, reváns stb., gyakran reflektálatlanul maradtak és így a hétköznapi normalitásába simulva, észrevétlenül éltek tovább. Erre Marks interjúiban számos példát találunk. Wutka és Riedesser (2000) az első világháború résztvevőinek legjellemzőbb trauma-elhárítási módjait vizsgálták, és arra a következtetésre jutottak, hogy ennek tipikus formája a *heroikus háborús tudat* (Kiss, 2011, 143) kialakítása volt, mely többek között az első világháborút követő hősi háborús irodalomban érhető tetten. Ernst Jünger így írt erről az érzésről: „Aki a háborút csak tagadásként élte meg, kizárólag mint egyéni szenvedést, és nem mint igenlést, egy magasabb rendeltetést, az rabszolgaként élte meg. Annak nem volt belső, csak külső élménye.” (Jünger, 1978b, 103). Ez a kép tökéletesen megfelel annak a célnak, melyet az első világháborús propaganda el akart érni és elvárt a katonáktól. Hitler a *Mein Kampf* lapjain gyakran panaszkodott arra, hogy az angol propaganda sokkal hatékonyabb volt, mint a német – én úgy látom, tévedett.

A trauma elhárítása mindig az Én védelmét szolgálja, mert az átélt helyzet elviselhetetlen fájdalmat okozna. A trauma elszenvedője (az áldozat) ezért megpróbál tőle „megszabadulni”, azaz eltávolítja a sérelmet okozó eseményt (derealizálja), és így minden fájdalom egyetlen képpé sűrűsödik össze. (Jünger, 1978c) Az egyéni fájdalmat lehasítja és heroikus érzéssé idealizálja. Wutka és Riedesser szerint az első világháborúban harcoló német katonák egy része a fájdalmat emberfelettivé idealizálta (értsd: szakralizálta) és a traumát úgy akarta uralni, hogy a hősi grandiózus Én-t (de nevezhetjük ezt narcisztikus Én-nek is) egy elképzelt magasabb küldetés részévé emelték. (Wutka és Riedesser, 2000, 155) A narcizmus kontextusában mindez: inflálódo Én megmentése → szakralizálás → az ellenfél teljes elértéktelenítése [infrahumanizáció] folyamattal írható le. Ez a gondolat és érzés felvértezte őket a fájdalom ellen, de nemcsak saját, hanem mások fájdalma ellen is. Wutka és Riedesser leírása tulajdonképpen a *narcisztikus áldozatiság* keletkezését mutatja be.

4. A narcisztikus vezér

Volkan (2009) szerint egy csoportot érő traumatikus veszteség után a regresszió hozhatja létre a legerősebb kollúziót a csoport és a narcisztikus vezető között, mert a vezér saját többletértékébe vetett hite erőt, és a biztonság illúzióját adja a csoporttagoknak. (Volkan, 2001) A csoport-

regresszió kulcsszimpptomái közé tartozik a választott dicsőség (chosen gloire), és a választott trauma (chosen trauma) reaktiválása. A náci propagandabeszédekben egy olyan narcisztikus személyiség háborús értékelése olvasható ki, aki *sértett*, az *empátia jogosultságát tagadja*, és saját Én-jét egy *szakralizált világ meghosszabbításának* tekinti. Reinhard Haller (2013, 40) osztrák kriminálpszichológus több évtizedes bírósági megfigyelései alapján azt a következtetést vonta le, hogy a narcizmus akkor válhat veszélyessé, ha az önértékelés helyét *egoizmus*; az empátia helyét a *kíméletlenség*, az érzékenység helyét a *sértettség* veszi át. Az egyén saját értékét csak akkor képes érzékelni, ha *mások értékét drasztikusan csökkenti*. A narcisztikus személyiség szemüvegén keresztül (majdnem) mindenki értéktelen. A gyorsan inflálódó narcisztikus Én folyton új lehetőséget keres, hogy saját értékességét újra megélhesse. Mivel az értékesség számára kizárólag a külvilág (értsd valós vagy képzelt autoritás, pl. az Isten, a párt, a nemzet) értékelésétől függ, ezért rendkívül sebezhető és instabil, egy bizonytalan Én-t pedig folyton stabilizálni kell.

Egy igazi „narciszta” *soha nem felejt és soha nem bocsájt meg*. Mivel Versailles sértését jóvá kellett tenni (a megsebzett identitást helyre kellett állítani), ezért Hitler bosszúra esküdött. Meggyőződése szerint a náci vezér célja 1918 után *kizárólag* a bosszú volt, melynek intenzitása az egyre komorabb események láttán évről évre nőtt. Ő nem tette volna le a fegyvert, ahogy ezt többször is emlegette, a végső győzelemig harcolt volna, ezért a fegyverletétel árulás volt. 1938. november 10-én Münchenben tartott sajtótájékoztatóján maga mondta el a sajtó képviselőinek, hogy a békéről tett nyilatkozatait kizárólag a kényszer szülte. Saját bevallása szerint a német népet előbb lépésről lépésre pszichésen a háborúra kellett hangolnia, ezért nem propagálhatta kizárólag az erőszakot, hanem bizonyos külpolitikai folyamatokat úgy kellett megvilágítania az embereknek, hogy maguk kiáltsanak bosszú után (Treue, 1958 175). Szerinte a háború (1914-ben) nem Szerbia és a Monarchia miatt folyt, hanem a német nemzet megmaradásért (Hitler, 1943, 177). Hitler a *Mein Kampf*-ban írja le, mit érzett 1918. november 10-én a pasewalki katonai kórházban, amikor megérkezett a fegyverletétel híre: „Minél inkább tudatosult bennem a borzalmas esemény, annál erősebben égette arcomat a szégyenteljes felháborodás és gyalázat.” (Hitler, 1943, 225.)

5. A szégyen tagadása

A *szégyen* és a *felháborodás* két kulcsfontosságú érzelem a narcisztikus áldozatiság létrejöttében. Nemcsak Adolf Hitler érzett így 1918-ban, hanem számtalan német is. A szégyen azért megsemmisítő érzés, mert a

teljes személyiséget veszi célba. Míg a bűn inkább a cselekvés helytelenségére vonatkozik, a szégyenben maradt ember teljes személyiségét érzi rossznak és értéktelennek. (Vanscoy, 2016) A bűn náci értelmezésben azokra szállt, akik miatt szégyenben maradt az ország. (Kiss, 2013) A megsemmisülés traumája azt jelenti, hogy a megalázó esemény zökkenőmentesen illeszthető az én tapasztalatainak sorába. A problémát azonban nem maga az esemény jelenti, hisz a világ történései jelentés nélkül állnak. A jelentést az attribúció hozza létre. Egy katonai vereséget lehet veszteségként értékelni és elgyászolni vagy a nemzet megalázásának minősíteni, ez utóbbi viszont felháborodást vált ki, melynek logikus következménye lehet a bosszú. Ez esetben az áldozat abból indul ki, hogy tiszta és jogos céljait (a nemzet megmentése) durván és jogtalanul bemocskolták, és ezzel a közösségért vállalt (szent) áldozatában alázták meg. Vagyis nagyon lényeges az a szempont, hogy a sérelmet az egyén egy kudarcos szerepként éli meg, vagy egész lényét megsemmisítő támadásként értékeli. Noha a szégyen érzése mindenkiből nagyon hasonló reakciókat vált ki, a narcizmus logikájából következően Hitler számára a sértés *megalázás* és egyenlő egy nép fizikai-pszichikai megsemmisítésével.

A kollektív narcizmuson alapuló ideológiák abból a makro-premisszából indulnak ki, hogy az Én/Mi *sokkal értékesebb*, mint az Ő/Ők, és itt a hangsúly a „sokkal” szóra esik. Egy ilyen gondolat társadalmi normalitása emelése számos következménnyel járhat: könnyedén levezethető belőle a demokrácia kártékonyága, a társadalmi hierarchiák Isten által sugallt rendje, a szakralizált közösségek felsőbbrendűsége és az elitek érinthetlensége, de egy aprócska csúsztatással levezethető belőle a csoport (párt/nemzet) elsőbbsége az egyénnel szemben vagy az egyén (Führer) elsőbbsége a csoporttal szemben is. A náci csoport és vezetőjének „többletértéke” a „szent” ügyért (értsd: a faj megtisztításáért) vállalt áldozatából fakad, hiszen ez Hitler szerint egybeesik a Mindenható céljaival (Hitler, 1943, 272). Hitler értelmezésében tehát a Mindenható egy haragvó (narcisztikus) bosszúálló, aki azt várja el teremtményeitől, hogy pusztítsa el azokat, akik a fajt beszennyezték. A faj tisztaságának harcosa azonban nemcsak a németek, hanem az egész emberiség bűnét teszi jóvá, akár egy modern Jézus.

A kollektív áldozatiság érzése valóságos élményekből táplálkozik, azonban kialakulásához nagymértékben hozzájárul az, hogy a csoport tagjai hogyan értelmezik az eseményeket. A kollektív áldozati szerepbe helyezkedő nemzetek és etnikai csoportok jellemzője, hogy más csoportokkal szemben nem mutatnak empátiát – írja László (László, 2012, 170). Ez azonban véleményem szerint elsősorban a narcisztikus önképet ápoló csoportokra jellemző. Mack szerint:

Ez az állapot párhuzamba állítható annak a személynek a narcizmusával és önzésével, aki úgy látja önmagát, mint akit a múltban annyi sérelem és méltánytalanság ért, hogy a jelenben csakis saját szükségleteire képes figyelni és semmilyen empátiát nem érez azokkal szemben, akiknek sérelmet okoz. Hasonlóképpen, a más csoportok által okozott ismétlődő szenvedések által traumatizált etnikai-nemzeti csoportok kevés jelét mutatják annak, hogy sajnálnák a másoknak okozott sérelmeket, vagy felelősséget éreznének azok iránt az áldozatok iránt, akiket ők tettek áldozattá. (Mack, 1999)

A narcisztikus személyiség *nem ismeri az együttérzést*, hiszen képtelen arra, hogy másokat érző lényként észleljen, csakis magával tud együtt érezni. Empátiát csak érett, erős személyiség képes érezni. Más fájdalomnak átélése teljesen „elszívna” a narcisztikus ember saját szenvedésének energiáját. Ezzel magyarázható az a sajátossága is, hogy nem tűr áldozat-konkurenciát (lásd: a német nép minden nép közül a legtöbbet veszítette).

ÖSSZEFOGLALÁS

A német nemzeti narcizmus egyáltalán nem volt különleges a 19. sz. végi Közép-Európában. Ezek a frissen született nemzetek, köztük azok, amelyek önállóságukat csak a párizsi békeszerződések után nyerték el, kivétel nélkül narcisztikus önképet ápoltak. Erre nyilvánvalóan szükségük is volt ahhoz, hogy a nagyobb hatalmaktól függő létükből kiléphessenek és a maguk önálló nemzeti identitását megalkotva belépjenek az európai nemzetek sorába, más szóval a „nemzeti individualizáció” útjára lépjenek.

Németországban és az Osztrák-Magyar Monarchiában 1914-ben a háború kitörését óriási öröm kísérte, melyre magyarázatként szolgálhat az, hogy a várva várt erődemonstrációval nemzetük létjogosultságát, erejét és dominanciáját (tegyük hozzá férfierejét) igazolhatták. A világháborúban azután minden nemzet közvetlen tapasztalatot szerzett saját erejének hatáiról és amire kevésbé számítottak, az ellenség képességeiről is. 1918 után a Párizs környéki békék újrarajzolták az országhatárokat, birodalmakat hasítottak darabjaira új nemzetállamokat hoztak létre. A veszteseket mélyen megalázták és ez sem maradt nyom nélkül a narcisztikus önképet ápoló vesztes országok emlékezetében. A háború után kollektív szenvedéstörténetek sora született meg bűnbakokkal, bosszúfantáziákkal és több nemzet is azt állította, hogy a legtöbbet szenvedte minden nép között. Vagyis Európában a kollektív (nemzeti) narcizmusok közép-

pontjába hosszú évtizedekre az áldozatiság került. Magyarországon sokáig hittek abban, hogy a békeszerződés békés úton revideálható, Hitler azonban egyáltalán nem gondolt erre, hanem a hadseregben elsajátított és azután továbbfejlesztett lélektani hadviseléssel békeidőben mobilizálni tudta a németeket a háború folytatására.

Mielőtt visszatérnénk a tanulmány elején feltett kérdésre, hogy vajon hogyan reagál egy narcisztikus önképet ápoló csoport az identitását csorbító eseményre (értsd: nemzeti trauma), gondoljuk végig azt, hogy minden európai nemzet már csak a háborús propaganda okán is alapvetően narcisztikus önképet ápolt. A fanatikus nacionalizmus valójában létszükséglet volt a tömeghadseregek vezetéséhez, hogy a távolról vezérelt katona gondolkodás nélkül hajtsa végre a neki adott parancsot. Ez volt az egyetlen és rendkívül hatékony mobilizáló ideológia, mely a válásháborúkhöz hasonlóan az embereket akár saját életük feláldozására is rá tudta bírni. (Nem véletlen, hogy a Monarchia hadseregének hármasszavában a császár mellett ott volt „Isten” és a „Haza” is.) Az első világháborús vereség után Németországban és Magyarországon hasonló szenvedésnarratívák indultak, mégis eltérő reakciók születtek az igazságtalan békeszerződés miatt.

Noha a nemzet fogalma homogén magyarázatokra csábít, e helyen ki kell emelni, hogy ezek a társadalmak korántsem voltak egységesek, sem abban, hogy állampolgáraik kivétel nélkül narcisztikus önképet ápoltak, sem abban, hogy a békeszerződést a nemzeti identitás elleni egzisztenciális támadásként minősítsék. Németországban a baloldal írta alá a békeszerződést, és ezért több politikus is az életével fizetett. Magyarországon ez nem történt meg, de pl. Jászi Oszkár és köre nem minősítette Trianont nemzeti traumának, és ezzel csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy ezeket a két világháború közötti társadalmakat a vélemények pluralitása jellemezte, mely aztán egy nemzeti monofóniában ért tragikus véget. Itt egymással versengő csoportokról van szó, melyek eltérő nemzetelképzeléseik és eltérő emberképeik okán eltérő attribúciókkal illették a háborút és a lezáró békét is. A német konzervatív diskurzusban a pacifizmus, az embertelenség elutasítása, a másik csoport értékeinek tiszteletben tartása, vagy a más országok társadalmi csoportjaival vállalt szolidaritás a hazaárulók és a gyengék legfőbb ismertetőjegye volt az első világháborútól a második világháború végéig. Hitler és pártjának legnagyobb „teljesítménye”, hogy békeidőben folytatott lélektani hadműveletekkel rá tudta bírni a németeket a háború folytatására, hiszen Versailles nélkül nincs második világháború.

Magyarországon az 1920-as évektől a keresztény-nemzeti ideológia középpontjába (a háborús szenvedés és a békeszerződés okán) a mártíri-

um került, és olyan általánosan elfogadott vonatkozási ponttá vált, mely a magyar csoport egyik többletértékét adta. A dominancia másik pillérét a magyar kultúrfőlény, a kárpát-medencei vezető szerep elképzelése jelentette. A szenvedés, mint Krisztus sorsában való osztozás az egyik legfőbb erénnyé vált. Hitler eszköztárában viszont a kollektív szenvedés a (narcisztikus) bosszú ürügyeként szolgált, hiszen az igazi cél a vesztes játszma újrajátszása, a sebzett nemzeti önkép helyreállítása volt. Noha a narcisztikus kollektív önkép mindkét esetben csorbát szenvedett, hiszen a kultúr- vagy civilizációs főlény, a más népek feletti vezetés joga, a közösség szakrális kiválasztottsága mindkét társadalomban kimutatható, az elmúlt évtizedek során mégis eltérő emlékezeti gyakorlatok születtek. 1945 után Trianonnak és Magyarország második világháborús szerepvállalásának (az első világháborús ugyanis ma sem képezi diskurzus tárgyát) legalább két, egymásnak ellentmondó narratívája alakult ki. Megtaláljuk benne az első világháború utáni áldozatiság kultuszát és ennek elutasítását is. Trianon 1948 után tabutémája lett a magyar politikumnak, a rendszerváltás után azonban a békeszerződés emlékezete lassan újraéled. A német vagy osztrák emlékezetkultúra gyakorlatától eltérően azonban, ahogy László János és munkatársainak elemzéséből kiderül, az érzelmek intenzitása egyáltalán nem csökkent, sőt a rendszerváltás óta növekvő tendenciát mutat (László, 2012).

A német kollektív áldozatiság, mely szintén egy narcisztikus önkép alapjain indult el, mára gyökeresen megváltozott. 1945 után a nyugat-német politika bár nem volt revansista, mert tisztában volt azzal, hogy a vitatott lengyel-német határok átrajzolásához senkitől sem kapna nemzetközi támogatást, a *végérvényes* veszteséget mégsem volt hajlandó elismerni, ráadásul kialakult az a tabu, mely szerint a két német állam határait nem szabad kiindulási tényként kezelni. Mitscherlichék (2016) szerint 1945 után a náci múlttal szembeni védekező mechanizmusok egyik tünete az „alacsonyabbrendűnek” tekintett ellenséggel szembeni vereség elutasítása volt. Adolf Hitler halálával és a katonai összeomlással a német faj védelmének heroikus küzdelme egy csapásra büntetté vált. A náci eszméken alapuló purifikáló hadjárat, a vezér bukása után már nem „szent” háború volt, hanem pusztító gyilkosság. (Mitscherlich 2016, 43) A narcisztikus tárgy a németek számára maga a Führer volt, aki elveszett és ez a veszteség a „hívők” saját énjének értékvesztését is magával vonta. A *németek nem gyászoltak, hanem melankóliába menekültek*, ez pedig árulkodó jele a narcisztikus viszony megszakadásának.

Bár a németek szeretnék volna a közelmúltat gyorsan elfelejteni, a világ erre nem volt hajlandó. A náci ideológia 1945 után, könnyedén „levethetőnek” tűnhetett, ám a belső elhatárolódás nem történt meg. Ezek az

ideológiai és mentális struktúrák még húsz évvel a rezsim bukása után is áthatották a nyugatnémet társadalmat, és reflektálatlanul éltek tovább a demonizált kommunistaellenességben, valamint a zsidóság és kommunizmus kényszeres összekapcsolásában. Németország nyugati felében 1945 után nem akadt egy náci sem. A nemzetiszocializmusra úgy emlékeztek, mint egy „fertőzésre”, afféle múltó bajra, melyből végre kigyógyultak. Willy Brandt híres térdre borulása a varsói gettó emlékművé-nél 1970-ben új korszakot nyitott. Egy olyan spontán, szavak nélkül is ható gesztus volt, mely a ’68-asok társadalmat kettéosztó bünfelfogásával szemben egy személyben vállalta a nemzet bűnét. Brandt gesztusa komolyan hatott a német emlékezőskultúrára, hiszen megnyitotta az utat egy új német identitás megteremtéséhez és helyreállította a németek megbecsülését a világban. Tíz évvel később Richard von Weizsäcker beszéde, amelyben 1945. május 8-át a német politikai vezetés részéről először nevezte a felszabadítás napjaként, az emlékezőskultúra következő mérföldköve lett. E két határozott politikusi „deklaráció” elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a németek áldozatiságáról szóló diskurzus keretei fellazuljanak és megnyíljon az út az agresszorszerep fel- és beismeréséhez.

Giessen (2006) szerint a tettes traumája akkor jön létre, ha szembesül vagy szembesítik a valósággal. Ha ez a nép nem vesztette volna el a háborút, akkor a tettestrauma valószínűleg fel sem merült volna. A németek egy része sokáig *tragikus hősként* tekintett saját csoportjára, a holokauszt nyilvánossá válása azonban végérvényesen ellehetetlenítette ezt az álláspontot. A háború után a győztesekkel érkező radikális értékrendváltás és a haláltáborok nyilvánosságra kerülése traumatizálta a németeket, állítja Giessen. A tettesség legnehezebb terhe a személyiséget megsemmisítő szegény, a narcisztikus önkép elvesztése volt, hiszen a hősből átmenet nélkül lettek tettesek. A kollektív tettesség traumája jelentősen eltér a konkrét elkövetők bűnétől, egy olyan metafora, amellyel három nemzedék kollektív lelkiállapotát lehet körülírni. (Takács, 2009)² A német nemzeti identitást a „bystander” (nézők) tettessége határozza meg, és nem a valódi elkövetőké (Giessen, 2006). Bár az elkövetők meghalnak, mégis a passzív (és korántsem vétlen) nézők büntudata az, ami generációkon keresztül hat és identitásképző ereje van. A bűn beismerése, elfogadása akkor válhat gyakorlattá, ha az egyedi tettesek már nem élnek, hiszen ők személyesítették meg a bűnről szóló diskurzust. (Giessen, 2006) Csak haláluk után tudatosulhat az „együttes élmény”, melyet addig ők horgonyoztak le.

² Takács Miklós: A trauma „vándorló fogalmáról”. *Debreceni Disputa*. VII. évf. 5. szám, 2009. május, 4–9. old.

A német áldozati állapotból való kilábalást véleményem szerint legalább négy lényeges momentum segítette: Az első a haláltáborok borzalmait bemutató dokumentumfilmek, a hullahegyek (Leichenberge), melyek sokkolták mind a németeket, mind a nemzetközi közvéleményt. A második Mitscherlichék könyvének megjelenése, amely a 68-as mozgalom egyik alapirodalma lett, hiszen ezek a fiatalok kíméletlenül rákérdeztek apáik háború alatti tevékenységére. A harmadik a Jürgen Habermas által kiobbantott történészvita, mely felszínre hozta a kommunikatív emlékezet törésvonalait és kikényszerítette a németek háborús szerepének újragondolását. Végül pedig az a politikai vezetés, amely vállalni mertte a tettesség történelmi terhét. A holokaust esete azért is kardinális kérdés az emlékezetkultúrákat illetően, mert az európai identitás negatív vonatkozási pontja lett. Mindaz, ami ma értéknek számít Európában az emberi jogokat illetően, döntően ehhez az eseményhez kapcsolható.

Magyarországon ezek a folyamatok nem, ill. másként mentek végbe, hiszen nem voltak 68-as fiataljaink, ugyanakkor volt történészvita és többszöri bocsánatkérés is a politikai vezetés részéről, ezek mégis felmásra sikerültek és nem hoztak igazán változást a magyar társadalomban masszívan továbbélő áldozatiságban, melynek melankolikus jegyeitől ma sem tekinthetünk el. Ennek okát azonban nem csak az „erőtlenységben” kell keresni, hanem a történelmi pálya sajátosságaiban, de erről szóljon egy következő tanulmány.

HIVATKOZÁSOK

- Agora, Zs. (2016). Áldozatból agresszor. Náci propagandabeszédek történeti-pszichológiai kontextusban. In: Balogh, L. L., Valastyán, T. (szerk.): *Az áldozat reprezentációi*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016. 291–314.
- Antipoff, H. (1928). Observation sur la compassion et le sens de justice chez l'enfant. *Archive de Psychologie*. 21. 208–214.
- Balogh, L.L. (2015). A magyar nemzeti áldozatnarratíva változásai. *Korall*, 59, 36–53.
- Bar-Tal, D. (1998). Societal beliefs in times of intractable conflicts: The Israel case. *International Journal of Conflict Management*, 9 (1), 22–30.
- Bar-Tal, D., Chernyak, L., Schori, H. & Gundar, A. (2009). A Sense of self-perceived collective victimhood in intractable conflicts. *International Review of the Red Cross*, 91, 229–258.
- Cole, L., Unowsky, D. L. (ed.) (2007). *The limits of loyalty. Imperial symbolism, popular allegiances, and state patriotism in the late Habsburg Monarchy*. New York, Oxford: Berghahn.

- Dömök, Cs. (2012). L'identità culturale delle minoranze etniche, religiose e nazionali. In: Cacciatore, FG., D'Anna, G. Diana, R., Santoianni, F., (ed.), *Per una relazionalità interculturale*. Milano: Mimesis Editioni. 57–71.
- Dömök, Cs. (2015). Közép-Európa és a föderalizmus. Pécs: Kontraszt Plusz Kft.
- Dömök, Cs. (2010). Demokrácia és egyenlőségi elv a népcsoportvédelem vonatkozásában. *Európai Tükör*, 15 (7/8), 59–71.
- Erős F. (2014). Kínzás vagy gyógyítás? Pszichiátria és pszichoanalízis az első világháborúban. *Kaleidoscope History*, 8 (8), 33–58.
- Erős, F. (2017). From war neurosis to holocaust trauma. An intellectual and cultural history. Vienna Wiesenthal Institute for Holocaust Studies. URL: <http://simon.vwi.ac.at/index.php/47-issues/2017-1/articles/155-from-war-neurosis-to-holocaust-trauma-an-intellectual-and-cultural-history> (Letöltés dátuma: 2017. június 15.)
- Giesen, B. (2006). „Das Tätertrauma der Deutschen”. *Marburger Forum. Beiträge zur geistigen Situation der Gegenwart*. 7 (4).
- Haller, R. (2013). *Die Narzissmusfalle*. Salzburg: Ecowin.
- Hameiri, A. (1929/2009). *A nagy örület*. Budapest: Múlt és jövő.
- Hitler, A. (1943). *Mein Kampf*. München: Zentralverlag der NSDAP.
- Jünger, E. (1978a). Über den Schmerz. *Sämtliche Werke*. Bd. 7. Stuttgart: Klett.
- Jünger, E. (1978b). Kampf des inneren Lebens. *Sämtliche Werke*. Bd. 7. Stuttgart: Klett.
- Jünger, E. (1978c). In *Stahlgewittern*. *Sämtliche Werke*. Bd. 1. Stuttgart: Klett.
- Kiss, Zs. (2011): A történeti pszichológia elmélete és gyakorlatának lehetőségei a nemzetiszocializmus példáján. Doktori értekezés. PTE BTK Interdiszciplináris Doktori iskola. URL: <http://www.doktori.hu/index.php?menuid=193&vid=8627> (Letöltés dátuma: 2017. június 15.)
- Kiss, Zs. (2013). Hősök és bűnbakok a Weimari Németországban. Adalékok a bűnbak-képzés lélektani szempontjaihoz. In: Gyarmati, Gy., Lengvári, I., Pók, A., Vonyó, J. (szerk.). *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Pécs–Budapest: Kronosz, Magyar Történelmi Társulat, Állambiztonsági Szolgálatok Levéltára, 62–74.
- Kriesberg, I. (1973). *The sociology of social conflicts*. Prentice Hall: Englewood Cliffs.
- László, J. (2012). *Történelemtörténetek. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- László, J. Fülöp, É. (2010). A történelem érzelmi reprezentációja történelemkönyvekben és naív elbeszélésekben. (XLV) *Új folyam* 1(3), URL: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/10/laszlo-janos-fulop-eva-a-tortenelem-erzelmi-reprezentacioja-tortenelemkonyvekben-es-naiv-elbeszelesekben-01-03-02/> (Letöltés dátuma: 2017. június 15.)
- Mack, J. E. (1999). The psychodynamics of victimization among national groups in conflict. In: Volkan, V., Julius, D. A., Montville, J. D. (eds.), *The psychodynamics of international relationships*. Vol. I. Concepts and Theories. Toronto: Lexington Books, 1999, 119–130.

- Marks, S. (2007). Warum folgten Sie Hitler? Die Psychologie des Nationalsozialismus. Düsseldorf: Patmos.
- Meyer, E. (1916). England, seine staatliche und politische Entwicklung und der Krieg gegen Deutschland. Berlin, Stuttgart: J. G. Gotta'sche Buchhandlung.
- Müller, S.O. (2002). Die Nation als Waffe und Vorstellung. Nationalismus in Deutschland und Großbritannien im Ersten Weltkrieg. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Noor M, Shnabel N, Halabi S, Nadler A. (2012). When suffering begets suffering: the psychology of competitive victimhood between adversarial groups in violent conflicts. *Personality and Social Psychology Review*, 16(4), 351–374.
- Noor, M., Brown, R., Prentice, G. (2008). Precursors and mediators of inter-group reconciliation in Northern Ireland: A new model. *British Journal of Social Psychology*, 47, 481–495.
- Schottelius, J.G. (1663). Ausführliche Arbeit von der Teutschen Haupt-Sprache. Braunschweig.
- Schwendinger, C. (2011). Kriegspropaganda in der Habsburgermonarchie zur Zeit des Ersten Weltkriegs. Eine Analyse anhand fünf ausgewählter Zeitungen. Hamburg: Diplomica.
- Stukenbrock, A. (2005). Sprachnationalismus. Sprachreflexion als Medium kollektiver Identitätsstiftung in Deutschland (1617–1945). Berlin: Walter de Gruyter.
- Takács M. (2009). A trauma „vándorló fogalmáról“. *Debreceni Disputa*, 7(5), 4–9.
- Treue, W. (Hrsg.) (1958). Rede Hitlers vor der deutschen Presse (1938.11.10.). C 1136 Deutsches Rundfunkarchiv. *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 6.
- Ułonska, U. (1997). Ethos und Pathos in Hitlers Rhetorik zwischen 1920 und 1933. In: Jens, W., Dyck, J., Ueding, G., Rhetorik. Ein internationales Jahrbuch. Bd. 16. Rhetorik im Nationalsozialismus. Tübingen: Max Niemeyer, 9–15.
- Vanscoy, H. (2016). Shame: The Quintessential Emotion. Psych Central. URL: <http://psychcentral.com/lib/shame-the-quintessential-emotion>. (Letöltés dátuma: 2017. június 15.)
- Volkan, V. (1997). Blood Lines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Volkan, V. (2001). September 11 and social regression. *Mind and Human Interaction*, 12, 196–216.
- Wutka, B., Riedesser, P. (2000). Ernst Jünger: Heroisierung und Traumasucht. In: Wolfram Mauser–Carl Pietker (Hg.), *Trauma. Freiburger Literaturpsychologische Gespräche*. Jahrbuch für Literatur und Psychoanalyse. Bd. 19. Würzburg: Königshausen & Neumann, 151–163.
- de Zavala, A.G. (2011). Collective narcissism and intergroup hostility: The dark side of 'In-Group Love'. *Social and Personality Psychology Compass*, 5(6), 309–320.
- de Zavala, A.G. (2012). Collective narcissism. In: Christie, D.J. (Ed.), *Encyclopedia of peace psychology*. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell.

- de Zavala, G., Cichocka, A., Eidelson, R., & Jayawickreme, N. (2009). Collective narcissism and its social consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(6): 1074–1096. doi: 10.1037/a0016904.
- de Zavala, A.G., Paker, M., Guerra, R., Baran, T. (2016). Collective narcissism predicts hypersensitivity to in-group insult and direct and indirect retaliatory intergroup hostility. *European Journal of Personality*. Eur. J. Pers. 30, 532–551.

A PROPAGANDABESZÉDEK FORRÁSHELYEI

1. Hitler beszéde *Münchenben* 1922.04.12-én: Jäckel, Eberhard – Kuhn, Axel. (Hg.): Hitler. Sämtliche Aufzeichnungen 1905–1924. Stuttgart, Deutsche Verlagsanstalt, 1980, Nr. 129.
2. Hitler beszéde *Vilsbiburgban* 1927.03.06-án: Dusik, Bärbel (Hg.): Hitler Reden, Schriften, Anordnungen. Februar 1925 bis Januar 1933. 2. köt. 1. rész. München, London, Párizs, K.G.Saur, 1992, 165–179.
3. Hitler beszéde *Oldenburgban* 1928.10.18-án: Dusik, Bärbel – Lankheit, Klaus. A. – Hartmann, Christian (Hg.): Hitler Reden, Schriften, Anordnungen. Februar 1925 bis Januar 1933. 3. köt. 1. rész. München, New Providence, London, Párizs, K.G. Saur, 1994, 153–174.
4. Hitler beszéde *Berlinben* 1930.09.10-én: Hartmann, Christian (Hg.): Hitler Reden, Schriften, Anordnungen. Februar 1925 bis Januar 1933. 3. köt. 2. rész. München, New Providence, London, Párizs, K.G. Saur, 1995, 409–412.
5. Hitler beszéde *Mannheimben* 1930.11.05-én: Goschler, Constantin: Hitler Reden, Schriften, Anordnungen. Februar 1925 bis Januar 1933. 4. köt. 1. rész. München, New Providence, London, Párizs, K.G. Saur, 1994, 50–62.
6. Hitler beszéde *Bad Blankenburgban* 1932.03.05-én: Hartmann, Christian: Hitler Reden, Schriften, Anordnungen. Februar 1925 bis Januar 1933. 4. köt. 3. rész. München, K.G. Saur, 1997, 174–185.
7. Hitler beszéde *Berlinben* 1933.02.10-én: C 1216 DRA
8. Goebbels beszéde *Berlinben* 1932.07.09-én: Heiber, Helmut (Hg.): Goebbels Reden 1932–1939. 1. köt. Düsseldorf, Droste, 1971, 43–50.
9. Goebbels beszéde 1933.06.16-án *Hamburgban*: Heiber, Helmut (Hg.): Goebbels Reden 1932–1939. 1. köt. Düsseldorf, Droste, 1971, 113–123.

AZ ÁLDOZATI SORS TÖRTÉNELMI EMLÉKEZETE: A SAJÁTCSOPORT JELENLEGI VÉTKEIÉRT ÉRZETT KOLLEKTÍV BÜNTUDAT¹

Michael J. A. Wohl^[1], Nyla R. Branscombe^[2]

1: Carleton University

2: University of Kansas

A jelen kutatás elvégzéséhez részben a kanadai Társadalom- és Humán Tudományok Kutatási Tanácsának Michael J. A. Wohl részére nyújtott ösztöndíja nyújtott pénzügyi forrást. Köszönettel tartozunk a következő személyeknek a tanulmány korábbi verzióihoz kapcsolódó észrevételeikért: Mark Ferguson, Yechiel Klar, Tony Manstead, Kris Preacher és Jacquie Vorauer. A tanulmánnyal kapcsolatos kérdéseket, észrevételeket a következő címen várja az első szerző: Michael J. A. Wohl, Department of Psychology, Carleton University, 1125 Colonel By Drive, B550 Loeb Building, Ottawa, Ontario, Canada K1S 5B6. E-mail: michael_wohl@carleton.ca

A szerzők megvizsgálták a történelmi viktimizáció felidőzésének hatását egy csoport jelenlegi ellenségével szemben érzett érzelmi megnyilvánulásaira. Az 1. kísérletben azok a zsidó kanadaiak, akiknek felidéztük a holokausztot, kevésbé éreztek kollektív büntudatot a csoportjuk által a palesztinok ellen elkövetett tettekért, mint azok, akiknek nem idéztük fel népük korábbi viktimizációját. A hatás mediátorának bizonyult az a vélekedés, hogy a konfliktus a palesztin terrorizmus következménye. A 2. kísérlet azt szemléltette, hogy a zsidók (de nem más csoportok tagjainak) emlékeztetése a holokausztra csökkentette a jelenleg okozott károkért érzett kollektív büntudatot, ám amikor az emlékeztető más népi társasággal volt kapcsolatos (pl. kambodzsaiai), annak nem volt ilyen hatása. A 3. és 4. kísérletben az amerikaiak kevesebb kollektív büntudatot éreztek a saját csoportjuk által Irakban elkövetett tettekért, mi-

1 Journal of Personality and Social Psychology Copyright 2008 by the American Psychological Association 2008, Vol. 94, No. 6, 988–1006 0022-3514/08/\$12.00 DOI: 10.1037/0022-3514.94.6.988 988.

után felidéztek nekik a 2001. szeptember 11-i eseményeket vagy az 1941-es japán támadást Pearl Harbor ellen, szemben azzal az esettel, amikor a sajátcsoporthoz számukra irreleváns történelmi viktimizációra emlékeztették őket. A szerzők bemutatják, hogy miért befolyásolja a sajátcsoporthoz múltjának felidézése a külső csoportok iránt tanúsított viselkedést a jelenben.

Kulcsszavak: kollektív büntudat, történelmi viktimizáció, izraeli-palesztin konfliktus, iraki háború

A kulturális csoportok történelemmel rendelkeznek, melyeket rituálék, szimbólumok és megemlékezések formájában idéznek fel (Pennebaker és Banasik, 1997). Sőt a jelentős történelmi események emlékeztetésének megőrzése - különös tekintettel a múltban elszenvedett kollektív viktimizáció eseteire - gyakran kollektív tevékenység (lásd Barkan, 2000). Ezzel szemben a kollektív „felejtés” nagyobb valószínűséggel figyelhető meg olyan csoportok esetében, amelyek sérelmeket okoztak más csoportok tagjainak (Baumeister és Hastings, 1997; Branscombe és Miron, 2004; Sahdra és Ross, 2007). Amikor előtérbe kerülnek az ilyen sérelmek, a csoporttagok kollektív büntudatot élhetnek át, még akkor is, ha személyesen nem vettek részt és nem felelősek a károkozásért (Branscombe, Slugoski és Kappen, 2004; Doosje, Branscombe, Spears és Manstead, 1998). Mivel az emberek arra törekednek, hogy pozitív képet tartsanak fenn saját csoportjukról (Tajfel és Turner, 1986), amikor csak lehet, igyekeznek elhárítani a károkozásért viselendő felelősséget, vagy igazolni azt a kollektív büntudat érzésének csökkentése céljából (Miron, Branscombe és Schmitt, 2006). Ebben a tanulmányban azt állítjuk, hogy a károkozással kapcsolatos kollektív büntudat érzései csökkennek a jelenlegi ellenség felé, ha a sajátcsoporthoz áldozati történelme előtérbe kerül. Feltételezzük, hogy a sajátcsoporthoz történelmi viktimizációjának felidézése enyhíti a kollektív büntudat érzését, mivel csökkenti a sajátcsoporthoz észlelt felelősségét az általa okozott károkért, valamint arra motiválja a csoport tagjait, hogy igazolják a sajátcsoporthoz agresszióját az új csoportközi konfliktusokban.

A MÚLT HATÁSA A JELENLEGI KONFLIKTUSOKRA ADOTT VÁLASZOKRA

A szociális identitás elmélete (Tajfel és Turner, 1986) szerint a csoporthoz tartozás az emberek identitásának alapvető részét képezi. A csoport identitását érő jelentős fenyegetések egyike a csoport erkölcsösségének megkérdőjelezése (Branscombe, Ellemers, Spears és Doosje, 1999). Ez akkor fordulhat elő, ha úgy tűnik, hogy a sajátcsoporthoz meg nem érde-

melt előnyöket élvezne egy másik csoport kárára, vagy ha úgy tűnik, hogy a sajátcsoporthoz igazságtalanul kárt okozott egy másik csoportnak (Branscombe, 2004, Branscombe, Schmitt és Schiffhauer, 2007). Amikor a sajátcsoporthoz erkölcsössége megkérdőjeleződik, a csoporttagok számos stratégiát használhatnak, hogy megvédjék magukat a hátrányos következményektől, beleértve az olyan averzív érzelmeket, mint a kollektív büntudat (Bandura, 1986, 1990). Azt állítjuk, hogy az egyik eszköz a kollektív büntudat érzésének csökkentésére egy másik csoport jelenlegi megkárosításakor a sajátcsoporthoz múltbeli viktimizációjára való hivatkozás. Vegyük például a zsidó történelmet és a jelenlegi izraeli-palesztin konfliktust. Bár az izraeli hadsereg katonai szempontból messze felülmúlja a palesztinokét, a zsidó nép komoly aggodalmát fejezi ki amiatt, hogy a palesztinok „a tengerbe úzik őket” (Davis, 2003).

Az ilyen mértékű aggodalom a csoportjuk biztonsága miatt a holokauszt tapasztalataiból fakadhat. Amint Kelman (1992) írta, „egy nép, amely élő emléket őriz a megsemmisülés közelmúltbeli fenyegetéséről, hajlamos azt gondolni, hogy a jövőben újra hasonló veszéllyel nézhet szembe” (34. o.). Ily módon a múlt úgy tekinthető, mint amely a jelen értelmezésének alapjául szolgál – amikor a múltbeli viktimizáció könnyen felidéződik, nagyobb érzékenységet eredményezhet a jelenben a hasonló lehetőségek iránt. A zsidó nép körében a holokauszt emlékezete hozzájárulhat annak a nézetnek az elterjedéséhez, hogy a palesztinok a sajátcsoporthoz létezésének mai fenyegetését jelentik.

Ennek következtében a sajátcsoporthoz áldozati sorsának emlékezete olyan gondolatokat szülhet, miszerint a sajátcsoporthoz újra támadás áldozata lehet, és hogy egy új ellenséges csoporttal kapcsolatos bármilyen konfliktus a külső csoport ellenséges szándékainak következménye. Ennek eredményeként az új ellenséges csoport ellen elkövetett károkozást kísérő kollektív büntudat csökken, amikor a sajátcsoporthoz történelmi viktimizációja előtérbe kerül.

A TÖRTÉNELMI VIKTIMIZÁCIÓ EMLÉKEZETÉNEK KÖVETKEZMÉNYEI A KOLLEKTÍV BÜNTUDATRA

Személyközi szinten a büntudat érzése abból fakad, hogy az egyén úgy érzi, hogy kárt okozott valakinek, vagy oly módon viselkedett, mellyel erkölcsi normákat segett meg (Frijda, Kuipers és Ter Schure, 1989). Csoportközi szinten nem szükséges, hogy az egyén okozza a kárt ahhoz, hogy kollektív büntudatot érezzen, hanem elég az is, ha az egyén olyan csoporthoz tartozik, mely vélhetően egy másik csoport kárára cseleke-

dett. Ha egy sajátcsoporthoz felelős egy másik csoport megkárosításáért, kétféle módon csökkenthető a kollektív büntudat: (a) az egyes csoporttagok megpróbálhatják minimalizálni vagy megtagadni csoportjuk felelősségét egy másik csoportnak okozott kárért, vagy (b) igazolhatják a károkozást (lásd Wohl, Branscombe és Klar, 2006).

A SAJÁTCSOPORT FELELŐSSÉGÉNEK ELISMERÉSE

A kollektív büntudatnak nincs alapja, ha a csoporttagok nem hiszik, hogy saját csoportjuk felelős azokért az tettekért, amelyekkel egy másik csoportnak kárt okoztak. A felelősség az, ami összekapcsolja a tettet elkövetőket a tettük eredményével (Schlenker, Britt, Pennington, Murphy és Doherty, 1994). Ha a kapcsolat a sajátcsoporthoz káros tettei és ennek következményei között meggyengül, akkor hasonlóképp a felelősségérzet is. A felelősség csökkentésének egyik eszköze a figyelem elterelése a sajátcsoporthoz károkozásban játszott szerepéről a megkárosított félre. Személyközi szinten Nario-Redmond és Branscombe (1996) úgy találta, hogy a nemi erőszak áldozatainak cselekvéseire, s nem pedig az elkövetők cselekvéseire való összpontosítás a támadók hibáztatásának csökkenését és az áldozatok felelősségének növelését eredményezi. Az áldozat cselekvésére összpontosítva az elkövető már nem tűnik kizárólagosan felelősnek. Hasonlóképpen csökkenthető a kollektív büntudat a csoport szintjén, amikor a külső csoport által elszenvedett kár nem tekinthető egyedül a sajátcsoporthoz felelősségének. Powell, Branscombe és Schmitt (2005) kimutatta, hogy a faji egyenlőtlenségek megközelítése a feketék hátrányos helyzete felől csökkentette a fehér amerikaiak büntudatát ahhoz képest, mikor mindezt a fehérek kivételezett helyzete felől közelítették meg. Ha a sajátcsoporthoz cselekedetei és a külső csoport által elszenvedett sérelmek közti kapcsolat hasonló átértelmezés miatt meggyengül, akkor a kollektív büntudat érzése is valószínűleg csökken.

A SAJÁTCSOPORT ÁLTAL ELKÖVETETT SÉRELMEK IGAZOLÁSA

A sajátcsoporthoz felelősségének elismerése egy külső csoportnak okozott sérelmekért nem az egyetlen meghatározó tényezője a kollektív büntudat érzésének. Még akkor is, ha a sajátcsoporthoz felelőssége a külső csoport által elszenvedett kárért nem kérdéses, a kollektív büntudat érzése minimális lehet, amennyiben a sajátcsoporthoz tettei igazolhatók (Branscombe és Miron, 2004). Például az amerikaiak elfogadhatják, hogy csoportjuk

felelős a Hirosimában és Nagaszakiban ledobott atombombákért, de amennyiben ezeket a tetteket a japán támadások által provokált válaszcsepásokként igazolják, a kollektív büntudat valószínűleg meglehetősen alacsony lesz.

Azáltal, hogy a sajátcsoporthoz cselekvéseit a külső csoport provokációjára adott válaszként igazolják, a sajátcsoporthoz tagjai elkerülhetik a kollektív büntudat érzését, és továbbra is erkölcsösnek tarthatják csoportjukat (lásd Bandura, 1990, Staub, 1989). Ahogyan az amerikaiak igazolhatják az atombombák Japán elleni felhasználását, és ezáltal megszüntethetik a kollektív büntudat érzését a japánokkal szemben elkövetett károkért, ugyanúgy kevésbé valószínű, hogy az amerikaiak kollektív büntudatot éreznek az irakiaknak a jelenlegi háborúban okozott károkért, mondván, hogy Irakban az amerikai akciókat a terrorizmusra adott válaszként lehet felfogni. Valójában a Bagdaddal kapcsolatos „sokk és félelem” kampány előtt hónapokig azt állította a Bush-kormány, hogy tudomása van az al-Kaida és Szaddám Husszein Irakja közötti kapcsolatról (Cable News Network, 2004). Annak ellenére, hogy ezt kevés bizonyíték támasztotta alá, az ilyen vélelmezett kapcsolatok megfelelőek voltak az irakiak elleni invázió igazolására és az irakiaknak később okozott károk miatti kollektív büntudat elkerülésére. A provokációra adott válaszként felfogott vagy defenzív agresszióknak tekintett károkozás megítélése enyhébb, mint az indokolatlan agresszióé (Dodge és Coie, 1987; Wohl és Reeder, 2004). Így a sajátcsoporthoz tevékenységeinek a külső csoport provokációra adott válaszként való megítélése a sajátcsoporthoz „megtorló” károkozásának igazolására szolgálhat. Amikor a sajátcsoporthoz tagjai csoportjuk káros tevékenységét kizárólag külső csoport viselkedésére adott válaszként fogják fel, akkor csoportidentitásuk akkor is védett, ha elismerik, hogy a csoport felelős a súlyos kárért (Branscombe, 2004).

Feltételeztük, hogy a kollektív büntudat érzése csökken, amennyiben a sajátcsoporthoz felelőssége is csökken, és a sajátcsoporthoz által okozott károkat a külső csoport fenyegetéseire adott válaszként igazolják. Amikor a sajátcsoporthoz felidézi a történelmi viktimizációt, az új ellenséges csoporttal szembeni védelmi lépések igazolhatóbbnak tűnnek. Például a zsidóság által a náci uralom alatt elszenvedett viktimizációt felidézve az izraeliek által mások kárára elkövetett sérelmek olyan színben tűnhetnek fel, mintha a sajátcsoporthoz jogosan védené meg magát egy újabb, kívülről jövő támadástól (lásd Kelman, 1992).

Feltevésünk szerint a sajátcsoporthoz viktimizációjának emlékei kétféle módon csökkenthetik a kollektív büntudat érzését. Először is, a zsidóság elkerülheti a kollektív büntudat kialakulását, amennyiben úgy véli, hogy a konfliktus kirobbantásának felelőssége nem Izraelt terheli. Másodszor,

aligha alakul ki kollektív büntudat az izraeliek körében, ha úgy tekintenek az általuk okozott károkra, mint a palesztin fenyegetéssel (pl. terrorizmussal) szembeni önvédelem jogos lépéseinek eredményére.

A JELEN KUTATÁS ÁTTEKINTÉSE

Az 1. és 2. kísérletben felmérjük a holokausztl emlékeztetének hatását a zsidó népnek az izraeli-palesztin konfliktussal kapcsolatos érzelmi reakcióira. Az 1. kísérletben a holokausztra való emlékeztetést követően vagy azt mellőzve észak-amerikai zsidók értékelték az izraeli-palesztin konfliktust, majd ezután felmérésben vettek részt, melyben a sajátcsoport konfliktusért való felelősségét, az izraeli atrocitások igazolását, és az izraeliek által a palesztinok ellen elkövetett atrocitások miatti kollektív büntudat elfogadását mértük. Azt vártuk, hogy a holokausztra való emlékeztetés különösképp fenyegetően hat a zsidókra, mivel olyan időszakot képvisel, melynek során egy másik csoport megpróbálta eltörölni népüket. Ez alapot teremthet az elkövetett atrocitások miatt érzett büntudat elkerülésére, mivel az új ellenség a „létezéshez való jogot” fenyegeti. Mivel a sajátcsoport múltbeli fenyegetettségére történő emlékeztetés védekezési reakciókat vált ki, feltételeztük, hogy azok a zsidók, akiket a holokausztra emlékeztetnek, sokkal inkább úgy tekintenek a palesztinokra, mint a konfliktus felelőseire, jogosabbnak tartják az izraeli lépéseket, s ezzel csökken a kollektív büntudatuk, szemben azokkal, akik nem kapnak emlékeztetőt.

A 2. kísérletben újra megvizsgáltuk a zsidók történelmi viktimizációjára vonatkozó emlékeztető hatását a kollektív büntudat érzésére, de ebben az esetben mind zsidó, mind pedig nem zsidó személyek válaszait felmértük. Újra a holokausztra való emlékeztetést használtuk a befolyásolásra, s azt feltételeztük, hogy a zsidók a nem zsidókkal ellentétben a palesztin terrorizmusra adott válaszként igazolják a sajátcsoport tetteit, mely feljogosítja Izraelt ezen tettekre, s csökkenti a kollektív büntudatot.

Az 1. kísérletben vizsgált lehetséges mediátorok mellett (a sajátcsoport felelőssége és a sajátcsoport által elkövetett tettek igazolása) felmértük azt a vélekedést is, hogy Izrael földje jog szerint a zsidókat illeti. Mivel Izrael jövője alapvetően a palesztinokkal fennálló jelenlegi konfliktus kimenetén múlik (Rouhana és Bar-Tal, 1998), a holokausztra való emlékezés jelentősen felerősítheti a zsidó nép Izrael földjére vonatkozó követelését. Az ilyen vélt területi jog igazolja azokat a cselekedeteket, melyeket a szülőföld megvédése érdekében tesz az egyik csoport egy másik csoport kárára, akik szintén jogot formálnak a területre. Váramozásaink szerint a manipuláció e hatása nem jelenik meg a nem zsidóknál. A 3. és 4. ki-

sérletben e hatások általánosíthatóságát különböző társadalmi csoportok és történelmi sérelmek segítségével ellenőriztük. Az amerikai népet a saját területén ért történelmi viktimizáció két példáját (2001. szeptember 11-i – röviden 9/11-es – terrorista támadásokat, és a Pearl Harbort 1941-ben ért japán támadást) használtuk annak a feltevésnek az ellenőrzésére, hogy a csoport által elszenvedett károkra vonatkozó emlékeztető a korábban megfigyelthez hasonló hatást gyakorol-e a csoportot érintő jelenlegi konfliktussal, az iraki háborúval kapcsolatos érzelmi reakciókra az amerikai személyek esetében (3. és 4. kísérlet), szemben a kanadai személyekkel (4. kísérlet). A történelmi viktimizáció két amerikai esetének hatását egy olyan feltétel hatásával vetettük össze, melyben a történelmi sérelmek nem az amerikai népet érték. Ezek a kísérletek nem csupán azt teszik lehetővé, hogy egyetlen csoporton és történelmi áldozat-elkövető kapcsolaton túlmenően általánosíthassuk eredményeinket, hanem azt is ellenőrizhetjük, hogy a jelenbeli károkozás igazolásához szükség van-e a sajátcsoport korábbi viktimizációja és a jelenlegi csoportközi konfliktus közötti történelmi kapcsolat létrejöttére. Más szóval felvethető, hogy Izrael megalapítása és a holokausztl tapasztalata történelmi összefüggésben áll egymással, ami jelentőséggel bír az izraeli-palesztin konfliktus kontextusában végzett első két kísérletünkben. David Ben-Gurion, Izrael első miniszterelnöke valóban kijelentette, hogy Izrael állam annak a hatmillió zsidónak az örököse, akik a náci Németországban veszítették életüket (lásd Teveth, 1996). Mivel a Pearl Harbor elleni támadás és az iraki háború között nem állapítható meg racionális kapcsolat, a 3. és 4. kísérlet lehetővé tette annak az általános hipotézisnek az ellenőrzését, mely szerint a sajátcsoport történelmi viktimizációjának emlékezte csökkentheti a jelenlegi károkozásért érzett kollektív büntudatot.

1. kísérlet

Módszer

Résztvevők

A kanadai Albertai Egyetem Zsidó Hallgatói Szövetségének tagjait e-mail üzenetben kértük fel egy rövid online kérdőív kitöltésére „a zsidóság izraeli-palesztin konfliktusról alkotott nézeteivel” kapcsolatban. Ötvennégy résztvevő (27 férfi, 27 nő) nézte meg a weboldalt és töltötte ki a kérdőívet.

A résztvevők 18-26 évesek voltak ($M=21,57$; $SD=2,19$). A kísérleti manipulációt megelőzően a résztvevők két, azonosulásra vonatkozó kérdést válaszoltak meg, melyekkel csoportidentitásukra irányítottuk

figyelmüket. Az eredmények szerint a résztvevők zsidó azonosulása magas volt (8 fokú skálán $M=7,35$; $SD=1,11$), továbbá szoros kapcsolatot éreztek Izraellel, amint azt izraeli azonosulások mutatta (8 fokú skálán $M=7,26$; $SD=1,25$). A két kísérleti feltételben a résztvevők sem zsidó, sem izraeli azonosulásukban nem különböztek számottevően [$F(1,52)=0,28$; $p=0,60$; és $F(1,52)=0,24$; $p=0,62$ az említés sorrendjében].

Kísérleti elrendezés és eljárás

A hozzájárulás megadását követően a résztvevőket véletlenszerűen két weboldal valamelyikére irányítottuk (vagy a holokauszt-emlékeztetőt tartalmazó kérdőívhez, vagy a kontroll feltételhez).

A holokausztra emlékeztető feltételben a résztvevőket arra kértük, hogy jelezzék nézeteiket a holokausztra, a zsidók megpróbáltatásaira és ezeknek a világ zsidó lakosságára gyakorolt hatására vonatkozóan. Miután megtették, rövid leírást olvastak az izraeli-palesztin konfliktusról. Minden résztvevő arról olvasott, hogyan bánt az izraeli hadsereg a palesztinokkal (például korlátozza szabad mozgásukat, és minimalizálja az önrendelkezéshez való jogukat). A kontrollcsoportban a résztvevők ugyanazt a leírást olvasták az izraeli-palesztin konfliktusról, de előtte nem kaptak emlékeztetőt a holokausztra vonatkozóan. Az online kérdőív kitöltését követően a résztvevők egy másik weboldalon kaptak tájékoztatást a vizsgálat céljáról. Kollektív büntudat. Egy Branscombe és munkatársai (2004) által kifejlesztett kérdőív alábbi négy tételével mértük fel, hogy a zsidó résztvevők mennyire érznek kollektív büntudatot az izraeli-palesztin konfliktusban elkövetett izraeli tettekért: „Minden zsidónak büntudatot kellene éreznie a konfliktus során a palesztinoknak okozott károkért”; „Az izraelieknek büntudatot kellene érezniük mindazon rosszért, amely a konfliktus során a palesztinokkal történt”; „Az izraelieknek büntudatot kellene érezniük a konfliktusban betöltött szerepükért”; és „Az izraelieknek büntudatot kellene érezniük a palesztinokkal szemben tanúsított magatartásukért”.

Mediátor változók

A sajtócsoporthoz való tartozás felelőssége

Egyetlen tétel mérte, hogy a zsidók mennyire érzik csoportjukat felelősnek az izraeliek és a palesztinok közötti jelenlegi konfliktusért: „Úgy gondolom, hogy a palesztinok jelenlegi tettei az izraeli elnyomásra adott válaszok”. A résztvevők nyolcfokú skálán jelölték válaszukat (1=egyáltalán nem értek egyet; 8=teljesen egyetértek).

A sajtócsoporthoz való tartozás igazolása a palesztin terrorizmussal

A sajtócsoporthoz való tartozás igazolását egy arra vonatkozó kérdéssel mértük fel, hogy az izraeli cselekvések a palesztin agresszióra adott válasznak tekinthetők-e: „Úgy gondolom, hogy az izraeliek jelenlegi tettei a palesztin terrorizmusra adott válaszok”. A résztvevők nyolcfokú skálán jelölték válaszukat (1=egyáltalán nem értek egyet; 8=teljesen egyetértek). Várakozásunknak megfelelően negatív kapcsolatot találtunk a sajtócsoporthoz való tartozás felelőssége és a csoport tetteinek igazolása között ($r=0,53$; $p<0,001$).

Eredmények

Előzetes elemzés

Először kétszemponyú variancia-analízis (ANOVA) segítségével ellenőriztük, hogy a kísérleti feltétel és a résztvevő neme milyen hatást gyakorolt az egyes függő változókra. Mivel a résztvevők nemének sem a főhatása, sem az interakciós hatása nem volt szignifikáns egyik függő változó esetében sem ($p>0,24$; $p>0,22$ az említés sorrendjében), a további elemzésekben nem vettük figyelembe a résztvevők nemét.

Függő változók

Kollektív büntudat. A kollektív büntudatot mérő négy tétel átlagolásával összesített kollektív büntudat mérőszámot kaptunk ($\alpha=0,95$). Egyszemponyú ANOVA-tesztel ellenőriztük, hogy a holokausztra való emlékeztetés hatást gyakorolt-e az izraeli-palesztin konfliktus miatt átért kollektív büntudatra. Elvárásainknak megfelelően a holokausztra emlékeztetett csoport tagjai kisebb büntudatról számoltak be ($M=2,92$; $SD=1,67$), mint a kontrollcsoport tagjai [$M=4,14$; $SD=2,24$; $F(1,52)=5,08$; $p=0,03$; $d=0,62$].

A sajtócsoporthoz való tartozás felelőssége. Ugyancsak egyszemponyú ANOVA-tesztel ellenőriztük, hogy a holokausztra való emlékeztetés befolyásolta-e a jelenlegi izraeli-palesztin konfliktus miatt érzett felelősséget.

A holokausztra emlékeztetett résztvevők kevésbé tekintették az izraeliek felelősnek a konfliktusért ($M=2,69$, $SD=1,85$) mint azok, akik nem kaptak emlékeztetőt [$M=4,36$; $SD=2,70$; $F(1,52)=6,89$; $p=0,02$; $d=0,72$].

A sajtócsoporthoz való tartozás igazolása a palesztin terrorizmussal

Az egyszemponyú ANOVA-teszt kimutatta, hogy a holokausztra való emlékeztetés fokozta a sajtócsoporthoz való tartozás igazolását annak hangsúlyozásával, hogy a palesztin terrorizmus a konfliktus kiváltó oka.

Amikor a résztvevőket emlékeztették csoportjuk történelmi viktimizációjára, Izrael tetteit nagyobb mértékben tulajdonították a palesztin terrorizmusnak ($M=7,31$; $SD=0,74$), mint amikor nem emlékeztették.

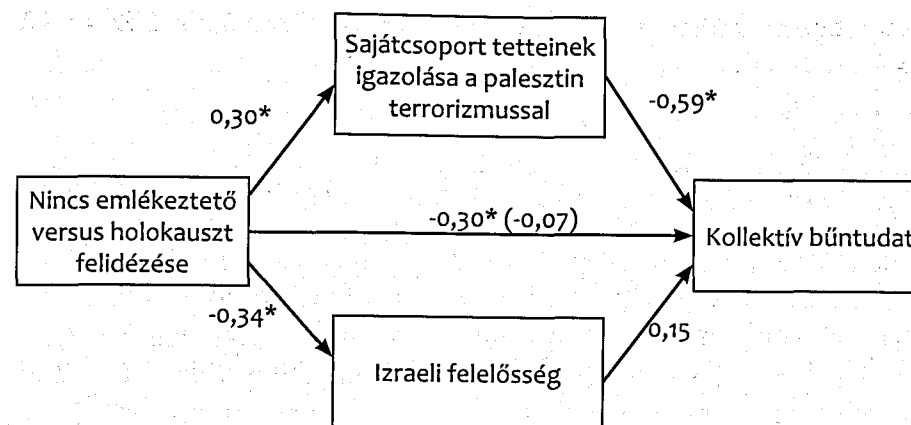
őket csoportjuk történelmi sérelmeire [$M=6,64$; $SD=1,31$; $F(1,52)=5,17$; $p=0,03$, $d=0,63$].

Mediációs elemzések

Baron és Kenny (1986) mediációt mérő eljárásával vizsgáltuk meg, hogy a manipuláció kollektív büntudatra gyakorolt hatását a csoport észlelt felelőssége vagy a károkozás igazolása (esetleg mindkettő) magyarázza. Ahogy az ANOVA-teszt kimutatta, a holokausztra emlékeztető manipuláció (0 kód: nincs emlékeztető, 1: holokauszt-emlékeztető) a kollektív büntudat elfogadását és a két lehetséges mediátort egyaránt bejósolta. Amikor mindhárom prediktorral számoltunk (holokauszt-emlékeztető, palesztin terrorizmus és izraeli felelősség), a regressziós egyenlet a kollektív büntudat varianciájának jelentős részét magyarázta [$R^2=0,50$; $F(3,50)=16,56$; $p<0,001$]. Ha mindkét mediátort felvettük a modellbe, ahogy az 1. ábrán látható, csak a palesztin terrorizmus mint észlelt ok prediktív ereje maradt szignifikáns [$\beta=-0,59$; $t(52)=-4,92$; $p<0,001$]. Sem a holokausztra emlékeztető manipuláció [$0,07$; $t(52)=0,65$; $p=0,52$], sem az izraeli felelősség [$\beta=0,15$; $t(52)=1,24$; $p=0,21$], nem bizonyult a kollektív büntudat szignifikáns prediktorának. Ezek után Preacher és Hayes (2004, 2006) leírása alapján a kis minták vizsgálatára ajánlott bootstrapping eljárást alkalmaztunk (1000 iterációval) annak megállapítására, hogy a konfliktus okának tekintett palesztin terrorizmus felelős-e a manipuláció kollektív büntudatra gyakorolt közvetett hatásáért. A közvetett hatás becsült értéke $-1,44$ és $0,20$ közé esett 95%-os megbízhatóság mellett. Mivel a 95%-os megbízhatósági intervallum nem foglalja magában a nullát, a közvetett hatás valóban szignifikánsan különbözik a nullától $p<0,05$ mellett.

Megvitatás

Feltételezéseinkkel összhangban a zsidó résztvevők kisebb valószínűséggel tekintették saját csoportjukat felelősnek a konfliktusért, valamint nagyobb valószínűséggel igazolták a palesztinokkal szemben elkövetett tetteket azok válaszcsepásokként való értelmezésével, amikor csoportjuk történelmi viktimizációjára emlékeztették őket. A viktimizáció felidézésének kollektív büntudatra gyakorolt hatását a megnövekedett igazolási tendencia közvetítette. Azok a zsidó résztvevők, akiket emlékeztettünk arra, hogy csoportjuk a történelem során áldozattá vált, jelentősen kisebb mértékű büntudatot éreztek a jelenlegi csoportközi konfliktus során elkövetett tettekért, mégpedig azzal arányosan, amilyen mértékben a palesztin terrorizmust tekintették a károkozás kiváltó okának.

1. ábra: A történelmi viktimizáció felidézése és a kollektív büntudat elfogadása közti kapcsolat 1. kísérletben tesztelt mediációs modellje. A közvetlen hatás zárójelben jelzett együttthatóját a két lehetséges mediátor együttes bevonásával kaptuk. A csillaggal jelölt béta együttthatók értéke szignifikáns ($p<0,05$).

Noha a történelmi viktimizáció felidézése jelentősen csökkentette a kollektív büntudat elfogadását, nem tudhatjuk, hogy az 1. kísérlet eredményei kifejezetten a zsidó áldozati múlt felidezésének köszönhetők, vagy a kollektív viktimizáció bármely tetszőleges esete ugyanezzel a hatással jár. Ez utóbbi eshetőséget a 2. kísérletben vizsgáltuk meg egy olyan feltétel bevezetésével, melyben a résztvevőket egy külső csoport történelmi viktimizációjára, a kambodzsai népirtásra emlékeztettük.

Azt is meg kívántuk vizsgálni, hogy a holokausztra való emlékezés akkor is befolyásolja-e az izraeli-palesztin konfliktusra adott válaszokat, ha a résztvevők nem zsidók. Ezért a 2. kísérletben részt vettek mind zsidó, mind nem zsidó (keresztény) személyek, akik vagy a második világháborúban a zsidók ellen elkövetett holokausztról, vagy a kambodzsai népirtásról kaptak emlékeztetőt. Azt vártuk, hogy csak a sajátcsoport viktimizációjának felidézése befolyásolja az izraeliektől elvárt kollektív büntudat mértékét. A nem zsidó résztvevők esetében nem vártunk a kísérleti feltételek között mutatkozó különbséget az izraeliektől elvárt kollektív büntudat mértékében.

2. kísérlet

Módszer

Résztvevők

A 2. kísérletet zsidó és nem zsidó (keresztény) személyek két mintájával végeztük el. A zsidó résztvevőket a kanadai Albertai Egyetem Zsidó Hallgatói Szövetségének elektronikus egyetemi levelezőlistáján keresztül kértük fel arra, hogy töltsenek ki egy rövid online kérdőívet a „zsidók izraeli-palesztin konfliktusról alkotott nézeteivel” kapcsolatban. A résztvevők között két, 50 dollár értékű ajándékutalványt sorsoltunk ki. Harminc résztvevő (12 férfi, 18 nő) töltötte ki az online kérdőívet. A résztvevők életkora 17 és 34 év között változott ($M=22,03$; $SD=4,51$). Erősen azonosultak mind a zsidósággal (8 fokú skálán $M=7,43$; $SD=0,57$), mind pedig Izraellel (8 fokú skálán $M=7,20$; $SD=0,82$). A két kísérleti csoport tagjai sem zsidó, sem izraeli azonosulásukban nem mutattak számottevő különbséget [$F(1, 28)=1,69$; $p=0,20$; és $F(1, 28)=1,86$; $p=0,18$ az említés sorrendjében]. Az Albertai Egyetem 58 elsőéves pszichológus hallgatóját (14 férfi, 43 nő, egy nem azonosított) ugyancsak véletlenszerűen soroltuk a két kísérleti csoport egyikébe. E résztvevők mindegyike kereszténynek vallotta magát egy előzetes felmérés során. A két vallási csoportba tartozó résztvevők életkora 17 és 39 év között változott ($M=20,07$; $SD=4,45$).

Kísérleti elrendezés és eljárás

Az 1. kísérlethez hasonlóan arra kértük a holokausztra emlékeztetett csoportot, hogy jelezzék nézeteiket a holokauszt áldozatokra gyakorolt hatásaival kapcsolatban. A másik kísérleti csoportban a résztvevők a kambodzsai népirtás borzalmairól olvastak rövid leírást, majd arra kértük őket, hogy értékeljék az események áldozatokra gyakorolt hatásait. A leírás arról informálta a résztvevőket, hogy a Vörös Khmer munkaképtelennek ítélt kambodzsaiak millióit gyilkolta meg módszeresen, további milliókat pedig munkatáborokba hurcolt (Staub, 1989 nyomán). Ezt követően mindkét kísérleti csoport tagjai elolvasták az 1. kísérletben bemutatott rövid leírást az izraeli-palesztin konfliktusról. Ezután kitöltötték egy kérdőívet, amely a függő változókat és a mediátorokat mérte fel. A résztvevők az egyes állításokkal való egyetértésüket egy 1-től 8-ig terjedő skálán fejezhették ki (1=egyáltalán nem értek egyet, 8=teljesen egyetértek) a véleményüket leginkább kifejező állításra kattintva. A kérdőív kitöltése után a résztvevőket írásos formában tájékoztattuk a kísérlet céljáról.

Függő változók

Két kivételtől eltekintve ugyanazokat a függő változókat mértük fel, amelyeket az 1. kísérletben vizsgáltunk. Egy további tétellel mértük fel azt a vélekedést, hogy Izrael földje jog szerint a zsidókat illeti: „Jog szerint mindenekelőtt a zsidókat illeti meg az a terület, amit ma Izraelnek hívnak (beleértve a megszállt területeket is)”. A résztvevők nyolcfokú skálán jelölték válaszukat (1=egyáltalán nem értek egyet; 8=teljesen egyetértek).

Eredmények

Előzetes elemzés

Először háromszempontú ANOVA-teszt segítségével ellenőriztük, hogy az emlékeztető típusa, valamint a résztvevők vallása és neme milyen hatást gyakorolt az egyes függő változókra. Mivel a nemek főhatása nem volt jelentős egyik függő változóra sem ($p>0,19$), illetve nem játszott szerepet sem a kétirányú interakciókban ($p>0,19$), sem pedig a háromirányú interakciókban ($p>0,17$), a további elemzések során nem vettük figyelembe a résztvevők nemét. Az 1. táblázatban látható az egyes függő változók átlaga és szórása kísérleti feltétel és vallási csoport szerinti bontásban.

Kollektív büntudat

Kétszempontú ANOVA-teszttel (vallási hovatartozás: zsidó versus keresztény $\times$ emlékeztető: holokauszt versus kambodzsai népirtás) vizsgáltuk meg az egyes kísérleti csoportok között az összesített kollektív büntudat ($\alpha=0,94$) mértékében mutatkozó különbségeket. Mind az emlékeztető típusának, mind a vallási hovatartozásnak szignifikáns főhatása volt [$F(1,84)=6,26$; $p=0,02$; $d=0,11$; és $F(1,84)=171,11$; $p<0,001$; $d=2,64$ az említés sorrendjében]. A holokausztra emlékeztetett résztvevők kisebb mértékű kollektív büntudatot vártak el a zsidóktól ($M=4,59$; $SD=2,55$), mint azok, akiket a kambodzsai atrocitásokra emlékeztettünk ($M=4,84$; $SD=2,07$). Továbbá a zsidó résztvevők összességében sokkal kisebb mértékű kollektív büntudatot vártak el Izraelről ($M=2,13$; $SD=1,70$), mint a keresztény résztvevők ($M=6,04$; $SD=1,23$). Ezeket a főhatásokat azonban árnyalta a vallási hovatartozás és az emlékeztető típusa között mutatkozó szignifikáns interakció [$F(1,84)=11,04$; $p=0,002$]. A zsidó résztvevők esetében a holokausztra vonatkozó emlékeztető kisebb mértékű kollektív büntudatot eredményezett, mint a kambodzsai népirtás emlékeztetője [$t(28)=3,22$; $p=0,004$; $d=1,17$]. Várakozásunknak megfelelően azonban a kísérleti feltétel hatása nem volt szignifikáns a keresztény résztvevők esetében [$t(56)=-0,75$; $p=0,45$].

Az emlékeztető típusa tehát csak akkor eredményezett különbséget a kollektív büntudat mértékében, amikor a résztvevők egy részét saját-csoportjuk viktimizációjára emlékeztettük, ahogyan a zsidó résztvevők esetében történt, míg nem mutattak különbséget a kollektív büntudat mértékében azok, akik saját csoportjukra nézve irreleváns emlékeztetőket kaptak (azaz a keresztény résztvevők).

Mediátor változók

Először megvizsgáltuk a három lehetséges mediátor között mutatkozó korrelációkat. A felelősség és a károkozás igazolása egymással negatívan korrelált ($r=-0,31$; $p<0,001$). Továbbá a területi követelés negatív kapcsolatban állt a felelősséggel ($r=-0,62$; $p<0,001$), míg pozitívan korrelált az igazolással ($r=0,43$; $p<0,001$).

A sajátcsoportnak tulajdonított felelősség az izraeli-palesztin konfliktusért

Kétszempontú ANOVA-tesztel (vallási hovatartozás: zsidó versus keresztény $\times$ emlékeztető: holokauszt versus kambodzsai népirtás) vizsgáltuk meg az egyes kísérleti csoportok között az Izraelnek tulajdonított felelősség mértékében mutatkozó különbségeket. Az eredmények szerint az emlékeztető főhatása nem szignifikáns [$F(1,84)=2,39$; $p=0,12$], míg a csoporttagság főhatása szignifikáns [$F(1,84)=64,76$; $p<0,001$; $d=1,74$]. A zsidó résztvevők kisebb mértékű felelősséget tulajdonítottak Izraelnek ($M=2,47$; $SD=1,61$), mint a keresztény résztvevők ($M=5,26$; $SD=1,59$). Várokazásunknak megfelelően szignifikáns interakció mutatkozott a vallási hovatartozás és az emlékeztető között [$F(1,84)=9,69$; $p=0,004$]. A holokausztra emlékeztetett zsidó résztvevők kisebbnek ítélték az izraeli felelősséget, mint azok, akiket a kambodzsai népirtásra emlékeztettünk [$t(28)=3,09$; $p=0,005$; $d=1,13$]. A keresztény résztvevők esetében nem mutatkozott ez a hatás [$t(56)=1,30$; $p=0,20$].

A sajátcsoport tetteinek igazolása a palesztin terrorizmussal

Kétszempontú ANOVA-tesztel (vallási hovatartozás: zsidó versus keresztény $\times$ emlékeztető: holokauszt versus kambodzsai népirtás) vizsgáltuk meg az egyes kísérleti csoportok között az izraeli agresszió igazolásában mutatkozó különbségeket. A vallási hovatartozásnak szignifikáns főhatása volt [$F(1,84)=32,95$; $p<0,001$; $d=1,38$], mely szerint a zsidó résztvevők hajlamosabbak voltak igazolni az izraeli tetteket ($M=7,27$; $SD=1,17$), mint a keresztény résztvevők ($M=5,09$; $SD=1,91$). Az emlékeztető főhatása nem volt szignifikáns [$F(1,84)=2,02$; $p=0,15$], azonban a vallási hovatartozás és az emlékeztető közötti interakció szignifikanciá-

ja megközelítette az elvárt értéket [$F(1, 84)=3,05$; $p=0,08$]. A holokausztra emlékeztetett zsidó résztvevők nagyobb egyetértést mutattak az izraeli agressziót igazoló állítással, mint azok, akiket a kambodzsai népirtásra emlékeztettünk [$t(28)=3,23$; $p=0,004$; $d=1,17$].

Területi követelés

Kétszempontú ANOVA-tesztel (vallási hovatartozás: zsidó versus keresztény $\times$ emlékeztető: holokauszt versus kambodzsai népirtás) vizsgáltuk meg az egyes kísérleti csoportok között az Izrael földjét illető területi követelés mértékében mutatkozó különbségeket. Az emlékeztető főhatása nem szignifikáns [$F(1,84)=2,66$; $p=0,10$], míg a vallási hovatartozás főhatása szignifikáns [$F(1,84)=104,25$; $p<0,001$; $d=2,44$]. A zsidó résztvevők nagyobb mértékben támogatták a zsidók Izraelre vonatkozó területi jogát ($M=6,87$; $SD=0,97$), mint a keresztények ($M=3,60$; $SD=1,63$). A vallási hovatartozás és az emlékeztető között a várakozásoknak megfelelő szignifikáns interakció mutatkozott [$F(1, 84)=4,56$; $p=0,04$]. A holokausztra emlékeztetett zsidó résztvevők nagyobb mértékben támogatták a területi követelést, mint azok, akiket a kambodzsai népirtásra emlékeztettünk [$t(28)=4,26$; $p<0,001$; $d=1,56$]. Az emlékeztető hatása nem volt szignifikáns a keresztény résztvevők esetében [$t(56)=0,37$; $p=0,71$].

A kollektív büntudat mediátorai a zsidó résztvevők esetében

Ahhoz, hogy jobban megértsük, milyen úton gyakorol hatást a sajátcsoport történelmi viktimizációja a kollektív büntudat kinyilvánítására, Baron és Kenny (1986) mediációt mérő eljárásával megvizsgáltuk, hogy a manipuláció kollektív büntudatra gyakorolt hatása a konfliktus okának tekintett palesztin terrorizmussal, a sajátcsoportnak tulajdonított felelősséggel vagy az Izrael földjére vonatkozó területi követeléssel magyarázható. Mivel az ANOVA-tesztek eredményei kimutatták, hogy a holokauszt-emlékeztető a zsidó résztvevők esetében jelentősen befolyásolta az összes mediátort, valamint a kollektív büntudat mértékét, csak a 2. ábrán látható teljes modellt ellenőriztük. Ily módon az emlékeztető változóját (amely 1 kódot kapott a kambodzsai népirtás esetében és 2 kódot a holokauszt esetében), a konfliktus okának tekintett palesztin terrorizmust, a sajátcsoport észlelt felelősségét, valamint az Izrael földjére vonatkozó területi követelést egyaránt felvettük a regressziós egyenletbe, melyben a kollektív büntudat szerepelt függő változóként. [$R^2=0,42$; $F(4,40)=6,12$; $p=0,002$]. A kapott regressziós együtthatók alapján kizárólag a konfliktus okának tekintett palesztin terrorizmus bizonyult a kollektív büntudat szignifikáns prediktorának [$\beta=-0,43$; $t(28)=-2,53$; $p=0,02$]. Sem a sajátcsoport felelőssége [$\beta=0,09$; $t(28)=0,50$; $p=0,62$], sem a területi

követelés [$\beta=0,30$; $t(28)=1,56$; $p=0,13$] nem jósolta be szignifikánsan a kollektív büntudatot. Továbbá a manipuláció hatása sem bizonyult szignifikánsnak ebben a modellben [$\beta=-0,07$; $t(28)=-0,33$; $p=0,74$]. Ezek után Preacher és Hayes (2004, 2006) leírása alapján a bootstrapping technikát alkalmaztuk (1000 iterációval) annak megállapítására, hogy a manipulációnak a palesztin terrorizmus észlelése által mediált hatása a kollektív büntudatra szignifikáns mértékben különbözik-e a nulla értéktől. A közvetett hatás becsült értéke -1,20 és 0,04 közé esett 95%-os megbízhatóság mellett. Mivel a 95%-os megbízhatósági intervallum nem foglalja magában a nullát, a közvetett hatás valóban szignifikánsan különbözik a nullától $p<0,05$ mellett.

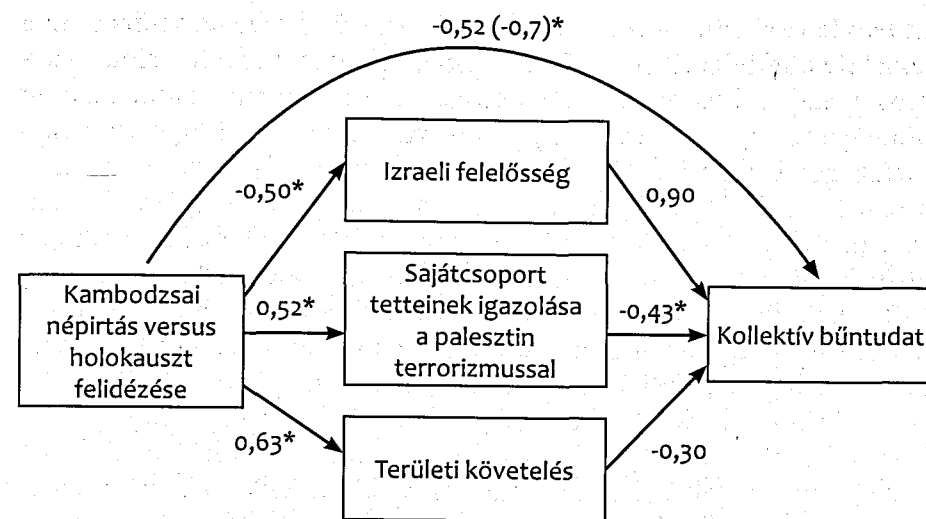
1. táblázat: A 2. kísérletben vizsgált függő változók átlaga és szórása kísérleti csoportonként és mintánként

VÁLTOZÓ	ZSIDÓ RÉSZTVEVŐK				NEM ZSIDÓ RÉSZTVEVŐK			
	Holokauszt felidézése		Kambodzsai népirtás felidézése		Holokauszt felidézése		Kambodzsai népirtás felidézése	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Kollektív büntudat	1,27	0,46 _a	3,00	2,04 _b	6,15	1,30 _c	5,90	1,15 _c
Izraeli felelősség	1,67	0,72 _a	3,27	1,87 _b	5,50	1,22 _c	4,96	1,93 _c
Sajátcsoport tetteinek igazolása a palesztin terrorizmussal	7,87	0,35 _a	6,67	1,40 _b	5,03	2,22 _c	5,15	1,49 _c
Területi követelés	7,47	0,64 _a	6,27	0,88 _b	3,53	1,65 _c	3,69	1,64 _c

Megjegyzés: Az egyes sorokban különböző indexszel jelölt értékek közötti különbségek mértéke $p<0,05$ mellett szignifikáns.

Megvitatás

A csoportalapú viktimizációra vonatkozó emlékeztető kollektív büntudatra gyakorolt hatása kizárólag a saját csoportjuk történelmét felidéző résztvevők esetében jelentkezett, nem tekinthető tehát bármilyen csoportalapú viktimizáció emlékezteti hatásának. Mivel a vizsgálatunkban kimutatott hatások nem csupán abból származtak, hogy a résztvevőket emlékeztettük a népirtás borzalmaira, melyek fényében minden későbbi károkozás sokkal kevésbé jelentősnek (azaz kevésbé súlyosnak és kevés-

2. ábra: A történelmi viktimizáció felidézése és a kollektív büntudat elfogadása közti kapcsolat 2. kísérletben tesztelt mediációs modellje a zsidó résztvevők esetében. A közvetlen hatás zárójelben jelzett együttthatóját az összes lehetséges mediátor együttes bevonásával kaptuk. A csillaggal jelölt béta együttthatók értéke szignifikáns ($p<0,05$).

bé bűnösnek) tűnik fel, megállapíthatjuk, hogy kritikus jelentőséggel bír, mely csoport történelmi viktimizációja kerül a figyelem középpontjába.

A holokausztra emlékező zsidó résztvevők (szemben a keresztényekkel) nagyobb mértékben értettek egyet azzal, hogy az izraeli agresszió a palesztin terrorizmus eredménye, amely meggyőződés azután csökkentette kollektív büntudatukat.

Az 1. kísérlet eredményeivel összhangban a zsidó résztvevők esetében a konfliktus okának tekintett palesztin terrorizmus közvetítette a holokauszt-emlékeztető hatását a kollektív büntudat elfogadására. Sem az Izraelnek tulajdonított felelősség, sem az Izraelre vonatkozó területi követelés nem játszott jelentős közvetítő szerepet. A zsidó résztvevők viszonylag kevés hajlandóságot mutattak arra, hogy felelőssé tegyék csoportjukat a palesztinoknak okozott károkért. Ehelyett a palesztin terrorizmusra adott válaszként igazolták csoportjuk tetteit. A sajátcsoport tetteinek igazolását valóban gyakran és eredményesen alkalmazzák a kollektív büntudat enyhítését szolgáló stratégiaként (lásd Branscombe, 2004). Amikor egy csoport tagjai a csoportjuk által elkövetett károkozással szembesülnek, ám ezért nem teszik felelőssé a csoportot, a károkozás igazolása továbbra is lehetővé teszi számukra a kollektív büntudat elkerülését. A vizsgálatban biztosított feltételek mellett a sajátcsoport

tetteinek a palesztin terrorizmusra hivatkozó magyarázata kínálkozott a kollektív büntudat elkerülésének egyetlen lehetséges eszközeként.

Megvizsgáltuk továbbá, hogy a holokausztra vonatkozó emlékeztető növeli-e a zsidó résztvevők egyetértését azzal a nézettel, mely szerint a zsidóságot illetik a konfliktus tárgyát képező területek. Noha az emlékeztető valóban befolyásolta a területi követelés észlelt jogosságát, ez utóbbi nem játszott közvetítő szerepet a manipuláció és a kollektív büntudat közti kapcsolatban. Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy az izraeli-palesztin konfliktus inkább az identitással függ össze, és nem elsősorban az anyagi javakért folytatott küzdelemmel (Bar-Tal, 2003; Kriesberg, 1998). Az ilyen identitás alapú konfliktusokban a károkozásért érzett kollektív büntudat könnyebben elkerülhető olyan igazolási stratégiák alkalmazásával, melyek lehetővé teszik a csoport kedvező erkölcsi önképének megőrzését, ellentétben a területi követelésekkel (általánosabban az anyagi természetű igények hangsúlyozásával).

3. kísérlet

Az 1. és a 2. kísérletben összefüggést lehetett feltételezni a sajátcsoportnak okozott történelmi károk és a jelenlegi palesztin konfliktus között. Van olyan álláspont, mely szerint Izrael államot egyenesen a holokauszt tapasztalata hívta életre. (Teveth, 1996). Ily módon felmerül egy fontos kérdés: csak akkor jelentkeznék a megfigyelt hatások, ha a történelmi viktimizáció és a jelenbeli konfliktus összefügg egymással?

A 3. kísérletben azt vizsgáltuk meg, hogy a sajátcsoport áldozati múltja és a jelenlegi csoportközi konfliktus közti kapcsolat szükséges-e a sajátcsoport jelenbeli tetteit kísérő érzelmi reakciók megjelenéséhez. E célra az amerikai viktimizáció két esetét választottuk: egyikben kapcsolatot lehet feltételezni a múlt és a jelen között, a másikon nem. Az elmúlt 60 évben az USA területét két nagy, kívülről érkező támadás érte. Először 1941. december 7-én a japán légierő intézett támadást az USA haditengerészeti bázisa ellen a hawaii Pearl Harborban, ahol több mint 2300 amerikai vesztette életét. A támadás az amerikai történelem egyik meghatározó eseménye volt, melyre később – miként Rooseveltnak megjósolta – „az aljasság napjaként” emlékeztek az USA-ban. Az elszenvedett sérelem egyetlen nap alatt lerombolta az amerikai nép biztonságát nyújtó szülőföldről alkotott képét, így az USA haladéktalanul és teljes hadierőjével belépett a 2. világháborúba. A második nagy támadás 2001. szeptember 11-én érte az USA-t, amikor iszlám fundamentalisták eltérített utaszállító repülőgépeket vezettek a World Trade Center ikertornyába és a Pentagonba. A 9/11-es támadások során több mint 3000 ember vesztette

életét. Feltevésünk szerint a történelmi viktimizáció fent említett esetei hatást gyakorolnak a mai amerikaiak azon érzelmi reakcióira, melyek a kormány Irakban (vagyis az új ellenség ellen) tett intézkedéseit kísérik.

Hogy megállapítsuk, szükség van-e ehhez a történelmi veszteségek és a jelenlegi csoportközi konfliktus közti összefüggés észlelésére, a 3. kísérletben megvizsgáltuk az említett események hatásait. Míg az iraki háborút több ízben összefüggésbe hozták a 9/11-es terrortámadásokkal, a Pearl Harbor-i bombázás esetében nem feltételeztünk hasonló kapcsolatot.

A vizsgálat egy kontrollfeltételt is tartalmazott, mellyel azt kívántuk megállapítani, hogy kizárólag a sajátcsoport múltbeli viktimizációjának felidézése vezet-e a csoport jelenbeli agressziójának igazolásához, amely azután csökkenti a károkozás miatt érzett kollektív büntudatot. Ebben a feltételben az amerikai résztvevőket egy külső csoportot ért történelmi viktimizációra, az 1931-ben nácik által a lengyeleknek okozott szenvedésekre emlékeztettük.

Elképzelhető, hogy a korábbi kísérletekben nyert eredményeket befolyásolta az a szorongás, melyet a csoport korábbi fenyegetettségének felidézése vált ki. A sajátcsoport viktimizációjának felidézése növelheti a résztvevők félelmét, melyet a saját csoportjuk létét fenyegető jövőbeli veszélyek lehetősége miatt éreznek, és a felfokozott érzelmek elegendő igazolásul szolgálhatnak a külső csoport elleni agresszióhoz („Korábban veszélybe került az életünk, most cselekednünk kell, hogy túléljük az ellenség támadását”). Stephan és Stephan (1985) szerint a sajátcsoport fenyegetettsége aggodalmat kelt a csoport tagjaiban, amely a külső csoportok iránti előítéletes attitűdök alapjául szolgálhat (Islam és Hewstone, 1993). A 3. kísérletben megvizsgáljuk, hogy a viktimizáció felidézése növelheti-e a kollektív szorongást, s hogy ez hozzájárul-e a jelenbeli ellenséges csoportnak okozott károk miatt érzett kollektív büntudat elkerüléséhez.

Mivel lehetséges, hogy korábbi kísérleteink résztvevői különböző politikai nézeteket vallottak, amelyek befolyásolhatják a jelenlegi konfliktusra adott érzelmi reakcióikat, felmértük a résztvevők politikai irányultságát, illetve azt, hogy ez befolyásolja-e az emlékeztető manipuláció hatását. A konzervatív politikai beállítottságú résztvevők például a történelmi viktimizáció felidézésének hatására a zsidó résztvevőkhöz hasonló válaszokat adhatnak. Ezzel szemben a liberális beállítottságú válaszadók viszonylag közömbösek lehetnek az emlékeztetővel szemben, mivel eredendően erősebb kollektív büntudatot éreznek a sajátcsoport károkozása miatt.

Végül a résztvevők általános érzelmi állapotának felmérésével arról kívántunk megbizonyosodni, hogy a kollektív büntudat csökkenése nem

csupán annak a negatív hangulatnak az eredménye-e, melyet a történelmi viktimizáció felidézése válthat ki.

Módszer

Résztvevők

A Kansasi Egyetem 157 elsőéves pszichológus hallgatója (74 férfi, 83 nő) vett részt a vizsgálatban, akik kurzuskreditet kaptak közreműködésükért. A résztvevők életkora 17 és 36 év között változott ($M=19,22$, $SD=1,83$). Csak olyanok vehettek részt a vizsgálatban, akik az USA-ban születtek, s akik egy előzetes felmérés során kereszténynek vallották magukat. Etnikai összetételét tekintve a minta túlnyomórészt kaukázusi (89,8%), valamint kis százalékban ázsiai amerikai (4,5%), afroamerikai (1,3%), spanyol amerikai (1,3%), illetve őslakos amerikai (0,6%) személyekből állt. Négy résztvevő nem jelölte meg etnikai hovatartozását (2,5%). Luhtanen és Crocker (1992) kollektív identitás skálája szerint a résztvevők közepesen magas azonosulást mutattak az Egyesült Államokkal ($M=4,85$; $SD=1,67$ egy 1-től 7-ig terjedő skálán, ahol a magasabb értékek erősebb azonosulást jelentenek). Az egyes kísérleti csoportok nem mutattak jelentős eltérést az azonosulás mértékében ($F(2,154)=1,05$; $p=0,35$).

Kísérleti elrendezés és eljárás

A résztvevőket, miután hozzájárultak válaszaik kutatási célú felhasználásához, véletlenszerűen három internetes oldal valamelyikére irányítottuk (a Pearl Harbor-i támadás, a 9/11-es terrortámadások és a lengyel veszteségek emlékeztetőjét tartalmazó kísérleti feltételek szerint). A weboldalakon látszólag egy kansasi napilap nemzetközi hírvivata jelent meg. A Pearl Harbor-i támadást felidéző feltételben a résztvevők egy korabeli fotót láthattak (elsüllyedő hajók képét), valamint egy cikket olvashattak a Pearl Harbor elleni japán támadásról. A cikk szövege arról tájékoztatta őket, hogy az USA történelmében ez volt az első alkalom, amikor egy ellenséges csoport támadása az ország területét érte. A résztvevőket arra kértük, jelezzék nézeteiket az amerikai embervesztésre és a támadás amerikai népre gyakorolt pusztító hatásaira vonatkozóan.

A 9/11-es támadásokat felidéző feltétel hasonlított a Pearl Harbor-i feltételhez, a kép és a leírás azonban a World Trade Center elpusztításáról szólt. A lengyel veszteségeket felidéző feltétel semmilyen módon nem utalt az amerikai viktimizáció eseteire. A közölt fotó és cikk Lengyelország második világháborús veszteségeit idézte fel. Miután a résztvevők megtekintették a három fotó egyikét és elolvasták a hozzá tartozó újság-

cikk egyikét, egy nemzetközi eseményekkel kapcsolatos online kérdőívet töltöttek ki. Ez a kérdőív tartalmazta az elsődleges függő változót (az USA Irakban elkövetett tetteiért érzett kollektív büntudatot) felmérő tételeket, valamint a lehetséges mediátorokat (az iraki háborúért az USA-nak tulajdonított felelősséget, az Irak elleni amerikai agresszió terrorizmusra hivatkozó igazolását, a kollektív szorongást, valamint a negatív és pozitív hangulatot) mérő tételeket. A függő változókat és a mediátorokat minden kísérleti csoporton belül kétféle sorrendben mutattuk be a résztvevők egy-egy csoportjának. Az online kérdőív kitöltése után a résztvevők automatikusan írásos tájékoztatást kaptak a kísérlet céljáról.

Függő változók

A kollektív büntudatot a 2. kísérlethez hasonló módon mértük, azzal a különbséggel, hogy a tételek az USA iraki háborúban elkövetett jelenlegi tetteire összpontosítottak (pl. „Az amerikai népnek büntudatot kellene éreznie a konfliktus során az irakiaknak okozott károkért”).

A vizsgált folyamatváltozók pontosabb mérése érdekében változóként egy helyett három tétellel mértük az USA-nak tulajdonított felelősséget („Az iraki terrorista cselekmények az amerikai hatalmi törekvésekre adott válaszok”; „Az amerikai hatalmi törekvések okozták a jelenlegi feszültséget Irakban”; és „Az iraki terrorcselekmények abból erednek, hogy az irakiak úgy érzik, az USA elnyomja őket”), valamint az amerikai agresszió al-Kaidára hivatkozó igazolását („Úgy vélem, az USA jelenlegi lépései Irakban a terrorfenyegetésre adott válaszok”; „Az USA a terrorizmus miatt támadja az irakiakat”; és „Az al-Kaida terrorista tevékenysége felelős az Irakban elkövetett amerikai tettekért”). A kollektív szorongást a következő öt tétel mérte: „Úgy vélem, az amerikai kultúra jövőjét külföldről indított támadás fenyegeti”; „Úgy vélem, külső erők célzott támadást indítottak az amerikai kultúra ellen”; „Félelemmel töltönek el az USA-t jelenleg fenyegető külföldi támadások”; „Félek az amerikai kultúrát érő külső fenyegetéstől”; „Úgy vélem, az amerikai kultúrát idegen csoportok tevékenysége veszélyezteti”. A résztvevők hatfokú skálán (1=egyáltalán nem értek egyet; 6=teljesen egyetértek) jelölték az egyes tételekre adott válaszaikat. Egy további, felszíni validitással jellemezhető tétellel mértük fel a politikai orientációt, mint lehetséges moderátort: „Azt mondanám, politikailag ... vagyok”. A résztvevők nyolcfokú skálán (1=határozottan liberális; 8=határozottan konzervatív) jelölték politikai irányultságukat. Végül Watson, Clark és Tellegen (1988) pozitív és negatív érzelmi állapotokat mérő skálájával (PANAS) vizsgáltuk meg a kísérleti feltételek lehetséges hangulati hatásait.

Eredmények

Előzetes elemzések

Mivel a függő változókat és a lehetséges mediátorokat kétféle sorrendben mértük fel, először egy 3 (emlékeztető típusa) $\times$ 2 (sorrend) elrendezésű ANOVA-tesztel megvizsgáltuk a sorrend lehetséges hatását az egyes függő változókra. Sem a sorrend főhatása, sem a sorrend $\times$ emlékeztető interakció nem szignifikáns egyetlen függő változó esetében sem ($p > 0,08$; és $p > 0,07$ az említés sorrendjében), ezért a továbbiakban nem vettük figyelembe a sorrendet. Hasonlóképpen a nemeket sem vettük figyelembe, mivel a férfiak és nők válaszai nem különböztek jelentősen ($p > 0,21$), illetve a nem és az emlékeztető között nem mutatkozott szignifikáns interakció ($p > 0,06$). Ezután megvizsgáltuk a politikai beállítottság és az emlékeztető interakcióját. Két lépésből álló regresszió-analízist végeztünk, melyben először az emlékeztető és a (centrál) politikai orientáció független hatását, majd a kettő közötti interakciót vizsgáltuk meg. Mind az emlékeztető manipuláció, mind a politikai orientáció szignifikáns hatást gyakorolt minden függő változóra ($p < 0,02$; és $p < 0,002$ az említés sorrendjében). Ahogy vártuk azonban, nem mutatkozott interakció az emlékeztető és a politikai orientáció között egyik függő változó esetében sem ($p > 0,53$). Tehát a politikailag konzervatív és liberális résztvevők válaszait azonos módon befolyásolta az emlékeztető, ezért a további elemzésekben nem vettük figyelembe a politikai orientációt. A függő változók kísérleti csoportonként kapott átlaga és szórása a 2. táblázatban látható.

2. táblázat: A 3. kísérletben vizsgált függő változók átlaga és szórása kísérleti csoportonként

VÁLTOZÓ	SZEPTEMBER 11.		PEARL HARBOR		LENGYELORSZÁG	
	M	SD	M	SD	M	SD
Kollektív büntudat	3,23	1,86 _a	3,44	2,15 _a	4,73	1,85 _b
Amerikai felelősség	3,59	1,65 _a	3,89	1,65 _a	4,71	1,53 _b
Sajátcsoporthoz tartozás igazolása az al-Kaida tevékenységével	5,72	1,76 _a	5,49	1,97 _a	4,57	2,07 _b
Kollektív szorongás	4,16	1,23 _a	3,90	1,20 _a	3,05	1,15 _b
Pozitív hangulat	2,64	0,67 _a	2,73	0,58 _a	2,69	0,63 _a
Negatív hangulat	2,03	0,57 _a	2,04	0,49 _a	2,01	0,53 _a
Politikai orientáció	4,30	1,64 _a	4,12	1,80 _a	4,16	1,58 _a

Megjegyzés: Az egyes sorokban különböző indexszel jelölt értékek közötti különbségek mértéke $p < 0,05$ mellett szignifikáns.

Kollektív büntudat

A kollektív büntudatot mérő négy tétel átlagolásával egy összesített kollektív büntudat mérőszámot kaptunk ($\alpha = 0,95$). A kísérleti feltételekkel végzett egyszempontú ANOVA-teszt az emlékeztető szignifikáns hatását mutatta ki ($F(2,154) = 8,89$; $p < 0,001$). A Tukey-féle post hoc tesztek azt mutatták, hogy a 9/11-es és a Pearl Harbor-i támadásra emlékeztetett résztvevők (vagyis akik a sajátcsoporthoz tartozás igazolását idézték fel) nem különböztek egymástól a kollektív büntudat mértékében ($p = 0,84$). Azonban a korábbi eredményeinkkel összhangban mindkét kísérleti csoport szignifikánsan különbözött a külső csoport viktimizációjára (vagyis a lengyelek második világháborús veszteségeire) emlékeztetett csoporttól ($p < 0,005$; $d > 0,63$).

Mediátor változók

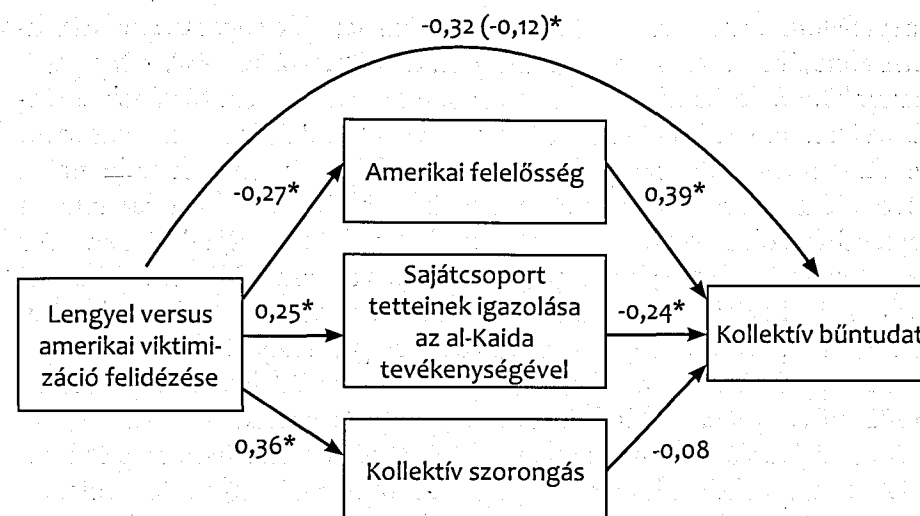
Főkomponens-elemzést végeztünk Varimax forgatással annak meghatározására, hogy az egyes mediátorokat mérő tételek az elvárt faktorokba csoportosulnak-e. Két nagyobb faktor emelkedett ki (az *eigenvalue* > 1 feltétel mellett). Az első faktorban a három terrorizmusra vonatkozó tétel töltődött (minden esetben 0,89 feletti faktorsúllyal), míg a második faktorban a három felelősségre vonatkozó tétel (minden esetben 0,81 feletti faktorsúllyal). A keresztbe töltő tételek faktorsúlya egyik esetben sem haladta meg a 0,23 értéket. Így a két mediátor-változó – az amerikai agresszió terrorizmusra hivatkozó igazolása ($\alpha = 0,91$) és az amerikai felelősség ($\alpha = 0,82$) – tételei két külön faktort alkottak, noha negatívan korreláltak egymással ($r = -0,48$; $p < 0,001$). Ezután egyszempontú ANOVA-tesztel vizsgáltuk meg a kísérleti feltétel hatását az egyes mediátorokra. Az emlékeztető jelentősen befolyásolta az amerikai résztvevők egyetértését az USA intézkedéseinek az al-Kaida terrorista tevékenységére hivatkozó igazolásával ($F(2,154) = 5,92$; $p = 0,007$). A Tukey-féle post hoc teszt nem mutatott ki szignifikáns eltérést a sajátcsoporthoz tartozás igazolásának különböző eseteire emlékeztetett két kísérleti csoport között ($p > 0,77$). Azonban, miként a 2. táblázatban látható, azok a résztvevők, akiket saját csoportjuk viktimizációjára (a 9/11-es vagy a Pearl Harbor-i támadásra) emlékeztettünk, nagyobb valószínűséggel magyarázták az amerikai tetteket az al-Kaida tevékenységével, mint azok, akiket nem emlékeztettünk csoportjuk történelmi viktimizációjára ($p \leq 0,05$, $d > 0,45$). Ehhez hasonlóan az amerikai résztvevők kevésbé látták az USA-t felelősnek az iraki háborúért, amikor saját csoportjuk viktimizációjára emlékeztettük őket, mint akkor, amikor egy másik nép történelmi viktimizációját idézték fel [$F(2,154) = 6,72$; $p = 0,003$]. Az USA észlelt háborús felelősségét tekintve a post hoc tesztek várakozásainknak

megfelelően nem mutattak ki különbséget a sajátcsoporth történelmi viktimizációjára emlékeztetett két kísérleti csoport között ($p=0,62$), ugyanakkor mindkét csoport szignifikánsan különbözött a lengyel veszteségeket felidéző kísérleti csoporttól ($p\leq 0,04$; $d>0,52$). A kollektív szorongás összesített mérőszámával ($\alpha=0,87$) végzett elemzés eredményei szerint az emlékeztető az elvárt szignifikáns hatást gyakorolta erre a változóra [$F(2,154)=12,20$; $p<0,001$]. A Tukey-féle post hoc tesztek kimutatták, hogy az amerikaiak jobban aggódtak a csoportjuk jövőjéért, amikor az Amerikát ért korábbi támadásokra emlékeztettük őket, mint akkor, amikor egy másik csoport történelmi viktimizációját idézték fel.

Ez esetben sem mutatkozott különbség a sajátcsoporth történelmi viktimizációjára emlékeztetett két kísérleti csoport között ($p=0,50$). A kollektív szorongás negatív kapcsolatban állt a felelősséggel ($r=-0,29$; $p<0,001$) és pozitív kapcsolatban az igazolással ($r=0,28$; $p<0,001$). Sem a pozitív ($\alpha=0,91$), sem a negatív ($\alpha=0,85$) hangulatértékelések nem változtak a kísérleti feltételtől függően [$F(2,154)=0,29$; $p=0,74$; és $F(2,154)=0,05$; $p=0,94$ az említés sorrendjében], ezért a hangulatot nem vontuk be a mediációs elemzésekbe.

A kollektív büntudat mediátorai

Egy több lépésből álló elemzés keretében vizsgáltuk meg, hogy az emlékeztető és a kollektív büntudat közti kapcsolat az USA-nak tulajdonított felelősséggel, az al-Kaida tevékenységével vagy a kollektív szorongással magyarázható. Mivel a sajátcsoporth történelmi viktimizációját felidéző két feltétel között nem mutatkozott különbség, a két kísérleti csoportot összevontuk az elemzés céljából. Így a mediációs elemzés során a lengyel és az összevont amerikai viktimizáció feltétele az említés sorrendjében 1 és 2 kódot kapott. Ezután többszörös regresszió-analízis keretében vizsgáltuk meg az emlékeztető, az észlelt amerikai felelősség, a terrorizmusra hivatkozó igazolás és a kollektív szorongás predikciós erejét a kollektív szorongásra, mint függő változóra vonatkozóan [$R^2=0,40$; $F(4,152)=25,45$; $p<0,001$]. Ahogy a 3. ábrán látható együtthatók mutatják, mind az észlelt amerikai felelősség [$\beta=0,39$; $t(153)=5,31$; $p<0,001$], mind a terrorizmusra hivatkozó igazolás [$\beta=-0,24$; $t(155)=-3,34$; $p=0,002$] szignifikáns mértékben bejósolta a kollektív büntudatot. Sem a történelmi viktimizációra vonatkozó emlékeztető [$\beta=0,12$; $t(155)=1,80$; $p=0,07$], sem a kollektív szorongás [$\beta=0,08$; $t(155)=-1,11$; $p=0,26$] nem bizonyult a kollektív büntudat prediktorának. Preacher és Hayes (2004, 2006) leírása alapján a bootstrapping technikát alkalmaztuk (1000 iterációval) annak megállapítására, hogy a manipulációnak az észlelt amerikai felelősség és a terrorizmusra hivatkozó igazolás által mediált hatása

3. ábra: A történelmi viktimizáció felidézése és a kollektív büntudat elfogadása közti kapcsolat 3. kísérletben tesztelt mediációs modellje. A közvetlen hatás zárójelben jelzett együtthatóját az összes lehetséges mediátor együttes bevonásával kaptuk. A csillaggal jelölt béta együtthatók értéke szignifikáns ($p<0,05$).

a kollektív büntudatra szignifikáns mértékben különbözik-e a nulla értéktől. Az észlelt amerikai felelősség esetében a közvetett hatás becsült értéke 0,80 és 0,17 közé esett 95%-os megbízhatóság mellett.

A terrorizmusra hivatkozó igazolás esetében a közvetett hatás becsült értéke 0,57 és 0,07 közé esett 95%-os megbízhatóság mellett. Mivel a 95%-os megbízhatósági intervallum nem foglalja magában a nullát sem az észlelt amerikai felelősség, sem a terrorizmusra hivatkozó igazolás esetében, a két mediátor közvetett hatása valóban szignifikánsan különbözik a nullától $p<0,05$ mellett.

Megvitatás

A 3. kísérlet, melyet az előzőektől eltérő történelmi csoportközi viszony kontextusában végeztünk, a korábban kapott eredményekkel összhangban megmutatta, hogy csak a sajátcsoporth történelmi viktimizációjának felidézése csökkentette a jelenlegi konfliktus során okozott károkat kísérő kollektív büntudatot. Az emlékeztető mind a sajátcsoporthot terhelő felelősség elismerésének mértékére, mind pedig a sajátcsoporth károkozását igazoló magyarázat támogatásának mértékére hatást gyakorolt. A kollektív büntudat azzal arányosan csökkent, amilyen mértékben az emlékeztető csökkentette a sajátcsoporth észlelt háborús felelősségét, és amilyen mértékben lehetővé tette az amerikai résztvevők számára, hogy

az al-Kaida terrortevékenységeivel igazolják a sajátcsoport agresszióját. Ellenőriztük továbbá, hogy az emlékeztető befolyásolta-e a résztvevők hangulatát és kollektív szorongását. Noha a sajátcsoport történelmi viktimizációjának felidézése növelte a résztvevők kollektív szorongását, sem pozitív, sem negatív hangulatukat nem befolyásolta. A 3. kísérlet eredményei kizárták annak lehetőségét, hogy a korábbi kísérleteinkben megfigyelt hatások csak olyan esetekre korlátozódnak, amelyekben kapcsolat feltételezhető a sajátcsoport történelmi viktimizációja és a jelenlegi csoportközi konfliktus közt. Az amerikai résztvevők változatlan érzelmi választ adtak a sajátcsoport jelenlegi iraki agressziójára, tekintet nélkül arra, hogy az iraki beavatkozás összefüggésben állt-e a történelmi viktimizációval (9/11-es támadások) vagy sem (Pearl Harbor-i támadás). Mivel a jelen és a múlt eseményei közötti történelmi összefüggés nem feltétele a kollektív büntudat megfigyelt csökkenésének, a sajátcsoportot ért bármilyen viktimizáció felidézése jelentősen ronthatja a csoportközi viszonyok alakulását. Más szóval nem lenne előnyös (sőt adott esetben kifejezetten hátrányos lehet) egy lapra helyezni a sajátcsoport történelmi viktimizációját egy jelenbeli konfliktusban érintett külső csoport megkárosításával.

Ha a cél az, hogy kollektív büntudatot ébresszünk az amerikaiakban az irakiakkal szemben tanúsított bánásmódjuk miatt, valószínűleg nem lenne célravezető azt hangoztatni, hogy az irakiak jelenlegi szenvedése hasonló ahhoz, amit a Pearl Harbor-i vagy a 9/11 támadás amerikai áldozatai átéltek. Miként adataink mutatják, a sajátcsoport viktimizációjának felidézése csökkentheti az új ellenségnek okozott kárért érzett kollektív büntudatot.

4. kísérlet

Noha a 3. kísérlet eredményei egyértelműen alátámasztották a sajátcsoport felidézett viktimizációjának hatásaira vonatkozó hipotézisünket, a kapott eredmények egy másik lehetséges magyarázatát is meg kellett vizsgálnunk. Mivel a résztvevők először egy történelmi konfliktusról olvastak, majd egy jelenbeli konfliktussal kapcsolatos érzelmeikről számoltak be, a közvetlenül egymás után kapott információk azt eredményezhették, hogy a résztvevők összefüggésbe hozták egymással a sajátcsoport történelmi viktimizációjáról szóló beszámolót és a jelenlegi konfliktussal kapcsolatos érzelmeikre vonatkozó kérdéseket. A 4. kísérletben ezért a korábbiaktól némiképp eltérő módszertant alkalmaztunk, hogy minimalizáljuk a vizsgálat két része között észlelt összefüggés lehetőségét. Először is más információt adtunk a résztvevőknek a vizsgálat

céljáról, mely szerint nemzetközi eseményekkel kapcsolatos nézeteiket vizsgáljuk. Másodszor, a történelmi viktimizációról szóló beszámolót nem közvetlenül követték a jelenlegi konfliktust kísérő érzelmi reakciókra vonatkozó kérdések, hanem a viktimizáció felidézése után a résztvevőket a felidézett eseményre vonatkozó nézeteikről kérdeztük. Ezt követően egy másik nemzetközi eseményt mutattunk be a résztvevőknek (a vizsgálat fókuszában álló jelenlegi konfliktust), majd az ezzel kapcsolatos gondolataikról és érzéseikről is megkérdeztük őket. Mivel a résztvevők úgy tudták, hogy véletlenszerűen kiválasztott eseményekről fognak olvasni, azt feltételeztük, hogy ez esetben kisebb valószínűséggel fognak összefüggést keresni a történelmi viktimizáció és a jelenlegi konfliktusra adott reakciók között.

Akárcsak a 3. kísérletben, a sajátcsoport történelmi viktimizációjának eseteit ebben az esetben is a 9/11-es terrortámadások és a Pearl Harbor-i támadás képviselte. Ugyanakkor a 4. kísérletben a külső csoport történelmi viktimizációjának egy olyan esetét választottuk, amely a korábbanál közelebbi hasonlóságot mutat a Pearl Harbor-i és a 9/11-es támadásokkal (egyszeri támadások, melyeknek ártatlan emberek ezrei estek áldozatul). A 4. kísérletben a kontrollcsoport tagjai egy tamil szélsőségesek által 1999-ben Sri Lankán végrehajtott erőszakos és emberéleteket követelő támadásról olvastak. Azt is megvizsgáltuk, hogy az említett események (a két amerikai viktimizáció, illetve a Sri Lanka-i viktimizáció) felidézése hogyan befolyásolja a kanadai résztvevők véleményét az irakiak ellen elkövetett amerikai agresszióról. Így megtudhattuk, hogy az Irakban elkövetett amerikai tettekhez kapcsolódó büntudat megléte vagy hiánya pusztán normatív válasznak tekinthető-e, vagyis csoportthovatartozástól függetlenül megjelenő érzelmi válasz, amely az irakiaknak okozott károkhoz kapcsolódik. A 2. kísérlet eredményeivel összhangban azt feltételeztük, hogy az amerikai történelmi viktimizáció felidézése csak az amerikai résztvevők válaszaikra gyakorol hatást, szemben a kanadai résztvevőkkel.

A 4. kísérletben arra is módunk nyílt, hogy kibővítsük a sajátcsoport észlelt felelősségét és a külső csoport ellen elkövetett agresszió igazolását mérő tételek sorát. A 3. kísérletben a felelősségre vonatkozó tételek az USA uralmi törekvéseire koncentráltak, az igazolásra vonatkozó tételek tartalma pedig az al-Kaida tevékenységére korlátozódott. A jelen vizsgálatban az észlelt felelősség felmérése kiegészült az iraki háborúért viselendő amerikai felelősség általános megítélését mérő tételekkel, az igazolást mérő tételeket pedig ugyancsak sokkal tágabb kontextusba helyeztük annak az általános vélekedésnek a felvételével, mely szerint az iraki háború nemes célokat szolgál: hozzájárul ahhoz, hogy a világ meg-

szabaduljon a zsarnokságtól és a szélsőséges ideológiáktól. Végül további lehetséges folyamatváltozókat is felmértünk: az iraki háború miatti aggodalmat, az iraki katonai beavatkozások folytatásának támogatását, a háború elhúzódása miatti aggodalmat, és az észlelt szélsőséges iszlamista fenyegetést.

Módszer

Résztvevők

A 4. kísérletben összesen 123 elsőéves pszichológus hallgató vett részt. Az amerikai válaszadókat (25 férfit, 43 nőt) a Kansasi Egyetemen toboroztuk. Luhtanen és Crocker (1992) kollektív identitás skálája szerint a résztvevők magas azonosulást mutattak az Egyesült Államokkal ($M=6,28$; $SD=0,98$ egy 1-től 7-ig terjedő skálán, ahol a magasabb értékek erősebb azonosulást jelentenek). Az egyes kísérleti csoportok nem mutattak jelentős eltérést az azonosulás mértékében [$F(2,65)=1,87$; $p=0,16$]. A kanadai válaszadókat (16 férfit, 38 nőt) a Carleton Egyetemen toboroztuk. A kanadai azonosulás szintén magas volt ($M=6,27$; $SD=1,04$), és nem mutatott eltérést a kísérleti csoportok között [$F(2,52)=0,29$; $p=0,75$]. Minden résztvevő kurzuskreditet kapott a saját egyetemén a közreműködésért. Csak azok a résztvevők vehettek részt a vizsgálatban, akik egy előzetes felmérés során azt jelezték, hogy országuk állampolgárai, valamint kereszténynek vallották magukat.

Kísérleti elrendezés és eljárás

Mind az amerikai, mind a kanadai résztvevőket a saját egyetemük online adminisztrációs rendszerén keresztül kértük fel a vizsgálatban való részvételre. A résztvevők azt a tájékoztatást kapták, hogy a vizsgálat különböző nemzetközi eseményekkel kapcsolatos véleményükre kíváncsi. Az adatok felhasználására vonatkozó hozzájárulásukat követően a résztvevőket véletlenszerűen a Pearl Harbor-i, a 9/11-es vagy a Sri Lanka-i támadást felidéző feltételbe soroltuk. A vizsgálat egyes feltételeiben bemutatott internetes oldal látszólag egy online napilapot jelenített meg. Az oldal tetején, közvetlenül az újságcikk felett a következő felirat állt: „1. nemzetközi esemény”. A Pearl Harbor-i és a 9/11-es támadást felidéző ingeranyagok a 3. kísérletben használt ingerekkel azonosak voltak. A Sri Lanka-i emlékeztetőt tartalmazó feltételben a résztvevők egy korabeli fotót láthattak (fegyveres lázadókról), és egy rövid cikket olvastak a Sri Lanka-i lakosság ellen tamil szélsőségesek által 1999-ben elkövetett támadásról.

A vizsgálat céljára vonatkozó fedőtörténettel összhangban a fotó megtekintése és a cikk elolvasása után a résztvevők kitöltötték egy online kérdőívet a bemutatott eseménnyel kapcsolatban. A kérdések a viktimizált csoport veszteségeire, a támadás viktimizált csoportra gyakorolt negatív érzelmi hatásaira, valamint a csoport ma élő tagjai által az eseménynek tulajdonított jelentőségre vonatkozó becsléseket kértek. A manipuláció várakozásainkkal összhangban nem gyakorolt hatást ezekre a válaszokra: a kísérleti feltételek között nem mutatkozott jelentős különbség sem az amerikai résztvevők ($p>0,08$), sem a kanadai résztvevők esetében ($p>0,79$; a feltételenkénti átlagokat és szórásokat lásd a 3. táblázatban).

Miután a résztvevők kitöltötték a cikkre vonatkozó kérdőívet, átirányítottuk őket egy másik internetes oldalra, melyen az iraki háborúról szóló beszámoló jelent meg. A beszámoló ez esetben is egy online napilapban megjelent cikk külsejét öltötte. A cikk felett a következő felirat állt: „2. nemzetközi esemény”. Az iraki háborúról szóló cikk elolvasását követően a résztvevők egy újabb kérdőívet töltöttek ki, amely az elsődleges függő változót (az Iraki elleni amerikai agresszió miatt érzett kollektív büntudatot), a lehetséges mediátorokat (az USA észlelt háborús felelősségét és az amerikai agresszió igazolását), valamint a további lehetséges folyamatváltozókat (az iraki háború miatt érzett aggodalmat, az amerikai beavatkozás támogatását és a háború elhúzódása miatti aggodalmat) mérte fel. A függő változókat és a mediátorokat minden kísérleti csoporton belül kétféle sorrendben mutattuk be a résztvevők egy-egy csoportjának.

A 3. kísérlet eredményeihez hasonlóan itt sem befolyásolta a választokat a bemutatás sorrendje, ezért a továbbiakban nem vettük figyelembe. Miután kitöltötték a kérdőívet, a résztvevőket automatikusan egy újabb internetes oldalra irányítottuk, ahol nyitott kérdésekkel ellenőriztük, hogy befolyásolták-e vélt elvárások a résztvevők válaszait: „Volt a vizsgálat eddigi részében bármi, ami megzavarta vagy meglepte Önt?”; valamint „Kérjük, írja le saját szavaival, Ön szerint miről szól ez a vizsgálat!” Egyik résztvevő sem közölt olyan elképzelést, amely közel járt volna a vizsgálat hipotéziséhez, vagy amely összefüggésbe hozta volna egymással a bemutatott nemzetközi eseményeket. Ezek után a válaszadókat arról tájékoztattuk, hogy nincs több megítélendő esemény, majd automatikusan írásos tájékoztatást kaptak a kísérlet céljáról.

Függő változók

Az elsődleges függő változót, a kollektív büntudatot a 3. kísérletben alkalmazott módszerrel mértük fel. Az észlelt amerikai felelősség alaposabb felmérése érdekében a következő négy új tételt vezettük be: „Az

USA felelős az iraki háborúért”; „Mivel az USA támadta meg Irakot, az USA felelős az Irakban jelenleg zajló harcokért”; „Az USA-t felelőssé kell tenni a jelenlegi iraki harcokért”; és „Az USA felelős az iraki civileket ért veszteségekért”. Az igazolás mérésére ugyancsak új skálát készítettünk, mely a következő hat tételt tartalmazta: „Az USA iraki jelenlétét az országban lévő iszlám szélsőségesek indokolják”; „Az USA azért tartózkodik Irakban, hogy megóvja a világot a zsarnokságtól”; „A szélsőséges iszlamista nézetek kényszerítették arra USA-t, hogy bevonuljon Irakba”; „Az USA iraki jelenlétét indokolja az iszlám szélsőségesekkel szembeni védelem érdeke”; „Az USA jogosan küldött csapatokat Irakba”; „Az USA azért vonult be Irakba, hogy megvédjen minket az iszlám szélsőségesektől, akik tömegpusztító fegyvereket vethetnek be az amerikaiak ellen”. A résztvevők minden tétel esetében nyolcfokú skálán jelölték válaszukat (1=egyáltalán nem értek egyet; 8=teljesen egyetértek).

További lehetséges folyamatváltozókat is felmértünk: az iraki háború miatt érzett aggodalmat, az amerikai beavatkozások támogatását, valamint a háború elhúzódása miatti aggodalmat. A résztvevők ezekre a kérdésekre vonatkozóan is nyolcfokú skálákon jelölték válaszaikat (1=egyáltalán nem értek egyet; 8=teljesen egyetértek). Az iraki háborúval kapcsolatos aggodalmat a következő tételek mérték: „Nyugtalan vagyok, ha az iraki háborúra gondolok”; „Félek, ha az iraki háborúra gondolok”, és „Felzaklat, ha az iraki háborúra gondolok”. Az amerikai kormány által kezdeményezett beavatkozás folytatásának támogatását a következő állításokkal mértük: „Támogatom az USA iraki háborúval kapcsolatos politikáját”; „Egyetértek a jelenlegi amerikai kormány iraki bevonulás melletti döntésével”; „Támogatom a jelenlegi amerikai kormány döntését a katonai jelenlét fenntartását illetően”; „Úgy vélem, az amerikai hadseregnek el kell hagynia Irakot (fordított pontozású tétel)”; és „Úgy vélem, az amerikai hadseregnek Irakban kell maradnia, amíg el nem végezték a feladatukat”. Az iraki háború elhúzódásával kapcsolatos aggodalmat a következő két, felszíni validitással jellemezhető tétellel mértük fel: „Nagyon aggódom az iraki háború kimenetele miatt”, „Attól tartok, az iraki konfliktus egyre rosszabbra fordul”.

Végül a következő három tétellel mértük fel, hogy a résztvevők szerint mennyire jelentenek fenyegetést az iszlám szélsőségesek az USA-ra nézve. „Az iraki iszlám szélsőségesek fenyegetést jelentenek az USA-ra”; „Úgy vélem, az iraki iszlám szélsőségesek komolyan fenyegetik az amerikai nép biztonságát”; és „Az iraki iszlám szélsőségesek veszélyeztetik az USA lakosságát”. A résztvevők minden tétel esetében nyolcfokú skálán jelölték válaszukat (1=egyáltalán nem értek egyet; 8=teljesen egyetértek).

3. táblázat: A 4. kísérletben vizsgált függő változók átlaga és szórása kísérleti csoportonként

VÁLTOZÓ	AMERIKAI RÉSZTVEVŐK						KANADAI RÉSZTVEVŐK					
	SEPTEMBER 11.			PEARL HARBOR			SEPTEMBER 11.			PEARL HARBOR		
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Észlelt veszteségek	7,65	0,49 _a	7,30	0,82 _a	7,00	1,41 _a	7,40	0,88 _a	7,35	0,81 _a	7,27	1,39 _a
Negatív érzelmi hatások	7,48	0,90 _a	7,52	0,73 _a	6,86	1,61 _a	7,40	0,75 _a	7,15	1,14 _a	7,27	1,58 _a
Eseménynek tulajdonított jelentőség	6,35	1,27 _a	5,48	1,86 _a	5,45	1,80 _a	6,07	1,49 _a	5,05	1,67 _a	6,10	1,59 _a
Kollektív büntudat	3,04	1,73 _a	3,22	1,80 _a	4,67	2,17 _b	5,37	1,86 _b	4,65	2,04 _b	4,75	2,25 _b
Amerikai felelősség	3,79	2,18 _a	4,10	1,86 _a	5,44	1,64 _b	6,03	1,40 _b	6,44	0,96 _b	5,99	1,91 _b
Igazolás	5,76	1,36 _a	5,54	1,52 _a	4,36	1,82 _b	2,98	1,27 _b	3,26	1,32 _b	3,48	1,89 _b
Háború miatti aggodalom	5,26	1,40 _a	5,52	1,84 _a	3,82	1,45 _b	5,28	1,41 _a	4,92	1,87 _a	5,44	2,12 _a
Háború támogatása	4,46	2,29 _a	4,37	2,08 _a	4,92	1,90 _a	2,53	1,28 _b	2,34	1,23 _b	3,23	1,83 _b
Háború elhúzódása miatti aggodalom	5,54	1,48 _a	5,61	1,23 _a	4,95	1,98 _a	5,97	1,51 _b	6,70	1,58 _b	6,70	1,63 _b
Iszlám fenyegetés	6,46	0,95 _a	5,49	1,66 _{a,b}	5,15	1,60 _b	4,07	1,51 _b	4,82	1,87 _b	3,88	1,66 _b

Megjegyzés: Az egyes sorokban különböző indexszel jelölt értékek közötti különbségek mértéke $p < 0,05$ mellett szignifikáns.

a: A manipulációként használt, történelmi viktimizációról szóló újságcikkben szereplő áldozatokra vonatkozó válaszok. Ezeket a válaszokat az iraki háborúról szóló cikk elolvasása előtt adták a résztvevők.

Eredmények

Előzetes elemzések

Először háromszempontú ANOVA-teszt segítségével ellenőriztük, hogy az emlékeztető típusa, valamint a résztvevők származási országa és neme milyen hatást gyakorolt az egyes függő változókra. Mivel a nemek főhatása nem volt jelentős egyik függő változóra sem ($p > 0,08$), illetve nem játszott szerepet sem a kétirányú interakciókban ($p > 0,07$), sem pedig a háromirányú interakciókban ($p > 0,22$), a további elemzések során nem vettük figyelembe a résztvevők nemét. Az amerikai történelmi viktimizációt (9/11-et és Pearl Harbort) felidéző két feltétel sem az amerikai, sem a kanadai résztvevők esetében nem mutatott szignifikáns különbséget a függő változókon ($p > 0,17$), ezért a további elemzések során a két kísérleti feltételben kapott adatokat összevontan kezeltük. Az egyes kísérleti feltételekben kapott átlagok és szórások a 3. táblázatban láthatók. A 4. táblázat a mért változók közötti korrelációkat mutatja.

Kollektív büntudat

A kollektív büntudatot mérő négy tétel átlagolásával összesített mérőszámot kaptunk ($\alpha = 0,93$). A 2 (ország) $\times$ 2 (emlékeztető) elrendezésű ANOVA-teszt a származási ország szignifikáns főhatását mutatta ki [$F(1,119) = 6,70$; $p = 0,02$; $d = 0,63$], mely szerint az amerikaiak kisebb mértékű kollektív büntudatot jeleztek ($M = 3,63$; $SD = 2,02$), mint a kanadaiak ($M = 4,88$; $SD = 1,96$). Az emlékeztető főhatása nem bizonyult szignifikánsnak [$F(1,119) = 3,28$; $p = 0,07$]. A kétirányú interakció azonban várakozásunknak megfelelően szignifikánsnak mutatkozott [$F(2,119) = 5,63$; $p = 0,02$]. A páros összehasonlítások várakozásainkkal összhangban kimutatták, hogy az amerikaiak kisebb mértékű kollektív büntudatot mutattak az irakiakkal szemben elkövetett atrocitásokért, amikor a saját csoportjuk viktimizációjára emlékeztettük őket ($M = 3,13$; $SD = 1,75$), mint akkor, amikor a Sri Lanka-i támadást idézték fel [$M = 4,67$; $SD = 2,17$; $t(66) = 3,14$; $p = 0,003$; $d = 0,78$]. Ez a feltételek közötti különbség nem volt kimutatható a kanadai résztvevők esetében ($p = 0,70$).

Elsődleges folyamatváltozók

Ez esetben is főkomponens-elemzéssel ellenőriztük, hogy a felelősségre és igazolásra vonatkozó tételek elkülöníthető faktorokat alkotnak-e. Két nagyobb faktor emelkedett ki (az *eigenvalue* > 1 feltétel mellett). Az első faktorban a négy felelősségre vonatkozó tétel töltődött (minden esetben 0,81 feletti faktorsúllyal), míg a második faktorban a hat igazolásra vonatkozó tétel (minden esetben 0,80 feletti faktorsúllyal). A keresztbe töl-

4. táblázat: A 4. kísérletben vizsgált független és függő változók közötti korrelációk.

VÁLTOZÓ	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Emlékeztető	—								
2. Származási ország	0,04	—							
3. Kollektív büntudat	-0,18*	-0,30**	—						
4. Felelősség	-0,18*	-0,44**	0,61**	—					
5. Igazolás	0,16*	0,52**	-0,52**	-0,66**	—				
6. Háború miatti aggodalom	0,18*	-0,09	0,23*	0,16	-0,10	—			
7. USA iraki beavatkozásának támogatása	-0,13	0,45**	-0,38**	-0,63**	0,67**	-0,20*	—		
8. Háború elhúzódása miatti aggodalom	0,04	-0,34**	-0,33**	0,48**	-0,39**	0,40**	-0,48**	—	
9. Iszlám fenyegetés	0,21*	0,41**	-0,31**	-0,40**	0,64**	-0,04	0,57**	-0,19*	—

Megjegyzés: Emlékeztető kódolása: 1=Sri Lanka történelmi viktimizációjának felidézése; 2=USA történelmi viktimizációjának felidézése. Származási ország kódolása: 1=Kanada; 2=USA. * $p < 0,05$. ** $p < 0,01$.

tő tételek faktorsúlya egyik esetben sem haladta meg a 0,38 értéket. A két változó tételei tehát két külön faktort alkottak.

Hogy megállapítsuk, az emlékeztető típusa hatást gyakorolt-e az USA-nak tulajdonított felelősségre az iraki háborút illetően, a felelősségre vonatkozó tételek összesített értékével számoltunk ($\alpha=0,93$). Az eredmények a származási ország szignifikáns főhatását mutatták [$F(1,119)=18,91$; $p<0,001$; $d=0,98$], mely szerint az USA felelősségét kisebbnek ítélték az amerikai résztvevők ($M=4,43$; $SD=2,01$), mint a kanadaiak ($M=6,16$; $SD=1,47$). Az emlékeztető főhatása nem volt szignifikáns [$F(1,119)=3,43$; $p=0,06$], ám szignifikáns interakció mutatkozott a származási ország és az emlékeztető típusa között [$F(1,119)=21,60$; $p=0,009$]. Ahogy vártuk, a kanadai résztvevők esetében a kísérleti feltétel nem eredményezett különbséget az észlelt amerikai felelősség mértékében ($p=0,50$), az amerikai résztvevők esetében azonban igen [$t(66)=3,04$; $p=0,004$; $d=0,81$]. Azok az amerikai résztvevők, akiket saját csoportjuk viktimizációjára emlékeztettünk, kisebb valószínűséggel tették felelőssé az USA-t az iraki háborúért ($M=3,95$; $SD=2,01$), mint azok, akiket egy külső csoport viktimizációjára emlékeztettük ($M=5,44$; $SD=1,64$).

Az amerikai agresszió igazolása. Az USA iraki agresszióját igazoló tételek átlagolásával összesített mérőszámot kaptunk ($\alpha=0,95$). Mint vártuk, a származási ország főhatása szignifikáns volt, mely szerint az amerikai résztvevők nagyobb egyetértést mutattak az USA iraki beavatkozását igazoló tételekkel, mint a kanadaiak [$M=5,24$; $SD=1,67$; és $M=3,27$; $SD=1,53$ az említés sorrendjében; $F(1,118)=32,53$; $p<0,001$; $d=1,23$]. Az emlékeztető típusának nem volt szignifikáns főhatása [$F(1,118)=2,58$; $p=0,11$]. Azonban a származási ország $\times$ emlékeztető interakció várakozásunknak megfelelően szignifikánsnak bizonyult [$F(1,118)=7,44$; $p=0,008$]. A manipuláció nem befolyásolta a kanadai résztvevőket ($p=0,45$), de jelentős hatást gyakorolt az amerikai résztvevőkre [$t(66)=-3,17$; $p=0,003$; $d=0,79$]: azok a résztvevők, akiket saját csoportjuk történelmi viktimizációjára emlékeztettük, nagyobb mértékben egyetértettek az amerikai agressziót igazoló tételekkel, mint azok, akiket egy külső csoport viktimizációjára emlékeztettünk ($M=5,65$; $SD=1,44$; és $M=4,36$; $SD=1,82$ az említés sorrendjében).

További folyamatváltozók

Az iraki háború miatti aggodalom. Ugyancsak megvizsgáltuk, hogy az emlékeztető típusa befolyásolta-e az amerikai és kanadai résztvevők iraki háború miatti érzett aggodalmát. A három vonatkozó tétel átlagolásával összesített mérőszámot kaptunk ($\alpha=0,89$). A származási ország befolyásolta a résztvevők által jelzett aggodalmat [$F(1,119)=4,03$; $p=0,05$;

$d=0,18$]: a kanadai résztvevők jobban aggódtak, mint az amerikaiak ($M=5,21$; $SD=1,84$; és $M=4,88$; $SD=1,73$ az említés sorrendjében). Az emlékeztető főhatása azonban nem volt szignifikáns [$F(1,119)=3,43$; $p=0,06$]. Az ország $\times$ kondíció interakció szignifikánsnak bizonyult [$F(1,119)=8,96$; $p=0,004$]. A kanadai résztvevők esetében a kísérleti feltétel nem eredményezett különbséget a jelzett aggodalom mértékében ($p=0,47$), az amerikai résztvevők esetében azonban igen [$t(66)=3,86$; $p=0,001$; $d=1,02$]. Az amerikai résztvevők jobban aggódtak, amikor a saját csoportjuk viktimizációjára emlékeztettük őket ($M=5,39$; $SD=1,62$), mint amikor egy másik csoport viktimizációját idézték fel ($M=3,82$; $SD=1,45$).

Az iraki háború támogatása. Az iraki háborút támogató tételek átlagolásával összesített mérőszámot kaptunk ($\alpha=0,95$). Az ANOVA-teszt a származási ország szignifikáns főhatását mutatta ki [$F(1,119)=4,03$; $p=0,05$; $d=1,02$], mely szerint az amerikai résztvevők jelentősen nagyobb mértékben támogatták az iraki háborút ($M=4,58$; $SD=2,08$), mint a kanadaiak ($M=2,72$; $SD=1,52$). Ugyanakkor az emlékeztető típusának sem a főhatása [$F(1,119)=3,49$; $p=0,06$], sem az interakciós hatása nem volt szignifikáns [$F(1,119)=0,19$; $p=0,66$].

A háború elhúzódása miatt érzett aggodalom. Az iraki háború elhúzódása miatti aggodalmat két tétellel mértük ($\alpha=0,79$). A származási ország főhatása szignifikáns volt [$F(1,119)=17,87$; $p=0,001$; $d=0,71$]: a kanadai résztvevők jobban aggódtak a háború elhúzódása miatt ($M=6,50$; $SD=1,58$), mint az amerikaiak ($M=5,38$; $SD=1,59$). Az emlékeztetőnek sem a főhatása [$F(1,119)=0,26$; $p=0,61$], sem az interakciós hatása nem volt szignifikáns [$F(1,119)=2,40$; $p=0,12$].

Iszlám fenyegetés. Az ország $\times$ emlékeztető ANOVA-teszt eredményei szerint az emlékeztető szignifikáns főhatást gyakorolt az észlelt iszlám fenyegetés függő változójára [$F(1,119)=5,60$; $p=0,03$; $d=0,46$]. A résztvevők nagyobb mértékű fenyegetést észleltek, amikor az amerikai viktimizációt idéztük fel ($M=5,34$; $SD=1,73$), mint amikor az emlékeztető a Sri Lanka-i viktimizációra vonatkozott ($M=4,55$; $SD=1,73$). A származási ország főhatása ugyancsak szignifikánsnak bizonyult [$F(1,119)=20,50$; $p=0,001$; $d=0,88$]: az amerikai résztvevők nagyobb mértékű fenyegetést észleltek ($M=5,71$; $SD=1,52$), mint a kanadaiak ($M=4,27$; $SD=1,73$). A két független változó nem mutatott szignifikáns interakciót az iszlám fenyegetettség esetében (F [hiányzó adat], n.sz.).

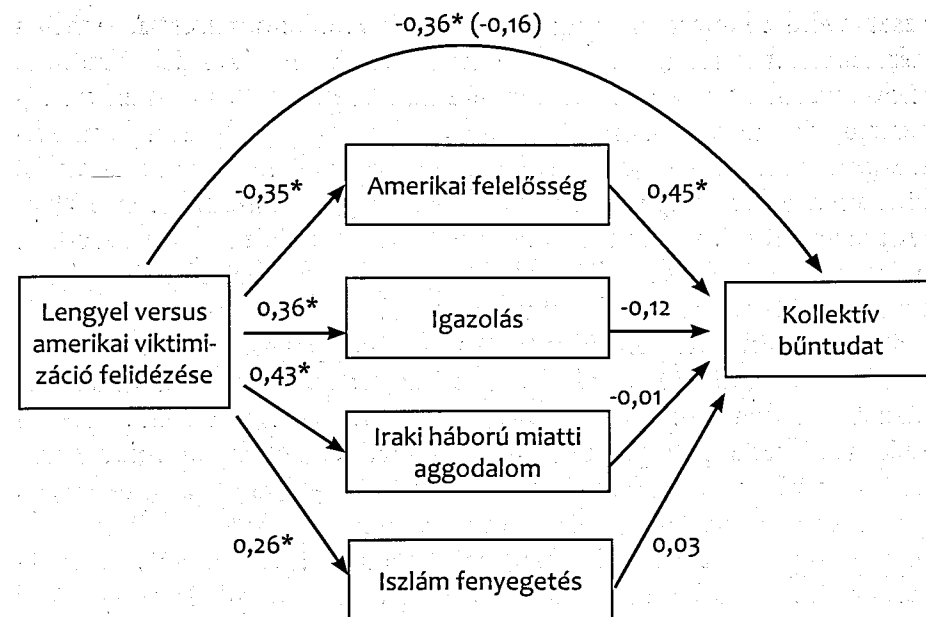
A kollektív büntudat mediátorai az amerikai résztvevők esetében

Mivel a történelmi viktimizáció felidézése csak az amerikai résztvevők válaszait befolyásolta, a mediációs elemzésbe nem vontuk be a kanadai

résztevőktől kapott adatokat. Egy több lépésből álló regresszió-analízis keretében megvizsgáltuk, hogy az emlékeztető és a kollektív büntudat közti kapcsolatot az USA-nak tulajdonított felelősség, az amerikai agresszió igazolása, az iraki háború miatt érzett aggodalom vagy az észlelt iszlám fenyegetés közvetíti (lásd 4. ábra). Mivel az ANOVA-tesztek eredményei kimutatták, hogy a történelmi viktimizáció mind a négy említett folyamatváltozóra jelentős hatást gyakorolt, mindegyikkel számoltunk az emlékeztető kollektív büntudatra gyakorolt hatásának lehetséges mediátoraként. Ily módon az emlékeztető változóját (amely 1 kódot kapott a Sri Lanka-i viktimizáció esetében és 2 kódot az amerikai viktimizáció esetében), az észlelt amerikai felelősséget, az iraki háború igazolását, a háború miatt érzett aggodalmat, valamint az észlelt iszlám fenyegetést egyaránt felvettük a regressziós egyenletbe, melyben a kollektív büntudat szerepelt függő változóként [$R^2=0,35$; $F(5, 62)=6,81$; $p<0,001$].²

A kapott együtthatók alapján csak az észlelt amerikai felelősség jósolta be a kollektív büntudatot [$\beta=0,45$; $t(66)=3,56$; $p<0,001$]. A háború igazolása [$\beta=-0,12$; $t(66)=-0,84$; $p=0,40$], a háború miatt érzett aggodalom [$\beta=0,01$; $t(66)=0,12$; $p=0,90$] és az észlelt iszlám fenyegetés [$\beta=0,03$; $t(66)=0,28$; $p=0,78$] egyike sem bizonyult a kollektív büntudat prediktorának. Még fontosabb, hogy az emlékeztető sem jósolta be a kollektív büntudatot [$\beta=0,16$; $t(66)=1,32$; $p=0,19$]. Ezek után Preacher és Hayes (2004, 2006) leírása alapján a bootstrapping eljárást alkalmaztuk (1000 iterációval), hogy meghatározzuk, a manipuláció észlelt felelősség által mediált hatása a kollektív büntudatra szignifikáns mértékben különbözik-e a nulla értéktől. A közvetett hatás becsült értéke 1,51 és 0,24 közé esett 95%-os megbízhatóság mellett. Mivel a 95%-os megbízhatósági intervallum nem foglalja magában a nullát, a közvetett hatás valóban szignifikánsan különbözik a nullától $p<0,05$ mellett.

2 A mediációs elemzést az emlékeztető három típusának figyelembevételével is elvégeztük, melyeket a független változó három szintjeként vettünk fel az egyenletbe. Ez esetben is ugyanazokat az eredményeket kaptuk, mint az amerikai viktimizáció két feltételének összehasonlításával: csak az észlelt felelősség prediktív ereje bizonyult jelentősnek ($\beta=0,47$; $t(155)=3,81$; $p<0,001$) abban a modellben, amely a felelősség mellett az igazolást, a háború miatt érzett aggodalmat és az emlékeztetőt is tartalmazta a kollektív büntudat prediktoraiként. Még fontosabb, hogy a manipuláció sem jósolta be a kollektív büntudatot ($\beta=0,12$; $t(66)=1,05$; $p=0,29$), vagyis teljes egészében az észlelt felelősség magyarázta a sajátcsoporth történelmi viktimizációjának felidézése és az iraki háború miatt érzett kollektív büntudat között mutatkozó kapcsolatot.

4. ábra: A történelmi viktimizáció felidézése és a kollektív büntudat elfogadása közti kapcsolat 4. kísérletben tesztelt mediációs modellje az amerikai résztvevők esetében. A közvetlen hatás zárójelben jelzett együtthatóját az összes lehetséges mediátor együttes bevonásával kaptuk. A csillaggal jelölt béta együtthatók értéke szignifikáns ($p<0,05$).

Megvitatás

A 4. kísérlet eredményei további alátámasztást nyújtanak központi hipotézisünk számára, mely szerint a sajátcsoporth múltbeli viktimizációjának felidézése befolyásolja a jelenbeli csoportközi konfliktussal kapcsolatos vélekedéseket és érzelmi reakciókat. Amikor az amerikai résztvevőket a 9/11-es vagy a Pearl Harbor elleni támadásra emlékeztettük, kisebb mértékű kollektív büntudatot ismertek el az új ellenségnek okozott kárt illetően, mint amikor egy külső csoport történelmi viktimizációjára emlékeztettük őket. Ennél is fontosabb, hogy a kanadai résztvevők esetében sem a 9/11-es, sem a Pearl Harbor-i támadás felidézése nem befolyásolta az amerikaiaktól elvárt kollektív büntudatot. A csoportalapú viktimizáció felidézése tehát csak akkor befolyásolja a kollektív büntudat érzését, amikor a sajátcsoporth történelmi viktimizációja kerül a figyelem középpontjába. Az eredmények továbbá alátámasztották, hogy a sajátcsoporth történelmi viktimizációjának felidézése hatást gyakorol a sajátcsoporth felelősségének megítélésére és a külső csoportnak okozott károk igazolá-

sára. Megállapítottuk, hogy az emlékeztető nem befolyásolta az Irakban folytatott háború támogatását, sem a háború elhúzódása miatt érzett aggodalmat, hatást gyakorolt azonban az amerikai résztvevők háború miatti aggodalmára, valamint arra a meggyőződésre, hogy az iszlám szélsőségesek fenyegetést jelentenek az Egyesült Államok számára. Ebből kiindulva a felelősséggel, az igazolással, az aggodalommal és az iszlám fenyegetéssel számoltunk az emlékeztető kollektív büntudatra gyakorolt hatásának lehetséges mediátoraként. A mediációs elemzés eredményei azt mutatták, hogy a kollektív büntudat csak annyiban csökkent, amennyiben az emlékeztető csökkentette a sajátcsoporthoz való viszonyt. Amikor az amerikai résztvevőket saját csoportjuk történelmi viktimizációjára emlékeztettük, kevésbé tették felelőssé az USA-t az iraki háborúért, ami pedig gyengítette az iraki népnek okozott károk miatt érzett kollektív büntudatot.

Összegzés

A kollektív büntudat egy averzív csoportalapú érzélem, amely olyankor alakul ki, amikor a sajátcsoporthoz való viszonyt elismeri felelősségét egy másik csoport ellen elkövetett, igazságtalannak ítélt károkozásért (Branscombe, 2004). Mind a négy kísérlet megmutatta, hogy amikor egy csoport tagjait csoportjuk történelmi viktimizációjára emlékeztetjük, a csoporttagok kisebb valószínűséggel érznek kollektív büntudatot a jelenbeli konfliktus során okozott károk miatt. A holokausz felidézése a zsidó résztvevők esetében (1. és 2. kísérlet), valamint a 9/11-es, illetve a Pearl Harbor-i támadás felidézése az amerikai résztvevők esetében (3. és 4. kísérlet) csökkentette a kollektív büntudat megjelenésének valószínűségét a külső csoport (a zsidók esetében a palesztinok, az amerikaiak esetében az irakiak) ellen a jelenben elkövetett károkozással összefüggésben.

Megvizsgáltuk továbbá, hogy milyen közvetítő mechanizmusok útján csökkent a sajátcsoporthoz való viszonyt történelmi viktimizációjának felidézése a kollektív büntudatot. Két kulcsfontosságú mediátort feltételeztünk: a sajátcsoporthoz való viszonyt tulajdonított felelősség csökkenését a jelenben elkövetett károkozással összefüggésben, valamint az új ellenségnek okozott károk igazolását.

Az 1. és a 2. kísérletben egyaránt az izraeli agresszió palesztin terrorizmusra hivatkozó igazolása közvetítette a holokausz felidézésének kollektív büntudatra gyakorolt hatását. A holokauszt felidéző zsidó résztvevők kevésbé érztek kollektív büntudatot a palesztinok ellen elkövetett izraeli agresszió miatt, mégpedig azzal arányosan, amilyen mértékben a palesztinok magatartásának az izraeli agressziót igazoló vonatkozásait

hangsúlyozták. Saját csoportjuk tetteinek a külső csoport agressziójára adott válaszként történő igazolása a kollektív büntudat enyhítését szolgálta. A 2. kísérletben, bár mind az észlelt felelősséget, mind Izrael területi követelésének támogatását növelte a sajátcsoporthoz való viszonyt viktimizációjának felidézése, egyik sem mediálta a kollektív büntudatot. Gyakran előfordul, hogy az igazolás igénye nagyobb hangsúlyt kap, mint a felelősség elkerülése (Branscombe, 2004). Ez különösen akkor valószínű, amikor a csoporttagok nagyon kevés felelősséget érznek a külső csoport által elszenvedett károkért, miként a zsidó résztvevők esetében megfigyeltük az 1. és a 2. kísérletben. Így amikor a csoporttagok kevés hajlandóságot mutatnak a felelősség elismerésére, a kollektív büntudat csökkentésének egyetlen lehetséges eszköze a sajátcsoporthoz való viszonyt igazolása. Ennél is fontosabb, hogy a 2. kísérletben a holokausz felidézése csak a zsidó résztvevők válaszait befolyásolta (szemben a keresztényekkel), ami alátámasztotta hipotézisünket, mely szerint csak a sajátcsoporthoz való viszonyt történelmi viktimizációjának felidézése gyakorol hatást a jelenben okozott károkat kísérő kollektív büntudatra. Bár felvethető, hogy a holokausz felidézése – annak súlyos következményei miatt – általában csökkenti a későbbi csoportközi károkozás észlelt jelentőségét, nem ezt mutatták a nem zsidó résztvevőktől nyert adatok a 2. kísérletben. A holokausz felidézése egyik mért változó esetében sem gyakorolt számottevő hatást a nem zsidó résztvevők válaszára, beleértve a palesztinok ellen elkövetett izraeli agresszió igazolását és a kollektív büntudatot. A 3. és 4. kísérletben az USA történelmi viktimizációjának felidézése az Irakban elkövetett amerikai agresszió igazolására ösztönözte az amerikai résztvevőket. Meg kell jegyeznünk, hogy bár a különböző csoportközi viszonyok kontextusában konzisztens hatást mutattak az egyes kísérleti feltételek, egy fontos eltérés is jelentkezett. Az 1. és 2. kísérletekkel ellentétben a 3. kísérletben mind az Irak ellen indított háború igazolása, mind az észlelt amerikai felelősség mediátorként funkcionált az emlékeztető és a kollektív büntudat között mutatkozó kapcsolatban. A 4. kísérletben azonban csak a sajátcsoporthoz való viszonyt bizonyult mediátornak. Hogy mely tényező – a károkozás igazolása, a felelősségvállalás vagy a kettő együttesen – játszik közvetítő szerepet a sajátcsoporthoz való viszonyt történelmi viktimizációjának felidézésében a kollektív büntudatra gyakorolt hatásában, attól függhet, hogy a sajátcsoporthoz való viszonyt hajlandóak-e nyílt párbeszédet folytatni a sajátcsoporthoz való viszonyt okairól és következményeiről.

Azt állíthatjuk, hogy az USA-ban gyakran megújuló nyilvános vita folyik az irakiak által elszenvedett károkért viselendő amerikai felelősségről (pl. Time, 2006). Noha ma a legtöbb amerikai elismeri az USA felelősségét az iraki háborút illetően (Pollingreport.com, 2007), Bush

elnök és támogatói azt állítják, hogy a folyamatos vallási alapú erőszak, nem pedig az amerikai beavatkozás az oka az irakiak által elszenvedett sérelmeknek (Cable News Network, 2006).

Ezzel ellentétben a zsidóság izraeli-palesztin konfliktust illető felelősségéről viszonylag ritkán folynak hasonló viták az észak-amerikai zsidók (és az izraeliek) körében (lásd Bar-Tal, 1998). Ehelyett a nyilvános viták és a történelmi viktimizáció emlékeztetének pszichológiai hatásai olyan legitimációs folyamatokra korlátozódnak, melyek középpontjában az izraeli agressziót kiprovokáló palesztin terrorizmus áll.

Érdemes megjegyezni, hogy bár a 3. kísérletben az agresszió igazolása közvetítő szerepet játszott az emlékeztető és a kollektív büntudat közötti kapcsolatban (miként az első két kísérletben a zsidó résztvevők esetében), a 4. kísérletben nem mutatkozott meg ez a mediációs hatás. Az eltérő eredmények egyik lehetséges magyarázata, hogy a 4. kísérletben az agresszió igazolását nem ugyanazokkal a tételekkel mértük fel, amelyeket a 3. kísérletben alkalmaztunk. A 3. kísérletben használt tételek az al-Kaida terrorcselekményeivel magyarázták az amerikai háborús beavatkozást, míg a 4. kísérletben a tételek azokra az általánosabb amerikai törekvésekre vonatkoztak, amelyek meg kívánják óvni a világot a zsarnoksággal és a szélsőséges ideológiákkal szemben. Lehetséges, hogy az amerikaiak igazoltnak látják az USA agresszióját, amikor azt a terrorizmusra adott válaszként értelmezik, ám kevésbé készek arra, hogy a világ zsarnoksággal szembeni megvédését használják igazolásként, amikor az USA iraki háborús szerepvállalásáról van szó. Egy másik magyarázat az lehet, hogy a 4. kísérlet 2007 elején zajlott le, amikor az Egyesült Államokban a politikai közvélemény a háborúellenesség irányába mozdult el, míg a 3. kísérletet 2003 végén végeztük, amikor az iraki háború támogatottsága jelentősen magasabb volt.

Ezzel összhangban a CBS News/New York Times közvéleménykutatása szerint 2007 januárjában az amerikaiak csupán 23%-a helyeselte az iraki háborút, míg 2003 májusában 72%-uk fejezte ki támogatását (Pollingreport.com, 2007). Összességében az amerikaiak ma nagyobb felelősséget vállalnak az iraki invázióért, és kevésbé ítélik jogosnak az Egyesült Államok beavatkozását (pl. a hiányzó iraki tömegpusztító fegyverek miatt). Álláspontunk szerint mind a felelősségvállalás, mind a legitimáció lényegesen hozzájárul a kollektív büntudat enyhítéséhez. A tágabb politikai kontextus határozza meg, hogy melyik stratégia a legcélravezetőbb.

A sajátcsoporth történelmi viktimizációja által kiváltott érzelmi reakciók

A vizsgálatainkban kapott eredményekkel szemben felvethető, hogy a történelmi viktimizáció felidézése valójában fokozott együttérzést eredményez az áldozattá vált külső csoport tagjai iránt. Úgy tűnik azonban, hogy amikor a külső csoport közvetlen konfliktusban áll a sajátcsoporthal, a sajátcsoporth történelmi viktimizációjának felidézése a csoport-identitás fokozott védelméhez vezet, amely meggátolja a proszociális csoportközi viselkedést. Ebből következően feltehető, hogy nem lenne bölcs döntés egy ellenséges csoportot saját történelmi viktimizációjára emlékeztetni. Sőt eredményeink arra utalnak, hogy az ilyen emlékeztetők a kívánttal ellentétes hatást érnek el, mivel különösen fenyegetőek a viktimizált csoport számára. Amikor egy csoport tagjai veszélyben érzik csoportjuk előnyös politikai, gazdasági vagy fizikai körülményeit, felfokozott negatív reakciókat mutatnak a külső csoport felé (Branscombe és Wann, 1994; Eidelson és Eidelson, 2003; Stephan és Stephan, 1996). Ezzel összhangban azt találtuk, hogy a sajátcsoporth múltbeli fenyegetettségének felidézése csökkentette az átélt kollektív büntudatot. Tudomásunk szerint vizsgálataink elsőként demonstrálják, hogy a sajátcsoporth történelmi viktimizációjának előtérbe helyezése csökkentheti az új ellenséges csoportnak okozott károkat kísérő kollektív büntudatot. Úgy gondoljuk, külön figyelmet érdemel, hogy nem minden résztvevő élt abban az időben, amikor a felidézett viktimizációs események lezajlottak. Eredményeinkkel összhangban a holokauszt túlélők leszármazottaival végzett kutatások hasonló érzelmi reakciókat találtak a holokausztról közvetlen tapasztalattal nem rendelkező és a kollektív traumát személyesen átélő egyének körében (Yehuda és mtsai, 2000). Ehhez hasonló eredményeket közölt Wayment (2004), melyek szerint azok az egyének, akiket a 9/11-es támadások nem érintettek közvetlenül (akik nem New Yorkban és nem Washingtonban éltek, és nem ismertek senkit az áldozatok közül), ugyanolyan erős érzelmeket éltek át, amikor hat hónappal az események után felidéztek a történeteket, mint azok, akik közvetlen személyes tapasztalattal rendelkeztek. A felidézett történelmi múlt érzelmi következményeinek tehát nem feltétele, hogy a csoporttagok személyesen részt vegyenek a károkozásban, illetve személyesen átéljék a sajátcsoporth viktimizációját.

A kutatás korlátai és további kutatási irányok

Szót kell ejtenünk a jelen kutatás bizonyos korlátairól. Először is, az első két kísérletben egyetlen tétellel mértük az egyes mediátorokat. Bár célszerűbb lett volna több tétellel mérni a palesztin terrorizmust, az izraeli

felelősséget és az izraeli területi követelést, az említett vizsgálatokban kapott eredmények így is a manipuláció erőteljes hatását mutatták. A 3. és 4. kísérletben, amelyekben több tétellel mértük az egyes mediátorokat, hasonló hatásokat mutatott a sajátcsoporthoz való identifikációjának felidézése. Másodszor, mivel a vizsgálati minták kizárólag észak-amerikai zsidó résztvevőkből álltak, lehetséges, hogy az első két kísérlet eredményei nem vonatkoztathatók az izraeli zsidókra. Ezek a csoportok valószínűleg számos olyan jellemző tekintetében különböznek, amelyek befolyásolják az izraeli-palesztin konfliktus kiváltotta érzelmi reakciókat. Mivel az észak-amerikai zsidók kevés közvetlen kapcsolatot tartanak fenn palesztinokkal, amely fontos az előítéletek csökkentése szempontjából (Pettigrew és Tropp, 2000), a jelenlegi konfliktusra adott érzelmi válaszaik hátterében eltérő változók állnak, mint az izraeli válaszadók esetében, akik feltehetőleg kiterjedt kapcsolatokkal rendelkeznek a palesztinok körében. Egyfelől azok, akiket közvetlenül érint a konfliktus, illetve akiket személyes kapcsolat fűz a megkárosított csoport tagjaihoz, talán nehezebben magyarázzák az izraeli agressziót a palesztin terrorizmussal, s ezért erősebb kollektív büntudatot érezhetnek. Másfelől ugyanakkor az izraeli zsidók motiváltabbak lehetnek arra, hogy saját csoportjuk tetteit igazolják (lásd Roccas, Klar és Liviatan, 2006), továbbá a palesztin terrorcselekmények különösen megragadhatják figyelmüket.

A jövőbeli kutatásoknak olyan csoporttagok körében kell megvizsgálniuk a történelmi viktimizáció felidezésének hatásait, akiket közvetlenül érint a jelenlegi csoportközi konfliktus. Bár a 3. és 4. kísérletben nem kérdeztük meg a résztvevőket, hogy közvetlenül érintettek-e az iraki háborúban (pl. szolgál-e családtagjuk az amerikai hadseregben), nincs okunk feltételezni, hogy a kollektív büntudat elkerülésére irányuló törekvésük eltérne azokétól, akiket személyesen nem érint az iraki háború. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a vizsgálttól eltérő mediációs modellek is illeszkedhetnek adatainkhoz. Felvethető, hogy a kollektív büntudat közvetítő szerepet játszik a sajátcsoporthoz való identifikációjának felidézése és a folyamatváltozóként vizsgált tényezők közötti kapcsolatban. Vizsgálatainknak nem volt célja, hogy statisztikailag teszteljék az ilyen fordított modelleket, továbbá az ilyen modellek nem állnak összhangban a csoportközi érzelmek létező elméleti megközelítéseivel. A csoportközi érzelmek elmélete (Smith, 1993, 1999), valamint a kollektív büntudat kiváltó okainak modellje (Branscombe, 2004) szerint a kollektív érzelmeket a csoportközi események értékelése váltja ki, nem pedig fordítva. Nehéz elképzelni olyan helyzetet, amelyben az emberek kollektív büntudatot élnek át, majd arra a meggyőződésre jutnak, hogy csoportjuk igazságtalanul okozott kárt más csoportoknak. Korábbi em-

pirikus kutatások, amelyekben a mediátorként értelmezett változót – a sajátcsoporthoz való identifikációt – a sajátcsoporthoz való identifikáció okozta érzélt jogosságát – manipulálták, alátámasztották, hogy e változó oki szerepet játszik a kollektív büntudat megjelenésében (Miron és mtsai, 2006). A felelősség és büntudat viszonyát tekintve azonban Berndsen és Manstead (2007) arra mutat rá, hogy a felelősségtudat kialakulása a személyközi kapcsolatokban átélt büntudat függvénye, nem pedig fordítva. Álláspontjuk szerint a károkozást illető felelősségtudat – melyet a kontrollálhatóság és az okozott kár érzélt mértéke alapján mértek – nem más, mint büntudat által motivált körületekkel szembeni helyzetértelmezés. Célszerű lenne további kutatások keretében megvizsgálni mind a manipulált büntudat hatását az azzal összefüggő felelősség különböző vonatkozásaira, mind pedig a fordított irányú hatásokat, ami rávilágíthatna arra, hogy mennyiben érvényes az alternatív mediátor-hatás sorrend a kollektív érzelmek esetében.

Végül meg kell említenünk, hogy mind a négy felmérést online formában végeztük. Bizonyítékok támasztják alá, hogy a csoportközi érzelmekhez hasonló érzékeny kérdések vizsgálataiban őszintébbek, illetve kevésbé követik a társadalmi elvárásokat az online médiumon keresztül küldött válaszok (Evans, Garcia, Garcia és Baron, 2003). Az első két kísérletben használt toborzási módszerünk (zsidó hallgatói csoportok e-mail üzenetben történő megkeresése) alkalmas egy erősen azonosuló minta összeállítására, bár a manipuláció ebben a speciális mintában is erős hatást gyakorolt a válaszokra. Továbbá a 3. és 4. kísérletben az amerikai résztvevők jelentősen alacsonyabb azonosulást mutattak, így eredményeink feltehetőleg nem magyarázhatók ezzel a tényezővel.

Konklúzió

Az itt bemutatott kísérletek jelentős eredményekkel támasztják alá állításunkat, mely szerint a sajátcsoporthoz való identifikációjának felidézése csökkentheti az új ellenségnek okozott károk miatt érzett kollektív büntudatot. Megbizonyosodtunk arról, hogy ezt a hatást mind a sajátcsoporthoz való identifikáció érzélt felelősségének csökkenése, mind az okozott kár igazolása előidézheti. Ezek az eredmények összhangban állnak Branscombe (2004) kollektív büntudatra vonatkozó folyamatmodelljével, mely szerint két tényező felelős a kollektív büntudat érzéséért – a sajátcsoporthoz való identifikáció, és a károkozás érzélt jogtalansága vagy erkölcselensége. A csoporttagok csak olyankor élnek át kollektív büntudatot, ha elismerik, hogy csoportjuk felelős a külső csoportnak okozott károkért, ugyanakkor a károkozás nem igazolható. Betekintést nyertünk abba, hogy milyen következményekkel jár a csoport történelmi viktimizációjá-

nak felidézése a csoport tagjaira. Négy kísérlet egybehangzó eredményei szerint a történelmi viktimizáció felidézése csökkentette az olyan tettek miatt érzett kollektív büntudatot, melyet a sajátcsoport más tagjai egy jelenlegi csoportközi konfliktus során követtek el. Ez a hatás kizárólag a sajátcsoport történelmi viktimizációjának felidézésekor jelentkezett. A 2. kísérletben a holokauszt felidézése csak a zsidó résztvevők válaszait befolyásolta, szemben a keresztényekkel, míg a 4. kísérletben az amerikai történelmi viktimizáció (a Pearl Harbor-i és a 9/11-es támadás) felidézése csak az amerikai résztvevők válaszaikra gyakorolt hatást, szemben a kanadai résztvevőkkel. Eredményeink tehát nem értelmezhetők pusztán kontraszthatásokként, melyek eredményeként egy tetszőleges csoport súlyos következményekkel járó múltbeli viktimizációja csökkenti a sajátcsoport jelenbeli tetteinek látszólagos súlyosságát. Ha ez lenne a helyzet, akkor a különböző külső csoportok történelmi viktimizációjának felidézése ugyancsak csökkentette volna az átélt kollektív büntudatot. A kísérleteinkben vizsgált csoportokhoz hasonlóan minden kulturális csoport számára kiemelkedő jelentőséggel bír saját történelme, amely lehetővé teszi, hogy a csoport megőrizze emlékezetében a múlt – különösen pedig az igazságtalanság elleni küzdelem – tapasztalatait (Pennebaker és Banasik, 1997). Ily módon a csoport története jelentéssel ruházza fel a csoport létezését (lásd Barkan, 2000). Ha azonban a sajátcsoport kárt okoz egy másik csoportnak, az arra ösztönözheti a csoport tagjait, hogy elfelejtésük vagy megpróbálják igazolni az elkövetett károkozást (Baumeister és Hastings, 1997, Branscombe és Miron, 2004, Sahdra és Ross, 2007). A szociális identitás álláspontjával összhangban az erkölcstelenséggel vádolt csoport tagjai az önvédelem olyan eszközeihez folyamodnak, melyek célja a csoport pozitív önképének védelme, beleértve az észlelt felelősség csökkentését és a külső csoport ellen elkövetett tettek igazolását. E stratégiák önálló vagy együttes alkalmazásával eredményesen megelőzhető a kollektív büntudat megjelenése.

HIVATKOZÁSOK

- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1990). Mechanisms of moral disengagement. In W. Reich (Ed.), *Origins of terrorism: Psychologies, ideologies, theologies, and states of mind* (pp. 161–191). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Barkan, E. (2000). *The guilt of nations: Restitution and negotiating historical injustices*. New York: Norton.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173–1182.
- Bar-Tal, D. (1998). Societal beliefs in times of intractable conflict: The Israeli case. *International Journal of Conflict Management*, 9, 22–50.
- Bar-Tal, D. (2003). Collective memory of physical violence: Its contribution to the culture of violence. In E. Cairns & M. D. Roe (Eds.), *The role of memory in ethnic conflict* (pp. 77–93). New York: Palgrave Macmillan.
- Baumeister, R. F. & Hastings, S. (1997). Distortions of collective memory: How groups flatter and deceive themselves. In J. W. Pennebaker, D. Paez, & B. Rime' (Eds.), *Collective memory of political events: Social psychological perspectives* (pp. 277–293). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Berndsen, M. & Manstead, A. S. R. (2007). On the relationship between responsibility and guilt: Antecedent appraisal or elaborated appraisal? *European Journal of Social Psychology*, 37, 774–792.
- Branscombe, N. R. (2004). A social psychological process perspective on collective guilt. In N. R. Branscombe & B. Doosje (Eds.), *Collective guilt: International perspectives* (pp. 320–334). New York: Cambridge University Press.
- Branscombe, N. R., Ellemers, N., Spears, R. & Doosje, B. (1999). The context and content of social identity threat. In N. Ellemers, R. Spears & B. Doosje (Eds.), *Social identity: Context, commitment, content* (pp. 35–58). Oxford, England: Blackwell Publishers.
- Branscombe, N. R. & Miron, A. M. (2004). Interpreting the ingroup's negative actions toward another group: Emotional reactions to appraised harm. In L. Z. Tiedens & C. W. Leach (Eds.), *The social life of emotions* (pp. 314–335). New York: Cambridge University Press.
- Branscombe, N. R., Schmitt, M. T. & Schiffhauer, K. (2007). Racial attitudes in response to thoughts of White privilege. *European Journal of Social Psychology*, 37, 203–215.
- Branscombe, N. R., Slugoski, B. & Kappen, D. M. (2004). The measurement of collective guilt: What it is and what it is not. In N. R. Branscombe & B. Doosje (Eds.), *Collective guilt: International perspectives* (pp. 16–34). New York: Cambridge University Press.

- Branscombe, N. R. & Wann, D. L. (1994). Collective self-esteem consequences of out-group derogation when a valued social identity is on trial. *European Journal of Social Psychology*, 24, 641-657.
- Cable News Network. (2004). *Bush stands by al Qaeda, Saddam link*. (2004, July 15). Retrieved March 11, 2007, from <http://edition.cnn.com/2004/WORLD/meast/06/15/bush.alqaeda/>
- Cable News Network. (2006). *Bush blames Iraq's instability on Hussein*. (2006, March 29). Retrieved September 9, 2007, from <http://www.cnn.com/2006/POLITICS/03/29/bush.iraq.ap/index.html>
- Davis, J. M. (2003). *Martyrs: Innocence, vengeance and despair in the Middle East*. New York: Palgrave Macmillan.
- Dodge, K. A. & Coie, J. D. (1987). Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 1146-1158.
- Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R., & Manstead, A. S. R. (1998). Guilty by association: When one's group has a negative history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 872-886.
- Eidelson, R. J. & Eidelson, J. I. (2003). Dangerous ideas: Five beliefs that propel groups toward conflict. *American Psychologist*, 58, 182-192.
- Evans, D. C., Garcia, D. J., Garcia, D. M. & Baron, R. S. (2003). In the privacy of their own homes: Using the Internet to assess racial bias. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 273-284.
- Frijda, N. H., Kuipers, P. & Ter Schure, E. (1989). Relations among emotion, appraisal, and emotional action readiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 212-228.
- Islam, M. & Hewstone, M. (1993). Intergroup attributions and affective consequences in majority and minority groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 936-950.
- Kelman, H. C. (1992). Acknowledging the other's nationhood: How to create a momentum for the Israeli-Palestinian negotiations. *Journal of Palestinian Studies*, 22, 18-38.
- Kriesberg, L. (1998). *Constructive conflicts: From escalation to resolution*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Luhtanen, R. & Crocker, J. (1992). A collective self-esteem scale: Selfevaluation of one's social identity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 302-318.
- Miron, A. M., Branscombe, N. R. & Schmitt, M. T. (2006). Collective guilt as distress over illegitimate intergroup inequality. *Group Processes and Intergroup Relations*, 9, 163-180.
- Nario-Redmond, M. R. & Branscombe, N. R. (1996). It could have been better or it might have been worse: Implications for blame assignment in rape cases. *Basic and Applied Social Psychology*, 18, 347-366.

- Pennebaker, J. W. & Banasik, B. L. (1997). On the creation and maintenance of collective memories: History as social psychology. In J. W. Pennebaker, D. Paez & B. Rime (Eds.), *Collective memory of political events: Social psychological perspectives* (pp. 3-19). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Pettigrew, T. F. & Tropp, L. R. (2000). Does intergroup contact reduce prejudice? Recent meta-analytic findings. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing prejudice and discrimination: Social psychological perspectives* (pp. 93-114). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Pollingreport.com. (2007). *Iraq*. Retrieved March 2, 2007, from <http://www.pollingreport.com/iraq.htm>
- Powell, A. A., Branscombe, N. R. & Schmitt, M. T. (2005). Inequality as ingroup privilege or outgroup disadvantage: The impact of group focus REMEMBERING HISTORICAL VICTIMIZATION 1005 on collective guilt and interracial attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 508-521.
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 36, 717-731.
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2006). *Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in simple and multiple mediator models*. Manuscript submitted for publication.
- Roccas, S., Klar, Y. & Liviatan, I. (2006). The paradox of group-based guilt: Modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 698-711.
- Rouhana, N. & Bar-Tal, D. (1998). Psychological dynamics of intractable ethnonational conflicts: The Israeli-Palestinian case. *American Psychologist*, 53, 761-770.
- Sahdra, B., & Ross, M. (2007). Group identification and historical memory. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 384-395.
- Schlenker, B. R., Britt, T. W., Pennington, J. W., Murphy, R. & Doherty, K. J. (1994). The triangle model of responsibility. *Psychological Review*, 101, 632-652.
- Smith, E. R. (1993). Social identity and social emotions: Toward new conceptualizations of prejudice. In D. M. Mackie & D. L. Hamilton (Eds.), *Affect, cognition, and stereotyping: Interactive processes in group perception* (pp. 297-315). San Diego, CA: Academic Press.
- Smith, E. R. (1999). Affective and cognitive implications of a group becoming part of the self: New models of prejudice and of the selfconcept. In D. Abrams & M. Hogg (Eds.), *Social identity and social cognition* (pp. 183-196). Malden, MA: Blackwell Publishers.
- Staub, E. (1989). *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*. New York: Cambridge University Press.
- Stephan, W. G. & Stephan, C. W. (1985). Intergroup anxiety. *Journal of Social Issues*, 41, 157-175.

- Stephan, W. G. & Stephan, C. W. (1996). *Intergroup relations*. Boulder, CO: Westview Press.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7–24). Chicago, IL: Nelson-Hall.
- Teveeth, S. (1996). *Ben-Gurion and the Holocaust*. New York: Harcourt Brace.
- Time. (2006). *Was the war worth it?* (2006, March 20). Retrieved March 22, 2007, from <http://www.time.com>
- Watson, D., Clark, L. A. & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 1063–1070.
- Wayment, H. A. (2004). It could have been me: Vicarious victims and disaster-focused distress. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 515–528.
- Wohl, M. J. A., Branscombe, N. R. & Klar, Y. (2006). Collective guilt: Emotional reactions when one's group has done wrong or been wronged. *European Review of Social Psychology*, 17, 1–36.
- Wohl, M. J. A. & Reeder, G. D. (2004). When bad deeds are forgiven: Judgments of morality and forgiveness for intergroup aggression. In J. P. Morgan (Ed.), *Focus on aggression research* (pp. 59–74). New York: NOVA Science Publishers.
- Yehuda, R., Bierer, L. M., Schmeidler, J., Aferiat, D. H., Breslau, I. & Dolan, S. (2000). Low cortisol and risk for PTSD in adult offspring of holocaust survivors. *American Journal of Psychiatry*, 157, 1252–1259.

VERSENGŐ ÁLDOZATISÁG, VÁLASZUL A SAJÁTCSOPORTOT ÉRT VÁDAKRA¹

Daniel Sullivan, Mark J. Landau,
Nyla R. Branscombe és Zachary K. Rothschild
Kansas Egyetem

Az olyan vádak, amik szerint sajátcsoporthunk igazságtalanul ártott másoknak, igazságtalanul fenyegetik a csoport morális identitását. Az ezzel szemben alkalmazott, a morális identitás helyreállítását célzó egyik lehetséges ellenlépés a versengő áldozatiság, azaz annak kinyilvánítása, hogy a külső, sértett csoport nagyobb károkat okozott a sajátcsoporthoz. Férfiak, akiket megvádoltak azzal, hogy nőknek sérelmet okoztak, nagy valószínűséggel azt állítják, hogy a közvélemény részrehajló a nők iránt (1. kísérlet). A nők ugyanígy viselkedtek, mikor a pozitív diszkrimináció vádja illette őket a férfiakkal szemben (3. kísérlet). Egyetemisták is versengtek az áldozatszerpért az egyetemen dolgozókkal, miután csoportjukat az a vád érte, hogy megsértették őket (2. kísérlet). A 4. kísérlet szerint a versengő áldozatiságot a magas státuszú csoportokban az hívja életre, hogy tagjaikat megvádolják, amiért ilyen csoporthoz tartoznak. E jelenség a fordított stigmatizáció. Az 5. kísérletben a sajátcsoporthoz áldozatszerpének kinyilvánítása csökkentette a fordított stigmatizációt és a csoport aktuális viselkedése miatti büntudatot.

Kulcsszavak: versengő áldozatiság, kollektív viktimizáció, csoportközi kapcsolatok, nem, faj

¹ E cikk először 2012. január 9-én jelent meg az Online First-en. Kutatásainkat részben a National Science Foundation támogatta. Daniel Sullivan ugyanis megkapta a Graduate Research Fellowship kutatási ösztöndíját (Grant DGE-0907996). Itt mondunk köszönetet Kelsey Stappertnek, Ben Diefendorfnak, Ryan Folmsbee-nek, Elizabeth Finn-nek és Alex Taylornak az adatgyűjtésben nyújtott segítségükért. Köszönjük továbbá Ann E. Cuddnak a cikk korábbi változatára vonatkozó megjegyzéseit. A Daniel Sullivanre vonatkozó reagálásokat a következő címre küldjék: Daniel Sullivan, Department of Psychology, University of Kansas, 1415 Jayhawk Boulevard, Room 426, Lawrence, KS 66045-7556. E-mail: dsully@ku.edu (*Journal of Personality and Social Psychology* © 2012 American Psychological Association 2012, Vol. 102, No. 4, 778–795 0022-3514/12/\$12.00 DOI: 10.1037/a0026573)

„A csoport sorolni kezdte régi sérelmeit /.../
mintegy azért versengve, hogy ki szenvedett
többet” (Vamik Volkan, 1997, 32. o.).

1993-ban fehér egyetemista fiúk, akik a rasszizmust vizsgáló fókuszcsoportot alkották, a következőképpen nyilatkoztak az etnikai kisebbségekről: „Újabban nem őket diszkriminálják, hanem minket, fehéreket. Mi kerültünk a kisebbségek korábbi helyzetébe” (Gallagher, 2003, 309. o.). Noha felületesen szemlélve az áldozatszerep nemkívánatos, és a fehér férfiak objektíve nem szenvednek olyan mérvű diszkriminációt az Egyesült Államokban, mint a nők vagy az etnikai kisebbségek (Roscigno, 2007), hasonló kijelentések egyre gyakoribbak a magas státuszú csoportok (például fehér férfiak) részéről (vö. Lynch, 1989). Természetesen nem csupán a magas státuszú csoportok állnak elő ilyen állításokkal. Egyik-másik szerző egyenesen az áldozatok nemzetének nevezte az Egyesült Államokat, ahol minden egyes csoport az áldozatszerepre pályázik (Coole, 2007). Vajon miért olyan kívánatos ez a csoportok számára?

E kérdésre ad választ a szociális identitáselmélet, valamint a moralitás modern elméleteinek elemzése. Eszerint az egyének abban érdekeltek, hogy fenntartsák saját csoportjuk pozitív erkölcsi megítélését. Annak lehetősége, hogy a mondott csoport illegitim módon ártott másoknak, a csoport morális identitását fenyegeti (Branscombe, 1998; Ellemers, Spears és Doosje, 1999). A mi feltevésünk az, hogy amikor a sajátcsoport az őt ért vádakkal szembesül (például, hogy igazságtalan egy másik csoporttal), a csoport tagjai védekezésül mindent elkövetnek, hogy fenntartsák csoportjuk morális feddhetetlenségét, és így elhárítsák az őket ért fenyegetést. Korunkban a sajátcsoport ezt egyebek között a viszonylagos áldozatszerep kinyilvánításával érheti el. Miként azt Volkan (1997) taglalja, az arab és izraeli vezető politikusok tárgyalásaiban (amiből a bevezető idézet való) azt állítják, amikor összemérik áldozatiságukat, hogy csoportjaiknak jár a megtorlás, ami feljogosítja őket a másik elleni fellépésre (pl. katonai erők bevetése), ami amúgy indokolatlan lenne. Feltesszük tehát ennek fényében, hogy azt a vádat, hogy a sajátcsoport másoknak ártott, a csoport a *versengő áldozatiság* igényének kinyilvánításával igyekszik kivédeni, azt állítva, hogy ő szenvedett többet a sértett csoporttól. A jelen kutatás e hipotézist a szociális identitáselmélet fényében vizsgálja.

A SAJÁTCSOPORT MORÁLIS STÁTUSZA, MINT A SAJÁTCSOPORTOT ÉRŐ FENYEGETÉSEK LEGFŐBB CÉLPONTJA

A szociális identitáselmélet értelmében az egyének főként ama társas csoportok alapján határozzák meg önmagukat, melyekkel azonosulnak és motiváltak arra, hogy megőrizzék e csoport pozitív megítélését (vö. Tajfel és Turner, 1986). Az erkölcs talán a legfontosabb szempont, amelynek alapján az egyén saját csoportját vagy csoportjait értékeli. Ebből az elképzelésből kiindulva Leach, Ellemers és Barreto (2007) bizonyítékokat gyűjtött arra nézve, hogy egy csoport vélelmezett morális státusza fontosabb az identifikáció folyamatában (például, hogy az egyén büszke, amiért a csoporthoz tartozhat), mint a csoport kompetenciája vagy szociabilitása. Kísérletek igazolják továbbá, hogy az emberek motiváltabbak csoportjuk státuszának javítására, ha úgy tartják, hogy a magas státusz a csoport moralitására és nem a kompetenciájára vonatkozik (Ellemers, Pagliaro, Barreto és Leach, 2008).

Mivel az egyének motiváltak arra, hogy csoportjukat erkölcsösnek lássák, lélektanilag fenyegetve érzik magukat, amennyiben csoportjuk más csoportokéhoz viszonyított morális státusza megkérdőjeleződik (Branscombe és mtsai, 1999; Leach és mtsai, 2007). Korábbi munkák rámutattak, hogy az emberek védekezni próbálnak a hasonló fenyegetésekkel szemben. Egyre több kutatási adat (pl. Doosje, Branscombe, Spears és Manstead, 1998; Wohl, Branscombe és Klar, 2006) sugallja, hogy a sajátcsoport sérelmes magatartásából fakadó kollektív büntudat arra ösztönzi a csoport tagjait, hogy legitimálják az általuk okozott károkat vagy igyekezzenek kárpótolni a külső csoportot. Úgy gondoljuk, hogy a versengő áldozatiság egyelőre kevésbé tanulmányozott, ám egyre gyakoribb válasz a sajátcsoport által elkövetett sérelmekre.

AZ ÁLDOZATSZEREK KINYILVÁNÍTÁSA A MORÁLIS HITELESSÉGÉRT VÍVOTT VERSENYBEN

Ha tekintetbe vesszük viszonylagos hátrányait, a gyengeséget és az alacsony státuszt, akkor egy csoport áldozatszerepe, legalábbis első pillantásra, nem tűnik kívánatosnak. E szerep a múltban is negatív felhangokat hordozott (Fassin és Rechtman, 2009). A jelen kulturális légkörben ellenben illegitim sérelem kiszolgáltatott áldozatának lenni mégis kívánatos lehet, amennyiben erkölcsi elismeréssel jár (Strassel, 2001).

Társadalmunkban a viktimizált csoport vagy egyén joggal vár el jelképes vagy anyagi kárpótlást meghurcoltatásáért (Moscovici és Pérez, 2009). Mi több, az áldozatszerep egyfajta morális felhatalmazással is jár (Sommer és Baumeister, 1998). Egyéni szinten az én áldozatként való észlelése csökkenti a további erkölcsös tettek végrehajtásának valószínűségét és ebben az áldozatszerepből fakadó felhatalmazottság érzése közvetít (Zitek, Jordan, Monin és Leach, 2010). Csoportszinten, a megélt kollektív viktimizáció együtt jár a sajátcsoport erkölcsi felhatalmazottságának érzésével (Bar-Tal, Chernak-Hai, Schori és Gundar, 2009). Az áldozatstátusz erkölcsi felhatalmazást ad a csoportnak, akár az amúgy morálisan elítélendő tettek elkövetésére is. Wohl és Branscombe (2008) azt találta, hogy amerikai kísérleti alanyok számára a sajátcsoport akár történelmi, akár közelmúltból származó viktimizációjának felidézése (legyen szó a Pearl Harbor elleni támadásról vagy 9/11 közelebbi traumájáról) csökkentette a jelenlegi iraki háborús akciókkal kapcsolatos bűntudatot. Hasonlóképpen a sajátcsoport múlt- vagy jelenbeli viktimizációra való emlékeztetés növelte a sajátcsoport által elkövetett atrocitásokért való megbocsátás szorgalmazását (Wohl és Branscombe, 2009). A mai kulturális légkörben olyan csoporthoz tartozni, amelyik negatívan lép fel egy áldozati szerepben lévő csoporttal szemben, az elkövetők morális identitását fenyegeti, míg a viktimizált csoporthoz tartozni morális státusszal jár. Ezt látszik igazolni, hogy Branscombe (1998) azt találta, hogy amennyiben arra emlékeztette a férfiakat, milyen jogtalan előnyöket élveznek a nőkkel szemben, ezzel feszélyezettséget idézett elő náluk, ám ha áldozati szereppel ruházta fel őket, az megnövelte önbizalmukat.

Mivel pedig az áldozatszerep morálisan felértékeli a csoportot, mind a viszonylag alacsony, mind a magas státuszú társas csoportok versengenek egymással áldozatiságuk elismeréséért. Ezt a jelenséget nevezte el Noor, Brown és Prentice (2008) *versengő áldozatiságnak*. Mivel a moralitás amúgy is viszonylag bizonytalan dimenzió, ingoványos terület (Nucci, 1996), ezért erősen ki van téve a társadalmi összehasonlító folyamatoknak (Monin, 2007), és az emberek a belső és külső csoport morális helyzete közötti látszólagos ellentmondásokat a viszonylagos áldozatszerpre való igényükkel igyekeznek feloldani. Például néhány katolikus és protestáns Észak-Írországból azért vetélkedik, hogy a helyi történelem olyan verzióját mutassák be a művészetek, a politikai megnyilvánulások és más médiumok segítségével, ahol a kölcsönös erőszak-történetben ők kerülnek ki valódi áldozatként (Noor és mtsai, 2008). Hasonlóképpen az izraeliek és palesztinok között a katonai erő bevetésének erkölcsi igazolásáról szóló folyamatos vita is nagyjából az áldozatszerepre való nagyobb igény kinyilvánításában koncentrálódik (Nadler és Shnabel, 2008).

A témával kapcsolatos jelenlegi elméleti, összehasonlító munkák megegyeznek abban, hogy a versengő áldozatiság jelensége elsősorban a morális identitásra vonatkozó fenyegetésre adott válaszként lép fel, amikor egy külső csoport igazolhatatlan, másoknak ártó viselkedéssel vádolja a sajátcsoportot. Az ilyen vádak *morális szakadékok* teremtenek a külső és belső csoport között, amelyben a megvádolt belső csoport morálisan alacsonyabb rendűnek tűnik a viktimizált külső csoporttal szemben. Azzal az állítással azonban, hogy a külső csoporthoz mérve saját csoportunk is szenvedett, ez a morális szakadék lélektanilag lecsökken.

Érdekes módon a kollektív áldozatiságnak ezen koncepciója azt sugallja, hogy mivel ez a sajátcsoport számára erkölcsi előnyökkel jár, ezért mind az objektíven mért magas és alacsony státuszú csoportok is élni fognak ezzel a stratégiával, amikor a csoportjuk morális identitása forog kockán. Egyes szociológusok (Todorov, 2003) azt állítják, hogy kisebbségi csoportok tagjai alkalmanként más kisebbségi csoportokkal kerülnek versengésbe az áldozatszerepért. Továbbá, azt várnánk, hogy az alacsonyabb státuszú csoportok kelnek gyakrabban versenyre a magas státuszúakkal az áldozatszerepért, amikor másoknak okozott ártalommal vádolják őket, mivel nekik több tapasztalatuk van a valódi áldozat élmények terén. Saját nézőpontunkból mégis úgy véljük, a magas státuszú csoportok motiváltak leginkább arra, hogy versenyre keljenek az áldozatszerepért. Noha ők ritkán tapasztalták csak meg az áldozatszerpet, mégis motiváltak lehetnek arra, hogy előálljanak versengő áldozati igényeikkel, amikor szembe találják magukat olyan információkkal, melyek azt sugallják, hogy nekik felelősségük lehet az alacsonyabb státuszú csoport relatív társadalmi deprivációjában.

Mivel pedig a magas státuszú csoportok ilyen viselkedése szembe megy azzal, amit elvárnánk, kutatásaink során különösen érdekelt bennünket, milyen mértékben alkalmazzák e védekező stratégiát. Annak megértéséhez, hogy a magas státuszú csoportok miért vindikálják maguknak (a nyilvánvalóan az ő esetükben nem természetesen adódó) áldozatszerepet, tekintsük át, hogyan változott az áldozati léthez való viszony a nyugati kultúrában.

FORDÍTOTT STIGMATIZÁCIÓ ÉS AZ ÁLDOZATSZEREPE MODERN ÉRTELMEZÉSE

Friedrich Nietzsche (1887) foglalkozott annak jelenségével, hogy az áldozatcsoportok morálisan magasabb státusszal jellemezhetők, megállapítva hogy ez a valamelyest közelmúltbeli történelmi tendenciák eredménye.

Nietzsche amellet érvelt, hogy míg korábban a jó és a rossz fogalmait a hatalommal és az erővel társították, a zsidó-keresztény vallási gondolkodás elterjedésével inkább az alázat, a szenvedés és a mártíromság kötődött a magas erkölcsi státusz birtoklásához. Moscovici és Pérez (2009) hasonló gondolatmenet mentén fejtegeti, hogy a modern liberalizmus születésével és az emberiség-ellenes büntettek fogalmának megjelenésével az utóbbi 300 évben visszajára fordult a hatalommal rendelkezők és nem rendelkezők morális megítélése. A két szerző megfigyelte, hogy amíg régen a kisebbségi csoportokat együttesen morálisan alacsonyrendűnek és deviánsnak tartották, manapság számos kisebbségi csoport kikéri magának ezeket a címkeket, és feljogosultságokkal rendelkező áldozatként új identitást vesznek fel. Újabban az olyan diverz-csoportok, mint az afroamerikaiak és a hindu dalitok (érinthesetlenség) az utóbbi idők történelmében ártéltelmezik a tradicionális teológiai narratívákat, hogy kiegyenlítsék alacsony társadalmi státuszukat magasabb morális helyzetükkel (Mahalingam, 2007). Ezzel párhuzamosan az egykor a társadalmi normát diktáló domináns csoportokat mostanság gyakran tekintik bűnösnek és erkölcstelennek privilegizált helyzetük miatt (ld. még Williams, 1993).

A szociológus Lewis Killian (1985) a *stigmatizáció megfordításának* nevezi azt a folyamatot, melynek során a csoportmoralitás ártéltelődik a meghatározó kultúrákban, ahol a magasabb státuszú csoportok egyre inkább vétkesnek tünnek, míg a történelem során viktimizált alacsonyabb státuszúak morálisan felértékelődnek.

E folyamat során tehát a korábban stigmatizált (alacsony státuszú) csoport kulturálisan felmentést kap, míg a magasabb státuszú csoport tagjai, akik felelősek elnyomásukért, stigmatizálódnak (vagy így érzik), mivel a vétkesnek látott csoportokhoz tartoznak. Magas státuszú csoportok tagjainál a stigma megfordítása annak eredményeként jön létre, hogy a tagok úgy vélik, mások büntudatot várnak el tőlük (azokért a sérelmekért, amiket az alacsony státuszú csoportoknak okoztak), pusztán a csoporthoz való tartozásukból kifolyólag. Mivel pedig ez az elvárás feltételezi a sajátcsoport jogtalan károkozását, ezért potenciális fenyegetést jelent a morális társas identitásuk számára.

Killian (1985) megjegyzi, a stigma megfordítására adott egyik lehetséges válasz a vádakra a magasabb státuszú csoport részéről a versengő áldozatiság. Egyre gyakoribb, hogy a magasabb státuszú csoport tagjai igényt tartanak e viszonylagos áldozatszerepre. Ez történik, amikor fehér férfiak az egyetlen igazi áldozatnak kiáltják ki magukat egy olyan világban, amely pozitív diszkriminációval és a kisebbségek jelenlétét biztosító kvótákkal operál (D'Souza, 1991; Gates, 1993; Lynch, 1989). Mindez

arra utal, hogy az a történelmi folyamat, melynek során az áldozatiság morálisan pozitív tartalmat nyer, a magasabb státuszú csoport tagjaival is elhintette a lehetséges stigma megfordítás észlelését. Mivel pedig napjainkban a viszonylagos áldozatszerep egyúttal morális felmentést is von maga után, a magasabb státuszú csoport tagjai versengő áldozatisággal válaszolhatnak az észlelt identitás-fenyegetésre.

A JELEN KUTATÁS

Az előbbi elemzés alapján feltételezzük, hogy az a csoport, amelyet azzal szembesítenek, hogy csoportja igazságtalanul ártott egy másik csoportnak, inkább mutat versengő áldozatiságot, mint azok, akiket nem tettek ki ilyen szembesítésnek.

Továbbá, mivel egy ilyen leírás *morális szakadékot* feltételez a saját- és a külső csoport között, ami pedig természetéből adódóan összehasonlítással jár, azt is feltesszük, hogy egy ilyen bemutatás kiváltja a versengő áldozatiság sajátos jelenségét a morális szakadék csökkentésére. Más szóval nem várjuk el, hogy az olyan leírás, melyben a sajátcsoport árt a külső csoportnak, változtasson az áldozati élmények megítélésének mértékében, akár a sajátcsoport akár a külső csoport esetében az összehasonlítást nem előhívó helyzetekben. Feltételezzük továbbá, hogy a magasabb státuszú csoportoknál a sajátcsoport ártalmat okozó viselkedésének vádja hatására megjelenő versengő áldozatiságban az észlelt stigma megfordítás közvetít. Végül, mivel azt állítjuk, hogy a versengő áldozatiság igénye megvédi vagy helyreállítja a sajátcsoport morális identitását, ezért feltételezzük, hogy a sajátcsoport versengő áldozati igényével való szembesülés csökkenteni fogja gyakorlatilag azokat a negatív reakciókat (a fordított stigmatizáció érzékelését és a kollektív büntudat átélését), amik máskülönben felmerülnének, amikor a sajátcsoportot sérelmet okozó bánásmóddal vádolják.

Öt kísérletben tanulmányoztuk a versengő áldozatiság jelenségét, négy szociálisan jelentős összefüggésben. Az első kísérletben olyan leírással szembesítettük a férfiakat (egy magas státuszú csoportot, amelyben a nők meg nem érdemelten bántalmazták őket), majd lehetőséget adtunk rá, hogy a külső csoportokhoz képest a sajátcsoport áldozatnak állítsa be magát. A 2-es számú kísérletben egyetemi hallgatókat szembesítettünk az egyetemi dolgozók olyan bemutatásával, amelyben vagy a hallgatók vagy az adminisztrátorok indokolatlanul stigmatizáltak. Ez pedig lehetővé tette számunkra, hogy felmérjük, vajon a versengő áldozatiság iránti igény csak akkor merül-e fel, amikor a sajátcsoportot jogtalansággal vádolják, és nem a külső csoport jogtalan sérelmének

bármely egyéb eseténél. A korábban felvázolt elméleti keret arra enged következtetni, hogy az alacsony státuszú csoportok szintén ringbe szállnak, és versengenek az áldozati szerepért, amennyiben fenyegetve érzik morális identitásukat. A 3-as számú kísérletet ezért úgy manipuláltuk, hogy nőket (alacsony státuszú csoport) vagy szembesítettünk, vagy nem láttunk el olyan információkkal, miszerint diszkriminálják a férfiakat. Ezután felmértük a versengő áldozatiságot és a nők és férfiak áldozatiságának észlelt mértékét egymástól függetlenül, anélkül, hogy egymáshoz hasonlítottuk volna őket. Ilyenformán ellenőrizhettük hipotézisünk létjogosultságát, miszerint a sajátcsoport megvádolása beindítja a versengő áldozatiság reakcióját, olyan módon, ami eltér attól a hatástól, ami nem összehasonlító helyzetben határozza meg a sajátcsoport és a külső csoport áldozatélményének észlelését.

Utolsó két kísérletünkénél szintén magas státuszú csoportoknál fókuszáltunk a versengő áldozatiságra, illetve a fordított stigmatizációra – vagyis annak észlelésére, hogy a társadalom nagy része egy csoportot tart felelősnek azért, mert erkölcstelenek, egy másik csoportnak – mind a versengő áldozatiság közvetítőjeként és következményeként. A 4-es számú kísérletben feltételezett folyamatainkat a faji megkülönböztetés kontextusában tanulmányoztuk. Először fehér hallgatókat szembesítettünk a feketék olyan reprezentációjával, miszerint őket nem veszik fel olyan könnyen az egyetemre, majd megmértük, hogyan jelentkezik ezek után a versengő áldozatiság és a fordított stigmatizáció. Az 5-ös számú kísérletben úgy manipuláltuk a versengő áldozatiság reakcióját, hogy azzal vádoltunk meg fiatal felnőtteket, hogy diszkriminatív módon bántanak az idősebbekkel és vagy bemutattuk nekik vagy nem, hogy a fiatalok mennyi sérelmet szenvednek el az idősekhez képest. Ezután megnéztük, fellép-e a fordított stigmatizáció, és érez-e a sajátcsoport büntudatot az idősebbekkel szembeni viselkedése miatt.

A kísérletek során végig megpróbáltuk figyelembe venni azt az alternatív lehetőséget, miszerint a versengő áldozatiságot anyagi vagy társadalmi státuszra való jogosultság érzése is motiválhatja a morális identitás megőrzésének igénye helyett.

1. KÍSÉRLET

A nők a mai napig a társadalmi (Ellemers és Barreto, 2009), valamint gazdasági (Gittel, 2009) megkülönböztetés különböző formáit szenvedik el az Egyesült Államokban és szerte a világon (ENSZ, 2007) és továbbra is alacsonyabb státuszú csoportot képviselnek a férfiakhoz viszonyítva (vö. Cudd, 2006). Ugyanakkor, a valós nemi egyenlőtlenségekkel

kapcsolatos egyre növekvő tudatosság hatására paradox módon néhány objektív szempontból is magasabb státuszú férfi érzi magát a nemi diszkrimináció áldozatának, amit gyakran a nőkkel szembeni diszkrimináció ellensúlyozására szánt intézkedésekből és vélekedésekből származtatnak. (Kobryniewicz és Branscome, 1997).

Jelen vizsgálódásunk szempontjából feltételezhetjük, hogy a férfiak észlelt nemi diszkriminációja vonatkozó részben a versengő áldozatiságnak köszönhető. Konkrétan feltesszük, hogy a férfiak akkor bocsátkoznak versengő áldozatisági vitába a nőkkel, amikor saját csoportjukat megvádolják a külső csoporttal szembeni kártékony bánásmóddal. Hipotézisünk alátámasztására férfi kísérleti alanyaink egy részével elolvastattunk egy cikket, amelyben a külső csoport nem jelent meg áldozatként (azaz mára megszűnt a nőkkel szembeni diszkrimináció), megérdemelten áldozattá váltként jelent meg (azaz a velük szembeni diszkrimináció tulajdonságaik és döntéseik rovására írandó), vagy a sajátcsoport által áldozattá váltként jelent meg (azaz a férfiak felelősek a nők jelenleg fennálló viktimizációjáért). A résztvevők ezután lehetőséget kaptak, hogy kinyilvánítsák a célcsoporthoz mért viszonylagos áldozati szerepüket.

Feltételeztük, hogy azoknál a férfiaknál, akiket olyan információval szembesítettek, ami azt sugallta, hogy ők felelősek a nőket érő diszkriminációért, erősebb versengő áldozatiság mutatkozik, mint azoknál, akiket nem szembesítettek ilyen információkkal. Ezt a hatást vártuk annak ellenére, hogy a férfiak objektíven mérve magasabb státuszú csoportnak számítanak a nőkhöz képest, illetve az áldozatszerep látszólag negatív jelentése ellenére is. Elméleti hipotézisünkre alapozva, miszerint a versengő áldozatiság védekezési reakció a sajátcsoportot ért jogtalan vádak ellen, nem számítottunk e jelenség felbukkanására abban az esetben, ahol a nők áldozati szerepét megérdemeltnek és önmaguk által előhívottnak állítottuk be, vagy nem állítottuk be áldozatokként őket. Mivel az áldozatszerepre gyakran úgy tekintünk, mint amiben a sértetteket megilletik bizonyos anyagi javak, mint például a pénzbeli kárpótlás (Cole, 2007), könnyen elképzelhető, hogy a külső csoport reprezentációjának manipulációja növelhette azt az érzést, hogy az áldozatok anyagi javakra jogosultak, ami a sajátcsoportot még inkább a viszonylagos áldozatszerep felvállalására ösztönözhetette. Ezzel a felvetéssel ellentétben elemzésünk arra engedett következtetni, hogy a versengő áldozatiság a morális fenyegetettségre adott válaszként és nem az észlelt anyagi javakért jelenik meg. Mindemellett ennek az alternatív lehetőségnek a felmérésére bevettünk egy mérőeszközt az észlelt anyagi javakra feljogosító áldozatiság mérésére is.

Módszer

A Kansas Egyetem (KU) negyvenkilenc férfighallgatóját véletlenszerűen beosztottuk az előbb ismertett három alcsoport egyikébe (azaz, amelyek számára a külső csoport nem-viktimizáltként, jogosan viktimizáltként vagy a sajátcsoport által viktimizáltként jelent meg), melyben a személyek közötti elrendezésben a versengő áldozatiság jelensége függő változóként szerepelt.

Kísérleti alanyainknak azt mondtuk, hogy gender tanulmányokhoz töltik ki online kérdőívünket. Előbb néhány töltelék-kérdést tettünk fel (hogyan elvonjuk figyelmüket a kísérlet fő céljáról), majd öt kérdés foglalkozott a férfikategóriával való azonosulással („Gyakran gondolok magamra férfiként”, „A férfilét meghatározó elem a számomra”, „Általánosságban, férfinak lenni szervesen hozzátartozik az önképemhez”, „Azonosulok más férfiakkal” „Szoros kapcsolódást érzek férfitársaimmal”. 1 = kifejezetten nem értek egyet, 7 = kifejezetten egyetértek; $\alpha = 0,94$). Ezeket a kérdéseket azért tettük fel, hogy előhangoljuk a nemi csoporttagságot a résztvevőknél. Azért is belevevők, hogy esetlegesen moderátor változóként szolgáljon a külső csoport reprezentációjának manipulációs hatásában a versengő áldozatiságra, tekintve, hogy az erősebb (szemben a gyengébbel) azonosulók a csoportjukat érő fenyegetésre adott válaszaikban defenzívebbek. (Doosje és mtsai, 1998). Mivel Doosje és munkatársai (1998) azt találták, hogy a sajátcsoport általi ártalomra való emlékeztetés moderáló hatása csak a kétértelműen bemutatott sérelmeknél érvényesült (ami a mi külső csoport reprezentációjának manipulációknál nem állt fenn), nem is vártunk el moderáló hatást.

A külső csoport reprezentációjának manipulációja

A résztvevők ezután elolvastak egy ál-újságcikket, amely a nők helyzetéről szólt a modern világban. Ez a cikk független változóként szolgált, és egy korábbi, észlelt külső csoport diszkriminációra vonatkozó manipuláción alapult (Schmitt, Branscombe és Postmes, 2003). A kísérlet résztvevőit véletlenszerűen rendelték hozzá a három alcsoporthoz, amely háromfajta cikket kapott (a szerző nemét egyikben sem jelölték meg).

A *nem áldozati feltételben* a cikk azt állította, hogy a modern társadalomban a férfiaknak és a nőknek egyforma lehetőségeik vannak a sikerre, és egyetlen szó sem esett bármely csoport viktimizációjáról.

Az *önmaguknak köszönhető (megérdemelt) áldozatiság* feltételnél, a cikk azt fejtette, hogy a modern társadalmakban diszkrimináció éri a nőket, ám ez önnön biológiai adottságaik és életmódbeli döntéseik rovására írható. A cikk efféle kitételeket tartalmazott:

„Biológiai különbségeik és ezekből következő választásaik miatt a nők mind a mai napig széles körű diszkriminációnak vannak kitéve a munkahelyen és az élet egyéb területein. Bizonyos velük született tulajdonságaikból adódóan szenvednek el a diszkriminációt, amelyért a férfiak nem felelősek.”

A nem áldozati és önmaguknak köszönhető áldozatiság ábrázolás összehasonlításul szolgált a harmadikkal szemben, ezeket arra terveztük, hogy ne sugalljanak fenyegetést a sajátcsoportra nézve.

A *sajátcsoport okozta áldozatiság* feltételben a cikk amellel érvelt, hogy a férfiak szándékosan kényszerítik áldozatlétbe a nőket. A szöveg efféle kitételeket tartalmazott:

„A diszkrimináció, amellyel a legtöbb modern nőnek szembe kell néznie, közvetlen következménye a férfiak szexizmusának. A nők mind a mai napig széles körű diszkriminációnak vannak kitéve a munkahelyen és az élet egyéb területein, ami a férfiak viselkedésének és kiterjedt előítéleteinek köszönhető valamennyi társadalmi rétegben.”

A sajátcsoport olyan ábrázolása, amiben a felelősek a külső csoport szenvedéseiben azt a célt szolgálják, hogy a sajátcsoport morális identitástudatát fenyegetse.

Fontos körülmény, hogy a teljes diszkrimináció mértéke az önmaguknak-köszönhető-áldozatiság és a sajátcsoport-okozta-áldozatiság feltételekben ugyanannyi volt, csupán ennek állítólagos forrását neveztük meg különbözőképpen. Ezzel kizártuk a lehetőséget, hogy bármiféle különbség, amit észlelünk, a két feltétel között annak legyen köszönhető, hogy eltérően észlelték a külső csoport szenvedéseinek összmértékét (ami például befolyásolhatta volna a külső csoport iránti empátia érzését).

A manipuláció hatásosságának ellenőrzése

A résztvevőknek ezután három kérdésre kellett válaszolniuk, ami azt mérte, mennyire volt hatásos a külső csoport reprezentációjának manipulációja. Konkrétan, egy hétpontos skálán kellett jelezniük, hogy mennyiben értenek egyet az alábbi kijelentésekkel: „Az elolvasott cikk szerint a nők diszkrimináció áldozatai”, „Az elolvasott cikk szerint a nők a felelősek az általuk megtapasztalt diszkriminációért”, „Az elolvasott cikk szerint a nők diszkriminációjáért a férfiak felelősek”.

Versengő áldozatiság

A résztvevők ezután kitöltötték egy egy-ítemes skálát az észlelt a versengő áldozatiságra vonatkozóan: „Társadalmunkban a férfiak a nőkkel szemben _____ diszkriminációt szenvednek el. 1: összességében kevesebbet, 2: ugyanannyit, 3: összességében többet.

Az áldozatok anyagi javakra való jogosultságának észlelése

A kérdőív végén két kérdést tettünk fel az áldozatok anyagi jogosultságának felmérésére, hogy ellenőrizzük a manipulációknak az ennek észlelésére való hatását. Konkrétan, a résztvevők 7 pontos skálán értékelték egyetértésük mértékét az alábbi kijelentésekben: „Társadalmunkban a diszkrimináció áldozatait bizonyos mértékű javak illetik meg, mint például anyagi kárpótlás vagy nagyobb részesedés a politikai hatalomból”, és „Társadalmunk általában kárpótolja a diszkriminációt szenvedett csoportokat”.

E két kérdésre adott válasz szignifikáns korrelációt mutatott ($p < 0,001$) $r = 0,63$, és egy kérdéssé alakítottuk őket az áldozatok anyagi jogosultságának mérésére.

Eredmények és megbeszélés

A manipuláció hatásosságának ellenőrzése

E célból egyszempontos varianciaanalízist végeztünk (ANOVA-k; a külső csoport reprezentációja: nem viktimizált vs. önhibájából viktimizált vs. a sajátcsoporthoz által viktimizált) minden egyes manipuláció ellenőrzésére vonatkozó itemen. Szignifikáns eltérés mutatkozott a következő állításra: „Az elolvasott cikk szerint a nők diszkrimináció áldozatai”. $F(2, 46) = 11,42$, $p < 0,001$. Mint várható volt, a páronkénti összehasonlításból kitűnt, az a két alcsoport, amely a nők önviktimizációjáról és a férfiak általi viktimizációjáról olvasott, erősebben egyetértett ezzel a kijelentéssel, mint az az alcsoport, ahol a cikkben nem volt szó a nők viktimizációjáról. $t_s > 4,0$, $p_s < 0,01$, ugyanakkor a két első alcsoport egyetértésének mértéke nem különbözött jelentősen: $p = 0,87$ ($M_{Nemviktimizált} = 2,50$; $M_{Önviktimizált} = 5,33$; $M_{A sajátcsoporthoz által viktimizált} = 5,22$). Végül az állításra – „Az elolvasott cikk szerint a nők diszkriminációjáért ők maguk felelősek” – szintén szignifikáns eredményeket kaptunk: $F(2, 46) = 8,71$, $p < 0,01$. Az önviktimizáció feltételével szembesült alcsoport résztvevői közül többen értettek egyet a fenti állítással, mint a másik két alcsoportban, amely nem beszélt a nők viktimizációjáról vagy a férfiaknak tulajdonította azt. $t_s > 3,36$, $p_s < 0,01$. Ez utóbbi két alcsoportban nagyjából megegyezett az egyetértés szintje. $p = 0,53$. ($M_{Önviktimizált} = 4,13$; $M_{Nemviktimizált} = 2,00$; $M_{A sajátcsoporthoz által viktimizált} = 2,33$). Végül szintén szignifikáns eredmény született arra az itemre, hogy: – „Az elolvasott cikk szerint a nők diszkriminációjáért a férfiak felelősek” – olvasóinak alcsoportjában. $F(2, 46) = 6,19$, $p < 0,01$. Azok, akik a sajátcsoporthoz által viktimizált feltételben vettek részt, erősebben egyetértettek ezzel az állítással,

mint a nemviktimizált vagy önviktimizált állapotról olvasók. $t_s > 2,65$, $p_s < 0,02$, míg a másik két csoportban nem különbözött számottevően az egyetértés mértéke, $p = 0,51$ ($M_{A sajátcsoporthoz által viktimizált} = 4,89$; $M_{Nemviktimizált} = 3,13$; $M_{Önviktimizált} = 2,67$).

Versengő áldozatiság

Adataink első vizsgálata azt sugallta, hogy heterogenitás mutatkozik a varianciák terén az egyes feltételek között a versengő áldozatiság mérésénél, amit a varianciák heterogenitásának mérésére szolgáló Levene-teszt is szignifikánsan megerősített. $F(2, 46) = 7,11$, $p < 0,01$. Mivel eleve nem homogén szórást feltételeztünk, egyszempontos ANOVA-t végeztünk a versengő áldozatiságot mérő egyetlen itemre a Welch–Satterthwaite eljárással.² Noha az omnibusz-teszt nem volt szignifikáns, $F^*(2, 29,66) = 2,27$, $p = 0,12$, nem vártuk, hogy különbözzön annak a két állításnak a hatása, amely nem jelentett fenyegetést a sajátcsoporthoz nézve: azaz a külső csoport nemviktimizált és az önviktimizált reprezentációjánál. Így elsősorban annak szembeállítása érdekelt bennünket, amelyben két, fenyegetést nem tartalmazó feltételt hasonlítottuk össze a fenyegető feltétellel (szintén a Welch–Satterthwaite próba elvégzésével) (*nemviktimizált* = 1; *önviktimizált* = -1; *a sajátcsoporthoz által viktimizált* = -2). Mint várható volt, a sajátcsoporthoz okozta áldozatiság feltétel résztvevőinél erőteljesebben jelen volt a versengő áldozatiság jelensége ($M = 2,61$, $SD = 1,61$), mint a fenyegetést nem tartalmazó feltételeknél, $t'(20,97) = -2,08$, $p = 0,05$. A második szembeállítás a fenyegetést nem tartalmazó csoportok összehasonlításával (*nemviktimizált* = 1; *önviktimizált* = -1; *A sajátcsoporthoz által viktimizált* = 0) feltárta, ahogy az várható volt, hogy a nemviktimizált és önviktimizált feltételnél nem mutatkozott eltérés a versengő áldozatiság mértékében: *nemviktimizált* ($M = 1,69$, $SD = 0,79$), *önviktimizált* ($M = 1,87$, $SD = 0,64$), $t'(28,39) = -0,69$, $p = 0,49$.

Az észlelt áldozati anyagi jogosultság

A standard ANOVA, amit azzal a két itemmel végeztünk, ami az észlelt áldozati anyagi jogosultság mérésére szolgált, nem hozott szignifikáns eredményeket. $F(2, 46) = 1$, $p = 0,58$ ($M_{Nemviktimizált} = 3,88$;

² Emellett regresszió-analízist is végeztünk annak vizsgálatára, hogy nem befolyásolja-e a külső csoport reprezentációjának hatását, hogy a kísérleti személyek mennyire azonosulnak nemi kategóriájukkal (megjegyezzük, hogy az eloszlás görbéje aszimmetrikus eloszlást mutatott). $M_{Grand} = 5,67$ egy 7 pontos skálán. Konkrétan a versengő áldozatiság pontszámai regrediáltak a külső csoport reprezentációja (kontraszt kódolással: a sajátcsoporthoz által viktimizált = 1, nem viktimizált = -0,5, önviktimizált = -0,5), a férfi kategóriával való azonosulás központhoz igazított, folytonos),

$M_{\text{Önviktimizált}} = 4,12$; $M_{\text{A sajátcsoport által viktimizált}} = 3,67$). Érdekes módon annak percepciója, hogy az áldozatszerep anyagi jogosultsággal jár, negatívan (noha nem-szignifikánsan) függött össze a versengő áldozatisággal, $r = -0,13$, $p = 0,37$.

Azok a férfi kísérleti alanyok, akiket olyan leírással szembesítettek, amiben a csoportjuk igazságtalanul viktimizálja a nőket, nagyobb valószínűséggel bocsátkoztak áldozati versengésbe, mint a nem viktimizált és az önviktimizált feltételben résztvevők. A megérdemelt áldozatiság feltételben résztvevő férfiak ugyanakkor nem voltak hajlamosabbak versengő áldozatiságba bocsátkozni, mint a nemviktimizált kontroll-feltételben levők. Továbbá az is bebizonyosodott, hogy az áldozatszerep vindikálása nem függött össze pusztán az észlelt anyagi jogosultsággal, ami azt látszik igazolni, hogy a versengő áldozatiság sokkal inkább a morális identitás fenyegetettség kivédésére szolgál, függetlenül az anyagi javak és a hatalom iránti vágytól.

Eme vizsgálati elrendezés egyik lehetséges korlátozottsága az olyan (viszonylag) dichotóm csoportváltozók zéró-összegű jellegéből származik, mint amilyen a nem is. Elemzésünk értelmében a versengő áldozatiság stratégiája arra irányul, hogy helyreállítsa a sajátcsoport sérült morális identitását, mikor azzal vádolják, hogy méltatlanul viktimizált egy külső csoportot. Ez a szemlélet azt is feltételezi, hogy amennyiben a viktimizációt egy másik csoport okozza (azaz nem a sajátcsoport), akkor nem éled fel a versengő áldozatiságra való motiváció (mivel semmi nem utal sajátcsoport által okozott sérelemre). Mivel azonban a viktimizáció dichotóm csoportok esetén szükségszerű, vagy a sajátcsoport hibája vagy bizonyos értelemben megérdemli azt a külső csoport, nehéz megvizsgálni a sajátcsoport egyéni felelősségének jelentőségét a külső csoport indokolatlan viktimizációjában ebben a kontextusban. Amennyiben a nőket igazságtalanul viktimizálták (azaz nem lehet őket okolni ezért), akkor áldozattá válásuk szükségszerűen a férfiak bűne. Ami annyit tesz, hogy a nemek viszonylatában nem lehet teljes mértékben különbséget tenni a sajátcsoport felelőssége és a viktimizáció igazságtalansága között – ha a

valamint ezek interakciója felé. Ez az elemzés főhatást csak a külső csoport reprezentációjában mutatott $\beta = 0,32$, $t(45) = 2,29$, $p = 0,3$ (az összes többire, $ts < 1$, ns). Mivel a függő változó varianciája heterogénnek bizonyult, a nem-parametrikus regressziónak erőteljesebb hatása lehet. Mivel azonban nem tapasztaltuk a nemi azonosulás moderáló hatását a parametrikus módszerrel, és mivel e hipotézis nem volt kulcsfontosságú a jelen nézőpontból, nem folytattuk tovább ezt az elemzést (ezzel párhuzamos, nulla eredménnyel járó elemzésért, ami nem sérti a homogenitási feltevést, ld. a 4. kísérlet 3. lábjegyzetét).

sajátcsoport nem tehető felelőssé, akkor a külső csoport önviktimizációját még inkább jogosnak észleljük.

A nem-dichotóm társas viszonylatokban – amilyen a nemzeti- vagy osztály-hovatartozás – a meg nem szolgált viktimizációért sok mindenki lehet felelős. Ez olyan lehetőséget vet fel, amelyet nem tudunk megvizsgálni az 1. kísérletben, azaz, hogy egy külső csoport sajátcsoportnak tulajdonított, meg nem szolgált viktimizációja nem szükségképpen váltja ki a versengő áldozatiság válaszreakcióját. Amennyiben az igazságtalanul áldozattá vált státusz kedvező morális felhatalmazást jelent a sajátcsoport számára, akkor lehetséges, hogy az egyének versengő áldozatiságba bocsátkoznak, miután bemutatták neki egy külső csoport viktimizációját akár bármely csoport, nem csak a sajátcsoport által is. Ugyanez lehet az eset akkor is, ha a versengő áldozatiságot a másik csoportok jogtalan szenvedése felett érzett empátia hívja elő. Ha ellenben a mi hipotézisünk helytálló, miszerint a versengő áldozatiság jelensége egyedül és kizárólag a morális identitás megőrzése érdekében lép fel, akkor a sajátcsoport csakis akkor kezd el versengeni az áldozatlétért, ha úgy észleli, hogy a sajátcsoport felelős a külső csoport szenvedéséért.

A 2. kísérletben megkíséreltük megismételni és kibővíteni kezdeti vizsgálódásunkat a versengő áldozatiságot többtagú csoportok kontextusában tanulmányozva: mégpedig egy egyetemi osztályok/ státusz hierarchikus viszonyai között.

2. KÍSÉRLET

A New York állambeli Albany-i Állami Egyetemen végzett tereptanulmányban Tompkins, Fisher, Infante és Tompkins (1975) sajátos hierarchikus viszonyokat tapasztaltak. A kutatók konkrétan azt állapították meg, hogy az igazgatóság tagjai (beleértve az intézményvezetőket és a dékánt) alkotják a magas státuszú csoportot a campuson, míg a közigazgatási munkát végzők és az egyéb alkalmazottak (vezetők asszisztensei vagy a karbantartó munkások) az alacsonyabb státuszú csoporthoz tartoznak, a diákok meg valahol a kettő között helyezkednek el (Bess és Dee, 2008 kimerítőbben vizsgálja az egyetemi környezet hatalmi viszonyait). A 2. kísérletben ezt a természetesen adódó többcsoportos hierarchikus rétegződést használtuk fel a versengő áldozatiság jelenségének további vizsgálatára. Konkrétan azt feltételeztük, hogy egy magasabb státuszú csoport (az egyetemi hallgatóké) motivált lesz az áldozatszerepért való versengésre, amennyiben megvádolják, hogy ártott egy külső csoportnak (az egyetemi személyzetnek, egy alacsonyabb státuszú csoportnak),

akkor azonban, amikor egy másik csoportot (a vezetőséget) vádolják meg azzal, hogy jogtalanul bántották a külső csoportot, ez elmarad.

Azon túl, hogy a versengő áldozatiság motivációját az előzőtől különböző csoportközi összefüggésben vizsgálja, a 2. kísérlet egyebekben is meghaladja az elsőt. Először is, mivel a 2. kísérlet nem dichotóm csoportok viszonylatában vizsgálja a versengő áldozatiság jelenségét, így jobban megvizsgálhattuk, hogy az általuk leírtak vajon egyedül abból fakadnak-e, hogy a sajátcsoportnak felelősséget tulajdoníthatunk külső csoportok bántásában. Miután az 1. kísérletben megállapítottuk, hogy a versengő áldozatiság elmarad, amennyiben a sajátcsoport azt az információt kapja, hogy a külső csoport rászolgált a viktimizációra, a 2. kísérletben azt vizsgáltuk, versengő áldozatiságba bocsátkozik-e a sajátcsoport, amennyiben azzal szembesítik őket, hogy a külső csoport egy másik indokolatlanul viktimizált csoport (de nem a sajátcsoport).

Konkrétan tehát feltételeztük, hogy az egyetemisták versengő áldozatisággal reagálnak, amennyiben saját csoportjukat megvádolják, hogy viktimizálta a külső csoportot (az egyetemi személyzetet), ugyanez a válasz azonban elmarad, mikor egy másik csoportot (az igazgatókat) vádolnak meg a külső csoport viktimizációjával. Mindeközben a külső csoport szenvedésének jogtalanságát állandó szinten tudtuk tartani, csak az változott, hogy a sajátcsoportot vádolták-e ezért vagy sem. Ugyan a külső csoport sérelmének mennyisége és jellege ugyanolyan mindkét esetben, a sajátcsoportot nem éri morális identitás fenyegetés, ha egy másik csoport az elkövető.

Másodszorban a 2. kísérlet az első kísérlet eredményeinek egy alternatív magyarázatának ellenőrzésére adott lehetőséget. Elképzelhető ugyanis, hogy az áldozatlétlen való elmélkedés során, amikor szembesülünk azzal, hogy a sajátcsoport áldozattá tette a külső csoportot, önmagában kirívóvá tette a sajátcsoport áldozatisággal kapcsolatos tapasztalatait. Ez esetben a versengő áldozatiság nem a saját- és külső csoport közötti morális szakadék áthidalásának motivációjából származik – amint azt állítjuk –, hanem csak annak melléktermékeként jelenik meg, hogy e témát minden különösebb motiváció nélkül előtérbe állítottuk. Van okunk kételkedni abban, hogy ez megfelelő magyarázat-e az 1. kísérletben megjelent versengő áldozatiságra. Az áldozatlét megjelenítése egyformán kiemelkedő volt, az önviktimizáció és a sajátcsoport okozta viktimizáció feltételeknél, az elszenvedett diszkrimináció is ugyanannyi volt mindkét esetben, egyedül a viktimizáció állítólagos forrása (és valószínűleg az észlelt legitimitás) változott. Mindazonáltal a versengő áldozatiság jellemzőbb volt a sajátcsoport okozta viktimizáció feltételénél, szemben az önviktimizáció és a nincs-viktimizáció feltételeknél. Nem

kaptunk volna ilyen eredményeket, ha a versengő áldozatiságot pusztán az alapján be lehetne jósolni, hogy mennyire volt kiugró általában az áldozatiság.

Mindenesetre fontosnak tartottuk közvetlenül is megvizsgálni az áldozatiság kiugró jellegére vonatkozó magyarázatot. Vezető elemzésünk szerint a versengő áldozatiság indítéka a morális identitás fenyegetés, amelyen a sajátcsoport tagjai úgy próbálnak segíteni, hogy megemelik morális hitelüket az illető külső csoporthoz viszonyítva. Röviden, a mi szempontunkból tehát a versengő áldozatiság alapvető eleme a versengő jelleg: azok a csoportok áldozatiságával kapcsolatos állítások, amelyek a sajátcsoport áldozatiságát nem más csoportokéhoz mérik, nem töltik be azt a morális összehasonlító funkciót, amelyet az egész folyamat lényegként állapítottunk meg.

Hogy jobban megvizsgáljuk a versengő áldozatiság morális összehasonlító jellegét, és hogy kontrolláljuk annak lehetőségét, hogy a sajátcsoport okozta sérelmek kiemelése egyszerűen csak növeli az áldozattá válás kiemelkedővé válását, a 2. kísérletben megkülönböztettünk a sajátcsoportra vonatkozó versengő és nem versengő áldozatiságot. Egész pontosan megkérdeztük a kísérleti személyeket külön saját csoportjukról – a Kansas-i Egyetem (KU) hallgatóiról – mint áldozatokról, más csoportra való utalás nélkül (nem versengő áldozatiság) és az egyetemi személyzettel való utalással (versengő áldozatiság). Mivel a sajátcsoport áldozatiságának észlelése más releváns csoportra való utalás nélkül nem szolgál közvetlenül morális összehasonlítási funkciót, ezért nem vártuk, hogy a sajátcsoportot ért vádak megnövelnék a nem versengő áldozatiságot. Ugyanakkor mivel az áldozattá válásra való, versengő jellegű igény az összehasonlítás révén növeli a sajátcsoport más csoportokhoz viszonyított morális érdemeit, ezért azt vártuk, hogy a sajátcsoportot érő vádak növelik a versengő áldozatiságot.

Végül amellet érvelünk, hogy a versengő áldozatiság (ahogy azt a jelen kutatásokban mértük) egy csoportalapú jelenség, mely a sajátcsoport (sokkal inkább, mint az egyén) erkölcsi identitásával kapcsolatos. Megeshetett ugyanakkor, hogy a külső csoport ábrázolására vonatkozó manipulációnk a résztvevőket olyan helyzetekre összpontosíttatja, amikor ők személyesen bántak helytelenül az egyetemi személyzet tagjaival, és az ebből fakadó aggodalom a saját viselkedésükkel kapcsolatban motiválja a versengő áldozatiságot (inkább, mint a csoport kollektív viselkedésével kapcsolatos aggodalom, mint ahogy azt állítjuk). E lehetőség felmérésére megkérdeztük a kísérletben részt vevőket, hogy emlékeznek-e személyes felelősségükre a személyzettel szemben elkövetett múltbeli bántalmazásokért, miközben a velük való bánásmódról olvasnak.

Módszer

A KU harminchat hallgatóját (25 nő volt közülük) véletlenszerűen két feltétel egyikének tettük ki (a külső csoport reprezentációja: egy másik csoport vs. a sajátcsoport által viktimizált), egyének közötti kísérleti elrendezésben, a versengő áldozatisággal függő változóként. Két résztvevő, akinek nem angol volt az anyanyelve, kifejezésre juttatta, hogy nem érti a rendelkezésre bocsátott anyagot, ezért az adatelemzés előtt az ő adataikat eltávolítottuk. Két másik kísérleti személynek a manipulációnk hitelességével támadtak kétségei, az ő adataikat szintén kizártuk az értékelésből, így összesen 32 (22 nő) résztvevő maradt.

A külső csoport reprezentációjának manipulációja

A résztvevők laboratóriumban vettek részt egy látszólag az egyetemi életet felmérő vizsgálatban. Először demográfiai jellegű kérdéseket válaszoltak meg, többek a KU egyetemi hallgatóként levő státuszukról, azzal a céllal, hogy ezáltal a releváns társas kategóriát kiemelkedővé tegyék. A résztvevők ezután elolvastak egy cikket, amely látszólag az egyetem diákújságjában jelent meg, és amely az egyetemi személyzettel szembeni, a campuson való bánásmóddal foglalkozott. A cikket a hitelesség látszatának fokozása érdekében alakítottuk úgy, mintha a KU újság weboldaláról töltöttük volna le.

Valójában a kitalált cikk a külső csoport manipulációnk volt. Mindkét változatában az szerepelt, hogy az évenkénti belső felmérés részeként a KU különböző tanszékeiről származó (nem diák) személyzete levélben számolt be a kancellárnak a velük való bánásmódról a campuson. A levél mindkét változatában arról számolt be, hogy az egyetemi személyzet súlyos sérelmeinek adott hangot. Csak a sérelmek állítólagos forrásában különböztek a változatok.

A *másik-csoport-által-viktimizált* feltételben, a személyzet állítólag azt hangoztatta, hogy a vezetők különösen kemény kézzel bánnak velük. A cikk a következő idézetet tartalmazta a levélből: „A vezetők tiszteletlenül, sőt, időnként ellenségesen bánnak velünk. Tanúi voltunk, ahogyan a vezetők rátámadtak munkatársainkra, kiabáltak velük vagy nevetségessé tették őket. Úgy hisszük, hogy a tanulmányi ügyintézőket minimum naponta egyszer diszkriminálják ezen a campuson.”

A *sajátcsoport-által-viktimizált* feltétel ettől eltérően azt állította, hogy az egyetemi személyzet a hallgatókat vádolta meg rossz bánásmóddal. A cikk a következő idézetet tartalmazta a levélből: „A hallgatók tiszteletlenül, sőt, időnként ellenségesen bánnak velünk. Tanúi voltunk, ahogyan a diákok rátámadtak munkatársainkra, kiabáltak velük vagy nevetségessé

tették őket. Úgy hisszük, hogy a tanulmányi ügyintézőket minimum naponta egyszer diszkriminálják ezen a campuson.”

A manipuláció hatásosságának ellenőrzése

A cikkek elolvasása után a résztvevők egy 4 itemes kérdéssort töltöttek ki, hogy ellenőrizzük a manipuláció hatásosságát. A résztvevők a cikk tartalmával kapcsolatban konkrétan három állításra vonatkozó egyetértésüket fejezték ki: „A cikkben a KU személyzete rossz bánásmód áldozatának mondta magát.” „A cikkben a KU személyzete elsősorban a KU hallgatói általi rossz bánásmódról számol be.” és „A cikkben a KU személyzete elsősorban a KU vezetői általi rossz bánásmódról számol be.” (1=*határozottan nem értek egyet*, 7=*határozottan egyetértek*). Ezen kívül azt is teszteltük, hogy a manipuláció sikeresen kiváltotta-e a sajátcsoport és a külső csoport közötti morális különbség észlelését, azzal, hogy megkérdeztük a résztvevőket a következő állításokkal való egyetértésről: „A cikk alapján az a benyomásom, hogy a KU személyzet morálisan a KU hallgatói felett áll.”

Nem versengő és versengő áldozatiság

A résztvevők ezután egy három-itemes kérdőívet töltöttek ki a nem versengő áldozatiság mérésére a sajátcsoportra vonatkozó következő állításokkal: „Úgy érzem, negatívan diszkriminálnak az egyetemi hallgatói státuszom miatt.” „A KU hallgatóit negatívan diszkriminálják a campuson a hallgatói státuszuk miatt.” „A KU hallgatóit negatívan diszkriminálják a campuson Lawrence (az egyetem városa) más részein a hallgatói státuszuk miatt.” (1=*soha*, 4=*néha*, 7=*gyakran*). Ezeket az itemeket egy item követte a versengő áldozatiságról: „A KU személyzethez képest a KU hallgatói _____ diszkriminációt tapasztalnak. (1=*összességében kevesebbet*, 4=*ugyanannyit*, 7=*összességében többet*).

Személyes felelősség

A következőkben megkérdeztük a résztvevőket, hogy meghatározzuk az egyének személyes (és nem kollektív) felelősségének mértékét a személyzetnek okozott sérelmekben, ami esetleg bármilyen módon hozzájárulhatott a manipuláció megfigyelt hatásaihoz, vagy bármilyen hatással lehetett a manipulációkra: „Ahogy elolvasta a személyzettel való rossz bánásmódról cikket, visszagondolt olyan eset(ek)re, amikor Ön személy szerint rosszul bánt a személyzet tagjaival?” A résztvevők egyszerű *igen*-nel vagy *nemmel* válaszoltak.

Eredmények és megbeszélés

A manipuláció hatásosságának ellenőrzése

A manipuláció hatásfokát t -próbával, vagy nem parametrikus medián tesztel ellenőriztük minden egyes manipulációs tételnél (a külső csoport reprezentációja: egy másik-csoport-által-viktimizált vs. a sajátcsoport-által-viktimizált). Mint várható volt, nem találtunk különbséget a következő kijelentésre vonatkozó egyetértés mértékében: „A cikkben a KU személyzete rossz bánásmód áldozatának mondta magát” azok között, akik arról olvastak, hogy a külső csoportot egy másik csoport viktimizálta ($M=5,87$, $SD=1,92$), vagy pedig a sajátcsoport ($M=6,47$, $SD=1,28$), $t(30)=1,06$, $p=0,30$. A Levene-próba feltárta, hogy a második kitélre adott válaszok – „A cikkben a KU személyzete elsősorban a KU hallgatói általi rossz bánásmódról számol be” – megsértették a várható variancia homogenitását, $F(1, 30)=21,09$, $p<0,001$. Ennek megfelelően e válaszokat a Welch-Satterthwaite eljárást használva t -próbának vetettük alá, mikor is szignifikáns eredményeket kaptunk, $t'(19,04)=8,37$, $p<0,001$. Azok, akik a sajátcsoport-által-viktimizált változatot olvasták ($M=5,59$, $SD=2,03$), erősebben egyetértettek e kijelentéssel, mint a másik cikkváltozatot olvasók ($M=1,27$, $SD=0,59$). A Levene-teszt ismét a variancia heterogenitását mutatta ki a harmadik itemre: „A cikkben a KU személyzete elsősorban a KU vezetői általi rossz bánásmódról számol be”, $F(1, 30)=4,70$, $p=0,4$. A módosított t -próba megmutatta, hogy a másik-csoport-által-viktimizált feltételben résztvevők ($M=6,40$, $SD=1,60$), erősebben egyetértettek e kijelentéssel, mint a másik cikkváltozat olvasói ($M=1,18$, $SD=0,39$, $t'(15,50)=12,36$, $p<0,001$. Végül a Levene-teszt szintén a variancia heterogenitását tárta fel a csoportok között észlelt morális különbségre vonatkozó mérésünk válaszaiban: „A cikk alapján az a benyomásom, hogy a KU személyzete morálisan a KU hallgatói felett áll”, $F(1, 30)=17,54$, $p<0,01$. A módosított t -próba arról tanúskodott, hogy a sajátcsoport-által-viktimizált feltételben résztvevők erősebben egyetértettek ezzel az itemmel ($M=3,06$, $SD=1,89$), mint a másik feltétel résztvevői ($M=1,60$, $SD=0,99$), $t'(24,72)=2,79$, $p<0,1$.

Nem versengő áldozatiság

Miután t -próbát végeztünk mindhárom, a nem versengő áldozatiságot mérő itemre, nem kaptunk szignifikáns eredményeket, $t_s<1$, $p_s>60$.³

3 A 2., 4., és 5. kutatásban szintén úgy vizsgáltuk az elsődleges függő változónkat, hogy a résztvevőink nemét, mint további személyek-közötti faktort kezeltük. Egyik ku

Mindez arra utal, hogy manipulációnk nem csak úgy általában növelte meg a sajátcsoport (vagy személyes) áldozatiság kiemelkedő jellegét.

Versengő áldozatiság

Mint várható volt, a versengő áldozatiság mértékét illető hasonló elemzés végrehajtása utáni eredmények azt mutatták, hogy azok, akik a sajátcsoportot ért vádakról olvastak, erőteljesebben mutatták fel a versengő áldozatiság jelenségét ($M=2,88$, $SD=1,17$), mint azok, akik arról értesültek, hogy a külső csoportot egy harmadik viktimizálja ($M=2,07$, $SD=1,03$), $t(30)=2,08$, $p<0,046$, $d=0,73$.

Személyes felelősség

A kísérletnek csupán egyetlen résztvevője jelezte, hogy eszébe jutott olyan eset, amikor a múltban valóban személy szerint diszkriminatív volt az egyetem személyzetével. Ez az illető mindössze 1 pontot ért el a versengő áldozatiságot mérő 7 pontos skálánkon. Mindez erősen amellet szól, hogy a kapott hatások inkább csoport-vonatkozásúak voltak és nem személyesek. Azok a KU hallgatók, akik arról olvastak, hogy az egyetemi személyzetet a sajátcsoport viktimizálta, kifejezettebben mutatták a versengő áldozatiság jelenségét, mint azok, akik arról értesültek, hogy az egyetemi személyzetet egy másik csoport részéről érte sérelem. Kimondottan a külső csoport ábrázolása hatott a versengő áldozatiságra, és nem a sajátcsoport nem versengő áldozatiságának észlelése, függetlenül a külső csoport áldozatiságára való utalástól.

Míg az első kísérlet versengő áldozatiság hatásának konceptuális megismétlését is jelentik egy másik kontextusban, ezek az eredmények néhány egyéb dologban is előrelépést hoznak. Először is a tény, hogy a külső csoport egy másik általi méltatlan viktimizációja nem váltott ki versengést az áldozatszerepért a sajátcsoport részéről, arra utal, hogy sajátos válasz ez a sajátcsoport morális identitását ért fenyegetésre, ami abból származik, hogy a sajátcsoportot megvádolják azzal, hogy ártott másoknak. Másodsorban a versengő és nem versengő áldozatiság megkülönböztetése közvetlen bizonyítékul szolgál a versengő áldozatiság feltételezett morális összehasonlító aspektusára. Harmadszor, mivel manipulációnk nem idézett fel emlékeket a résztvevőkben arról, hogy személyesen viktimizálták a külső csoportot, alátámasztja, hogy a csoportalapú versengő áldozatiság a társas (és nem a személyes) morális identitásra fenyegetettségére való válaszként jelenik meg.

tatásban sem figyelhettük meg a gender főhatását vagy interakciós hatását, így az eredményeink fő megvitatásánál mellőztük ezt a tényezőt a könnyebb bemutatás miatt.

Az 1. és 2. kísérlet azt mutatja, hogy két csoportközi viszonylatban is (nem és társadalmi osztály/státusz) a magasabb státuszú csoport tagjai akkor bocsátkoznak áldozati versengésbe, amikor csoportjukat méltatlan bánásmóddal vádolják. A 3. kísérletben visszatértünk a nemi kontextushoz, tovább vizsgálva a versengő áldozatiság természetét védekező reakcióként. Ebben a kísérletben annak meghatározását kíséreltük meg, hogy vajon egy alacsony státuszú csoport (nők) is áldozati versengésbe bocsátkoznak-e és azt is, hogy a versengő áldozatiságot nemcsak a nem versengő áldozatiságtól különböztessük meg, hanem a külső csoport sérelmének minimalizálásától is.

3. KÍSÉRLET

Az 1. és a 2. kutatás az áldozati versengés igényt magas-státuszú csoportok körében vizsgálta. Ezek a vizsgálatok erős próba elé állították azt a hipotézist, hogy a csoporttagok nagyobb igénnyel lépnek elő a csoportjuk részére az áldozatiságban való viszonylagos versengésre, mikor jogtalan sérelem elkövetésével vádolják őket, mivel a magas-státuszú csoporttagok jellemzően nem áldozatként tekintenek magukra. (Nealon, 2000). Az 1. és 2. kutatásban a versengő áldozatiság skálának értékei minden feltétel mellett a középpont alatt voltak, ami arra utal, hogy a valóság korlátozza annak mértékét, amennyire magas-státuszú csoportok tagjai áldozatnak állítják magukat. Más szóval, a magas-státuszú csoportok tagjai, akiket sérelem okozásával vádolnak, magasabb versengő áldozatiságot mutatnak ugyan, mint azok, akiket nem vádoltak meg, de még így sem állítják azt, hogy annyi diszkriminációt szenvedtek el, mint az alacsony-státuszú csoportok tagjai. Mivel a magas-státuszú csoporttagok nem igazán léphetnek elő objektív mércével versengő áldozatiság igénnyel, ezért különösen érdekes és az előzetes elvárásoknak ellentmondó eredmény, hogy a sérelemokozás vádjára még így is áldozati versengéssel reagálnak. A 3. kutatásban a versengő áldozatiságot alacsony-státuszú csoporttagok körében szerettük volna megvizsgálni, hogy kiderítsük, vajon egy másik csoportnak való ártalom vádjának esetén élnek-e ezzel a stratégiával. Nietzsche elméleteiből kiindulva, (1887/1967) és másokéból, akik amellet érveltek, hogy ha a modern kulturális légkörben csoportjukat az a vád éri, hogy ártott másoknak, az aláássa, míg a csoportunk áldozat státuszának kinyilvánítása segíti a csoport erkölcsösségének igazolását, nincs okunk azt várni, hogy az alacsony-státuszú csoportok nem bocsátkoznak ugyanúgy áldozati versengésbe. Valóban, mivel az alacsony-státuszú csoportoknak több objektíven mért igényük lehet az áldozat státuszra, mint a magasabb státuszú csoportoknak, ezért

e csoportok tagjai feltehetőleg még inkább élnek ennek a stratégiának a használatával. Ezt a lehetőséget vizsgáltuk a 3. kutatásban a gender kontextusba visszatérve, de ezúttal nőknek mutattuk be két olyan ábrázolás egyikét, amiben a férfiak a diszkrimináció áldozatai a modern társadalomban. Az egyik bemutatásban a férfiakat felelősnek állítottuk be saját áldozattá válásukban, míg a kérdéses feltételben a nők jelentek meg úgy, hogy diszkrimináció elkövetésével vádolták őket.

A 3. kutatás másik fontos célja az volt, hogy az ártalom okozásának vádjakor tovább demonstrálja a versengő áldozatiság egyedien versengő természetét. A 2. kutatásban növekedést találtunk a versengő- és a nem versengő-áldozatiság igényekben azon egyetemi hallgatók körében, akiket az egyetemi személyzetnek okozott sérelemmel vádoltak. Ez azt sugallja, hogy a versengő áldozatiság hatásunk nem pusztán annak észleléséből fakad, hogy csoportunk áldozat, ez független a releváns másik csoporttal való összehasonlítástól (bár a versengő és a nem versengő áldozatiság valamelyest összekapcsolódhat). Ugyanakkor az továbbra is lehetséges marad, hogy egy másik folyamat váltja ki a hatásainkat. Konkrétan, a versengő áldozatiság annak eredménye lehet, hogy megváltozott a külső csoportok összességében vett áldozatiságának észlelése vagy elismerése. Más szóval, az lehet a helyzet, hogy amikor a csoportunkat sérelem okozásával vádolják, a sajátcsoport tagjai védekezésüként minimalizálják annak mértékét, amennyit a külső csoport valójában szenvedett (Branscombe & Miron, 2004). Ez a védekező csökkentés a külső csoport áldozatiságának elismerésében vezethet a sajátcsoport viszonylagos áldozatiságérzésének megemelkedéséhez. Így a megnőtt áldozati versengés csupán csak ennek a védekező stratégiának az eredménye, amellyel minimalizáljuk a külső csoport szenvedését.

A mi szemszögünkből, a sajátcsoport megvádolása ártalom okozásával, egy látszólagos morális távolságot hoz létre a sajátcsoport és az érintett külső csoport között. A leghatékonyabb módja e távolság csökkentésének az áldozati versengés felvétele, ami párhuzamosan növeli a csoportunk erkölcsi helyzetét és csökkenti a külső csoport látszólagos erkölcsi helyzetét a nyílt összehasonlításon keresztül. Amennyiben ezek a feltevések helytállóak, akkor ebből két további hipotézis következik. Először is, azt várhatnánk, hogy a sajátcsoportot érő vádak hatnak az áldozati versengés megjelenésére, de nem hatnak a nem versengő sajátcsoport áldozatiságra, vagy a nem összehasonlításhoz kötött külső csoport áldozatiság észlelésére. Másodszor, azt várnánk, hogy a versengő áldozatiságra vonatkozó értékek pozitívan korrelálnak a sajátcsoport észlelt áldozatiságával, és negatívan korrelálnak a külső csoport észlelt áldozatiságával. Ellenőriztünk ezeket a hipotéziseket (a független válto-

zó manipulálása után) a korábbi versengő áldozatiság kérdőívvel és egy egy-temes kérdéssel, ami a nem versengő típusú áldozatiságra illetve a külső csoport áldozatiságára vonatkozott. A 3. kísérlet utolsó célja az volt, hogy megvizsgáljuk a politikai orientáció lehetséges szerepét a versengő áldozatiság stratégiájának használatában. Cole (2007) és mások hangsúlyozták a csoport-áldozatiság politikai természetét, utalva arra, hogy ezt a stratégiát ugyan a konzervatív politikai beállítottságúak alkalmazzák, a köztudatban ez mégis a liberálisokhoz kötődik. A rendszerigazolás és a status quo fenntartásának folyamatában (pl. Jost & Kay, 2005) különösen előfordulhat, hogy az alacsonyabb-státuszú csoport tagjainál a politikai orientáció befolyásolja a versengő áldozatiságot. A politikai konzervativizmus pozitívan korrelál a modern szexista nézetekkel (Swim, Aikin, Hall & Hunter, 1995) és ez a korreláció a nők körében abból származhat, hogy az alacsonyabb-státuszú tagok, akik hagyományos értékeket vallanak, hezitálnak, hogy diszkriminálnak lássák-e magukat. (Swim, Becker, Lee, & Pruitt, 2010). A 3. kísérletben arra voltunk kíváncsiak, hogy megmutatkozik-e az, hogy a sajátcsoportot érő vádak növelik a versengő áldozatiságot, függetlenül a politikai orientációban való különbségektől. Ennek megfelelően mértük a politikai orientációt és kontrolláltuk ennek a konstrukciónak a hatását az elsődleges elemzésekben.

Eljárás

142 női résztvevőt verbuváltunk az Amazon Mechanical Turk-on keresztül. A résztvevőknek \$0,30-t fizettünk a rövid online kérdőív kitöltéséért. Nyolc résztvevő fejezte ki közülük gyanakvását az előzetesen gyártott kísérleti ingeranyag hitelességével kapcsolatban. Az ő adataikat kizártuk, így maradt 134 résztvevő, akiket véletlenszerűen osztottunk az egyik vagy a másik feltételhez (a külső csoport ábrázolása: mint önviktimizált vs. sajátcsoport által viktimizált), egy személyek közötti kísérleti elrendezésben, függő változóink pedig a versengő áldozatiság, a nem versengő saját áldozatiság és a külső csoport nem versengő áldozatiság értékei voltak.

A külső csoport bemutatására vonatkozó manipuláció

A kutatást úgy mutattuk be, mint ami a genderrel kapcsolatos kérdésekről szól. A résztvevők először megválasztak pár demográfiai kérdést, többek között a nemükkel kapcsolatban, ami így kiemelkedővé tette ezt a társas kategóriát. A résztvevők kitöltöttek egy politikai orientációra vonatkozó kérdést is: „Hogyan jellemezné politikai nézeteit?” (1 = *nagyon konzervatív*, 9 = *nagyon liberális*, teljes minta átlaga: 5,9). A résztvevők

ezután elolvastak egy cikket, amit látszólag egy jó hírű online híroldal közölt, és ami felvázolta a férfiak gender-alapú diszkriminációjának kérdését a modern társadalomban. A valóságban, a mesterségesen létrehozott cikk a külső csoport bemutatására vonatkozó manipulációt tartalmazta. A cikk mindkét változatában amellet érveltek, hogy a férfiak növekedő számú diszkriminációt szenvednek el a munkahelyen. Az önviktimizált feltételben a cikk amellet érvelt, hogy férfiak a diszkriminációt más férfiaktól szenvedik el a modern társadalmakban. Ez a cikk olyan bekezdéseket tartalmazott, mint:

A férfi alkalmazottak közel 95%-a számol be arról, hogy inkább alkalmazna egy nőt, mint egy másik férfit, hogy javítsa ezzel a vállalata imázsát. Továbbá a férfiak 65%-a hiszi azt, hogy a nők a legtöbb munka elvégzésére alkalmasabbak a férfiaknál.

Az önviktimizációs bemutatást úgy terveztük, hogy ne sugalljunk a sajátcsoportra vonatkozó morális identitás-fenyegetést. A sajátcsoport általi viktimizáció feltételnél a cikk amellet érvelt, hogy a férfiak a nők általi szándékos diszkrimináció áldozatai. Ez a cikk olyan bekezdéseket tartalmazott, mint:

A nőknek közel 95%-a támogat bizonyos szexista attitűdöket (például egyetért azzal, hogy a férfiak nem olyan előzékenyek és figyelmesek másokkal, mint a nők), és 65%-uk azt állítja, hogy diszkriminációval élnének a férfakkal szemben, ha erre esélyük lenne.

A sajátcsoport által viktimizált jellemzést úgy terveztük, hogy morális identitást jelentsen a sajátcsoport számára. Egyik cikk sem állította (vagy tagadta nyíltan), hogy a nőket diszkrimináció éri a modern társadalmakban.

Manipuláció ellenőrzés

A cikk elolvasása után, a résztvevők kitöltöttek egy három-temes kérdéssort, ami a manipuláció sikerességét ellenőrizte. Konkrétabban, a résztvevőknek három állítással kellett jelezniük egyetértésüket a cikk tartalmával: „A cikk szerint a férfiak diszkriminációt szenvednek el a modern társadalmakban.” „A cikk szerint a nők felelősek a férfiak által elszenvedett diszkriminációért.” és „A cikk szerint, a férfiak felelősek a más férfiakat ért diszkriminációért.” (1 = *határozottan nem értek egyet*, 7 = *határozottan egyetértek*).

Kimeneteli változók

A résztvevők ez után a következőket töltötték ki: egy itemet, ami a versengő áldozatiságot mérte („A férfiakhoz képest a nők diszkriminációt szenvednek el; 1 = *összességében kevesebbet*, 4 = *ugyanannyit*, 7 = *összességében többet*), egy itemet, ami a nem versengő áldozatiságot mérte („A modern társadalmakban, a nőket gyakran diszkriminálják a nemük alapján”; 1 = *határozottan nem értek egyet*, 7 = *határozottan egyetértek*) és egy itemet, ami a nem versengő külső csoport áldozatiságot mérte („A modern társadalmakban a férfiakat gyakran diszkriminálják a nemük alapján; 1 = *határozottan nem értek egyet*, 7 = *határozottan egyetértek*). Ezeknek a tételeknek a sorrendjét kiegyenlíttük össze.

Eredmények és megvitatás

Manipuláció ellenőrzés

A manipuláció sikerességének ellenőrzésére *t*-próbát végeztünk (külső csoport bemutatás: önviktimizált vs. a sajátcsoport által viktimizált) minden egyes manipulációt ellenőrző tételén. A várakozásoknak megfelelően nem találtunk szignifikáns különbséget ezzel az állítással való egyetértésben: „A cikk szerint a férfiak diszkriminációt szenvednek el a modern társadalmakban.” az önviktimizált ($M=6,20$, $SD=1,30$) és a sajátcsoport által viktimizált feltételek között ($M=6,48$, $SD=0,99$), $t(128)=1,40$, $p=0,17$. Akárcsak a várakozásoknak megfelelően, ennél a tételnél: „A cikk szerint a nők felelősek a férfiak által elszenvedett diszkriminációért.” A sajátcsoport által viktimizált feltételben résztvevők erősebb egyetértést fejeztek ki ($M=6,22$, $SD=1,19$), összehasonlítva a másik feltételben résztvevőkkel ($M=1,87$, $SD=1,49$), $t(128)=18,51$, $p<0,001$. Ezzel fordítottan, ezzel az állítással: „A cikk szerint, a férfiak felelősek a más férfiakat ért diszkriminációért” a sajátcsoport által viktimizált feltételben résztvevők erősebben egyetértettek ($M=6,08$, $SD=1,58$) összehasonlítva a másik feltételben résztvevőkkel ($M=2,03$, $SD=1,49$), $t(128)=15,05$, $p<0,001$.

Versengő áldozatiság

A versengő áldozatiság méréseinket egy 2 (külső csoport ábrázolás: önviktimizált vs. sajátcsoport által viktimizált) $\times$ 3-as (a kitöltés sorrendje: elsőként a versengő áldozatiság vs. elsőként a nem versengő sajátcsoport áldozatiság vs. elsőként a nem versengő külső csoport áldozatiság) kovariancia elemzésnek (ANCOVA), a politikai orientációt kovariánsként beleértve. A politikai orientáció pozitívan korrelált a versengő áldozatisággal; a liberálisabb résztvevők magasabb értékeket mutattak ezen

a mérésen, $r=0,34$, $p<0,001$. Fontos, hogy a külső csoport bemutatásában szignifikáns hatást lehetett megfigyelni $F(1, 123)=4,61$, $p=0,03$, $\eta^2=0,04$. Ahogyan azt előre jósoltuk, a sajátcsoport által viktimizált feltételnél a résztvevők szignifikánsabb magasabb versengő áldozatiságot mutattak ($M=5,42$, $SD=1,39$) összevetve az önviktimizált feltételben résztvevőkkel ($M=5,16$, $SD=1,31$). Egyéb szignifikáns hatás vagy interakció nem jelentkezett.

Nem versengő sajátcsoport áldozatiság

Hasonló elemzésnek alávetve a nem versengő sajátcsoport áldozatiság értékeinket, nem kaptunk szignifikáns eredményt $F_s<1,6$, $p_s>0,20$. A versengő áldozatiság értékekhez hasonlóan, a nem versengő sajátcsoport áldozatiság is pozitívan korrelált a politikai orientációval, $r=0,30$, $p<0,001$.

Nem versengő külső csoport áldozatiság

A nem versengő külső csoport áldozatiság értékeket hasonló elemzésnek alávetve, nem kaptunk szignifikáns eredményt $F_s<1,5$, $p_s>0,23$. A nem versengő külső csoport áldozatiság értékek nem korreláltak a politikai orientációval $r=-0,11$, $p<0,20$. Fontos, és az előzetes jósolatoknak megfelelő eredmény, hogy a versengő áldozatiság pontszámok pozitív asszociációt mutattak a nem versengő áldozatiság értékekkel $r=0,45$, $p<0,001$, és negatív asszociációt a nem versengő külső csoport áldozatiság értékekkel $r=-0,32$, $p<0,001$. Azok a nők, akik azzal a bemutatással találkoztak, amiben a férfiak a sajátcsoport által viktimizáltaként jelentek meg, több versengő áldozatiságot mutattak, mint azok a nők, akiknek azt mutatták be, hogy a férfiakat más férfiak viktimizálnak. Ez a hatás még a politikai orientáció kontrollálása mellett is megmutatkozott. Ezek az eredmények azt sugallják, hogy az alacsonyabb státuszú csoportok is versengő áldozatiságba bocsátkoznak, sőt, ellentétben az 1-es és 2-es kísérlettel, a versengő áldozati skálánkon mért átlagok mindkét feltételnél a középtérték felett voltak, arra utalva, hogy az alacsony státuszú csoportok tagjaira ugyanúgy nem érvényesek a valóság korlátai ezeknek a védekező stratégiáknak az alkalmazásában, mint a magasabb státuszú csoport tagjainál. Továbbá, a külső csoport ábrázolása specifikusan a versengő áldozatiságra hatott, nem pedig a nem versengő saját- vagy külső csoport észlelt áldozatiságra. Ugyanakkor, ahogy azt vártuk, és megegyezően azzal az elképzeléssel, hogy a versengő áldozatiság magában foglalja annak megkísérlését, hogy csökkentsük a sajátcsoport és a külső csoport közti morális szakadékot, a versengő áldozatiság pozitívan asszociálódott a sajátcsoport áldozatiság igényével és negatívan asszociálódott a

külső csoport áldozatiságának elismerésével. Ezek az eredmények erősen azt sugallják, hogy a versengő áldozatiság nem csupán a külső csoport szenvedése minimalizálásának az eredménye. Az 1-es és a 3-as kísérletek azt demonstrálták, hogy mind az alacsony, mind a magas státuszú csoportok tagjai egyedileg áldozati versengésbe bocsátkoznak, amikor a csoportjukat megvádolják, hogy jogtalanul okozott kárt másoknak. A 4-es kísérletben megkíséreltük megismételni a versengő áldozatiság hatást egy harmadik csoportközi helyzetben: a faj-alapú diszkrimináció esetén. Továbbá, bizonyítékot kerestünk az észlelt stigma visszafordítás mediáló hatására a magas státuszú csoporttagoknál.

4. KÍSÉRLET

Az utóbbi 4 évtizedben egyre növekvő jelentőségűvé vált az egyetemi felvételi döntésekkel kapcsolatban az áldozatiságban való versengés kérdése az Egyesült Államokban. A legfelsőbb bíróság 1978-as meghatározó döntése óta a *Kaliforniai Egyetem kormányzói vs. Bakke* esetben, amiben a Bíróság alapvetően megerősítette, hogy egy fehér férfi fordított diszkrimináció áldozata volt, amikor megtagadták tőle a Davis-beli Kaliforniai Egyetem Orvosi Karára való felvételt. A hagyományos magas-státuszú csoportok számos tagja fejezte ki nyilvánosan, hogy faji-alapú diszkrimináció áldozata volt az egyetemi felvételi eljárás során (Lynch, 1989; Perry, 2007). Ezek az állítások a jelenlegi elemzésnek abból a szempontjából érdekesek, hogy azokra a pozitív diszkriminációs intézkedésekre adott reakciónak tekinthetők, amely elismerte a történelmi kisebbségi csoportok áldozat státuszát (és ennek következményeként a magas státuszú csoportok által okozott múltbeli ártalmakat). Mivel az egyetemi felvételi egy olyan kérdés, amiben a magasabb státuszú csoportok tagjai példát láthattak arra, hogy valaki áldozatként állítja be magát az alacsony státuszú csoporttagokkal szemben, ezért ez fontos csoportközi helyzetnek tűnhet a versengő áldozatiság vizsgálatára.

Dacára annak, hogy gyakran fordított diszkriminációnak tulajdonítják, a feketék történelmileg és még mindig alulreprezentáltak sok egyetemen az Egyesült Államokban a fehérhez képest (Epenshade & Radford, 2009; Krueger, Rothstein & Turner, 2006), ami olyan egyenlőtlenség, ami néha a diszkriminációval kapcsolatos intézkedésekhez vezethet (az utóbbi években ezek olyan intézkedések, amik helytelenítik a feketék jelentkezését a felvételire, ám feltehetőleg nem szándékosan teszik ezt, lásd Ladewski, 2010). Amikor arra irányítják a fehérek figyelmét, hogy a csoportjuk valamilyen módon felelős az egyetemi felvételinél jelentkező különbségektől feketék és fehérek között, az magában foglalhat

morális identitás fenyegetést, amire a fehérek áldozati versengéssel válaszolnak, ha lehetőségük van rá. Ugyanakkor a fő elemzésünk és a 2. kísérlet eredményei alapján, ha a fehérek szembe találják magukat olyan információval, ami azt sugallja, hogy egy harmadik csoport a felelős a feketék alacsonyabb arányáért a felvételinél, akkor nem kellene jelentkeznie a csoportjuk morális identitását érintő fenyegetésnek, és nem kellene motiválnak lenniük arra, hogy áldozati versengésbe bocsátkozzanak. A 4. kísérletben ezt a hipotézist teszteltük annak felmérésével, hogy a fehér egyetemi hallgatók hajlamosabbak-e inkább áldozati versengésbe bocsátkozni fekete hallgatókkal, amikor a fehéreket (szemben más csoporttal, az ázsiaiakkal) éri a vád hogy megtagadják a feketéktől az egyenlő felvétel lehetőségét az egyetemekre.

A 4. kísérlet további célja az volt, hogy teszteljük a feltételezett mediáló hatásra vonatkozó hipotézisünket. Amellett érveltünk, hogy a magas státuszú csoportok tagjai a sajátcsoportjukat ért vádakra adott reakcióként bocsátkoznak áldozati versengésbe, mivel ezek a vádák a fordított stigmatizáció érzését ébresztik fel bennük: azt az érzést, hogy valakit büntudat terhel az alacsony státuszú csoportoknak okozott szenvedésért, pusztán a csoport-hovatartozásából származó előnyök alapján (Killian, 1985). Ezen elemzés alapján azt jósoltuk, hogy azok a fehérek, akiket szembesítünk a váddal, hogy a csoportjuk nem bánt tisztességes módon a feketékkel az egyetemi felvételik során, erősebben érzik azt, hogy csoportjukat felelősnek tartják a feketéknek (és más alacsonyabb státuszú csoportoknak) okozott szenvedésekért, csupán azért, mert fehérek. Továbbá azt is feltételeztük, hogy a fordított stigmatizáció megnövekedett érzése asszociálódik a magasabb fokú versengő áldozatisággal az egyetemi felvételik terén.

Továbbá szerettünk volna megvizsgálni egy alternatív lehetőséget (az 1. kísérletben szintén felvázoltuk), miszerint a versengő áldozatiságot inkább az anyagi javakkal és hatalommal kapcsolatos aggodalmak, és nem a morális identitással kapcsolatos aggodalmak vezérlik. Még konkrétabban, lehetséges, hogy a magas státuszú csoportok tagjainak konfrontálása azzal, hogy csoportjuk tisztességtelenül ártott más csoportoknak, nem morális fenyegetést, hanem státusz fenyegetést generál. A résztvevők értelmezhetik ezeket a vádakat úgy, hogy azok azt implikálják, hogy az erőviszonyok a társadalomban elmozdulnak és a korábban viktimizált külső csoportok elismeréshez és a sajátcsoport költségén státuszhoz jutnak. A résztvevők így nem a morális felmentésre való törekvésért versenghetnek az áldozat státuszért, hanem sokkal inkább a csoportjuk magasabb státuszának fenntartására való stratégiai kísérletként. Hogy kontrolláljuk ezt a lehetőséget, manipulációnk után megmértük a sajátcsoport stá-

tusával kapcsolatos aggodalmakat, hogy meghatározzuk, hogy ezek az aggodalmak – és nem a fordított stigmatizáció érzése – közvetítenek-e a külső csoport bemutatásának hatásában a versengő áldozatiságra.

Szintén lehetséges, hogy azok a hatások, amik az 1-től a 3. kísérletig jelentkeztek, a manipulációnk által kiváltott különböző kollektív érzelmeknek voltak köszönhetőek. Más szóval, a külső csoport bemutatásával való szembesülés, melyben indokolatlanul viktimizálja őket csoportunk (szemben más bemutatásmódokkal), csoporttagsághoz kapcsolódó negatív érzelmeket ébreszthet és ezek a negatív érzelmek védekező válaszként megjelenő áldozati versengést válthatnak ki. Elemzésünk szerint a versengő áldozatiság a magas státuszú csoporttagok körében a fordított stigmatizáció észleléséből származó kognitív folyamat eredménye, amikor megvádolják csoportunkat, hogy ártott egy külső csoportnak nem pedig egy, a vádakra adott érzelmi reakció. Mindazonáltal, hogy felmérjük azt a lehetőséget, hogy hatásaink a csoportalapú általános negatív érzéseknek köszönhetőek, betettünk egy, a manipulációkhoz kötődő kollektív érzelmeket mérő kérdést.

Végül, a 3. kísérlet eredményei alapján és mivel úgy gondoljuk, hogy az egyetemi felvételi kérdése politikai szempontból jelentős téma, ezért kontrolláltuk az elemzés során a politikai orientációt.

Eljárás

Ötvenegy fehér KU egyetemi hallgatót (27 nő) osztottunk be véletlenszerűen két feltétel egyikébe (a külső csoport bemutatása: egy másik csoport által viktimizált vs. a sajátcsoport által viktimizált), személyek közötti vizsgálati elrendezésben, a versengő áldozatisággal függő változóként. Öt résztvevő gyanakodott manipulációnk hitelességében, az ő adataikat kizártuk, maradt így végül 46 résztvevő (27 nő).

A résztvevők egy laboratóriumba léptek be, ahol látszólag az egyetemi felvételi folyamat értékelésével kapcsolatos kutatásban vettek részt. A résztvevők először kitöltöttek pár alapkérdést tartalmazó kérdéssort és egy öttételes kérdőívet a fehér azonosulásról (Branscombe, Schmitt, & Schiffrhauer, 2007): „Kényelmes számomra fehérnek lenni.” „Fehérnek lenni természetes számomra.” „Úgy gondolom, hogy a fehérek sok mindenre lehetnek büszkék.” „Jó érzéssel tölt el, hogy fehér vagyok” és „Nem érzem zavarónak elismerni, hogy fehér vagyok.” (1 = *határozottan nem értek egyet*, 7 = *határozottan egyetértek*; $\alpha = 0,89$). Ezt a kérdéssort azért tettük be, hogy kiemelkedővé tegyük a személyek társas kategóriáját, és hogy ellenőrizzük a bármilyen hatás lehetséges moderáló hatását (a férfi kategóriával való azonosulásnál jelentkező nulla hatás fényében, ami az

1. kísérletben jelentkezett (lásd 1. lábjegyzet) azt vártuk, hogy nem jelenik meg ilyen moderáló hatás ebben a kísérletben). A résztvevők szintén válaszoltak erre a kérdésre: „Mi a politikai orientációja?” (1 = *nagyon liberális*, 9 = *nagyon konzervatív*, teljes minta átlaga = 5,8)

A külső csoport bemutatásának manipulációja

A résztvevőket ezután arra kértük, hogy olvassanak el egy látszólag egy online híroldalon közölt cikket az Egyesült Államokban zajló egyetemi felvételiéről. A cikket grafikailag is úgy szerkesztettük, mintha az internetről töltötték volna le. A valóságban ez a mesterségesen létrehozott cikk tartalmazta a külső csoport bemutatására vonatkozó manipulációnkat. A cikk mindkét változatában arról tudósítottak, hogy a fekete jelentkezők komoly diszkriminációt szenvednek el az egyetemi felvételi során. Ugyanakkor a külső csoportot, amihez a fekete hallgatókat viszonyították, és akik az állítólagos diszkrimináció forrásai voltak, feltételenként változtattuk.

A másik csoport által viktimizált feltételnél a cikk azt állította, hogy a feketéket diszkriminálja az egyetemi rendszer az ázsiaiakkal szemben (a fehéreket nem említették ebben a cikkben) A sajátcsoport által viktimizált feltételnél, a feketéket ért diszkrimináció mértéke ugyanannyi volt, de a csoport, akikhez viszonyították őket, és akik a diszkrimináció forrásai voltak, azok a fehérek voltak (az ázsiaiakat nem említették a cikkben). A cikkek olyan megállapításokat tartalmaztak, mint a következők:

Például, a fekete amerikaiak elfogadásának aránya az UCLA-ba /.../ csupán 10% , összevetve az ázsiai amerikaiak (fehér amerikaiak) 50%-os arányával /.../ az ázsiai amerikai (fehér amerikai) felvételi bizottsági tagok az egyetemeken az Egyesült Államokban kevésbé valószínűleg fogadják el fekete amerikai hallgatók jelentkezését az ázsiai amerikai (fehér amerikai) hallgatókhoz képest, még akkor is, ha a két jelentkező majdnem egyforma osztályzatokkal és felvételi teszt eredményekkel rendelkezik.

Manipuláció ellenőrzés

A cikk elolvasása után a résztvevők kitöltöttek egy három tételes kérdéssort annak mérésére, hogy mennyire volt hatékony a manipuláció. A résztvevők a cikk tartalmát illetően ezzel a három állítással konkrétan jelezték egyetértésüket (7 fokú skálán): „A cikk szerint a fekete amerikaiak diszkriminációt szenvednek el az egyetemi felvételi eljárás során.” „A cikk szerint a fehér amerikaiak a felelősek a fekete amerikaiakat érő bármely diszkriminációért, amivel az egyetemi felvételi eljárás során

szembesülnek”, és „A cikk szerint az ázsiai amerikaiak a felelősek a fekete amerikaiakat érő bármely diszkriminációért, amivel az egyetemi felvételi eljárás során szembesülnek.”

A kollektív érzelmek mérése

A résztvevők ezután kitöltöttek egy kérdést a kollektív érzelmeikre vonatkozóan, amit a külső csoport manipulációval szembesüléskor éreztek. Konkrétan, a résztvevőket így instruáltuk: „Gondoljon vissza a cikkre, amit az egyetemi felvételi eljárásokról olvasott. Mint *fehér amerikai*, a cikket olvasva hogyan érezte magát?” A résztvevők ezután jelezték annak mértékét, hogy mennyire érezték a csoporttagságukhoz kapcsolódva (egy 5-fokú skálán) a hét negatív érzelmek mindegyikét (dühös, feldúlt, ideges, szorongó, ellenséges szomorú, félelmet érző; $\alpha = 0,76$; Teljes minta átlaga = 2,03) és a hét pozitív érzelmek (érdeklődő, izgatott, megihletett, erős, elégedett, lelkes, büszke; $\alpha = 0,77$; teljes minta átlaga = 1,70)

Fordított stigmatizáció

A résztvevők értékelték az egyetértésük fokát (egy 7-fokú skálán) három állítással, amik az általunk javasolt közvetítő konstrukciót, a fordított stigmatizációt jelenítették meg: „Sok ember azt gondolhatja, hogy mivel én fehér amerikai vagyok, ezért nekem büntudatot kellene éreznem a fekete amerikaiak szenvedése miatt”, „Sok ember azt gondolhatja, hogy mivel én fehér amerikai vagyok, ezért én kevésbé vagyok erkölcsös, mint más csoportok tagjai” és „Sok ember azt gondolhatja, hogy mivel én fehér amerikai vagyok, ezért felelősnek kellene magam érezni más csoportok negatív tapasztalataiért.” Az ezekre a tételekre adott válaszok (melyeket Killian 1985-ös elemzése alapján állítottunk össze) jó reliabilitás értéket mutattak ($\alpha = 0,89$) és ezért egy tétellel alakítottuk őket átlagolással a fordított stigmatizáció mérésére.

A státusszal kapcsolatos aggodalmak

Annak ellenőrzésére, hogy megnézzük, hogy a külső csoport bemutatása fenyegetést váltott-e ki a sajátcsoporthoz státuszára vonatkozóan, megkérdeztük a résztvevők egyetértését (egy 7-fokú skálán) a következő állítással: „Aggódom, hogy a közel jövőben a fehér amerikaiak státusza csökkenni fog a társadalomban”.

Versengő áldozatiság

Végül, a résztvevők kitöltöttek egy egy-tételes mérőeszközt a versengő áldozatiság mérésére: „A fekete amerikaihoz képest a fehér amerikaiak diszkriminációt szenvednek el az egyetemi felvételi eljárások során (1 = összességében kevesebb, 4 = ugyanannyi, 7 = összességében több)

Eredmények és megvitatás

Manipuláció ellenőrzés

A manipuláció sikerességének ellenőrzésére t -próbát végeztünk (külső csoport ábrázolás: egy másik csoport által viktimizált vs. sajátcsoporthoz által viktimizált) minden manipulációt ellenőrző tételen. Nem találtunk különbséget az ezzel a tétellel való egyetértésben: „A cikk szerint a fekete amerikaiak diszkriminációt szenvednek el az egyetemi felvételi eljárás során.” a másik csoport által viktimizált feltételben résztvevők ($M = 6,13$, $SD = 1,10$) és a sajátcsoporthoz által viktimizált feltételben résztvevők között ($M = 6,30$, $SD = 0,82$), $t < 1$, $p = 0,55$. Ugyanakkor, ezzel a tétellel: „A cikk szerint a fehér amerikaiak a felelősek a fekete amerikaiakat érő bármely diszkriminációért, amivel az egyetemi felvételi eljárás során szembesülnek” a sajátcsoporthoz által viktimizált feltételben résztvevők erősebben egyetértettek ($M = 4,83$, $SD = 1,64$) mint a másik feltételben résztvevők ($M = 1,91$, $SD = 1,24$), $t(44) = 6,78$, $p < 0,001$. A Levene-próba feltárta, hogy a harmadik tételre: „A cikk szerint az ázsiai amerikaiak a felelősek a fekete amerikaiakat érő bármely diszkriminációért, amivel az egyetemi felvételi eljárás során szembesülnek” adott válaszok esetén sérült az elvárt homogenitás variancia $F(1, 44) = 10,25$, $p < 0,01$. Ennek alapján az erre a tételre adott válaszokat t -próbának vetettük alá Welch-Satterthwaite eljárást alkalmazva és szignifikáns eredményt kaptunk $t'(37,39) = 5,14$, $p < 0,001$. A sajátcsoporthoz által viktimizált feltételben résztvevők erősebben egyetértettek az állítással ($M = 4,83$, $SD = 2,19$) mint a más feltételben résztvevők ($M = 2,04$, $SD = 1,40$).

Kollektív érzelmek

A negatív és pozitív érzelmeket vegyesen tartalmazó mérőeszközünkön végzett hasonló t -próba nem hozott szignifikáns eredményt $ts < 1$, $ps > 0,50$, ami arra utal, hogy a manipuláció bármely hatását a versengő áldozatiságra nem az általános csoportalapú érzelmek vezérik.

A státusszal kapcsolatos aggodalmak

A sajátcsoporthoz jövőbeli státuszával kapcsolatos aggodalmakat mérő egy-tételes egyváltozós (külső csoport ábrázolása: másik csoport által viktimizált vs. sajátcsoporthoz által viktimizált) ANCOVA-t végeztünk a politikai orientációt kovariánsként beleértve az elemzésbe. Elemzésünk feltárta, hogy a sajátcsoporthoz által viktimizált feltételben résztvevők ($M = 3,61$, $SD = 1,88$) elhanyagolható mértékben erőteljesebb státusszal kapcsolatos aggodalmat fejeztek ki, mint a másik csoport által viktimi-

zált feltételben résztvevők ($M=2,65$, $SD=1,70$), $F(1, 42)=3,67$, $p=0,06$, $\eta^2=0,08$.

Fordított stigmatizáció

A fordított stigmatizáció értékeken hasonló elemzést végezve szignifikáns eredményt kaptunk. $F(1, 42)=4,94$, $p=0,03$, $\eta^2=0,11$. Miként azt megjósoltuk, a sajátcsoport által viktimizált feltételben résztvevők ($M=4,26$, $SD=1,59$) magasabb értékben számoltak be fordított stigmatizációról mint a másik csoport által viktimizált feltételben résztvevők ($M=3,14$, $SD=1,73$).

Versengő áldozatiság

Ahogy azt jósoltuk, a sajátcsoport által viktimizált feltételben résztvevők ($M=2,78$, $SD=1,28$) bocsátkoztak inkább áldozati versengésbe, összevetve a másik csoport által viktimizált feltételben résztvevőkkel [$M=2,00$, $SD=1,16$, $F(1, 42)=4,56$, $p=0,04$, $\eta^2=0,10$].⁴ Ellentétben a 3. kísérlettel, a politikai orientáció nem asszociálódott szignifikánsan a versengő áldozatisággal, $r=0,23$, $p=0,14$.

Mediációelemzés

Preacher és Hayes (2008) eljárását és az SPSS macrot használva az indirekt hatások ellenőrzésére, teszteltük azt a hipotézisünket, hogy a feltétel hatásában a versengő áldozatiságra az észlelt fordított stigmatizáció mediál és nem a státusszal kapcsolatos aggodalmak. Konkrétan, a versengő áldozatiság értékekre regressziót végeztünk a külső csoport bemutatás függvényében (dummy kódolás: sajátcsoport által viktimizált=1, másik csoport által viktimizált=0), a fordított stigmatizációt és a státusszal kapcsolatos aggodalmakat mint lehetséges mediátorok bevezetésével.

Bootstrap-eljárással ötezer mintavételt hajtottunk végre. A 95%-os konfidencia intervallum, amit a külső csoport bemutatás indirekt hatásaként lehetett megfigyelni az észlelt fordított stigmatizáció mediál hatásán keresztül, nem tartalmazott nullát (0,03, 0,68). A külső csoport bemutatásának direkt hatása a versengő áldozatiságra $\beta=0,31$, $SE=0,36$, $t(44)=2,17$, $p=0,04$ nem lett szignifikáns, amikor kontrolláltuk a fordított stigmatizációt $\beta=0,20$, $SE=.36$, $t(43)=1,40$, $p=0,17$. Ugyanakkor, a 95%-os konfidencia intervallum, amit a külső csoport bemutatás indirekt hatásaként lehetett megfigyelni a státusszal kapcsolatos aggodal-

mak mediáló hatásán keresztül, nem tartalmazott nullát (0,01, 0,62). Ugyan a külső csoport bemutatásának direkt hatása a versengő áldozatiságra szintén nem szignifikáns maradt, amikor kontrolláltuk a státuszt $\beta=0,23$, $SE=0,36$, $t(43)=1,60$, $p=0,12$, a szignifikancia csökkenése nem volt olyan kifejezett, mint amikor a fordított stigmatizációt kontrolláltuk. Így $\alpha=0,05$ -ös biztonsággal állíthatjuk, hogy a magasabb versengő áldozatiság érték, amit a résztvevők kifejeztek a sajátcsoport általi viktimizációnál, a legjobban az ezzel együttesen növekvő fordított stigmatizációval magyarázható és nem a státusszal kapcsolatos aggodalmak növekedésével.

A 4. kísérlet megismételte a sajátcsoportot érő vádak hatását a versengő áldozatiságra egy új, társas szempontból fontos kontextusban. Ismét, a sajátcsoportot érő vádak hatása a versengő áldozatiságra a politikai orientáció kontrollja mellett is előjött. Hasonlóan fontos, hogy bizonyítékot találtunk arra a hipotézisünkre, hogy a versengő áldozatiság a magas státuszú tagok között a fokozott észlelt fordított stigmatizáció által vezérelt, ami abból fakad, hogy megvádolják csoportunkat, hogy jogtalanul ártott valakinek. Ezzel együttesen, a 4. kísérlet segít kizárni azt a lehetőséget, hogy a hatásaink azoknak az aggodalmaknak köszönhetőek, hogy a csoportunk státusza hanyatlik, vagy a negatív csoport-alapú érzelmeknek.

Az 1. és a 4. kísérlet megmutatja, hogy a csoportunk által elkövetett jogtalan sérelem okozásának vádja mikor vált ki áldozati versengésbe való bocsátkozást. Az 5. kísérletben az érdekelt bennünket, hogy felfedezzük e stratégia alkalmazásának a következményeit. Amennyiben a versengő áldozatiságot annak vágya motiválja, hogy felmentsük sajátcsoportunk tagjait attól az elvárástól, hogy büntudatot kell érezniük (fordított stigma) akkor minden aktuálisan megjelenő büntudatnak, amit a sajátcsoport jogtalan cselekedete nyomán érzünk, és ez után a csoport versengő áldozatisága bemutatásának csökkentenie kell a fordított stigmatizációt és a vádak után megjelenő büntudatot. A 4. kísérlet megmutatta ugyan, hogy a versengő áldozatiság nem az általános csoportalapú negatív érzelmek által vezérelt, mégis azt várnánk, hogy a versengő áldozatiság megszabadítja a csoporttagokat a csoportalapú büntudat egyedi érzelmétől, tekintve, hogy a versengő áldozatiságban védőszerepet feltételezünk a morális identitás-fenyegetésre. Ezt a lehetőséget az 5. kísérletben egy másik csoportközi kontextusban, a kor-alapú diszkrimináció esetén ellenőriztük.

(dummy kódolás: sajátcsoport által viktimizált=1, másik csoport által viktimizált=0) a fehér azonosulás (centrált és folytonos) és az interakciójuk függvényében. Az elemzésről kiderült, hogy csak a külső csoport bemutatás rendelkezett fő hatással $\beta=.31$, $t(45)=2.15$, $p=.04$.

4 Regresszió elemzést végeztünk annak meghatározására is, hogy vajon a feltételek hatását moderálja-e a fehér kategóriával való azonosulás (ez az eloszlás nagyon aszimmetrikus volt a negatív irányban, teljes minta átlaga = 6.40 egy 7-fokú skálán). A versengő áldozatiság értékeken regressziót végeztünk a külső csoport ábrázolás

5. KÍSÉRLET

Az Egyesült Államokban élő felnőttek koruk alapján tipikusan három csoportba tartozónak gondoljuk magukat: fiatal felnőttek (gyakran 17 és 25 között meghatározható), középkorú felnőttek (35 és 50 év között) és idős felnőttek (65 év és felette, Garstka, Schmitt, Branscombe & Hummert, 2004). Ezek közül a csoportok közül az idős felnőttek tapasztalnak jelentős mennyiségű – ha nem a legnagyobb mértékű – megkülönböztetett bánásmódot a koruk alapján. A koralapú megkülönböztetés más formái közül, az idős felnőttek (legalábbis az Egyesült Államokban) gyakran megtapasztalják reprezentációjuk hiányát a főárambeli kultúrában és a médiában, alacsony fokú hozzáférést lakásokhoz és állásokhoz és társas izolációt vagy lekezelő bánásmódot mások részéről (például egyszerűsített nyelven beszélnek velük; Pasupathi & Löckenhoff, 2002).

Ugyanakkor nemcsak az idősebb felnőttek az egyetlen társas csoport, akik koruk alapján tapasztalnak diszkriminációt. A fiatal felnőttek szintén beszámolnak arról, hogy koralapú diszkrimináció áldozatai (Garstka, Hummert & Branscombe, 2005) és általában a társadalom alacsony státuszú csoportjának látják magukat, hasonlóan az idős felnőttekhez (Garstka et al. 2004). Mindazonáltal a fiatal felnőttek státusza valamilyenre kettős, tekintve, hogy egy napon középkorú felnőttekké válnak (egy hozzájuk képest magasabb státuszú csoport), és a modern populáris kultúra számos népszerű képet tartalmaz róluk (és növekvő piac irányul feléjük), az idős felnőtteket ugyanakkor lealacsonyítja és negligálja (például Featherstone & Hepworth, 2005).

Az 5. kísérletben kihasználtuk ezt a kettősséget, ami a fiatal felnőttek relatív státuszával asszociálódik, manipulálva, hogy az emberek, akiknek a csoportját megvádolják sérelem okozásával, magukat is áldozatként látják-e vagy sem. Konkrétan, fiatal felnőtteknek azt mutattuk, hogy csoportjuk diszkriminálta az idős felnőtteket, de ezzel párhuzamosan variáltuk azt, hogy megjelent-e versengő áldozatiság a saját csoportjuk részéről. Ezután felmértünk a fordított stigmatizáció érzésüket és a kollektív büntudatukat azzal kapcsolatban, ahogy a fiatal felnőttek bánnak az idős felnőttekkel. A korábbi kutatások azt sugallták, hogy az emberek a csoport-alapú morális jogosultság érzése mellett nem mutatnak kollektív büntudatot a csoportjuk jogtalan cselekedeti nyomán (Wohl & Branscombe, 2008). Hasonló folyamat megjelenését várnánk a fordított stigmatizáció esetén is, ami magában foglalja annak észlelését is, hogy a társadalom nagy többsége kollektív büntudatot vár el a sajátcsoporttól. Mivel azt állítjuk, hogy a versengő áldozatiság a csoport morális társas identitás fenyegetése ellen hat, azt várjuk, hogy fiatal felnőttek, akiket az

idősebb felnőtteknek való sérelem okozásával vádolnak, de versengő áldozatiságot is tapasztalnak a részükről, kevesebb észlelt fordított stigmatizációt és kevesebb kollektív büntudatot fejeznek ki, mint azok, akiket nem szembesítenek ezekkel.

Eljárás

Ötvenkét, 18 és 25 év közötti KU hallgatót (29 nő) osztottunk be véletlenszerűen a két feltétel egyikébe (van versengő áldozatiság vagy nincs), személyek közötti vizsgálati elrendezésben, a fordított stigmatizációval és a versengő áldozatisággal függő változóként. A résztvevők beléptek a laboratóriumba, hogy részt vegyenek egy kutatásban, ami látszólag a kor szerepét vizsgálta a társas életben. A kísérletvezető minden résztvevőt szóban előhangolt, hogy gondoljanak magukra, mint fiatal felnőttekre. A résztvevők kitöltötték néhány alap demográfiai kérdést (köztük a korra vonatkozót, teljes mintaátlag = 19,3). Szintén válaszoltak arra a kérdésre, hogy: „Mi az Ön politikai orientációja?”

(1 = *nagyon liberális*, 9 = *nagyon konzervatív*; teljes minta átlag = 4,90). Mivel a politikai orientáció nem kapcsolódott a fordított stigmatizációhoz és a versengő áldozatisághoz a 4. kísérletben, és mivel nem láttuk különösebb okát annak, hogy miért hatna az idős felnőttekkel szembeni attitűdökre, ezért nem vártuk, hogy ennek a változónak szerepe lesz a hatásainkban. Ugyanakkor, mivel a politikai orientáció erősen korrelált a versengő áldozatisággal a 3. kísérletben, ezért megmértük, hogy biztosak legyünk, hogy a hatásaink akkor is megmaradnak, ha a politikai orientációt kontrolláljuk.

Versengő áldozatiság manipuláció

A résztvevők ezután olvastak egy cikket, amelyet látszólag egy olyan weboldalon publikáltak, amit a kor tudományos vizsgálatainak szentelnek, ami arról szól, hogy a korcsoport milyen módon hat valakinek az életére. A mesterségesen létrehozott cikk a versengő áldozatiságra vonatkozó manipulációkat tartalmazta. A cikk mindkét változatában az idős felnőttek különböző őket érő diszkriminációról számoltak be, melyet fiatal felnőttek követettek el velük szemben (a korosztályok meghatározását szinten tartalmazta a cikk). A fiatal felnőtteket azzal vádolták, hogy faragatlanok, ellenségesek az idősekkel szemben és hogy diszkriminálják őket a munkahelyen. Ugyanakkor a társadalom fiatal felnőttekkel szembeni bánásmódjának ábrázolása változott az egyes feltételekben. A versengő áldozatiság feltételénél a cikk azt állította, hogy a fiatal felnőttek diszkriminálják ugyan az idős felnőtteket, de maguk a fiatal felnőttek

is ezzel összevethető mértékű kor-alapú diszkriminációt tapasztalnak. A cikknek ez a változata olyan bekezdéseket tartalmazott, mint: „Az idős felnőttekhez képest a fiatal felnőttek alacsonyabb bevételekkel rendelkeznek és kevesebb társadalmi erejük is van. A fiatal felnőtteknél kevésbé valószínű, hogy tekintély pozíciókban vannak az idősebb felnőttekhez viszonyítva.”

A nem versengő áldozatiság feltételnél a cikk nem tartalmazott korukhoz kapcsolódó viktimizációra vonatkozó tapasztalatot a fiatal felnőttek részéről. Ehelyett, a korábbi kollektív büntudat kutatásokat követve (lásd Miron, Branscombe & Schmitt, 2006), a cikk kiemelte a fiatal felnőttek privilégiumait, amit az idős felnőttekhez képest tapasztalnak. Ez a cikk-változat olyan részeket tartalmazott, mint: „A fiatalság megbecsült az Egyesült Államokban és a média, a populáris kultúra és a legtöbb munkahely mind az ő szükségleteikre és érdekeikre épül.”

Érdemes hangsúlyozni, hogy a fiatal felnőttek idős felnőttekkel szembeni diszkriminációjának mértéke és jellege ugyanolyan volt az egyes feltételeknél.

Manipuláció ellenőrzés

A cikk elolvasása után a résztvevők egy háromtétéles kérdéssorra válaszoltak a manipulációs sikeresség ellenőrzésére. Konkrétan, a résztvevők kifejezték egyetértésüket (egy 7-fokú skálán) a három tétellel, ami a cikk tartalmára vonatkozott: „A cikk szerint az idős felnőttek diszkriminációt szenvednek el ebben az országban.” „A cikk szerint, a fiatal felnőttek egy magas státuszú korcsoport.” és „A cikk szerint, az idős felnőttek egy magas státuszú korcsoport.” Az utolsó két tétel annak meghatározását célozta meg, hogy sikerült-e versengő áldozatiságot gerjeszteni a résztvevőkben; azoknak a résztvevőknek, akik versengő áldozatisággal találkoztak, azt kellene hinnük, hogy a fiatal felnőttek egy viszonylag alacsony státuszú csoport, és hogy az idősebb felnőttek egy viszonylag magas státuszú csoport.

Fordított stigmatizáció

A résztvevők ezután kitöltötték a 4. kísérletben használt fordított stigmatizáció skála három tételből álló, meglehetősen átalakított változatát: „Sok ember gondolhatja azt, hogy mivel fiatal felnőtt vagyok, ezért büntudatot kellene éreznem az idősebb felnőttek szenvedéséért, akiket diszkrimináció ér.” „Sok ember gondolhatja azt, hogy mivel fiatal felnőtt vagyok, ezért valamelyest kevésbé vagyok erkölcsös, mint az idősebb felnőttek.” és „Sok ember gondolhatja azt, hogy mivel fiatal felnőtt vagyok, ezért felelősnek kellene éreznem magam azokért a negatív következmé-

nyekért, amiket az idősebb felnőttek tapasztalnak.” Az ezekre a tételekre adott válaszokat átlagolva létrehoztunk egy tételes mérőeszközt a fordított stigmatizáció mérésére. ($\alpha = 0,63$).

Kollektív büntudat

Végül a résztvevők kitöltötték egy négy tételes kollektív büntudat kérdőívet, hasonló, mint amiket korábbi vizsgálatokban használtak (Branscombe, Slugoski & Kappen, 2004). A résztvevők jelezték egyetértésüket az olyan állításokkal, mint „Büntudatot érzek a fiatal felnőttek idősebb felnőttekkel szemben elkövetett vétkeiért.” (1=*határozottan nem értek egyet*, 7=*határozottan egyetértek*). A kollektív büntudat értéket az összes tétel átlagából számoltuk ($\alpha = 0,93$), amelynél a magas értékek a nagyobb büntudatot mutatták.

Eredmények és megvitatás

Manipuláció ellenőrzés

A manipuláció sikerességének ellenőrzésére *t*-próbát végeztünk (versengő áldozatiság van vs nincs) a manipuláció ellenőrző tételek mindegyikén. A várakozásoknak megfelelően, nem volt különbség az ezzel az állítással való egyetértésben: „A cikk szerint az idős felnőttek diszkriminációt szenvednek el ebben az országban”, a versengő áldozatiságot tartalmazó ($M = 5,96$, $SD = 1,22$) és nem tartalmazó feltételben résztvevők között ($M = 5,92$, $SD = 0,98$), $t < 1$, $p = 0,90$. Ennél a tételnél: „A cikk szerint, a fiatal felnőttek egy magas státuszú korcsoport” a versengő áldozatiság feltételben résztvevők jóval kisebb egyetértést fejeztek ki ($M = 1,85$, $SD = 1,32$) összehasonlítva azokkal a másik feltételben résztvevőkkel.

($M = 5,92$, $SD = 1,50$), $t(50) = 10,43$, $p < 0,001$. Ezzel ellentétben, ezzel az állítással: „A cikk szerint, az idős felnőttek egy magas státuszú korcsoport”, a versengő áldozatiság feltételben résztvevők jobban egyetértettek ($M = 4,46$, $SD = 1,96$) mint a másik feltételben résztvevők ($M = 2,23$, $SD = 1,48$), $t(50) = 4,63$, $p < 0,001$. Ez a mintázat erősen arra utal, hogy a versengő áldozatiság előhívása sikeresen váltotta ki az idősebb felnőttekkel szembeni relatív depriváció érzését a résztvevőinkben.

Fordított stigmatizáció

A fordított stigmatizáció kérdéseken végrehajtott *t*-próba feltárta, hogy a versengő áldozatiság feltételben résztvevők kevesebb fordított stigmatizációt észleltek ($M = 3,26$, $SD = 1,13$) összehasonlítva azokkal a versengő áldozatiságot nem tartalmazó feltételben résztvevőkkel ($M = 4,37$, $SD = 1,16$), $t(50) = 3,51$, $p < 0,01$, $d = 0,97$.

Kollektív büntudat

Szintén az előrejelzéseinket támogatva, a versengő áldozatiság feltételben résztvevők kevesebb kollektív büntudatot éltek át ($M=3,55$, $SD=1,84$) összevetve a versengő áldozatiságot nem tartalmazó feltételben résztvevőkkel ($M=4,67$, $SD=1,87$), $t(50)=2,19$, $p=0,03$, $d=0,60$.

Az elsődleges elemzéseinken ANCOVA-t is végeztünk a politikai orientációt beléptetve kovariáns változóként. Ezekben az elemzésekben mind a fordított stigmatizáció mind a kollektív büntudat hatásai az egyes feltételekben szignifikánsak maradtak $ps=0,04$.

Az 5. kísérlet eredményei alátámasztják a fő hipotézisünket, miszerint a versengő áldozatiság a sajátcsoporthoz morális társas identitásának védelmében jelenik meg, és az egyénekben a kollektív büntudat érzése ellen hat. A fiatal felnőttek, akiket az idősebb felnőttekkel szemben elkövetett diszkriminációval vádoltak, a saját csoportjuk szenvedésére vonatkozó információ hiányában magasabb értékeket mutattak a fordított stigmatizáció és a kollektív büntudat skálákon azokhoz a fiatal felnőttekhez képest, akiket szintén megvádoltak ugyanazzal az ártalmas viselkedéssel, ugyanakkor azt is mondták nekik, hogy a korcsoportjuk is szenved az idősebb felnőttekkel összevetve. Ezek az eredmények kiegészítik a 4. kísérletet, ami megmutatta, hogy a személyek motiváltak áldozati versengésbe való bocsátkozásba az észlelt fordított stigmatizációra adott reakcióként, úgy, hogy megfordítják az oki kapcsolat irányát, megmutatva, hogy a versengő áldozatiság enyhíti a fordított stigmatizációt. Még általánosabban, az eredmények kiegészítik a kutatások eredményeit az 1-től a 4-ig, amelyek megmutatták, hogy a versengő áldozatiság megjelenhet a sérelem okozásának vádjára adott válaszként -- megmutatva, hogy a versengő áldozatiság a gyakorlatban mérsékelheti a vádakra adott negatív reakciókat.

ÁLTALÁNOS MEGVITATÁS

Öt vizsgálat négy különböző csoportközi konfliktusban demonstrálta, hogy a sajátcsoporthoz ártalmas viselkedésre vonatkozó vádakra adott válaszreakcióként, a magas és az alacsony státuszú csoportok versengenek a csoportjuk áldozat státuszaért azokhoz képest, akiknek ártottak a vádak szerint, és a sajátcsoporthoz áldozati versengésével való szembesítés csökkenti a vádakra adott negatív reakciókat. Az 1. vizsgálatban, azok a férfiak, akiknek azt mutattuk be, hogy nőket igazságtalanul viktimizálnak a férfiak, hajlamosabbak voltak (szemben azokkal, akiknek azt mutattuk be, hogy a nőket nem éri viktimizáció vagy, hogy ők maguk teszik azt magukkal) azt állítani, hogy a férfiakat diszkriminálják a nők-

hoz képest. A 2. vizsgálatban azok a hallgatók, akiket azzal vádoltak meg, hogy diszkriminálják az egyetemi személyzet tagjait, hajlamosabbak voltak (azokhoz a hallgatókhoz képest, akiket azzal szembesítettek, hogy a személyzet tagjait az egyetem vezetői viktimizálnak) azt állítani, hogy a csoportjukat diszkriminálták az egyetemi személyzethez képest. A 3. vizsgálatban, azok a nők, akiket azzal vádoltak meg, hogy diszkrimináltak a férfiakat, hajlamosabbak voltak (azokhoz a nőkhöz képest, akiknek azt mutattuk be, hogy a férfiak viktimizálták egymást) azt állítani, hogy a nőket diszkriminálják a férfiakhoz képest. A 4. vizsgálatban, azok a férfiak, akiket azzal vádoltak meg, hogy a feketéket viktimizálták az egyetemi felvételi során, hajlamosabbak voltak (azokhoz a férfiakhoz képest, akiket azzal szembesítettek, hogy az ázsiaiak felelősek a feketék szembeni tisztességtelen bánásmódért) azt állítani, hogy a férfiakat diszkriminálják a feketékhez képest a felvételi eljárás során. Ezt a hatást az azoknál a résztvevőknél tapasztalt észlelt fordított stigmatizáció vezérelte, akiknek azt mutattuk be, hogy a férfiak igazságtalanul viktimizálták a feketéket. Végül az 5. vizsgálatban, azok a fiatal felnőttek, akiket azzal vádoltak, hogy diszkriminálják az idősebb felnőtteket, de akiknek azt is mondták, hogy az idősebb felnőttekhez képest ők is áldozat státuszban vannak, kisebb mértékben észleltek fordított stigmatizációt, és kevesebb kollektív büntudatot mutattak összehasonlítva azokkal a fiatal felnőttekkel, akiket szintén megvádoltak, ám anélkül, hogy az áldozat státuszba helyezték volna őket.

Összerakva ezeket az eredményeket, a kutatások azt sugallják, hogy a versengő áldozatiság egy lehetőség a fenyegetésre, ami a sajátcsoporthoz felelősségéből származik a külső csoportnak okozott szenvedésekben és nem következik azokból az információkból, melyek arra utalnak, hogy a külső csoport maga vagy egy harmadik csoport felelős a külső csoport viktimizációjáért. Továbbá ezek a kutatások azt mutatják, hogy a versengő áldozatiság független az észlelt anyagi előnyöktől, ami az áldozatszerpre való igényből fakad vagy a státusszal kapcsolatos aggodalmaktól, a csoportalapú általános negatív érzésektől vagy a saját- és a külső csoport nem versengő áldozatként való észlelésétől. A korrelációs kutatások már kimutatták, hogy a nyílt és tartós konfliktusban levő csoportok versengésbe bocsátkoznak a viszonylagosan nagyobb áldozat szerepéért. A jelen kutatások ugyanakkor az első kísérleti demonstrációi annak, hogy az emberek inkább bocsátkoznak áldozati versengésbe arra adott válaszként azokra a bizonyítékokra, amik szerint a csoportjuk jogtalan sérelmet követett el, olyan kontextusban, ami nem foglal magába explicit csoportközi erőszakot (sőt, a 2. kísérletben a versengő áldozatiság egy olyan kontextusban jelent meg, amely teljesen mentes a csoportközi konfliktus

bármely valós történelmi háttérétől). Ezek a vizsgálatok jövőbeli kutatások számára mutatnak érdekes irányvonalakat és tágabb implikációkkal rendelkeznek a csoportközi viszonyok és a társas igazságosság számára.

Jövőbeli kutatások irányvonalai

A jelen eredmények kijelölnek néhány lehetséges irányvonalat a jövőbeli kutatások számára. Például, a jelen kutatásokban elsősorban a magas státuszú csoportok tagjai versengő áldozatiságára fókuszáltunk (az öt kutatásból négyben). Ezt két okból tettük. Először is, ahogy azt korábban említettük, a magas-státuszú csoportok különösen erős és a várokozásokkal ellentétes próbát jelentenek a versengő áldozatiság hipotézisek ellenőrzésére. Ezeknek a csoportoknak a tagjai jellemzően nem úgy gondolnak magukra, mint áldozatokra és a valóság korlátozó erejével szembesülnek, amikor viszonylagos áldozatiságra tartanak igényt az alacsony státuszú csoportok tagjaival szemben, akik nem tapasztalják ezt. Az utóbbi elgondolást támogatja az a tény, hogy az 1. a 2. és a 4. vizsgálatban – amik a versengő áldozatiságot mérték magas-státuszú csoporttagok között –, a versengő áldozatiság átlagai az egyes feltételek között a középérték alatt voltak, míg a 3. vizsgálatban a viszonylag alacsonyabb státuszú csoport tagjai (a nők) átlagban a középérték feletti pontszámokat adtak az egyes feltételekben. Érdekes, hogy a magas-státuszú csoport tagjainak attól való általános vonakodása ellenére, hogy ugyanúgy viktimizálnak vallják magukat, mint az alacsony-státuszú csoportok tagjai, mégis fenyegetett helyzetben fokozódik a viszonylagos áldozat státuszra való igényük. Második okunk arra, hogy a magas-státuszú csoportokra fókuszáljunk az, hogy a versengő áldozatiság felvétele mint védekező stratégia, ezekben a csoportokban különösen kártékony hatású lehet a társadalmi-politikai szinten, ezt az eshetőséget a későbbiekben részletesen tárgyaljuk.

Annak ellenére, hogy általánosságban a magas státuszú csoportokra fókuszáltunk, a 3. vizsgálat szemléltette, hogy az alacsony státuszú csoportok tagjai is áldozati versengésbe bocsátkoznak fenyegetettség esetén és az 5. vizsgálat megvizsgálta, hogy mi a következménye a versengő áldozatiságnak azok körében, akik valamelyest kettős társadalmi státusszal rendelkeznek (fiatal felnőttek). A jövőbeli kutatásoknak figyelembe kellene venni még részletesebben az itteni jelenségeket a marginalizált csoportok szemszögéből. Például, amíg a 4. vizsgálat azt bizonyította, hogy a magas-státuszú csoportok tagjainál a fordított stigmatizáció közvetít a vádak és a versengő áldozatiság között, a versengő áldozatiság mögött meghúzódó pszichológiai folyamatok az alacsony státuszú csoportok tagjainál ettől eltérő lehetnek. A marginalizált csoportok tagjainál kevés-

sé valószínű, hogy valóban találkoznak olyan információkkal, amelyek azzal vádolják őket, hogy magas-státuszú csoportok tagjainak okoztak szenvedést, de amikor szembesülnek ilyen információval, akkor kevésbé valószínű, hogy a társadalom részéről általános elvárást érzlelnék arra vonatkozóan, hogy kollektív büntudatot érezzenek a magas-státuszú csoportok tagjainak szenvedéséért. Lehetséges, hogy az alacsony státuszú csoportok tagjai annak az igazságtalanságnak az eredményeként bocsátkoznak áldozati versengésbe, amit akkor éreznek, amikor a magas-státuszú csoportoknak való ártalom okozásával vádolják őket. A jövőbeli kutatásoknak ezen a területen figyelembe kell venni a különböző motivációs folyamatokat, amik a magas- és az alacsony-státuszú csoportok versengő áldozatisága mögött állnak.

A jövőbeli kutatásoknak szintén meg kellene vizsgálni a szituációs moderátorok szerepét a versengő áldozatiság morális identitás fenyegetettségére adott védekező reakciókénti megjelenésében. A versengő áldozatiság az egyik módja ugyan a jogtalan sérelem okozás vádjára való reagálásnak, de a fenyegetettséggel való megküzdésben nem mindig ez a stratégia preferált. Ebből a szempontból, fontos észrevenni, hogy az áldozatisággal járó viszonylagos morális státusz-emelkedés ellenére, a modern attitűdök ezzel az elképzeléssel kapcsolatban meglehetősen komplexek. Még a modern társadalmakban is, gyakran jár stigmatizációval az áldozatszerep, és ha valaki személyes következmények miatt veszi fel a csoportja áldozatszerepét, azt gyakran éri az a kritika, hogy *kijátssza az áldozat kártyát* (Cole, 2007), és ennek az lesz az eredménye, hogy még más sajátcsoport tagok is negatívan értékelik az áldozatszerepre igényt tartót (Garcia, Horstman Reser, Amo, Redersdorff, & Branscombe, 2005). Még meghatározásra vár annak eldöntése, hogy a magas státuszú csoportok tagjai, akik előállnak relatív áldozati igényeikkel, ugyanolyan stigmatizációt szenvednek-e el, mint amit az alacsony státuszú csoportok tapasztalnak, akik megkísérlik felvenni az áldozatszerepet. Az alkalmanként ambivalens áldozatisággal kapcsolatos attitűdök miatt az emberek hezitálhatnak használni ezt a stratégiát, ha azt érzik, hogy a relatív áldozat státuszra való igényük alapos vizsgálat tárgya lesz, ami azt jelenti, hogy specifikus bizonyítékot kell majd nyújtaniuk csoportjuk áldozatiságának igazolására, vagy ha úgy érzik, hogy majd stigmatizáció éri őket az áldozati státusz igényük miatt.

A versengő áldozatiság folyamatának egy másik érdekes moderátora a vádak forrása lehet. A tény, hogy a 4. vizsgálat bebizonyította, hogy az észlelt fordított stigmatizáció mediál a versengő áldozatiságban a magas-státuszú csoportok tagjai között, felveti ennek lehetőségét. Konkrétan, előfordulhat az az eset, hogy az áldozati versengés akkor fordul elő

legvalószínűbben, amikor a csoporttagok úgy észlelik, hogy a társadalom, mint egész inkább, mint csak a kérdéses viktimizált külső csoport vádolja őket erkölcstelen viselkedéssel. A jelen kutatások többségében (1., 3., 4. és 5. vizsgálat) a külső csoport bemutatása manipulált cikkek formájában történt, amiket arra terveztünk, hogy egy objektív harmadik fél perspektíváját reprezentálják, amit úgy tekinthetünk, mint az egész társadalom véleményének megmutatkozását. A 2. vizsgálat azt mutatja, hogy a versengő áldozatiság megjelenhet közvetlenül a viktimizált külső csoporttól származó panaszra adott reakcióként is (ebben az esetben, az egyetemi személyzet írt levelet a kancellárnak). Ugyanakkor egyik vizsgálatban sem manipuláltuk közvetlenül a vádak állítólagos forrását, ami érdekes lehetőség lehet a jövőbeli kutatások számára.

Informatívan lehetne megvizsgálni azt is a további kutatásokban, hogy milyen a kapcsolat a politikai orientáció és a versengő áldozatiság között. Felmértük mind a politikai orientációt, mint a versengő áldozatiságot két jelen vizsgálatban is és azt találtuk, hogy szignifikánsan kapcsolódott a versengő áldozatisággal a 3. vizsgálatban ($r=0,34$) és nem kapcsolódott szignifikánsan a 4. vizsgálatban ($r=0,23$). Érdekes módon, mivel a skálák végpontjainak jelentése fordított volt a két kutatásban, így a korrelációk azt implikálják, hogy a 3. vizsgálatban – abban a kontextusban, amikor nők állítják, hogy viszonylagos diszkrimináció érte őket – a magasabb versengő áldozatiság nagyobb politikai liberalizmussal asszociálódott, míg a 4. vizsgálatban – az egyetemi vezetők fordított diszkriminációjának kontextusában – a magasabb versengő áldozatiság (nem szignifikánsan) a nagyobb politikai konzervativizmussal asszociálódott. A jelen kutatásokban, elsősorban azt szerettük volna bemutatni, hogy a morális identitás fenyegetésének hatása a versengő áldozatiságra akkor is megmarad, ha kontrolláljuk a politikai orientációt. Ugyanakkor, a jövőbeli kutatások megvizsgálhatják a további részleteit annak, hogy a politikai orientáció miként befolyásolja a versengő áldozatiság védekezéséért való használatát és ez a hatás miként változik a tágabb kontextustól függően. Általánosságban, a jelen eredmények arra utalnak, hogy a versengő áldozatiságot nem csak a politikai spektrum egyik oldalán állók használják.

Tágabb összefüggések

A magas-státuszú csoporttagok történelmileg formálódott társas identitásának nem vált szerves részévé a sajátcsoport áldozatiságának tudata (Nealon, 2000). Érdeemes rámutatni, hogy az eredményeink nem utalnak arra a sajátcsoportot érő vádakra, hogy növelik annak mértékét,

amennyire a magas-státuszú csoportok általánosan áldozatidentitással írják le csoportjukat. Különösen a 2. vizsgálat mutatta meg, hogy a társas morális identitásfenyegetés növeli a versengő, de nem az általános, nem versengő sajátcsoport áldozattudatot a magas-státuszú csoporttagok körében. Ez azt mutatja, hogy a versengő áldozatiság (miként azt e jelen kutatásban vizsgáltuk) egy stratégia, amelyet a csoporttagok azért alkalmaznak, hogy az adott helyzetben jelentkező, a sajátcsoport morális identitására való fenyegetettséggel megküzdjenek és nem annak az indikátora, hogy mennyire látja valaki a csoportját áldozatnak (érdemes ugyan megjegyezni, hogy a 3. vizsgálatban nem találtunk pozitív asszociációt a versengő áldozatiság és a nem versengő sajátcsoport áldozatiság között).

Ugyanakkor ez nem utal arra, hogy a versengő áldozatiság stratégikus használata nem rendelkezik fontos társadalmi következményekkel. A viszonylagos áldozat státuszért való versengés a magas-státuszú csoportok részéről komoly akadályt jelenthet az alacsonyabb státuszú csoportok helyzetének javításában (Killian, 1985; Nealon, 2000). Miként azt Zitek és mtsai. (2010) és Wohl és Branscombe (2008, 2009) korábban említett kutatásai mutatják, a sajátcsoport viszonylagos áldozatként való észlelése a feljogosultság érzését, akár csak elnézőbb hozzáállást vált ki a sajátcsoport vétkeivel szemben és csökkenti az empátikus reakciót mások szenvedése iránt. Valóban, az 5. vizsgálatban, a versengő áldozatiság a csoportunk részéről csökkentette az észlelt fordított stigmatizációt, és a sajátcsoport által elkövetett ártalmakhoz kapcsolódó kollektív büntület érzését. Ha a domináns csoportok tagjai valóban megtapasztalják a versengő áldozatiság nyomán csoportjuk megnövekedett jogosultság érzését, akkor ez szükségszerűen csökkenti a motivációjukat arra, hogy cselekedjenek annak érdekében, hogy objektív támogatást nyújtsanak a társadalmi áldozati csoportok számára.

A jelen munkának fontos implikációi vannak a viktimizált csoportok tagjai számára és arra, hogy (nyilvánosan) hogyan állnak az áldozatiságukhoz. Tekintve, hogy a magas-státuszú csoportok tagjai versengéssel válaszolhatnak az alacsonyabb státuszú csoportok sérelmeire, a kérdés a kisebbségi csoportok számára az, hogy a csoportjuk áldozatként való megjelenítése hatásos eszköz-e a pozitív társadalmi változások elérésére.

Hogy a nők elnyomását vegyük példának, feminista gondolkodók ezt a kérdést kimerítően tárgyalták (áttekintésért lásd Stringer, 2000). Néhány főárambeli feminista kritikus (például, Roiphe, 1993; Wolf, 1993) amellet érvelt, hogy a modern nő nagyobb egyenlőség iránti igényét, mint a kollektív áldozatiság nem produktív identitáspolitikáját nyilvánosan minősítették és értékelték túl soknak. Másfelől, tudósok, mint Brown

(1995) megkérdőjelezték, hogy a nők elnyomásának elismerése és megszüntetése lehetséges-e anélkül, hogy a nők, mint csoport áldozatként lépjenek elő és identitásukat legalább részben az áldozatiság tudatosítására alapozzák. A pozitív, jogos áldozat identitáskritikus lépést jelenthet ugyan az áldozati csoportok előre lépésében, fontos felismerni, hogy az ilyen identításra való igény ellentétet lehet a domináns külső csoportok versengő áldozatiságával. Az áldozatiság konceptualizációjának új módjaira és az áldozat-státuszért való versengés körének megtörésére lenne szükség ahhoz, hogy fejlesszük a csoportok közötti kapcsolatot és a társadalmak valódi áldozatainak életét.

HIVATKOZÁSOK

- Bar-Tal, D., Chernyak-Hai, L., Schori, N. & Gundar, A. (2009). A sense of self-perceived collective victimhood in intractable conflicts. *International Review of the Red Cross*, 91, 229–284. doi:10.1017/S1816383109990221
- Bess, J. L. & Dee, J. R. (2008). *Understanding college and university organization* (Vol. 2). Sterling, VA: Stylus.
- Branscombe, N. R. (1998). Thinking about one's gender group's privileges or disadvantages: Consequences for well-being in women and men. *British Journal of Social Psychology*, 37, 167–184. doi:10.1111/j.2044-8309.1998.tb01163.x
- Branscombe, N. R., Ellemers, N., Spears, R. & Doosje, B. (1999). The context and content of social identity threat. In N. Ellemers, R. Spears & B. Doosje (Eds.), *Social identity: Context, commitment, content* (pp. 35–58). Malden, MA: Blackwell.
- Branscombe, N. R. & Miron, A. M. (2004). Interpreting the ingroup's negative actions toward another group: Emotional reactions to perceived harm. In L. Z. Tiedens & C. W. Leach (Eds.), *The social life of emotions* (pp. 314–335). New York, NY: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511819568.017
- Branscombe, N. R., Schmitt, M. T. & Schifffhauer, K. (2007). Racial attitudes in response to thoughts of White privilege. *European Journal of Social Psychology*, 37, 203–215. doi:10.1002/ejsp.348
- Branscombe, N. R., Slugoski, B. & Kappen, D. M. (2004). The measurement of collective guilt: What it is and what it is not. In N. R. Branscombe & B. Doosje (Eds.), *Collective guilt: International perspectives* (pp. 16–34). New York, NY: Cambridge University Press.
- Brown, W. (1995). *States of injury: Power and freedom in late modernity*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Cole, A. M. (2007). *The cult of true victimhood*. Palo Alto, CA: Stanford University Press.
- Cudd, A. E. (2006). *Analyzing oppression*. New York, NY: Oxford University Press. doi:10.1093/0195187431.001.0001
- Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R. & Manstead, A. S. (1998). Guilty by association: When one's group has a negative history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 872–886. doi:10.1037/0022-3514.75.4.872
- D'Souza, D. (1991). *Illiberal education: The politics of race and sex on campus*. New York, NY: Free Press.
- Ellemers, N. & Barreto, M. (2009). Maintaining the illusion of meritocracy: How men and women interactively sustain gender inequality at work. In S. Demoulin, J. Leyens & J. F. Dovidio (Eds.), *Intergroup misunderstandings: Impact of divergent social realities* (pp. 191–212). New York, NY: Psychology Press.
- Ellemers, N., Pagliaro, S., Barreto, M. & Leach, C. W. (2008). Is it better to be moral than smart? The effects of morality and competence norms on decisions to work at group status improvement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95, 1397–1410. doi:10.1037/a0012628
- Epenshade, T. J. & Radford, A. W. (2009). *No longer separate, not yet equal: Race and class in elite college admission and campus life*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Fassin, D. & Rechtman, R. (2009). *Empire of trauma: An inquiry into the condition of victimhood* (R. Gomme, Trans.). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Featherstone, M. & Hepworth, M. (2005). Images of ageing: Cultural representations of later life. In M. L. Johnson (Ed.), *The Cambridge handbook of age and ageing* (pp. 354–362). New York, NY: Cambridge University Press.
- Gallagher, C. A. (2003). White reconstruction in the university. In M. S. Kimmel & A. L. Ferber (Eds.), *Privilege: A reader* (pp. 299–318). Boulder, CO: Westview Press.
- Garcia, D. M., Horstman Reser, A., Amo, R. B., Redersdorff, S. & Branscombe, N. R. (2005). Perceivers' responses to in-group and outgroup members who blame a negative outcome on discrimination. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 769–780. doi:10.1177/0146167204271584
- Garstka, T. A., Hummert, M. L. & Branscombe, N. R. (2005). Perceiving age discrimination in response to intergenerational inequality. *Journal of Social Issues*, 61, 321–342. doi:10.1111/j.1540-4560.2005.00408.x
- Garstka, T. A., Schmitt, M. T., Branscombe, N. R. & Hummert, M. L. (2004). How young adults and older adults differ in their responses to perceived age discrimination. *Psychology and Aging*, 19, 326–335. doi:10.1037/0882-7974.19.2.326
- Gates, D. (1993, March 29). White male paranoia. *Newsweek*, pp. 48–53.

- Gittell, R. (2009). Constrained choices and persistent gender inequality: The economic status of working women in a high-income, low-poverty state with lessons for others. *American Behavioral Scientist*, 53, 170–192. doi:10.1177/0002764209346697
- Jost, J. T. & Kay, A. C. (2005). Exposure to benevolent sexism and complementary gender stereotypes: Consequences for specific and diffuse forms of system justification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 498–509. doi:10.1037/0022-3514.88.3.498
- Killian, L. M. (1985). The stigma of race: Who now bears the mark of Cain? *Symbolic Interaction*, 8, 1–14. doi:10.1525/si.1985.8.1.1
- Kobrynowicz, D. & Branscombe, N. R. (1997). Who considers themselves victims of discrimination? Individual difference predictors of perceived gender discrimination in women and men. *Psychology of Women Quarterly*, 21, 347–363. doi:10.1111/j.1471-6402.1997.tb00118.x
- Krueger, A. B., Rothstein, J. & Turner, S. (2006). Race, income, and college in 25 years: Evaluating Justice O'Connor's conjecture. *American Law and Economics Review*, 8, 282–311. doi:10.1093/aler/ahl004
- Ladewski, K. (2010). Preserving a racial hierarchy: A legal analysis of the disparate impact of legacy preferences in university admissions. *Michigan Law Review*, 108, 577–601.
- Leach, C. W., Ellemers, N. & Barreto, M. (2007). Group virtue: The importance of morality (vs. competence and sociability) in the positive evaluation of in-groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 234–249. doi:10.1037/0022-3514.93.2.234
- Lynch, F. R. (1989). *Invisible victims: White males and the crisis of affirmative action*. New York, NY: Greenwood Press.
- Mahalingam, R. (2007). Essentialism, power, and the representation of social categories: A folk sociology perspective. *Human Development*, 50, 300–319. doi:10.1159/000109832
- Miron, A., Branscombe, N. R. & Schmitt, M. T. (2006). Collective guilt as distress over illegitimate inequality. *Group Processes and Intergroup Relations*, 9, 163–180. doi:10.1177/1368430206062075
- Monin, B. (2007). Holier than me? Threatening social comparison in the moral domain. *Revue Internationale de Psychologie Sociale*, 20, 53–68.
- Moscovici, S. & Pe' rez, J. A. (2009). A new representation of minorities as victims. In F. Butera & J. M. Levine (Eds.), *Coping with minority status: Responses to exclusion and inclusion* (pp. 82–103). New York, NY: Cambridge University Press.
- Nadler, A. & Shnabel, N. (2008). Instrumental and socioemotional paths to intergroup reconciliation and the needs-based model of socioemotional reconciliation. In A. Nadler, T. E. Malloy, & J. D. Fisher (Eds.), *The social psychology of intergroup reconciliation* (pp. 37–56). New York, NY: Oxford University Press. doi:10.1093/acprof:oso/9780195300314.003.0003
- Nealon, J. T. (2000). Performing resentment: White male anger; or, "lack" and Nietzschean political theory. In A. D. Schrift (Ed.), *Why Nietzsche still?* (pp. 274–292). Berkeley, CA: University of California Press.
- Nietzsche, F. (1967). *On the genealogy of morals and Ecce homo* (W. Kaufmann, Trans.). New York, NY: Random House. (Original work published 1887)
- Noor, M., Brown, R. & Prentice, G. (2008). Prospects for intergroup reconciliation: Social-psychological predictors of intergroup forgiveness and reparation in Northern Ireland and Chile. In A. Nadler, T. E. Malloy & J. D. Fisher (Eds.), *The social psychology of intergroup reconciliation* (pp. 97–114). New York, NY: Oxford University Press. doi:10.1093/acprof:oso/9780195300314.003.0006
- Nucci, L. P. (1996). Morality and the personal sphere of action. In E. S. Reed, E. Turiel & T. Brown (Eds.), *Values and knowledge* (pp. 41–60).
- Mahwah, NJ: Erlbaum. Pasupathi, M. & Löckenhoff, C. E. (2002). Ageist behavior. In T. D. Nelson (Ed.), *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons* (pp. 201–246). Cambridge, MA: MIT Press.
- Perry, B. A. (2007). *The Michigan affirmative action cases*. Lawrence, KS: University Press of Kansas.
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40, 879–891. doi:10.3758/BRM.40.3.879
- Roiphe, K. (1993). *The morning after: Sex, fear, and feminism*. London, United Kingdom: Hamish Hamilton.
- Roscigno, V. J. (2007). *The face of discrimination: How race and gender impact work and home lives*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Schmitt, M. T., Branscombe, N. R. & Postmes, T. (2003). Women's emotional responses to the pervasiveness of gender discrimination. *European Journal of Social Psychology*, 33, 297–312. doi:10.1002/ejsp.147
- Sommer, K. L. & Baumeister, R. F. (1998). The construction of meaning from life events: Empirical studies of personal narratives. In P. T. P. Wong & P. S. Fry (Eds.), *The human quest for meaning: A handbook of psychological research and clinical applications* (pp. 143–161). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Strassel, K. A. (2001, March 23). Another group, another claim to victimhood. *Wall Street Journal*, p. W17.
- Stringer, R. (2000). "A Nietzschean breed": Feminism, victimology, resentment. In A. D. Schrift (Ed.), *Why Nietzsche still?* (pp. 247–273). Berkeley, CA: University of California Press.
- Swim, J. K., Aikin, K. J., Hall, W. S. & Hunter, B. A. (1995). Sexism and racism: Old-fashioned and modern prejudices. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 199–214. doi:10.1037/0022-3514.68.2.199

- Swim, J. K., Becker, J. C., Lee, E. & Pruitt, E. (2010). Sexism reloaded: Worldwide evidence for its endorsement, expression, and emergence in multiple contexts. In H. Landrine & N. F. Russo (Eds.), *Handbook of diversity in feminist psychology* (pp. 137–171). New York, NY: Springer.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup conflict. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *The psychology of intergroup relations* (pp. 7–24). Chicago, IL: Nelson Hall.
- Todorov, T. (2003). *Hope and memory: Lessons from the twentieth century*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Tompkins, P. K., Fisher, J. Y., Infante, D. A. & Tompkins, E. L. (1975). Kenneth Burke and the inherent characteristics of formal organizations: A field study. *Speech Monographs*, 42, 135–142. doi:10.1080/03637757509375887
- United Nations. (2007). *Report of the Committee on the Elimination of Discrimination Against Women* (Official Records Supplement 38). New York, NY: Author.
- Volkan, V. (1997). *Bloodlines: From ethnic pride to ethnic terrorism*. New York, NY: Farrar, Straus, & Giroux.
- Williams, B. (1993). *Shame and necessity*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Wohl, M. J. A. & Branscombe, N. R. (2008). Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgressions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 988–1006. doi:10.1037/0022-3514.94.6.988
- Wohl, M. J. A. & Branscombe, N. R. (2009). Group threat, collective angst, and ingroup forgiveness for the war in Iraq. *Political Psychology*, 30, 193–217. doi:10.1111/j.1467-9221.2008.00688.x
- Wohl, M. J. A., Branscombe, N. R. & Klar, Y. (2006). Collective guilt: Emotional reactions when one's group has done wrong or been wronged. *European Review of Social Psychology*, 17, 1–37. doi:10.1080/10463280600574815
- Wolf, N. (1993). *Fire with fire: The new female power and how it will change the 21st century*. New York, NY: Chatto & Windus.
- Zitek, E. M., Jordan, A. H., Monin, B. & Leach, F. R. (2010). Victim entitlement to behave selfishly. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98, 245–255. doi:10.1037/a0017168.

LEHET-E FELELŐS EGY ÁLDOZAT?

Az áldozatiság alapú identitás és az áldozati szerepért való versengés antiszemitizmushoz kapcsolódó következményei Lengyelországban

Michał Bilewicz, Anna Stefaniak

„A holokauszt nem volt csak a zsidó népesség sajátja Európában. Sokan mások is, beleértve a lengyeleket, ugyanúgy haltak meg”, mondta Ion Iliescu román államfő 2003-ban (Davidovitz, 2003), a későbbiekben megjegyezve azt is, hogy nemzete nem vádolható meg a Dnyeszter menti népirtással.¹ Sokszor hallhatunk ehhez hasonló kijelentéseket politikai vezetőktől, akik tagadják a holokauszt egyediségét annak érdekében, hogy a saját nemzetüket is történelmi sérelmek egyedüli áldozataként mutathassák be, valamint hogy tagadják azokat a történelem során történt kegyetlenségeket, melyeket saját csoportjuk tagjai követtek el. Így a sajátcsoport áldozatiságának észlelése a felelősség hárításának stratégiájaként szolgál.

Az antiszemitizmus egyik meghatározó magyarázata a nemzeti identitásokhoz, pontosabban az áldozatiságon alapuló, megkülönböztető nemzeti narratívákhoz köthető (Krzemiński, 1993, 2002; Bergmann, 2008). Az erősen azonosuló csoporttagok (pl. nemzeti csoport esetében) hajlamosak elutasítani a holokauszt egyedi státuszát és a zsidóság áldozati történelmét annak érdekében, hogy védelmezzék saját csoportjuk áldozatiságának egyediségét. Napjainkban a történelmi áldozati pozíció igen csak felértékelődött. Moscovici és Pérez (2009) szerint az elmúlt három évszázadban a domináns és alárendelt csoportok megítélése megfordult a társadalomban. A hatalommal nem rendelkező csoportok felvették az

¹ 1941-től a román hatóságok tömegesen deportáltak zsidókat és cigányokat a Dnyeszter folyón túlra, Transznisztríába, ahol több mint 200 000 zsidó és több tízezer cigány pusztult el.

áldozat pozícióját, mely morálisan felette áll a magas státuszú elkövetőknek. Ez az elképzelés összhangban áll az alacsony státuszú csoportok kreatív társas viselkedésével – amint azt Tajfel és Turner (1979) javasolja – mely során az alárendelt csoport megkísérli megváltoztatni az összehasonlítás szempontjait, hogy így növelje státuszát. Ezáltal a voltaképp hatalommal nem rendelkező csoportok megváltoztatják az áldozatiságról való általános gondolkodást.

Paradox módon az áldozati szerep egy vágyott státusszá vált az egyre növekvő számú, egymással *versengő áldozati szerepkövetelések* között, melyekben a konfliktusban álló csoportok tagjai bizonyítani próbálják, hogy a saját csoportjuk a külső csoporthoz képest többet szenvedett (Noor, Brown, & Prentice, 2008). Jelen cikk kontextusában érdemes megemlíteni azt, hogy a zsidó történelmi áldozatiság egyedi helyzetét gyakran megkérdőjelezi olyan csoportok (Lasson, 2007), akik szintén a náci rezsim áldozatául estek. Ez viszont felerősítheti az antiszemita vélekedéseket.

A sajátcsoport egyedi áldozatiságának percepciója a nemzeti identitás egyik oszlopává válhat, amely egy ostromlott erőd mentalitását eredményezheti – azaz egyes nemzetek azt érzélik, hogy az egész világ ellenük fordult (Bar-Tal & Antebi, 1992). Ismert tény az is, hogy a versengés az áldozat szerepéért tovább rontja a csoportközi viszonyokat: bizalom és empátia hiányához vezet, és így megakadályozza a történelem során konfliktusba került csoportok megbékélésének lehetőségét (Noor, Brown, & Prentice, 2008; Bar-Tal & Antebi, 1992). Ezen felül Wohl és Branscombe (2008) bizonyította, hogy egy csoport által a történelem során elszenvedett igazságtalanságok alapjaiban meghatározzák észlelt felelősségét saját jelenlegi gátlásaival kapcsolatban.

Pontosabban ez azt jelenti, hogy a történelem során áldozattá vált csoportok tagjai, akiket emlékeztettek erre a tényre, a kutatás során a saját csoportjuk részvételét sokkal kedvezőbben ítélték meg az iraki háború (Egyesült Államok-beli mintán) vagy a közel-keleti konfliktus során (kanadai zsidó állampolgárok mintáján), mint a kontrollcsoport tagjai, akik nem olvastak előtte saját csoportjuk áldozattá válásáról.

Ami különösen feltűnő itt – és lengyel összefüggésben is értelmezhető –, az a pozitív korreláció a sajátcsoport áldozatisága és aközött a tendencia között, hogy a sajátcsoport által elkövetett gátlásokat a csoport hajlamos indokoltnak észlelni. Negatív kapcsolatot találtak az előbbi (mármint az áldozatiság), és a saját bűnökért való felelősségvállásra való hajlam között (Wohl & Branscombe, 2008).

Krzemiński (1993, 2002) szerint a morális felsőbbrendűségeen alapuló nemzeti azonosulás antiszemizmushoz vezet, mivel az áldozati szere-

pek versengését kultiválja. Azok az emberek, akik erősen azonosulnak a csoportjukkal, sokkal gyakrabban mennek bele az áldozati szerepért való versengésbe más, történelem során áldozattá vált csoportokkal (Krzemiński, 2002; Noor et al., 2008).

A sajátcsoport áldozatiságának észlelése egy különleges jogosultságérzést is eredményezhet, amely következménye, hogy a csoport még erősebben törekedik, hogy elkerülje a további szenvedést és a küzdelmet annak érdekében, hogy a dolgok a sajátcsoport számára kedvezően alakuljanak (Zitek, Jordan, Monin, & Leach, 2010). Ez a feljogosultság érzés csökkent segítő viselkedést és több negatív megnyilvánulást eredményez. A kutatás résztvevői – akik arra gondoltak, hogy sérelem érte őket a múltban, vagy igazságtalanul veszítettek egy számítógépes játékban, amelynek eredményeképpen pénzt veszítettek – jogosabbnak érezték az önző viselkedést, mint azok a játékos társaik, akiket nem ért sérelem (Zitek, Jordan, Monin, & Leach, 2010). Bár egy számítógépes játékot semmi esetre sem összehasonlítani egy háború tapasztalatával, mindazonáltal Zitek et. al. kísérlete azt a nagyon fontos mechanizmust tárja fel, mely az áldozattá vált emberek észlelését és viselkedését vezérli: saját szenvedésüknek köszönhetően talán kevésbé hajlamosak odafigyelni mások szenvedésére. Másrészt, az elkövető múlttal rendelkező nemzeteknél a felelősség érzésének elkerülési igénye az antiszemitizmus egyik forrásaként jelenik meg. A másodlagos antiszemitizmus fogalma egészen a német antiszemitizmustól a holokauszt idejéig gyökerezik és összekapcsolja a történelmi áldozatiság élményének elkerülési igényével. (Adorno, Frenkel-Brunswick, Levinson, & Sanford, 1950; Bergmann & Erb, 2003; Frindte, 2006). Egy szenvedő áldozattal való találkozás stresszes szituációt teremt a felelős elkövetők csoportjai körében. A kísérleti eredmények, melyeknél ál-hazugságvizsgáló eljárást alkalmaztak, fontos empirikus bizonyítékkal szolgálnak a következő eredmények alátámasztására: azok a német résztvevők, akik tudomást szereztek a holokauszt mind a mai napig fennálló következményeiről, gyakrabban fejezték ki antiszemita előítéleteket, mint a kontrollcsoport (Imhoff & Banse, 2009). Ugyanakkor ez az elmélet csak azok között a nemzetek között magyarázza az antiszemitizmust, akik történelmi szempontból elkövetőként definiálják magukat, és nem magyarázza az áldozati szerepért való versengés következményeit azon csoportok között, akik maguk is történelmi szempontból áldozatként tekintenek magukra.

Abszolút és relatív áldozatiság és antiszemitizmus

Az áldozati szerepből fakadó antiszemitizmus jelensége két egymástól elkülönülő folyamatot foglal magában.

Az első az áldozati versengés (*relatív áldozatiság*). Ahogy fentebb láthattuk, az áldozat szerepe akár kívánatos is lehet: úgy tűnik, hogy az áldozati szerep (1) megszabadítja a történelmi elkövetők csoportját a büntüdtől és a szégyen kerülendő érzésétől (Wohl, Branscombe & Klar, 2006); (2) megindokolja a sajátcsoport jelenlegi gaztetteit (Wohl & Branscombe, 2008), és (3) feljogosítja a múltbeli áldozatokat, hogy lelkiismeretfurdalás nélkül viselkedjenek. Jelen gondolatmenet szerint a relatív áldozatiság (azaz a sajátcsoport és az észlelt zsidó csoport áldozatiságának összehasonlítása) lehet felelős – a két nemzeti csoport között az áldozat szerepéért zajló versengés mechanizmusaként – az antiszemitizmusért (Krzemiński, 2002; Noor et al., 2008).

A másik mechanizmus az áldozatidentitás (abszolút áldozatiság). Áldozatnak lenni, tudvalevőleg fenyegetést jelent: a történelem során megélt szenvedés gyakran korrelál a kontrollvesztéssel és a gyengébb társas identitással (Vollhardt, 2009). Egyes csoportok mégis, történelmi és politikai okokból kifolyólag olyan kultúrában nőttek fel, amely megemlékezik a sajátcsoport történelmi áldozatiságáról, így emlékeztetve őket a csoport negatív és kontrollálhatatlan helyzetére (Bar-Tal & Antebi, 1992). Ebben az esetben az antiszemitizmus a csoport sorsa feletti kontroll viszszerzésére szolgál, és potenciálisan javítja a sajátcsoport helyzetét a külső csoport leminősítése révén.

Megkísérelték már korábban, hogy az áldozatszerepérti versengést az előítélet egyik forrásaként kezeljék (Krzemiński, 1993; Krzemiński, 2002; Noor et al., 2008), de megítélésünk szerint a második lehetséges magyarázatra vonatkozó bizonyítékok (áldozatidentitás) meglehetősen korlátozottak (Schorri, Klar, & Roccas, 2009). Eddig még nem volt kísérlet arra a szakirodalomban, hogy szisztematikusan megkülönböztessék a fenti két jelenséget, és lemérjék hatásukat az előítéletekre. Jelen cikk két országos, lengyelországi minta segítségével értékeli az áldozatidentitás szerepét az antiszemitizmus előfordulásában.

1. tanulmány – Versengés az áldozati szerepért, áldozatidentitás és antiszemitizmus

2002-ben, Lengyelországban egy országos, 1098 fős, reprezentatív mintán (random mintavétellel) végeztek kutatást a PBS piackutató intézet ellenőrzése alatt (Sopot). A kutatás célja az előbb említett két áldozati forma (abszolút áldozatiság és versengés az áldozat szerepért) hatásának vizsgálata volt az antiszemitizmusra.

Mérési eszközök

Az *abszolút áldozatiságot* a következő kérdéssel mérték: „Egyetért-e azaz, hogy a lengyel nemzet sokkal gyakrabban volt áldozat a történelem folyamán, mint más nemzetek, vagy sem?”, majd a válaszokat egy 4 fokú Likert-skála felhasználásával kódolták a „sokkal ritkábban”-tól a „sokkal gyakrabban”-ig.

A *relatív áldozatiságot* a következő kérdéssel mérték: „Mit gondol, a zsidók ugyanannyira áldozatok voltak, mint a lengyel nemzet, vagy sokkal inkább áldozatok voltak, vagy ugyanannyira?”, ahol a válaszokat szintén egy 4 fokú Likert-skála segítségével kódolták a „sokkal kevésbé”-tól (1-es) a „sokkal inkább” felé (4-es)

A *hitet a zsidó háttérhatalomban*, mint az antiszemitizmus egy fontos összetevőjét, a következő 3 kérdéssel mérték („Gondolja, hogy a zsidók irányítják a politikai eseményeket Lengyelországban?”, „Gondolja, hogy a zsidók irányítják a gazdaságot Lengyelországban?”, „Gondolja, hogy a zsidók irányítják a tömegmédiát Lengyelországban?”). A skála megbízhatósága megfelelő volt (Cronbach $\alpha = 0,91$) és a további elemzések során az átlagát használtuk.

A *zsidókkal szemben tanúsított negatív attitűdöt* egy kérdéssel mértük („Ön személyesen kedveli a zsidókat, vagy sem?”), ahol egy Likert-skálán lehetett válaszolni 1-től („igen, nagyon”) 5-ig („egyáltalán nem”).

Eredmények

Az 1. táblázat megmutatja a mért változók közötti parciális korrelációkat. A parciális korrelációk elemzése megmutatja, hogy az antiszemitizmust mérő mindkét változó pozitívan korrelál egymással, és az áldozatiság mindkét formája (abszolút és relatív) is pozitívan korrelál az antiszemitizmus mindkét formájával (hit a zsidó háttérhatalomban és zsidókkal szemben tanúsított negatív attitűd). Az abszolút és a relatív áldozatiság nem mutattak korrelációt.

1. táblázat: Korreláció az áldozatiság két formája és az antiszemitizmus két formája között

Változó	1.	2.	3.
Abszolút áldozatiság			
Relatív áldozatiság	0,06		
Hit a zsidó háttérhatalomban	0,21**	0,11**	
Zsidókkal szemben tanúsított negatív attitűd	0,15**	0,21**	0,33**

** $p < 0,01$, * $p < 0,05$

Következő lépésben két lineáris regresszió elemzést hajtottunk végre. Annak érdekében, hogy összehasonlíthassuk a kétfajta áldozatiság antiszemitizmusra gyakorolt hatását, így külön vontuk be őket, mint a zsidó háttérhatalomban való hit és a zsidókkal szemben tanúsított negatív attitűd előrejelzőit. Mind az abszolút, mind a relatív áldozatiság pozitívan jósolta be mind a zsidó háttérhatalomban való hitet, mind a zsidókkal szemben tanúsított negatív attitűdöt (lásd 2. táblázat).

2. táblázat: Az antiszemitizmus két komponensének regresszió analízise az abszolút és relatív áldozatiság változókkal

Változó	Hit a zsidó háttérhatalomban			Negatív attitűd		
	B	SE B	β	B	SE B	β
Abszolút áldozatiság	0,17	0,05	0,10**	0,14	0,03	0,13**
Relatív áldozatiság	0,27	0,06	0,10**	0,28	0,04	0,20**

Figyelem! A prototipikuság 2 formája prediktorként. $R^2 = 0,03$ az a) esetben, $R^2 = 0,06$ a b) esetben. ** $p < 0,01$

Megvitatás

Ezek a korrelációelemzések azt sugallják, hogy az abszolút és a relatív áldozatiság két, egymáshoz nem kapcsolódó jelenség. Mindkettő egymástól függetlenül befolyásolja az antiszemita hiedelmeket és attitűdöket. Ez az eredmény alátámasztja azt a hipotézist, hogy az antiszemitizmust nem csak az áldozati státuszért zajló versengés táplálja, hanem az általánosságban vett áldozatiság-alapú identitás is (mely a társas identitás fenyegetettségén alapul). A második tanulmányban azt kívántuk tovább kutatni, hogy mi a kapcsolat az abszolút áldozatiság és az identitás között, amely esetleg tovább magyarázhatja ezeket az eredményeket.

2. tanulmány – Áldozati identitás – kapcsolat az identifikáció és az előítélet között

A második tanulmány egy országos, reprezentatív minta felhasználásával, felnőtt lengyel állampolgárok részvételével készült Lengyelországban annak érdekében, hogy meghatározza az abszolút áldozatiság hatását az antiszemita vélekedésekre és az előítélet egyéb formáira, valamint szerepét a nemzeti identitás meghatározásában.

A tanulmány egy belső kérdőív formájában valósult meg, számítógépen keresztül történő adatgyűjtéssel, melyet az egyik vezető lengyel közvélemény-kutató cég (CBOS) kérdezőbiztosai kérdeztek le. 979 felnőtt vett részt a kutatásban, akiknek címét random módon választottuk ki.

Eszközök

Az abszolút áldozatiságot a következő kérdéssel mérték: „Egyetért-e azaz, hogy a lengyel nemzet sokkal gyakrabban volt áldozat a történelem folyamán, mint más nemzetek, vagy sem?”, majd a válaszokat egy 4 fokú Likert-skála felhasználásával kódolták a „sokkal ritkábban”-tól a „sokkal gyakrabban”-ig.

Az identifikáció a Cameron (2004) skála segítségével került mérésre, mely megragadja a sajátcsoporthoz irányában megjelenő érzéseket, a kötelek erősségét és fontosságát, és az adott társas identitás központosságát. A skála megbízhatósága megfelelő volt (Cronbach $\alpha = 0,81$).

A társadalmi távolságot a Bogardus-skála egyik módosított típusának segítségével mértük, hasonlóan más pszichológiai vizsgálatokhoz (Sagiv & Schwartz, 1995). A skála azt méri, hogy az egyén mennyire kész felvenni a kapcsolatot egy külső csoport tagjaival bizonyos társas területeken. A résztvevőket megkérdeztük, hogy hajlandók lennének-e elfogadni egy zsidó vagy egy német embert kollégájukként, szomszédjukként, vagy egy közeli rokonuk házastársaként. A válaszokat egy 5 fokú Likert-skálán mértük, és a három 3 kérdéses mérőeszköz megbízhatónak bizonyult (Cronbach $\alpha = 0,82$).

A zsidó összeesküvésbe vetett hitet, mint az antiszemitizmus mérőeszközét Kofta and Sedek (2005) kutatásából adaptáltuk. Olyan állításokkal való egyetértést mérte, mint pl.: „A zsidók ki akarják terjeszteni befolyásukat a világgazdaságra,” „A zsidók gyakran titokban, a színpalak mögött fejtik ki a tevékenységüket,” vagy „A zsidók célja a világuralom megszerzése.” A skála megbízhatósága megfelelő volt ($\alpha = 0,93$ a 6 itemmel rendelkező skálára).

Eredmények

Első lépésként az abszolút áldozatiságot és az identifikációt korreláltattuk a zsidóktól és németektől érzett társadalmi távolsággal és a zsidó összeesküvésbe vetett hittel (mint az antiszemitizmus mérőeszközeivel). Az eredmények (lásd 3. táblázat) az abszolút áldozatiság szignifikáns pozitív korrelációját mutatják a zsidóktól és németektől érzett társadalmi távolsággal (külön-külön) és a zsidó összeesküvésbe vetett hittel. Az identifikáció erőssége csak a zsidó összeesküvésbe vetett hittel és az abszolút áldozatisággal korrelált pozitívan.

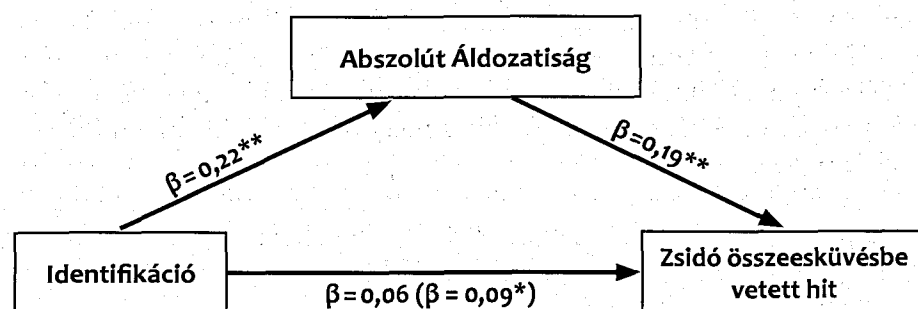
Második lépésként elemeztük a változók közötti mediációt abból a célból, hogy meghatározzuk, hogy a zsidó összeesküvésbe vetett hit és az identifikáció kapcsolatát mediálja-e az abszolút áldozatiság változó. A Sobel teszt szignifikáns mediációt mutatott ($z = 4,72$, $p < 0,0001$), azaz az identifikáció befolyásoló hatása a zsidó összeesküvésbe vetett hitre attól

a perctől kezdve nem szignifikáns, ahogy az abszolút áldozatiság is belép az egyenletbe (lásd 1. ábra).

3. táblázat: Korrelációk az abszolút áldozatiság, identifikáció, zsidóktól és németektől érzett távolság, és a zsidó összeesküvésbe vetett hit.

Változó	1	2	3	4
1. Abszolút áldozatiság				
2. Identifikáció	0,22**			
3. Zsidóktól érzett távolság	0,15**	0,04		
4. Németektől érzett távolság	0,19**	0,02	0,77**	
5. Zsidó összeesküvésbe vetett hit	0,20**	0,09**	0,28**	0,19**

** $p < 0,01$

Sobel teszt statisztika: 4,72
Valószínűség (egyoldali): 0,000001

1. ábra: Az identifikáció befolyása a zsidó összeesküvésbe vetett hitre, az abszolút áldozatiság által mediálva

Megvitatás

A jelen tanulmányban közzétett eredmények rámutatnak, hogy az abszolút áldozatiság pozitívan kapcsolódik mind az antiszemita, mint a németellenes attitűdökhöz. Ez azt implicálja, hogy a sajátcsoporthoz való áldozatiságának észlelése nem pusztán a többi, történelem során áldozattá vált csoporttal rontja a kapcsolatokat (ahogyan erre az áldozati szerepért való versengés fogalma utal), de még a történelem során elkövetőként szereplő csoportokkal szemben érzett attitűdöt is tovább rombolja.

Az abszolút áldozatiság fogalma lehetővé teszi számunkra, hogy megértsük, milyen hatással van az identifikáció az antiszemitizmusra. Úgy tűnik, az áldozati narratíva tehető felelőssé azért a hatásért, amelyet a lengyel nemzettel való azonosulás gyakorol az antiszemita vélekedések-

re. A nagyfokú azonosulást mutató személyek sokkal inkább hajlamosak az áldozati vélekedésekre, és ez falat ékel közéjük és a külső csoportok közé, beleértve a többi, áldozattá vált csoportot. Más kutatók megalkották a „kollektív narcizmus” fogalmát az áldozati hiedelmekért és az antiszemita előítéletekért (Golec de Zavala & Cichocka, 2012) felelős identitás leírásának céljából.

Általános megvitatás

A két felmérés arra enged következtetni, hogy meg kell különböztetnünk az áldozatidentitást az áldozati szerepért való versengéstől. Az előbbi egy olyan folyamat, amelyben a sajátcsoporthoz való áldozatiságának észlelése azon alapul, hogy más csoportokhoz képest érezzük áldozatnak magunkat. Az utóbbi pedig a fenyegetett szociális identitás egy formája, amely felelőssé tehető a más (nem pusztán csak a történelem során áldozattá vált) csoportokkal szembeni előítéletességért. A relatív (versengő) áldozatiság folyamatát már alaposan megvizsgálták a szakirodalomban (Noor, et al., 2008; Imhoff & Banse, 2009), ugyanakkor a legtöbb kutatás a csoporton belüli áldozatisággal kapcsolatban (Schorri et al., 2009; Bar-Tal & Antebi, 1992) nem tesz különbséget az észlelt csoporton belüli áldozatiság relatív és abszolút formája között. Ezért fontosnak tartjuk, hogy egy lehetséges magyarázatot javasoljunk a csoporton belüli abszolút áldozatiság mindmáig feltáratlan fogalmára.

Egy lehetséges magyarázat a kollektív narcizmus irodalmából eredeztethető (Golec, Cichocka, Eidelson, & Jayawickreme, 2009; Cichocka, Olechowski, & Golec, 2010; Golec de Zavala & Cichocka, 2012). A narcisztikus identitás a sajátcsoporthoz való fenyegetett identitására épül, és így szorosan kapcsolódik a más csoportok irányában érzett előítéletességhez, melyeket az identitásukra való fenyegetésként észlelnek. Sőt, újabb tanulmányok szerint az identitás ezen formái a kontroll érzésének hiányán alapulnak, (Cichocka, Olechowski, & Golec, 2010) és az abszolút áldozatiság szignifikáns veszélyt jelent mind a sajátcsoporthoz való kialakított képre, mind arra, hogy a sajátcsoporthoz képesnek érzi-e magát saját sorsának irányítására.

Rápillanthatunk a sajátcsoporthoz való kategória projekciójának modelljére (Wenzel, Mummendey, & Waldzus, 2007). Az áldozattá vált nemzetek felsőbb kategóriáját (ki)használva a csoport egyes tagjai rávetítik a sajátcsoporthoz való tulajdonságait az áldozatok egy inkluzív csoportjára, így pozitívan megkülönböztetve magukat a saját javukra más csoportoktól, akik szintén voltak áldozatok a történelem folyamán. Így azok a lengyelek, akik úgy gondolják, hogy csoportjuk a prototípusa a történelem folya-

mán áldozattá vált csoportoknak, hajlamosak kevesebbnek tekinteni a zsidók áldozatiságát, mivel ők ezen inkluzív kategória objektív prototípusát képviselik. Ez a szociális identitás, mely az egyedülálló áldozatiság fogalmára épül, előítélethez vezet bármely, a történelem folyamán áldozattá vált csoport irányába, és különösen azok felé, akik objektíven tekintve inkább áldozatok voltak.

A sajátcsoport áldozatisága és a negatív csoportközi attitűdök és észlelések közötti kapcsolat úgy tűnik, elég egyértelmű választ ad arra a címben is feltett kérdésre, hogy a történelem folyamán áldozattá vált csoportok tagjai nem érznek felelősséget más emberek iránt.

A két bemutatott felmérés alapján minél inkább áldozatnak érezték magukat a résztvevők, annál inkább antiszemita nézeteket mutatnak. A Staub és Vollhardt (2008), valamint Vollhardt (2009) nevéhez fűződő, *szenvedésből született altruizmus* fogalmával ellentétben, azok a lengyel résztvevők, akik úgy érezték, hogy nemzetük különösen áldozattá vált a történelem folyamán, még talán a zsidóknál is jobban áldozatul esett, hajlamosabbak voltak erősebben hinni a zsidó összeesküvésben és a zsidókkal szembeni attitűdjeik negatívabbak voltak. Szintén pozitív kapcsolat mutatkozott a sajátcsoport áldozatisága és a németellenes attitűdök között. A történelmi áldozati csoportok negatív csoportközi attitűdjeiért felelős mechanizmusok egyike lehet az áldozati léttel együtt járó feljogosítottság érzése (Zitek, Jordan, Monin, & Leach, 2010). Ez megkönnyíti az áldozatoknak, hogy igazolják saját előítéleteiket és negatív viselkedésüket. Ebből adódóan nagyon fontos kérdés, hogy feltárjuk a későbbi kutatások során a feljogosítottság mediáló szerepét az áldozatiság és a negatív csoportközi attitűdök kapcsolatában.

HIVATKOZÁSOK

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper and Row.
- Bar-Tal, D. & Antebi, D. (1992). Siege Mentality in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 16, 251-275.
- Bergmann, W. (2008). Anti-semitic attitudes in Europe: A comparative perspective. *Journal of Social Issues*, 64, 343-362.
- Bergmann, W. & Erb, R. (2003). Anti-Semitism in the Late 1990s, In: R. Alba, P. Schmidt & M. Wasmer (eds.), *Germans or Foreigners? Attitudes Toward Ethnic Minorities in Post-Unification Germany*, New York: Palgrave Macmillan.

- Cameron, J. E. (2004). A three-factor model of social identity. *Self and Identity*, 3, 239-262.
- Cichocka, A., Golec de Zavala, A., & Olechowski, M. (2010). *Narcissistic national identification in face of Smolensk catastrophe*. Paper presented at the 2nd Tajfelian Seminar, Warsaw.
- Davidovitz, G. (2003). Romanian President – Holocaust 'Not Unique To Jews', *Ha'aretz* 25.07.2003
- Frindte, W. (2006). *Inszenierter Antisemitismus: Eine Streitschrift*, Wiesbaden: Vieweg.
- Golec de Zavala, A., Cichocka, A., Eidelson, R. & Jayawickreme, N. (2009). Collective narcissism and its social consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97, 1074-1096.
- Golec de Zavala, A. & Cichocka, A. (in press). Collective narcissism and Anti-Semitism in Poland: Mediating role of siege beliefs and the conspiracy stereotype of Jews. *Group Processes and Intergroup Relations*.
- Imhoff, R. & Banse, R. (2009). Ongoing victim suffering increases prejudice: The case of secondary antisemitism. *Psychological Science*, 20, 1443-1447.
- Kofta, M. & Sedek, G. (2005). Conspiracy stereotypes of Jews during systemic transformation in Poland. *International Journal of Sociology*, 35, 40-64.
- Krzemiński, I. (1993). Anti-Semitism in today's Poland. *Patterns of Prejudice*, 27, 127-135
- Krzemiński, I. (2002). Polish-jewish relations, anti-semitism and national identity. *Polish Sociological Review*, 1, 25-51
- Lasson, K. (2007). Defending truth: Legal and psychological aspects of holocaust denial, *Current Psychology*, 26, 223-266.
- Moscovici, S. & Pérez, J.A. (2009). A new representation of minorities as victims. In F. Butera & J.M. Levine (Eds.), *Coping with minority status: Responses to exclusion and inclusion*. New York: Cambridge University Press.
- Noor, M., Brown, J. R & Prentice, G. (2008). Precursors and mediators of intergroup reconciliation in Northern Ireland: a new model. *British Journal of Social Psychology*, 47, 481 - 495.
- Sagiv, L. & Schwartz, S. H. (1995). Value priorities and readiness for out-group social contact. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 437-448.
- Schorri, N., Klar, Y. & Roccas, S. (2009) "In every generation, they rise up against us to annihilate us": Perpetual Ingroup Victimhood Orientation (PIVO) and behavior in a current intergroup conflict. Paper presented at ISPP conference in Dublin.
- Staub, E. & Vollhardt, J. (2008). Altruism born of suffering: The roots of caring and helping after victimization and other trauma. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78, 267-280.
- Tajfel, H., Turner, J. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. W: W. Austin & S. Worchel (Red.), *The social psychology of intergroup relations* (str. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.

- Vollhardt, J.R. (2009). Altruism born of suffering and prosocial behavior following adverse life events: A review and conceptual integration. *Social Justice Research*, 22, 53-97.
- Wenzel, M., Mummendey, A. & Waldzus, S. (2007). Superordinate identities and intergroup conflict: The ingroup projection model. *European Review of Social Psychology*, 18, 331-372.
- Wohl, M. J. A. & Branscombe, N. R. (2008). Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 988-1006.
- Wohl, M. J. A., Branscombe, N. R., & Klar, Y. (2006). Collective guilt: Emotional reactions when one's group has done wrong or been wronged. *European Review of Social Psychology*, 17, 1-36.
- Zitek, E. M., Jordan, A. H., Monin, B. & Leach, F. R. (2010). Victim entitlement to behave selfishly. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98, 245-255.

III. rész

AZ ÁLDOZATISÁGBÓL A MEGBÉKÉLÉS FELÉ

AZ ÁGENCIA ÉS A MORALITÁS SZEREPE A MEGBÉKÉLÉS FOLYAMATAIBAN: A SZÜKSÉGLETALAPÚ MODELL

Nurit Shnabel és Arie Nadler

Tel-Avivi Egyetem, Pszichológiai Intézet
Kapcsolat: Nurit Shnabel, School of Psychological Sciences,
Tel-Aviv University, Ramat Aviv, Tel-Aviv 69978, Israel
E-mail: shnabeln@post.tau.ac.il

Absztrakt

A megbékélés szükségletalapú modellje szerint a konfliktusok során okozott sérelmek az áldozat ágenciaélményét és az elkövető erkölcsi önképét fenyegetik. Ebből fakadóan az áldozatban és az elkövetőben fokozott hangsúllyal jelentkeznek bizonyos szükségletek: az áldozat a hatalommal való felruházást, az elkövető a közösség részéről történő elfogadást igényli. Az áldozat és az elkövető szükségleteit kölcsönösen kielégítő interakciók (pl. a bocsánatkérés és megbocsátás gesztusai) elősegítik az eredményes megbékélést. A tanulmányban elsőként azokat a kutatásokat mutatjuk be, amelyek mind a személyközi, mind a csoportközi viszonyok összefüggésében alátámasztják a modell feltevéseit. Ezt követően a modell érvényességét kiterjesztjük egyrészt a „kettős” konfliktusok eseteire, melyekben a két szembenálló fél kölcsönösen sérelmet okoz egymásnak és versengést folytat az áldozati státuszért, másrészt pedig a strukturális egyenlőtlenséggel jellemezhető csoportközi viszonyokra. Végül a szükségletek kielégítésének az áldozat-elkövető viszony keretein kívüli lehetőségeit tekintjük át, amely izgalmas új irányt jelöl ki a további kutatások számára.

Kulcsszavak: megbékélés, szükségletalapú modell, áldozati versengés, megbocsátás, bocsánatkérés, ágencia, erkölcsi önkép, identitás helyreállítása, személyközi konfliktus, csoportközi konfliktus.

Legyen szó akár válófélben lévő házastársak harcáról, akik a közös tulajdonban lévő ingatlan sorsáról vitatkoznak, akár egyazon területre igényt formáló nemzetek összezapásáról, a konfliktusban álló felek küzdelme szinte sohasem csupán kézzelfogható javakért folyik. Az ehhez hasonló konfliktusok középpontjában sokkal inkább olyan szimbolikus értékek

állnak, mint a becsület, elismerés és igazságosság, vagy olyan, identitást érintő kérdések, mint hogy kik a „jó fiúk” és kik a „rossz fiúk”. Ebből következően a békés viszony helyreállítása nem csupán a vita tárgyát képező kézzelfogható javak elosztásáról rendelkező hivatalos megegyezést (pl. pénzügyi megállapodást vagy békeszerződést) igényel, hanem a megbékélés útjában álló érzelmi természetű akadályok leküzdését is szükségessé teszi. Ennek egyik legalapvetőbb társadalmi mechanizmusát a bocsánatkérés–megbocsátás szekvencia jelenti, amely drámai módon képes megváltoztatni a szembenálló felek közti viszonyt (Tavuchis, 1991).

Míg a személyközi kapcsolatok terén jól ismert a bocsánatkérés és a megbocsátás ereje, ugyanakkor a társadalom egészét érintő ügyekben is egyre elterjedtebbé válik e mechanizmus alkalmazása. Sokak által ismert példaként említhető az apartheid-rendszer felszámolását követően Dél-Afrikában felállított Igazságtételi és Megbékélési Bizottság (Truth and Reconciliation Commission) tevékenysége, amely aktív szerepet vállalt a büntetőjogi eljárások lefolytatásában, és amnesztiát ajánlott azoknak az elkövetőknek, akik bevallották az apartheid-rendszer időszakában elkövetett bűneiket. Miként a bizottság egyik tagja, Gobodo-Madikizela (2008) fogalmazott, a bizottság munkájának eredményeként „a bocsánatkérés, megbocsátás és megbékélés fogalmai terjedtek el a közbeszédben a tömeges atrocitásokat követő időszakban” (59. o.). A megbékélés szükségletalapú modellje (Nadler & Shnabel, 2008; Shnabel & Nadler, 2008) az áldozat és az elkövető között a bocsánatkérés–megbocsátás szekvencia által meghatározott keretben kialakuló viszony dinamikáját értelmezi mind a személyközi, mind a csoportközi konfliktusok összefüggésében.

A SZÜKSÉGLETALAPÚ MODELL ELMÉLETI ALAPFELTEVÉSEI ÉS EMPIRIKUS ALÁTÁMASZTÁSA

Számos szociálpszichológiai elméletalkotó egyetért abban, hogy a személyekre és csoportokra vonatkozó ítéleteinket a „Big Two” néven emlegetett két fő jelentésszféra határozza meg: az ágencia dimenzióját olyan vonások képviselik, mint az erő, kompetencia és befolyás, míg a társas-erkölcsi dimenziót az erkölcsösség, érzelmi melegség, megbízhatóság és más hasonló vonások alkotják (Abele és Wojciszke, 2013). A „Big Two” alapfeltevésére épülő szükségletalapú modell szerint egy konfliktus során elszenvedett sérelmek eltérő módon fenyegetik az áldozat és az elkövető identitását: Az áldozatnak a saját érdekérvényesítő képességébe vetett bizalma sérül, vagyis identitását tekintve az ágencia dimenziója

szenved fenyegetést. Ezzel szemben az elkövető esetében az okozott sérelem az identitás társas-erkölcsi dimenzióját fenyegeti. Noha az ilyen fenyegetést olykor a büntudat érzése kíséri, az elkövetők sok esetben indokoltnak tekintik magatartásukat (Baumeister, 1997). Ugyanakkor az a tudat, hogy a számukra érzelmileg fontos személyek erkölcsi szempontból kifogásolhatónak ítélik viselkedésüket, fenyegetést jelent az elkövetők erkölcsi önképére nézve, és a kiközösítés félelmével jár együtt, amely a közösség erkölcsi normáit megsértő egyéneket sújtja.

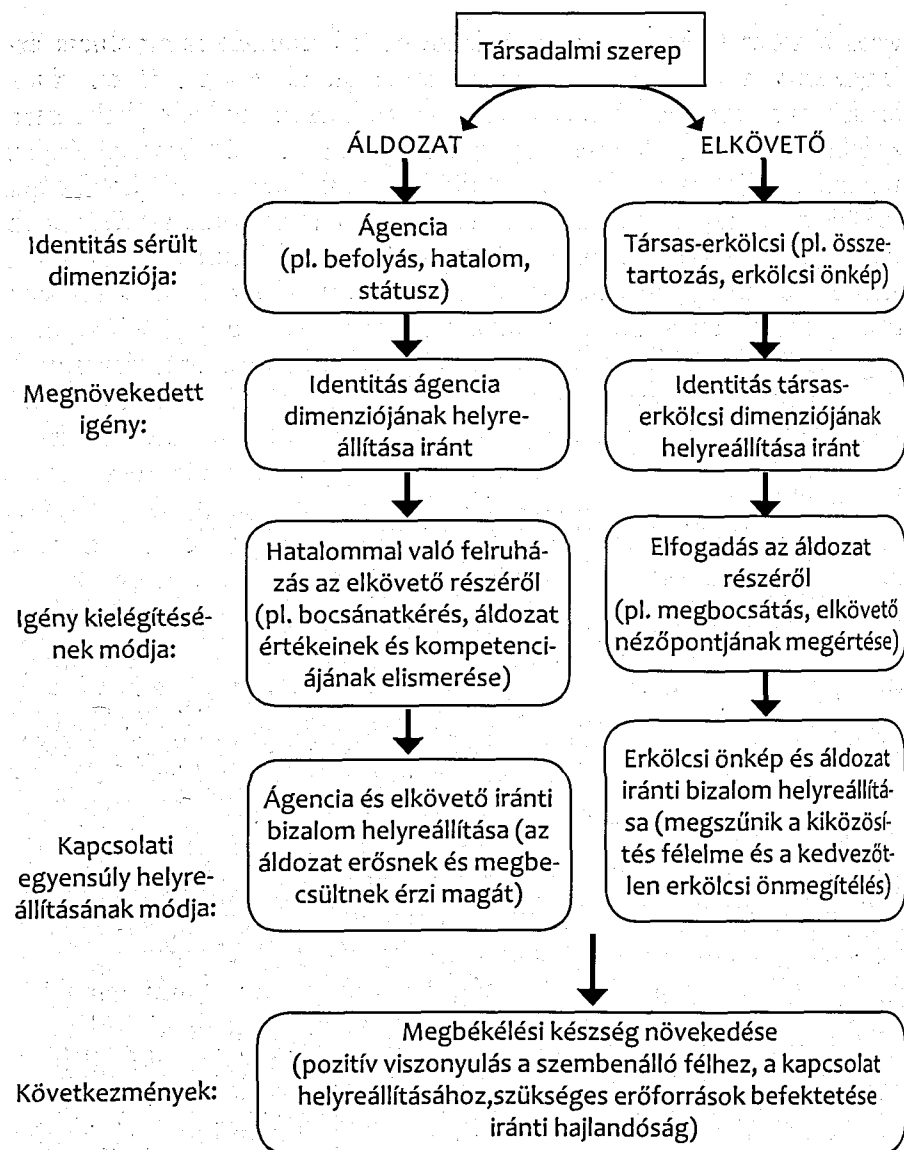
Mivel az emberek pozitívan értékelt identitásuk megőrzésében érdekeltek, az említett fenyegetések eltérő motivációs állapotokat idéznek elő. A gyengének mutatózó és önmagát megalázottnak érző áldozat ágenciája helyreállítását igényli, míg az elkövető erkölcsi önképét kívánja helyreállítani, valamint azt igényli, hogy az elutasítással fenyegető közösség (újra) elfogadja őt saját tagjaként. Ha e szükségletek nem nyernek kielégülést, a megbékélés akadályba ütközik. Az áldozatok például esetenként megtorló akciókkal igyekeznek helyreállítani hatalmukat (Frijda, 1994), míg az elkövetők az erkölcsi normák elutasításával (pl. az okozott kár jelentéktelenségének hangsúlyozásával; Bandura, 1999) hátrítják el az őket terhelő felelősséget. Azonban a szembenálló felek szükségleteit kölcsönösen kielégítő interakciók, amelyek megvalósítják az áldozat hatalommal való felruházását, illetve az elkövető közösség részéről történő elfogadását, elősegítik az eredményes megbékélést.

A bocsánatkérés–megbocsátás szekvencia a legalapvetőbb társas-társadalmi mechanizmus, amely az ilyen interakciók keretként szolgál. Az elkövető a bocsánatkérés gesztusával elismeri, hogy erkölcsi értelemben tartozik az áldozatnak, és ezzel helyreállítja hatalmi pozícióját, míg az áldozat a megbocsátás és megértés kifejezése révén enyhíti az elkövető erkölcsi önképének fenyegetettségét, valamint biztosítja őt arról, hogy továbbra is a közösség teljes jogú tagja. Noha a bocsánatkérés–megbocsátás szekvencia az áldozatban és az elkövetőben jelentkező pszichológiai szükségletek kielégítésének legkézenfekvőbb módja, e szükségletek kielégítésének más módjai is kínálkoznak. Az elkövető például helyreállíthatja az áldozat hatalmi pozícióját azzal, hogy elismeri érdemeit és képességeit, illetve csoportközi konfliktus esetén tisztelettel adózhat a viktimizált csoport nemzeti büszkesége és öröksége előtt. Ehhez hasonlóan az áldozat kifejezheti az elkövető elfogadását közössége tagjaként azzal, hogy felajánlja neki barátságát, illetve gazdasági vagy kulturális együttműködést kezdeményez.

A hatalommal való felruházást és a közösség részéről történő elfogadást megvalósító interakció kétféle módon segítheti elő a megbékélést (Shnabel, Nadler és Dovidio, 2014). Egyrészt oly módon, hogy a tehe-

tetlen áldozat és az erkölcstelen elkövető szerepének szimbolikus érvénytelenítése révén helyreállítja a szembenálló felek pozitív identitását. Másrészt az elfogadás üzenete az áldozat részéről azt közvetíti, hogy nem áll bosszút, és a jövőben nem fogja kerülni az elkövető társaságát (ez az áldozatok két jellemző reakciója, lásd McCullough, 2008), míg az áldozat hatalmi pozícióját helyreállító üzenet az elkövető részéről azt tudatja az áldozattal, hogy nem okoz neki újabb sérelmet (mivel most már elismeri az értékességét). Ily módon az interakció helyreállítja az áldozat és az elkövető kölcsönös bizalmát. Mind a bizalom, mind a pozitív identitás megerősítése hozzájárul az eredményes megbékéléshez. Az 1. ábra ennek folyamatát szemlélteti.

Egy kísérletsorozatban alátámasztottuk a modell feltevéseinek érvényességét a személyközi konfliktusokban elszenvedett sérelmekre vonatkozóan (Shnabel és Nadler, 2008). A *kreativitásteszt paradigmára* épülő egyik vizsgálatban egyes résztvevők azt a feladatot kapták, hogy írjanak különböző termékeket hirdető reklámszövegeket, míg a többiek az elkészült reklámszövegeket értékelték. A kísérleti csoportban a „bírák” azt az instrukciót kapták, hogy legyenek nagyon szigorúak, mivel a túlzott „lágyszívúsággal” azt kockáztatják, hogy ők maguk nem felelnek meg a teszten. Később arról tájékoztatták a résztvevőket, hogy a bírák sikeresen teljesítették a tesztet, míg a „szerzők” nem feleltek meg, mivel a bírák nagyon leértékelték a reklámszövegeket. A kontrollcsoportban a bírakat arra kérték, legyenek jóindulatúak, később pedig azt a tájékoztatást kapták a résztvevők, hogy a bírák megfeleltek a teszten, a szerzők viszont nem, mivel egy külső értékelő bizottság másként döntött (ily módon nem volt szükség szándékosan okozott sérelem előidézésére a siker és a kudarc kísérleti manipulációja érdekében). A vizsgálat feltevéseinek megfelelően a kísérleti csoportba beosztott szerzők (áldozatok) agenciáélménye mutatkozott a leggyengébbnek, és ők igényelték leginkább a hatalmi pozíciót, valamint a kísérleti csoportba került bírák (elkövetők) hozták a legkedvezőtlenebb erkölcsi ítéletet önmaguk felett, és ők mutatták legfokozottabban a társas elfogadás iránti igényt. Egy második vizsgálatban ugyancsak a kreativitásteszt paradigma segítségével jelöltük ki az áldozatokat és az elkövetőket. Miután tájékoztattuk a résztvevőket a teszt eredményeiről, mindegyikük visszajelzést kapott társuktól, amely a kísérleti feltételtől függően jelenthetett hatalommal való felruházást (kompetenciájuk elismerését), társas elfogadást (társas készségeik elismerését), vagy egyiket sem. A várakozásoknak megfelelően az áldozatok csoportjában a hatalommal felruházott személyek, míg az elkövetők körében a társas elfogadásról biztosított résztvevők mutatták a legnagyobb hajlandóságot a megbékélésre.

1. ábra: A megbékélés szükségletalapú modellje

Egy másik vizsgálat sorozat a csoportközi viszonyok összefüggésében vizsgálta meg a modell érvényességét (Shnabel, Nadler, Ullrich, Dovidio és Carmi, 2009). Az egyik vizsgálatban zsidó és német résztvevőknek olyan beszédekbe mutattak be, melyeket állítólag a külső csoporthoz tartozó (a zsidó résztvevők tudomása szerint német, a német résztvevők tudomása szerint zsidó) felszólalók mondtak el a holokauszt zsidó ál-

dozataiért tartott berlini megemlékezésen (Memorial to the Murdered Jews of Europe). A beszédek vagy a résztvevők saját csoportjának a külső csoport részéről történő elfogadását (pl. „közösséget kell vállalnunk a zsidókkal/németekkel, emlékezve arra, hogy mindnyájan emberi lények vagyunk”), vagy annak hatalommal való felruházását közvetítették (pl. „a zsidóknak/németeknek joguk van ahhoz, hogy erősnek és büszkének érezzék magukat”). A kísérlet feltevéseivel összhangban a zsidó résztvevők a hatalommal felruházó üzenet esetén, míg a német résztvevők az elfogadást közvetítő üzenet esetén mutattak nagyobb hajlandóságot a megbékélésre. Az áldozat-elkövető kapcsolat tehát ugyanazt a dinamikát mutatta a csoportközi viszonyok összefüggésében, mint a személyközi kapcsolatokban.

A MODELL KITERJESZTÉSE A „KETTŐS” KONFLIKTUSOKRA

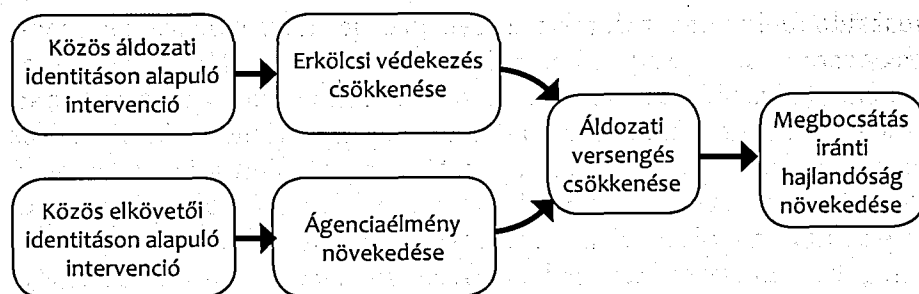
Noha az eredeti modell értelmezésében az „áldozat” és az „elkövető” egymást kizáró szerepek, számos konfliktus esetében mindkét szembenálló fél áldozat és elkövető is egyben. Az egyik kísérletben, amelyben a kutatók ezt a kettősséget tanulmányozták, a párokban dolgozó résztvevők értékes egyetemi kreditpontokat osztottak el egymás között (SimanTov-Nachlieli és Shnabel, 2014). Ezt követően a résztvevők visszajelzést kaptak a feladatban kapott eredményekről, amely a kísérleti manipulációt szolgálta: A kontrollfeltételben arról tájékoztatták az egyes résztvevőket, hogy mind ők maguk, mind partnereik igazságosan osztották el a pontokat, az „áldozati” feltételben arról, hogy partnereik igazságtalanul osztzkodtak (önző módon osztották el a kreditpontokat, ami nem felelt meg az elfogadott normáknak), míg az „elkövetői” feltételben arról, hogy ők maguk jártak el igazságtalanul az elosztás során, és végül a „kettős” feltételben arról, hogy mind ők maguk, mind partnereik igazságtalanok voltak. A „kettős” feltételben mind az áldozatok, mind az elkövetők pszichológiai szükségletei jelentkeztek a résztvevőkben, vagyis mind az ágensia, mind a pozitív erkölcsi önkép iránt fokozott igényt mutattak. Viselkedésük azonban nem ezt tükrözte: míg az ágensia iránti igényüket az áldozatokhoz hasonlóan megtorló akciókkal igyekeztek érvényesíteni (pl. úgy, hogy nem adtak kreditpontot a partnerüknek), addig a pozitív erkölcsi önkép iránti igényük az elkövetők viselkedésétől eltérő módon nem eredményezett proszociális magatartást (pl. a partnernek felajánlott nagylelkű adomány formájában). Hasonló eredményeket hozott az izraeli-palesztin konfliktus (SimanTov-Nachlieli és Shnabel, 2014) és

a libériai polgárháborúk (Mazziotta, Feuchte, Gausel és Nadler, 2014) összefüggésében folytatott csoportközi interakciók vizsgálata, melyek ugyancsak azt mutatják, hogy a kettős konfliktusokban nagyobb mértékben befolyásolják a szembenálló felek viselkedését az ágensiahoz kapcsolódó szükségletek, mint az erkölcsi jellegű szükségletek.

Ezek az eredmények alátámasztják Baumeister (1997) álláspontját, mely szerint az áldozati szerep pszichológiai következményei meghatározóbbak, mint azok, amelyek az elkövető szerepével járnak. Ezzel összhangban áll az is, hogy a kettős konfliktusokban a szembenálló felek gyakran az áldozati sors mélyen gyökerező tudatát alakítják ki, sőt versengést folytatnak az áldozati státuszért, míg mindez nem mondható el elkövetői szerepükre vonatkozóan (Noor, Shnabel, Halabi és Nadler, 2012). Feltevésünk szerint kettős konfliktusokban a szembenálló felek azért bocsátkoznak ilyen „áldozati versengésbe”, mert az áldozati státusz elnyerése egyidejűleg mindkét megnövekedett szükségletüket kielégíti – mind a pozitív erkölcsi önkép igényét (mivel az áldozati státusz ártatlanságot feltételez), mind pedig az ágensia iránti igényt (mivel az áldozati státusz hatalmi pozíciót biztosít pl. a kárpótlás és a külső támogatás révén).

Az ide kapcsolódó kutatások (Shnabel, Halabi és Noor, 2013) két kísérleti feltétel hatását vizsgálták az izraeli palesztin és zsidó résztvevők viselkedésére: a „közös áldozati identitás” feltételében azt hangsúlyozták a résztvevők számára, hogy mindkét csoport sokat szenvedett a konfliktus során, míg a „közös elkövetői identitás” feltételében azt, hogy mindkét csoport szándékosan károkat okozott a szembenálló félnek. Miként a 2. ábra mutatja, mindkét feltételben csökkent az áldozati versengés és megnőtt a megbocsátás iránti hajlandóság a kontrollfeltételhez képest,¹ ám ez a hatás eltérő utakon keresztül érvényesült: a közös áldozati identitás feltételében az erkölcsi védekezés (a sajátcsoport erkölcsi önképének feltétlen védelme) csökkenése, míg a közös elkövetői identitás feltételében a megnövekedett ágensiaélmény közvetítette. Ezek az eredmények alátámasztják az áldozati versengés háttérében álló kettős motivációra vonatkozó feltevésünket, továbbá gyakorlati jelentőségük is van az olyan stratégiák kidolgozása szempontjából, melyek a megbékélés egyik legfőbb akadályát jelentő áldozati versengés kiküszöbölésére irányulnak.

¹ Ez a vizsgálat nem hasonlította össze közvetlen módon a közös elkövetői identitás és a közös áldozati identitás hatását (vagyis nem ellenőrizte azt a későbbi eredmények alapján megfogalmazott hipotézist, mely szerint az előbbi stratégia nagyobb mértékben növeli a megbékélés iránti hajlandóságot, mint az utóbbi; erről lásd SimanTov-Nachlieli és Shnabel, 2014).

2. ábra: A közös áldozati identitáson és a közös elkövetői identitáson alapuló intervenciók közvetett hatása izraeli palesztinok és zsidók megbocsátás iránti hajlandóságának növekedésére. Forrás: Shnabel, N., Halab, S. & Noor, M. (2013). Overcoming competitive victimhood and facilitating forgiveness through re-categorization into a common victim or perpetrator identity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49, 872. Az Elsevier kiadó engedélyével közölve.

A MODELL KITERJESZTÉSE A STRUKTURÁLIS EGYENLŐTLENSÉGGEL JELLEMEZHETŐ CSOPORTKÖZI VISZONYOKRA

A csoportközi konfliktusok nem csupán közvetlen erőszak (pl. háború), hanem *strukturális erőszak* formáját is ölthetik, vagyis egy olyan, egyenlőtlenségen alapuló társadalmi rend kialakulását eredményezhetik, melyben bizonyos csoportok előnyöket élveznek, míg más csoportok hátrányos helyzetbe kerülnek (Galtung, 1969). Az egyenlőtlenség a csoportsztereotípiák eltérésében is megmutatkozik: A sztereotípiák tükrében a hátrányos helyzetű csoportok tagjai gyakran tűnnek melegszívűnek, ugyanakkor inkompetensnek, míg az előnyös státuszú csoportok tagjait kompetensnek, ám hűvösnek és igazságtalannak mutatják a róluk alkotott sztereotípiák (Fiske, Cuddy és Glick, 2007). A szükségletalapú modell azt jósolja, hogy amikor a csoportok közötti egyenlőtlenséget a társadalom igazságtalannak ítéli (pl. hátrányos megkülönböztetésként értékeli), akkor az előnyös és hátrányos helyzetű csoportok tagjaiban az elkövetőre és az áldozatra jellemző pszichológiai szükségletek jelentkeznek.

Siem, von Oettingen, Mummendey és Nadler (2013) kutatási eredményei alátámasztják ezt a feltevést. Egyik kísérletükben klinikai pszichológus hallgatókat véletlenszerűen magas vagy alacsony státuszú kísérleti csoportba soroltak, melyben szociális munkásokkal vagy pszichiáterekkel hasonlították össze magukat. A kísérleti manipulációtól függően a résztvevők vagy arról kaptak információt, hogy a csoportok közötti stá-

tuszkülönbség igazságos, mivel a specializációs követelmények eltérőek, vagy arról, hogy igazságtalan, mivel a klinikai pszichológusok és a szociális munkások, illetve a pszichiáterek (vagyis a külső csoport tagjai) hasonló munkát végeznek. A várakozásoknak megfelelően az igazságos státuszkülönbség feltételében nem mutatkozott különbség a magas és az alacsony státuszú csoport tagjai között sem a társas elfogadás (barátságosságuk és erkölcsösségük elismerése), sem az ágensia (szakmai tekintély szerzése) iránti igény terén. Az igazságtalan státuszkülönbség feltételében azonban a magas státuszú csoport tagjai magasabb elfogadás iránti igényt mutattak, mint az alacsony státuszú csoport tagjai, míg az ágensia iránti igényt tekintve ezzel ellentétes eredmény mutatkozott. Ehhez hasonló kutatási eredmények születtek az Egyesült Államok faji viszonyainak összefüggésében, melyek szerint az afroamerikai személyek elsősorban tiszteletet, míg a fehér amerikaiak inkább barátságosságot vártak a másik csoporttól (Bergsieker, Shelton és Richeson, 2010).

További vizsgálatokban (Shnabel, Ullrich, Nadler, Dovidio és Aydin, 2013) az is megállapítást nyert, hogy az előnyös státuszú csoport érzelmi melegségét és a hátrányos helyzetű csoport kompetenciáját elismerő kommunikáció a külső csoport részéről nem csupán a csoportok egymás iránti attitűdjét javítja, hanem egyúttal megnöveli az egyenlőséget szolgáló kollektív cselekvés (pl. demonstrációk szervezése és petíciók benyújtása) iránti hajlandóságukat. Ez utóbbi eredmény rámutat az identitást helyreállító folyamatok kulcsfontosságú szerepére a strukturális egyenlőtlenség felszámolásában. Ami a hátrányos helyzetű csoportok kollektív cselekvési készségét illeti, az erre irányuló kutatások eredményei azt mutatják, hogy noha e csoportok általában igazságtalannak ítélik az egyenlőtlenséget, gyakran azért nem tesznek erőfeszítéseket a fennálló rend megváltoztatásáért, mert úgy vélik, nincs elég kollektív cselekvési potenciáljuk (Mummendey, Kessler, Klink és Mielke, 1999). Ígéretes azonban, hogy az előnyös státuszú csoport kompetenciát elismerő kommunikációja, amely helyreállítja a hátrányos helyzetű csoport tagjainak ágensiaélményét, azt eredményezi, hogy e csoport tagjai az egyenlőtlenség passzív elfogadása helyett megnövekedett hajlandóságot mutatnak arra, hogy erőfeszítéseket tegyenek a változás érdekében. Ebből következően fontos, hogy a csoportközi viszonyok javítását célzó intervenciók, melyek gyakran kizárólag a közösségiség megerősítésére (pl. a csoportközi barátság elmélyítésére) irányulnak, a hatalmi viszonyokat érintő problémák megoldásához is hozzájáruljanak olyan célzott beavatkozások révén, melyek a hátrányos helyzetű csoport észlelt inkompetenciájának hátterében álló, és ezáltal az egyenlőtlenséget fenntartó sztereotípiák felszámolását szolgálják.

Az előnyös státuszú csoportok viselkedésére vonatkozó eredményeink alátámasztják Iyer és Leach (2010) kritikus álláspontját azzal a hagyományos szociálpszichológiai felfogással szemben, amely a szerzők szerint nem tulajdonít kellő jelentőséget a moralitás szerepének a csoportközi viszonyok alakulásában. E hiányosság következtében olyan egyoldalú felfogás alakult ki, mely szerint a társadalmi változás mindenekelőtt a hátrányos helyzetű csoportok aktivitásának eredménye, mivel az előnyös státuszú csoportok elsősorban saját privilegizált helyzetük fenntartásában érdekeltek. A hagyományos felfogással szemben, illetve Iyer és Leach moralitásra vonatkozó érvelésével összhangban kutatási eredményeink azt mutatják, hogy az előnyös státuszú csoport tagjai a csoport erkölcsi önképének helyreállítását követően készen mutatkoztak arra, hogy lemondjanak kiváltságos státuszukról és a szolidaritás talaján kollektív cselekvést kezdeményezzenek a hátrányos helyzetű csoporttal közösen.

TOVÁBBI KUTATÁSOK ÉS ÖSSZEGZÉS

Noha a szükségletalapú modell alapján sikerült azonosítani az üzenetek azon típusait, amelyek elősegítik a konfliktusban álló felek megbékélését, a gyakorlatban a szembenálló felek gyakran kerülnek a békéltető kommunikációtól, attól tartva, hogy konstruktív gesztusaik nem találnak viszonzásra. Ez a probléma nagyon fontossá teszi az olyan további kutatásokat, melyek középpontjában az identitás megbékélést elősegítő helyreállításának az áldozat-elkövető viszony keretein kívüli lehetőségei állnak. Az identitás helyreállításának egyik ilyen konfliktuson kívüli forrását a kívülálló felek beavatkozása jelenti. Tény, hogy a személyközi konfliktusok esetében a kívülállók hatalommal felruházók, illetve társas elfogadásról biztosító üzenetei viszonylag csekély eredménnyel jártak (Shnabel et al., 2014). A csoportközi konfliktusok esetében azonban a békéltető üzeneteket általában a csoportok képviselői közvetítik, és nem közvetlenül az áldozatok, illetve elkövetők kommunikálják (Simon és Klandermans, 2001). Az ilyen helyzetekben pedig a szembenálló felek valamelyikével közös identitást fenntartó kívülálló fél hatalommal felruházók, illetve a közösség részéről történő elfogadásról biztosító üzenetei hatékonynak bizonyultak a megbékélés előmozdításában. Az izraeli-palesztin konfliktussal összefüggésben végzett egyik vizsgálatban például a jordániai képviselőktől származó üzenetek hatására a zsidó résztvevők nagyobb hajlandóságot mutattak a palesztinokkal való megbékélésre (Harth & Shnabel, 2015).

Az identitás helyreállításának az áldozat-elkövető viszonyon kívüli másik lehetősége az önmegerősítésben rejlik. Ezt támasztja alá Woodyatt

és Wenzel (2014) személyközi konfliktusokra vonatkozó eredménye, mely szerint az elkövető azon erkölcsi értékeinek elismerése, melyeket tettével megsértett, növelte az elkövető hajlandóságát arra, hogy megbocsásson magának, ami pedig elősegítette a megbékélést (az elkövető erkölcsi önmegerősítésének csoportközi konfliktusokban megfigyelhető hasonló pozitív hatásairól lásd Barlow et al., 2015). Ehhez hasonlóan SimanTov-Nachlieli, Shnabel, Aydin és Ullrich (2015)² kimutatta, hogy a kettős konfliktusokban a szembenálló felek ágenciájának megerősítése mindkét fél megbékélés iránti hajlandóságát növeli. A további kutatások keretében folytatni kell annak feltárását, hogy milyen feltételek mellett segíti elő a kívülálló felek közreműködése és az önmegerősítés a megbékélést, illetve milyen feltételek mellett akadályozhatja azt (pl. az erkölcsi főlény tudatának kialakítása révén).

Végezetül megállapítható, hogy a konfliktusrendezés (a meghatározott konfliktussal összefüggő konkrét problémákra adható megoldások) tanulmányozásával szemben a megbékélés tudományos kutatása mind a pszichológiában, mind azon kívül (pl. de Waal, 2000) viszonylag új területnek tekinthető, amely még nagyon sok kérdést tartogat a további kutatások számára. Bízunk abban, hogy a szükségletalapú modell végső soron nem csupán elméleti síkon járul hozzá a megbékélés folyamatának jobb megértéséhez, hanem a megbékélést elősegítő intervenciók gyakorlatának fejlődését is inspirálni fogja.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Abele, A. E. és Wojciszke, B. (szerk.). (2013). The Big Two in social judgment and behavior [különszám]. *Social Psychology*, 44(2). A különszám a társas ítéletek háttérében álló két alapvető tartalmi dimenzió legkülönbözőbb megközelítésekben végzett szociálpszichológiai kutatásait foglalja egybe, valamint bemutatja azokat a szempontokat, melyek alapján a különböző modellek eltérő értelmezési keretben meghatározott alkotóelemei (pl. kompetencia versus dominancia, moralitás versus szociabilitás) a két főlérendelt kategóriában egyesíthetők.
- Nadler, A. és Shnabel, N. (megjelenés alatt). Intergroup reconciliation: Instrumental and socio-emotional processes and the needs-based model. *European Review of Social Psychology*. A tanulmány átfogó áttekintést nyújt a szükségletalapú modell feltevésein alapuló kutatásokról, továbbá részletesen tárgyal olyan kérdéseket, me-
- 2 Ez a vizsgálat kimutatta, hogy a konfliktussal nem terhelt csoportközi viszonyokban a csoporttagok a moralitással összefüggő szükségleteiket helyezik előtérbe (összhangban más eredményekkel, melyek szerint a moralitás elsőbbséget élvez a csoportban; lásd Leach, Ellemers és Barreto, 2007), míg a csoportközi konfliktusokban az ágenciához kapcsolódó szükségletek válnak fontosabbá.

lyeket a jelen tanulmány szűkös keretei között nem érinthettünk, így például megvizsgálja azt a látszólagos ellentmondást, amely a szükségletalapú modell feltevései és a csoportközi konfliktus keretében tett bocsánatkérő gesztusok eredményességét cáfoló empirikus eredmények között mutatkozik.

Tavuchis, N. (1991). (Lásd a hivatkozásjegyzéket.) A bocsánatkérés és megbocsátás szociológiai értelmezésének inspiráló elemzése, amely a szociológia, filozófia, nyelvészet, filológia, pszichológia, antropológia, valamint a jogtudomány és a vallástudomány szakirodalmi bázisára épül.

Wohl, M. J. A., Hornsey, M. J. és Philpot, C. R. (2011). A critical review of official public apologies: Aims, pitfalls, and a staircase model of effectiveness. *Social Issues and Policy Review*, 5, 70-100. A tanulmány a nyilvános bocsánatkérést, a mellette és ellene szóló érveket, valamint az eredményességét növelő stratégiákat vizsgálja szociálpszichológiai keretben.

ÖSSZEFÉRHETETLENSÉGI NYILATKOZAT

A szerzők kijelentették, hogy a jelen tanulmányhoz fűződő szerzői és közlési jogokkal összefüggésben összeférhetlenség személyükkel szemben nem áll fenn.

FINANSZÍROZÁSI INFORMÁCIÓ

Jelen tanulmány megjelenését az Európai Unió Hetedik Keretprogramja (FP7/2007-2013) támogatta a 2934602 (PCIG09-GA-2011-293602) sz. támogatási megállapodás keretében, melynek kedvezményezettje Nurit Shnabel.

HIVATKOZÁSOK

- Abele, A. E., & Wojciszke, B. (2013). The Big Two in social judgment and behavior [Editorial]. *Social Psychology*, 44, 61-62.
- Bandura, A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 3, 193-209.
- Barlow, F. K., Thai, M., Wohl, M. J. A., White, S., Wright, M.-A. & Hornsey, M. J. (2015). Perpetrator groups can enhance their moral self-image by accepting their own intergroup apologies. *Journal of Experimental Social Psychology*, 60, 39-50.
- Baumeister, R. F. (1997). *Evil: Inside human violence and cruelty*. New York, NY: Henry Holt.
- Bergsieker, H. B., Shelton, J. N., & Richeson, J. A. (2010). To be liked versus respected: Divergent goals in interracial interactions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99, 248-264.

- de Waal, F. B. M. (2000). Primates: A natural heritage of conflict resolution. *Science*, 289, 586-600.
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., & Glick, P. (2007). Universal dimensions of social cognition: Warmth, then competence. *Trends in Cognitive Sciences*, 11, 77-83.
- Frijda, N. H. (1994). Varieties of affect: Emotions and episodes, moods, and sentiments. In: P. Ekman & R. J. Davidson (Eds.), *The nature of emotion: Fundamental questions* (pp. 59-67). New York, NY: Oxford University Press.
- Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6, 167-191.
- Gobodo-Madikizela, P. (2008). Transforming trauma in the aftermath of gross human rights abuses: Making public spaces intimate through the South African truth and reconciliation commission. In: A. Nadler, T. Malloy & J. D. Fisher (Eds.), *Social psychology of inter-group reconciliation* (pp. 57-76). New York, NY: Oxford University Press.
- Harth, N. S., & Shnabel, N. (2015). Third-party intervention in intergroup reconciliation: The role of neutrality and common identity with the other conflict-party. *Group Processes & Intergroup Relations*, 18, 676-695. doi:10.1177/1368430215583151
- Iyer, A., & Leach, C. W. (2010). Helping disadvantaged outgroups challenge unjust inequality: The role of group-based emotions. In: S. Sturmer & M. Snyder (Eds.), *New directions in the psychology of helping: Group-level perspectives on motivations, consequences, and interventions* (pp. 337-353). Oxford, England: Blackwell.
- Leach, C. W., Ellemers, N., & Barreto, M. (2007). Group virtue: The importance of morality (vs. competence and sociability) in the positive evaluation of in-groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 234-249.
- Mazziotta, A., Feuchte, F., Gausel, N., & Nadler, A. (2014). Does remembering past ingroup perpetration promote postwar cross-group contact? Insights from a field experiment in Liberia. *European Journal of Social Psychology*, 44, 43-52.
- McCullough, M. (2008). *Beyond revenge: The evolution of the forgiveness instinct*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Mummendey, A., Kessler, T., Klink, A., & Mielke, R. (1999). Strategies to cope with negative social identity: Predictions by social identity theory and relative deprivation theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 229-245.
- Nadler, A., & Shnabel, N. (2008). Instrumental and socio-emotional paths to intergroup reconciliation: And the need based model of socio-emotional reconciliation. In: A. Nadler, T. Malloy, & J. D. Fisher (Eds.), *Social psychology of intergroup reconciliation* (pp. 37-56). New York, NY: Oxford University Press.
- Noor, M., Shnabel, N., Halabi, S., & Nadler, A. (2012). When suffering begets suffering: The psychology of competitive victimhood between adversarial groups in violent conflicts. *Personality and Social Psychology Review*, 16, 351-374.

AZ ÁLDOZATI STÁTUSZ ELNYERÉSE ELŐSEGÍTHETI A SZEMBENÁLLÓ CSOPORTOK MEGBÉKÉLÉSÉT: BIZONYÍTÓ EREJŰ PÉLDA AZ IZRAELI-PALESZTIN KONFLIKTUSBÓL¹

Ilanit SimanTov-Nachlieli^{[1]*}, Nurit Shnabel^[1] és
Samer Halabi^[2]

1: Tel-avivi Egyetem (Tel-Aviv University), Pszichológiai Intézet,
Izrael

2: Tel-avivi Főiskola (Tel-Aviv Yaffo Academic College), Izrael

Gyorsjelentés

Absztrakt

Egymással konfliktusban álló csoportok tagjai gyakorta kezdenek „áldozati versengésbe”, vagyis arra törekednek, hogy más csoportok a saját csoportjukat tekintsék a konfliktus „valódi” áldozatának. A jelen kutatás eredményei azt mutatják, hogy a kontrollcsoporttal összehasonlítva azok az izraeli zsidók és palesztinok, akik megerősítést kaptak arról, hogy saját csoportjuk nyerte el az áldozati státuszt, nagyobb hajlandóságot mutattak a külső csoporttal való megbékélésre és kevésbé pesszimista vagy fatalista ítéletet alkottak a konfliktusról. Az erősebb félhez – az izraeli zsidókhoz – tartozók továbbá az áldozati státusz elnyerése után nagyobb csoporthatékonytságot és ennek következtében a megoldást célzó lépésekre való hajlandóságot is mutattak. Ezek a kutatási eredmények azon korábbi elméletek távlatait szélesítik, melyek a csoporttagokat ért viktimizáció elismerésének pozitív hatásait vizsgálták.

Az egymással elhúzódnak konfliktusban álló csoportok tagjai gyakran törekednek annak a nézetnek a megszilárdítására, hogy saját csoportjuk több szenvedésnek és igazságtalanságnak volt már kitéve, mint a velük szemben álló csoport (Noor, Shnabel, Halabi, és Nadler, 2012). Gray és

1 European Journal of Social Psychology, Eur. J. Soc. Psychol. 45, 139-145 (2015). DOI: 10.1002/ejsp.2091

* Kapcsolat: Ilanit SimanTov-Nachlieli, School of Psychological Sciences, Tel-Aviv University, Tel-Aviv, Israel. E-mail: ilanits@post.tau.ac.il

- Shnabel, N., Halabi, S. & Noor, M. (2013). Overcoming competitive victimhood and facilitating forgiveness through recategorization into a common victim or perpetrator identity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49, 867-877.
- Shnabel, N., & Nadler, A. (2008). A needs-based model of reconciliation: Satisfying the differential emotional needs of victim and perpetrator as a key to promoting reconciliation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 116-132.
- Shnabel, N., Nadler, A. & Dovidio, J. F. (2014). Beyond need satisfaction: Empowering and accepting messages from third parties ineffectively restore trust and consequent reconciliation. *European Journal of Social Psychology*, 44, 126-140.
- Shnabel, N., Nadler, A., Ullrich, J., Dovidio, J. F. & Carmi, D. (2009). Promoting reconciliation through the satisfaction of the emotional needs of victimized and perpetrating group members: The needs-based model of reconciliation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35, 1021-1030.
- Shnabel, N., Ullrich, J., Nadler, A., Dovidio, J. F. & Aydin, A. L. (2013). Warm or competent? Improving intergroup relations by addressing threatened identities of advantaged and disadvantaged groups. *European Journal of Social Psychology*, 43, 482-492.
- Siem, B., von Oettingen, M., Mummendey, A. & Nadler, A. (2013). When status differences are illegitimate, groups' needs diverge: Testing the needs-based model of reconciliation in contexts of status inequality. *European Journal of Social Psychology*, 43, 137-148.
- SimanTov-Nachlieli, L. & Shnabel, N. (2014). Feeling both victim and perpetrator: Investigating duality within the needs-based model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 40, 301-314.
- SimanTov-Nachlieli, I., Shnabel, N., Aydin, A. L. & Ullrich, J. (2015). Agents of morality: Affirming conflicting groups' agency promotes pro-sociality towards the conflicting outgroup. Manuscript submitted for publication.
- Simon, B. & Klandermans, B. (2001). Towards a social psychological analysis of politicized collective identity: Conceptualization, antecedents, and consequences. *American Psychologist*, 56, 319-331.
- Tavuchis, N. (1991). *Mea Culpa: A sociology of apology and reconciliation*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Woodyatt, L. & Wenzel, M. (2014). A needs-based perspective on self-forgiveness: Addressing threat to moral identity as a means of encouraging interpersonal and intrapersonal restoration. *Journal of Experimental Social Psychology*, 50, 125-135.

Wegner (2009) „erkölcsi skatulyázásra” (moral typecasting) vonatkozó elméletére alapozva többen érveltek már amellett, hogy az efféle „áldozati versengésben” való részvétel az áldozat és az elkövető szerepek egymást kölcsönösen kizáró értelmezéséből fakad. Ez a fajta zéró összegű gondolkodás arra motiválja a konfliktusban álló csoportokat, hogy az áldozati szerep elnyerésére törekedjenek, amellyel különböző anyagi és szimbolikus javakhoz juthatnak (lásd Noor és mtsai, 2012). Tragikus, hogy a különböző erőszakos konfliktusokkal összefüggésben, köztük Észak-Írország, a Pinochet utáni Chile (Noor, Brown, Gonzalez, Manzi, és Lewis, 2008a; Noor, Brown, és Prentice, 2008b), Burundi, a Kongói Demokratikus Köztársaság, Ruanda (Vollhardt és Bilali, 2014) és Izrael (Shnabel, Halabi, és Noor, 2013) kontextusában gyűjtött bizonyítékok arra engednek következtetni, hogy a csoporttagok áldozati versengése negatív hatással van a külső csoporttal szembeni attitűdjükre (így pl. a megbocsátásra vagy megbékélésre mutatott hajlandóságukra). Amikor ugyanis a csoportok az áldozati státuszért küzdenek, képtelenek vagy nem hajlandóak elengedni a fájdalmas múltat és helyette a konfliktuson túli jövőre tekinteni (Noor, Shnabel, Halabi, és Doosje, 2014).

Az áldozati versengés fogalma csak a közelmúltban jelent meg a tudományos diskurzusban (Noor és mtsai, 2012), így egyelőre csekély számú vonatkozó kutatás született. A korábbi kutatások az áldozati versengés okaira (Sullivan, Landau, Branscombe, és Rothschild, 2012) és következményeire (pl. Noor és mtsai, 2008a és 2008b) összpontosítottak, ugyanakkor tudomásunk szerint még egyetlen kutatás sem vizsgálta, hogy mi történik akkor, ha a csoporttagok valóban elnyerik az áldozati státuszt. A jelen kutatás az elnyert áldozati státusz két kritikus pszichológiai következményére fókuszálva megkísérel választ adni erre a kérdésre. A korábbi elméletek szerint egy elhúzódo konfliktusban a béke létrejötte két pszichológiai akadálya, hogy a csoporttagok nem hajlandóak elengedni neheztelésüket vagy haragjukat a külső csoporttal szemben a megbékélés érdekében (Noor és mtsai, 2012; Shnabel, Nadler, Ullrich, Dovidio, és Carmi, 2009), illetve hogy pesszimista nézeteket vallanak a konfliktusról, amelyet alapvetően örökké tartónak és elkerülhetetlennek látnak, ez pedig felülírja a békés jövő iránti reményüket (Bar-Tal, 2013; Noor és mtsai, 2014). A jelen tanulmány azt vizsgálja, hogyan hat erre a két körülményre, vagyis a megbékélési hajlandóságra (illetve annak hiányára) és a pesszimista hozzáállásra, ha megerősítést nyer, hogy a sajátcsoport az „igazi” áldozat.

Fontos megjegyezni, hogy ha az áldozati státusz elismerése szembenálló fél részéről érkezik (ahogy pl. a hivatalos bocsánatkérések esetében), az biztosítékként szolgál arra, hogy a sértés nem fog megismétlődni és

hogy a külső csoport hajlandó az eddigiek jóvátételére (Blatz, Schumann, és Ross, 2009). Az áldozati státusz elnyerésén túl ezek nyilvánvalóan hatást gyakorolhatnak a két kulcsfontosságú következményre. Ezért ahhoz, hogy az áldozati státusz elnyerésének sajátos hatásait megvizsgálhassuk, kutatásunkban az áldozati státusz elismerésének forrása nem a szembenálló csoport volt, hanem egy (véltetően) objektív, elfogulatlan tudományos elemzés.

A korábbi kutatások úgy találták, hogy az áldozatok úgy vélik, joguk van ahhoz, hogy antiszociális módon viselkedjenek a további szenvedés elkerülése érdekében (Zitek, Jordan, Monin, és Leach, 2010). E kutatások alapján logikus lenne arra következtetni, hogy azok a csoporttagok, akiknek áldozati státuszát elismerik, csökkent hajlandóságot mutatnak a külső csoporttal való megbékélésre és kevésbé remélik a viszony jövőbeli javulását, mivel az ilyen attitűdök nagylelkű, proszociális viselkedési (Zechmeister és Romero, 2002) és attribúciós tendenciákat feltételeznek (Bar-Tal, 2001). Zitek és mtsai (2010) ugyanakkor olyan vizsgálati helyzetben nyert eredményeket közöltek, amelyek alapvetően különböznek a bennünket érdeklő kezelhetetlen konfliktusoktól. Vizsgálatukban a résztvevők kiinduló viszonyulása semleges volt, az áldozati érzéseket kísérletileg indukálták a kutatók. Ezzel ellentétben az elhúzódo erőszakos csoportközi konfliktusok esetében a csoporttagokra eredendően jellemző a mélyen gyökerező kollektív áldozati tudat (Bar-Tal, 2013). Az ilyen csoportok tagjai ezért folyamatosan nyomasztó szükségét érzik szenvedésük és az őket ért igazságtalanság elismerésének (Noor és mtsai, 2012). Mivel a konfliktusban álló csoporttagok pszichológiai szükségletei a megbékélés akadályát képezik, ugyanakkor e szükségletek kielégítése bizonyítottan növeli a megbékélés iránti hajlandóságot (Shnabel és mtsai, 2009), azt feltételeztük, hogy az áldozati státusz elnyerése a konfliktusban pozitív hatásokat gyakorol a megbékéléssel és magával a konfliktussal kapcsolatos nézeteikre.

Ezek a feltételezett következmények összhangban állnak azokkal az eredményekkel, amelyek a viktimizáció elismerésének kritikus szerepére mutatnak rá a megbékélési folyamatokban (Auerbach, 2009; Hamber, 2007), továbbá újabb eredmények is azt mutatják, hogy amikor a történelmi múltban viktimizált csoportoknak okozott károkat elismerték, e csoportok nyitottabbá lettek a múltbeli elkövetőkkel való megbékélésre (Vollhardt, Mazur, és Lemahieu, 2014). Kétségtelen, hogy Vollhardt és munkatársai nem tanulmányoztak folyamatban levő konfliktusokat, ahol mindkét érintett csoport egyszerre volt áldozat és elkövető (a kettős társadalmi szerepek további vizsgálatát lásd SimanTov-Nachlieli és Shnabel, 2014). Ehelyett az olyan történelmi konfliktusokra összpontosítottak,

amelyekben tisztán elkülöníthető volt az áldozatok és az elkövetők szerepe, mint például az örmény és a zsidó népirtás esetében. Mindazonáltal mi azt feltételeztük, hogy a kezelhetetlen konfliktusok esetében is igaz, hogy a sajátcsoport viktimizációjának elismerése nyitottá teszi a csoporttagokat a megbékélésre. Pontosabban azt feltételeztük, hogy az áldozati státusz elnyerésének következtében a csoporttagok figyelmének középpontjába a fájdalmas múlt helyett a pozitív, békés jövő lehetősége kerül.²

Ezt a feltételezést az izraeli zsidók és palesztinok között fennálló konfliktus kontextusában teszteltük. A zsidók és palesztinok közti hatalmi aszimmetria ellenére mindkét csoportban kialakult az a merev, mélyen gyökerező meggyőződés, hogy saját csoportjuk az ellenfél erőszakos cselekményeinek ártatlan áldozata (Bar-Tal, 2013), és tagjaik gyakran versengenek a konfliktus „igazi” áldozatának státuszaért (Shnabel és Noor, 2012; Sonnenschein, 2008). Vizsgálatunkban az izraeli zsidó és palesztin résztvevőket egy semleges kontroll-feltételbe vagy egy olyan feltételbe soroltunk, melyben a bemutatott szöveg arról szólt, hogy saját csoportjuk nagyobb szenvedésnek és igazságtalanságnak volt kitéve, mint a külső csoport – tehát hogy csoportjuk elnyerte az áldozati státuszt. A Shnabel és munkatársai (2009), valamint Vollhardt és munkatársai (2014) által megfogalmazott elméletek alapján azt vártuk, hogy az áldozati státuszt elnyert zsidók és palesztinok nagyobb hajlandóságot mutatnak a megbocsátásra és megbékélésre, s hogy kevésbé pesszimista véleményt fogalmaznak meg a konfliktusról (1. hipotézis).

A CSOPORTHATÉKONYSÁGRA ÉS A CSELEKVÉSI TENDENCIÁKRA GYAKOROLT HATÁSOK

Az 1. hipotézisen túlmenően azt is megvizsgáltuk, hogyan hat az áldozati státusz elnyerése a csoport észlelt hatékonyságára, vagyis a csoporttagok arról alkotott meggyőződésére, hogy csoportjuk közös erővel képes megküzdeni a rá váró kihívásokkal (Bandura, 1995). Fontos megjegyezni, hogy a csoport észlelt hatékonysága kritikus előfeltétele a csoporttagok cselekvési hajlandóságának (pl. demonstrációkban való részvétel iránt;

2 Hipotézisünket előzetesen alátámasztotta egy előtanulmány, melyben 66 palesztin és 68 zsidó résztvevőtől kaptunk adatokat. A résztvevőket véletlenszerűen két kísérleti feltétel egyikébe soroltuk. A résztvevők mindkét feltételben egy szöveget olvastak, mely azt állította, hogy vagy saját csoportjuk, vagy a külső csoport tapasztalt meg több szenvedést és igazságtalanságot a konfliktus következtében (ezzel elnyerve az áldozati státuszt). Az eltérések kétszemponútú variancia-analízise kimutatta, hogy azok a résztvevők, akik a saját csoportjuk áldozati státuszáról olvastak,

Klandermans, 1997), ami pedig a kihívásokkal való megküzdés kritikus tényezője (Van Zomeren, Spears, Fischer, és Leach, 2004). A társadalmi címkézés elmélete – mely szerint az emberek viselkedését befolyásolják azok a kifejezések, melyekkel leírják vagy osztályozzák őket (pl. Kraut, 1973) –, azt jósolja, hogy az áldozati státusz elnyerése csökkenti a csoport észlelt hatékonyságát és cselekvési tendenciáit, mert a viktimizáció a tehetetlenség és a cselekvőképtelenség tudatával társul (Gray és Wegner, 2009). Mi azonban épp az ellentétes irányú hatást vártuk: feltevésünk szerint a csoporttagok az áldozati versengés helyzetében passzív, áldozati perspektívát vesznek fel a konfliktusban betöltött szerepükkel kapcsolatban (Noor és mtsai, 2012; a megalázottság és viktimizáció passzivitással összefüggő „bénító hatásáról” lásd még Ginges és Atran, 2008). Ez az álláspont nem engedi meg annak elismerését, hogy saját csoportjuk is hozzájárul a konfliktus elhúzódásához, tehát képes lenne tenni annak befejezéséért is. Mindezek okán a mi feltételezésünk az volt, hogy az áldozati státusz elnyerése – ami megszüntetné a csoporttagok igényét szenvedésük hangsúlyozására és elismertetésére, s így feladhatnák a passzív áldozati perspektívát – azt eredményezné, hogy a csoporttagok felismernék saját csoportjuk képességét a konfliktus befolyásolására, azaz növekedne a csoport észlelt hatékonysága. A csoporthatékonyságtól pedig azt vártuk, hogy növeli majd a tagok hajlandóságát a békés megoldás aktív keresése iránt (Van Zomeren és mtsai, 2004).

Megjegyzendő, hogy az áldozati státusz elnyerésének a csoporttagok hatékonyságára gyakorolt pozitív hatása elviekben azzal is magyarázható, hogy addig a csoport jelentős erőfeszítéseket és forrásokat mozgósított az áldozati státusz elismertetése érdekében. Jól illusztrálja ezt az, hogy számos ország hivatalosan is elismeri az örmény népirtás tényét, mely az örmények számára azt jelezheti, hogy saját csoportjuk befolyással bír és képes elérni céljait, ezáltal pedig növelni hatékonyságát. Ezzel a lehetőséggel azonban a jelen tanulmány nem számolt, mivel ahogy kifejtettük, az elismerés forrása a mi esetünkben nem olyan társadalmi szereplő, akit a sajátcsoport potenciálisan befolyásolhat: az elismerés (szándékosan) statisztikai adatokra és elemzésekre volt alapozva, nem

nagyobb hajlandóságot mutattak a megbékélésre ($M = 3,71$; $SD = 0,96$), mint azok, akik a külső csoport áldozati státuszáról szóló szöveget kapták ($M = 3,36$; $SD = 0,93$; $F(1,130) = 4,30$; $p = 0,04$; $\eta^2 = 0,03$). A csoporttagság főhatása és az interakciós hatás nem volt szignifikáns. Tény, hogy a kísérleti elrendezés nem teszi lehetővé annak megállapítását, hogy a megbékélés iránti hajlandóság a sajátcsoport nyertes helyzetében növekedett vagy a külső csoport nyertes helyzetében csökkent. Mindazonáltal ezek az eredmények összhangban állnak hipotézisünkkel (az ellentétes feltétellezzel azonban nem).

pedig érveken alapuló meggyőzésre. Ez lehetővé tette, hogy kizárólag az áldozati státusz elnyerésének hatékonyságot befolyásoló hatásait mérjük fel, anélkül, hogy a csoport elismerésért vívott harcának sikeréről informáltuk volna a résztvevőket.

Azt a további lényeges feltevést is megvizsgáltuk, hogy a csoporttagság moderálja az áldozati státusz elnyerésének a csoport hatékonyságára és ebből következő cselekvési tendenciákra gyakorolt hatásait. A palesztinok és zsidók közti jelentős hatalmi aszimmetria miatt nagyobb mértékű hatásokat vártunk az utóbbiak esetében. Mivel a haderő, gazdaság és politika terén is ők az erősebb fél, a zsidók nagyobb befolyást gyakorolhatnak a konfliktusra, mint a palesztinok (javarészt a zsidók határozzák meg a „játékszabályokat”; Aggestam, 2002). Ezért esetükben valószínűbb, hogy kilépnek a passzív áldozat szerepéből, amely nem egyezik valós, objektív pozíciójukkal (Rouhana, 2004), amennyiben viktimizációjuk elismerése iránti vágyuk kielégítést nyer. Ennek megfelelően egy feltételes közvetett hatást vártunk, más szóval moderált mediációt (2. hipotézis), amely abban áll, hogy az áldozati státusz megszerzése nagyobb mértékben növeli a csoport hatékonyságát a zsidóság, mint a palesztinok körében (csoporttagság feltétele), a csoporthatékonyság pedig nagyobb hajlandóságot eredményez az aktív megoldáskeresés iránt (Van Zomeren és mtsai, 2004).

Módszer

Résztvevők

Egy nagy létszámú izraeli egyetem 51 palesztin (34 nő, $M_{\text{életkor}} = 21,80$; $SD = 2,16$) és 50 zsidó hallgatója³ (26 nő, $M_{\text{életkor}} = 27,59$; $SD = 7,54$) vett részt a kísérletben, a héber nyelvet valamennyien folyékonyan beszélik. Résztvételükért 20 izraeli sékel összegű jutalmat kaptak.

Eljárás

A résztvevőket (zsidó) tudományos segédmunkatársak keresték fel a diákszállókon, és arra kérték őket, hogy töltsenek ki egy rövid „kérdőívet”

3 Egy zsidó résztvevőt kizártunk a mintából, mivel több, mint 0,09 értékű Cook-féle távolságot mutatott minden elemzésben, továbbá rendkívül dühössé tette a vizsgálat tárgya (lásd McClelland, 2002). Fontos megjegyezni, hogy a kapott eredmények mintázatát nem befolyásolták a résztvevő válaszai. Az egyetlen jelentősnek mondható eltérés a 2. táblázat harmadik sorában jelzett interakciós hatás (kondíció $\times$ csoporttagság hatékonyságra gyakorolt hatása) mértékében jelentkezett, amely a résztvevő bevonásával marginális szignifikanciát ért el ($p = 0,10$). Ugyanakkor a kísérleti feltétel aktív megoldáskeresésre gyakorolt közvetett hatása a résztvevő bevonásával is szignifikáns maradt a zsidó résztvevők esetében.

az izraeli-palesztin konfliktusról. Minden résztvevő megadta életkorát és nemét, a zsidó résztvevők politikai hovatartozásukat is megjelölték (42%-uk jobboldali, 40%-uk baloldali, 18%-uk középpárti volt).⁴ Ezután a résztvevőket véletlenszerűen az áldozati státuszt elnyerő feltételbe vagy a semleges kontroll feltételbe sorolták. A vizsgálatban alkalmazott fedőtörténet és manipuláció előkészítéseként mindkét csoport résztvevőinek egy rövid bekezdést kellett elolvasniuk a konfliktusról, amely azt közölte, hogy mind az izraeliek, mind a palesztinok hajlamosak magukat a nagyobb igazságtalanságot és szenvedést elszenvedő áldozatnak gondolni. Ezután a kontrollcsoport tagjai a függő változókat felmérő kérdésekkel folytatták, míg a kísérleti csoport tagjai a következő szöveget olvasták el: „A közelmúltban kutatások keretében próbálták megállapítani, melyik felet érte nagyobb igazságtalanság és szenvedés, melyekben olyan tényezőket mértek, mint a halálesetek, trauma, emberi jogokat sértő esetek, ENSZ-határozatok megszegése és gazdasági károk.⁵ Ezek a kutatások egyértelműen azt mutatják, hogy a konfliktus valódi áldozata a [palesztin/zsidó] fél, mivel a [palesztinokat/zsidókat] nagyobb mértékű igazságtalanság és szenvedés érte mind a nemzet egészét, mind az egyes érintett egyéneket tekintve. Az egyik vizsgálat például azt mutatta ki, hogy a törvénybe ütköző cselekedetek [palesztin/zsidó] áldozatainak száma jelentősen nagyobb, mint az ugyanezen kategóriába eső [zsidó/palesztin] áldozatoké.”

Ezután a résztvevők elvégezték a manipulációt ellenőrző feladatokat, majd megtörtént a lentebb ismertetett függő változók mérése,⁶ végül

4 A politikai orientációt csak a zsidók esetében mértük fel, mert nincs olyan egységes és egyszerű módszer, mellyel a palesztinok irányultsága is megállapítható lenne (a palesztinok politikai orientációjáról lásd Ghanem, 2002).

5 Hogy mind a palesztin, mind a zsidó résztvevők számára hihetőbbé tegyünk a „tudományos elemzés” eredményeit (amelyek látszólag azt fedték fel, hogy a résztvevők saját csoportja volt a konfliktus „igazi” áldozata), a kísérleti manipulációt magában foglaló szöveg szándékosan több dimenzióon értékelte az egyes csoportok viktimizációját. Így, bár a közölt információk szerint egyértelműen több palesztin életet követelt a konfliktus, a zsidó résztvevők mégis magukat tekinthették a valódi áldozatnak, ami a megszegett ENSZ-határozatok számát illeti – ez egy életszerű szempont, mivel a zsidó narratíva szerint az 1948-as háború azért tört ki, mert a palesztinok elutasították az ENSZ felosztási tervét (a palesztinok és zsidók eltérő narratíváiról lásd Bar-On és Adwan, 2006). A többdimenziós manipuláció alapját az az elméleti felvetés adta, hogy az egymással áldozati versengést folytató csoportok saját viktimizációjukat eltérő szempontok szerint határozhatják meg (Noor és mtsai, 2012).

6 Az említett változókon túlmenően a résztvevők erkölcsi defenzivitását, vagyis a saját csoportjuk erkölcsi identitásának védelmére irányuló motivációjukat is felmértük három tétellel ($\alpha = 0,89$; pl. „Fontos számomra, hogy megvédjem a cso-

megköszöntük részvételüket és rövid tájékoztatást adtunk nekik a vizsgálat céljáról.

Változók

Manipuláció ellenőrzése

A résztvevőket arról kérdeztük, hogy a szöveg értelmében (a) melyik csoport a konfliktus igazi áldozata és (b) melyiküket érte nagyobb igazságtalanság és szenvedés (1 = sajátcsoport, 2 = vitatható, 3 = külső csoport); $r(101) = 0,86$, $p < 0,001$.

Hangulat

A résztvevők a pozitív és negatív érzelmek leltárának egy rövidített változatát töltötték ki (Watson, Clark, és Tellegen, 1988), amely hat tételt öt fokú skálákon értékelték (1 = egyáltalán nem; 5 = nagyon; pl. „dühös”, „nyugodt”; a negatív érzelmeket fordított pontozással kódoltuk; $\alpha = 0,86$.) A skálával a lehetséges hangulati hatásokat kívántuk ellenőrizni. Az áldozati státusz elnyerése kielégíti a csoporttagok pszichológiai szükségleteit, ezért a kísérleti csoportba sorolt résztvevők pozitívabb hangulatba kerülhettek, mint a kontrollcsoport tagjai. Mivel a pozitív hangulat erős prediktora a proszociális viselkedésnek (pl. Isen és Levin, 1972) és az optimizmusnak (Räikkönen, Matthews, Flory, Owens, és Gump, 1999), a kísérleti feltételbe sorolt résztvevők hangulatának javulása önmagában is nagyobb megbékélési hajlandóságot, illetve a konfliktus kevésbé pesszimista megítélését eredményezheti, míg vizsgálatunkban az áldozati státusz elnyerésének hangulati hatásaitól független hatását kívántuk kimutatni.

portom erkölcsi megítélését, ha a világ más csoportjai kétségbe vonnák”; lásd Shnabel és mtsai, 2013). Összhangban Sullivan és munkatársai (2012) érvelésével, mely szerint a csoporttagok abból a stratégiai megfontolásból folytatnak áldozati versengést, hogy fenyegetett erkölcsi önképüket helyreállítsák, azt feltételeztük, hogy az áldozati státusz elnyerése (amely az ártatlanság és erkölcsi felsőbbrendűség tudatával társul; Gray és Wegner, 2009) csökkenti a csoport erkölcsi védekezését, ami pedig növeli megbékélési hajlandóságukat (lásd Shnabel és mtsai, 2013). Várakozásunkkal ellentétben azonban a kísérleti feltétel nem gyakorolt hatást a csoporttagok erkölcsi védekezésére ($F(1,97) = 1,27$; $p = 0,26$; $\eta^2 = 0,01$; a csoporttagság főhatása és a helyzet $\times$ csoporttagság interakció sem volt szignifikáns: $p > 0,42$). Továbbá az áldozati státusz elnyerése az erkölcsi védekezés közvetítésével nem gyakorolt szignifikáns hatást sem a megbékélési hajlandóságra, sem a pesszimizmusra (95%-os megbízhatóság mellett 0,05; 0,32; és 0,23; 0,03 az említés sorrendjében). A terjedelmi korlátok miatt ezeket az eredményeket nem jeleztük a főszövegben.

Megbékélés és megbocsátás

Noor és munkatársai (2008a) megbocsátást mérő skálája, valamint Shnabel és munkatársai (2009) megbékélést mérő skálája alapján négy hétfokú tétellel (1 = egyáltalán nem; 7 = nagyon) a megbocsátás és megbékélési hajlandóságot mértük fel a külső csoportra vonatkozóan (pl. „Jó lenne, ha a csoportom fel tudná adni a neheztelést a külső csoporttal szemben mindazokért a dolgokért, amiket elkövettek ellenünk”; „Mindent meg kell tennünk azért, hogy megbékéljünk a külső csoporttal”; $\alpha = 0,85$).

A konfliktus pesszimista megítélése

Oren és Bar-Tal (2007) vizsgálata nyomán három hétfokú tétellel mértük fel a konfliktus negatív, fatalista megítélését (pl.: „A konfliktus annyira elmélyült, hogy lehetetlen megoldást találni rá”; $\alpha = 0,90$).

Csoporthatékonyság

Van Zomeren és munkatársai (2004) nyomán három hétfokú tételt alkalmaztunk a jelen vizsgálat kontextusában, melyekkel a sajátcsoport észlelt hatékonyságát mértük fel a konfliktus megoldásával összefüggésben (pl. „A csoportom képes befolyásolni és előmozdítani a megbékélést”; $\alpha = 0,76$).

Aktív megoldáskeresés

Három hétfokú tétellel mértük fel, hogy a résztvevők milyen mértékben hajlandóak cselekvő módon hozzájárulni a konfliktus lezárásához (pl. „Szeretnék aktív résztvevője lenni a konfliktus lezárására irányuló kollektív megmozdulásoknak (demonstrációk, petíciók)”; $\alpha = 0,81$).

EREDMÉNYEK

Manipuláció ellenőrzése

A résztvevők túlnyomó többsége a várakozásoknak megfelelő válaszokat adott mindkét manipulációt ellenőrző kérdésre: A kontrollcsoportba sorolt 48 résztvevőből 41 mindkét kérdésre a „2” választ jelölte meg, az áldozati státuszt elnyerő csoportban pedig 53 főből 49 mindkét esetben az „1” választ. Ugyanakkor a kontrollcsoportban hét, a kísérleti csoportban pedig négy résztvevő a két kérdés legalább egyikét nem az elvárt módon válaszolta meg. Feltételezzük, hogy a kontrollcsoportba került résztvevők tévedésből válaszoltak saját véleményüknek megfelelően (vagyis azt

állítva, hogy saját csoportjuk szenvedett többet) ahelyett, hogy a szövegből indultak volna ki. A kísérleti helyzetbe került résztvevők esetében azt gondoljuk, hogy vagy a saját véleményüket jelezték (vagyis hogy a kérdés még lezáratlan), vagy a szöveg első bekezdésére hagyatkoztak (mely szerint mindkét fél úgy tekint magára, mint aki többet szenvedett) a második helyett (amely szerint a „tudományos elemzés” azt mutatja, hogy saját csoportjuk szenvedett többet). Más szóval úgy véljük, ezek a rossz válaszok nem a manipulációt tartalmazó szöveg félreértését tükrözik, s ezért minden résztvevő válaszait bevontuk a lentebb ismertetett elemzésekbe. Megjegyzendő azonban, hogy a közölt eredmények irányát és szignifikanciáját nem módosítja a szóban forgó 11 résztvevő kizárása.

Hangulat

A kétszemponútú variancia-analízis kimutatta, hogy a kísérleti manipuláció nem befolyásolta a résztvevők hangulatát [$F(1,97)=0,11$; $p=0,74$; $\eta^2=0,00$; $M=2,32$ ($SD=0,87$) és $2,26$ ($SD=0,78$) a kontroll és a kísérleti helyzetben, az említés sorrendjében]. A hangulatot a csoporttagság sem befolyásolta [$F(1,97)=0,00$; $p=0,99$; $\eta^2=0,00$; $M=2,28$ ($SD=0,88$) és $2,29$ ($SD=0,78$) a zsidók és a palesztinok esetében, az említés sorrendjében]. Végül a kísérleti feltétel $\times$ csoporttagság interakció hatása nem volt szignifikáns [$F(1,97)=0,31$; $p=0,58$; $\eta^2=0,00$]. Ezek az eredmények kizárják, hogy a pozitív hangulat szerepet játszott volna a lentebb ismertetett hatások érvényesülésében. Továbbá a közölt eredmények változatlanok maradnak, ha a hangulatot kontrolláljuk.

Elsődleges függő változók elemzése

Az elsődleges függő változók átlagai és szórásai az 1. táblázatban láthatók.

1. hipotézis: A kétszemponútú (csoporttagság [zsidó, palesztin]) $\times$ (kísérleti feltétel [elnyert áldozati státusz, kontroll]) variancia-analízis kimutatta, hogy a kísérleti csoport tagjai nagyobb hajlandóságot mutattak a megbocsátásra és megbékélésre, $F(1,97)=7,91$, $p=0,006$, $\eta^2=0,08$), valamint kevésbé pesszimista ítéletet alkottak a konfliktusról ($F(1,97)=4,89$, $p=0,03$, $\eta^2=0,05$), mint a kontrollcsoport (1. táblázat). Sem a csoporttagság, sem a helyzet $\times$ csoporttagság interakció estében nem mutatható ki más szignifikáns hatás ($p>0,24$).⁷

7 Az áldozati státusz elnyerésének 1. hipotézis alapján elvárt pozitív hatása a megbékélésre és a megbocsátásra kontrollált politikai orientáció mellett is kimutatható maradt ($p=0,19$), míg a konfliktus pesszimista megítélése esetében marginális szignifikanciát mutatott ($p=0,098$). A 2. hipotézisre vonatkozó eredmények

1. táblázat: Az elsődleges függő változók átlagai és szórásai

Kísérleti feltétel	Csoporttagság	M	SD
Megbékélés és megbocsátás	Kontroll	Palesztinok	4,01 1,44
		Zsidók	4,29 1,47
		Összes	4,13 1,44
	Elnyert áldozati státusz	Palesztinok	4,74 1,61
		Zsidók	5,13 1,07
		Összes	4,95 1,34
Konfliktus pesszimista megítélése	Kontroll	Palesztinok	3,91 1,58
		Zsidók	3,76 1,65
		Összes	3,85 1,59
	Elnyert áldozati státusz	Palesztinok	3,33 1,63
		Zsidók	2,92 1,58
		Összes	3,11 1,60
Csoporthatékony-ság	Kontroll	Palesztinok	3,89 1,24
		Zsidók	3,68 1,44
		Összes	3,80 1,32
	Elnyert áldozati státusz	Palesztinok	3,90 1,26
		Zsidók	4,76 1,48
		Összes	4,37 1,44
Aktív megoldáskeresés	Kontroll	Palesztinok	4,41 1,38
		Zsidók	3,54 1,29
		Összes	4,03 1,40
	Elnyert áldozati státusz	Palesztinok	4,14 1,62
		Zsidók	4,17 1,66
		Összes	4,16 1,63

N=51 palesztin és 50 zsidó résztvevő.

2. hipotézis: Hayes (2012) PROCESS makrójával (7. típusú modell) ellenőriztük a kapott feltételes közvetett hatást (más néven moderált mediációt), mely szerint az áldozati státusz elnyerése által a csoporthatékony-ság közvetítésével az aktív megoldáskeresésre gyakorolt hatás mértéke a csoporttagságtól függ. Az eredmények a 2. táblázatban láthatók.

ugyancsak megjelentek kontrollált politikai orientáció mellett, és a szignifikancia szintje sem változott (ezek között a legfontosabb az áldozati státusz elnyerésének a csoporthatékony-ság által közvetített hatása az aktív megoldáskeresésre a zsidó résztvevők esetében: 95%-os megbízhatóság mellett 0,02; 0,61.

Először is, feltevésünkkel összhangban a kísérleti feltétel $\times$ csoporttag-ság interakció csoporthatékonyságra gyakorolt hatása szignifikáns volt (lásd a 2. táblázat harmadik sorát), ami arra utal, hogy az áldozati státusz elnyerésének hatása a csoporthatékonyságra eltért a zsidók és a palesztinok esetében. A célzott összehasonlítások azt mutatták, hogy az áldozati státusz elnyerése jelentősen növelte a sajátcsoport észlelt hatékonyságát a zsidó résztvevők esetében ($p=0,007$), de nem volt rá hatással a palesztin résztvevők esetében ($p=0,97$; az átlagokat lásd az 1. táblázatban). Másodszor, a csoport észlelt hatékonysága várakozásunknak megfelelően bejósolta a csoporttagok hajlandóságát az aktív megoldáskeresésre (lásd a 2. táblázat negyedik sorát). Harmadszor, az áldozati státusz elnyerésének aktív megoldáskeresésre gyakorolt közvetlen hatása (melyet a mediátorként funkcionáló csoporthatékonyság kontrollálásával kaptunk) nem volt szignifikáns (lásd a 2. táblázat ötödik sorát). Végül ugyancsak összhangban áll feltevésünkkel, hogy a közvetett hatás (ti. az áldozati státusz elnyerésének a csoporthatékonyság által közvetített hatása az aktív megoldáskeresésre) szignifikáns volt a zsidó résztvevők esetében, de nem volt az a palesztinok esetében (a 2. táblázat alsó részében).⁸

Egy alternatív megközelítést követve ellenőriztük, hogy a kísérleti feltétel interakcióba került-e a csoporttagsággal, és hogy ez közvetlenül (vagyis a csoporthatékonyság közvetítése nélkül) hatást gyakorolt-e az aktív megoldáskeresésre. Az alternatív modell (vagyis a PROCESS makró 8. típusú modellje, amelyben mind a közvetett, mind a közvetlen hatásokat a csoporttagság moderálja; lásd Preacher, Rucker, és Hayes, 2007) azt mutatta, hogy (a) a közvetett hatás a 7. modellel összhangban (lásd 2. táblázat) szignifikáns maradt a zsidó résztvevők esetében és nem szig-

8 Noha álláspontunk szerint a két csoport esetében a palesztinok és zsidók közti hatalmi aszimmetriával magyarázható az áldozati státusz elnyerésének csoporthatékonyságra gyakorolt eltérő hatása, az eltérést az is okozhatta, hogy a vizsgálatért felelős személyek egyértelműen az izraeli zsidó csoporthoz kötődtek (a zsidó tudományos segédmunkatársak által felkért személyek egy izraeli egyetemen héber nyelven lebonyolított kísérletben vettek részt). Bár nem teljesen kizárható, hogy ez a körülmény befolyásolta az eredményeket, úgy véljük, hogy ennek a palesztinok esetében megnövekedett csoporthatékonyságban kellett volna megjelennie, ami éppen ellentéte a kapott eredménynek. Arról van szó, hogy a szociálpszichológiai szakirodalom szerint az áldozat ellen elkövetett igazságtalanság elismerésével az elkövető az „erkölcsi tartozását” ismeri el áldozat irányában (Minow, 1998), ami hatalmi pozícióba helyezi az áldozatot (Shnabel és Mtsai, 2009). Ha pedig így van, akkor az áldozati státusz elnyerése nagyobb hatalommal ruházza fel az áldozatot, ha annak forrása a konfliktusban érintett külső csoport, nem pedig egy elfogulatlan tudományos kutatás (az üzenet forrásának hasonló hatásairól lásd Harth és Shnabel, megjelenés alatt). Úgy véljük tehát, hogy a csoporthatékonyságra gyakorolt hatás eltérése a zsidók és palesztinok esetében jobban magyarázható a konfliktus hatalmi kiegyensúlyozatlanságával, mint módszertani szempontokkal.

2. táblázat: Az áldozati státusz elnyerése $\times$ csoporttagság interakció csoporthatékonyság által közvetített feltételes hatása az aktív megoldáskeresésre

	B	SE	t	p
Független változó – Mediátor (Áldozati státusz elnyerésének hatása a csoporthatékonyságra)	0,01	0,38	0,04	0,97
Moderátor – Mediátor (Csoporttagság hatása a csoporthatékonyságra)	-0,21	0,39	-0,52	0,60
Független változó $\times$ Moderátor interakció – Mediátor (Áldozati státusz elnyerése $\times$ csoporttagság hatása a csoporthatékonyságra)	1,06	0,54	1,95	0,05
Mediátor – Független változó (Csoporthatékonyság hatása az aktív megoldáskeresésre)	0,31	0,11	2,94	0,01
Közvetlen hatás (Áldozati státusz elnyerésének hatása az aktív megoldáskeresésre)	-0,05	0,30	-0,16	0,87
Áldozati státusz elnyerésének csoporthatékonyság által közvetített feltételes hatása az aktív megoldáskeresésre				
Csoporttagság	B	Boot SE	LL	UL
Palesztinok	0,004	0,11	-0,21	0,28
Zsidók	0,336	0,19	0,04	0,77

CI: megbízhatósági tartomány; LL: alsó határ; UL: felső határ. N=51 palesztin és 50 zsidó résztvevő. Megbízhatósági tartomány=95%. A kísérleti feltételt úgy kódoltuk, hogy „1” kódot kapott az elnyert áldozati státusz feltétele és „0” kódot a kontroll feltétel. A csoporttagságot úgy kódoltuk, hogy „1” kódot kaptak a zsidó résztvevők és „0” kódot a palesztinok. Bootstrap mintaméret=1000.

nifikáns a palesztinok esetében; (b) a közvetlen hatások nem bizonyultak szignifikánsnak sem a zsidók, sem a palesztinok esetében ($p>0,50$); és (c) a kísérleti feltétel $\times$ csoporttagság interakció közvetett hatása feltevésünknek megfelelően szignifikáns volt (95% bootstrap CI: 0,01; 0,97).

DISZKUSSZIÓ

A jelen tanulmány azt vizsgálta, hogy egy elhúzódó erőszakos konfliktus esetében, melyben a felek kölcsönösen károkat okoztak egymásnak, és az áldozati státuszért versengenek, az áldozati státusz elnyerése növeli-e a szembenálló csoportok tagjainak hajlandóságát a megbékélésre. Azt találtuk, hogy a palesztinok és zsidók, akik megerősítést kaptak arról, hogy saját csoportjuk a konfliktus igazi áldozata, jobban hajlottak a megbékélésre és megbocsátásra a külső csoport irányában, valamint kevésbé pesszimista ítéletet alkottak a konfliktusról. Első pillantásra ezek az eredmények talán ellentmondanak a logikus várakozásoknak, különösen, ha figyelembe vesszük azokat a korábbi eredményeket, melyek szerint az áldozatok úgy vélik, joguk van antiszociális viselkedést tanúsítani (Zitek és mtsai, 2010). Eredményeink ugyanakkor összhangban állnak azzal az elméleti megfontolással, mely szerint a szembenálló csoportok sürgető igényt táplálnak az őket ért szenvedés és igazságtalanság elismerése iránt (pl. Vollhardt és mtsai, 2014), valamint azzal, hogy a csoporttagok pszichológiai szükségleteinek kielégítése képes növelni megbékélési hajlandóságukat (Shnabel és mtsai, 2009). Továbbá, noha az áldozati státusz passzivitással és a cselekvőkészség hiányával társul (pl. Gray és Wegner, 2009), vizsgálatunkban az áldozati státusz elnyerése nem csökkentette a csoport észlelt hatékonyságát. Éppen ellenkezőleg, a zsidó résztvevők körében, akik erősebb félként nagyobb befolyással bírnak a konfliktusra (Aggestam, 2002), az áldozati státusz elnyerése növelte a csoporthatékonyságot, amely pedig növelte az aktív megoldáskeresés tendenciáját.

Elméleti szempontból a jelen tanulmány, amely az áldozati státusz elismerésének hatásait egy áldozati versengéssel jellemezhető lezáratlan konfliktus esetében vizsgálta, kiterjeszti a korábbi kutatási eredmények érvényességét, melyek a viktimizáció elismerésének fontosságára olyan múltbeli konfliktusok esetében mutattak rá, melyekben az áldozat és az elkövető egyértelműen azonosítható (pl. az örmény népirtás; Vollhardt és mtsai, 2014). Továbbá, míg a viktimizáció elismerésének igényére vonatkozó korábbi kutatások csupán a megbocsátást (pl.: Noor és mtsai, 2008a; Shnabel és mtsai, 2013) és a megbékélés iránti attitűdöt érintő következményekre koncentráltak (pl.: bizalom és politikai együttműködés; Vollhardt és Bilali, 2014), addig a jelen tanulmány tudomásunk szerint az első, amely az észlelt csoporthatékonyság és a megoldásra irányuló cselekvési tendenciák változásait is bevonta a vizsgálandó hatások körébe.

Eredményeink gyakorlati alkalmazásának akadályát jelenti az, hogy a való életben csak az egyik fél nyerheti el a „valódi áldozat” címét. Egy közvetítő például nem kommunikálhatja mindkét fél számára egyidejű-

leg, hogy ő a valódi áldozat. Az akadály leküzdésének egyik lehetséges módja, hogy két közvetítő vesz részt a békéltetésben (pl.: a békétárgyalások alkalmával), s mindkettő megerősíti az egyik fél áldozati státuszát. Alternatív megoldásként kialakítható az áldozati sors inkluzívabb szemlélete, mely szerint az áldozati szerep megosztható, s nem kizárólagos (Vollhardt, 2009; Vollhardt és Bilali, 2014; a szembenálló felek „közös áldozati identitásának” pozitív hatásairól lásd még Shnabel és mtsai, 2013).

Ezen a ponton célszerű kiemelni néhány olyan szempontot, melyek óvatosságra intenek. A jelen tanulmány eredményeivel összhangban úgy véljük, hogy a csoporttagok valóban igénylik csoportjuk szenvedésének és viktimizációjának elismerését, s hogy ez az elismerés növeli a megbékélés iránti hajlandóságukat. Ugyanakkor azt is belátjuk, hogy mivel az áldozat státusz a mai társadalmakban különféle előnyökkel jár (Moscovici és Pérez, 2009), a csoporttagok áldozati státuszért folytatott versengését stratégiai szempontok is motiválhatják. A domináns csoport tagjai a viktimizációra hivatkozva olyan követeléseket fogalmazhatnak meg, mellyel a csoport számára előnyös status quo-t kívánják fenntartani (Izrael összefüggésében lásd Sonnenschein, 2008; ausztrál vonatkozásban lásd Leach, Iyer, és Pederson, 2007; az USA-ra vonatkozóan pedig lásd Thomsen és mtsai, 2010). Lehetséges, hogy ilyen körülmények között az áldozati státusz elnyerése negatív következményekkel jár, mivel lehetővé teszi a domináns csoport számára, hogy igazolja tartózkodását a helyzet megváltoztatására irányuló lépésektől, vagy akár a külső csoporttal szembeni katonai agressziót (lásd Bar-Tal, 2013). Nem állítjuk tehát, hogy a viktimizáció elismerése az áldozati versengést minden körülmények között gyógyító csodaszer lenne. A további kutatások feladata a viktimizáció elismerése iránti szükséglet autentikus és stratégiai formáinak megkülönböztetése, továbbá annak vizsgálata, hogy milyen következményekkel jár az áldozati státusz elnyerése, ha az arra irányuló motivációt stratégiai szempontok határozzák meg.

A jövőbeli kutatások feladata az is, hogy próbára tegyék eredményeink általánosíthatóságát más elhúzódó erőszakos konfliktusok kontextusában, illetve a közvetlen erőszak helyett strukturális erőszakkal jellemezhető konfliktusok összefüggésében (erről a különbségtételről lásd Galtung, 1969), melyekben az előnyös és hátrányos státuszú csoportok esetenként ugyancsak versengenek az áldozati státuszért (Sullivan és mtsai, 2012). A jövőbeli kutatásokra vár továbbá, hogy azonosítsák az elnyert áldozati státusz pozitív hatásainak hátterében álló mechanizmust. Ahogy a 4. lábjegyzetben rámutatunk, az áldozati státusz elnyerését a csoport fenyegetett erkölcsi önképének védelme is motiválhatja (pl. ha a csoport a külső csoport vádjával szembesül; Sullivan és mtsai, 2012).

Ugyanakkor a jelen vizsgálatban nem találtunk bizonyítékot arra, hogy a csoporttagok megbékélési hajlandóságát erősítő mechanizmus egyúttal csökkentette volna erkölcsi defenzivitásukat.

Ez arra enged következtetni, hogy a viktimizáció elismerésének igénye a csoport erkölcsi önképének védelmén túl más szükségletekből is táplálkozhat. Abból kiindulva, hogy a viktimizáció igen mélyreható pszichológiai következményekkel járó tapasztalatot jelent (Baumeister, 1996), azt feltételezzük, hogy amikor a viktimizált csoport tagjai nem osztják meg ezt a tapasztalatot más csoportok tagjaival (beleértve a szembenálló csoportot), sérülést szenved az az alapvető emberi szükségletük, hogy a valóságról alkotott képük másokéval összhangban álljon (Echterhoff, Higgins, és Levine, 2009). Amikor például a palesztinok az izraeli terjeszkedés áldozataiként tekintenek magukra, miközben világsszerte elítélik őket a terrortámadásaik miatt, melyeket ők az ellenállás megengedett eszközének tartanak, vagy amikor az izraelieket rakétátámadások érik, ugyanakkor kárhozzátják őket a gázai bombázásokért, melyekre ők maguk az önvédelem megengedhető formájaként tekintenek, a szembenálló csoportok számára nem csupán erkölcsi önképük sérülése jelent terhet, hanem a saját és mások világnézete között tátongó szakadék is. Ha így van, az áldozati státusz elnyerésének lehetnek pozitív hatásai, mert visszaállítja a közös valóság tapasztalatát, csökkentve a pszichés feszültséget, melyet a versengő világnézetek közötti összhang hiánya okoz (lásd Jost, Ledgerwood, és Hardin, 2008) – a jövőbeli kutatások feladata, hogy megvizsgálják ezt a lehetőséget. Reményeink szerint ezek a kutatások hozzájárulnak az áldozati versengés hátrányos hatásaira és megszüntetésének lehetőségeire vonatkozó ismereteink gyarapodásához.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A jelen tanulmányt az Európai Unió Hetedik Keretprogramja (FP7/2007-2013) támogatta a 2934602 (PCIG09-GA-2011-293602) sz. támogatási megállapodás keretében, melynek kedvezményezettje a tanulmány második szerzője. A jelen tanulmányban közölt kutatást továbbá a Tel-Aviv-Yaffo Academic College ösztöndíja támogatta, melynek kedvezményezettje a tanulmány második és harmadik szerzője.

HIVATKOZÁSOK

- Aggestam, K. (2002). Mediating asymmetrical conflict. *Mediterranean Politics*, 7, 69–91.
- Auerbach, Y. (2009). The reconciliation pyramid – A narrative-based framework for analyzing identity conflicts. *Political Psychology*, 30, 291–318.
- Bandura, A. (1995). Exercise of personal and collective efficacy in changing societies. In A. Bandura (Ed.), *Self-efficacy in changing societies* (pp. 1–45). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bar-On, D., & Adwan, S. (2006). The prime shared history project. Peace-building project under fire. In Y. Iram (Ed.), *Educating toward a culture of peace* (pp. 309–323). Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Bar-Tal, D. (2001). Why does fear override hope in societies engulfed by intractable conflict, as it does in the Israeli society? *Political Psychology*, 22, 601–627.
- Bar-Tal, D. (2013). *Intractable conflicts: Socio-psychological foundations and dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baumeister, R. F. (1996). *Evil: Inside human cruelty and violence*. New York: Henry Hold.
- Blatz, C. W., Schumann, K., & Ross, M. (2009). Government apologies for historical injustices. *Political Psychology*, 30, 219–241.
- Echterhoff, G., Higgins, E. T., & Levine, J. M. (2009). Shared reality: Experiencing commonality with others' inner states about the world. *Perspectives on Psychological Science*, 4, 496–521.
- Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6, 167–191.
- Ghanem, A. (2002). The Palestinians in Israel: Political orientation and aspirations. *International Journal of Intercultural Relations*, 26, 135–152.
- Ginges, J., & Atran, S. (2008). Humiliation and the inertia effect: Implications for understanding violence and compromise in intractable intergroup conflicts. *Journal of Cognition and Culture*, 8, 281–294.
- Gray, K., & Wegner, D. M. (2009). Moral typecasting: Divergent perceptions of moral agents and moral patients. *Journal of Personal and Social Psychology*, 96, 505–520.
- Hamber, B. (2007). Forgiveness and reconciliation: Paradise lost or pragmatism? *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 13, 115–125.
- Harth, N. S., & Shnabel, N. (in press). Third-Party intervention in intergroup reconciliation: Examining the role of neutrality and common identity with the other conflict-party. *Group Processes and Intergroup Relations*.
- Hayes, A. F. (2012). PROCESS: A versatile computational tool for observed variable mediation, moderation, and conditional process modeling [White paper]. Retrieved from <http://www.afhayes.com/public/process2012.pdf>
- Isen, A. M., & Levin, P. F. (1972). Effect of feeling good on helping: Cookies and kindness. *Journal of Personal and Social Psychology*, 21, 384–388. Jost, J. T., Ledgerwood,

- A. & Hardin, C. D. (2008). Shared reality, system justification, and the relational basis of ideological beliefs. *Social and Personality Psychology Compass*, 2, 171–186.
- Klandermans, B. (1997). *The social psychology of protest*. Oxford: Blackwell.
- Kraut, R. E. (1973). Effects of social labeling on giving to charity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 9, 551–562.
- Leach, C. W., Iyer, A., & Pederson, A. (2007). Angry opposition to government redress: When the structurally advantaged perceive themselves as relatively DOI:10.1348/014466606X99360
- McClelland, G. H. (2002). Nasty data: Unruly, ill-mannered observations can ruin your analysis. In H. T. Reis & C. M. Judd (Eds.), *Handbook of research methods in social and personality psychology* (pp. 393–411). Cambridge: Cambridge University Press.
- Minow, M. (1998). *Between vengeance and forgiveness*. Boston, MA: Beacon.
- Moscovici, S., & Pérez, J. A. (2009). A new representation of minorities as victims. In F. Butera & J. M. Levine (Eds.), *Coping with minority status: Responses to exclusion and inclusion* (pp. 82–103). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Noor, M., Brown, R., González, R., Manzi, J., & Lewis, C. A. (2008). On positive psychological outcomes: What helps groups with a history of conflict to forgive and reconcile with each other? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 819–832.
- Noor, M., Brown, J. R., & Prentice, G. (2008). Precursors and mediators of intergroup reconciliation in Northern Ireland: A new model. *Journal of British Social Psychology*, 47, 481–495.
- Noor, M., Shnabel, N., Halabi, S., & Doosje, B. (2014). *Peace vision and its socio-emotional antecedents: The role of forgiveness, trust and inclusive victim perceptions*. Manuscript submitted for publication.
- Noor, M., Shnabel, N., Halabi, S., & Nadler, A. (2012). When suffering begets suffering: The psychology of competitive-victimhood between adversarial groups in violent conflicts. *Personality and Social Psychology Review*, 16, 351–74.
- Oren, N., & Bar-Tal, D. (2007). The detrimental dynamics of delegitimization in intractable conflicts: The Israeli–Palestinian case. *International Journal of Intercultural Relations*, 31, 111–126.
- Preacher, K. J., Rucker, D. D., & Hayes, A. F. (2007). Assessing moderated mediation hypotheses: Theory, methods, and prescriptions. *Multivariate Behavioral Research*, 42, 185–227.
- Räikkönen, K., Matthews, K. A., Flory, J. D., Owens, J. F., Gump, B. (1999). Effects of optimism, pessimism, and trait anxiety on ambulatory blood pressure and mood during everyday life using experiential sampling method. *Journal of Personal and Social Psychology*, 76, 104–113.
- Rouhana, N. (2004). Group identity and power asymmetry in reconciliation processes: The Israeli–Palestinian case. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 10, 33–52.
- Shnabel, N., & Noor, M. (2012). Competitive victimhood among Jewish and Palestinian Israelis reflects differential threats to their identities: The perspective of the needs-based model. In: K. J. Jonas & T. Morton (Eds.), *Restoring civil societies: The psychology of intervention and engagement following crisis* (pp. 192–207). Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Shnabel, N., Nadler, A., Ullrich, J., Dovidio, J. F., & Carmi, D. (2009). Prooting reconciliation through the satisfaction of the emotional needs of victimized and perpetrating group members: The needs-based model of reconciliation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35, 1021–1030.
- Shnabel, N., Halabi, S., & Noor, M. (2013). Overcoming competitive victimhood and facilitating forgiveness through recategorization into a common victim or perpetrator identity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49, 867–877.
- SimanTov-Nachlieli, I., & Shnabel, N. (2014). Feeling both victim and perpetrator: Investigating duality within the needs-based model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 40, 301–314.
- Sonnenschein, N. (2008). *An identity challenging dialogue*. Haifa: Pardes Publishing House.
- Sullivan, D., Landau, M. J., Branscombe, N. R., & Rothschild, Z. K. (2012). Competitive victimhood as a response to accusations of ingroup harm doing. *Journal of Personal and Social Psychology*, 102, 778–795.
- Thomsen, L., Green, E. G. T., Ho, A. K., Levin, S., van Laar, C., Sinclair, S., & Sidanius, J. (2010). Wolves in sheep's clothing: SDO asymmetrically predicts ethnic victimisation among White and Latino students across three years. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36, 225–238. DOI:10.1177/014616720934861
- Van Zomeren, M., Spears, R., Fischer, A. H., & Leach, C. W. (2004). Put your money where your mouth is! Explaining collective action tendencies through group-based anger and group efficacy. *Journal of Personal and Social Psychology*, 87, 649–664.
- Vollhardt, J. R. (2009). The role of victim beliefs in the Israeli–Palestinian conflict: Risk or potential for peace? *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 15, 135–159.
- Vollhardt, J. R., & Bilali, R. (2014). The role of inclusive and exclusive victim consciousness in predicting intergroup attitudes: Findings from Rwanda, Burundi, and DRC. *Political Psychology*, in press. DOI: 10.1111/pops.12174
- Vollhardt, J. R., Mazur, L. B., & Lemahieu, M. (2014). Acknowledgment after mass violence: Effects on psychological well-being and intergroup relations. *Group Processes and Intergroup Relations*, 17, 306–323.
- Watson, D., Clark, L. A., Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS Scales. *Journal of Personal and Social Psychology*, 54, 1063–1070.
- Zechmeister, J. S. & Romero, C. (2002). Victim and offender accounts of interpersonal conflict: Autobiographical narratives of forgiveness and unforgiveness. *Journal of Personal and Social Psychology*, 82, 675–686.
- Zitek, E. M., Jordan, A. H., Monin, B., & Leach, F. R. (2010). Victim entitlement to behave selfishly. *Journal of Personal and Social Psychology*, 98, 245–255.

IV. rész

A KOLLEKTÍV ÁLDOZATI SZEREP MAGYARORSZÁGON

„EGY EZREDÉVI SZENVEDÉS...” – KOLLEKTÍV ÁLDOZATI HIEDELMEK ÉS HATÁSUK MAGYARORSZÁGON

Mészáros Noémi Zsuzsanna^[1, 2], Szabó Zsolt Péter^[3]

1: PPKE BTK Pszichológia Intézet Szociál- és Szervezetpszichológia Tanszék;

2: PTE BTK Pszichológia Intézet Szociál- és Szervezetpszichológia Tanszék;

3: ELTE PPK Pszichológia Intézet Szociálpszichológia Tanszék

Email: meszaros.noemi.zsuzsanna@btk.ppke.hu

A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3-III kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült. A tanulmány második szerzőjét az OTKA K 109009, valamint az OTKA K 119433 számú pályázata támogatta.

BEVEZETÉS

Egy nemzet identitásformálásában a kollektív emlékezet meghatározó szerepet játszik (Halbwachs, 1980; László, 2012). Hogy a nemzeti csoportok a kollektív emlékezetben milyen típusú eseményeket őriztek meg, azokból milyen csoportidentitás került megkonstruálásra, az hatással van arra, hogy a csoport tagjai hogyan viszonyulnak a legújabbkori történésekhez, hogyan értelmezik és értékelik saját szerepüket és felelősségüket az események alakulásában.

A magyar történelem legjelentősebbnek tartott eseményei egy olyan nemzettörténeti ívet tárnak elénk, amelyben az események szekvenciális szerveződése jellegzetes lefelé ívelő, amolyan „győztünk, de veszítettünk” mintázatot rajzolnak ki. A magyar történelmi pálya ismétlődő mozzanata a vereség- és veszteséggélmény, így a múltbeli sérelmek feldolgozatlan továbbörökítése egy instabil és sérülékeny – áldozati – identitás kialakulásához és fennmaradásához vezetett (László, 2012). A kollektív áldozati identitás (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori és Gundar, 2009) lényeges eleme, hogy a csoport a kívülről érkező támadásokat nem megérdemeltnek és igazságtalannak ítéli, hangsúlyozva ezáltal a kiszolgáltatottság érzetét. László János és kutatócsoportja a magyar nemzeti történelem

észlelésével kapcsolatos vizsgálataikban azt találták, hogy a magyarokat az események lefolyása felett érzett kontroll és ágencia alacsony szintje jellemzi, ami az eseményekkel történő sodródást, külső hatásoknak való engedelmeskedést, fokozott passzivitást jelent (pl. Ferenczhalmy, Szalai és László, 2011; Szalai és László, 2007), mindez pedig jellemzően a felelősség elhárításához vezet. Ehhez járul még a depresszív érzelmi dinamika, amit Fülöp és László (2011; László és Fülöp, 2010) kutatásai kimutattak. E szerint a magyarok legjellemzőbb érzelmei: a szomorúság, a csalódottság, a félelem, az irreális remény, valamint a lelkesedés. Mindez a magyarok működésmódjára nézve azt jelenti, hogy a történelmet úgy élik meg, mint ami tőlük függetlenül történik, és amellyel kapcsolatban a szomorúság és a csalódottság a meghatározó érzelmi élmények: az egykor dicsőséges múlt keserű vereséggel végződik.

Ez a fajta identitás szerveződés nem csak a sajátcsoport belső működésére van hatással, hanem természetesen a más csoportokkal való kapcsolatokra is. Az áldozatiság élménye sok esetben a más csoportok szenvedései iránti csökkent együttérzés megélését (Mack, 1990), és egy jellemzően bizalmatlan, gyanakvó, ezáltal bezárkózó csoportot eredményez. Ez a fajta világlátás az önvédelem igényén és a bosszú vágyán keresztül a morális feljogosultság érzéséhez vezethet, és erkölcsi szempontból igazolhatóvá teszi a csoport által esetlegesen elkövetett, vagy elkövetni kívánt agressziót (pl. Klar, Schori-Eyal és Klar, 2013; Wohl és Branscombe, 2008).

Azonban a sorozatos megpróbáltatások tapasztalatai egyfajta *morális felelősség érzéséhez* is vezethetnek, melynek lényege, hogy a csoport tagjai saját szenvedéseiből kiindulva úgy érzik, nem engedhetik, hogy mással is az történjen, ami velük. Ez, Staub és Vollhardt (2008; Vollhardt és Staub, 2011) „szenvédből született altruizmus” hipotézisével egyhangzóan a proszociális segítség szándékát alapozza meg. Kutatásaik során azt találták, hogy különböző szenvedéseknek kitett emberek – nem traumatizált társaikhoz képest – nagyobb hajlandóságot mutatnak arra, hogy más áldozatokon segítsenek, függetlenül attól, hogy saját vagy más csoportok tagjairól van szó.

Hogy egy csoportra sorozatos áldozattá válásának élményei hogyan hatnak, ezeknek milyen viselkedéses következményei lesznek, az egyebek mellett attól is függ, hogy áldozati tapasztalatainak reprezentációjakor milyen élményszervezési mód dominál. Vollhardt (2009) szerint a csoportok áldozattá válásukat két eltérő módon konstruálhatják meg: inkluzívan vagy exkluzívan. Míg előbbi a saját- és másik csoport szenvedéseinek kölcsönös elismerését, az átélt élmények közötti hasonlóságot hangsúlyozó vélekedéseket foglal magában, utóbbi sokkal inkább az ál-

dozati szerep kizárólagosságát hangsúlyozza, a sajátcsoport traumáinak egyediségét és disztinktivitását emeli ki. Az első empirikus kutatások igazolni látszanak, hogy míg a sajátcsoport áldozattá válásának inkluzív konstrukciója a külső csoportok irányában pozitív attitűdökhöz vezet, addig az exkluzív áldozati vélekedések sokkal inkább negatív külső csoport iránti attitűdöket (nagyobb fokú bizalmatlanságot és nagyobb társas távolságot) eredményeznek (Vollhardt és Bilali, 2015). Ezzel összhangban, Vollhardt, Nair és Tropp (2016) egy másik kutatásban azt találták, hogy adott társadalomban kisebbséginek számító csoportok (pl. második generációs vietnámi-amerikai bevándorlók; elnyomásban élő indiaiak) inkluzív áldozati vélekedéssel rendelkező tagjai a menekültek és bevándorlók iránt nagyobb fokú segítő szándékot mutattak, és ezt a hatást a kollektív áldozattá válás személyes és családi tapasztalatai is befolyásolták.

Mindezek alapján kutatásainkban arra voltunk kíváncsiak, hogy a magyar történelemből eredeztethető kollektív áldozati identitás eltérő élményszervezési módjai, vagyis az áldozati tapasztalatok exkluzív vagy inkluzív megkonstruálási módjai hatással vannak-e a magyarság különböző külső csoportok iránti viszonyulásaira. Vizsgálatunk pedig ezáltal amolyan kiegészítéseként is tekinthető Fülöp és Kővágó ugyanezen kötetben ismertetett kutatásának, mely a kollektív áldozati vélekedések hatását egy másik aspektusból vizsgálja, nevezetesen a sajátcsoporton belül a cigányság irányában mutatott attitűdök feltárásával.

Jelen kutatásban azt vártuk, hogy míg az exkluzív áldozati tudat a csoportközi kapcsolatok szempontjából destruktív kimenetelhez, a külső csoportok iránti negatív attitűdökhöz vezet, addig az inkluzív áldozati tudat konstruktív kimenetelt, pozitívabb csoportközi attitűdöket jósol be.

Mivel azonban a csoporttal történt események megélésében, feldolgozásában, az azokra adott reakciókban a nemzeti azonosulásnak is központi szerepe van, mi több, ezek kapcsolatát kölcsönös egymásra hatás jellemzi - hiszen nem csupán az azonosulás hat az események értelmezésére, de a csoportszintű élmények az azonosulás intenzitására és módjára ugyanúgy (pl. Alexander, Eyerman, Giesen, Smelser, és Sztompka, 2004; Kurtis, Adams és Yellow-Bird, 2010; Liu és Hilton, 2005) - ezért ezt a szempontot is figyelembe vettük kutatásaink során. Ennek alapjául Roccas, Klar és Liviatan (2006) kétdimenziós azonosulási modelljét használtuk, melyben glorifikáló és kötődő azonosulási módokat különböztetnek meg: míg előbbi a sajátcsoport felsőbbrendűségét hirdeti és felmenti a csoportot az agresszív tettek elkövetésének felelőssége alól, addig utóbbit a sajátcsoporttal való érzelmi típusú kapcsolódás és egyfajta kritikus lojalitás jellemzi.

Hipotéziseink tesztelésére empirikus vizsgálatsorozatot végeztünk, ugyanazon kutatói kérdésekkel, de eltérő csoportközi kontextusokra alapozva.

Az első vizsgálatunkban olyan külső csoportok iránti attitűdöket vizsgáltunk, amelyekkel volt már a magyarságnak konfliktusa. Ehhez, a történelmi múlttal bíró csoportközi kapcsolatokból kiindulva, a szomszédos románokkal és szlovákokkal kapcsolatos nehezítésre és megbékélésre való hajlamot vettük górcső alá.

A második vizsgálati elrendezésben egy olyan külső csoporttal kapcsolatos reakciókat vizsgáltuk, amellyel szemben a pozitív, és a negatív viszonyulás is elképzelhető. A szomszédos Ukrajnával kapcsolatos lehetséges attitűdbeli eltérések oka, hogy egyrészt ugyanazon agresszorcsoporthoz – az oroszok – áldozataiként a magyarok akár szövetségesként is tekinthetnek az ukránokra, másrészt azonban a trianoni békeszerződés előtti Nagy-Magyarország egy része ma éppen Ukrajnához tartozik, ami az ukránokkal szembeni negatívabb viszonyulásra is alapul szolgálhat.

Ezt követően egy új vizsgálatot terveztünk meg, amiben egy elvileg semleges, ezidáig bizonyos szempontból ismeretlen külső csoport, a menekültek, és a megjelenésükkel előállt válság adta a kontextust a kollektív áldozati vélekedések más csoportok iránti attitűdökre gyakorolt hatásainak vizsgálatához. A következőkben ezen vizsgálatok fontosabb eredményeit ismertetjük.

VIZSGÁLATOK

Első vizsgálat: A szomszédos országok népével – románokkal, szlovákokkal és ukránokkal – kapcsolatos attitűdök

Módszer

Résztvevők

A vizsgálatban 311 fő vett részt, 56,3%-uk nő, 42,8%-uk férfi, az átlagéletkor 27,95 év (SD = 10,5) volt. Lakhelyüket tekintve a résztvevők 32,8%-a megyeszékhelyen, 26%-a Budapesten, 23,5%-a városban, 14,5%-a pedig faluban él. A legmagasabb iskolai végzettség szempontjából 40,8% gimnáziumi, 24,4% főiskolai vagy BA, 22,8% egyetemi vagy MA, 6,1% szakközépiskolai, 2,6% általános iskolai, 1,6% doktori, 0,6% pedig szakmunkás iskolai végzettséggel rendelkezik.

Ami a politikai pártpreferenciát illeti, 19,9% az LMP-t, 11,9%-a a Fidesz-KDNP-t, 7,4%-a a Jobbikot, 7,1%-a az Együtt nevezetű pártot, 1,3% az MSZP-t, 0,3% a DK-t jelölte. 29,6%-uk válaszolta azt, hogy nem tudja, 13,8% jelölte, hogy nem szeretne válaszolni, vagy nem is válaszolt, és 8,7% választana másik pártot. A vizsgálat alapjául szolgáló mintát 2016 tavaszán, kényelmi mintavétellel, a PTE egyetemi hallgatóinak közreműködésével gyűjtöttük.

Eljárás és vizsgálati anyag

Az itt bemutatni kívánt vizsgálat egy nagyobb, több szempontot is magában foglaló kérdőívcsomag részét képezte, melyet Johanna Vollhardt-tal közösen állítottunk össze. Itt most csak a jelen tanulmányban megfogalmazott kutatói kérdés szempontjából releváns részeit ismertetjük.

A vizsgálatban részt vevő személyek a kérdőívcsomagot online vagy nyomtatott verzióban kapták meg. A kérdőívek kitöltése anonim és önkéntes volt, a résztvevők jutalmat nem kaptak.

A vizsgálati kérdőív első részében egy rövid tájékoztatót olvashattak a kitöltők, majd a demográfiai háttérükre vonatkozóan kértük a válaszait. Kíváncsiak voltunk életkorukra, nemükre (1-Férfi, 2-Nő), lakhelyükre (1-Budapest, 2-Megyeszékhely, 3-Város, 4-Falu), valamint legmagasabb iskolai végzettségükre (1-Általános iskola, 2-Szakmunkás-képző, 3-Szakközép iskola, 4-Gimnázium, 5-Főiskola vagy BA, 6-Egyetem vagy MA, 7-Doktori fokozat). Ezen kívül politikai irányultságukra (bal-jobboldali politikai orientáció hétfokú skálán, ahol az 1 a baloldal, a 7 a jobboldali irányultságot jelöli, illetve a pártpreferencia: „Ha a legközelebbi vasárnapon választás lenne, Ön melyik pártra szavazna?”, ahol 1-Demokratikus Koalíció, 2-Együtt, 3-FIDESZ-KDNP, 4-Jobbik, 5-LMP, 6-MSZP, 7-Más párt, 8-Nem tudja, 9-Nem szeretne válaszolni) vonatkozó kérdéseket tettünk fel.

Ezt követően a Vollhardt és munkatársai (Vollhardt és Bilali, 2015; Vollhardt, Nair és Tropp, 2016) által kidolgozott kollektív áldozati tudat kérdőív régió-specifikus verzióját kellett kitölteni, mely a kelet-közép-európai régió viszonylatában vizsgálja a magyarokat ért történelmi sérelmek megítélését. A kérdőívet jelen tanulmány szerzői fordították magyar nyelvre, majd a független fordító által újra angol nyelvre visszafordított és az eredeti angol nyelvű verzió összevetését követően olyan apró módosítások történtek, melyek a magyar sajátosságok finomabb mérését tették lehetővé. A kérdőívben nyolc-nyolc állítás méri az exkluzív áldozati vélekedéseket (pl. *A magyarokat ért sérelmek egyedülállóak Kelet-Közép-Európa történelmében*), és az inkluzív áldozati vélekedéseket (pl. *Mindent egybevetve, a történelem során más kelet-közép-európai*

népeket is értek olyan megpróbáltatások, mint a magyarokat). Az állításokkal való egyetértés mértékét hétfokú skálán kellett megítélni (ahol 1-egyáltalán nem értek egyet, 7-teljes mértékben egyetértek).

Ezután különböző társadalmi-politikai kontextusokban mutatott reakciókat vizsgáltuk. Ennek részét képezték a szlovákokkal, a románokkal és az ukrán helyzettel kapcsolatos mérések. Mindhárom esetben először egy rövid, tényyszerű adatokat tartalmazó összefoglalót olvashattak a résztvevők, ami kontextust adott a vizsgálatnak. Ez, a szlovák és a román csoport esetében az 1920-as trianoni békediktátum során hozzájuk került földterületek és lakosság nagyságát (ld. 1. és 2. Melléklet), az ukrán helyzet kapcsán pedig a 2013-ban kirobbant válság főbb eseményeit ismertette röviden (ld. 3. melléklet). Mindegyik szövegrészlet objektív információkat, számszerű adatokat bemutatva, az eseményekre vonatkozó értékelésektől és ítéletektől mentesen került megfogalmazásra. Ezt követően a résztvevőknek a csoportközi viszonyulások mérésére szolgáló állításokkal való egyetértés mértékét kellett jelölni egy hétfokú skálán (ahol 1-egyáltalán nem értek egyet, 7-teljes mértékben egyetértek).

A románokkal szembeni neheztelés mérésére – Vollhardt, Mazur és Lemahieu (2014) munkája alapján – négy állítás (pl. *Nagyfokú ellenszenvet érzek a románok iránt*), a megbékélés mérésére – Shnabel és munkatársai (2009) nyomán – öt állítás (pl. *Hajlandó vagyok tenni a magyarok és a románok közötti békés kapcsolatok elősegítése érdekében*) szolgált. A szlovákokkal kapcsolatos pozitív és negatív attitűdöket az előzőekkel megegyező módon, ugyanazon állítások szlovák népre specifikált változatával vizsgáltuk, négy állítás a szlovákokkal szembeni neheztelésre (pl. *Nem kedvelem a szlovákokat*), öt állítás a szlovákokkal való megbékélésre (pl. *Szeretném javítani a magyarok és a szlovákok közötti kapcsolatot*) mutatott hajlamot volt hivatott mérni.

Az ukrán válság kapcsán megfogalmazott állításaink az alábbiak szerint csoportosíthatók: négy állítással mértük, hogy a kitöltők milyen mértékben gondolják úgy, hogy a közvetlen határaink közelében kialakult helyzetben segítenünk kellene az ukrán embereken (pl. *Erkölcsei kötelességünk segíteni az ukrán embereknek*), három állítás az Ukrajnában élő magyarokra helyezi a hangsúlyt (pl. *Erkölcsei kötelességünk segíteni az Ukrajnában élő magyar embereknek*), egy állítással mértük a kizárólagosan csak az ukrainai magyaroknak nyújtandó segítséget (*Csak az Ukrajnában élő magyar közösségeknek kellene anyagi támogatást nyújtanunk*). Továbbá két állítással mértük annak mértékét, hogy a kitöltők mennyire érzik veszélyben Magyarországot az Ukrajnában kialakult helyzet kapcsán (pl. *Ha az ukrainai helyzetre gondolok, veszélyben érzem Magyarországot*), illetve két állítással jelen helyzetet kihasználva Kárpátalja vissza-

vételének lehetőségét (pl. *Ha nem változik a helyzet, kezdeményeznünk kellene Kárpátalja visszacsatolását Magyarországhoz*) mértük.

Mindezeket követően Roccas, Klar és Liviatan (2006) kétdimenziós nemzeti azonosulási kérdőívének magyar megfelelőjét kellett kitölteni, mely glorifikáló és kötődő azonosulási módokat különböztet meg. A kérdőív összesen nyolc állítást tartalmaz, négy állítás méri a sajátcsoport felsőbbrendűségét hirdető Glorifikációt (pl. *Más népekkel összehasonlítva a magyarok különbeke*), és négy a csoport iránti érzelmi kapcsolódást jelentő Kötődést (pl. *A magyarságom fontos része annak, hogy ki vagyok*).

Eredmények

Adataink elemzéséhez az IBM SPSS 22-es verziójú statisztikai elemzőszoftvert használtuk. Először a kollektív áldozati vélekedéseknek a szlovák és a román csoporttal kapcsolatos attitűdökkel való kapcsolatát, majd pedig a kollektív áldozati vélekedések ukrán válsággal kapcsolatos viszonyulásokra gyakorolt bejósoló erejét tárgyaljuk.

A szlovák és a román csoport iránti attitűdök

Kutatói kérdésfeltevésünknek megfelelően arra voltunk kíváncsiak, hogy a magyarság történelmi megpróbáltatásaiból eredeztethető kollektív áldozati vélekedéseinek exkluzív és inkluzív élményszervezési módjai hatással vannak-e a szlovákokkal és a románokkal kapcsolatos neheztelésre és megbékélésre való hajlammal. Elsőként a kutatás során használt skálák korrelációs és megbízhatósági adatait mutatjuk be, melyeket az 1. táblázat tartalmazza.

Ahogy látható, az exkluzív áldozati vélekedések a románokkal ($r=0,53, p<0,01$) és a szlovákokkal ($r=0,45, p<0,01$) szembeni neheztelés érzésével pozitív, míg a mindkét csoporttal szembeni megbékélésre való hajlandósággal negatív együttjárást (román: $r=-0,24, p<0,01$, szlovák: $r=-0,19, p<0,01$) mutat. Az inkluzív áldozati tudat éppen ellenkezően, a megbékéléssel egyenes irányú (román: $r=0,42, p<0,01$, szlovák: $r=0,37, p<0,01$), a nehezteléssel pedig fordított irányú (román: $r=-0,41, p<0,01$, szlovák: $r=-0,33, p<0,01$) összefüggést mutat. Azaz az exkluzív áldozati vélekedések negatív, az inkluzív áldozati vélekedések pedig pozitív csoportközi viszonyulásokat jeleznek előre.

Ezt követően demográfiai, politikai és egyéb szociálpszichológiai változókat (nem, életkor, lakhely, legmagasabb iskolai végzettség, politikai orientáció, kötődés, glorifikáció) is bevezetve elemzési modellünkbe, lehetőség nyílt arra, hogy megvizsgáljuk, az áldozati tudat eltérő konstruálási módjai önálló tényezőként – más szociológiai, szociálpszichológiai konstruktumokra kontrollálva, az azokkal való esetleges konceptuális át-

1. táblázat: Korrelációs együtthatók és megbízhatósági adatok a vizsgált változói között (N=311)

Változó	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. Exkluzív vélekedések	-	-0,68**	0,04	0,53**	-0,24**	0,53**	-0,20**	0,46**
2. Inkluzív vélekedések		-	0,15*	-0,34**	0,43**	-0,41**	0,37**	-0,33**
3. Kötődés			-	0,54**	0,18**	-0,13*	0,24**	-0,22**
4. Glorifikáció				-	-0,24**	0,49**	-0,21**	0,49**
5. Megbékélés-Román					-	-0,50**	0,89**	-0,42**
6. Neheztelés-Román						-	-0,36**	0,81**
7. Megbékélés-Szlovák							-	-0,41**
8. Neheztelés-Szlovák								-
α	0,92	0,91	0,84	0,80	0,85	0,87	0,87	0,87

Megjegyzés * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, (2-tailed) A Kötődés és a Glorifikáció skálák esetében a parciális korreláció módszerét választottuk, ahol a Kötődés és más skálák korrelációját a Glorifikációra kontrolláltuk, míg a Glorifikáció és más skálák korrelációját a Kötődésre kontrolláltuk.

fedéstől függetlenül – is képesek-e a külső csoportokra adott reakciókat bejósolni. Ennek vizsgálatára statisztikai elemzőeljárásként lineáris regresszió analíziseket végeztünk. A románokkal kapcsolatos megbékélésre és neheztelésre vonatkozó eredményeket a 2. táblázat tartalmazza.

Eredményeink alapján, különböző szociológiai és szociálpszichológiai változókra kontrollálva, a románokkal való megbékélést az inkluzív áldozati vélekedések ($\beta = 0,43$, $p < 0,01$), valamint a kötődés ($\beta = 0,19$, $p < 0,01$), a románokkal szembeni neheztelést pedig az exkluzív áldozati vélekedések ($\beta = 0,25$, $p < 0,01$) és a glorifikáció ($\beta = 0,34$, $p < 0,01$) jósolja be szignifikánsan pozitívan, valamint ez utóbbit a kötődés negatívan ($\beta = -0,14$, $p < 0,05$).

A szlovákokkal kapcsolatos megbékélésre és neheztelésre vonatkozó eredményeket a 3. táblázat tartalmazza. Az előzőekhez hasonlóan, a szlovákokkal való megbékélés pozitív prediktorai: az inkluzív áldozati vélekedések ($\beta = 0,33$, $p < 0,01$) és a kötődés ($\beta = 0,27$, $p < 0,01$), a neheztelésé pedig az exkluzív áldozati vélekedések ($\beta = 0,24$, $p < 0,01$) és a glorifikáció ($\beta = 0,34$, $p < 0,01$), ez utóbbi negatív prediktora a kötődés ($\beta = -0,26$, $p < 0,01$). Ezek mellett megjelenik a politikai orientáció a megbékélés negatív ($\beta = -0,17$, $p < 0,05$), a neheztelés pozitív prediktoraként ($\beta = 0,15$, $p < 0,05$), azaz a jobboldali preferencia kisebb mértékű megbékélésre való hajlandóságot és nagyobb mértékű neheztelést jelez előre.

Összességében elmondható, hogy az exkluzív áldozati vélekedések a románokkal és a szlovákokkal kapcsolatos neheztelést, míg az inkluzív áldozati vélekedések a románokkal és a szlovákokkal kapcsolatos megbékélésre való hajlandóságot jósolják be szignifikánsan pozitívan.

Az ukrán válsággal kapcsolatos viszonyulások

Jelen vizsgálati kontextusban ismét arra voltunk kíváncsiak, hogy az exkluzív és inkluzív áldozati vélekedések bejósolják-e az Ukrajnában előállt helyzetre adott reakciókat, például kell-e az ukránoknak segíteni, vagy esetleg kizárólagosan az ukrainai magyaroknak kell csak segítséget nyújtani; az előállt helyzet kapcsán fontolóra kellene-e venni Kárpátalja visszavételét.

Elsőként az ukrán helyzetre adott reakciókat mérő skálák korrelációs és megbízhatósági adatait vizsgáltuk meg, melynek eredményét a 4. táblázatban ismertetjük.

Az eredmények szerint az exkluzív áldozati vélekedések negatív kapcsolatot mutatnak az ukránoknak való segítség gondolatával ($r = -0,17$, $p < 0,01$), és pozitívat azzal az elképzeléssel, hogy csak az ukrainai magyaroknak kellene segítenünk ($r = 0,33$, $p < 0,01$), sőt azzal is, hogy a helyzetet kihasználva, érdemes lenne elgondolkozni akár Kárpátalja visszavételé-

2. táblázat: Regresszió elemzések eredménye a különböző prediktor változók együttes figyelembe vételével. Kimeneti változók: románokkal kapcsolatos megbékélés és neheztelés (N=311)

VÁLTOZÓK	MEGBÉKÉLÉS-ROMÁNOK			NEHEZTELÉS-ROMÁNOK		
	b	SE	β	b	SE	β
(Konstans)	9,94	4,17		5,98	3,24	
Inkluzív vélekedések	0,30	0,06	0,43**	-0,07	0,05	-0,12
Exkluzív vélekedések	0,10	0,06	0,16	0,13	0,05	0,25**
Kötődés	0,19	0,07	0,19**	-0,12	0,06	-0,14*
Glorifikáció	-0,18	0,11	-0,14	0,39	0,09	0,34**
Életkor	-0,03	0,04	-0,05	0,06	0,03	0,11
Nem	-1,48	0,76	-0,12	-0,05	0,59	-0,01
Lakhely	0,02	0,37	0,003	-0,54	0,30	-0,10
Legmagasabb iskolai végzettség	0,67	0,39	0,11	-0,13	0,31	-0,02
Politikai orientáció	-0,65	0,33	-0,14	0,46	0,26	0,12
Modell:	$R^2=0,21$, $F(9,243)=7,07$, $p<0,01$			$R^2=0,35$, $F(9,246)=14,35$, $p<0,01$		

Megjegyzés * $p<0,05$ ** $p<0,01$

3. táblázat: Regresszió elemzések eredménye a különböző prediktor változók együttes figyelembe vételével. Kimeneti változók: szlovákokkal kapcsolatos megbékélés és neheztelés (N=311)

VÁLTOZÓK	MEGBÉKÉLÉS-SZLOVÁK			NEHEZTELÉS-SZLOVÁK		
	b	SE	β	b	SE	β
(Konstans)	11,95	4,14		7,94	2,93	
Inkluzív vélekedések	0,23	0,06	0,33**	-0,05	,04	-0,08
Exkluzív vélekedések	0,03	0,06	0,04	0,12	,04	0,24**
Kötődés	0,28	0,07	0,27**	-0,20	,05	-0,26**
Glorifikáció	-0,07	0,11	-0,05	0,34	,08	0,34**
Életkor	0,001	0,04	0,002	0,03	,03	0,07
Nem	-1,49	0,76	-0,120	-0,52	,54	-0,05
Lakhely	-0,13	0,38	-0,02	-0,43	,27	-0,09
Legmagasabb iskolai végzettség	0,71	0,39	0,12	-0,37	,28	-0,08
Politikai orientáció	-0,79	0,34	-0,17*	0,52	,24	0,15*
Modell:	$R^2=0,20$, $F(9,244)=6,63$, $p<0,01$			$R^2=0,33$, $F(9,244)=12,82$, $p<0,01$		

Megjegyzés * $p<0,05$ ** $p<0,01$

4. táblázat: Korrelációs együtthatók és megbízhatósági adatok a vizsgált változói között (N=311)

VÁLTOZÓ	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1. Exkluzív vélekedések	-	-0,68**	0,03	0,52**	-0,17**	0,10	0,33**	-0,003	0,59**
2. Inkluzív vélekedések		-	0,16**	-0,34**	0,37**	0,21**	-0,17**	0,07	-0,43**
3. Kötődés			-	0,54**	0,19**	0,33**	0,04	0,07	0,04
4. Glorifikáció				-	-0,13*	-0,01	0,18**	-0,02	0,42**
5. Segíteni-Ukránoknak					-	0,78**	-0,14*	0,23**	-0,06
6. Segíteni-Ukrajnai magyaroknak						-	0,15	0,22**	0,16**
7. Segíteni-Csak ukrainai magyaroknak							-	0,07	0,30**
8. Mo. veszélyben								-	0,11
9. Kárpátalja visszavétele									-
α		0,92	0,91	0,84	0,80	0,88	0,87	0,67	0,95

Megjegyzés * $p<0,05$ ** $p<0,01$, (2-tailed) A Kötődés és a Glorifikáció skálák esetében a parciális korreláció módszerét választottuk, ahol a Kötődés és más skálák korrelációját a Glorifikációra kontrolláltuk, míg a Glorifikáció és más skálák korrelációját a Kötődésre kontrolláltuk.

ról is ($r=0,59, p<0,01$). Az inkluzív vélekedések ugyanezzel a felvetéssel fordított összefüggést mutatnak ($r=-0,43, p<0,01$), mint ahogyan azzal az elképzeléssel is, hogy esetleg kizárólagosan az Ukrajnában élő magyaroknak kellene csak segíteni ($r=-0,17, p<0,01$); pozitív az együttjárás azonban, ha a „kizárólagos” megkötés nélkül, az ott élő magyaroknak ($r=0,21, p<0,01$), sőt az ukránoknak nyújtandó segítségről ($r=0,37, p<0,01$) van szó.

Ezt követően demográfiai, politikai és egyéb szociálpszichológiai változókat (nem, életkor, lakhely, legmagasabb iskolai végzettség, politikai orientáció, kötődés, glorifikáció) is bevezetve modellünkbe, regresszió elemzéseket végeztünk. Az ukránoknak való segítség gondolatát az inkluzív áldozati vélekedések ($\beta=0,41, p<0,01$), a kötődés ($\beta=0,21, p<0,01$), valamint a baloldali politikai orientáció ($\beta=-0,18, p<0,05$) jósolta be, míg az ukrainai magyaroknak nyújtandó segítségnek az inkluzív ($\beta=0,37, p<0,01$) és az exkluzív áldozati vélekedések ($\beta=0,24, p<0,05$), valamint a kötődés ($\beta=0,37, p<0,01$) volt a pozitív prediktora. Az eredményeket az 5. táblázatban mutatjuk be.

5. táblázat: Regresszió elemzések eredménye a különböző prediktor változók együttes figyelembe vételével. Kimeneti változók: ukránoknak, illetve Ukrajnában élő magyaroknak való segítség ($N=311$)

VÁLTOZÓK	SEGÍTENI-UKRÁNOKNAK			SEGÍTENI-UKRAJNAI MAGYAROKNAK		
	b	SE	β	b	SE	β
(Konstans)	5,50	3,73		2,88	2,60	
Inkluzív vélekedések	0,26	0,055	0,41**	0,17	0,04	0,37**
Exkluzív vélekedések	0,04	0,055	0,07	0,10	0,04	0,24*
Kötődés	0,19	0,066	0,21**	0,24	0,05	0,37**
Glorifikáció	0,04	0,103	0,03	-0,03	0,07	0,04
Életkor	0,02	0,036	0,03	0,06	0,03	0,11
Nem	0,14	0,68	0,01	-0,02	0,03	-0,05
Lakhely	-0,18	0,34	0,003	-0,15	0,24	-0,04
Legmagasabb iskolai végzettség	0,31	0,35	0,06	0,45	0,25	0,12
Politikai orientáció	-0,77	0,30	-0,18*	-0,19	0,21	-0,06
Modell:	$R^2=0,22, F(9,243)=7,20, p<0,01$			$R^2=0,22, F(9,247)=7,43, p<0,01$		

Megjegyzés * $p<0,05$ ** $p<0,01$

A kizárólag az ukrainai magyaroknak nyújtandó segítség gondolatának az exkluzív áldozati vélekedések ($\beta=0,24, p<0,05$) és a jobboldali politikai orientáció ($\beta=0,16, p<0,05$) voltak a pozitív prediktorai. Kárpátalja visszavételének lehetőségét az inkluzív áldozati vélekedések szignifikánsan negatívan ($\beta=-0,18, p<0,05$), az exkluzív áldozati vélekedések pozitívan ($\beta=0,24, p<0,01$) jósolták be, emellett a glorifikáló nemzeti azonosulással rendelkezők ($\beta=0,20, p<0,01$) és a nemet tekintve a nők ($\beta=0,12, p<0,05$) mutattak nagyobb hajlamot az ezzel való egyetértésre. Ezen regressziós elemzések eredményeit a 6. táblázatban ismertetjük.

Jelen kutatói kérdés szempontjából legfontosabb eredmény, hogy az exkluzív áldozati vélekedések pozitív összefüggést mutatnak az ukrainai magyarok kizárólagos segítségével, valamint Kárpátalja visszavételének ötletével. Emellett, az ukrainai magyaroknak nyújtandó segítséssel kapcsolatban – a korrelációs eredményektől eltérően – is szignifikáns pozitív kapcsolatot mutat. Ehhez képest az inkluzív áldozati vélekedések az ukránoknak nyújtandó segítséget, valamint az ukrainai magyaroknak nyújtandó segítséget több változó együttes figyelembe vétele mellett, to-

6. táblázat: Regresszió elemzések eredménye a különböző prediktor változók együttes figyelembe vételével. Kimeneti változók: ukrainai magyarokon való kizárólagos segítség, valamint Kárpátalja visszavétele ($N=311$)

VÁLTOZÓK	SEGÍTENI-CSAK UKRAJNAI MAGYAROKNAK			KÁRPÁTALJA VISSZAVÉTELE		
	b	SE	β	b	SE	β
(Konstans)	1,47	1,26		2,30	1,99	
Inkluzív vélekedések	0,003	0,02	0,01	-0,07	0,03	-0,18*
Exkluzív vélekedések	0,04	0,02	0,24*	0,08	0,03	0,24**
Kötődés	0,01	0,02	0,03	0,02	0,04	0,03
Glorifikáció	-0,003	0,03	-0,01	0,15	0,06	0,20**
Életkor	-0,02	0,01	-0,09	0,02	0,02	-0,07
Nem	0,21	0,23	0,06	0,81	0,36	0,12*
Lakhely	-0,12	0,11	-0,07	0,01	0,18	0,003
Legmagasabb iskolai végzettség	-0,04	0,12	-0,02	-0,06	0,19	-0,02
Politikai orientáció	0,21	0,10	0,16*	0,25	0,16	0,10
Modell:	$R^2=0,117, F(9,246)=3,49, p<0,01$			$R^2=0,38, F(9,245)=16,15, p<0,01$		

Megjegyzés * $p<0,05$ ** $p<0,01$

vábbra is pozitívan, míg Kárpátalja visszavételének lehetőségével való egyetértését negatívan jósolják be.

Megvitatás

Első vizsgálatunkban az eltérő kollektív áldozati vélekedések befolyásoló erejét vizsgáltuk Magyarország szomszédos népei iránti attitűdjeire. A történelmi múlttal bíró magyar-román és magyar-szlovák kapcsolatok feltérképezése megfelelő kiindulási alap lehet a kollektív áldozati identitással jellemezhető magyarság reakcióinak megértése szempontjából. A vizsgálati anyag mindkét népcsoport esetében ugyanaz volt, az alapot a magyarok számára egyik legfájdalmasabb kollektív trauma, a trianoni békeszerződés eredményeként a szlovákokhoz, valamint a románokhoz került földterületek és lakosság számszerű, objektív ismertetése szolgáltatta, és mint ilyen, bizonyos szempontból a magyarság áldozati identitásának egyik központi elemét, Volkan (2001) kifejezésével élve, *választott traumáját* aktiválta a vizsgálati személyekben. Wohl és Branscombe (2008) vizsgálatában a csoport áldozattá válására történő emlékeztetés lényegében a külső csoport hibáztatását, az iránta való negatívabb viszonyulást eredményezte. Eredményeink alátámasztani látszanak ezt az összefüggést, azzal a plusz információval, hogy a kollektív traumára való emlékeztetés az eltérő áldozati vélekedések közvetítésével más-más kimenetelhez vezet. Az exkluzív vélekedések, amelyek a nemzet szenvedéseit disztinktivitásuk mentén ragadják meg, valóban a románok és szlovákok iránti ellenszenvvel mutatnak kapcsolatot. Az inkluzív áldozati vélekedések azonban, amelyek nem tartják kivételesnek a csoportot ért történelmi sérelmeket, a külső csoportok iránti pozitív attitűdöket eredményeznek, értve ez alatt például a szlovák és a román kultúra iránti nyitottság és érdeklődés, és a csoportközi kapcsolatok békés rendezésének igényét is. A magyarok szenvedéseit egyedinek tartók lesznek feltehetően azok, akik számára a csoportot ért múltbeli traumák feldolgozása elmaradt. A feldolgozáshoz – ezáltal pedig a gyógyuláshoz – azonban szükség lenne arra, hogy a nemzet szenvedései széleskörűen elismerésre kerüljenek. Több kutatás is igazolja, hogy a tudat, hogy a csoport áldozattá válását a külső, ellenséges csoportok elismerik, egyrészt magasabb pszichológiai jólléthez, másrészt a csoportközi megbékélésre való fokozottabb hajlandósághoz vezet (Hameiri és Nadler, 2017; Vollhardt, Mazur és Lemahieu, 2014).

A kollektív áldozati vélekedések külső csoportok iránti viszonyulásokra gyakorolt hatásainak feltárásához további érdekes adalékul szolgál a 2013-ban kirobbant ukrán válságra adott magyar reakciók vizsgálata. A fegyveres összecsapássá súlyosbodó ukrán-orosz konfliktus

nem csak időben, de térben is releváns kontextusként szolgál, hiszen Magyarország közvetlen határainak túloldalán történő eseményekről van szó, amelyeknek ott élő magyar elszennvedői is vannak. Arról nem is beszélve, hogy a szomszédos országban zajló eseményeknek éppen azok az oroszok a másik főszereplői, akik a magyarság történelmének elmúlt évtizedeiben központi szerepet tölthettek be. Mindezek pedig együttesen, különösen érdekes szempontként szolgáltak a magyar reakciók feltérképezésére.

Eredményeink előzetes feltevéseinknek megfelelő mintázatot mutatnak. A magyarság szenvedéseinek egyediségét hangsúlyozó exkluzív áldozati vélekedések a szomszédos Ukrajnát érő megpróbáltatások során is egyértelmű sajátcsoporthoz fókuszot mutatnak: az aktuális helyzet kapcsán az Ukrajnában élő magyaroknak, és csakis nekik nyújtandó segítségre mutatnak hajlandóságot. Az ukránoknak való segítség gondolatát kifejezetten elutasítják, ami a más csoportok szenvedései iránti közömbösség érzéséről árulkodik, lényegében közvetlenül alá is támasztva ezzel az exkluzív áldozati vélekedések fogalmi meghatározását. Ez az összefüggés azonban eltűnik, ha különböző demográfiai és politikai tényezőket is figyelembe véve megpróbáljuk meghatározni az ukránokon való segítség prediktorait. Eredményeink szerint az exkluzív nem, de az inkluzív áldozati vélekedések, valamint azon kívül a kötődő nemzeti azonosulás, és a baloldali politikai orientáció azok a tényezők, amelyek bejósoló erővel bírnak az ukránokon való segítségre nézve. Tehát akik csoportjuk múltbeli szenvedéseit nem tartják kivételesnek, vagyis nagyobb hajlamot mutatnak a saját és másik csoport élményei közötti hasonlóságok felismerésére, fokozottabb szenzitivitással fordulnak nem csak a saját, de a külső csoport irányába is. Ez, Staub és Vollhardt (2008; Vollhardt és Staub, 2011) szenvedésből született altruizmus elképzelésével összhangban, jelen kutatásban is a proszociális tendenciák megjelenéséhez vezettek, nem csupán az Ukrajnában élő magyarok, de az ukránok irányába is. De ugyanennyire határozottan válnak szét a Kárpátalja visszavételének gondolatára adott reakciók is. Az inkluzív áldozati vélekedésekkel éppen ellentétesen, az exkluzív áldozati vélekedésekkel rendelkezők az aktuálisan kiszolgáltatott állapotban lévő szomszédos ország helyzete kapcsán is lényegében a lehetőséget látják egy régi történelmi sérelem kárpótlására, revíziós törekvéseik megvalósítására. A morális szempontból megkérdőjelezhető igényeket és cselekvéseket – jelen helyzetben a másik csoport szorult helyzetének kihasználására való hajlamot – legitimálják a sajátcsoporthoz történő megpróbáltatásai, a korábbi áldozattá válás tapasztalata (Maoz és Eidelson, 2007; Wohl és Branscombe, 2008).

Második vizsgálat: A menekülthelyzetre adott reakciók

Módszer

Résztvevők

A vizsgálatban 372 fő vett részt, 66,9%-uk nő, 33,1%-uk férfi, az átlagéletkor 33 év ($SD=14,6$) volt. Lakhelyüket tekintve a résztvevők 54,6%-a megyeszékhelyen, 20,4%-a városban, 14,8%-a faluban, 9,7%-a pedig Budapesten él. A legmagasabb iskolai végzettség szempontjából 38,7% főiskolai vagy BA, 32% gimnáziumi, 19,6 egyetemi vagy MA, 6,2% szakiskolai, 2,4% szakmunkás iskolai, 0,8% pedig általános iskolai végzettséggel rendelkezik.

A vallásosság szempontjából, míg 54% igen, 39,5% nem tartja magát vallásos embernek, 6,5% pedig azt jelölte, hogy nem szeretne válaszolni vagy nem is tette meg.

Ami a politikai pártpreferenciát illeti, 19,6%-a a Fidesz-KDNP-t, 10,8% az LMP-t, 8,9%-a a Jobbikot, 6,7%-a az Együtt nevezetű pártot, 3,2% a DK-t, 1,3% az MSZP-t jelölte. 26,9%-uk válaszolta azt, hogy nem tudja, 16,1% jelölte, hogy nem szeretne válaszolni, vagy nem is válaszolt, és 6,5% választana másik pártot. A vizsgálat alapjául szolgáló mintát 2016 tavaszán, kényelmi mintavétellel, a PTE egyetemi hallgatóinak közreműködésével gyűjtöttük.

Eljárás és vizsgálati anyag

Jelen vizsgálati elrendezés hasonló módon került kidolgozásra, mint a fentiekben ismertetett. A vizsgálatban részt vevő személyek egy része a kérdőívet online, más része nyomtatott verzióban kapta meg. A kérdőívek kitöltése anonim és önkéntes volt, a résztvevők jutalmat nem kaptak. Kérdőívcsomagunknak kizárólag a korábban megfogalmazott kutatói kérdésfeltevés szempontjából releváns részeit ismertetjük a jelen tanulmányban.

A kérdőív első részében egy rövid tájékoztatót követően a vizsgálati személyek demográfiai hátterét és politikai irányultságát mértük, ugyanazokkal az eszközökkel, ahogyan az első vizsgálatban. Felmértük továbbá a kitöltők vallásosságát is (vallásos-e, illetve milyen mértékben egy hétfokú skálán jelölve, ahol 1-egyáltalán nem, 7-nagyon).

Ezt követte a kollektív áldozati tudat kérdőív (Vollhardt és mtsai, 2015, 2016) korábban ismertetett verziója, mely nyolc állítással méri az exkluzív, és nyolc állítással méri az inkluzív áldozati vélekedéseket.

Majd egy rövid összefoglalót olvashattak a résztvevők a 2015-ben ki-robbant menekültválság Magyarországot érintő, tényyszerű és számszerű információiról (ld. 4. Melléklet). Ezt követően a menekültek iránti atti-

tüdök, illetve a menekült-helyzetre adott lehetséges reakciók mérésére szolgáló állításokkal való egyetértés mértékét kellett jelölni egy hétfokú skálán (ahol 1-egyáltalán nem értek egyet, 7-teljes mértékben egyet-értek). A fizikai veszélyérzet (pl. *A menekültek veszélyt jelentenek ránk, magyarokra*), a szimbolikus, kultúránkat fenyegető veszélyérzet (pl. *A menekültek semmibe veszik kultúránkat és értékeinket*) és a félelem (pl. *Félelem a menekültektől*) mérésére is három-három állítást használtunk. Ezen kívül újabb három-három állítás volt hivatott mérni Magyarország határainak lezárásával (pl. *Egyetértek a kerítés szükségességével Magyarországhatárain*), valamint az aktív katonai jelenlét (pl. *Véleményem szerint növelni kellene a katonai jelenlétet Magyarországon*) támogatásával való egyetértés mértékét. Mindezek mellett a menekültek helyzetével kapcsolatos perspektíva-felvétel (pl. *Úgy próbálom jobban megérteni a menekültek helyzetét, hogy elképzelem a dolgokat az ő szemszögükből*), empátia (pl. *Összeszorul a szívem, amikor a háború előtt menekülő családokat látom*) mérésére is három-három, a proszociális segítség vizsgálá-tára pedig öt (pl. *Erkölcsei kötelességünk segíteni a menekülteken*) állítást alkalmaztunk.

A kérdőívcsomag legvégén a Szabó és László (2014) által kidolgozott magyar nemzeti azonosulás kérdőívet használtuk, mely négy-négy állítással méri a glorifikáló és kötődő azonosulási módot.

Eredmények

Az adatok elemzéséhez az IBM SPSS 22-es statisztikai elemzőprogramot használtuk. Kutatásunk célja az exkluzív és inkluzív áldozati vélekedések hatásának feltárása volt a menekült-helyzettel kapcsolatos reakciókra, egészen pontosan annak vizsgálata, hogy az exkluzív áldozati vélekedések a menekültekkel szembeni negatív viszonyulásokhoz, míg az inkluzív áldozati vélekedések pozitívabb attitűdökhöz vezetnek-e. Első lépésként a használt skálák korrelációs és megbízhatósági adatait vizsgáltuk meg, melynek eredményeit a 7. táblázatban mutatjuk be.

Látható, hogy az exkluzív áldozati vélekedések a fizikai ($r=0,50$, $p<0,01$) és kulturális veszéllyel ($r=0,48$, $p<0,01$), a félelem érzésével ($r=0,36$, $p<0,01$), valamint Magyarország határainak lezárásával való egyetértéssel ($r=0,55$, $p<0,01$) és a katonai jelenlét növelésével ($r=0,57$, $p<0,01$) pozitív kapcsolatot; míg a menekültek perspektívájának a felvételére való hajlandósággal ($r=-0,32$, $p<0,01$), az empátia érzésével ($r=-0,36$, $p<0,01$) és a proszociális tendenciákkal ($r=-0,25$, $p<0,01$) negatív összefüggést mutat. Az inkluzív vélekedések éppen ellenkezőleg: a fizikai ($r=-0,35$, $p<0,01$) és kulturális veszéllyel ($r=-0,33$, $p<0,01$), a félelemmel ($r=-0,24$, $p<0,01$), a határok lezárásának gondolatával ($r=-0,40$,

7. táblázat: Korrelációs együtthatók és megbízhatósági adatok a vizsgált változói között (N=372)

VÁLTOZÓK	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1. Exkluzív vélekedések	-	-0,66**	0,02	0,63**	0,50**	0,48**	0,36**	0,55**	0,57**	-0,32**	-0,36**	-0,26**
2. Inkluzív vélekedések		-	0,15**	-0,45**	-0,35**	-0,33**	-0,24**	-0,40**	-0,41**	0,36**	0,42**	0,33**
3. Kötődés			-	0,61**	0,06	-0,01	0,05	-0,03	0,08	0,08	0,22**	0,14**
4. Glorifikáció				-	0,40**	0,39	0,26**	0,52**	0,49**	-0,28**	-0,38**	-0,30**
5. Fizikai veszély					-	0,76**	0,66**	0,78**	0,66**	-0,50**	-0,50**	-0,58**
6. Kulturális veszély						-	0,66**	0,72**	0,57**	-0,50**	-0,49**	-0,58**
7. Félelem							-	0,59**	0,51**	-0,35**	-0,33**	-0,45**
8. Határok lezárása								-	0,71**	-0,51**	-0,61**	-0,62**
9. Katonai jelenlét									-	-0,40**	-0,42**	-0,38**
10. Perspektíva-felvétel										-	0,69**	0,63**
11. Empátia											-	0,71**
12. Segítés												-
α	0,88	0,85	0,79	0,86	0,84	0,80	0,83	0,85	0,82	0,78	0,87	0,81

Megjegyzés * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, (2-tailed) A Kötődés és a Glorifikáció skálák esetében a parciális korreláció módszerét választottuk, ahol a Kötődés és más skálák korrelációját a Glorifikáció és más skálák korrelációját a Kötődésre kontrolláltuk.

$p < 0,01$) és a katonai jelenlét szükségességével ($r = -0,41$, $p < 0,01$) negatív, a perspektíva-felvétel ($r = 0,36$, $p < 0,01$), az empátia ($r = 0,42$, $p < 0,01$) és a proszociális segítség változóival ($r = 0,33$, $p < 0,01$) pedig pozitív együttjárást mutatnak.

Ezt követően arra voltunk kíváncsiak, hogy különböző demográfiai, politikai, vallási és szociálpszichológiai változókra kontrollálva, egészen pontosan ezek kimeneti változókra gyakorolt esetleges befolyásoló hatását statisztikai eszközökkel kiszűrve, is megmarad-e az áldozati vélekedések bejósoló ereje.

A fizikai veszély, a kulturális veszély és a félelem változóira elvégzett regresszió elemzések eredményeit a 8. táblázat tartalmazza. Eredményeink alapján a fizikai veszélyt az exkluzív áldozati vélekedések ($\beta = 0,25$, $p < 0,01$), a glorifikáció ($\beta = 0,22$, $p < 0,01$), az alacsonyabb iskolai végzettség ($\beta = -0,10$, $p < 0,05$) és a jobboldali politikai orientáció ($\beta = 0,16$, $p < 0,01$) jósolják be szignifikánsan. Ehhez hasonlóan, a kulturális veszélyt szintén az exkluzív áldozati vélekedések ($\beta = 0,35$, $p < 0,01$), a glorifikáció ($\beta = 0,17$, $p < 0,05$), az alacsonyabb iskolai végzettség ($\beta = -0,14$, $p < 0,01$), valamint a jobboldali politikai preferencia ($\beta = 0,18$, $p < 0,01$) jósolja be. A félelem pozitív prediktora az exkluzív áldozati vélekedések meglelte ($\beta = 0,32$, $p < 0,01$), a női nemhez való tartozás ($\beta = 0,13$, $p < 0,01$), negatív prediktora pedig a legmagasabb iskolai végzettség ($\beta = -0,16$, $p < 0,01$).

A határok lezárásával való egyetértést az exkluzív áldozati vélekedések ($\beta = 0,25$, $p < 0,01$), a glorifikáció ($\beta = 0,30$, $p < 0,01$), a jobboldali orientáció, és a férfi nemhez tartozás ($\beta = -0,11$, $p < 0,05$) jósolják be szignifikánsan. A katonai jelenlét támogatásának az exkluzív áldozati vélekedések ($\beta = 0,32$, $p < 0,01$), a glorifikáció ($\beta = 0,25$, $p < 0,01$), valamint a jobboldali politikai preferencia ($\beta = 0,13$, $p < 0,05$) a pozitív prediktorai. A regresszió analízisek eredményeit a 9. táblázatban mutatjuk be.

A csoportközi kapcsolatok szempontjából pozitív kimeneti változókra vonatkozó regresszió elemzések eredményeit a 10. táblázatban ismertetjük. Ezek alapján a perspektíva-felvételt az inkluzív áldozati vélekedések ($\beta = 0,20$, $p < 0,01$), valamint a minél kisebb lélekszámú lakhely ($\beta = 0,13$, $p < 0,05$) szignifikánsan pozitívan, a glorifikáló nemzeti azonosulás ($\beta = -0,18$, $p < 0,05$), és a jobboldali politikai orientáció ($\beta = -0,15$, $p < 0,05$) negatívan jósolják be. Az empátia pozitív prediktorai az inkluzív áldozati vélekedések ($\beta = 0,25$, $p < 0,01$), a kötődés ($\beta = 0,20$, $p < 0,01$) és a női nemhez tartozás ($\beta = 0,13$, $p < 0,01$), negatív prediktorai pedig a glorifikáció ($\beta = -0,24$, $p < 0,01$) és a jobboldali orientáció ($\beta = -0,14$, $p < 0,05$). A proszociális segítségre való hajlandóságot az inkluzív áldozati vélekedé-

8. táblázat: Regresszió elemzések eredménye a különböző prediktor változók együttes figyelembe vételével. Kimeneti változók: Fizikai veszély, Kulturális veszély, valamint Félelem ($N=372$)

VÁLTOZÓK	FIZIKAI VESZÉLY			KULTURÁLIS VESZÉLY			FÉLELEM		
	b	SE	β	b	SE	β	b	SE	β
(Konstans)	4,28	2,67		7,19	2,59		5,69	2,82	
Inkluzív vélekedések	-0,01	0,04	-0,01	0,03	0,04	,05	0,05	0,04	0,07
Exkluzív vélekedések	0,12	0,04	0,25**	0,16	0,04	,35**	0,15	0,04	0,32**
Kötődés	0,01	0,05	0,02	-0,03	0,05	-0,04	0,03	0,05	0,04
Glorifikáció	0,19	0,07	0,22**	0,15	0,07	,17*	0,08	0,07	0,09
Életkor	0,01	0,02	0,03	-0,003	0,02	-0,01	-0,03	0,02	-0,09
Nem	0,25	0,53	0,02	-0,03	0,51	-0,003	1,45	0,56	0,13**
Lakhely	0,02	0,29	0,003	-0,03	0,28	-0,01	-0,05	0,31	-0,01
Legmagasabb iskolai végzettség	-0,53	0,26	-0,10*	-0,73	0,25	-0,14**	-0,85	0,27	-0,16**
Politikai orientáció	0,59	0,20	0,16**	0,63	0,20	0,18**	0,35	0,21	0,10
Vallásosság	0,24	0,15	0,09	0,21	0,15	0,08	0,22	0,16	0,08
Modell:	$R^2=0,36$, $F(10,327)=17,90$ $p<0,01$			$R^2=0,036$, $F(10,327)=17,42$, $p<0,01$			$R^2=0,25$, $F(10,326)=10,32$, $p<0,01$		

Megjegyzés * $p<0,05$ ** $p<0,01$

9. táblázat: Regresszió elemzések eredménye a különböző prediktor változók együttes figyelembe vételével. Kimeneti változók: Határok lezárása, valamint Katonai jelenlét támogatása ($N=372$)

VÁLTOZÓK	HATÁROK LEZÁRÁSA			KATONAI JELENLÉT		
	b	SE	β	b	SE	β
(Konstans)	7,37	2,63		3,72	2,59	
Inkluzív vélekedések	-0,04	0,04	-0,06	-0,02	0,04	-0,03
Exkluzív vélekedések	0,13	0,04	0,25**	0,16	0,04	0,32**
Kötődés	-0,04	0,05	-0,05	0,04	0,05	0,05
Glorifikáció	0,28	0,07	0,30**	0,24	0,07	0,25**
Életkor	0,02	0,02	0,06	-0,01	0,02	-0,02
Nem	-1,33	0,52	-0,11*	-0,14	0,51	-0,01
Lakhely	0,06	0,29	0,01	-0,36	0,28	-0,05
Legmagasabb iskolai végzettség	-0,19	0,26	-0,03	-0,46	0,25	-0,08
Politikai orientáció	0,58	0,20	0,15**	0,50	0,19	0,13*
Vallásosság	0,23	0,15	0,08	0,24	0,15	0,08
Modell:	$R^2=0,45$, $F(10,325)=25,45$, $p<0,01$			$R^2=0,47$, $F(10,328)=28,63$, $p<0,01$		

Megjegyzés * $p<0,05$ ** $p<0,01$

10. táblázat: Regresszió elemzések eredménye a különböző prediktor változók együttes figyelembe vételével. Kimeneti változók: Perspektíva-felvétel, Empátia, valamint Proszociális segítség (N=372)

VÁLTOZÓK	PERSPEKTÍVA-FELVÉTEL			EMPÁTIA			PROSZOCIÁLIS SEGÍTSÉG		
	b	SE	β	b	SE	β	b	SE	β
(Konstans)	8,31	2,82		5,52	2,70		8,76	4,02	
Inkluzív vélekedések	0,13	0,04	0,20**	0,16	0,04	0,25**	0,20	0,06	0,22**
Exkluzív vélekedések	-0,02	0,04	-0,04	-0,03	0,04	-0,07	0,01	0,06	0,02
Kötődés	0,08	0,05	0,11	0,14	0,05	0,20**	0,10	0,07	0,10
Glorifikáció	-0,15	0,07	-0,18*	-0,20	0,07	-0,24**	-0,20	0,10	-0,17
Életkor	-0,02	0,02	-0,04	0,03	0,02	0,07	0,03	0,03	0,06
Nem	0,40	0,56	0,04	1,44	0,53	0,13**	0,16	0,80	0,01
Lakhely	0,78	0,31	0,13*	-0,15	0,29	-0,03	-0,21	0,44	-0,03
Legmagasabb iskolai végzettség	0,17	0,27	0,03	0,24	0,26	0,05	0,63	0,39	0,09
Politikai orientáció	-0,52	0,21	-0,15*	-0,48	0,20	-0,14*	-1,19	0,30	-0,25**
Vallásosság	0,03	0,16	0,01	0,12	0,15	0,05	0,35	0,23	0,09
Modell:	$R^2=0,19, F(10,327)=7,37, p<0,01$			$R^2=0,27, F(10,328)=11,88, p<0,01$			$R^2=0,20, F(10,326)=7,92, p<0,01$		

Megjegyzés * $p<0,05$ ** $p<0,01$

sek ($\beta=0,22, p<0,01$) pozitívan, a jobboldali orientáció pedig negatívan ($\beta=-0,25, p<0,01$) jósolják be.

Összességében, vizsgálatunk fő kérdése szempontjából a legfontosabb eredmény, hogy különböző szociológiai és szociálpszichológiai változókra kontrollálva is, az exkluzív áldozati vélekedések a menekültekkel kapcsolatos fizikai veszélyérzetet, a kultúránkat és értékeinket fenyegető szimbolikus veszély érzetét, a félelmet, valamint a határok lezárásának igényét és a magasabb katonai jelenlét támogatását is szignifikánsan pozitívan jósolta be. Az inkluzív áldozati vélekedések pedig a perspektíva-felvétellel, az empátiával, valamint a proszociális segítségre való hajlandósággal mutatott szignifikáns pozitív kapcsolatot.

Megvitatás

Jelen kutatásban a kollektív áldozati vélekedések hatását vizsgáltuk a 2015-ben kirobbant menekültválságra adott magyar reakciókra, egészen pontosan a menekültek iránti attitűdökre vonatkozóan. A kutatói kérdésfeltevés alapját nem csupán a helyzet társadalmi-politikai aktualitása adta, de az is, hogy a történelmi áldozattá válás eltérő konstruálási módjainak hatását egy olyan szituációban nyílt alkalmunk vizsgálni, mely több szempontból „ismerős” lehetett a vizsgálatban résztvevők számára: a közbeszéd első reakciói között egyszerre jelent meg a török hódoltság és az országot 1956-ban elhagyó magyar menekültek felemlegetése (pl. Kecskés, 2015, Stumpf, 2016). Orbán Viktor, Magyarország miniszterelnöke több alkalommal is egyértelművé tette, hogy a magyarság történelmi tapasztalatai, a 150 éves török hódoltság megtanították a magyarokat arra, hogy ne akarjanak újra nagyszámú muszlim közösséget az országukba (pl. „Orbán: az iszlám soha nem volt Európa része”, 2015; „Orbán: Muslims not welcome”, 2015, Tharoor, 2015), egyúttal visszautasította a jelenlegi állapotok és az 1956-os magyarok közötti analógia felvetését is („Orbán: politikai menekültekből megélhetési bevándorlók”, 2015).

A fő kérdés tehát az volt, hogy a jellemzően áldozati identitással rendelkező magyarság egy másik áldozati csoport irányában milyen reakciókat mutat. Ennek pedig része az is, hogy elsősorban melyik szereppel azonosul: a menekülövel vagy a lerohanttal.

A menekültek iránti pozitív és negatív attitűdöket kognitív, érzelmi és viselkedéses szempontból is megvizsgáltuk. Eredményeink alapján meglehetősen egyértelmű kép látszik kibontakozni. Míg a sajátcsoport sérelmeinek egyediségét hangsúlyozó exkluzív áldozati vélekedések a menekültek irányában negatív attitűdökhöz, destruktív kapcsolatrendezéshez vezetnek, addig a másik csoport szenvedéseit is elismerő, a saját és a külső csoport megpróbáltatásai közötti hasonlóság észlelésére építő

inkluzív áldozati vélekedések a menekültek iránti pozitív attitűdökhöz, csoportközi szinten konstruktív kimenetelhez vezetnek.

A magyarságot ért sorozatos sérelmekből megkonstruált kizárólagos áldozatiság gondolata nagy valószínűséggel eredendően fokozottabb fenyegetettség-érzéssel jár együtt. Ilyen helyzetben bármely, a csoport fizikai biztonságát, vagy – kultúráján és értékein keresztül – annak identitását érintő vélt vagy valós veszély, az eleve nagyobb mértékű szenzitivitás révén, erőteljes bezárkózáshoz vezet. A keresztény, európai értékek szembetalálkozása a muszlim vallású, keletről érkező menekültekkel lényegében ezt a fajta identitásfenyegetést hordozza magában – amire az exkluzív áldozati vélekedésekkel rendelkezők, amolyan kizárólagos sajátcsoporthoz fókusszal rendelkezve, a minden szempontból idegen csoport helyzete iránti közömbösséggel (perspektíva-felvétel és empátia teljes hiánya), az inkluzív áldozati vélekedésekkel rendelkezők viszont a csoportok közötti bármily nemű határokat és különbségeket áthidalva, a menekültek kiszolgáltatott helyzete iránti fokozott érzékenységgel reagálnak. A helyzetre adott reakciók értelmezését ráadásul tovább árnyalja a háború elől otthonukat elhagyni kényszerülő tömegek problémájának a gazdasági indíttatású bevándorlás, valamint a terrorizmus kérdéseivel való összemosódása, melyek már a megélhetést, a fizikai biztonságot, sőt az életben maradáshoz veszélyeztetik. Az exkluzív áldozati vélekedésekkel rendelkezők reakciói alapján úgy tűnik, ők eleve ezekre az összefüggésekre alapozva formálják válaszaikat. Ez a világtérképezési mód azonban természetesen a félelem elemi erővel jelentkező érzését indukálja. Azt a félelmet, amelyet egy számos kudarcot és veszteséget elszenvedett nép esetében nem is olyan nehéz kiváltani, hiszen ahogyan Fülöp és László (2011; László és Fülöp, 2010) kutatásai is kimutatták, a félelem a magyarok történelmi pályájából következő kollektív érzelmek egyik legjelentősebbike. Így nem is igazán kiváltódik, mint inkább aktiválódik. Jelen vizsgálatban pedig egyértelműen az exkluzív áldozati vélekedések jósolták be megjelenését. Egy nemzet, melynek érzelmi orientációját, azaz kollektív szintű érzelmi hajlamát a félelem kultúrájaként lehetne meghatározni, Bar-Tal (2001) szerint az új helyzetek kiértékelését is ezen a szűrőn keresztül végzi. Ez bizonyos esetekben teljesen adaptív válaszokhoz vezet, akár az aktív védekezés sürgető szükségességét is magával vonhatja. Mint láthattuk, az exkluzív vélekedések nem csak a fokozott veszély és félelem érzéseivel járnak együtt, de viselkedési reakciók szintjén is kimutatható hatásuk van: a határokat le kell zárni, a katonai jelenlétet növelni kell. Maoz és Eidelson (2007) kutatásai is alátámasztani látszanak ezt a gondolatmenetet. Eredményeik szerint a sajátcsoporthoz sérülékenynek tartó személyek jobban támogatták

az aktív katonai beavatkozást igénylő, szélsőségesebb konfliktuskezelési stratégiákat (például a másik csoport bombázása vagy kitelepítése). Ez a világlátás azonban egyúttal a gyanakvás és a bizalmatlanság légköréhez vezet, és mint ilyen, hosszú távon a békés, kiegyensúlyozott csoportközi kapcsolatok gátja lehet. Ezt tovább erősíti az is, hogy a sajátcsoporthoz való elsődleges fókuszálás a másik csoport iránti empátia hiányához vezet (Mack, 1990), ahogyan azt eredményeink is alátámasztják. Nem úgy az inkluzív áldozati vélekedések, amelyek kutatásunkban a menekültek helyzetébe való belehelyezkedésen túl az empátia érzésének átéléséhez vezettek. Az áldozati tapasztalatokban való osztozás képes áthidalni a csoportok közötti határokat (lásd fentebb a szenvedésből született altruizmus hipotézisét; Staub és Vollhardt, 2008; Vollhardt és Staub, 2011), és a „ne hagyjuk, hogy mások is annyit szenvedjenek, amennyit nekünk kellett” gondolatától (pl. Klar és mtsai, 2013) vezérelve az aktív segítségre való hajlandóságot növeli. Elég az 1956-ban a szovjet megszállás elől különböző külföldi országokba menekülő magyarok helyzetére gondolni. Feltehetően a bizonyos szempontból hasonlóan ítélt események, a menekülés, a szülőföld elhagyásának kényszere, az inkluzív áldozati vélekedések révén a 2015/16-ban Szíriából, Afganisztánból és egyéb országokból érkező menekültek iránti nagyobb fokú együttérzéshez és elfogadáshoz vezettek.

ÁLTALÁNOS MEGVITATÁS

Kollektív félelmeink gyökere és eredete nemzeti múltunkban kereshető. Napjaink társadalmi-politikai kérdéseire adott reakcióink megértéséhez nélkülözhetetlen figyelembe venni múltunk történéseit és ezek identitásformáló hatását. Jelen kutatásunkban a történelmi viktimizációból eredeztethető kollektív áldozati vélekedések eltérő konstruálási módjainak a hatását vizsgáltuk aktuális csoportközi helyzetekben mutatott viszonyulási módokra. Eredményeink alapján kijelenthető, hogy minden egyéb szociológiai és szociálpszichológiai változótól függetlenül is, az áldozati történelem reprezentációs különbségei, azaz a múltbeli megpróbáltatások értelmezési és viszonyítási eljárásai közötti eltérések önállóan is képesek bejósolni a jelen társadalmi problémáira adott reakciókat.

Ez a megközelítés önmagában is képes megmagyarázni egy történelmi során számos esetben viktimizálódott nemzet tagjainak szélsőségesen eltérő reakcióit napjaink legmeghatározóbb válságaira. Akik a csoport szenvedéseit kivételesnek tartják, egy újabb csapástól, re-traumatizációtól tartva, a sajátcsoporthoz védelmére helyezik a hangsúlyt, miközben a külső csoport megpróbáltatásait mintha nem lennének hajlandóak ész-

lelni és elismerni. Vagy ha netán mégis, akkor azok semmi esetre sem lehetnek olyan súlyosságúak, mint a sajátcsoport szenvedései. Megte-remtve ezzel akár az áldozati szerepért folytatott versengés jelenségét is (Noor, Schnabel, Halabi és Nadler, 2012). Ez a hozzáállás azonban, mint láttuk, a külső csoport helyzete iránti közömbösséghez, a csoport iránti negatív attitűdökhöz, sőt a vele szembeni morális feljogosultsághoz, ez-által destruktív viselkedéses következményekhez vezet. Ezzel szemben, akik a magyarság történelmi szenvedéseit más nemzetek megpróbáltatá-saival összemérhetőnek és hasonlóknak tartják, egy napjainkban jelentke-ző rendkívüli helyzetben sem kizárólag a sajátcsoport szempontjait tart-ják szem előtt, hanem nagyobb fokú hajlandóságot mutatnak a másik helyzetének a megértésére is. Így ők elsősorban nem a sajátcsoport-külső csoport felosztásban látják a világot, hanem az áldozati tapasztalatokban hasonló módon osztozók fölérendelt kategóriáját hozzák létre, melyben mindenki egyenértékű, elsősorban ember, és mint ilyen, segítségre joga-sult és érdemes.

Míg az exkluzív áldozati identitáskonstruálás inkább amolyan általá-nosnak tűnő félelemmel és bizonytalansággal, valamint a külső csopor-tok iránti bizalmatlansággal és elutasítással, addig az inkluzívabb típusú megközelítés békésebb és kiegyensúlyozottabb belső működésmóddal, a külső csoportok felé pedig nagyobb fokú empátiával és nyitottsággal jellemezhető. Elismerve bár, hogy a félelem olykor adaptív válaszokra sarkall, hiszen a túlélést célozza, hosszú távon azonban mégis Bar-Tal (2001) gondolatmenete tűnik megfontolásra érdemesnek. Szerinte a fe-nyegető élményekkel teli múltra és jelenre összpontosító félelem helyett, hosszú távon a pozitív jövő képét előtérbe állító „remény kultúráját” lenne érdemes erősíteni, amely ugyan sok kockázatot és bizonytalansá-got rejt magában, mégis, a harmonikus csoportközi kapcsolatoknak, és a békés egymás-mellett-élésnek – akár csoporton belül, akár csoportok között – az egyik legfontosabb záloga lehet.

HIVATKOZÁSOK

- Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J., & Sztompka, P. (2004). *Cultural trauma and collective identity*. Univ of California Press.
- Bar-Tal, D. (2001). Why does fear override hope in societies engulfed by intractable conflicts as it does in Israeli society? *Political Psychology*, 22, 601-627.

- Bar-Tal, D., Chernyak-Hai, L., Schori, N., & Gundar, A. (2009). A sense of self-perceived collective victimhood in intractable conflicts. *International Review of the Red Cross*, 91(874), 229-258.
- Ferenczhalmi R., Szalai K. & László J. (2011): Az ágencia szerepe történelmi szövegek-ben a nemzeti identitás szempontjából. *Pszichológia*, 1, 35-46.
- Fülöp É. & Kővágó P. (jelen kötet) A történelmi sérelmekhez való viszonyulás és a kisebbségi csoportokkal szembeni intolerancia összefüggései
- Fülöp É. & László J. (2011) Érzelmek a valós csoportközi konfliktusokban: a csoportkö-zi érzelmek történelmi lehorgonyozása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 66, 3, 467-486.
- Halbwachs, M. (1980): *The Collective Memory*. New York: Harper and Row.
- Hameiri, B & Nadler, A. (2017) Looking Backward to Move Forward: Effects of Ac-knowledgment of Victimhood on Readiness to Compromise for Peace in the Pro-tracted Israeli-Palestinian Conflict. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43(4) 555-569.
- Kecskés, D.G. (2015, október 3) Menekültek 1956-ban és 2015, *Heti Világgazdaság*, pp. 20-22. Letöltve: https://www.academia.edu/16494464/_Menek%C3%BCItek_1956-ban_%C3%A9s_2015ben_Refugees_in_1956_and_2015_essay_Heti_Vil%C3%A1ggazdas%C3%A1g_October_3_2015._pp_20-22_2017.06.25.
- Klar, Y., Schori-Eyal, N., & Klar, Y. (2013). The “never again” state of Israel: The emer-gence of the Holocaust as a core feature of Israeli identity and its four incongruent voices. *Journal of Social Issues*, 69(1), 125-143.
- Kurtiş, T., Adams, G., & Yellow Bird, M. (2010). Generosity or genocide? Identity im-plications of silence in American Thanksgiving commemorations. *Memory*, 18(2), 208-224.
- László J. (2012). *Történelem-történetek. Bevezetés a narratív szociálpszichológiába*. Bu-dapest: Akadémia Kiadó.
- László J. & Fülöp É. (2010). A történelem érzelmi reprezentációja a történelemkönyvek-ben és naiv elbeszélésekben. *Történelemtanítás XLV. évfolyam*, 1/3.
- Liu, J. H., & Hilton D. J. (2005). How the Past Weighs on the Present: Social Representa-tions of History and their Role in Identity Politics. *British Journal of Social Psychol-ogy* 44 (4): 537-56.
- Mack, J. (1990). The psychodynamics of victimization among national groups in con-flict In: V. Volkan, D. Julius & J. Montville (Eds) *The psychodynamics of interna-tional relationships* (vol. 1) *Concepts and theories* (Toronto, ON, Lexington Books), 119-129
- Maoz, I., & Eidelson, R. J. (2007). Psychological bases of extreme policy preferences: How the personal beliefs of Israeli-Jews predict their support for population transfer in the Israeli-Palestinian conflict. *American Behavioral Scientist*, 50, 1476-1497.
- Noor, M., Shnabel, N., Halabi, S., & Nadler, A. (2012). When suffering begets suffering: The psychology of competitive victimhood between adversarial groups in violent conflicts. *Personality and Social Psychology Review*, 16, 351-374.

- „Orbán: Az iszlám soha nem volt Európa része” (2015, október 16) *MTI/HVG.HU* Letöltve: http://hvg.hu/itthon/20151016_Orban_Az_iszlam_soha_nem_volt_Europa_resz, 2017. június 26.
- „Orbán: így lesznek a politikai menekültekből megélhetési bevándorlók” (2015, június 5) *MTI/ATV.HU* Letöltve: <http://www.atv.hu/belfold/20150605-orban-igy-lesznek-a-politikai-menekulekbol-megelhetesi-bevandorlok>, 2017. június 25.
- „Orban: Muslims not welcome” – „Amid refugee crisis, Hungary Prime Minister says Muslims not welcome” (2015, September 3) *Al Jazeera America*, Letöltve: <http://america.aljazeera.com/articles/2015/9/3/hungary-prime-minister-says-muslims-not-welcome-amid-refugee-crisis.html>, 2017. június 26.
- Roccas, S., Klar, Y., & Liviatan, I. (2006). The paradox of group-based guilt: modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 698–711.
- Shnabel, N., Nadler, A., Ullrich, J., Dovidio, J. F., & Carmi, D. (2009). Promoting reconciliation through the satisfaction of the emotional needs of victimized and perpetrating group members: The needs-based model of reconciliation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35, 1021–1030.
- Staub, E., & Vollhardt, J. (2008). Altruism born of suffering: The roots of caring and helping after victimization and other trauma. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78(3), 267–280.
- Stumpf A. (2016, október 7.) Párhuzamot vont az '56-os és a mai menekültek között az amerikai nagykövet. *Mandiner*. Letöltve: http://mandiner.hu/cikk/20161007_colleen_bell_tudositas_56_menekultek, 2017.06.25.
- Szabó Zs. P., & László J. (2014). A nemzettel való azonosulás magyar kérdőíve. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 69, pp. 293–318.
- Szalai K. & László J. (2007) Az aktív és passzív ígék gyakorisága a csoportjelenségek tükrében. In: *MSZNY 2007 V. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Tanszékcsoport. 2007. december 6-7. 242–249.
- Tharoor, I (2015, September 4) „Hungary's Orban invokes Ottoman invasion to justify keeping refugees out” *The Washington Post*. Letöltve: https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2015/09/04/hungarys-orban-invokes-ottoman-invasion-to-justify-keeping-refugees-out/?utm_term=.ac9cdfdabced, 2017. június 26.
- Volkan, V. D. (2001). Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity. *Group Analysis*, 34, 79–97.
- Vollhardt, J. R. (2009). The role of victim beliefs in the Israeli-Palestinian conflict: Risk or potential for peace? *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 15(2), 135–159.
- Vollhardt, J.R., & Bilali, R. (2015). The role of inclusive and exclusive victim consciousness in predicting intergroup attitudes: Findings from Rwanda, Burundi, and DRC. *Political Psychology*, 36, 489–506.

- Vollhardt, J. R., Mazur, L. B., & Lemahieu, M. (2014). Acknowledgment after mass violence: Effects on psychological well-being and intergroup relations. *Group Processes & Intergroup Relations*, 17(3), 306–323.
- Vollhardt, J. R., Nair, R., & Tropp, L. R. (2016). Inclusive victim consciousness predicts minority group members' support for refugees and immigrants. *Journal of Applied Social Psychology*, 46, 354–368.
- Vollhardt, J., & Staub, E. (2011). Inclusive altruism born of suffering: The relationship between adversity and prosocial attitudes and behavior toward disadvantaged outgroups. *The American Journal of Orthopsychiatry*, 81, 307–315.
- Wohl, M.J., & Branscombe, N.R. (2008). Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgressions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 988–1006.

*

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet

Románia

Románia az úgynevezett kisantant politikai és katonai szövetség része volt. A trianoni békeszerződés értelmében Románia részesült a legnagyobb mértékben Magyarország területéből, megszerezve 102.787 négyzetkilométernyi földterületet (Magyarország eredeti területének 31,59 %-át), beleértve Erdély és Kelet-Bánát területeit, valamint 5,26 millió lakost.

2. számú melléklet

Szlovákia

Egy másik szomszédos ország, Szlovákia szintén a kisantant tagja volt és szintén jelentős területeket kapott Magyarországtól az első világháborút követően. A következő kérdések a magyar-szlovák kapcsolatokra vonatkoznak napjainkban.

3. számú melléklet

Ukrán konfliktus

A máig elhúzódó ukrán válság 2013. november 21-én vette kezdetét. Az orosz fegyveres erők megjelenése az Ukrajna déli részén található Krím-félszigeten 2014. március 18-án a terület Oroszországgal való egyesüléséhez vezetett. Ezt követően, a kelet-ukrajnai Donyeck és Luhanszk térségeiben zajló zavargások is fegyveres konfliktussá alakultak a forradalom után felállt új ukrán kormány és az oroszbarát szakadárok között. Magyarországnak az ukrán válsággal kapcsolatos hivatalos reakciói élénk vita tárgyát képezik.

4. számú melléklet

Menekültkérdés

2015-ben az Európai Uniót foglalkoztató egyik legnagyobb kérdés az úgynevezett menekültkérdés volt. 2015-ben több mint 1 millió menekült érkezett Európába, 2016 első két hónapjában – a tél ellenére is – ez a szám 135.711 fő. A menekültek többsége Szíriából, Afganisztánból, Irakból, Koszovóból, Albániából és Pakisztánból érkezik. A menekültek többsége Németországba igyekszik – ide ezidáig 476.000 fő adta be a menekültkérelmét, de az illegálisan érkezők száma még nagyobb lehet –, ugyanakkor Magyarország a második, 177.130 menekültkérelemmel. Ha arányosan nézzük, Magyarország még jobban érintett a kérdésben, hiszen a 100.000 főre jutó menekültek száma nálunk a legmagasabb: 1800 menekült /100.000 fő. A menekültek utazása veszélyekkel teli: 2015-ben 3770-en haltak meg csak átkelés közben, és még több a sebesültek, betegek, rossz egészségügyi állapotban lévők száma. Az, hogy mit kellene Európának – és ezen belül Magyarországnak – tennie a menekültkérdésben, élénk vita tárgya.

A TÖRTÉNELMI SÉRELMEKHEZ VALÓ VISZONYULÁS ÉS A KISEBBSÉGI CSOPORTOKKAL SZEMBENI INTOLERANCIA ÖSSZEFÜGGÉSEI

Fülöp Éva, Kóvágó Pál

Egy csoportnak másoktól a múltban elszenvedett sérelmei hozzájárulnak a csoportok közötti hosszantartó ellenségesség fennmaradásához és gátolják a megbékélés folyamatát még jóval a történelem után is (pl. Nadler és Saguy, 2003; Noor, Brown, és Prentice, 2008; Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori, Gundar, 2009). Sőt, egyes kutatások még azt is kimutatják (Wohl és Branscombe, 2008), hogy egy korábban megélt csoportszintű áldozati tapasztalat felidézése növeli a negatív attitűdök megjelenésének valószínűségét nemcsak az elkövetők felé, de más, a történelemtől teljesen független csoportok felé is. Kutatásunk arra kereste a választ, hogy a szubjektív szinten megélt történelmi kollektív áldozatiság milyen kapcsolatban áll a jelenben megmutatkozó, kisebbségekkel szembeni előítéletekkel. Ennél pontosabban: arra voltunk kíváncsiak, hogy az exkluzív (vagyis a sajátcsoport áldozat élményének egyediségét hangsúlyozó) áldozattudat és a cigány/roma kisebbséggel szembeni előítélet között összefüggés tapasztalható-e magyar kontextusban. Korábbi kutatásaink (pl. László és Fülöp, 2011; Fülöp, Csertő, Ilg, Szabó, Slugoski és László, 2014) szerint a kollektív áldozatiság a magyar nemzeti identitás fontos részét képezi. Feltételeztük, hogy mind az intoleráns attitűdök, mind a történelmi sérelmek túlhangsúlyozása egy olyan dinamika részét képezik, amely sérülékeny csoportidentitáson és a sajátcsoporttal való elfogultságon, annak felmagasztalásán alapul. A kutatás (N=475) kérdőívei között szerepelt egy kollektív áldozatiság kérdőív (Vollhardt, 2009a), egy magyar mintára adaptált nemzeti azonosulás kérdőív (Szabó és László, 2014) és a cigánysággal kapcsolatos attitűdök, valamint az általános xenofóbia felmérése szolgáló mérőeszközök. Az adatok strukturális elemzése (SEM) pozitív kapcsolatot mutatott a Felsőbbrendűségen alapuló azonosulás és a Cigánysággal kapcsolatos előítéletek között. Ebben az összefüggésben az Exkluzív

áldozattudatnak volt mediáló szerepe. A Jobboldali politikai orientáció szintén pozitív kapcsolatban állt mind a Felsőbbrendűségen alapuló azonosulással, mind az Exkluzív áldozattudattal, mind a más csoportokkal kapcsolatos Negatív attitűdökkel. Az eredményeket az azonosulás jellegzetes mintázataival és a csoportalapú áldozattudat dinamikájával magyarázzuk.

A KOLLEKTÍV ÁLDOZATSZEREP

A kollektív áldozatiság jelenségét számos nemzeti, etnikai és vallási csoport kontextusában vizsgálták már (pl. Noor, Brown, és Prentice, 2008; Shnabel, Nadler, Ullrich, Dovidio és Carmi, 2009; De Guissme és Licata, 2017; Vollhardt és Bilali, 2015; Vollhardt, Bilewicz és Oleczowski, 2015). *Kollektív áldozat szerepről* (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori és Gundar, 2009) akkor beszélünk, ha egy csoport a sorozatos, más csoportoktól elszenvetett, igazságtalannak vélt sérelmek nyomán tartósan azonosul az áldozat szerepkörrel. Ha az áldozati élmény mélyen beágyazódik a kultúrába, általános világszemléletként meghatározhatja a csoport további csoportközi tapasztalataihoz való viszonyulást és tovább adódhat a kollektív emlékezeti reprezentációkban. Az áldozat szerepkörrel való azonosulás számos negatív következménnyel járhat a csoportközi viszonyok alakulására. Jellemzője a negatív viszonyulás az elkövetőkhöz és mindazokhoz, akik nem ismerik el szenvedéseiket, az 'üldözött mentalitás' (Bar-Tal és Antebi, 1992), a bizalmatlanság, egocentrikusság, csökkent empátia (pl. Cehajic, Brown, és Castano, 2008) és alacsony hajlandóság a konfliktus rendezésére vagy kompromisszumra (Noor, Brown, és Prentice, 2008; Schori-Eyal, Halperin és Bar-Tal, 2014). A kollektív áldozatszerep egyik legsúlyosabb következménye az, hogy a magukat áldozatnak látók gyakran igazolva látják saját agressziójukat mások ellen és az erkölcsi fejlődés (Schori-Eyal, Halperin és Bar-Tal, 2014), a csökkent büntudat és felelősségérzés (Wohl és Branscombe, 2008) nyomán maguk válnak agresszorral. Önmagában a múltban elszenvetett sérelmekre való pusztán emlékeztetés is növelheti a csoportközi ellenségeskedést, még olyan csoportokkal szemben is, akik semmilyen kapcsolatban nem állnak ezekkel a történelmi sérelmekkel (Wohl és Branscombe, 2008).

Hazai kutatások széles köre igazolta, hogy a kollektív áldozatszerep a magyar nemzeti identitásnak is szerves részét alkotja. (László és Fülöp, 2011, László, 2014, Mészáros, Vámos és Szabó, 2017). Kvalitatív és kvantitatív adatok egyaránt olyan történelmi ön-reprezentációt mutatnak, amelyben felfedezhetők az áldozatiság elemei: a sérelmekkel való elárasztottság, a passzivitás, a hárított felelősségvállalás, egyoldalú, elfogult

perspektíva és inadaptív érzelmi reakciók. A sérelmekkel való megküzdésben, az áldozati pozíció feladásában az egyik legfontosabb tényező az elkövető csoportok részéről történő bocsánatkérés, a sérelmek elismerése, az áldozatok megkövetése (De Guissme és Licata, 2017; Hameiri és Nadler, 2017). Magyarország esetében az elszenvetett fájdalmak, veszteségek feldolgozásában elakadások tapasztalhatók (pl. Braham és Kovács, 2015; Kovács, 2016; Fülöp, Kővágó, Benza, Kovács és Kelenhegyi, 2016). A feldolgozási folyamatban egyrészt nem volt lehetőség az elkövetők általi elismerés és bocsánatkérés gesztusaira való hagyatkozásra, hiszen a világháborús veszteségek esetén felmerül Magyarország saját felelőssége és elkövetői szerepe, amely ellentmond az áldozati kategóriába tartozásnak. Másrészt a világháború utáni kommunista diktatúra időszakában a traumákról szóló beszéd tabusítása tovább nehezítette a sérelmeken való konstruktív tovább lépést, az áldozati tapasztalatok fakulását. A rendszerváltás utáni politikai átrendeződés pedig ismét előtérbe hozta a társadalom korábban fel nem dolgozott traumáit, így számos veszteség és sérelem továbbra is erősen kifejti hatását a társadalmi folyamatokra. A tartós áldozatszereppel együtt járó fokozott agresszió könnyen kínáló célzállai a társadalomban megtalálható kisebbségi csoportok lehetnek. Magyarországon a többségi társadalom és a cigány/roma kisebbség közötti feszültségek hosszú időre nyúlnak vissza. A magyar-cigány/roma viszony különleges jellegét az a helyzet adja, hogy valójában a cigány/roma kisebbség tagjai egyben a magyar társadalom tagjai is, így a csoport-kategorizáció az adott csoportközi viszonyok függvénye. Jelen kutatás abból a feltételezésből indul ki, hogy egyazon dinamika húzódik meg a történelmi sérelmek egyedülállóságának, súlyosságának hangsúlyozása és a kisebbségekkel szembeni intolerancia mögött. Mindkét helyzet olyan sérülékeny társas identitást feltételez, amelyben a pozitív identitás elérésében fontos mozgatórugó a sajátcsoport kiválóságának kiemelése, a másokkal szembeni felsőbbrendűsége megélése. Feltételezésünk szerint mind a sajátcsoport történelmi sérelmeinek túlhangsúlyozásában, mind a kisebbségi csoportokkal szemben tanúsított előítéletes attitűdök kinyilvánításában ez a mások leértékelésével és a mi csoportunk kivételességével jellemezhető sérülékeny identitás érhető tetten, így magyar-cigány/roma kontextusban is az erős áldozattudat és az előítéletesség összefüggéseit várjuk, különösen, ha ezek egy sajátcsoport felsőbbrendűségén alapuló csoportazonosulásból erednek. Mészáros és Szabó jelen kötetben megjelenő tanulmányukban hasonlóan az áldozattudat és az intoleráns attitűdök összefüggéseit vizsgálták ugyancsak az azonosulási minták figyelembe vételével. Kutatásuk fontos kiegészítője a jelen vizsgálatnak, hiszen így mind a többségi-kisebbségi, mind a szomszédos, külső nemze-

tek-saját nemzet csoportközi kontextusban képet kaphatunk a különböző kollektív áldozati koncepciók pszichológiai következményeiről. Fontos azonban figyelembe venni, hogy az áldozati tapasztalatok következményei nem mindig negatívak, hiszen azzal is együtt járhatnak, hogy a sérelmeket megélt csoport fokozottan érzékeny lesz mások szenvedésére és empátiával fordul feléjük (Staub and Vollhardt, 2008; Vollhardt, 2009b).

Az exkluzív-inkluzív áldozatszerep

Az áldozatiságnak pontosan erre a kettős természetére utal Johanna Vollhardt (2009a) *exkluzív és inkluzív áldozatiság* fogalmi megkülönböztetése.

Az *exkluzív* áldozatiság a sajátcsoport szenvedésének, egyediségének védelmét jelenti. Együtt járást mutat ellenséges attitűdökkel és más csoportok politikai kizárásával (Vollhardt és Bilali, 2015). Az exkluzív áldozatiság esetén a csoport csak saját magára, a saját narratívájára fókuszál. Választott traumájuk hozzájárul nemzeti, etnikai büszkeség érzetükhöz, glorifikálja csoportjukat, sérelmeiket, delegitimizál másokat és az ő szenvedéseiket, mivel saját identitásukat veszélyeztetőnek látják őket (Bar-Tal és Cehajic-Clancy, 2014). A delegitimizálás folyamata a rivális csoport kizárását jelenti az általánosan elfogadott alapvető polgári és emberi jogokra jogosultak köréből (Bar-Tal and Hammack 2012), morális feljogosultságot éreznek bármely mások elleni agresszió elkövetésére.

Az *inkluzív* áldozatiság (Staub and Vollhardt, 2008; Vollhardt, 2009a,b) a fentebb leírt exkluzív formával szemben éppen a közös áldozati élmények mentén történő összekapcsolódást, közösség érzést, szolidaritást jelent. Sok minden motiválhatja az inkluzív áldozatiság megjelenését, így például a másikkal való törődés, a közös előnyök vagy akár kiszámított stratégiai érdekek (összefoglalásul lásd Vollhardt, 2015). Az inkluzív áldozatiság megjelenésének egyik legfőbb alapja a közös sajátcsoport-identitás kialakítása, melynek következtében másokat is sajátcsoportunk tagjaiként kezelünk és ennek megfelelő pozitív elfogultságokkal kezeljük őket. Gaertner és Dovidio (2000) a közös sajátcsoport-identitás modelljünkben (Common In-Group Identity Model, CIIM) feltételezik, hogy egy felsőbb átfogóbb identitás-kategória alkalmazása sajátcsoportunkra és más csoportokra a csoportközi szembenállások megszüntetésének egyik sikeres módja lehet. Ez a közös identitás lehet közös áldozat- vagy közös elkövető szerep, bármelyik hozzájárulhat a versengés csökkenéséhez (Shnabel, Halabi és Noor, 2013). Az inkluzív áldozattudat együtt jár fokozott támogató viselkedéssel (Vollhardt és Bilali, 2015; Vollhardt, Nair és Tropp, 2015; Warner, Wohl és Branscombe, 2014), pozitívabb at-

titűdökkel más áldozatok iránt és fokozott megbocsátási hajlandósággal csoportközi helyzetben (Shnabel, Halabi és Noor, 2013; Cohrs, McNeill és Vollhardt, 2015).

Az áldozatiság és a csoporttal való azonosulás

A saját áldozatiság egyedülállóságának védelme mögött az összehasonlítás kényszere áll, a sérelmek kizárólagos természetének feltételezése, a saját viktimizáció egoizmusa és mitizálása (Noor, Shnabel, Halabi és Nadler, 2012). Kutatásokban (pl. Vollhardt és Bilali, 2015; Bilewicz és Stefaniak, 2013) a saját trauma egyediségét hangsúlyozó áldozati szerep mindig erős korrelációt mutat a narcisztikus, énfelnagyító, azonosulási formákkal. Volkan (1997) a választott trauma fogalomban szintén annak narcisztikus természetét emeli ki. Az identitás labilitása, sérülékenysége tehát kulcstényező a történelmi és jelenlegi sérelmekhez való viszonyulásban. Roccas, Klar és Liviatan (2006) a csoporton belüli azonosulásban megkülönbözteti a *kötődő* és a *glorifikáló* azonosulást. A kötődő azonosulás egy jóval kiegyensúlyozottabb csoportalapú azonosságtudatot jelent, amiben megfér egymással a csoport szeretete és a csoport hibáinak elismerése. A glorifikáló azonosulás egy elfogult, énfelnagyító azonosulási formát jelent, mely a csoport dicsősége köré szerveződik, melyben fontos a másokkal való állandó, a sajátcsoport nagyszerűségét hangsúlyozó nyílt összehasonlítás (Roccas, Sagiv, Schwartz, Halevy és Eidelson, 2008). Ez az azonosulás azonban nagyon törekeny, hiszen bármilyen sajátcsoportra vonatkozó negatív információ megingathatja, védekezésre és túlkompenzációra készíti a glorifikáló azonosulót. A glorifikáló azonosulók általában hajlamosabbak negatív csoportközi viselkedésre: mások leértékelésére, az erőszak igazolására (Leidner, Castano, Zaiser, és Giner-Sorolla, 2010; Roccas, Klar, Liviatan, 2006; Roccas, Sagiv, Schwartz, Halevy és Eidelson, 2008). Bilewicz és Stefaniak (2013) a lengyel mintán például azt találta, hogy a nemzettel erősen azonosuló tagok hajlamosak voltak a holokauszt és a zsidóság szenvedésének tagadására, hogy ezzel megőrizték egyedülálló áldozat státuszukat. Kutatásukban a megkérdezettek történelmi áldozattudata erősebb antiszemitizmussal járt együtt és ebben elsősorban az erős nemzeti azonosulás közvetített. Eredményeiket a *kollektív narcizmus* (Golec de Zavala, Cichocka, Eidelson és Jayawickreme, 2009; Golec de Zavala, Cichocka és Bilewicz, 2013) fogalmával magyarázzák. Ennek a csoportnak a fenyegetett, bizonytalan énképén alapuló identitása természetesen nem enged meg közös áldozattudatot, hiszen ez tovább csökkentené az amúgy is labilis önmeghatározást, és előítéletet generál minden identitást fenyegetőnek vélt csoport felé.

Cigányellenesség és xenofóbia

Magyarországon a cigány/roma kisebbséggel való konfliktusterhelt viszony évszázadokra nyúlik vissza (Csepeli, 2008) és az utóbbi évtizedek attitűdvizsgálatai (pl. Fábíán és Sik, 1996; Erős, 1998; Csepeli, Fábíán és Sik, 1998; Enyedi, Fábíán és Sik, 2004; Csepeli, Murányi és Prazsák, 2011; Székely, Örkény és Csepeli, 2010; Keresztes-Takács, Lendvai és Kende, 2016) rendre azt mutatják, hogy a cigányság az egyik leginkább elutasított kisebbség a magyar többségi társadalom részéről. Az utóbbi évek gazdasági és politikai változásai, különösen a 2008-as gazdasági világválság, tovább erősítették a cigányság marginalizált, kiszolgáltatott társadalmi helyzetét. Magyarországon, a korábbi átmeneti látencia periódus után ezzel együtt nőtt az általános idegenellenesség és a cigányellenesség is. A cigányellenes attitűdök megnyilvánulásai a munkahelyi megkülönböztetéstől, a szegregáción keresztül, a nyílt fizikai erőszakig széles spektrumon mozognak. Az egyre szaporodó gyűlöletbűncselekmények és az erős társadalmi visszhangot kiváltó romagyilkosságok is a szélsőséges kirekesztés fokozódását mutatják. Az empirikus társadalomtudományi kutatások a cigányellenességet több demográfiai és pszichológiai változó tekintetében vizsgálták. Korábbi előítélet-kutatásokban a demográfiai változók tekintetében az idős, alacsony iskolázottságú (Csepeli, Fábíán és Sik, 1998), kisebb jövedelmű (Enyedi, Fábíán és Sik, 2004), vidéki személyeknél mutatkozott magasabb elutasítás az egyes kisebbségi csoportokkal szemben (Fábíán, 1999; Erős és Fábíán, 1996), bár ezek nem mindig lineáris összefüggések. A xenofóbia (2014-es menekültválság előtti) előfordulásában erőteljesen a bevándorlás fenyegető voltának megítélése, a gazdasági és társadalmi hatások észlelése játszott döntő szerepet (Enyedi, Fábíán és Sik, 2004). A különböző kisebbségi csoportokkal szembeni negatív attitűdök szerveződését vizsgáló kutatások (Erős, 1998; Fábíán, 1999) felhívják a figyelmet arra, hogy szemben az antiszemitizmussal, a cigányellenesség sokkal inkább „egydimenziós”, vagyis nem igazán rendeződnek az egyes vélekedések elkülönülő tartalmi faktorokba. A cigányellenesség kifejezése a társadalomban sokkal kevésbé számít tabunak, mint a más csoportokkal szembeni előítélet. Kende, Hadarics és Lasticova (2017) a cigányellenes attitűdök mérésére egy háromfaktoros modellt kínálnak, melyben a nyílt előítéletesség, a meg nem érdemelt előnyök és a kulturális különbségek dimenziói mentén fogalmazzák meg a cigányellenes attitűdök természetét. Keresztes-Takács, Lendvai és Kende 2016-os átfogó, reprezentatív mintán végzett vizsgálatában a cigányellenes attitűdökkel legerősebb összefüggést a szociális dominancia orientáció és a cigányokkal/romákkal megélt kontaktus minősége mutatott,

míg a politikai orientáció és a nemzeti identitás kisebb mértékű bejósoló erővel rendelkeztek az attitűdökre. További fontos meghatározó tényező az attitűdök alakulásában, hogy mennyire látják entitativnek (Keresztes-Takács, Lendvai és Kende, 2016) és saját nehézségeikért felelősnek a cigány/roma kisebbség tagjait (Székelyi, Örkény és Csepeli, 2001). A többségi társadalom részéről domináns vélekedés a cigányság asszimilációjára vonatkozó elvárás (Csepeli, 2008), ami azért is ellentmondásos, mert a cigányság körében végzett vizsgálatok (Csepeli és Békés, 1994; Csepeli és Simon, 2004) azt mutatják, hogy a cigányság kétharmada elsősorban magyarnak tartja magát. A társas kategorizáció inkluzív voltának tehát kimagasló szerepe lehet az attitűdök alakulásában.

VIZSGÁLAT

A kutatás célja

Kutatásunkban a korábbi kutatásoknak megfelelően felvetettük, hogy azok a nemzeti identitásformák, melyek a sajátcsoport felsőbbrendűségének, kiválóságának gondolatán alapulnak, sokkal inkább összefüggnek majd más csoportok – általában az „idegenek” vagy akár a cigányság – elutasításával. A korábbi vizsgálatoktól eltérően beemeltük ebbe az összefüggésbe a sajátcsoport múltjában tapasztalható sérelmekhez való viszonyulást. Feltételeztük, hogy a sajátcsoport nagyszerűsége köré szerveződő nemzeti azonosulás egyik lényeges eleme – különösen magyar kontextusban – a történelmi áldozati tapasztalatok központisága, és ezek egyedülállóságának, mások szenvedéseivel való összemérhetetlenségének tudata. Ebben az összefüggésben közvetlenül megvizsgálhatjuk azt a dinamikát, melyben a sérelmek felett érzett igazságtalanság-érzés és frusztráció egy másik, a sérelemtől független kisebbségi csoporttal szembeni ellenérzésben nyilvánul meg.

Résztvevők és eljárás

A kutatásban résztvevő személyeket hólabda módszerrel toboroztuk. A jelen kutatásban alkalmazott kérdőíveket a vizsgálatban segédkező pszichológus hallgatók terjesztették. Ez a mintavételi eljárás lehetővé tette, hogy a vizsgálati minta heterogén legyen mind életkor, mind nem és végzettség szempontjából. Az adatfelvétel 2014 második, és 2015 első felében történt, még a 2014-es menekültválság kezdete előtt.

Eszközök

A vizsgálati személyek a következőkben ismertetett skálákból álló kérdőívet töltötték ki.

A *kollektív áldozatiság élményét* Vollhardt (2009a) 24 tételes exkluzív-inkluzív áldozatiság skálájának magyarra fordított verziójával mértük. A kérdőívhez 7 fokú Likert-skála tartozott, mely a személyek 1-es válasza az „egyáltalán nem értek egyet” véleményt, a 7-es a „teljes mértékben egyetértek”-et jelölte. Az eredeti kérdéssort a magyarra fordítás után némileg a magyar kontextushoz kellett igazítani, hiszen egyes tételeknél adott csoportközi helyzetnek megfelelő társadalmi traumára irányulnak a kérdések, így a magyar mintán a trianoni békeszerződésről kérdeztünk a személyeket. A kérdéssor ennek megfelelően az exkluzív áldozati felfogásra utaló tételeket tartalmazott (pl. „Egyetlen másik csoport sem szenvedett annyit, mint a magyarság”, „Helytelen azt gondolni, hogy mások annyit szenvedtek volna, mint a magyarok”), az inkluzív áldozatiságra (pl. „Vannak a világban más csoportok is, amelyek annyit szenvedtek, mint a magyarok”), az áldozatiság élményének központiságára (pl. „A magyarok szenvedéstörténetének ismerete meghatározza azt, hogy ki vagyok”) és szerepelt pár inkluzív tétel specifikusan a trianoni trauma inkluzív felfogására (pl. „Általában véve voltak a világtörténelemben más, Trianonhoz hasonló események”). A kérdőívben faktorelemzést végeztünk a magyar minta eredményeivel (lásd statisztikai elemzések).

A *magyar nemzettel való azonosulás kérdőíve* (Szabó, László, 2014) egy kétfaktoros, csoporttal való azonosulást mérő skála, mely Roccas, Klar és Liviatan (2006) eredeti azonosulás kérdőívének magyar adaptációja. A kérdőívben egy 7 fokú Likert-skálán kell jelezni az egyetértést, az 1-es az „egyáltalán nem értek egyet” válasznak felel meg, a 7-es pedig a „teljes mértékben egyetértek”-nek. A kérdőív magyar adaptációja ugyancsak két alskálát foglal magába, 4-4 tétellel: ezek a Glorifikáció (pl. „Más csoportokkal összehasonlítva, a magyarok okosabbak”) és Kötődés (pl. „Elérzékenyülök, amikor a Himnuszt hallom.”). A kutatásban gyűjtött adatokon faktorelemzést végeztünk, mely alapján némileg az eredetitől eltérő faktorstruktúrát kaptunk (lásd statisztikai elemzések).

A *cigányokkal/romákkal szembeni előítéletet* egy 17 tételes kérdéssorral mértük, melyet korábbi, cigányokkal/romákkal szembeni előítéleteséget mérő kutatások alapján (pl. Enyedi, Fábián és Sik, 2004; Csepeli, Fábián és Sik, 1998) állítottunk össze. Az egyes állításokra egy 7 fokú Likert-skálán vártuk a személyek egyetértésének kifejezését, ahol az 1-es az „egyáltalán nem értek egyet”-et jelentette, a 7-es pedig a „teljes mértékben egyetértek”-et. A kérdéssorban a cigányokkal/romákkal szembe-

ni negatív attitűdök (pl. „A cigányokat teljesen el kell különíteni a társadalom többi részétől, mivel képtelenek az együttélésre”) mellett támogató, pozitív attitűdöket is mértünk (pl. „A cigányoknak több segítséget kell adni, mint a nem cigányoknak.”). A kérdéssor faktorstruktúráját ld. az 1. táblázatban.

Az *Idegenellenességet* négy olyan tétellel mértük, melyet több közvéleménykutatásban alkalmaztak már (pl. Enyedi, Fábián és Sik, 2004; TÁRKI, 2003). Az egyes állításokkal egy 7 fokú Likert-skálán fejezhetik ki a válaszadók egyetértésük mértékét, az 1-es az „egyáltalán nem értek egyet”-et, a 7-es a „teljes mértékben egyetértek”-et jelöli. Ebben a skálában olyan tételek szerepelnek, melyek a bevándorlókval kapcsolatos negatív attitűdöket mérik („A bevándorlók elveszik a munkát azok elől, akik Magyarországon születtek.”).

Demográfiai változók A kérdőívek után egyes demográfiai adatokat kérdeztünk a résztvevőktől, így adatokat gyűjtöttünk lakhelyükről, nemükről, iskolai végzettségükről, szubjektív és objektív anyagi helyzetükről és politikai orientációjukról. Utóbbinál arra kértük a személyeket, hogy egy 11 fokú skálán jelezzék a bal-jobb tengely mentén politikai irányultságukat, ahol a 0 a bal oldalt, a 10 a jobb oldalt jelentette.

Statisztikai elemzések

Az adatok elemzését az IBM SPSS 24.0 és az IBM SPSS Amos 24 statisztikai programcsomagokkal végeztük el. A skálák belső konzisztenciáját Cronbach-alfa együtthatókkal ellenőriztük. A leíró adatok elemzése során figyelembe vettük az átlagokat, a szórások és változók együtt járását. Cohen (1988) javaslatának megfelelően a 0,10 körüli korrelációs együtthatókat alacsonynak/gyengébbnek, a 0,30 körüli korrelációs együtthatókat közepesnek, a 0,50 feletti együtthatókat pedig erősnek minősítettük.

EREDMÉNYEK

A minta jellegzetességei

A vizsgálati minta 475 résztvevőből állt ($M_{(\text{életkor})} = 32,04$, $SD_{(\text{életkor})} = 13,64$), melyből 205 résztvevő férfi volt (43,2%). A minta végzettség szerinti eloszlása heterogén volt: a válaszadók 47,8%-a jelezte, hogy gimnáziumi végzettséggel rendelkezik, 45,4%-a pedig egyetemi vagy magasabb fokú végzettséggel rendelkezik. A mintában alulreprezentáltak az alacsony végzettséggel rendelkezők (5,5%). A kitöltők egy négypon-

skála segítségével arról is információt közöltek, mennyire tartják nehéznek a saját anyagi helyzetüket. A minta eloszlása ebből a szempontból azt mutatja, hogy a résztvevők 1,1%-ának súlyos anyagi problémái vannak, 30,7%-ának enyhe nehézségei vannak, a minta több mint kétharmada (68,2%) pedig nem számolt be anyagi nehézségekről.

A cigányokkal/romákkal szembeni előítéletesség kérdőív faktorelemzése

A cigányokkal/romákkal szembeni előítéletességet mérő kérdőívben feltáró faktorelemzést (EFA) végeztünk. Az elemzést maximum likelihood módszerrel és oblimin rotációval végeztük el, mivel ez a módszer a legkevésbé érzékeny a normalitás feltételének sérülésére. A kérdéssor heterogén tartalmi összetétele miatt a faktorstruktúra nehezen értelmezhető eredményeket jelzett, így végül a kétfaktoros felosztásnál maradtunk és a két faktor egyikébe soroltuk be az egyes állításokat, melyek megfeleltek a pozitív és negatív attitűdöt kifejező tételek csoportjainak. Az EFA eredményeit az 1. táblázat ismerteti. A 18-ból 16 tétel 0,3-as vagy afeletti korrelációt mutatott legalább egy másik tétellel, így egy faktorelemzésre alkalmas tételsorra utal. A Kaiser-Mayer-Olkin mérőszám 0,91-es értéke pedig azt mutatja, hogy a minta alkalmas a faktorelemzésre. A Bartlett-teszt szignifikáns értéket mutat ($\chi^2(153)=3179, p<0,00$). Az anti-image korrelációs mátrix diagonál értékei is mind 0,5 felett voltak. A kommunalitás-értékek az 1-es, 2-es, 11-es és 15-es tételek esetében maradtak csak 0,3 alatt, a többi tétel mind meghaladta ezt a határértéket. A kezdeti Eugen-értékek alapján az 1. faktor a variancia 36%-át, a 2. faktor a 8,8 %-át magyarázza. Az egyes tételeket abban az esetben soroltuk be egy faktorba, ha annak faktorsúlya meghaladta a 0,25-öt egy adott skálán, vagy a faktorsúlya legalább kétszer akkora volt az egyik skálán, mint bármely más skálán (Székelyi és Barna, 2002). Az 1. táblázatban az egyes tételeknek a forgatás utáni, két faktoron való töltési értékeit tüntettük fel.

A kollektív áldozatskála faktorelemzése

A kollektív áldozattudat felmérésére egy 24 állításból álló tételsor állt rendelkezésre, melynek eredeti verziójában (Vollhardt, 2009) 4 faktor rajzolódott ki az egyes tételekből: 1. exkluzív áldozattudat (lásd fentebb), 2. inkluzív áldozattudat (lásd fentebb), 3. kontextusspecifikus áldozattudat (vagyis a magyar kontextusban a trianoni traumára vonatkozó inkluzív áldozattudatot mérő kérdések), 4. áldozatiság központisága (vagyis, hogy mennyire tölt be a személy nézeteiben, identitásában központi szerepet a csoportjára vonatkozó kollektív áldozattudat). A magyar adatokon feltáró faktoranalízist végeztünk (EFA) (lásd 2. táblázat), hogy

1. táblázat: A cigányokkal/romákkal szembeni előítéletesség kérdőív faktorstruktúrája a töltöttségi adatokkal

	1. faktor: Negatív attitűdök	2. faktor: Pozitív attitűdök
1. A cigányok között a hagyományos családi értékek tisztelete erősebb, mint a nem cigányok között.	0,08	0,31*
2. A cigányok ne akarjanak úgy tenni, mintha nem lennének cigányok.	0,28*	-0,02
3. A cigányok minden szempontból érettek arra, hogy saját dolgaikban dönthessenek. (FORD)	0,5*	-0,2
4. A cigányok ugyanolyanok, mint bárki más, vannak közöttük jó és rossz emberek. (FORD)	0,51*	-0,2
5. A bűnözési hajlam a cigányok vérében van.	0,72*	-0,1
6. Csak helyeselni lehet, hogy vannak még olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be.	0,8*	-0,05
7. A cigányokat teljesen el kell különíteni a társadalom többi részétől, mivel képtelenek az együttélésre.	0,78*	-0,06
8. A cigányok gyakran megfélemlítik a békés embereket.	0,67*	-0,1
9. A cigányok között ugyanannyi a bűnöző, mint a hasonló körülmények között élő nem cigányok között. (FORD)	0,36*	-0,3
10. A cigányok közül sokan azért nem dolgoznak, mert nem kapnak munkát.	-0,25	0,6*
11. Sok cigány nem tanulja meg családjában a tulajdon tiszteletét.	0,38*	0,1
12. A nyomor kényszeríti a cigányokat a bűnözésre.	-0,14	0,67*
13. A cigány lakosság számának a növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát.	0,77*	0,01
14. Az országnak áldoznia kell arra, hogy a cigányok anyanyelvükön is tanulhassanak az iskolákban, ha akarnak. (FORD)	0,4*	-0,3
15. A cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdénének dolgozni.	0,37*	0,14
16. A cigányoknak több segítséget kell adni, mint a nem cigányoknak.	-0,18	0,5*
17. A cigányokat rá kellene szoktatni arra, hogy ugyanúgy éljenek, mint a magyarok.	0,51*	0,02
18. Mindenkinek joga van arra, hogy a gyermekét olyan iskolába járassa, ahol nincsenek cigány gyerekek.	0,54*	-0,1

Megjegyzés: * $p<0,05$. A feltáró faktorelemzés maximum likelihood módszerrel és oblimin rotációval történt. Egy tételt akkor soroltunk be egy faktorba, ha a faktorsúlya meghaladta a 0,25-öt, illetve az egyik faktorsúlya legalább kétszer nagyobb volt, mint két másik faktorsúlya (Székelyi és Barna, 2002).

2. táblázat: A kollektív áldozatiság skála feltáró faktor elemzése és faktorstruktúrája a töltöttségi mutatókkal

	1. faktor: Exkluzív áldo- zattudat	2. faktor: Áldozatiság közpon-tisága	3. faktor: Inkluzív áldo- zattudat	4. faktor: Kontextus- specifikus inkluzív áldozattudat
3. Általában véve voltak a világtörténelemben más, Trianonhoz hasonló események	-0,14	-0,11	0,01	0,59*
4. Hajlok arra, amikor Trianonról gondolkodom vagy beszélek, hogy hangsúlyozzam a más népek által átélt hasonló eseményekkel kapcsolatos hasonlóságokat	0,06	0,02	0,03	0,68*
5. Néhány nyilvánvaló különbséget leszámítva, a más népek ellen elkövetett elnyomás hasonlít ahhoz, amit a magyarok Trianon kapcsán átéltek	-0,06	0,08	-0,003	0,79*
6. A magyarok szenvedésének mértéke Trianont követően összehasonlítható más csoportok szenvedésének mértékével	0,005	-0,03	-0,19	0,61*
7. Vannak a világban más csoportok is, amelyek annyit szenvedtek, mint a magyarok	-0,08	0,009	-0,9*	-0,01
8. Különböző konfliktusaikban más népek is olyan mértékben sérültek, mint a magyarok	-0,1	-0,1	-0,58*	0,14
9. Egyedi az, ahogyan a magyarokat a történelmük során üldözték	0,76*	0,05	-0,08	-0,03
10. A világtörténelemben nem volt a magyarok üldöztetéséhez hasonló jelenség	0,75*	-0,03	0,08	-0,008
12. Jóllehet minden elnyomás különböző, a magyarok elnyomása egy valóban egyedi jelenség	0,62*	0,16	-0,06	-0,15

2. táblázat: A kollektív áldozatiság skála feltáró faktor elemzése és faktorstruktúrája a töltöttségi mutatókkal (folyt.)

	1. faktor: Exkluzív áldo- zattudat	2. faktor: Áldozatiság közpon-tisága	3. faktor: Inkluzív áldo- zattudat	4. faktor: Kontextus- specifikus inkluzív áldozattudat
13. Egyetlen más csoport tagjai sem szenvedtek úgy, mint a magyarok	0,79*	-0,05	0,09	0,0002
15. Jóllehet más csoportokat is elnyomtak, a magyarok által átélt tapasztalatok jóval komolyabbak voltak	0,77*	0,04	0,05	-0,02
16. Egyetlen más csoport sem szenvedett annyit, mint a magyarok	0,81	-0,004	0,12	0,02
17. Elnyomásunk történetének megértése nagyon fontos számomra	0,02	0,66*	-0,01	0,009
19. A magyarok szenvedéstörténetének ismerete meghatározta azt, hogy ki vagyok	0,23	0,63*	-0,02	0,008
20. A magyarok elnyomására vonatkozó ismereteim befolyásolják a véleményemet több társadalmi és politikai kérdésben	0,18	0,57*	-0,07	0,07
22. Ahhoz hogy valaki megérthesse a magyar embereket, ismernie kell, hogy milyen elnyomásban volt részünk a múltban	-0,09	0,81*	0,08	0,008
23. Fontos számomra, hogy emlékezzem, és tovább adjam a magyarok szenvedéstörténetét	-0,09	0,93*	0,04	-0,07

Megjegyzés: * $p < 0,05$. A feltáró faktorelemzés maximum likelihood módszerrel és oblimin rotációval történt. Egy tételt akkor soroltunk be egy faktorbba, ha a faktorsúlya meghaladta a 0,25-öt, illetve az egyik faktorsúlya legalább kétszer nagyobb volt, mint két másik faktorsúlya (Székelyi és Barna, 2002).

megnézzük, illeszkedik-e adataink faktorstruktúrája az eredeti 4 faktoros szerkezethez. Az alacsony (0,3 alatti) kommunalitás értéke miatt kivettük az 1-es, 2-es, 11-es, 14-es, 18-as, 21-es és 24-es tételeket, így maradt 17 tétel az elemzésben. A tételek alkalmasnak bizonyultak az elemzésre, mindegyik tétel legalább 0,3-as erősséggel korrelált egy másikkal, a Kaiser-Mayer-Olkin érték pedig 0,91 volt, vagyis szintén megfelelő. A Bartlett-teszt szignifikáns értéket mutatott ($\chi^2(136)=4540$, $p<0,00$). Az anti-image korrelációs mátrix diagonál értékei is mind 0,5 felett voltak. Az áldozatiság skála tételein is maximum likelihood faktorelemzést alkalmaztunk a faktorstruktúra vizsgálatára oblimin rotációt alkalmazva. A kezdeti Eugen-értékek alapján az 1. faktor a variancia 42,2%-át, a 2. faktor a 14,3%-át, a 3. faktor 7,5%-át, a 4. pedig 5,4%-át magyarázza. A 2. táblázat mutatja, hogy az egyes tételek milyen mértékben töltöttek az egyes faktorokon a forgatás után. Az egyes tételeket abban az esetben soroltuk be egy faktorba, ha annak faktorsúlya meghaladta a 0,25-öt egy adott skálán, vagy a faktorsúlya legalább kétszer akkora volt az egyik skálán, mint bármely más skálán (Székelyi és Barna, 2002).

Az azonosulás kérdőív faktorelemzése

Az eredeti Roccas, Klar és Liviatan által létrehozott (2006) kérdőívben a szerzők két faktort alakítottak ki az azonosulás mérésére: a glorifikáló és a kötődő azonosulás tételeit mérték be izraeli mintán. Szabó és László (2014) elvégezték a skála magyar adaptációját, melyben szintén az azonosulás két dimenziója alapján, a glorifikációt és a kötődést mérő tételeket úgy alakították ki, hogy a tételek a magyar kontextusra legyenek érvényesek. Ennek megfelelően megpróbáltuk mintánkon a kétfaktoros kialakítást követni, a feltáró faktorelemzés (EFA) eredményei alapján után azonban végül tovább bontottuk a két faktor nyomán előállt tétel-sorokat. Mindegyik tétel legalább 0,3-as értékkel korrelált egy másikkal, a Kaiser-Mayer-Olkin érték 0,82-as volt, így elvégezhetjük a faktorelemzést. A Bartlett-teszt szignifikáns eredményt mutatott ($\chi^2(28)=1176$, $p<0,00$). Az anti-image korrelációs mátrix diagonál értékei is mind 0,5 felett voltak. Az azonosulás skála tételein is maximum likelihood faktorelemzést alkalmaztunk a faktorstruktúra vizsgálatára oblimin rotációt alkalmazva. A kommunalitás érték egyedül a 6-os tételnél volt 0,3 alatt. A kezdeti Eugen-értékek alapján az 1. faktor a variancia 44,3%-át, a 2. faktor a 16%-át magyarázza. Az egyes tételeket abban az esetben soroltuk be egy faktorba, ha annak faktorsúlya meghaladta a 0,25-öt egy adott skálán, vagy a faktorsúlya legalább kétszer akkora volt az egyik skálán, mint bármely más skálán (Székelyi és Barna, 2002). A 3. táblázat mutatja, hogy az egyes tételek milyen mértékben töltöttek az egyes faktorokon a

forgatás után. Mivel az 5-ös tétel közel azonos erősséggel tölt a két faktorban, ezért azt különálló tételként kezeltük a továbbiakban. A 2-es, 6-as, 8-as tétel az eredeti struktúrának megfelelően a glorifikáció tételeit tartalmazza, de itt a módosítások miatt ezt átneveztük Felsőbbrendűségeen alapuló identitásnak. A kötődés faktor tételei közül pedig szétválasztottuk a négy tételt Érzelmi azonosulásra (1-es és 4-es tételek) és valódi Kötődés faktorra (3-as és 7-es tételek) a faktorsúlyokat tartalmazó mátrix értékei alapján.

3. táblázat: A magyar nemzettel való azonosulás kérdőív feltáró faktorelemzése a töltöttségi mutatókkal.

	1. faktor: Kötődés	2. faktor: Glorifikáció
1. Külföldön járva, megdobogtatja a szívemet a magyar sző.	0,54* (érzelmi)	0,20
2. A magyarok történelmük során általában erkölcsösebben jártak el, mint más nemzetek.	-0,05	0,78*
3. Nem fűznek erős kötelékek a magyarsághoz. (FORD)	0,91* (kötődés)	-0,13
4. Elérzékenyülök, amikor a Himnuszt hallom.	0,54* (érzelmi)	0,17
5. A magyar nép történelme során számos esetben egyedülálló bátorságról tett tanúbizonyságot.	0,32	0,43
6. Más nemzetekkel összehasonlítva, a magyarok nem okosabbak. (FORD)	0,04	0,55*
7. A magyarságom nem fontos része annak, hogy ki vagyok. (FORD)	0,71* (kötődés)	-0,04
8. Jobb hely lenne a világ, ha a többi ország lakói is olyanok lennének, mint a magyarok.	-0,02	0,68*

Megjegyzés: * $p<0,05$. A feltáró faktorelemzés maximum likelihood módszerrel és oblimin rotációval történt. Egy tételt akkor soroltunk be egy faktorba, ha a faktorsúlya meghaladta a 0,25-öt, illetve az egyik faktorsúlya legalább kétszer nagyobb volt, mint két másik faktorsúlya (Székelyi és Barna, 2002).

A xenofóbia skála faktorelemzése

A xenofóbia tételek feltáró faktorelemzése (EFA) az elvárásoknak megfelelően egyfaktoros struktúrát tárt fel. A tételeken főkomponens-elemzést végeztünk oblimin forgatással. Mindegyik tétel legalább 0,3-as értékkel korrelált egy másikkal, a Kaiser-Mayer-Olkin érték 0,61-es volt, így a kérdéssor alkalmas a faktorelemzésre. A Bartlett-teszt szignifikáns eredményt mutatott ($\chi^2(6)=644$, $p<0,00$). Az anti-image korrelációs mátrix diagonál

értékei mind 0,5 felett voltak. A kommunilitás érték mindegyik tétel esetén 0,3 felett volt. A kezdeti Eugen-értékek alapján az 1. faktor a variancia 58%-át magyarázza. Az egyes tételeket abban az esetben soroltuk be egy faktorba, ha annak faktorsúlya meghaladta a 0,25-öt egy adott skálán, vagy a faktorsúlya legalább kétszer akkora volt az egyik skálán, mint bármely más skálán (Székelyi és Barna, 2002). A 4. táblázat mutatja az egyes tételek értékeit a faktorsúlyokat tartalmazó mátrixban a forgatás után.

4. táblázat: A xenofóbia skála feltáró faktorelemzése a töltöttségi mutatókkal.

	1. faktor	2. faktor
1. A bevándorlók miatt növekszik a bűnözés.	-0,04	0,87*
2. A bevándorlók elveszik a munkát azok elől, akik Magyarországon születtek.	0,03	0,91*
3. A bevándorlók nyitottabbá teszik Magyarországot az új eszmék és kultúrák iránt. (FORD)	0,96*	0,08
4. A bevándorlók hasznára válnak a magyar gazdaságnak. (FORD)	0,88*	-0,1

Megjegyzés: * $p < 0,05$. A feltáró faktorelemzés maximum likelihood módszerrel és oblimin rotációval történt. Egy tételt akkor soroltunk be egy faktorba, ha a faktorsúlya meghaladta a 0,25-öt, illetve az egyik faktorsúlya legalább kétszer nagyobb volt, mint két másik faktorsúlya (Székelyi és Barna, 2002).

Leíró statisztika

Az adatok leíró statisztikai elemzését (átlag, szórás, övezetek, belső megbízhatóság) és a korrelációs elemzéseket az I. melléklet 6. táblázatában közöljük. Az egyes azonosulás, áldozatiság és attitűdmérő skálák értékei között Pearson-féle korrelációs számítást végeztünk.

A korrelációs táblázat alapján látható, hogy a legerősebb korreláció az összes vizsgálatba bevont változó közül az Exkluzív áldozatiság és a Felsőbbrendűségeen alapuló azonosulás között mutatkozik (0,67, $p < 0,001$). Hasonló, de gyengébb együttjárás tapasztalható a Felsőbbrendűségeen alapuló azonosulás és az Áldozatiság centralitása között (0,51, $p < 0,001$), míg a két inkluzív áldozatiságot mérő skálával a korreláció iránya megfordul (az Inkluzív áldozatiság esetén -0,39, $p < 0,001$ és a Kontextusspecifikus inkluzív áldozatiság esetén -0,39, $p < 0,001$). A Felsőbbrendűségeen alapuló azonosulás az egyes attitűdskálákkal közepes, szignifikáns korrelációs kapcsolatban áll (a Xenofóbiánál az együttjárás 0,45, $p < 0,001$, a Negatív attitűdöknél 0,43, $p < 0,001$ és a Pozitív attitűdöknél -0,39, $p < 0,001$). Az Exkluzív áldozatiság és az egyes attitűdskálák között közepes, vagy gyenge együttjárás figyelhető meg (Xenofóbia 0,3, $p < 0,001$,

Negatív attitűdök 0,43, $p < 0,001$, Pozitív attitűdök -0,39, $p < 0,001$). Ami az egyes áldozatiság koncepciókat illeti, az Exkluzív és Inkluzív áldozatiságot mérő tételek az elméleti megfontolásoknak megfelelően ellentétes összefüggési tendenciákat mutatnak az attitűdökkel, és az egyes azonosulási formákkal. Az Áldozatiság centralitása és az Exkluzív áldozatiság viszonya azonban nem ennyire egyértelmű, hiszen a Xenofóbiával való együttjárásuk azonos, a Pozitív attitűdökkel is szinte azonos és a Negatív attitűdökkel az Exkluzív áldozatiság egy kissé erősebb kapcsolatban áll (Exkluzív áldozatiság-Negatív attitűdök 0,43, $p < 0,001$, Áldozatiság centralitás-Negatív attitűdök 0,32, $p < 0,001$). Ami sokkal inkább érdekes, hogy az Áldozatiság centralitása inkább a kötődés típusú azonosulás tételekkel áll szorosabb összefüggésben, legerősebben az Érzelmi azonosulással (0,59, $p < 0,001$) míg az Exkluzív áldozatiság – ahogy korábban említettük – a Felsőbbrendűségeen alapuló azonosulással (0,67, $p < 0,001$). Az Azonosulás különböző skálái mind pozitívan korrelálnak egymással – ami arra utal, hogy ebben a mintában kevésbé válik el a glorifikáció és a kötődés dimenziója – és mindegyik azonosulás skála pozitív együttjárást mutat az Exkluzív áldozatiság és az Áldozatiság centralitása változókkal, még ha nem is egyenlő mértékben. Ezek szerint a nemzettel való azonosulás bármilyen formája és a saját csoportra vonatkozó áldozati élmények kiemelése ugyanazon irányba mozognak. Az Inkluzív áldozatiság skálákkal ugyanakkor a Kötődés kivételével minden Azonosulás skála negatívan korrelál (lásd 6. táblázat). Ugyanígy azt is érdemes kiemelni, hogy mindegyik Azonosulás skála, ha ugyan gyengén vagy közepes mértékben is, de pozitív szignifikáns összefüggést mutat a más csoportok iránti negatív attitűdökkel (lásd 6. táblázat). Tehát a saját csoportunkkal való erősebb azonosulás jelen esetben mindig együtt jár a más csoportok leértékelésével.

A demográfiai adatokra is Pearson-féle korrelációs számítást végeztünk független és függő változókkal (II. melléklet, 7. táblázat), hogy megnézzük, megfigyelhető-e valamilyen különbség a kor, a nem, az iskolázottság, a szubjektív jövedelem és a politikai orientáció tekintetében. A Felsőbbrendűségeen alapuló azonosulás nagyon gyenge pozitív korrelációt mutat az Életkorral (0,1, $p < 0,05$), viszont ennél erősebben, de még mindig gyengén korrelál a Bal-Jobb politikai orientációval (0,31, $p < 0,001$) (vagyis a jobboldaliakra jellemzőbb a Felsőbbrendűségeen alapuló azonosulás). Az Exkluzív áldozatiság gyengén, negatívan korrelál az Iskolázottsággal (-0,16, $p < 0,01$), szintén gyengén, de pozitívan az Életkorral (0,11, $p < 0,05$) és hasonlóan a Felsőbbrendűségeen alapuló azonosuláshoz, szintén erősebben, bár még mindig gyengén és pozitívan korrelál a Bal-Jobb politikai orientációval (0,3, $p < 0,001$) (vagyis a jobboldaliaknál

magasabb az Exkluzív áldozatiság). Az előítéletes attitűdök esetén a Negatív attitűdök gyenge, negatív korrelációt mutatnak az Iskolázottsággal ($-0,18$, $p < 0,001$) és erősebb, de még mindig gyenge pozitív együttjárást a Bal-Jobb politikai orientációval ($0,32$, $p < 0,001$), vagyis a jobboldali személyek negatívabb cigányokkal/romákkal kapcsolatos attitűdökkel rendelkeznek. A Pozitív attitűdök ennek megfelelően ellentétes tendenciát mutatnak, tehát gyenge pozitív korrelációt az Iskolázottsággal ($0,17$, $p < 0,01$), szintén gyenge pozitív korrelációt a Nemmel ($0,1$, $p < 0,05$) (vagyis a nők részéről jelennek meg pozitívabb attitűdök), gyenge pozitív korreláció mutatkozik a Korral is ($0,13$, $p < 0,01$) és erősebb, de még mindig viszonylag gyenge negatív korreláció a Bal-Jobb politikai orientációval ($-0,35$, $p < 0,001$) (vagyis a jobboldaliak kevésbé pozitív attitűdökkel rendelkeznek a cigányokkal/romákkal kapcsolatban). Ami a Xenofóbiát illeti, itt gyenge negatív korreláció figyelhető meg az Iskolázottsággal ($-0,13$, $p < 0,01$), gyenge negatív korreláció a Nemmel ($-0,1$, $p < 0,05$) (vagyis a nők számolnak be kisebb xenofóbiáról). A Xenofóbiánál egy kicsit erősebb, mint a negatív attitűdöknél, de még mindig gyenge pozitív együttjárás tapasztalható a Bal-Jobb politikai orientációval ($0,26$, $p < 0,001$) (vagyis a jobboldaliak mutatnak nagyobb xenofóbiát).

A fenti eredmények a demográfiai változókkal arra utalnak, hogy elég konzekvens tendenciák mutatkoznak ugyan az egyes demográfiai adatok tekintetében, de ezek az együttjárások nagyon csekély mértékűek. Legmagasabb mindenhol a bal-jobb politikai beállítódással való összefüggés, ami még így is gyenge ugyan, de érdemes arra, hogy a strukturális modellbe emeljük. Elméleti alapon a politikai orientáció, mint a személy általános nézetrendszerének része, jól összekapcsolható a nemzeti önmeghatározással, azaz a nemzeti azonosulással; a nemzeti sérelmek percepciójával, vagyis az exkluzív áldozatisággal és a más csoportokkal szembeni attitűdökkel.

Útanalízis

A cigányokkal/romákkal szembeni előítéletességet bejósoló változókat strukturális egyenletekkel történő elemzéssel (továbbiakban SEM) vizsgáltuk meg. Az eljárás során ismételten a maximum likelihood módszert alkalmaztuk. A SEM számos előnnyel rendelkezik más statisztikai eljárásokkal szemben, hiszen alkalmas a látens változók figyelembevételére is, mely csökkenti a mérési hibát. A SEM ráadásul függő változó egységes kezelésére is alkalmas az elméleti modell tesztelésének érdekében. A modell illeszkedésének megítélésére a komparatív illeszkedési indexet (CFI), a Tucker-Lewis-féle illeszkedési mutatót (TLI), a Root Mean

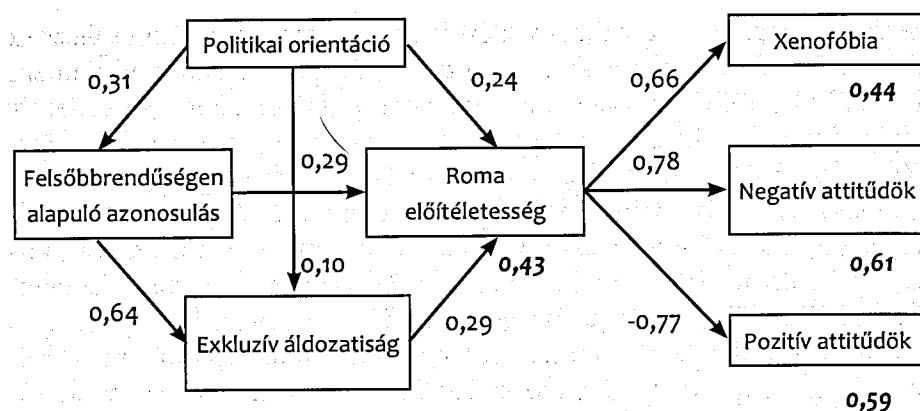
Square Error of Approximation (RMSEA), a Standardized Root Mean Square Residual (SRMR) és a Goodness of Fit Index (GFI) mutatókat használtuk. A CFI-nél és TLI-nél a $0,90$ és $0,95$ közötti értékek mutatnak elfogadható illeszkedést, míg az RMSEA esetében $0,8$ alatti érték esetén elfogadható, $0,5$ alatti érték esetén jó illeszkedésről beszélhetünk. A GFI-nél $0,9$ felett beszélhetünk jó illeszkedésről. Az SRMR 0 és 1 közötti értékeket vehet fel, ahol 0 a tökéletes illeszkedést mutatja (azaz, minél alacsonyabb az SRMR, annál jobb a modell illeszkedése). A khi-négyszetet itt a CMIR jelöli (Brown, 2006; Kline, 2011).

A modell illeszkedési mutatói megfelelőek voltak ($\chi^2=16,068$, $df=6$, $p=0,013$, RMSEA= $0,061$, RMSEA 90% CI: $0,022-0,082$, $p=0,413$, CFI= $0,990$, TLI= $0,936$, SRMR= $0,015$). A modell megmagyarázott varianciája $\sim 10\%$ a Felsőbbrendűségen alapuló azonosulás, $\sim 46\%$ az exkluzív áldozatiság, $\sim 43\%$ az összevont előítélet érték esetében, azon belül $\sim 59\%$ a pozitív attitűdök, $\sim 60\%$ a negatív attitűdök és $\sim 43\%$ a xenofóbia esetében. A végső modell, mely tartalmazza a szignifikáns standardizált együttműködőket és a megmagyarázott varianciákat, az 1. ábrán látható. Ahogy azt az ábra is mutatja, a Felsőbbrendűségen alapuló azonosulás és az Exkluzív áldozatiság között erős összefüggés van ($r=0,64$). Pozitív összefüggés látható az Exkluzív áldozatiság és a Cigányokkal/romákkal szembeni előítélet között is ($r=0,29$), mely összevont változóként a Xenofóbia, a Negatív attitűdök és a Pozitív attitűdök skálákra bontható. A Cigányokkal/romákkal szembeni előítélet mutató összefüggései az egyes alsókálákkal a következőképpen alakulnak: Xenofóbia ($r=0,66$), Negatív attitűdök ($r=0,78$) és a Pozitív attitűdök ($r=-0,77$). A mediációs elemzés eredményei arra utalnak, hogy az azonosulás, az attitűdök és az áldozatiság viszonylatában teljes mediációs hatás valósul meg, hiszen a Felsőbbrendűségen alapuló azonosulás teljes hatását az Exkluzív áldozatiság közvetíti az előítéletet mérő változókra, vagyis a Xenofóbiára és a Cigányokkal/romákkal szembeni pozitív és negatív attitűdökre (lásd 5. táblázat).

5. táblázat: A xenofóbia, a cigányokkal/romákkal szembeni negatív és pozitív attitűdök közvetett és összehatásai.

	Összhatás	Közvetett hatás
Xenofóbia	0,315*	0,315*
Negatív attitűdök	0,372*	0,372*
Pozitív attitűdök	-0,367*	-0,367*

A korrelációs számításoknak alapján feltételeztük, hogy a politikai orientációnak szerepe lehet a modellben megfogalmazott összefüggések

1. ábra: Végső modell. A nyilak szignifikáns ($p < 0,05$) korrelációs együtthatókat jelölnek, a dőlttel és félkövéren szedett értékek pedig a megmagyarázott varianciát jelölik.

alakításában, így megnéztük, hogy miként illeszkedik a modell egyes változóihoz. A bal-jobb politikai orientáció legszorosabban a Nemzeti identitásra fejt ki hatását ($r=0,31$), ennél gyengébben a Cigányokkal/romákkal kapcsolatos előítéletekre ($r=0,24$) és legkevésbé az Exkluzív áldozatiságra ($r=0,10$).

Megvitatás

A szociálpszichológiában a 90-es évektől kezdődően a csoportalapú jelenségek folyamatainak magyarázatában egyre inkább találkozhatunk a történelmi szál beemelésével. Mind a csoportközi konfliktusok és a megbékélés dinamikájában (Bar-Tal és Antebi, 1992), mind a csoportalapú érzelmek (Doosje, Branscombe, Spears, Manstead, 1998) alakulásában egyre inkább kezdtek a kutatók felismerni a múltbéli tapasztalatok jelentőségét. Főként a szociális reprezentáció, a kollektív emlékezeti kutatásokban (pl. Pennebaker, Paez és Rimé, 1997; Liu és Hilton, 2005; Liu és László, 2007) érhető tetten az a nézet, hogy a jelenlegi társadalmi-politikai történések megértésében kardinális szerepet játszhatnak a csoport történelmi tapasztalatainak leképezési mintázatai. A társas kategóriákkal való azonosulás folyamatának természetéből fakadóan (Tajfel és Turner, 1979) sokszor még olyan tapasztalatok is meghatározhatják egy csoport tagjainak érzelmi, kognitív vagy viselkedési válaszait, amelyeknek ők maguk nem személyes résztvevői, sőt akár generációkkal korábban történtek a csoportjukkal. A kollektív áldozatszerep koncepció (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori és Gundar, 2009) is abból indul ki, hogy egy csoport más csoportokkal szemben megélt sérelmei még nagyon sokáig ki-

fejtik hatásukat a csoportközi viszonyok alakulására: szenzitívvé tesznek bennünket bizonyos jelzésekre, mintegy szűrőként működnek a társas folyamatok interpretálásában. Amennyiben egy társadalomban kollektív szinten elakadások tapasztalhatók a történelmi sérelmek feldolgozásában, amennyiben az áldozatszerep a domináns társadalmi narratíva, az kifejezheti hatását a társadalom nagy részének a múlthoz való viszonyára. Jelen vizsgálat – jól illeszkedően a korábbi kollektív áldozatiság kutatások eredményeihez (pl. Vollhardt, 2009a) – rámutatott a történelmi sérelmekhez való viszonyulás kettős természetére. A kollektív áldozatszereppel való azonosulás főként akkor lehet káros a csoportközi folyamatokban, ha a csoportot érő szenvedéseket, traumákat egyedülállónak, a más csoportokat érő sérelmekkel összemérhetetlennek éljük meg (Vollhardt és Bilali, 2015; Bar-Tal és Cehajic-Clancy, 2014). Ez a szemlélet morális feljogosultságot szolgáltat mások kirekesztésére, együtt jár a mások szenvedésére való érzéketlenséggel (Bar-Tal és Hammack 2012). Kutatásunk nagyon szoros kapcsolatot tárt fel az exkluzív áldozattudat és a felsőbbrendűsége alapuló nemzeti azonosulás között. Mindkettő mögött egy olyan dinamika feltételezhető, amelyben önnön nagyszerűségünk érzete mások leértékelésén alapszik. Több kutató is megkülönböztet kétfajta azonosulási formát. Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson és Sanford (1950) például ezeket valódi és pszeudo patriotizmusnak, Kosterman és Feshbach (1989) patriotizmusnak és nacionalizmusnak, Staub (1997) konvencionális és vak patriotizmusnak, Cichocka (2016) pedig a sajátcsoport pozitivitása köré szerveződő identitásnak és narcisztikus identitásnak nevezi. Mindegyik koncepcióban – akárcsak a kutatásban alkalmazott kötődés és glorifikáció fogalmakban (Roccas, Klar és Liviatan, 2006) – megjelenik egy olyan, sajátcsoportunkat felmagasztaló azonosulás, amely egy állandó, mások által észlelt fenyegetettséggel és ebből fakadó éberséggel és védekező berendezkedéssel jár együtt. A sajátcsoport felmagasztalása gyakran kompenzációként jelenik meg a személyes kontroll elvesztésének érzésére. Az áldozattálmény ugyancsak a kontroll, az énhatékonyság elvesztésének érzésén alapul (Shnabel és Nadler, 2008). Ez a felsőbbrendűsége alapuló azonosulási forma feltételez egyfajta sérülékenységet, itt pozitív énképünk nem áll meg önmagában, mindig csak a másokkal való elfogult összemérésben képzelhető el. Ehhez mindig szükség van egy potenciális ellenségre: legyen az akár egy történelmi ellenfélnek látott szomszédos nemzet (lásd Mészáros és Szabó, jelen kötet), akár egy kisebbségi csoport (jelen kutatás) vagy egy még ismeretlen csoport, mint a bevándorlók. Az igazságtalanság érzése, a társadalmi frusztráció, szintén fontos meghatározója lehet az intoleráns attitűdöknek. Az alacsony szocio-ökonomiai státuszú csoportok részéről

tanúsított magas előítélet például jól magyarázhatja, hogy a társadalmi-gazdasági frusztráció hogyan talál célcsoportot magának a kisebbségi csoportokban, akiket a többségi társadalom tagjai a bűnbak szereppel ruháznak fel elégedetlenségük levezetésére (Glick, 2002). Az elégedetlenség azonban nem mindig a konkrét, materiális javak elérhetetlenségéből, elvesztéséből fakad. Az értékvesztés, a társadalmi kiszolgáltatottság, a politikába vetett bizalom hiánya is az előítéletes attitűdökkel mutatnak pozitív együtt járást (Csepe, Fábán és Sik, 1998; Erős és Fábán 1996; Kovács, 1997; Kovács 1999; Fábán, 1999 idézi Balassa, 2006). Jelen tanulmány szerint a történelmi igazságtalanságok felett érzett elégedetlenség is lehet a bűnbakképzés mögött meghúzódó tényezők egyike. A 2000-es évek elejétől több tanulmány (pl. Kovács, 2002; Balassa, 2006) felhívja a figyelmet a cigányellenesség és általános xenofóbia kezdődő át-politizálódására. A bizonytalan gazdasági és társadalmi állapotok idején jellemzővé válik az ún. etnikai politizálás (Hobsbawm, 1993, idézi Binder, 2009), megnő a csoport-hovatartozás jelentősége, a nemzeti identitás minden identitásnál fontosabb lesz és ehhez a felerősödött nemzeti tudathoz gyakran hozzátartozik az ellenpólust képező csoportok keresése, mely megnyilvánulhat akár egy belső ellenség, akár egy általános másik elutasításában. A cigányság negatív referenciacsoportként például erősítheti a többségi társadalom nemzeti azonosulás érzését (Lázár, 1995 idézi Binder, 2009). Az Európában egyre erősödő jobboldali mozgalmak, a fokozódó idegenellenesség és a rendszerváltáson átesett országok identitásválsága csak még inkább kedvez a bűnbakképzés dinamikájának (Bayer, 1998 idézi Binder, 2009). Az utóbbi években az amerikai és az európai politikai színtéren is az egyik legmeghatározóbb tényező a populizmus térhódítása volt. Müller (2016) kiemeli, hogy a populizmus egyben mindig identitáspolitikai is. Amellett érvel, hogy a populisták úgy vélik, ők rendelkeznek azokkal a morálisan magasabb rendű elképzeléseikkel, melyek megmutatják, hogy mit is jelent egy nemzet igaz polgárának lenni. Ebben a keretben egy csoport kizárólagos igényt tart a „nép”-ként való elismerésre. A populista mozgalmak támogatásának egyik fő mozgatórugója a relatív depriváció érzése (Pettigrew, 2017). Ez annak észleléséből fakad, hogy mások kedvezőbben részesülnek a társadalom javaiból, mint mi. Ez gyakran együtt jár egyfajta igazságtalanság érzéssel és nehezteléssel más csoportok iránt, akiket hibáztatunk a megfosztottságérzés miatt (pl. Mols és Jetten, 2016; Cramer, 2016).

Fontos kiemelni, hogy a kutatásunkban talált exkluzív áldozatiság, felsőbbrendűsége alapuló azonosulás és előítéletek összefüggését tartalmazó modell alapját képező dinamika egy csekély kisebbség nézetrendszerét tükrözi csupán. A közel 500 fős mintában az Exkluzív áldozattudat

átlagával jóval megállt a 7 fokú skála középpontja alatt ($M=2,56$), míg az Inkluzív áldozattudattal való egyetértés jóval magasabb értéket mutatott ($M=5,31$). Ugyanígy az azonosulási formák közül a Felsőbbrendűsége alapuló típussal jóval kisebb egyetértés ($M=3,38$) mutatkozott, mint a Kötődéssel ($M=5,51$) vagy az Érzelmű azonosulással ($M=5,03$). Az értékek eloszlása ugyancsak inkább az inkluzivitás, a kötődő azonosulás többségi megjelenésének tendenciáját mutatja. A korrelációs eredmények az inkluzív áldozattudat, a kötődés alapú azonosulás és a kisebbségi csoportok iránti pozitív attitűdök összefüggéseit jelezték. Ez azt mutatja, hogy önmagában az áldozati élmények nem feltétlenül állnak kapcsolatban a kirekesztéssel és a kompenzáló, irreális énfelnagyítással. Az inkluzivitás hangsúlyozása az áldozati élmények feldolgozásának egyik lehetséges konstruktív módja lehet. Ahhoz, hogy egy sérelmeket átélő csoport tagjainál más szenvedők felé segítő viselkedés jelenjen meg, hozzájárulhat a közös csoportidentitás (Reicher, Wolpert, Cassidy, Hopkins és Levine, 2006), a közös sors vagy hasonlóság képzetének kialakítása (Staub és Vollhardt, 2008; Vollhardt, 2009b), az áldozatok perspektívájának átvétele (Davis és Maitner, 2009) vagy a történelmi tanulságok levonása (Klar, Schori-Eyal és Klar, 2013). Az inkluzivitás érzése például növelhető olyan narratívákkal, melyek megismertetik és közelíté teszik mások szenvedéseit (Vollhardt, 2015), az inkluzivitás pedig megteremtheti az elfogadás, a tolerancia légkörét.

HIVATKOZÁSOK

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J., és Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper and Row
- Balassa, Sz. (2006), Antiszemita, cigányellenesek, xenofóbok, In: Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. Balassi Kiadó, Budapest
- Bar-Tal, D., Antebi, D. (1992). Siege Mentality in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 16, 251-275.
- Bar-Tal, D., Cehajic-Clancy, S. (2014). From collective victimhood to social reconciliation: Outlining a conceptual framework. In Spini, D., Elcheroth, G., Corkalo Biruski, D. (ed.). *War, community and social change: Collective experiences in the former Yugoslavia*, New York: Springer, 125-136.
- Bar-Tal, D. Hammack, P. (2012) Conflict, delegitimization and violence. In: Tropp, Linda (ed.) *Oxford Handbook of Intergroup Conflict*. New York: Oxford University Press, 29-52.

Bar-Tal, D., Chernyak-Hai, L., Schori, N., Gundar, A. (2009). A sense of self-perceived collective victimhood in intractable conflicts. *International Red Cross Review*, 91, 229-277.

Bilewicz, M., Stefaniak, A. (2013). Can a victim be responsible? Antisemitic consequences of victimhood-based identity and competitive victimhood in Poland. In: Bokus, B. (ed.), *Responsibility: An Interdisciplinary Perspective*. Warszawa: Lexem.

Binder M (2009) : Változatosság és állandóság. Cigányok/romák és etnikai előítéletek Magyarországon. In: Juhász József –Krausz Tamás (szerk.): *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatás problémája Kelet-Európában 1989 után*. Budapest, L'Harmattan –ELTE BTK.,170-190.

Braham, R. L., Kovács, A. (szerk.). *A holokauszt Magyarországon hetven év múltán-Történelem és emlékezet, Múlt és Jövő Kiadó, Budapest*

Brown, T. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York: Guildford Press.

Cehajic, S., Brown, R. J., Castano, E. (2008). Forgive and forget. Antecedents and consequences of intergroup forgiveness in Bosnia and Herzegovina. *Political Psychology*, 29, 351-367.

Cichocka, A. (2016) Understanding defensive and secure ingroup positivity: The role of collective narcissism, *European Review of Social Psychology*, 27:1, 283-317, DOI: 10.1080/10463283.2016.1252530

Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences (Second edition)*. New Jersey: Lawrence Erlbaum.

Cohrs, J. C., McNeill, A. és Vollhardt, J. R. (2015). The two-sided role of inclusive victimhood for intergroup reconciliation: Evidence from Northern Ireland. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 21, 634-647.

Cramer, K. J. (2016). *The politics of resentment: Rural consciousness in Wisconsin and the rise of Scott Walker*. University of Chicago Press.

Csepeli, Gy. (2008): Cigányok és gádzsók. Romakép a magyar társadalomban. http://www.csepeli.hu/pub/2008/csepeli_ciganyok_gadzsok.pdf

Csepeli, Gy. Békés, Z. (1994): The Impact of Class, Ethnicity, and Nationality on the Identity of Disadvantaged Young Hungarians. In: Faren, R. (ed.) *Nationalism, Ethnicity and Identity*. New Brunswick: Transactions. 357-369.

Csepeli, Gy., Simon, D (2004): Construction of Roma Identity in Eastern and Central Europe: Perception and Self-identification. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 30 (1)129-150.

Csepeli Gy., Fábián Z., Sik E. (1998): „Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények” in: Kolosi, T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy.(szerk.). *Társadalmi riport 1998*, Budapest: TÁRKI, 458-489.

Csepeli Gy., Murányi I., Prazsák G. (2011): *Új tekintélyelvűség a mai Magyarországon. Társadalmi csoportok hierarchiájának látásviszonyai*. Budapest: Apeiron

Csepeli Gy, Örkény A, Székelyi M. (2000): „Nemzeti etnocentrizmus Közép-Európában” in: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy.(szerk.). *Társadalmi riport 2000*, Budapest: TÁRKI, 617-635.

Davis, M.H., és Maitner, A.T. (2009). Perspective taking and intergroup helping. In M. Snyder and S. Stürmer (ed.), *The Psychology of Prosocial Behavior: Group Processes, Intergroup Relations, and Helping*. Blackwell Publishing: Malden, MA.

De Guissme, L., Licata, L. (2017): Competition over collective victimhood recognition: When perceived lack of recognition for past victimization is associated with negative attitudes towards another victimized group, *European Journal Of Social Psychology*, 47 (2) Special Issue, 148-166

Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R., Manstead, A. S. R. (1998): Guilty by association: When one's group has a negative history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 872-886.

Enyedi Zs., Fábián Z., Sik E. (2004): „Nőtték-e az előítéletek Magyarországon?” in: Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.). *Társadalmi riport 2004*, Budapest: TÁRKI, 375-399.

Erős F.(1998): Előítélet és etnicitás. A cigányellenesség dimenziói a mai magyar társadalomban In: Erős F. (szerk.) *Megismerés, előítélet, identitás: Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Wesley János Lelkészképző Főiskola; Új Mandátum Kiadó, Budapest, 237-245.

Fábián Z. (1999): *Tekintélyelvűség és előítéletek*. Budapest: Új Mandátum.

Fábián Z., Sik E. (1996): Előítéletesség és tekintélyelvűség. In: Andorka R., Kolosi T., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 1996*. Budapest: TÁRKI. 381-413. p

Fülöp É., Csertő I., Ilg B., Szabó Zs, Slugoski, B., László J (2014): Emotional elaboration of collective traumas in historical narratives In: Forgas J.P., Vincze, O., László, J. (ed.): *Social cognition, communication New York: Psychology Press*, (Sydney Symposium of Social Psychology), ISBN:978-1-84872-664-2, 978-1-84872-663-5

Fülöp É., Kővágó P., Benza M., Kovács K, Kelenhegyi O.S. (2016): Áldozat és még inkább áldozat- A kollektív áldozatszerep zsidó családok transzgenerációs narratíváiban in: *Imágó Budapest*, V/3-4, 59-92

Gaertner, S. L.; Dovidio, J. F. (2000). *Reducing Intergroup Bias: The Common Ingroup Identity Model*. Psychology Press

Glick, P (2002). Sacrificed Lambs Dressed in Wolves' Clothing: Envious Prejudice, Ideology, and the Scapegoating of Jews. L.S. Newman, R. Erber (ed.): *Understanding Genocide. The Social Psychology of the Holocaust*. Oxford University Press, 2002. 113-143.

Golec de Zavala, A., Cichocka, A., Bilewicz, M. (2013). The paradox of in-group love: Differentiating collective narcissism advances understanding of the relationship between in-group and out-group attitudes. *Journal of Personality*, 81, 16-28. doi:10.1111/1/j.1467-6494.2012.00779.

Golec de Zavala, A., Cichocka, A., Eidelson, R., Jayawickreme, N. (2009). Collective narcissism and its social consequences. *Journal of Personality and Social Psychology* 97.6, 1074-1096.

- Hameiri, B., Nadler, A. (2017). Looking backward to move forward: Effects of acknowledgment of victimhood on readiness to compromise for peace in the protracted Israeli-Palestinian conflict. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 43, 555-569.
- Kende, A., Hadarics, M., Láštiová, B. (2017): Anti-Roma attitudes as expressions of dominant social norms in Eastern Europe, *International Journal of Intercultural Relations* 60, 12-27
- Keresztes-Takács O., Lendvai L., Kende A. (2016): Romaellenes előítéletek Magyarországon: Politikai orientációtól, nemzeti identitástól és demográfiai változók-tól független nyílt elutasítás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71(4/2), 601-619. DOI: 10.1556/0016.2016.71.4.2
- Klar, Y., Schori-Eyal, N., Klar, Y. (2013). The "never again" state of Israel: The emergence of the Holocaust as a core feature of Israeli identity and its four incongruent voices. *Journal of Social Issues*, 69(1), 125-143.
- Kline, R. B. (2011): *Principles and practice of structural equation modeling. Third edition.* New York: Guilford Press.
- Kosterman, R., Feshbach, S. (1989). Toward a measure of patriotic and nationalistic attitudes. *Political Psychology*, 10(2), 257-274.
- Kovács A. (2002). Idegengyűlölet és a nyugat-európai szélsőjobboldal, in: Csepeli Gy. - Örkény A. (szerk.), *Gyűlölet és Politika*, Budapest, Minoritás Alapítvány, 83-91.
- Kovács, M. (2016): *Kollektív emlékezet és holokauszt múlt*, Corvina Kiadó, Budapest
- László, J. (2014). *Történelem történetek*, Budapest, Akadémiai Kiadó
- László J., Fülöp É. (2011). Nemzeti identitás és kollektív áldozati szerep, *Pszichológia*, 31 (3), 295-315.
- Leidner, B., Castano, E., Zaiser, E., Giner-Sorolla, R. (2010). Ingroup glorification, moral disengagement, and justice in the context of collective violence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36, 1115-1129.
- Liu, J. H., Hilton, D. (2005): How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44, 537-556.
- Liu, J.H., László, J. (2007): A narrative theory of history and identity: Social identity, social representations, society and the individual. In: G. Moloney, Iain, Walker (ed.): *Social representations and history*, Palgrave-Macmillan, 85-107
- Mészáros N. Zs., Vámos E., Szabó Zs. P. (2017): Sérülékeny identitás: A kollektív áldozati tudat pszichológiai hatásai, *Magyar Pszichológiai Szemle* 72:(3), 345-379
- Mols, F., Jetten, J. (2016) Explaining the appeal of populist right-wing parties in times of economic prosperity. *Political Psychology*, 37, 275-292. doi: 10.1111/pops.12258
- Müller, J. W. (2016). *What Is Populism?*. University of Pennsylvania Press.
- Nadler, A., Saguy, T. (2003). Reconciliation between nations: Overcoming emotional deterrents to ending conflicts between groups. In: Langholtz, H., Stout, C. E. (ed.), *The psychology of diplomacy*. Connecticut, CT: Praeger Publishers, 29-46
- Noor, M., Brown, R., Prentice, G. (2008). Precursors and mediators of inter-group reconciliation in Northern Ireland: A new model. *British Journal of Social Psychology*, 47, 481-495.
- Noor, M., Shnabel, N., Halabi, S., Nadler A. (2012). When suffering begets suffering: the psychology of competitive victimhood between adversarial groups in violent conflicts. *Personality and Social Psychology Review* 16 (4):351-74.
- Pennebaker, J.W., Paez, D., Rimé, B. (1997) (ed.): *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspectives*, Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum
- Pettigrew, T. F. (2017). Social Psychological Perspectives on Trump Supporters. *Journal of Social and Political Psychology*, 5, 107-116. doi:10.5964/jsp.p.v5i1.750
- Reicher, S.D., Wolpert, I., Cassidy, C., Hopkins, N.P., Levine, M. (2006) Saving Bulgaria's Jews: An analysis of social identity and the mobilisation of social solidarity. *European Journal of Social Psychology*, 36, 49-72
- Roccas, S., Klar, Y., Liviatan, I. (2006). The paradox of group-based guilt: Modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), 698-711
- Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. H., Halevy, N., Eidelson, R. (2008). Towards a unifying model of identification with groups: integrating theoretical perspectives. *Personality and Social Psychology Review*, 12, 280-306.
- Schori-Eyal, N., Halperin, E., Bar-Tal, D. (2014). Three Layers of Collective Victimhood: Effects of Multileveled Victimhood on Intergroup Conflicts in the Israeli-Arab Context, *Journal of Applied Social Psychology*, 44, 778-794.
- Shnabel, N., Halabi, S., Noor, M. (2013). Overcoming competitive victimhood and facilitating forgiveness through re-categorization into a common victim or perpetrator identity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49, 867-877.
- Shnabel, N., Nadler, A. (2008). A needs-based model of reconciliation: Satisfying the differential emotional needs of victim and perpetrator as a key to promoting reconciliation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 116-132.
- Shnabel, N., Nadler, A., Ullrich, J., Dovidio, J. F., Carmi, D. (2009). Promoting reconciliation through the satisfaction of the emotional needs of victimised and perpetrating group members: The needs-based model of reconciliation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35, 1021-1030. doi:10.1177/0146167209336610
- Staub, E. (1997). Blind versus constructive patriotism: Moving from embeddedness in the group to critical loyalty and action. In: D. Bar-Tal és E. Staub (ed.), *Nelson-Hall series in psychology. Patriotism: In the lives of individuals and nations*, Chicago, IL, US: Nelson-Hall Publishers., 213-228
- Staub, E., Vollhardt, J. (2008). Altruism born of suffering: The roots of caring and helping after experiences of personal and political victimization. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78, 267-280.
- Szabó Zs. P., László J. (2014): A nemzettel való azonosulás magyar kérdőíve, *Magyar Pszichológiai Szemle* 69 (2), 293-318

6. táblázat: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. 95% CI: 95%-os konfidencia intervallum. Spearman-féle rangkorrelációs együtthatók. A félkövérrel szedett értékek a szignifikáns Pearson-féle korrelációs együtthatók. Korrelációs együtthatók értelmezése: $<0,3$: alacsony, $0,3-0,5$: közepes, $>0,5$: erős (Cohen, 1988)

VALTOZÓ	Cronbach-alfa [95% CI] (tátelek)	Átlag (SD) [övezet]
Xenofobia	0,76 (1,37)	3,16
Cigány/Roma attitűdök-pozitív	0,73 (1,26)	3,93
Cigány/Roma attitűdök-negatív	0,85 (1,29)	4,21
Áldozatiság – Exkluzív	0,91 (1,44)	2,54
Áldozatiság – Inkluzív	0,81 (1,57)	5,34
Áldozatiság – Kontextus-specifikus inkluzív	0,79 (1,45)	4,09
Áldozatiság centralitása	0,86 (1,59)	3,82
Azonosulás – kötődés	0,76 (1,58)	5,5
Azonosulás – felsőbbrendűség	0,67 (1,46)	3,38
Azonosulás – érzelmi	0,71 (1,65)	5,03
Azonosulás – bátorság		5,16

Xenofobia	-0,5***	0,49***	0,3***	-0,32***	-0,26***	0,3***	0,14**	0,45***	0,22***	0,31***
Cigány/Roma attitűdök – pozitív		-0,62***	-0,39***	-0,28***	0,31***	0,3***	-0,13*	-0,39***	-0,16**	-0,22***
Cigány/Roma attitűdök – negatív			0,43***	-0,18***	-0,16**	0,32***	0,13*	0,43***	0,22***	0,29***
Áldozatiság – Exkluzív				-0,58***	-0,47***	0,57***	0,22***	0,67***	0,34***	0,39***
Áldozatiság – Inkluzív					0,51***	-0,27***	-0,08	-0,39***	-0,16**	-0,22***
Áldozatiság – Kontextus-specifikus inkluzív						-0,21***	-0,17***	-0,39***	-0,17***	-0,25***
Áldozatiság centralitása							0,42***	0,51***	0,59***	0,42***
Azonosulás – kötődés								0,32***	0,59***	0,42***
Azonosulás – felsőbbrendűség									0,39***	0,46***
Azonosulás – érzelmi										0,51***
Azonosulás – bátorság										

MELLÉKLETEK

I. melléklet – 6. táblázat: Leíró statisztikai elemzés, korrelációs mátrix

II. melléklet – 7. táblázat: Leíró adatok korrelációs mátrixa

- Székelyi, M., Barna, I. (2002): *Túlélőkészlet az SPSS-hez. Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára*, Budapest, Typotex Kiadó
- Tajfel, H., Turner, J. C. (1979): An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In: Austin, W. G., Worchel, S. (ed.): *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA, Brooks-Cole.
- TÁRKI Omnibusz 2003/3. ISSP 2003 Nemzeti identitás magyar adatok: http://old.tarki.hu/cgibin/katalogus/tarkifo_hun.pl?sorszam=TDATA-G13
- Vollhardt, J. R. (2009a). The role of victim beliefs in the Israeli–Palestinian conflict: Risk or potential for peace? *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 15, 135-159. doi:10.1080/10781910802544373
- Vollhardt, J. R. (2009b). Altruism born of suffering and prosocial behavior following adverse life events: A review and conceptual integration. *Social Justice Research*, 22, 53-97.
- Vollhardt, J. R. (2015). Inclusive victim consciousness in advocacy, social movements, and intergroup relations: Promises and pitfalls. *Social Issues and Policy Review*, 9, 89-120.
- Vollhardt, J. R., Bilali, R. (2015). The role of inclusive and exclusive victim consciousness in predicting intergroup attitudes: Findings from Rwanda, Burundi, and DRC. *Political Psychology*, 36, 489-506.
- Vollhardt, J. R., Bilewicz, M., és Olechowski, M. (2015). Victims under Siege: Lessons for Polish–Jewish Relations and Beyond. In: Halperin, E., Sharvit, K. (ed.) *The Social Psychology of Intractable Conflicts*. New York: Springer. 75-87.
- Vollhardt, J. R., Nair, R., Tropp, L. (2016). Inclusive victim consciousness predicts minority group members' support for refugees and immigrants. *Journal of Applied Social Psychology*, 46, 354-368.
- Volkan, V. (1997) *Blood Lines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*. Westview Press: Boulder, Colorado
- Wohl, M. J. A., Branscombe, N. R. (2008). Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgressions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 988-1006.
- Warner, R. H., Wohl, M. J. A., Branscombe, N. R. (2014). When victim group members feel a moral obligation to help suffering others. *European Journal of Social Psychology*, 44, 231-241.

7. táblázat: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$. 95% CI: 95%-os konfidencia intervallum. Spearman-féle rangkorrelációs együtthatók. A félkövérrel szedett értékek a szignifikáns Pearson-féle korrelációs együtthatók. Korrelációs együtthatók értelmezése: $<0,3$: alacsony, $0,3-0,5$: közepes, $>0,5$: erős (Cohen, 1988)

VÁLTOZÓ	Cronbach-alfa [95% CI]	Átlag (SD) [övezet]	Iskolai végzettség	Nem	Életkor	Jobb-bal politikai orientáció	Szubjektív kereset
Xenofóbia	0,76	3,16 (1,37)	-0,13**	-0,1*	0,03	0,26***	0,01
Cigány/Roma attitűdök-pozitív	0,73	3,93 (1,26)	0,17**	0,1*	0,13**	-0,35***	-0,01
Cigány/Roma attitűdök-negatív	0,85	4,21 (1,29)	-0,18***	-0,04	-0,03	0,32***	0,02
Áldozatiság-Exkluzív	0,91	2,54 (1,44)	-0,16**	-0,04	0,11*	0,3***	0,02
Áldozatiság- Inkluzív	0,81	5,34 (1,57)	0,02	0,07	-0,14**	-0,24***	-0,03
Áldozatiság- Kontextus-specifikus inkluzív	0,79	4,09 (1,45)	0,07	-0,01	-0,04	-0,24***	0,05
Áldozatiság centralitása	0,86	3,82 (1,59)	-0,09*	-0,04	0,14**	0,33***	0,06
Azonosulás-kötődés	0,76	5,5 (1,58)	-0,03	-0,06	0,07	0,2***	0,04
Azonosulás-felsőbbrendűség	0,67	3,38 (1,46)	-0,08	-0,07	0,1*	0,31***	-0,00
Azonosulás-érzelmi	0,71	5,03 (1,65)	0,02	0,12**	0,18***	0,28***	-0,06
Azonosulás-bátorság	-	5,16 (1,67)	0,00	-0,04	0,1***	0,24***	-0,02

X284540

OT, 2 301.2 K63

Az utóbbi évszázadok történelme emberek milliói számára hozott mérhetetlen szenvedést, generációkon átívelő traumákat, sérelmeket a veszteségélmények minden formájában. A háborúk, a népirtások, a rabszolgaság, gyarmatosítás, terrorcselekmények és más különböző erőszakos események nemcsak egyénileg, hanem társadalmi szinten is maradandó hatással voltak az emberek életére. Az elszenvedett sérelmek nemcsak az ezt közvetlenül átélő emberek életére fejtik ki hatásukat. Még jóval az utána következő generációk számára is kihívást jelent a múlttal való szembenézés, a korábbi megrázkódtatások feldolgozása. A társadalomtudományokban minden diszciplína valamilyen formában kísérletet tett arra, hogy értelmezze az egyes társadalmi csoportokat érő kollektív sérelmek, traumák létrejöttének körülményeit és azok következményeit. A kollektív áldozatiság lélektanával foglalkozó kutatások viszonylag későn kerültek be az empirikus szociálpszichológia főáramába. A kollektív áldozatiság azt jelenti, hogy ha egy csoport a sorozatos, más csoportoktól elszenvedett, igazságtalannak vélt sérelmek nyomán tartósan azonosul az áldozat szerepkörrel, akkor ez az áldozat élmény mélyen beágyazódik a kultúrába, általános világszemléletként meghatározza a csoporttagok további csoportközi tapasztalataihoz való viszonyulását és tovább adódik a kollektív emlékezeti reprezentációkban a következő generációknak is. A kollektív áldozatisággal kapcsolatos írások először a 90-es években jelentek meg a tudományos diskurzusban, a 2000-es években aztán egyre kezdtek feltűnni a kollektív áldozatiságot a különböző nemzeti, etnikai, vallási vagy akár nemi kategóriák viszonylataiban vizsgáló publikációk. S bár az utóbbi években egyre több kulturális kontextusban vizsgálták a kollektív áldozatszerep dinamikáját, mégis még mindig jellemzően az Egyesült Államokból, Nyugat-Európából és Izraelből érkező kutatások dominálnak a kollektív áldozatisággal foglalkozó tanulmányok területén. Hazai kutatások alapján azonban úgy tűnik, hogy a kollektív áldozatszerep a magyar nemzeti identitásnak is szerves részét alkotja. Jelen kötet így egyfelől értékes kiegészítője lehet a közép-kelet-európai kontextus beemelésével a kollektív áldozatiság szakirodalmának, másrészt megismertetheti a magyar olvasóközönséggel a kollektív áldozatiság szociálpszichológiájának jelenséghálózatát.

4700 Ft

9 786155 443862